

T.C.
AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ZABIT
CERİDELERİ'NDE (1920-1924) SALTANAT VE
HİLAFET ALEYHİNDE DÜŞÜNCE VE GÖRÜŞLER

Fatma ÜNVER

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

KIRŞEHİR
2012

T.C.
AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ZABIT
CERİDELERİ'NDE (1920-1924) SALTANAT VE
HİLAFET ALEYHİNDE DÜŞÜNCE VE GÖRÜŞLER

Fatma ÜNVER

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Bülent KARA

KIRŞEHİR

2012

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından .....Tarih.....Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....(İmza)

Doç. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Üye.....(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Bülent KARA

Üye.....(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

(İmza Yeri)

Doç. Dr. Şahmurat ARIK

Enstitü Müdürü

ÖZET

Saltanat ve Hilafetin kaldırılması Yeni Türk Devleti'nin kuruluşu ve kuruluş felsefesine uygun ilerleme aşamasında temel taşlardandır. Her iki makamda gerçekleştirilen köklü değişim Türkiye'nin laik olma yolunda attığı kararlı ve tutarlı adımdır. Türklerin tarih sahnesinde görülmelerinden itibaren saltanat sistemine dayanan yönetim sistemleri bazı değişikliklere rağmen bir gelenek olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürdürülmüştür. Taht mücadelelerine, dolayısıyla iç karışıklığa neden olan saltanat sistemi son dönemlerinde çağa ayak uydurmaktan uzaklaşmıştır. Diğer yandan Hilafet makamı, İslam dini içerisinde vücut bulmuş bir müessesedir. Bu bakımdan hilafetin kaldırılması yalnız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ilgilendiren bir tarihi gelişme değildir.

Saltanat ve Hilafet makamlarının kaldırılması kolayca kabul edilen kararlardan olmamıştır. Bu kararların alınması belirli bir sürecin, olgunlaşma döneminin ve kararlı bir liderin yoğun çabasının sonucudur. Bu süreç Milli Mücadele'nin başlamasıyla paralellik göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının başlattığı bu dava, İtilaf Devletleri yanında yer almayı tercih eden, kurtuluşu bu yolda arayan Osmanlı padişahını ve İstanbul Hükümeti'ni hoşnut etmemiş; dolayısıyla hem Osmanlı yöneticilerine hem de İtilaf güçlerine karşı mücadele edilmiştir. Milli mücadelelerin her geçen gün elde ettikleri başarılarla köstek olan Padişah en büyük zararı kendine ve bulunduğu makama vermiştir. Kurtuluşu gerçekleştiren önderler aynı zamanda yeni filizlenen devletin liderleri olmuşlardır. Yeni Türk Devleti kurulurken asırlardır süren ve kötü idare edilen

saltanat kendine bu yeni yönetimde yer bulamamıştır. Hilafet makamı da gecikmeli olarak aynı akıbeti yaşamıştır. Asırların verdiği alışkanlık, bazı çevrelerin saltanat idaresinden kopamamalarına neden olmuştur. Bu yüzden saltanatın kaldırılması sonrasında yeni çabalarla bu sistemi yeniden diriltmeye kalkışmışlardır. Meclis içerisinde bu faaliyetleri yürüten milletvekillerine en büyük desteği İstanbul basını vermiştir. Hilafet makamını çeşitli emellerine alet etmek isteyenler, makamda bulunan hanedan üyelerinin de saltanat niyetinde olmaları, Türkiye'nin geleceğini tehlikeye attığından Gazi Mustafa Kemal Paşa ve fikir arkadaşları bu makamı kaldırma kararı vermiş ve Meclis'te gereken desteği görmüşlerdir.

Bu iki makama olan antipati süreç içerisinde olgunlaşmıştır. Meclisin ilk açıldığı tarihlerde belirlenen temel hedef saltanat ve hilafet makamlarının kurtuluşudur. 1920-1924 yılları arasında başlangıçta ifade edilen bu hedeflerin aksine gelişmeler yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Saltanat, Hilafet, Saltanatın Kaldırılması, Hilafetin Kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa.

ABSTRACT

The abolition of the sultanate and caliphate are the cornerstones of the process in which a new Turkish state was founded and in which this state improved in accordance with the foundation philosophy. These radical transformations in both of the positions were the resolute and consistent steps of Turkey to be a secular state. Since the appearance of the Turkish nation in the stage of history, an administrative system that depended on sultanate system had been maintained until the collapse of Ottoman Empire as a tradition despite some of the changes it underwent. The sultanate system, which led fights for throne and domestic turbulence as a result, could not keep up with the time in its final years. On the other hand, the position of caliphate was an establishment that had come into existence in the religion Islam. Therefore, the abolition of caliphate is not a historical development that concerned only the Republic of Turkey.

The abolition of sultanate and caliphate positions was not among the easily agreed decisions. These decisions were a result of a certain process, maturing period and vigorous efforts of a resolute leader. This period was paralleling with the emergence of the National Struggle. This movement, started by Mustafa Kemal and his friends, did not pleased The Ottoman padishah and İstanbul government who preferred to be on the side of enemies and sought for salvation in this way and thus a struggle was taken up against both the domestic administration and the enemy. The padishah who hindered the success of the National Strugglers day by day gave the greatest harm to himself and to his position. The leaders who brought the salvation

became the leaders of the just emerging state at the same time. While the Turkish state was being founded, the sultanate which had lasted for centuries and which had been badly managed did not find a room for itself in this new management. The position of caliphate also underwent the same fate, though with a delay. A centuries long habit caused some circles not to drift apart from sultanate management. Therefore, following the abolition of the sultanate, they tried to revive this system through new efforts. The press in İstanbul gave the biggest support to the members of the parliament who undertook this activity within the parliament. Because those who wished to use the caliphate position for their own sake and the members of dynasty in this position had the intention of sultanate again, which endangered the future of Turkey, Gazi Mustafa Kemal and his friends decided to abolish this position and they had received the necessary support from the parliament.

The antipathy for these two positions matured in time. The basic goal determined when the parliament was first opened was the salvation of the sultanate and caliphate positions. From 1920 to 1924, some developments that conflicted with these formerly stated goals were seen.

Key words: Grand National Assembly of Turkey, Sultanate, Caliphate, Abolition of The Sultanete, Abolition of The Caliphate, Mustafa Kemal Pasha.

ÖN SÖZ

Bu çalışmada milletvekillerinin Saltanat ve Hilafet makamlarının aleyhindeki görüşleri ele alınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan Hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihine kadar iki müessese ile ilgili zabıtlarda aleyhte olan konular esas alınmış, kararların süreç içindeki yeri verilmiştir.

Birinci bölümde, Padişahın ve onun hükümetinin ülkenin kötü gidişatını durdurmak isteyen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına, girişilen mücadeleye karşı olumsuz tutumuna ve bu tutumun Mecliste saltanat ve hilafet makamları aleyhinde oluşturduğu düşüncelere temas edilmiştir.

İkinci bölümde saltanatın kaldırılması fikri ve saltanatın kaldırılma nedenleri, Meclisin konuyu ele alış biçimi, Padişahın yurt dışına kaçışı ve bu olayın milletvekillerince değerlendirilmesi, yeni halifenin seçim konusu ele alınmıştır. Saltanatın kaldırılmasına razı olmayan milletvekillerinin hilafet makamına tutunmaları ve hilafeti saltanata dönüştürme çabaları da bu bölümde anlatılmıştır.

Son bölümde İkinci Meclis seçimlerine ve hilafet sorununa yer verilmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve hilafet tartışmalarının aldığı son şekil üzerinde durulmuştur. Saltanatın kaldırılması sonrasında muhalif milletvekillerinin ve İstanbul basınının saltanat ve özellikle de hilafet ile ilgili yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Hilafet lehinde ve aleyhinde çıkarılan risalelere değinilmiştir.

Bölümün sonunda ise hilafetin kaldırılması, halifenin ve ailesinin akıbeti, hilafetin kaldırılmasının yankıları verilmiştir.

Bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç; saltanat ve hilafetin kaldırılmasını anlatmak değil, makamların kaldırıldıkları tarihlere kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen olaylarda ve konularda milletvekillerinin bu hususa ilişkin aleyhte olan bakış açısı, dolayısıyla hangi tarihsel süreçlerden sonra bu kararlara varıldığını ortaya koymaktır.

Araştırmada Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşiv ve Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu, Ahi Evran Üniversitesi Kütüphanesi, Erciyes Üniversitesi Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi Kütüphanesi ve Kırşehir ile Kayseri İl Halk Kütüphanesinde bulunan kaynaklardan yararlanılmıştır.

1920-1924 yılları arasında Saltanat ve Hilafet makamlarının kaldırılmasına giden süreç ele alınırken, Meclis içi faaliyetlerin yürütülmesi sırasında bütün konularda ve olaylarda milletvekillerinin bu makamlar aleyhine tüm görüş, düşünce ve konuşmalarını içermesi sebebiyle Meclis Tutanakları ana kaynak olarak ele alınmış ancak süreli yayınlara, hatıratlara ve tetkik eserlere de başvurulmuştur.

Çalışma konusunun tespitinde ve içeriğin oluşumunda yardımlarını gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Bülent KARA'ya teşekkür ederim. Bu vesile ile bugüne kadar yanımda olan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve

özellikle anneme teşekkür borçluyum. Ayrıca tezin hazırlanmasında emeği geçen H. Mehmet DAĞISTAN'a teşekkür ederim.

Fatma ÜNVER

Kırşehir 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
a. İslam Devletleri'nde Saltanat ve Hilafet	1
b. Türklerde Saltanat ve Hilafet.....	8
I. BÖLÜM	19
MİLLİ MÜCADELENİN BAŞLAGICINDA SALTANAT VE HİLAFET ...	19
1.1. MİLLİ MÜCADELE VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN KURULUŞU AŞAMASINDA SALTANAT VE HİLAFET	19
1.1.1. Sevr Antlaşması ve Padişah	37
1.1.2. Anayasa Tasarısının Görüşülmesi Sırasında Saltanat ve Hilafet	41
1.1.3. Zafer Yolunda Meclisin Hilafet ve Saltanata Bakış Açısı.....	51
1.1.3.1. Teşkilatı Esasiye Kanununun Kabulü Sırasında Saltanat ve Hilafet	54
1.1.3.2. Londra Konferansı'na Gidecek Temsilcilerin Seçimi Sırasında Saltanat ve Hilafet.....	61
1.1.3.3. İkinci İnönü Zaferi ile Meclisin Sessiz Kalan Padişaha Karşı Tutumu	81
1.1.3.4. İkinci İnönü Zaferi Sonrasında Yunan Mezalimi: Tepkisiz Padişaha Mecliste Artan Tepkiler	86
1.1.3.5. Eskişehir-Kütahya Muharebesi, Başkumandanlık Yetkisi ve Bu Dönemde Saltanat ve Hilafet Meselesi	90

1.1.3.6. Sakarya Meydan Muharebesi ve Saltanata Dair Bir Değerlendirme 95

1.2. KASIM 1921-NİSAN 1922 TARİHLERİ ARASINDA MECLİS ÇALIŞMALARINDA SALTANAT ve HİLAFET 99

1.2.1. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi 99

1.2.2. Veliht Abdülmecit Meclis'e Gönderdiği Mektup Üzerine Yapılan Görüşmeler 119

1.2.3. İtilaf Devletleri'nin Mütareke ve Antlaşma Önerileri Üzerine Meclis'te Yapılan Görüşmeler 125

1.3. BÜYÜK SAVAŞ ÖNCESİNDE ve SONRASINDA SALTANAT ve HİLAFET 143

1.3.1. Büyük Savaş Öncesi İç Siyaset 143

1.3.1.1. Başkumandanlık Süresinin Uzatılma Teklifi 143

1.3.1.2. Egemenlik Tartışması 146

1.3.1.3. Bütçe Görüşmelerinde Eski Usullere İtiraz.....154

1.3.2. Büyük Taarruz: Başkumandanlık Meydan Muharebesi 161

II. BÖLÜM 168

SALTANATIN KALDIRILMASI VE HİLAFET 168

2.1. SALTANATIN KALDIRILMASI 168

2.1.1. Saltanatın Kaldırılması Gündemde.....168

2.1.2. Saltanatın Sonu.....171

2.1.2.1. Lozan'a Çağrı ve İstanbul-Ankara Telgrafları.....171

2.1.2.2. Dr. Rıza Nur ve Arkadaşlarının Tavrı 200

2.1.2.3. Tarihi 1 Kasım Oturumu 206

2.2. SALTANATIN KALDILIŞINDAN SONRA YAŞANAN GELİŞMELER 221

2.2.1. Lozan'a Gönderilecek Temsilci Seçiminde Hükümet-Meclis Tartışması 222

2.2.2. Milli Egemenliğin Sağlandığına Dair Tebrik Telgrafları	229
2.2.3. İstanbul'un Ankara'ya Bağlanması	231
2.3. HALİFE VAHDETTİN'İN KAÇIŞI ve ABDÜLMECİD'İN HALİFE SEÇİLMESİ	241
2.3.1. Vahdettin'in Kaçışı	241
2.3.2. Abdülmecit'in Halife Seçilmesi	251
2.3.3. Son Halife Abdülmecit	261
2.4. HİLAFETİ SALTANATA DÖNÜŞTÜRME ÇABALARI	267
2.4.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Halifelik Tartışmaları	267
2.4.2. Hilafeti Kaldırma Meselesi İlk Ne Zaman Gün Yüzüne Çıktı? Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Yurt Gezisi	285
2.4.3. Lozan Görüşmelerinin Kesintiye Uğraması Sonrasında Hilafet	292
III. BÖLÜM	302
YENİ DÖNEMDE HİLAFETİN SORUN OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI	302
3.1. İKİNCİ MECLİS SEÇİMİ VE MİLLİ HAKİMİYETİN VURGULANMASI	302
3.1.1. Seçimlerin Yenilenmesi ve Halk Partisi'nin Kuruluşu	302
3.1.2. İkinci Kez Meclis Başkanı Seçilen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku	310
3.1.3. İkinci Büyük Millet Meclisi'nde Hilafet Konusunda Bir Dönüm Noktası	315
3.1.3.1. Hilafete Ayrılan Bütçe	315
3.1.3.2. Yeni Başkent Ankara	317
3.1.3.3. 1 Kasım Gününün Bayram Kabul Edilmesi	321
3.2. CUMHURİYETİN İLANI VE HİLAFET TARTIŞMALARININ GÜNDEME GELMESİ	323
3.2.1. Doğan Çocuğun Adı Konuluyor: Cumhuriyet	323

3.2.2. Mecliste Yeni Rejime Uygun, Eski Yönetime Atıfta Bulunulan Düzenleme Teklifleri	333
3.2.2.1. Tarih Dersleri Müfredatına Yeni Rejimin Eklenmesi.....	334
3.2.2.2. Cumhuriyetin İlanı Şerefine Af Kanunu	335
3.2.2.3. Osmanlı Tuğralarının Yerine Cumhuriyet Arması	336
3.2.3. Hilafet Yandaşlarının Cumhuriyeti Kabullememesi.....	338
3.2.4. Hint Müslümanları Ağa Han ve Emir Ali'nin Mektubu	344
3.2.5. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet Tartışmaları Sırasında Anlamlı Yurt Gezisi	349
3.3. HİLAFETİN KALDIRILIŞI VE HANEDANIN YURT DIŞINA ÇIKARILIŞI	352
3.3.1. Son Durak: Bütçe Görüşmeleri	352
3.3.2. 3 Mart 1924 Oturumu: Hilafet Kaldırılıyor	367
3.3.3. Osmanlı Hanedanının Sürgünü ve Yankıları	387
SONUÇ.....	396
KAYNAKÇA.....	403
A. RESMÎ YAYINLAR	403
1. Süreli Yayınlar	403
B. ARŞİV BELGELERİ	405
1. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri.....	405
C. GAZETELER.....	405
D. TELİF VE TETKİK ESERLER.....	406
1. Kitaplar	406
2-Makaleler	413
EKLER.....	418

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
AKDITYK	: Atatürk Kùltür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
bkz	: Bakınız.
byy	: Basım yeri yok.
C.	: Cilt.
Çev.	: Çeviren.
Der.	: Derleyen.
Devre	: Devre.
Ed.	: Editör.
gös. yer	: Gösterilen yer.
H.z.	: Hazreti.
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi.
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı.
MEB İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
S.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları.
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.

ty : Tarih yok.
Yay. Haz. : Yayına hazırlayan.
Yay. Kur. : Yayın Kurulu.
Yay. : Yayınları.
Yy : Yayımcı yok.
Yyy : Yayımlı yeri yok.
vd : Ve devamı.
vd : Ve diğerleri.
vs : Vesaire.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik bir devlet olması yolundaki önemli aşamalardan ikisi, saltanat ve hilafet makamlarının kaldırılmasıdır. Bu makamların kaldırılmasının siyasal ve toplumsal nedenleri olduğu kadar tarihsel nedenleri de vardır. Bu tarihsel nedenler, Türk tarihi bakımından çok erken dönemlere kadar götürülebilir. Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM Hükümeti ile İstanbul'daki sultan halife ve onun hükümeti arasındaki ilişkiler, hilafet ve saltanat makamlarının sonunu hazırlayıcı niteliktedir. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın, 3 Mart 1924'te de hilafetin kaldırılmasının nedenlerini Kurtuluş Savaşı sırasındaki bu ilişkilerde aramak gerekmektedir.¹ Bu çalışmada, iki tarihsel kurumun İslam ve Osmanlı tarihi içindeki yeri ana hatlarıyla belirtildikten sonra, ağırlıklı olarak Kurtuluş Savaşı ve sonraki dönemlerde TBMM'nin sultan halifeye bakış açısı verilmeye çalışılmıştır.

a. İslam Devletleri'nde Saltanat ve Hilafet

Sözlükte birinin yerine geçmek, *"bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, vekalet etmek"* anlamlarına gelen hilafet kelimesi, terim olarak İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de *"bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse"* demektir ve devlet başkanı için kullanılır. Kuranı Kerim'de hilafet kelimesi yer almadığı gibi halife kelimesi de terim anlamıyla geçmez. Ancak halife halaif, hulefa kelimeleri kullanılarak insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu sıkça

---

¹ Mustafa Oral, *"Milli Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. V, S.18, 1996, s. 58.

tekrarlanır. Hadis kaynaklarında ise hilafet kelimesi ile birlikte halife, imam, emir kelimelerinin yer aldığı ve bunlarla ileride oluşacak terim anlamına da zemin hazırlayabilecek şekilde "*devlet başkanı, yönetici, lider*" gibi anlamların kastedildiği görülür. Hadislerde halife ile çeşitli bilgiler sunulmakta; adil devlet başkanları övülmekte, zalim devlet başkanları yerilmekte, halifelere itaat etmek gerektiği belirtilmekte ve gerçek anlamda hilafetin otuz yıl süreceği daha sonra saltanata dönüşeceği gibi bilgiler kaydedilmektedir. Hadis mecmualarında yer alan bu rivayetlerin, özellikle hilafet ve halife kelimelerine terim anlamının yüklenmesi Hz. Peygamber'in vefatından sonra baş gösteren iktidar mücadeleleriyle doğrudan ilgi kurulabilecek bir içeriğe sahip olanların kesinliği konusunda tereddütler bulunmaktadır.²

Hz. Peygamber hayatta iken hem peygamber olarak Allah'tan aldığı vahyi insanlara iletmiş hem de Müslümanların dünyevi işlerini düzeltmiş, ahlak bakımından onları eğitmiş ve devlet başkanlığı ve ordu komutanlığı yapmıştır. İslam alimleri, Hz. Peygamber'in vefatıyla peygamberliğin sona erdiğini, bununla birlikte toplumun iradesiyle ilgili diğer işleri bir kişinin üstlenip tek başına ve ya bazı görevleri yetkili şahıs ve mercilere devrederek yürütmesi, böylece Müslümanların düzen içerisinde yaşamalarının temin edileceği konusunda hemfikirdirler. Fakat bazı alimler, devlet başkanının İslam'ın dünyevi ve içtimai hükümlerini uygulama görevini göz önünde tutarak bu işe dini bir karakter atfederken, bazıları da insanların

---

² Casim Avcı, "*Hilafet*", **İslam Ansiklopedisi**, C. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 539.

siyasi birlik ve düzen içerisinde yaşaması gerektiği için devlet kurmanın akli ve tabii bir ihtiyaç olduğunu savunurlar.³

İslamiyet'in başlangıcını izleyen yıllarda Müslümanlığı kabul edenlerin en büyük amacı İslam dinini yaymak ve İslam topraklarını genişletmektir. Hz. Muhammed İslamiyeti Arap topraklarına yayarken onu izleyen halifeler, onu örnek alarak Mezopotamya'dan Çin sınırına kadar; batıda Akdeniz'den ve Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya kadar olan topraklara İslamiyeti ulaştırmışlardır.⁴ İslam devletlerinin yöneticisi hem ülkesini hem dinini korumakla mükelleftir. Bu açıdan İslam devletlerinin ilk yıllardan itibaren din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaz parçalar olduğu görülmektedir.⁵ Diğer yandan imamlık halifelik için ön görülen şartlardandır. Dört Halife döneminde Halifenin seçimi için genelde uygulanan yöntem ise bir önceki halifenin önerdiği veya seçimle en çok oyu alan kimsenin halifeliğe atanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Halifeyi seçme koşulları ise şunlardan ibarettir: İslam dinine inanmak, imamlığın getirdiği şartları bilmek ve onaylamak, iyi bir komutan olmak, bilge ve erdem sahibi olmak.⁶

Ne var ki mezheplerin ortaya çıkması ile her mezhebe göre halifenin seçim şartlarında değişik öngörüler ve uygulamalar belirmiş ve farklı nitelikler öne sürülmüştür. Halifenin Sünniler tarafından benimsenen nitelikleri; Kureyş kabilesinden, reşit, iyi ahlak sahibi, bedenen ve kafaca sağlam olmaktır. Halifelik

---

³ gös. yer

⁴ Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Temel Yay., İstanbul, 2006, s. 14-15.

⁵ Mîm Kemal Öke, **Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası-Hilafet Hareketi**, Aksoy Yay., İstanbul, 1999, s. 118.

⁶ Muhammed Hamidullah, **İslam Müesseselerine Giriş**, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yay., İstanbul, 1984, s. 108-109.

yapan kimsenin İslam hukuku (fıkıh) ve yönetim işlerinde bilgili ve İslam topraklarını koruyacak güçte olması da öngörülmüştür. Görevleri, İslam dinini ve mülkünü korumak, şer'i davalarda hüküm vermek, İslam'a karşı gelenlere cihat ilan etmek, vergi işlemleri, memur maaşları ödenmesi gibi yönetim görevlerini yerine getirmek, Müslümanlara imamlık yapmaktır. Bu açıdan halifenin hem dini hem siyasi yönetici olması hukuk sistemleri şeriata dayalı İslam devletlerinin teokratik devlet olmalarına yol açmıştır. Bu sisteme dayalı kurulan İslam devletleri (Emevi, Abbasi gibi) devlet otoritesini güçlü kılabilmek için halifeliği elinde tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle, ilerleyen yüzyıllarda değişik İslam devletlerinde başka halifelerin türetildiği ve devlet başkanlarına halife unvanının verildiği görülür.⁷

Hiz. Peygamber kendinden sonra yerine kimin geçeceğine dair açık ve kesin bir şey söylememiştir. Onun vefatı ile Hulafa-yı Raşidin (632-661) dönemi yani Dört Halife Dönemi'nde, bu sorun halifelerin seçimle iş başına gelmesi ile halledilmiştir. Hiz. Peygamber'in de içinden geldiği, sırasıyla halife seçilen Hiz. Ebubekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Hiz. Ali Kureyş kabilesine mensuptur. En son halife Hiz. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyen Emevi soyundan gelen Suriye Valisi Muaviye isyan edince İslam dünyasında büyük bir ayrılık, fitne ateşi yakılmış oldu. İki taraf arasında gerçekleşen savaş sırasında, Hiz. Ali yenilirse Muaviye'nin halife olacağını düşünen Amr İbnülas'ın askerlerinin mızrak uçlarına Kuran sayfalarını taktırması üzerine, savaşı kazanmak üzere olan Hiz. Ali Kuran sayfalarına kılıç sallanmasına razı olmamış ve savaşı durdurmak zorunda kalmıştır. Bu olay, İslam'da dinin siyasete alet edilmesine örnek bir olaydır. Hiz. Ali ile Muaviye arasındaki

---

⁷ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 15.

devlet başkanı olma çekişmeleri sırasında Sünni ve Şii mezhepleri doğmuştur. Hz. Ali'nin taraftarları, onun Kureyş kabilesinden olduğunu ve Hz. Peygamberin de onun halife olmasını istediği yönünde bir yol tutmuştur. Muaviye başa geçme çabalarından hiç vazgeçmemiş, Hariciler⁸ ise Hz. Ali ve Muaviye'yi fitne başı sayarak onları öldürmeyi planlamıştır. Muaviye düzenlenen suikasttan kurtulmuş, ancak Hz. Ali Küfe'de İbn Mülcem adındaki bir harici tarafından öldürülmüştür. Onun ölümü üzerine oğlu Hz. Hasan'a biat (inanç bildirme) edilmiş, fakat altı ay sonra Hz. Hasan halifeliği Muaviye'ye devretmiştir.⁹

Halifelik artık Emevi Devleti'ne geçmiş, bu dönemde eskiden olduğu gibi seçimle başa geçme söz konusu olmayacak, hilafet babadan oğula, yani veraset sistemine uygun bir şekilde devam edecektir. Böyle bir uygulamayı başlatan Muaviye daha hayatta iken oğlu Yezid için halktan biat almıştır. Hilafeti saltanata dönüştürmesi elbette ki hemen kabul görmemiştir. Ancak o bunu sağlamak için elinden geleni yapmış, sonunda başarılı olmuştur. Böylece Emeviler döneminde halifelik babadan oğula intikal ettiği gibi halife henüz hayatta iken yerine bir başkasını veliaht tayin etme yetkisini elde etmiştir.¹⁰ Muaviye'nin 661 tarihinde halife olarak başına geçtiği Emevi Devleti, 750 tarihinde II. Mervan'ın Abbasi

---

⁸ Emeviler İslam tarihinin ilk hanedan devletidir. Hilafet bu dönemde saltanata dönüşünce İslam aleminde bölünmeler yaşanmıştır. Müslümanlar üçe bölünmüştür; Emevileri destekleyen Suriye ve çevresi, Irak ve Mısır'da Hz. Ali ve taraftarları, Küfe'nin bir kısmı ve Basra taraflarında iki taraftan ayrı Hariciler bulunmaktadır. Hasan Karaköse, **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Nobel Yay., Ankara, 2004, s. 51, 54.

⁹ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 97-107.

¹⁰ Yezid' e biat edilmesi İslam dünyasında hoş karşılanmamış, itirazlar yükselmiştir. Hz. Ebubekir'in oğlu Abdurrahman kendisine haber getiren Medine Valisi Mervan'a çıkışmış, *"Ey Mervan sen ve Muaviye yalan söylüyorsunuz. Sizin niyetiniz Muhammed ümmetine iyilik yapmak değildir. Siz onu krallığa çevirmek istiyorsunuz. Her kral öldüğünde yerine başkası kral olur"* demiştir. Aynı tepkiler Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'den de gelmiştir. Muaviye ise oğlu Yezid adına biat almak için her türlü kurnazlığı ve hileyi kullanmaktan geri kalmamıştır. Yakınlara bol bahşiş vermiş, uzaktakilere iltifatlar etmiştir. Nihayet çoğunluktan emin olunca halkı biata çağırmıştır. Halka seslenmeden önce Kureyş'in önde gelen isimleriyle görüşmüş ve onların Kureyş kabilesinden seçimle halifenin başa geçmesi önerilerine karşı, onları ölümle tehdit etmiştir. Halk önünde onların da razı olduğunu belirtmiş ve böylece halk Yezid'e biat etmiştir. Kazıcı, **a.g.e.**, s. 109-111.

kuvvetlerine yenilmesi ve kaçarken ölmesiyle son bulmuştur. Devlet içerisinde Ümeyye ailesinden 14 halife başa geçmiş ve genel olarak iç açıcı bir görünüm arz etmemiştir. Halifeler hilafet vazifelerinin dini vecibelerine fazla alaka göstermemiş ve dini konulara fazla ehemmiyet vermemişlerdir. Üstelik ırkçılık politikası gütmüş, Araplar dışındaki başka ırktan olanlara köle muamelesi yapmışlardır.¹¹

Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan gelen Ebul Abbas'ın halifeliğini duyurması ile bu unvan Abbasilere geçmiştir. İslam tarihinde görülen siyasi olayların üçüncüsü Ebul Abbas'ın 750-754 tarihleri arasında oynadığı rol ile ortaya çıkmaktadır. Hilafet makamına gelmeden bir yıl önce Kufe Camii'nde okuttuğu hutbesinde ilk Abbasi halifesi Ebul Abbas, kendisini "*Seffah*" (kan dökücü) adıyla anmış bulunuyordu. Bu unvan dahi gelen iktidarın siyasi gayesini gerçekleştirmede öncekilerden daha çok kuvvete baş vuracağını işaretliydi. Gerçekten İslam tarihinde ilk olarak halifenin oturduğu tahtın hemen yanı başında cellatların hazır durması bu halife ile başlamıştır. Seffah, İslam tarihinde görünen en uzun ömürlü ve en çok ün yapmış Arap hanedanının kurucusu olmuştur.¹²

Abbasiler de Emeviler gibi saltanat sitemini korumuşlardır. Ancak ümmet içinde kötü bir intiba bırakan Emevi hilafetinin alternatifi olma avantajını iyi kullanmışlardır. Hz. Peygamber'in soyundan gelmeleri itibarıyla, bu yakınlığı meşruiyetleri için temel gerekçe göstermişlerdir. Bu devletin kurulmasıyla beraber devlet müesseslerinde ve hilafette yeni gelişmeler olmuştur. Abbasiler, Emeviler

---

¹¹ T. W. Arnold, "*Halife*", *İslam Ansiklopedisi*, C. V, kısım I, MEB. Basımevi, İstanbul, 1987, s. 150.; Karaköse, a.g.e., s. 53-54.

¹² Kazıcı, a.g.e., s. 112-113.

gibi ırkçı tutumlara bürünmemişler ve farklı ırktan olan kişiler devlet içerisinde yer alabilmiştir. 762 yılında Bağdat şehri başkent yapılmış, halifelik Türk-İran-Arap geleneklerine dayandırılmıştır. Askeri başarıları ile dünyaya nam salmış Türk kumandanları, devlet yönetiminde önemli yerlere getirilmiştir. Bir süre sonra Abbasi halifeleri ile Türk kumandanları arasında nüfuz mücadelesi başlamış, hatta Türk kumandanları sayesinde Abbasi halifeleri başa geçmişler ya da azledilmişlerdir. Özellikle idarede İranlıların etkisi söz konusudur ve İran hükümdarlarını hatırlatan despotluk eğilimi görülmeye başlamıştır. Halifeler, saray hiyerarşisinin teşrifatı ve debdebesiyle halktan uzaklaşmışlardır. Halife nazari olarak şeriatın bütün hükümlerine uymak mecburiyetinde olmakla birlikte, uygulamada hiç de öyle olmamıştır. Hilafet, düzenli askeri kuvvetlere dayandırılmış ve iktidar ücretli bürokrasi ile sağlanmıştır. Ayrıca bu dönemde devlet teşkilatında vezirlik müessesesi kurulmuş, vezir halifenin vekili ve idari teşkilatın başı sıfatını üstlenmiştir. Vezirlik kurumunun yanı sıra halifeyi suikast girişimlerinden korumak ve kendisini halkın meşgul etmesini önlemek için haciblik müessesesinin kurulması gibi kurumlar arttıkça halifeler dolayısıyla hilafet makamı daha çok siyasetten uzaklaşmıştır.¹³

Abbasiler devrinde, hilafet tamamen verasete dönüşmüştür. Abbasiler bu konuda yaş sınırını bile görmezlikten gelerek daha önceki uygulamalara tamamen ters düşmüşlerdir. Halifeden sonra gelen yöneticiler menfaatlerini korumak adına, bazen çocuk yaştakileri bile halifeliğe getirmişlerdir. Abbasilerdeki veraset sistemi giderek tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Çünkü birden fazla veliaht tayin ediliyor

---

¹³ Avcı, a.g.m., s. 542-543.; Kazıcı, a.g.e., s. 113.

ve bu da veliahtlar arası çatışmalara sebep oluyor, bazen de ülke toprakları veliahtlar arasında paylaştırılıyordu.¹⁴

Devlet idaresinin giderek kötüye gitmesine, bilimsel çalışmalardaki gerilemeler, ordu içerisinde Türklerin ve Berberilerin ayaklanmaları eklenince Abbasiler baştaki görkemli durumlarını giderek yitirmişlerdir. İran'da Saffariler, Samanoğulları, Büveyhiler, Mısır'da Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatma'nın soyundan geldiklerini öne süren Fatimiler, Musul dolaylarında Hemdaniler, Bağdat'ta Tulunlar, Akşitler, Horasan'dan İran'ın batısına kadar uzanan bir yöre içerisinde Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular gibi İslam tarihini etkileyen devletler kurulmuştur. Bu devletler içerisinde kendini güçlü gören hükümdarlar hiç kimseden izin almaksızın kendilerini halife ilan etmiş, böylece aynı dönemde İslam dünyasında birden fazla halife ortaya çıkmıştır (Abbasi, Fatimi, Endülüs Emevi Devletleri). Selçuklular hariç bu devletlerde başa geçen sultanlarla yönetimi onlara bırakmak istemeyen halifeler arasında yetki çekişmeleri yaşanmıştır. Sultanların yetkilerini kullanırken halifeyi dışlamaları, kimi araştırmacılar tarafından din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak yorumlanmıştır.¹⁵

b. Türklerde Saltanat ve Hilafet

İslamiyet öncesi Türk devletlerine bakıldığı zaman, yönetimleri hakkında ipucu olabilecek nitelikte bazı bilgileri bulmak mümkündür. Örneğin Kök-Türk

---

¹⁴ Kazıcı, a.g.e., s. 114.

¹⁵ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 19-20.; Şerafettin Turan, **Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), Türk Devrim Tarihi**, C. III, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 47.

hükümdarlarında Bilge Kağan'ın kitabesinde, "*Babam hakan öldüğünde kendim sekiz yaşında kaldım, türe mucibince amcam hakan oldu*" şeklindeki Türkçeye çevrilmiş ifadeye bakıldığında devletin başına babadan-oğula sistemine dayalı olarak oğlun geçtiği ve yaşı küçükse aileden en büyük kişinin başa geçtiği çıkarılabilmektedir. Bilge Kağan amcası öldükten sonra, kendisi için şöyle söyler: "*Tanrı irade ettiği için kendi taliim olduğu için Hakan mevkiine oturdum.*" Bu bilgilerin yeterli olmayacağı yönünde fikirler ortaya atılmıştır, ancak İslam öncesi devlet yönetiminde ortak kanı; hükümdarlık yetkisinin Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılması ve Kut adı verilen bu yetkinin kan yoluyla babadan oğula geçtiği yönündedir. Bu inanış ülkenin hanedanın ortak malı olma düşüncesini ortaya çıkarmış, aynı kanı taşıyan hanedan üyeleri arasında taht mücadelelerine sebebiyet vermiştir.¹⁶

Türk-İslam devletlerine bakıldığında oğulların ve kardeşlerin aynı derecede tahta geçme hakkına sahip oldukları görülmektedir. İslam öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi ülke hanedanın ortak malıdır anlayışı devam etmiştir. Bu durumda taht mücadeleleri kaçınılmaz olmuştur. Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri'nde başa geçme mücadelelerinin çetin bir şekilde geçtiği görülmektedir. Anadolu Selçuklularında merkezde hüküm süren sultana tabi olmak şartıyla diğer oğullar melik ünvanı ile ülkede çeşitli bölgelerin idaresine tayin olunur, atabeylerin denetiminde eğitilir ve yöneticilik yaparlardı. Hükümdarın vefatı üzerine kardeşler taht üzerinde hak iddia etmekten geri durmazlardı. Hükümdarlar bazı durumlarda

---

¹⁶ Halil İnalcık, "*Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyeti Telakkisiyle İlgisi*", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S. 1, Ankara, 1959, s. 69-70.

yerine geçecek şehzadeyi tayin edebilirdi. Genellikle buna uyulmaz; devlet adamlarının ve ordu komutanlarının desteğini alan şehzade tahta çıkardı.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde ise padişah olma hakkı Osmanlı hanedanının erkek çocuklarına aitti. Baba tarafından Osmanlı hanedanına mensup olan erkeklere "*şehzade*" unvanı verilirdi. Babası padişah olsun olmasın şehzadelerin oğlu da şehzade unvanı alır ve tahtın varisi olma hakkı devam ederdi. Ancak şehzade oğullarından tahta çıkan olmamıştır, padişahların hepsinin babası da padişaktır. Şehzadeler buluş çağına yaklaşınca sancağa çıkarılır, lalaları, hocaları ve mürebbiyelerinden oluşan kalabalık bir maiyetle Anadolu'da bir sancağa vali olarak gönderilirdi. Yavuz Sultan Selim Rumeli'de, Kanuni Sultan Süleyman ve bir amcası da Kıbrıs'ta bir süreliğine sancak valiliği yapmışlardır. Bunun dışında şehzadeler genellikle Anadolu'da Manisa, Amasya ve Konya'da sancağa gönderilmişlerdir. Şehzadeler vali olarak gittikleri sancaklarda, her yönden eğitimleri tamamlarlar, siyaset ve yönetim sanatını öğrenerek kendilerini tahta hazırlarlardı.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde saltanatın nasıl el değiştireceği konusunda bir veraset kanunu yoktu. Ama eski Türk geleneklerine göre devlet hükümdar ailesinin ortak mülkü sayılıyordu. Osman Bey'in ölümünden sonra yerine I. Murat başa geçmişti. Kuruluş döneminde genellikle hükümdarın büyük oğlu uç'a bey olarak tayin edilmiş ve babasının ölümünden sonra oradan sağladığı güçle başkente gelerek tahtı ele geçirmiştir. I. Murat Kosova'da şehit düşünce Yıldırım'ın

---

¹⁷ a.g.e., s. 70-72.

¹⁸ Şükrü Karatepe, **Osmanlı Siyasi Kurumları**, İşaret Yay., İstanbul, 1990, s. 105-106.

gücü bilindiğinden beyler tarafından kendisine haber verilmiş, böylece Yıldırım Bayezid başa geçmiştir. Yıldırım Timur'a esir düşüp, ülkesinden uzakta ölünce, devlet yıkılma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Beyler tahta kimin geçeceği konusunda ihtilafa düşmüş, farklı şehzadeleri desteklemiş ve karşıt gruplar arasında kavgalar başlamış neticede Çelebi Mehmet tahta tek başına oturmaya hak kazanmıştır. Büyük bir kargaşa döneminden sonra tahta oturan Çelebi Mehmet nihayet vasiyetle kendisinden sonra büyük oğlu II. Murat'ın bu makama getirileceğini işaret edebilmiştir.¹⁹

Görüldüğü gibi, ilk dönemlerde egemenlik yetkisinin devredilmesi, sadece padişahlar tarafından değil beyler ve ordu komutanları gibi güç sahibi yetkililerin de müdahalesiyle gerçekleşebiliyordu. Beyler ve ordu komutanları çok geniş nüfuz ve itibar sahibiydiler, fakat padişah onların mahkumu değildi. Tahtın varisinin belirlenmesinde beyler gibi komutanlar, ahiler ve gazilerin rol oynamalarına rağmen teorik olarak saltanatın sahibini Allah'ın tayin ettiği kabul edilir ve her ne şekilde olursa olsun tahtı ele geçirerek devleti yönetene itaat edilirdi.²⁰

Fatih Sultan Mehmet, devlet teşkilatını yeni esaslara bağlayan kanunnamesinde mutlak ve bölünmez bir egemenlik anlayışı getirmiştir. Buna göre artık devlet hanedanın ortak malı değildir. Padişah devleti temsil eden mutlak ve soyut bir egemenliğin sahibidir. Bundan sonra artık kabile-devlet anlayışı terk edilmiş, tahta en büyük evladın geçmesi usulü yerleşmiştir.²¹ Gerçi bu kanunnamede

---

¹⁹ a.g.e., s. 102-103.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 43.

²¹ Karatepe, a.g.e., s. 104.

tahtı kimin ele geçireceği değil, tahtı ele geçirenin devletin selameti için kardeşlerini bile öldürebileceği hükme bağlanmıştı, fakat yine de bu tarihten itibaren ailenin en büyük oğlunun başa geçmesi esası yerleşmiştir. Padişahlar devletin yüksek menfaatini ilgilendiren hukuki bir gerekçeyle kardeşlerini öldürmüşler ve bunu yapabilmek için de genellikle şeyhülislamlardan fetva alınmıştır.²²

Fatih ile temelleri atılan en büyük oğlun başa geçmesi usulü II. Selim zamanına kadar iyice yerleşmiştir. Bu dönemden III. Mehmet dönemine kadar büyük şehzadeler, veliaht şehzade sancağı statüsü kazanan Manisa'ya vali olarak gönderilirdi. III. Mehmet en büyük ve veliaht olan şehzadelerin Manisa'ya gitmesini yasaklayınca artık şehzadeler sarayda yaşamaya devam ettiler. Sarayda halktan tamamen kopuk olarak ve her an öldürülme korkusu içinde yaşayan şehzadeler; sadrazamlar, valideler, gözdeler, hanım sultanlar ve harem ağalarının kontrolünde ruhi dengelerini yitirmiş ve tahta geldiklerinde basiretli davranamamışlardır.²³ I. Ahmet zamanından itibaren tahta ailenin en yaşlı erkek üyesi geçmeye başlamıştır. Bazı padişahlar oğullarını başa geçirmek isteseler de bazıları kardeşlerini öldürse de bu usul devlet yıkılana kadar yürürlükte kalmıştır.²⁴

Türklerde hakimiyetin menşei ve mahiyeti bakımından kökleşmiş eski Türk telakkilerinin gelenek haline getirildiği görülmektedir.²⁵ Saltanat usulüyle belli başlı gelişmeler Osmanlı döneminde yaşanmış, hilafetin Türklere geçmesi yine bu devlet devrinde yaşanmıştır.

---

²² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 48.

²³ Karatepe, **a.g.e.**, s. 106.

²⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 41.

²⁵ İnalçık, **a.g.e.**, s. 73.

Türkler, İslamiyet ile VIII. yüzyılın başlangıcında tanışmışlardır. İlk İslamiyeti kabul eden devlet olarak Karahanlılar tarihe geçmiştir. Karahanlılar'ın hilafetle alakası olmamıştır. Ancak bu devletten sonra kurulan Müslüman-Türk devletleri Abbasilerde olduğu gibi halifeye saygı ile yetinmişler ve sultan ünvanını kullanmışlardır. 1055'te Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelip Büveyhi hakimiyetine son vermesiyle ve Abbasi hilafeti Selçuklukların hakimiyetine girmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Halifeler ve sultanlar arasındaki egemenlik sorunu ilk kez Tuğrul Bey döneminde düzene bağlanmıştır. Tuğrul Bey'in Kaim-Biemrillah tarafından "*melikü'l müşrik ve'l mağrib*" ilan edilmesiyle hem halifenin hem de sultanın görev ve yetki sınırı değişmiştir. Buna göre halifenin görevi, meşru sultanın isminin hutbelerde kendi adından sonra zikredilmesini sağlamaktan ve saltanat makamınca hazırlanan temlikname ve menşurları²⁶ mecburi tasdikten ibaret kalmıştır. Sultan ise devlet idaresi, saltanat ve hükümlerle siyasi nizam ve asayişin temini gibi görevlere sahiptir.²⁷ Abbasi halifeleri, Cengiz'in torunu Hülagu Han 1258'de Bağdat'ı ele geçirmesinden Abbasilerin öldürülüp Halife Mutasım'ın idam edilmesine kadar hilafet makamında kaldılar. Öldürülen Mutasım'ın varisinin kalmaması kaygıları beraberinde getirirken amcası El Muntasır Billah, sülalenin Bağdat katliamından kurtulan iki kişiden biri olarak Mısır Kölemenlere (Memluk) sığınmıştır. Kölemenler, halifeye saygı gösterecek de Mısır dışında adını duyurmak için bir çaba sarf etmemişlerdir.²⁸ XVI. yüzyıla kadar Mısır yönetiminde halifelik

---

²⁶ Temlik-name: Miri arazi gelirlerinin birine verilmesi ve ya şartlara uygun olarak rakabenin temlikini bildiren vesika.

Menşur: Padişahın verdiği vezirlik, müşirlik, ve ya kazilkuzaatlık rütbeleri tevcihini havi ferman.

²⁷ Avcı, **a.g.m.**, s. 542.

²⁸ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 20.

devam etmiştir. Fakat bu, bazı törenlere katılmak dışında hiçbir dinsel ve yönetsel görevi ve yetkisi bulunmayan kukla bir halifeliktir.²⁹

Memluk idaresindeki Abbasi halifeliği Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zapt etmesine kadar devam etmiştir. Bu ilhaktan sonra artık hilafet Osmanlılara geçmiştir.³⁰ Osmanlılarda halife sanı, I. Murat ve Yıldırım Bayezid için de kullanılmıştı, ancak Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı ele geçirmesiyle halifelik unvanının Osmanlılara geçtiği yaygın olarak kabul görmüştür.³¹

Osmanlı devleti, hilafeti aldığı zaman en güçlü İslam otoritesiydi. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Anadolu ve Balkanlar'da İslam dünyasının önemli bir kısmına sahip durumundaydı. Bu açıdan Yavuz Sultan Selim döneminde hilafet papalık gibi dini bir kişilik taşıyordu. Osmanlılar siyasi güçlerinin yanında halifelğe dayanan bir nüfuz elde etmeye çalışmadılar, zaten buna gerek de yoktu. Yavuz Sultan Selim, "*Hadim-ül Haremynüş şerifeyn*" (Mekke ve Medine'nin hizmetkarı) unvanı ile yetinmişti.³²

Osmanlılarda hilafet politikasının kullanılmaya başlaması, Büyük Güçler tarafından müslüman ve müslüman olmayan tebaayı devlet aleyhine teşvik ve tahrik etmeleri ve Babialî'nin bunlara karşı başka yollardan yeterli karşılık verememesi zamanına rastlar.³³ Bilindiği gibi, Osmanlı çok uluslu bir imparatorluktu. XIX. yüzyılda Avrupa sahasında Sanayi Devrimi yaşanmış ve dünyanın büyük güçleri

---

²⁹ Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 47.

³⁰ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 124.

³¹ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 21.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 48.

³² Öke, *a.g.e.*, s. 118-119.

³³ *a.g.e.*, s. 119.

olmalarına karşın Osmanlı ve diğer inkılabı takip edemeyen ya da etmeyen devletler zayıflamışlardı. Yine bu yüzyılda Fransız İhtilali ile dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımı başlamıştı. İtilaf Devletleri, aralarında Doğu İslam ülkelerini çıkarları gereği paylaşmaya kalkışacaklardı ve üç kıtaya hakim ve değerli topraklarıyla bu paylaşımın en güzel aday Osmanlı idi. Osmanlı devleti içerisinde farklı ırktan, dinden, milletten azınlıklar bulunmakta, her azınlığın Millet Sistemi içerisinde dini, kültürel, ekonomik ve idari serbestisi mevcuttu. İtilaf Devletleri, Osmanlı teokratik bir devlettir bahanesiyle, güya azınlıkların haklarını savunmak adına XIX. yüzyılda Osmanlı'ya müdahale etmeye başladılar. Bekledikleri son ise Osmanlı yıkmak ve kendi yörüngelerinde küçük devletçikler oluşturmaktı.³⁴

Bir taraftan yabancı müdahalesi, bir taraftan iç isyanlar ile uğraşan Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü korumak için çeşitli reçetelere başvurdu. "*Osmanlıcılık*" deyip çeşitli unsurları barıştırmaya çalıştılar, ıslahatlar yaptılar, Meşrutiyet ilan ettiler, Meclis açtılar. Ancak bu çabaların hiçbirisi fayda vermedi. Bütün bu gidişata karşı Padişah II. Abdülhamit³⁵ hilafet müessesine sarıldı ve Türk olmayan Müslümanların saltanata sadakatlerini sağlamak için hilafet kurumuna ağırlık verdi. İtilaf Devletleri'nin özellikle de içlerindeki İngiltere'nin tepkisini çekmemek için de İslam

---

³⁴ Yusuf Sarıncay, "*İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi*", **Türkler**, (Ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 819-820.

³⁵ II. Abdülhamit hilafetin konumu Kanun-ı Esasi'nin üç ve dördüncü maddelerinde düzenlenmiş, hilafete sultan unvanının üzerinde bir değer atfetmişti. Bu yaklaşım padişahın şu sözlerinde karşılık bulmaktaydı: "*Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın bir çok milletini sinesinde toplamış olan bir imparatorluktur. Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlılar, Zencilerden ve diğer birçok unsurdan teşekkül etmiştir. Buna rağmen iman birliği bizi büyük bir ailenin fertleri gibi birbirimize yaklaştırır. Bu sebeple hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde fazla durmamak, buna mukabil, hepimizin Müslüman olduğumuzu bilhassa belirtmekte fayda vardır. Her zaman her yerde Emirü'l-Müslimin unvanı başta gelmeli, Osmanlı Padişahı unvanı ise ikinci sırada belirtilmelidir. Çünkü devletin sosyal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur.*" Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987, s. 180.

alemindeki gücünün manevi yönünü vurguladı ve büyük devletlerce tehdit olacak diğer yönünü yani siyasi yönünü ihtiyatta tuttu.³⁶

İttihatçıların başa geçmesi ile yine din, hilafet makamı ülkenin yapısını korumak için ön plana alınmış, hilafet unsuru burada da kullanılmak istenmişti. Bu sefer "*İslamcılık*" cereyanı sürmüş, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlının girişinde cihat ilan edilmesi, sömürge altındaki İslam memleketlerinde dünyevi ve manevi sadakat merkezleri arasında nasıl seçim yaptıkları malumdur. Hilafet makamının işe yaramadığının Arapların Osmanlıya sırt çevirip İngilizlerle bir olmasında net olarak görülmüştür.³⁷

XX. yüzyılın başlarında dünyada yaşayan üç yüz milyon Müslümanın büyük bir bölümü Avrupalı devletlerin İngiltere, Fransa ve İtalya'nın sömürgesi halinde yaşıyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti dağıldı ve Müslümanlarla meskun toprakları sömürgeci devletler tarafından bölündü, paylaşıldı. Böylece yabancı egemenliği altındaki Müslümanların sayısı daha da artmış oldu. Artık hilafet konusu bir iç mesele olarak Türkiye'yi ilgilendirdiği kadar, Müslüman unsurların varlığından dolayı bu devletleri de alakadar ediyordu.³⁸

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf ve İttifak Devletleri arasında barış antlaşmaları imzalandı. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'nı Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk halkı kabul etmedi. Zaten 19

---

³⁶ Öke, **a.g.e.**, s. 119-121.

³⁷ Namık Sinan Turan, "*Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınarı: II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet*" **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 38, 2008, s. 314.; Öke, **a.g.e.**, gös. yer

³⁸ Dursun Ali Akbulut, **Saltanattan Milli Egemenliğe**, Temel Yay., İstanbul, 2006, s. 108.

Mayıs 1919'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa liderliğinde devletin İtilaf kuvvetlerine bırakılmasını hazmedemeyen halkla beraber hem Osmanlı yönetimine hem de işgal kuvvetlerine karşı çetin bir mücadele başlatılmıştı. Bu mücadeleyi başlatanlar, sonuçta; Osmanlı saltanatını tamamen yıktılar, İtilaf kuvvetleri ile Lozan'da yeni barış antlaşma imzaladılar, ardından Cumhuriyeti ilan edip sosyal, siyasal ve hukuk alanında bir dizi inkılaplar gerçekleştirdiler. Bu gerçekleştirilen bu inkılaplardan birisi de hilafet makamının kaldırılmasıydı.³⁹

Mustafa Kemal Paşa İtilaf Devletleri'nin azınlıkları kullanarak, ülkeyi çökertmek istediklerini görmüştü. Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girmesinde Millet Sisteminin batılı devletlerce istismarını görmüş ve bunun önüne geçebilme adına milli hakimiyet ilkesini esas almıştı. Milli hakimiyet ilkesi ile her türlü dış müdahalenin önüne geçilecek, laiklik ilkesinin benimsenmesiyle de Avrupalıların yüzyıllarca müdahale için bahaneler ileri sürdüğü dinsel farklılıklar ortak bir hukuk sistemi ile giderilmeye çalışılacaktı. İşte bu ortak hukuk sistemine geçmenin önündeki önemli bir engel olarak görünen hilafet bu bağlamda ele alınacak ve zamanı gelince gereken müdahale yapılacaktır. Hilafetin kaldırılmasında Mekke Emiri Şerif Hüseyin liderliğinde gerçekleşen isyan, Kuvay-ı İnzibatiye olayı ve Yunan ordusunun hilafet ordusu şeklinde kabul edilmesi yönündeki fetva da belirleyici ve hızlandırıcı bir rol oynamıştır.⁴⁰

Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde saltanat ve hilafetin kaldırılabilceği akıllara gelmemişti. Meclisin açılma sebebi vatani, saltanat ve

---

³⁹ gös. yer

⁴⁰ Öke, a.g.e., s. 121-123.

hilafet makamını kurtarmaktı. Diğer yandan saltanat ve hilafetin iki yıl ara ile kaldırılması çok kısa zamanda "*hilafet elbette kalacaktır*" sözlerine rağmen kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal stratejisi hakkında bilgi vermektedir. Ceylan, eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat ve hilafeti kaldırma düşüncesine ilk başta da sahip olup olmadığını sorgulamaktadır.⁴¹ Vakıf Gazetesi'nin Ankara temsilcisi ve Mustafa Kemal Paşa'nın gezilerinde yanından ayırmadığı Naşit Hakkı Uluğ, bu soruya adeta cevap verirken eserinde şöyle temas etmektedir: "*O günlerde Büyük Mustafa Kemal'in kafasında yaşayan bütün kurtarıcı ve yüceltici fikir ve kararların tam tersi düşünceler Ankara'da hakimdi. Hepsi de birer hamiyetli ve vatansever olan milletvekilleri her şeye rağmen halifelğe bağlılık esasını muhafaza ediyorlar ve bunda ısrarla duruyorlardı.*"

*Mustafa Kemal, işte bu statükocu ve geri fikirlere sahip arkadaşlarının tutumları önünde irkilmemiş kafasındaki büyük kararı iki safhada gerçekleştirmeyi düşünmüştü: Önce Saltanat kaldırılacak, sonra halife hakkındaki düşüncelerini Meclise kabul ettirecekti."*⁴²

O ana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın bekleme sebepleri vardı; halk müslümandı ve İslami değerlere sınımsız bağlıydı. Öyle ki Kurtuluş zaferini İslam'dan alınan güce dayandırıyordu. Meclisteki birçok mebus sonradan İkinci Grup olarak tarihe geçen kesim Hilafeti İslam ile eşdeğer görüyordu. Meclisin bu ruh haleti içerisinde bulunması Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat ve hilafet müesseseleri hakkında kesin tavır alması ve kendisinin tereddütlü bir zaman geçirmesine neden olmuştu. Hedef her ne kadar saltanatın yanında hilafetin de kaldırılması olsa da zaman ve şartlar gereği düşünülen plan adım adım uygulanacaktı.⁴³

---

⁴¹ Hasan Hüseyin Ceylan, **TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Saltanatın Kaldırılması-Büyük Oyun**, Rehber Yay., Ankara, 1995, s. 133.

⁴² Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1975, s. 62.

⁴³ Ceylan, **a.g.e.**, s. 145,148-149.

I. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELENİN BAŞLAGICINDA SALTANAT VE HİLAFET

1.1. MİLLİ MÜCADELE VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN KURULUŞU AŞAMASINDA SALTANAT VE HİLAFET

1918 sonlarına doğru Avrupa'nın "*Hasta Adamı*" artık ölmek üzere görünüyordu. Temmuz'da Osmanlı tahtına yeni bir Padişah, Abdülhamit'in küçük kardeşi Mehmet Vahdettin geçmişti. Genç Türk nazırları istifa etmiş ve Padişah Vahdettin mütarekeyi imzalamak göreviyle Ahmet İzzet Paşa'yı sadrazamlığa getirmişti. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu için sosyo-ekonomik anlamda yıkımla sonuçlanmıştı. Savaştan yenik çıkış ve ardından imzalanan Mondros Mütarekesi devletin sonunu hazırlayan gelişmelerin başlangıcıydı.⁴⁴

1918 ve 1919 yıllarında kurtuluş sorunu hala ve yalnız Saltanat ve Hilafetin kurtuluşu sorunu imiş gibi gözüküyordu! Ülke içerisinde de umutlar Saltanat ve Hilafetin kurtarılmasına yönelikti, sorunların çözümü üzerindeki fikirler hep bu iki makamın varsayımlarına dayanıyordu. İslam dünyası üzerine Hilafet ile, Anadolu'nun bir parçasındaki Türkler üzerine Saltanat şeklindeki çözüm, akla en uygun çözüm olarak görünüyordu. Bu ortamda sağduyulu olma iddiasındaki bir kimse için Türk ulus-devleti olmasını istemek düşünülecek şey değildi! Fakat bir dizi etkenin yarattığı olaylar saray çevresinde yoğunlaşan bu umutları altüst edecek

---

⁴⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 239.

nitelikteydi. En başta Bolşevik Devrimi'nin ardından Rusya'nın İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşen gizli antlaşmaları açıklaması ve devrimin kendisi, birazdan bahsedeceğimiz İtilaf Devletleri'nin mütareke şartlarına aykırı davranması, Padişah Vahdettin'in işgal edilen yerlerde karşı direnişin başlamasından itibaren bu eylemlere karşı tutum sergilemesi gibi etkenler kurtuluş savaşının başlamasına ve millet esasının gün yüzüne çıkmasına sebebiyet verecekti.⁴⁵

Varlığını İngiliz siyasetinde garanti edildiği sanısında olan Padişah milli mücadeleye girmeyi en ufak bir zorunluluk olarak görmüyordu. Onun için önemli olan halifelik sayesinde milli bağımsızlığının üstünde olan taht egemenliğiydi. Ayrıca, işleri kendi kontrolü altına alma eğilimi gösteriyordu. İttihat ve Terakki Fırkası yıkılmış, liderleri yurt dışına kaçmıştı. Padişah Mebusan Meclisini dağıtmış,⁴⁶ 4 Mart 1919'da eniştesi Damat Ferit Paşa'yı sadrazam yapmıştı. Ekim 1919'dan Mart 1920'ye kadar süren zaman dışında, Damat Ferit Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nu son sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın iki yılı aşkın bir sürede makamı işgal etmek üzere Babıali'ye dönmesine kadar iktidarda kalmıştı (Ekim 1920). Bu eylemleri ile bağımsız bir ulus olarak var olmanın saltanat ve hilafete bağlı bir iş olmadığını, bu iki gücün artık milli varlıkla uzlaşamaz hale geldiğini kendiliğinden belirliyordu. Osmanlı egemenliğiyle Türk halkının çoğunluğu arasında bağ kopmuştu.⁴⁷

---

⁴⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s. 477-478.; Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete** (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor), Kum Saati Yay., İstanbul, 2004, s. 139.

⁴⁶ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 2010, s. 169.

⁴⁷ Berkes, **a.g.e.**, s. 478.; Lewis, **a.g.e.**, s. 240.; Mustafa Keskin, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s. 82.; Türkgeldi, **a.g.e.**, s.195-197.

Mütarekeden sonra Osmanlı başkentinde yeni liderler arasında bağımsız yaşama arzusu iflas etmiş görünüyordu. Siyasal tartışma, Türk bağımsızlığının alacağı şekil ile Amerika veya İngiltere mandasından hangisinin daha iyi olduğu noktasında toplanıyordu. Ümitler yitirilmiş, başkent İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edilmiş, yıllarca savaşmaktan yorgun düşmüş, yenik ve şevki kırılmış Türk halkı, galiplerin hemen hemen tüm isteklerini kabule hazır görünüyordu. Öte yandan İtilaf Devletleri zaten ağır olan mütareke şartlarına aykırı bir dizi davranışlarda bulunuyorlardı; donanmalarını İstanbul'a göndermişler, Adana Fransızlar, Urfa Antep ve Maraş İngilizler, Antalya ve Konya İtalyanlar tarafından işgal edilmişti.⁴⁸ Ayrıca, Yunan ordusunun koruyuculuğunu yaparak, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarma yapmışlar ve İç Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamışlardı.⁴⁹ Bu işgal ile Türklerin içinde yanmakta olan öfkesi artık söndürülemez bir alev halinde tutuşmuştu. Ülkenin çeşitli bölgelerinde İzmir işgaline tepkiler yükselmiş, 23 Mayıs'ta İstanbul'da 200.000'den fazla kişinin katıldığı Sultan Ahmet mitingine kadar, bu tepkiler çeşitli biçimlerde açığa vurulmuştu. Yine İstanbul'da profesörler, öğrenciler, diğer Osmanlı aydınların da katıldıkları protesto yürüyüşleri yapılıyor; Padişahı ve Yüksek Komiserleri ziyaret ederek onlara protestolar verecek kurullar seçiliyor, Amerika ve İngiltere Başkanlarına protesto tel yazıları gönderiliyordu. Halkın bütün bu yaptığı çalışmalarından kaygıya düşen, ortalığı yatıştırmaya çalışan Padişah Vahdettin, kendisini ziyarete gelen kurullara *"Ağzımızı açalım, bağıralım; sesimizi yükseltelim, ama elimizi kaldırmayalım"* diyordu.⁵⁰

---

⁴⁸ Lewis, a.g.e., s. 241.; Keskin, a.g.e., s. 82.

⁴⁹ Türkgeldi, a.g.e., s. 208-210.

⁵⁰ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 60.

Diğer yandan Türk milletinin büyük hoşgörüsü ile aynı topraklarda yaşayan, bu toprakların her bir nimetinden yararlanan ve bu topraklar için kan dahi dökmemiş Müslüman olmayan azınlıklar, efendilerine ihanet ederek başkaldırmışlar ve sömürgeci devletler ile Türk milletinin imhası için işbirliği yapmaktan geri durmamışlardı. Durum son derece nazikken memleketin her tarafında milliyetçi zatlardan kurtuluş çareleri aranmaya başlamıştı. Herkes kendi bulunduğu bölgeyi kurtarma çarelerini aramakta ve bu amaçla bir takım cemiyetler kurulmaktaydı. Halk arasında da İstanbul idaresinde olduğu gibi mandacılık fikri belirmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin taksim edileceği düşünülerek, kalan yerin muhafazasını sağlamak da kurtuluş için ortaya atılan çareydi. Fakat bunların hiçbirisi gerçek kurtuluşu, bağımsızlığı sağlayacak nitelikte değildi.⁵¹ Mustafa

Kemal Paşa memleketin kurtarılması hususundaki kararı şöyle idi: "*Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bununun taksimini teminle uğraşmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklali, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi medlül kalmış (anlamını yitirmiş) birtakım bimana elfazdan (anlamsız sözlerden) ibaretti. Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talep olunmak isteniyordu? O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi?*"

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyet-i milliyeye müstenit (dayanan), bilakaydüşart (kayıtsız şartsız) müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek! Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi: Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak istiklal-i tamme malikiyetle (tam bağımsız olmakla) temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklalden mahrum bir millet, beşeriyet-i mütemeddine muvacehesinde (uygar insanlık karşısında) uşak olmak mevkiinden yüksek bir muamele kesb-i liyakat edemez. Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, acz ü meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu dereceye düşmemiş olanların isteyerek başkalarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyeti ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır! Binaenaleyh ya istiklal ya ölüm!"⁵²

---

⁵¹ Keskin, a.g.e., s. 82-83.; Berkes, a.g.e., s. 475.

⁵² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk/Söylev (1919-1920)**, C. I, TTK Yay., Ankara, 2010, s. 18.

İzmir'e Yunan çıkarmasından dört gün sonra bilindiği üzere 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktı. 9. Ordu Genel Müfettişi yetkisiyle Müslüman-Hıristiyan çatışmalarını ve bölgede Türk askerlerini silahsızlandırmak ve terhis etmek gibi görevlerin aksine o, mevcut direnme gurupları ile bağ kurmak, yurdun işgaline karşı silahlı savunmayı hazırlamak işine koyuldu.⁵³ Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla Milli Mücadele başladı. Samsun'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin önemli isimleri olacak, Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Refet Bey ile Amasya'da gizli bir toplantı yapmış ve Erzurum 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir ile bağ kurmuştu. Ülkedeki birçok sivil ve askeri makamlara görüşlerini ortaya koyan şifreli bir tamim gönderildi. Tamimin başlangıç cümleleri, kurtuluşun anahtar kelimeleri hüviyetindeydi: *"Vatanın bütünlüğü ve milletin istiklali tehlikededir, İstanbul Hükümeti üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirememektedir. Bu hal milletimizi adeta yok saymaktadır, Millet in istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"*⁵⁴

Ayrıca tamim, Erzurum ve Sivas'ta kongre toplanmasını ve milli kararlar alınmasını öngörüyordu.⁵⁵

İtilaf Devletleri zaten Osmanlıyı hasta ve yok olmaya mahkum görmekte fakat bu işin kolay bitecek cinsten olmadığını bilmekteydiler. Türk milliyetçi programı belirlenirken, bu direnişlerden rahatsız olmuşlardı ancak onların dikkate aldıkları nokta başka idi. Her şeyden önce Hilafetin halen Padişahın uhdesinde bulunması İngilizleri sıkıntıya sokmaktaydı. Özellikle bu konunun İngilizlerin ilgi odağı olmasının sebebi bilindiği üzere sömürgelerini oluşturan tebaanın Müslüman

---

⁵³ Lewis, a.g.e., s. 242-246.; Sarııay, "İmparatorluktan Cumhuriyete...", s. 828.

⁵⁴ Lewis, a.g.e., s. 247.; Sadri Etım, "Saltanattan Cumhuriyete Geçiş", Resimli Şark, S.35, 1933, s. 35.

⁵⁵ Semih Yalçın-Mustafa Turan vd, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 163.

olmasından ileri gelmekteydi. Hindistan Müslümanları Osmanlı halifesini ruhaniliğinin ötesinde cismani liderleri olarak görüyorlardı. Hem bu hem de Anadolu'daki işgaller karşısında Hint kamuoyundan yükselen tepkiler buradaki İngilizlerin çıkarlarının zedeleyici etkiler doğurabilirdi.⁵⁶

5 Ocak 1920'de İngiliz kabinesinin gündeminde hilafet merkezi İstanbul'un durumu görüşülmekteydi. Bu görüşmelerde İngiliz siyaset adamlarının bir kısmı Babıali yönetimini sonlandırmayı savunurken diğer bir kısmı da Hindistan ve İslam aleminin tepkisi öne sürerek böyle bir kararın hata olacağını belirtiyordu. Kabine 12 Ocak'ta aldığı kararla Babıali'nin İstanbul'da kalmasının onaylamıştı. Aynı endişeler Birinci Londra Konferansı'nda bu kez Fransa ve İtalya temsilcileri tarafından dile getirilmişti. Onlar Babıali'nin başkentten çıkarmanın Müslümanların duygularıyla oynamak olacağını bu gibi düşünceleri desteklemediklerini belirtmişlerdi. Batılı devletlerin İstanbul konusunda dikkatli davranmaya sevk eden başlıca etken Hilafet makamı aleyhine herhangi bir girişime karşı sömürgelerindeki Müslümanların tepkisini önleme gayretiydi.⁵⁷

Aynı dönemde Anadolu'da örgütlenmekte olan direniş hareketi Saltanat ve Hilafet makamlarını göz önüne alarak hazırlıklarını yürütüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirme yetkisine karşı hareket ettiği için İstanbul'dan çağırılıyor, istilacı kuvvetlerin tazyiki ile bu çağırımlar sıklıkla tekrar ediliyordu. Bu

---

⁵⁶ Berkes, a.g.e., s. 476.; Namık Sinan Turan, **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2004, s. 151-152.

⁵⁷ Berkes, a.g.e., s. 477.; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 152-154.

gelişmelere rağmen Mustafa Kemal Paşa, kararlılıkla yoluna devam ediyordu.⁵⁸ 23 Temmuz-5 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi'nde Saltanat ve Hilafet makamlarının kurtarılacağına dair kararlar alınıyor, tüm yurdu kapsayan ve Anadolu'daki direnişin merkezileşmesi çabalarının bir üst çalışması olan Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919'de toplanmıştı. Bu kongrede önemli iki sonuç doğmuştu; bunlardan birincisi, önderliğin sivil meşruluk elde edilmesi, ikincisi önderliğin bölgesel bir kongreye tek ve merkezi bir yönetim fikrini aşılmasıydı. Diğer önem arz eden nokta ise, İstanbul Hükümetinin düşmana karşı başarılı olamaması durumunda Milli Kongre tarafından geçici bir hükümet kurulacağıının açıklanmasıydı.⁵⁹

Anadolu'daki bu hareketlilik İstanbul Hükümeti tarafından tepkiyle karşılanırken, yine oradaki farklı çevrelerce Padişah ve Hükümetin aldıkları kararları eleştirilmekteydi. Damat Ferit Paşa'nın Paris'ten bir sonuç alamadan dönmesiyle fikirler daha açık ifade edilmeye başlanmıştı. Harbiye Nazırı A. Ferit Paşa milli hareketin önderleriyle anlaşmak gerektiğini savunuyordu. Veliht Abdülmecit ise 16 Temmuz 1919'da Padişaha sunduğu raporda, mütarekeden beri halka güven veren bir Hükümetin kurulamadığı, adaletten uzak kalan Ferit Paşa Hükümetinin izlediği politikanın yanlış olduğunu belirtmiş, Anadolu'daki karışıklıklarında bundan ileri geldiğini öne sürmüştü. Abdülmecit Efendi şu önerileri yapmıştı; Saltanat ve Hilafet makamları hiçbir partiden yana olmamalı, derhal seçim yapılp Meclis-i Mebusan

---

⁵⁸ Anadolu'daki örgütlenme hareketlerinden endişelenen işgal kuvvetleri, İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmaya ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a getirilmesini istemeye başlamışlardı. Harbiye Nezareti'nce İtilaf Devletleri'nin isteklerine boyun eğilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya en kısa zamanda İstanbul'a dönmesi emredilmişti. İstanbul'dan azledildiğine dair telgraf yola çıktığı anda (8-9 Temmuz gecesi), o da Harbiye Nezareti'ne ve Padişaha sadece müfettişlik görevinden değil, aynı zamanda ordudan da istifa ettiğini bildirmişti. Yalçın-Turan, *a.g.e.*, s. 166.

⁵⁹ Herbert W. Duda, *XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Türkiye'de Hilafet'ten Cumhuriyet'e Geçiş*, (Çev. Abdurrahman Güzel), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1989, s.132-133.; Sorgun, *a.g.e.*, s.149.; Turan, *Hilafetin Tarihsel...*, s. 155-156.

toplanmalı, halkın güvenini sağlamış kişilerin Meclise getirilmeli ve Anadolu'da kurulan derneklerin sesine kulak verilmeli ve geçmişin yaralarını saracak genel bir af ilan edilmeli. Veliâht Abdülmecit'in bu uyarılar netice vermediği gibi aldığı uyarılar ile geri çekilmesine sebep olmuştu.⁶⁰

İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasındaki gerginlik, Damat Ferit Paşa'nın 12 Eylül 1919'da görevinden çekilmesi ve Kuvay-ı Milliye'yi destekleyen Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile biraz hafiflemiş, ortam biraz yumuşamıştı. İki taraf arasındaki 22 Ekim 1919 Amasya görüşmelerinde İstanbul'un Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanması dışında bir gelişme olmamıştı.⁶¹

Bundan sonraki süreçte en önemli gelişme 1920 yılının ilk ayında yaşanmış, Meclis toplanmıştı. Ancak Sivas Kongresi'nin kararı, Amasya toplantısının öngördüğü esasa göre 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi kabinesi Anadolu kurtuluş hareketini desteklemeyen faaliyetler içerisindeydi.⁶² Esas gaye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunu Mecliste temsil ettirerek Sivas Kongresi'nin kararlarını uygulandı. Ancak bundan çekinilmiş ve Felah-ı Vatan Grubu teşkil edilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a giden mebuslardan kendisini başkan seçmeleri isteğini yerine getirmemişlerdi.⁶³

---

⁶⁰ Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 156-157.

⁶¹ Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 157-158.; Ünsal Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 57.

⁶² Erol Kaya, "*Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı*", **Türkler**, (Ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 514-515.

⁶³ A. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Yay., Ankara, 1998, s. 64.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin tek olumlu kararı Erzurum ve Sivas Kongreleri'ndeki esaslara göre bir metin hazırlayıp yayınlamaktı.⁶⁴ Tarihimizde Misak-ı Milli diye anılan bu metin, hem dış düşmanların hem de baştan pes etmiş olan İstanbul Hükümetinin ve Padişahın tüm faaliyetlerine rağmen, kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin gerçek kurtuluşa kadar vazgeçmediği davasının nişanesiydi. Misak-ı Milli, milli ve müstakil bir devlet kurmak üzere harekete geçmiş olan Türklerin akd ettikleri, birlikte yaşamak üzere anlaştıkları şartları ihtiva eden içtimai bir mukaveledir.⁶⁵

1919'da Anadolu'da başlamış olan milli hareketin ve kongre kararlarının etkisiyle doğan 17 Şubat 1920'de kabul ve ilan edilen bu esaslar kısaca şöyleydi:⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği anda egemenliği altında Arap çoğunluğunun bulunduğu yerler, Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman işgal altında olduğundan oralarda halk oylamasına gidilmesi, mütarekenin yapıldığı tarihte Osmanlı ordusunun bulunduğu sınırlar içerisindeki bölge bir bütün olarak Türk milletinin vatani sayılması, Kars, Ardahan, Batum ve Batı Trakya'nın hukuki durumunun halkın özgür oylarına bırakılması, Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul ve Marmara denizinin güvenliği sağlandıktan sonra Boğazların dünya ticaretine açılmasının ilgili devletlerle alınan ortak karara bağlanması, azınlıklara verilecek hakların, komşu devletlerdeki müslümanlara verilen haklarla eşit olması, milli ve ekonomik gelişmelerde tam bağımsızlığa kavuşmak için siyasi, adli ve mali gelişmeleri engelleyecek kayıtlara karşı olunup, borçların ödenmesinin de bu esaslara uygunluğu

---

⁶⁴ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 64.

⁶⁵ Kaya, **a.g.m.**, s. 520.

⁶⁶ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 65.

metinde yer almıştı.⁶⁷ Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin tek yararlı bu kararı, Şark Meselesini çözmek isteyen, Türk milletinin varlığına kasteden işgalcilere bir cevaptı. Ayrıca Osmanlı enkazının altından Türk milletini kurtarmaya çalışan Misak-ı Milli ve Padişaha karşı ayaklanma, Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlülüğünün, gerçekçiliğinin de somut bir örneği idi.⁶⁸

Osmanlı Meclisi bu esasları kabul etmesine rağmen, Hükümet uygulamaya koymadığı gibi öyle bir girişimde de bulunmamıştı. Çünkü bunlar bir devlet başkanı olarak Padişahın ve İstanbul Hükümetini yürütmek isteyenlerin fikirlerine aykırıydı. Bu arada ülke içerisinde Yunan saldırılarının ilerlediği bölgelerde Kuvay-ı Milliye birlikleri hem düşmana hem de Padişah taraftarlarının Türkiye'yi bölme faaliyetleriyle mücadele etmekteydi.⁶⁹ İstanbul'da ise, İtilaf Devletleri Anadolu hareketinin sempatzanı olarak gördükleri iki bakanın görevden alınmalarını istemişlerdi. Bu baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa istifa etti ve yerine Salih Paşa geçti, ancak onun döneminde de İtilaf Devletleri'nin istekleri bitmemişti.⁷⁰ Bu kez İtilaf Devletleri'nin yeni hareketi bazı aydınları ve Meclisi basıp milletvekillerinden bazılarını tutuklayarak resmi işgali ilan etmek olmuştu (16 Mart 1920). Böylece Son Osmanlı Mebusan Meclisi sona ermişti.⁷¹

---

⁶⁷ Yücel Özkaya, *"Mustafa Kemal Paşa- İstanbul Hükümeti İlişkileri"*, **Milli Mücadele Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s. 248.

⁶⁸ Keskin, **a.g.e.**, s. 90-91.; Mustafa Balcıoğlu, *"Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm"*, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 187.

⁶⁹ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 65-67.

⁷⁰ Yavuz, **a.g.e.**, s. 60.

⁷¹ Duda, **a.g.e.**, s. 135.; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB. Yay., Ankara, 1978, s. 40-49.

Devletin başkanı, Vahdettin ise olaylara sessiz kalmayı yeğlemiş, işgalci devletlerin gücünden korkmuştu. İşgal sırasında, Vahdettin Rauf Bey'in başkanlığında bir meclis heyetini saraya çağırmişti. Heyet, iki yanında süngü takılmış İngiliz askerlerinin sıralandığı sokaklardan geçerek Yıldız Sarayı'na varmıştı. Sultan, kendilerine yabancıların çok güçlü olduğundan söz edip, Meclisteki konuşmalarını tartarak yapmalarını önererek *"Bu adamlar her şeyi yapabilirler, bu kadarını yaptıktan sonra durmazlar artık"* demişti. Rauf Bey parmağı ile boğazı göstererek *"Haşmetmaap, şu sular bunların gelebilecekleri son yerdir. Bundan öteye gidemezler. Anadolu çelik gibidir. Mücadelesinde başarıya ulaşacaktır."* diye karşılık vermişti. Vahdettin onlara bir kez daha dikkat etmelerini öğütlemiş ve *"isterlerse Ankara'da olurlar"* diyerek aczinin yanında bitmişliğini ortaya koymuştu.⁷²

İtilaf Devletleri, işgal günü yayımladıkları resmi bildirmede, Osmanlı'nın mutluluğu için geçici işgali gerçekleştirdiklerini açıkladılar. Türk milli akımının önderlerini karalayan tarzda ifadeler kullandılar. Buna karşılık amaçlarının Padişah Vahdettin'in yetkilerini almak değil, daha etkin hale getirmek olduğunu belirttiler. Bir de tehditleri vardı; İstanbul'u Türklerden alma niyetinde de değillerdi ancak, taşrada geniş ölçüde huzursuzluk çıkarsa bu kararları da değişebilirdi. Misak-ı Milli'nin yayımlanması, ülkede milli mücadeleçilerin git gide güçlenmeleri İtilaf devletlerinin işine gelmemişti. Müttefikler ayrıca Türkiye'ye daha sonra kabul ettirmeye çalışacakları Sevr adı verilen sert bir antlaşma hazırlıyorlardı. Böylesine bir antlaşmanın kabul görmesi için de İstanbul'un ellerinde olması icab ediyordu.⁷³ İstanbul'un resmi işgalinin temelinde yatan sebepler bunlar iken, İtilaf Devletleri

---

⁷² Balcıoğlu, a.g.m., s. 189

⁷³ Sonyel, a.g.e., C. I, s. 206-207.

güneyde Fransızlar ile Türkler arasındaki çatışmada Osmanlı vatandaşı Ermenilerin ölümünü bahane edip, bunu İstanbul'un işgaline gerekçe göstermişlerdi.⁷⁴ Padişah Vahdettin ise İtilaf Devletleri'nin tutumunu kenardan seyrediyor, Malta tutuklularını öğrendiği anda etrafındakilere "*Elhamdülillah ki ben alet olmadım*"⁷⁵ diyerek paçasını kurtardığı düşüncesiyle seviniyor, bir de zaten kendisine ait yetkileri bahsettikleri için onları takdir ediyordu!

İşgal Padişaha bildirildiğinde o, İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine yönelik bildirgesinde, işgalden üzüntü duyduğunu ancak, kendileriyle her zaman işbirliği yapmayı istediğini, kendi yetkisiyle ilgili güvenceyi takdir ettiğini, İstanbul'daki milliyetçi vekillerin tutuklanmasından rahatlık duyduğunu, eğer İtilaf Devletleri böyle bir karar almasalardı, bunu kendisinin bizzat almak zorunda kalacağını açıklıyordu.⁷⁶ Padişahın İtilaf Devletleri'yle münasebeti ve işgalin etkisiyle İstanbul ve Anadolu arasında yolların bir kez daha ciddi bir biçimde ayrılması söz konusu olmuştu. Bunun ilk göze çarpan neticesi, millici akıma şiddetle karşı çıkan Damat Ferit Paşa'nın 5 Nisan 1920'de yeni bir hükümet kurmasıydı.⁷⁷

İstanbul'un işgal edilmesiyle Milli Mücadele yeni bir devreye girdi. Artık esir Padişah ve Hükümetten hiçbir şey beklenemezdi. İtilaf Devletleri milleti etkileyebileceklerini, milletin azmini kıracaklarını düşünmüşlerdi. Fakat milletin ruh yapısını, karakterini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, bu olay üzerine Türk

---

⁷⁴ Dursun Ali Akbulut, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması*", **Milli Mücadele Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s. 294.

⁷⁵ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 218.

⁷⁶ Sonyel, **a.g.e.**, C. I, s. 207.

⁷⁷ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyet'in Tarihi**, Pınar Yay., İstanbul, 2011, s. 12-18.

milletinin tarihinde yeni bir dönemi başlatacak girişimlerde bulunmuştu.⁷⁸ Öncelikle İstanbul'un işgalini protesto etti, olayı her tarafa duyurmaya çalıştı ve İstanbul ile haberleşmeyi kesme kararını aldı.⁷⁹ İşgal günü ve diğer günler Hüseyin Rauf, Kara Vasıf Beyler gibi milli mücadeleyi destekleyen milletvekilleri İngilizler tarafından bir bir tutuklanmıştı. Bu şekilde İstanbul'un işgalinden sonra Meclise yapılan saldırı, millet iradesine ağır bir darbe olarak, devletin İstanbul'dan yönetilemeyeceğini gözler önüne sermişti.⁸⁰

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki Meclisin saldırıya uğramasını ileri sürerek olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisi Ankara'da toplamaya karar verdi. Devletin başkenti dahi İtilaf devletlerince ele geçirilmişti, bu durumda ulusun bağımsızlığını, devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça, olağanüstü yetki verilecek meclisin Ankara'ya çağırılması, dağılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştü. Seçim çalışmalarının ardından hem İstanbul Mebusan Meclisinden gelebilen vekiller hem de yeni seçilenler ile üçyüzotuzsekiz milletvekilinin toplandığı Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açılmıştı.⁸¹

Kurulan Meclisin adı çok anlamlıydı ve her kelimesi devrimci bir anlam taşıyordu. Osmanlı Devleti adı, devletin hanedanın özel malıymış gibi izlenim veriyordu. Zaten yabancılar genellikle Türkiye diyorlardı ve böylesi çok daha demokratikti. Büyük sözcüğü Meclisin sıradan olmadığı ve olağanüstü yetkilere

---

⁷⁸ Balcıoğlu, **a.g.m.**, s. 189.

⁷⁹ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, Kastaş Yay., İstanbul, 2004, s. 344-345.

⁸⁰ Akbulut, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi...*", s. 294.

⁸¹ Ayferi Göze, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi**, Beta Yay., İstanbul, 2006, s. 61-64.

sahip olduğunu gösteriyordu. Millet sözcüğü ise Meclisin milleti, halkı temsil ettiğini anlatıyordu.⁸²

En kısa zamanda çözülmesi gereken sorunlardan biri de Hükümet kurulması sorunu idi. Ancak ortam Osmanlı Devleti'nin yerine yeni bir devlet kurulmasının açıklanmasına müsait değildi. Mecliste genel eğilim Padişah-Halifenin mazur durumda olduğu noktasında birleşmekteydi. Kaldı ki mecliste ilk anda Saltanat-Hilafet makamlarıyla bağlantı kurmak, İstanbul Hükümeti ile uzlaşma zemini arama eğilimleri baş göstermişti. Mustafa Kemal Paşa Padişah ile ne gizli ne de açık görüşmeye koşulların elvermediğini anlatmaya çalıştı. Kendisinin de yanlış anlaşılmasını önlemek adına Padişahın baskı altında olduğu için Anadolu hareketına karşı faaliyetlerde bulunduğunu yönünde açıklamalar yapmıştı...⁸³ Bu sözleri sarf etse de hiçbir zaman asıl amacından uzaklaşmayarak, bir taraftan Türk halkına kendisini ustalıkla kabul ettirmeye çalışırken diğer taraftan saltanatın tasfiyesinin şartlarını hazırlıyordu. Kendi ifadesi ile "*Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilafetin mümkariz (yıkıldığını) ve mülga (ortadan kalktığını) olduğunu düşünerek yeni esaslara müstenit (dayalı), yeni bir devlet kurmaktan ibaretti.*"⁸⁴ Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1920 ikinci içtımasında dört maddelik hükümet kurma önerisinde Meclise, başsız bir devlet formülü sunmuştu.⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın kabul edilen formülünün ilk maddesinde Hükümet kurmanın zorunluluğu açıklanmıştı. İkinci maddesinde "*Muvakkat kaydıyla (geçici) bir Hükümet Reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz (doğru) değildir.*"⁸⁶

---

⁸² Sina Akşin (Ed.), *Çağdaş Türkiye 1908-1980, Türkiye Tarihi*, C. IV, Cem Yay., İstanbul, 2000, s. 90-91.

⁸³ Göze, a.g.e., s. 64-65.; *Nutuk/Söylev*, C. I, s. 586-588.

⁸⁴ *Nutuk/Söylev*, C. I, s. 586.

⁸⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. II, Kastaş Yay., İstanbul, 2004, s. 533.

⁸⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi.*, D. I, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s. 32.

cümlesi yer almakta ve böylece yeni siyasi iktidara Saltanat fikrinin yerleşmesi önlenmişti. Üçüncü maddede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde hiçbir kuvvet kabul edilmeyerek saltanat zımnen reddediliyordu.⁸⁷ Dördüncü maddede Meclisin yasama ve yürütme yetkilerine sahip olduğu ve kendi içerisinden seçilecek heyetin oluşturulacağı ve bu heyetin başkanının aynı zamanda Meclis başkanı olacağı belirtiliyordu.⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisin meşruluğunun ve mesuliyetinin esasları⁸⁹ olarak tanımladığı Hükümet kurma önerisi kısa bir tartışmadan sonra kabul edildi.

Bu öneride bir de not bulunmaktaydı: "*Padişah ve Halife, cebrü (baskı) ve ikrahtan (hakarettten) kurtulduğu zaman Meclisin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder (düzenleyeceği kanun esaslarına göre vaziyetini alır)*"⁹⁰

Diğer maddeler kısa zamanda yerine getirilecekti, bu karar ise ancak zaferden sonra, 1922 senesinde bir kanun ile hayata geçirilecekti.⁹¹

Bu ilkelere göre kurulan hükümetin milli egemenliğe dayalı bir hükümet yani Cumhuriyet olduğu ve hükümetin kuvvetler birliğine dayandığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa bu ilkelerin kapsamının ilk anda anlaşılmadığı, ancak zamanla anlaşılmaya başlayınca tartışmaların, olayların birbirini takip edeceğine işaret etmişti.⁹²

---

⁸⁷ Selek, a.g.e., C. II, gös. yer

⁸⁸ TBMM ZC, D. I, C. I, s. 32.

⁸⁹ TBMM ZC, D. I, C. I, s. 31.

⁹⁰ gös. yer

⁹¹ İnan, *Türk Devrimi...*, s. 68.

⁹² Nutuk/Söylev, C. I, s. 588.

Meclis, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis Başkanı olarak seçti ve hükümetin kuruluşunu da 2 Mayıs 1920 tarihli "*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin sureti intihabına dair Kanun*" adını taşıyan yasa ile on bir bakan seçerek kabul etti.⁹³

Mecliste toplanma esasları oluşturulurken ülke içerisinde tam anlamıyla iç savaş yaşanıyordu. İtilaf Devletleri'nin de desteğiyle TBMM'ye karşı İstanbul'da yeni Ferit Paşa Hükümeti'nin ilk yaptığı işlerden biri Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye bir fetva hazırlatarak "*Sultanın etrafında toplanarak Anadolu eşkiyasına karşı harp etmeleri, etmeyenin cehennem azabına uğrayacakları*"⁹⁴ şeklindeki fetvalar ile halk psikolojik ve dini açıdan etkilenmeye çalışılıyordu. Milli hareketin Halifeye karşı bir ayaklanma olduğunu, destekçilerinin ise idam edilmesi gerektiği, onlara karşı mücadele edenlerin ise şehit ya da gazi olacakları yayınlanıyordu. Bu fetva ülkenin her bir tarafına çeşitli vasıtalar ile dağıtıldı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa gıyaben yargılanarak idama mahkum edildi.⁹⁵ Ulusçu hareketin karşı önlemleri ise gecikmedi. Silaha aynı silahla mukabele etmek gerektiğinden Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi'nin 152 müftünün onayladığı karşı fetvası yayınlandı, 19 Mayıs'ta Damat Ferit Paşa hain ilan edildi.⁹⁶ Meclis Hıyaneti Vataniye Kanunu çıkardı⁹⁷ ve İstiklal Mahkemeleri kurarak kendilerine karşı mücadele edecek olanları yargılama ve onlara ceza verme ölçütlerini hazırladı. İstanbul Hükümetinin tavırlarına karşı bu kanunun çıkarılması Meclis'in

---

⁹³ TBMM ZC, D. I, C. I, s. 185-186.

⁹⁴ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yay., İstanbul, 1955, s. 45.

⁹⁵ Ali Sarıkoynucu, "*Milli Mücadele'de Din Adamları ve Atatürk*", *Türkler*, (Ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. XV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.944-945.

⁹⁶ Lewis, *a.g.e.*, s. 252.; Selek, *a.g.e.*, C. I, s. 86.

⁹⁷ Geniş bilgi için bkz, Yaşar Özüçetin- H. Mehmet Dağıstan, "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü*", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 2011, s. 253 vd.

meşruluğunu ve meşruiyetini kanıtlama konusunda yaptığı işlerin ilkiydi. Bu yasa, Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna karşı isyan niteliğinde sözlü, yazılı ya da fiili muhalefet ya da bozgunculuk yapanları vatan haini ilan ederek idam cezasıyla cezalandırıyordu.⁹⁸

Meclis, oturumlarında İstanbul Hükümetine eleştiriler her fırsatta dile getiriliyordu. Ancak yine de Padişahı doğrudan karşısına almamayı ihtiyatın bir gereği görüyordu. Padişahın İtilaf Devletleri'nin tutsağı olduğu ve TBMM'nin Padişah-Halifeyi kurtarmak amacını güttüğü en çok yinelenen söz idi.⁹⁹ Görüldüğü gibi İstanbul'un Anadolu'daki hareketi boğmak için kullandığı silah Ankara tarafından bu kez İstanbul'u etkisiz kılmak ve karşı tarafın halkın makamlara olan duygusal bağlılığından yararlanmasını önlemek için kullanılmaktaydı. Diğer taraftan bir gelişme vardı ki, o da milli egemenliği hakim kılmaktı. İki yaklaşımın kendi içindeki çelişirliği dönemin olağanüstü koşulları altında pragmatist yaklaşımlarla bertaraf edilmeye çalışılmaktaydı. Meclis içerisinde farklı grupların temsilcileri arasında yaşanan tartışmalarda ortaya çıkan netice, izlenen politikayı zorunlu kılıyordu.¹⁰⁰

Meclisin Padişaha da sırtını döneceği, sert eleştiriler yapacağı günler gelecekti. O zamanların gelmesi için hem milletin hem de Meclisin geçmesi gereken süreçler vardı. Öncelikle Meclise karşı İstanbul Hükümeti ve Padişahın çabaları sonucunda Anzavur isyanı, Adapazarı, Bolu, Düzce ayaklanmaları, Konya isyanı ve

---

⁹⁸ Ali Fuad Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 102.

⁹⁹ Akşin, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁰⁰ Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 165.

Yozgat isyanları çıktı.¹⁰¹ Çıkış yerlerine bakılırsa Ankara'yı üç yerden saracak biçimdeydi ve milli hareketi boğmak için bir de Padişahın "*Kuva-yı İnzibatiye*" ya da "*Hilafet Ordusu*" adı verilen resmi bir ordusu bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra güneyde de aşiret reislerinin çıkardığı milli güçleri uğraştıran isyanlar gelişti. İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri bu isyanları çoğu zaman açık, bazen de kapalı destekçileri olmuşlardı. Değişik tarih ve yerlerde çıkan, milli mücadele için tehlikeli boyutlara ulaşan ve çoğu zaman da güçlkle bastırılan bu isyanlar ortak hedefte birleşmişti: milli mücadeleyi başarısız ve sonuçsuz kılmak. Girişilen bu iç savaşta TBMM'nin muzafferiyetini düşmanla mücadele eden Kuva-yı Milliye birlikleri sağlamıştı ve iç isyanlar bastırılmıştı.¹⁰²

Milli mücadelenin amacı ülkeyi yabancı kuvvetlerin işgalinden kurtarmaktı, bu savaşlar gerçekleştirildikçe milli irade yönetiminin bütün ilkelerinin ve biçimlerinin yerleşmesi doğal ve kaçınılmaz bir süreç oluyordu.¹⁰³ Mustafa Kemal

Paşa bu vaziyeti şöyle değerlendirmektedir: "*Bu kaçınılmaz tarihi süreci geleneksel alışkanlığı ile hemen sezinleyen Padişah hanedanının ilk andan başlayarak milli savaşın acımasız düşmanı olması kaçınılmazdı...*"¹⁰⁴

Düşmanlığının en büyük gösterilerinden birini Türk devletini yok sayan Sevr Antlaşması'nı imzalamasıyla gerçekleştirmişti.

---

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz, Meryem Çakır, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında İç İsyenlar (1920-1934)*", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı-Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s. 18-47.

¹⁰² Akşin, **a.g.e.**, s. 92-93.; Göze, **a.g.e.**, s. 68-72.; Geniş bilgi için bkz, Selek, **a.g.e.**, C. I, s. 369-378.; Sorgun, **a.g.e.**, s. 189.; Yaşar Özüçetin – H. Mehmet Dağistan, "*Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye*", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. IX, S. 20-21, Y. 2010/Bahar-Güz, İzmir, 2011, s. 28.

¹⁰³ Göze, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁰⁴ **Nutuk/Söylev**, C. I, s. 21-23.

1.1.1. Sevr Antlaşması ve Padişah

Anadolu insanı iç savaşta birbirini boğazlarken dış siyasette önemli gelişmeler yaşıyordu. İtilaf Devletleri birçok toplantıdan sonra kararlaştırdıkları barış taslağına son biçimini verdikten sonra 22 Nisan 1920'de Osmanlı hükümetinden Barış Konferansına temsilcilerini yollamalarını istedi. Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet Paris'e gidip antlaşma metnini almıştı (11 Mayıs 1920). Metni inceleyen Tevfik Paşa Damat Ferit Paşa'ya antlaşmayı imzalamanın mümkün olmadığını bildiriyordu (17 Mayıs 1920). Tevfik Paşa barış koşullarının bağımsız bir devletin kabul edebileceği türden maddelere sahip olmadığına inanarak ülkeye geri dönmüştü. 22 Mayıs tarihinde Meclis'te 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'den gelen Sevr maddelerini açıklayan telgraf okundu.¹⁰⁵ Bunun üzerine büyük bir gürültü koptu ve bütün milletvekilleri bu maddelere karşı söz söylemede ve özellikle İngiltere ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya saldırmada adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Damat Ferit Paşa hainlikle suçlanmakta ve daha ağır hakaretlerle anılmaktaydı. İhanet belgesi olarak adlandırdıkları antlaşmaya var güçleriyle karşı koyacaklarını dile getiriyorlardı. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa Meclis'teki heyecan ve üzüntünün hiçbir zaman yitirilmeden düşman karşısında direnme dilekleriyle oturumu erteledi.¹⁰⁶

Ne olursa olsun ilkin antlaşmayı imzalamayacağını, Türk tezini savunmak amacıyla olduğunu söyleyen Damat Ferit Paşa bizzat heyet başkanı olarak Paris'e

---

¹⁰⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi.*, D. I, C. II, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s. 13.

¹⁰⁶ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 80-81.; TBMM *ZC*, D. I, C. II, s. 13-22.

gitti (19 Haziran 1920). Antlaşma maddelerinin yumuşatılmasını istedi ancak; İtilaf Devletleri'nce Osmanlı Hükümetinden gelen hiçbir talep kabul edilmedi.¹⁰⁷ Bu sırada Yunanlılar Batı Anadolu'da geniş bir kesimi ve Doğu Trakya'yı işgal etmişlerdi. Aslında Yunanlıların başarısını yadırgamamak gerekirdi, çünkü batıda tam anlamıyla iç savaş yaşanmakta, Kuva-yı Milliye hem Vahdettin'in kışkırttığı kuvvetlerle hem de Yunanlılarla çarpışmaktaydı. Yunan başarısı bir nevi Vahdettin sayesinde oldu da denilebilir. Ancak Yunan başarısı yine de Vahdettin'i memnun etmemiş olmalıdır çünkü bu durumda Sevr Antlaşması'nı kabul etmekten başka çaresi kalmıyordu.¹⁰⁸

Bu antlaşmanın dört yüz otuz üç maddesi bulunmakta, ağırlığını göstermek bakımından bazı maddeleri şöyledir: Osmanlı Devleti İstanbul ve çevresi ile Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibaret olacak, Osmanlılar hükümlere uymazlarsa İstanbul da ellerinden alınacaktı. Buna göre; Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurulacak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenistan'dan geriye kalan topraklarda Kürdistan özerk devleti kurulacak-bu devlet isterse bağımsız olacak, Doğu Trakya, Batı'da İzmir ve çevresi Yunanistan'a verilecek, Akdeniz Bölgesinde ve İç Anadolu'da bazı yerler İtalya'nın, Güneydoğu'da bazı şehirler Fransa nüfuz bölgesi olarak belirlenecek ve Fransa mandası altındaki yerler Suriye'ye bırakılacak, Oniki ada İtalyanlara, Akdeniz'deki adalar Yunanlılara bırakılacaktı. Boğazlar savaş zamanlarında dahi tüm gemilere açık olacak, kendi bayrağı, kuvvetleri ve bütçesi olan Avrupa Komisyonu tarafından yönetilecek,

---

¹⁰⁷ Mecdi Derviş, *"Tarihte Bir Perde Kapandı; Bir Perde Açıldı: Padişahlıktan Cumhuriyete"*, **Resimli Şark**, S.35, 1933, s. 9.; Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 81-82.

¹⁰⁸ Akşin, **a.g.e.**, s. 94.; Geniş bilgi için bkz, Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 86-94.

kapitülasyonlar geri gelecek, saray muhafızları dahil Osmanlı asker sayısı 50.700 olacak, mecburi askerlik olmayacak, Osmanlı karada ve denizde askeri uçak bulundurmayacak, İngiliz, Fransız, İtalyan, Osmanlı temsilcilerinden bir Maliye Komisyonu oluşturulacak, Osmanlı bütçesi komisyonun denetiminde olacak, kabul etmediği borçlanmalar yapılmayacak, ayrıcalıklar tanınmayacak ve sürümde olan para miktarını denetleyecekti.¹⁰⁹

22 Temmuz'da Saltanat Şurası'nda kısa bir görüşmeden sonra, antlaşmanın imzalanmasının zorunlu olduğu kararı alındı. Gerek Padişah gerekse Sadrazam tek başına bu denli sert bir antlaşmayı imzalamakta sorumluluğu almak istemiyorlardı ama bununla birlikte antlaşmanın kabul edilmesinin zorunluluğuna inanıyorlardı. Özellikle Damat Ferit Paşa eleştiri ve tartışma yapılmasına izin vermedi. Osmanlı temsilcileri Rıza Tevfik, Reşat Halis ve Hadi Paşa tarafından İtilaf Devletleri ile 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalandı. İdam hükmü niteliğinde olan bu antlaşmanın imzalanması kuşkusuz Türk milletinin en karanlık anıydı. Bu antlaşma doğrudan doğruya Türk Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesi demektir.¹¹⁰

Sevr Antlaşması pek insafsızdı, Türkiye'yi en zengin şehirlerini ilhak eden devletlerin, ulusların insafına dayanarak yaşabilecek, çaresiz ve kötürüm bir devlet halinde bırakacaktı. Türkiye'de Sevr'in imzalandığı haberi, üzümlükle ve öfkeyle karşılandı. 10 Ağustos 1920 günü ülkede yas günü olarak kabul edildi. Sevr Antlaşması aslında barış antlaşması değil savaş antlaşmasıydı. Yakın tarihte bir

---

¹⁰⁹ Stanford J. Shaw, "*Türk İstiklal Harbi*", (Çev. Bülent Keneş), **Türkler**, (Ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. XV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 871-872.

¹¹⁰ Akşin, **a.g.e.**, s. 94.; Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 83-84.; Yücel Özkaya, "*Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar*", **Milli Mücadele Tarihi**, C. I, Atatürk Araltırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s. 286.

millete ceza olarak kabul ettirilen bu antlaşma ülkenin kasten ve oldukça cüretli bir biçimde bölüşülmesine yol açmaktaydı.¹¹¹ Hiçbir zaman yürürlüğe giremeyecek bir belge olarak kalmaya mahkum Sevr, kendi varlığının devamı için, Padişahın-İstanbul Hükümetinin Anadolu'yu bir kez daha feda etmesinin örneği idi.¹¹²

Vahdettin'in başka çaresi yok değildi, mutlaka imzalamak zorunda da değildi. Bir takım şeyleri örneğin sarayından uzaklaştırılıp bir İngiliz adasına sürgüne gönderilmeyi göze alıp imzalamayabilirdi, bundan da öte cihat ilan edebilir, teslim olmak yerine direnebilirdi. Ancak o bunları göze alamadı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ya da TBMM ise her şeyi göze alarak mücadele bayrağı açtılar.¹¹³

TBMM Hükümeti bir beyanname yayınlarak *"Osmanlı Hükümeti ile akdedilecek bir barışın TBMM'de kabul edilmeyeceğini, Türklerce kabul edilecek olan barışın, onun tek mümessili olan TBMM Hükümetiyle yapılmasının zaruri ve lazım olduğunu"* ilan etti.¹¹⁴

Meclis'in 53. içtımasında da (19 Ağustos 1920) Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın 17 Ağustos 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çektiği telgraf okunarak Sevr Antlaşması'na karşı tavır karara bağlandı: *"Vatansız ve vicdansız üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatanla alakası olmayan bir kaç kişi namına sulh anlaşması imza ettiklerini ajansta gördük. Mücadeleci milliyemizde daha büyük azim ve imanla devamı tekiden ahdettiğimizi (sağlamlaştırmaya karar verdiğimizizi) arz eylerim. İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Şurayı Saltanatta Türkiye'nin hayatı mevcudiyetini söndüren bu zalim muahedenin imza edilmesine karar ve rey veren, esamileri malum (isimleri bilinen) eşhasın ve muahedenameye vazı imza edenlerin ihaneti vataniye ile ittiham (suçlu) olunmasını ve haklarında hüküm gıyabi verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle yad edilmesini ilan ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim."*¹¹⁵

---

¹¹¹ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 5-86.; Yalçın-Turan, a.g.e., s. 217.

¹¹² Yavuz, a.g.e., s. 68.

¹¹³ Akşin, a.g.e., s. 94.

¹¹⁴ Yalçın-Turan, a.g.e., s. 218.

¹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. III, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s. 333.

Sevr Antlaşması henüz imzalanmamışken Meclis'in 22 Mayıs oturumunda İngiltere'ye ve Damat Ferit Paşa'ya ne kadar öfke kusulsa da Padişah ayrı tutuluyordu. Ondan 'Hilafet ve Saltanat makamındaki Padişah işgal altında bulunan İstanbul'da oturamaz' şeklinde bahsediliyordu. Yine İstanbul basını da üzgün olmakla beraber sakin davranıyor, yayınlarda Padişahın antlaşmayı imzalamak istemediği belirtiliyordu.¹¹⁶ Fakat antlaşma imzalandıktan sonra artık TBMM'nin tavrı kesindi; Sevr'i imzalayan hain idi. Vahdettin bir devlet yönetiminin en tepesindeki isim olarak bu antlaşmayı kabul etmekle hainlerin başını çekiyordu. Sevr Antlaşması Padişahın kötü anılma damgası olacaktı. Konusu itibariyle sırası geldiğinde verildiği gibi çok farklı konularda Padişah Vahdettin 'Sevr'i imzalayan hain' ünvanı ile zabıtlara geçiyordu.

Milli mücadele sürecinde, milli idarenin yöntemlerinin hukuki kısmı da şekillenmeye başlayacaktı. Sevr gibi bir ölüm fermanını kabul etmeyen Meclis bu anlamda da çalışmalarına başlamıştı ve bu hazırlık çalışmasının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasası oluşturulmuş olacaktı.

1.1.2. Anayasa Tasarısının Görüşülmesi Sırasında Saltanat ve Hilafet

Ankara Meclisinin bir bakıma Meclisi Mebusan'ın devamı olarak görülmesi, hükümet üyelerine Vekil denilmesinin verdiği çelişkili durum hızla Kanunu Esasi yerini alacak anayasanın hazırlanmasını gerektiriyordu.¹¹⁷

---

¹¹⁶ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 81.; TBMM ZC, D. I, C. II, s. 16, 21.

¹¹⁷ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 56.

Anayasa hazırlık çalışmaları daha Meclisin ilk günlerinden itibaren başlamıştı.¹¹⁸ Hatırlanacağı üzere Mustafa Kemal Paşa Meclisin açılışından sonra önemli ilkeleri içeren bir öneri getirmişti. Meclis ve İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) ilk günden bu ilkelere uygun çalışmalara başlamıştı, bu arada Anayasa komisyonu oluşturularak tasarı üzerinde start verilmişti. Dört ay çalıştıktan sonra, komisyon sekiz maddelik "*Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadi Kanuniye*"¹¹⁹ adı altında bir yasa tasarısını Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920' de yasa tasarısı ivedilikle görüşülmeye başlandı.¹²⁰ Anayasa içeriği ile ilgili görüşmelerde TBMM'nin esasları ve yetkilerinden başka saltanat ve hilafetin durumu da sık sık gündeme getirildi.¹²¹ Anayasa Komisyonu gerekçesinde, Halife-Padişahın esareti ve diğer olayların getirdiği zorunlulukla kurulan TBMM'nin sonsuza kadar o günkü şekli ile sürüp gideceğini kabul etmek, olağandışı durumlara olağan şekil vermek olacaktı. Büyük Millet Meclisi olağanüstü kurulmuş bir meclisti ve o günlerde Hilafet-Saltanatın kurtarılması, yurdun düşmanlardan arındırılmasından sonra, yani olağanüstü hal kalktıktan sonra meclisin yetkisinin sona ereceği inancı vardı.¹²² Bu durum Meclise de hakimdi ve bu yüzden tasarının, "*Büyük Millet Meclisi, teşri (yasama) ve icra (yürütme) kudretlerini haiz ve idarei Devlete bizzat ve müstakillen vaziülyettir.*" şeklindeki ilk maddesine karşılık, ikinci maddenin birinci bölümünde yukarıdaki fikirden dolayı "*gayenin husulüne değin*" ibaresi konmuştu.¹²³

---

¹¹⁸ Oral, **a.g.m.**, s 172.

¹¹⁹ **TBMM ZC**, D. I, C. III, s. 316.

¹²⁰ Göze, **a.g.e.**, s. 93.

¹²¹ Akgün, **a.g.e.**, s. 57-58.

¹²² Göze, **a.g.e.**, s. 93-94.

¹²³ **TBMM ZC**, D. I, C. III, s. 316.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Hukuku Esasiye Encümeni¹²⁴ mazbatasının birinci maddesinde Padişah-Halife söz konusu olmaksızın yasama ve yürütme yetkilerinin Meclise bırakılmasına karşın, diğer maddelerde milletvekillerinin farklı bakış açılarının ve kaygılarının ön plana çıktığı görülmekteydi.¹²⁵ İkinci madde tartışılmaya başlandığında, gayenin husulüne değin sözünün iki sene kullanılması önerisinde bulunuldu. Bu öneriyle başlayan tartışmayı Padişah-Halifenin konumunu korumak isteyenler destekledi. Söz alan Mentеше Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey, "...bizde hilafet ruhbaniyet demek değildir. Hilafette, saltanat fikri tamamıyla mündemiçtir (iç içedir). Burada hezef olunan saltanat kelimesini hezef etmekle adeta ezhanı umumiyyeye bir ayrılık telkin etmiş oluyoruz. Bütün hilafet kelimesinde sultanda, hilafet de, saltanat da mündemiçtir. Biz burada da kanunda bunu madde suretinde zikrederek efkârı umumiyyede (kamuoyuna) bir fena tesir tevhit etmeyelim."¹²⁶ diyerek yönetimden halifelik kelimesini kullanmadan söz edilebileceğini ima etti. Esasen karşıt fikirde olmayan Tevfik Rüştü Bey'in ima da olsa ilk defa hilafet ve saltanat kelimelerini ayrı kullanılmasına dair sözleri, uzun zamandır bu iki makamın bir arada anılmasına alışan milletvekillerinin tepkisine yol açtı. Makamların bir arada kullanılması gereği anlatılırken, hilafetin nesnel ve tinsel boyutları üzerine tartışmalar oldu ve sonucunda iki kelimenin de yer aldığı "*hilafet ve saltanat ve vatan ve milletin istihlas (kurtuluşu) ve istiklalinden ibaret olan gayenin husulüne değin (amacın gerçekleşmesine kadar)*" biçimi kabul edildi.¹²⁷

İkinci madde görüşmelerinin, Saltanat ve Hilafetin bu maddede ayrı ayrı vurgulanması ile sonuçlanması, Meclisteki makam yanlıların gücünü pekiştirmesi gibi görülse de, aslında bu karar iki makamın bağımsız olarak ele alınabilmesine zemin hazırlayan mühim bir aşamaydı. Diğer bir deyişle daha ileri tarihte saltanat ve

---

¹²⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına esas teşkil edecek Teşkilatı Esasiye Kanunu layihasını hazırlamakla görevlendirilen encümen.

¹²⁵ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 59.

¹²⁶ **TBMM ZC, D. I, C. III**, s. 329.

¹²⁷ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 59.; Oral, **a.g.m.**, s. 172.; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 167.

hilafetin alacağı durum gündeme getirildiğinde, makamların her biri ile ilgili farklı işlemler yapılmasını öngörecektir ortamın olduğunun bir göstergesiydi.¹²⁸

Maddeler üzerine tartışılarda da görüldüğü üzere, aslında komisyonda ve mecliste iki görüş belirmişti; bundan dolayı da çalışmalar uzun süre aksamıştı. Bu iki görüşten ilki; Büyük Millet Meclisi'nin geçici olduğu ve BMM Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığa kavuşup, düşmanın kovulmasından sonra görevinin biteceği yönündeydi. İkinci görüş ise; Saltanat ve Hilafet kaldırılarak, egemenliğin millete verilmesi, bu anlayışın yeni devletin hukuki temellerinin düzenlenmesinde yer almasını istemekteydi.¹²⁹ Bu görüşe göre Saltanat ulusa geçmişti, Saltanat kalmamıştı, Hilafet de Saltanat olduğuna göre, onun da varlık nedeni yoktu.¹³⁰ Ancak bu düşünceleri ortaya koyma zamanı henüz gelmemişti, bu yüzden bu şekilde açık seçik ifade edilememekte ve tartışılmamaktaydı. Bu nedenle tasarı üzerine günlerce süren görüşmelerde bu kesimin gerekçesi silik kalmıştı.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal'in Ağustos 1920'de hazırlamaya başladığı Halkçılık Programı bir broşür olarak bastırılmış ve Meclis'e 13 Eylül'de bir Hükümet önergesi olarak sunulmuştu.¹³¹ Program 18 Eylül 1920'de (67. içtima, üçüncü celse) Meclis'e okunmuştu.¹³² Hükümet önergesi olarak sunulan bu programın niteliği bakımından bir anayasa tasarısı olduğu anlaşılmış, incelenmek üzere özel bir komisyona gönderilmişti. Anayasa görüşmeleri, bu komisyonun hazırladığı tasarı

---

¹²⁸ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, gös. yer; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 168.

¹²⁹ Balçoğlu, **a.g.m.**, s. 196.

¹³⁰ Göze, **a.g.e.**, s. 94.

¹³¹ Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2003, s. 105-106.; Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 189-190.

¹³² **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. IV, TBMM Matbaası, Ankara, 1981. s. 201-203.

(Teşkilatı Esasiye Layihai Kanuniyesi) üzerinde yapılmıştı. 21 Ekim 1920 günü Halkçılık Programı üzerindeki çalışmalarını tamamlayan komisyon hazırladığı tasarımı 18 Kasım'da Meclis'e sunacaktı.¹³³

Programın beşinci maddesi özellikle makam yanlılarının dikkatini çekmişti ve bu hususta görüşmek üzere bir önerge verilmişti. Meclisin 25 Eylül 1920 gizli oturumunda (72. içtima, ikinci celse)¹³⁴ "*Hilafet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan (kurtarıldıktan) sonra Padişah ve Halife müslimin kavanini esasiye dairesinde mevki muhterem ve mübeccelini akseder(esas kanunlar içinde saygın ve yüksek yerini alır).*"¹³⁵ şeklindeki beşinci madde ele alındı.¹³⁶

Meclisteki bazı vekiller Saltanat ve Hilafete sıkı sıkı bağlıydı ve onun mukadderatını TBMM'nin eline bırakmamak için bu maddeye karşı çıkmakta ve Meclisin kurtuluş sonuna kadar hayatta olacağını sık sık tekrarlamaktaydılar. Bu bağlılık yine de Padişah aleyhine olan konuşmaları engellememişti. Tasarımı hazırlayanlardan Karesi Milletvekili Basri Bey, Halkçılık Programı'ndaki ilgili maddenin Anayasa Tasarısı'nın uygun bir yerine eklenmesini istedi. Basri Bey, mevcut halifeliği meşru görmediğini, maddenin ona yönelik olmadığını, madde tasarıya eklendiği takdirde bunun, temel hukuk gereklerine bir etkisi olmayacağını; buna karşılık, Meclis'in hilafete karşı olduğu yolundaki söylentileri sona erdireceği gibi, İslam ülkeleri üzerinde de iyi bir etkide bulunacağını savundu. Konuşmasında, hilafet ve saltanatı iki ayrı kavram ve kurum olarak ele alan Hasan Basri Bey, sözlerine şöyle devam etti:

"...bendeniz hilafet ve halife meselesini aynı mesele olarak telakki edenlerden değilim. Yani mevki hilafeti işgal edip de hilafetin mukteziyatını ifa etmeyen (icap

---

¹³³ Demirel, **Muhalefet: İkinci Grup...**, gös. yer; Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 522.

¹³⁴ Meclisin 25 Eylül ile 7 Aralık 1920 tarihli gizli tutanaklarının birbirine karıştırılmış olduğu söylenmektedir. Demirel, **Muhalefet: İkinci Grup...**, s. 189.; TBMM GCZ'nda 7 Aralık 1920 tarihli gizli oturum tutanakları yoktur. Bazı eserler tarihsel gelişimi de baz alarak bu gizli oturumu 7 Aralık olarak göstermektedir. Oral, **a.g.m.**, s. 173-176.

¹³⁵ **TBMM ZC**, D. I, C. IV, s. 201-202.

¹³⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 132.

edenlerini yerine getirmeyen) bilakis müslümanı müslümana kırdıran bir adamın haşa halifei meşru tanınmasına taraftar değilim. Yani meseleyi şahıslarla değil mahiyeti ve hakikati itibariyle telakki etmenizi hassaten istirham ederim... hilafet meselesi tarihi islamda en çok kan dökülmesine saik (neden) olan mesailin birincisini teşkil eder... Efendiler, hilafet var mıdır, yok mudur? Bendeniz bunu tamikan (yeniden) burada tekrar etmeyi faidesiz addederim. Bazıları vardır, yoktur dediler. Gerek hilafet, gerek imamet herhangi tabir kabul olunursa olunsun, şu muhakkaktır ki, cumhuru islam için bir baş var ve o baş için bir makam lazımdır. Hilafetin en meşruu ve en doğru tabiri malumu alileri imamettir... Hariçten bir fırka efendiler umuru ammenin (halkın işlerinden) cumhuriyet usulüyle hal ve idaresi taraftardır. Fakat bu merduttur (reddedilmiştir). Hakkında da bir çok delail (kanıt) mevcuttur..."¹³⁷

Basri Bey'in hilafetin tarihsel ve gerçek anlamı üzerinde yaptığı konuşma, Mustafa Kemal Paşa'nın Kasım 1922'den itibaren aynı konuda ortaya koyduğu yaklaşımlardan çok farklı değildir. Basri Bey'in yukarıdaki konuşmasında Cumhuriyet ve Hilafet kavramlarını açıkça bir arada kullanması ilgi çekicidir.¹³⁸

Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Basri Bey'in sözlerini tamamlar şekilde, "...bu noktadan Cenabı Hak adil, akil, kamil bir padişah bir halifei müslimin maatteessüm muahedeyi imzalamakla kendi kendilerini hal, ettiler." dedi. Kütahya Milletvekili Ragıp Bey Basri Bey'in sözlerine "Bu bir cinayettir..." deyip beşinci maddeyi okurken Basri Bey "padişah yoktur, hilafet vardır" diyerek konuşmasını kesti.¹³⁹

Sonrasında Karahisarışarkı Milletvekili Mesut Bey, Padişahı feshedelim diye bir karar almadık dedi ve Hindistan'daki müslümanların desteğinin buradan geldiğini belirttiği sırada adı belirtilmeyen bir milletvekilinin "Yanlış hareket ediyorsunuz. Kaldıracağız, din yok..." sözleri duyuldu. Meclisin kuruluşundan dört ay sonra genel fikir ne olursa olsun makamlar için "kaldıracağız" sesinin yükselmesi gerçekten

---

¹³⁷ TBMM GCZ, C. I, s. 132-133.

¹³⁸ Oral, a.g.m., s. 175.

¹³⁹ TBMM GCZ, C. I, s. 134.

önemliydi. Yalnız çok geçmeden adı bilinmeyen milletvekilinin sözü yarıda kesildi.¹⁴⁰

Tartışmanın devamında beşinci maddenin kalmasını isteyenler de oldu, buna şiddetle karşı çıkıp Saltanat ve Hilafetin Kanunu Esasi'deki konumunu savunanlar da oldu. Özellikle Saltanat ve Hilafetin Kanunu Esasi'deki yerini ve yetkisini savunanlar aksi halde başka İslam topluluklarının halifeliği ele geçirmek isteyeceği böylece İslam toplulukları ile çatışma durumunun olacağını ortaya atarak kendilerine göre bu konudaki duyarlılıklarını gösteriyorlardı. İstanbul yönetiminin düşmanlarla işbirliği içerisinde olmasına rağmen anayasa tartışmalarında Meclis içerisinde hala bu kaygılara sahip olanların var olması Saltanat ve Hilafeti hedef almamayı gerektiren nazik bir durum oluşturuyordu.¹⁴¹

Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açılışından beri bir çok kez yaptığı açıklamalarda da belirttiği gibi yurdun düşman işgalinden kurtarılması, ulusun bağımsızlığına kavuşturulması en öncelikli sorundu. Bu yüzden Saltanat ve Hilafet konusunun üzerinde bu kadar durulmamasını öğütüyordu. Bunun yanında Kanunu Esasi'nin kaldırılıp Osmanlı yönetimi hedef alındığı öne sürülerek anayasa çalışmalarının aksatılmaması için makamlara sahip çıkar tarzda konuşmalar yapıyordu.¹⁴²

---

¹⁴⁰ gös. yer

¹⁴¹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 56.

¹⁴² gös. yer

Paşa, her zaman olduğu gibi, o gün de karşıt görüşlülere karşı yatıştırıcı, bilgilendirici, yönlendirici olmaya dikkat etti. Saltanat ve Hilafetin korunmasının Meclisin birinci esası olduğunu birçok kez tekrar etti. Amaca ulaşmak için İslam dünyasının desteğine ihtiyaç olduğunu fakat, Padişah, Hilafet, Saltanatın Mecliste tartışılmasını doğru bulmadığını ifade ederken Vahdettin'in şahsına söz söylemekten

geri durmadı:¹⁴³ *"...ikide birde Meclisi Alinizin bu mesele üzerinde müzakere ve münakaşa açması caiz değildir kanaatindeyim. Bugün bu makamı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır. Müsaade buyurunuz beyim. Hain bir adamdır. Meclisi Alinizde şimdiye kadar pek büyük ve cidden tarihi cüretler gördük. Maatteessüf şimdi makamı hilafet ve saltanatı işgal eden zat bu millet için hain bir adamdır. İspat ettiniz ve bu milletin bütün mukadderatına bütün manasıyla vaziiyed olduğunuzu (el koyduğunuz) ispat ettiniz... halife ve padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti işgal, ifsat (aldatmak) etmek için bizzat işgal eylediği birtakım teşkilatı mefsetekarane (bozguncu işler) vardır. Bu teşkilat o ifsadata (fesatlığı) kendisinde cüret gören bir adam merfudur (kaldırılmıştır) ve merfu olacaktır. Bizi reddetmek karı-akıl değildir. Belahettir (alıklık, kalın kafalılıktır)..."*¹⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa, mesele üzerine konuşulmamasını telkin ederken, meseleye başka açıdan yorumlar getirerek milletvekillerinin desteğini alıyordu. Yabancıların "*Halifeniz nerde?*" dediğin de, onlara esir cevabının verilemeyeceğini belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın asıl niyeti tabiki Hilafeti ya da Saltanatı korumak değildi, yaptığı çıkarımlara göre esasen esaret altında olan bir yöneticinin ve makamların kaldırılması gerekliydi, ancak henüz bunları konuşmanın zamanı

gelmemişti: *"...Esir olan adam padişah olamaz. Biz öteden beri diyoruz ki, halife ve padişahımız kuvvet ve kudreti şeriyesini istimalden memnudur, hainane hareket ediyor. Binaenaleyh bu mesele ile işgal caiz değildir. Nerde bizim halife ve padişahımız deriz ve bugün ya onu tanımak lazım veyahut onun yerine derhal birisini ikame etmek lazım gelir, buyurursunuz. Binaenaleyh bu işi böyle muğlak yapmak halife ve padişah nerede, makamı hilafet ve saltanat nerededir, esirdir, yahut kudret ve kuvvetini kullanamaz dersek ilga ederiz. İçinden çıkamayız. Sonra ufak bir madde ile içinden çıkamayız. İrtibatı nedir, hukuku nedir? Onlar için kanun yapmak lazım gelir... Fakat meselenin esasından halline girilecek olursa hem içerisinden*

¹⁴³ a.g.e., s. 56-57.

¹⁴⁴ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 135-136.

çıkamayız, hem de düşmanlarımıza tereddüt ve şüphe ilka ederiz. Binaenaleyh mevzubahs edilmemek ehvendir (en zararsız olanıdır)."¹⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra, Basri Bey beşinci maddenin Anayasa'ya eklenmesi isteğinden vazgeçti. Gizli oturum, Meclisin açılışından o güne kadar Padişah-Halifeye karşı tavrın ciddi olarak değiştiğini göstermekteydi. Artık Büyük Millet Meclisi, Padişah-Halifeyi bir hain olarak görmekte ve onun etkisini Meclise ve Anayasa'ya sokmak istememekte, üstelik dışlamaktaydı.¹⁴⁶

Ancak gerçek şu idi ki İstanbul düşman işgali altında ve Padişah- Halifenin bu güçlerin elinde tutsak olması, bu makamlara ve Padişaha ilişkin bir karar alınmasını engelliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın da dile getirdiği gibi, tutsak Padişah yöneticilik yapamaz, hatta hal' bile edilemezdi. Kamuoyu da tutsak olduğu duyurulan bu makamlara sıkı sıkıya bağlıydı. Dolayısıyla, anayasa görüşmeleri yapılırken Saltanat ve Hilafet, ancak kurtuluş savaşı bittikten ve ülke tam bağımsız olduktan sonra ele alınabilecek konu olma özelliğini sürdürüyordu. Bununla birlikte Anadolu'da süregelen savaşlar sonucunda düşmana karşı başarılar kazanıldıkça değişmeyen İstanbul'un tutumu karşısında bazı mebuslar ve halk arasında ilk günlerdeki İstanbul'a olan saygınlıkları etkisini yitirmeye başlayacaktı.¹⁴⁷

Komisyonun oluşturduğu tasarı 18 Kasım 1920'de Meclis'in 99. içtimasında (birinci ve ikinci celselerde) görüşüldü. Halkçılık Programı'ndaki tartışmalara neden

---

¹⁴⁵ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 136.

¹⁴⁶ Oral, a.g.m., s. 175-176.

¹⁴⁷ Akgün, Halifeliğin Kaldırılması..., s. 57.

olan beşinci madde özel komisyonun hazırladığı tasarıdan çıkarılmıştı. Tasarının başında Büyük Millet Meclisi Beyannamesi yer almakta ve Saltanat ve Hilafet makamlarının kurtarmak yeminiyle kurulduğu burada tekrar belirtilmekteydi.¹⁴⁸ Bu makamlar korunup, akıbetleri sonraya kalsa da o gün Anayasanın ilk üç maddesi üzerinde tartışma olmaksızın, sadece üçüncü maddede küçük bir tadil yapılarak kabul edildi. Bütün itirazlara rağmen bu makamlar kanunun çerçevesi dışına bırakılmıştı. Kanunun ilk iki maddesi bunu açıkça gösteriyordu:¹⁴⁹

*"Madde 1- Hakimiyet bila-kaydū şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatına bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."*¹⁵⁰ Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu Osmanlı anayasasının geleneğinden ayıran ve en dikkat çekici yönü, hakimiyeti kayıtsız şartsız millete vermesi idi. Bir bakıma bu durum zımnen de olsa saltanat ve hilafetin kaldırılması anlamına gelmekteydi.¹⁵¹

*"Madde 2- İcra kudreti ve teşri salahiyeti, milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder."*¹⁵² denilerek 1924 Anayasası'nda tekrarlanılacak temel kural yerleştirilmekteydi.¹⁵³

*"Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti» unvanını taşır."*¹⁵⁴ şeklindeki üçüncü madde ise, daha Osmanlı İmparatorluğu süregelirken, bu devletin toprakları üzerinde yeni bir devletin kurulduğunu duyuruyordu. Saltanat ve Hilafet ile ilgili kaygılı tartışmaların yoğunluğuna rağmen, 'Türkiye Devleti' adı da yeni devletin din ve ırka

---

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. V, TBMM Matbaası, Ankara, 1981. s. 407-414.

¹⁴⁹ Ceylan, a.g.e., s. 134-135.

¹⁵⁰ TBMM ZC, D. I, C. V, s. 415.

¹⁵¹ Turan, Hilafetin Tarihsel..., s. 169-170.

¹⁵² TBMM ZC, D. I, C. V, gös. yer.

¹⁵³ Turan, Hilafetin Tarihsel..., s. 170.

¹⁵⁴ TBMM ZC, D. I, C. V, s. 418.

dayalı olmayacağını anlatmaktaydı.¹⁵⁵ İkinci görüşme 20 Kasım'da gerçekleşti ve 24 maddelik anayasanın 17 maddesi o gün kabul edildi.¹⁵⁶

1.1.3. Zafer Yolunda Meclisin Hilafet ve Saltanata Bakış Açısı

İç isyanların sürdüğü sırada Yunan saldırıları da başlamıştı. Hem Yunan hem de farklı bölgelerdeki isyanların bastırılmasına yetişilmesinde zorlanılsa da Kuva-yı Milliye birlikleri ile öncelikle isyanlara son verildi. Yunan birliklerinin İzmir'i işgali ve Anadolu içlerine kadar ilerleyen işgalleri suskunluk, kararsızlık ve manevi çöküntü gösteren halkın savunma bilincini yavaş yavaş uyandıracak ve Kuva-yı Milliye'nin doğmasını, gelişmesini ve yayılmasını sağlayacaktı. Gönüllülerin oluşturduğu bu birliklerin vücuda gelmesinde tabii ki en önemli etken Mondros Mütarekesinden sonra ordunun boş kadro haline dönüştürülmesiydi.¹⁵⁷

İstanbul Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı'yı tamamen yok olmasına sebep oldukları girişimlerine karşılık, kurulacak yeni Türkiye Devleti'nin temelleri atılmaya devam ediyordu. TBMM Hükümeti iç idarede kanunlara dayanarak yeni düzeni kurmaya çalışırken, diğer taraftan yabancı istila kuvvetlerine karşı ordu cephesi kurmayı öngörüyordu. Kuva-yı Milliye birliklerini, karşı isyanları bastırdıktan sonra bu dağılık kuvvetleri toparlamak ve ordu nizamına almak gerekiyordu.¹⁵⁸ Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri özellikle yetenekli asker ve subayların terhisini sağlamış ardından da silah, cephane ve ulaştırma araçlarının

---

¹⁵⁵ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 60.; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998, s. 253.

¹⁵⁶ **TBMM ZC**, D. I, C. V, s. 458-467.

¹⁵⁷ Göze, **a.g.e.**, s. 72-73.

¹⁵⁸ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 79.

teslimi sağlayarak onları depolara toplamıştı. Silah ve mühimmat ihtiyaçları doğuda Ermenilerin yenilmesi ile alınan ganimetlerden, Rusya'dan gelen yardımlardan, az bütçeye rağmen Avrupa'dan satın alınanlardan ve Anadolu'da kurulmuş bazı basit imalathanelerden sağlanmaya çalışıldı. Subay kadrosunun oluşturulmasında ise öncelikle terhis edilenler çağırılmış ve İstanbul'dan kaçan ve Ankara'da açılan talimgahta yetiştirilen subaylarla kadro tamamlanmaya çalışılmıştı. Nihayet bu çabalar ile Kuva-yı Milliye örgütleri düzenli ordu birlikleri içerisine alınmaya başlamıştı. Türk ordusu silah ve malzeme bakımından fakir, iaşe ve bakım imkanları kısır, sayıca az, subay kadrosu noksan, yorgun; ama şerefli ve tecrübeli bir ordu idi.¹⁵⁹

Düzenli Ordu'nun ilk başarıları ise doğuda gerçekleşti. TBMM açıldığında elde kalan en önemli kuvvet Erzurum'daki Kolordu Kumandanlığı'ydı. Kazım Karabekir tüm zorlamalara rağmen birliklerini dağıtmamış ve Kurtuluş mücadelesine destek vermişti. İç savaş ve Yunanlıların saldırılarını fırsat bilen Ermeniler sınırda etkinlik göstermeye başlamıştı. Eylül 1920'de büyük çaplı saldırıları ise Kazım Karabekir komutasındaki XV. Kolordu tarafından durduruldu ve Ermenilerle imzalanan Gümrü Antlaşması (3 Aralık 1920) ile hem Doğu Anadolu Ermeni işgalinden kurtarıldı hem de Ermeniler Sevr'i tanımadığını kabul etmek zorunda kaldı.¹⁶⁰

Bu arada siyasi manevraları başarısızlığa uğrayan Ferit Paşa Hükümeti Ekim 1920'de istifa etmiş ve Damat Ferit siyasi hayatını noktalamıştı. Padişah, onun

---

¹⁵⁹ Selek, *a.g.e.*, C. I, s. 114-115.

¹⁶⁰ Akşin, *a.g.e.*, s. 95-96.; Göze, *a.g.e.*, s. 77-78.; İnan, *Türk Devrimi...*, s. 77-78.

yerine Tevfik Paşa'yı getirmişti. 5 Aralık'ta Tevfik Paşa Hükümeti ile İstanbul'la Ankara arasında anlaşma sağlamak üzere, İstanbul'u temsilen İzzet ve Salih Paşalar ile TBMM başkanı Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar arasında Bilecik'te yapılan görüşme gayet açık ve kısaydı; Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan gelen Paşa'ların İstanbul'a dönmesine izin vermedi ve onları Ankara'ya götürdü. Ertesi gün çıkan haberler Paşaların ve heyetin Ankara Hükümetine katıldığı yolundaydı.¹⁶¹ Temsilciler üç ayı geçen süre içerisinde Ankara'nın misafiri olacaklardı.¹⁶²

Bu sırada Türkiye'nin komşusu ve azılı düşmanı Yunanistan yönetiminde de değişiklikler olmaktadır. Bir taht değişikliğiyle başa Konstantin geçmiş ve Fransızların kendisinden hoşlanmadığını bildiği için de İtilaf Devletleri'nin gözüne girmek için TBMM'ye Sevr'i kabul ettirmek amacıyla yeni bir askeri harekate geçme yanlısıydı. İnönü ve Sakarya Meydan Muharebeleri bu düşüncelerin neticesiydi.¹⁶³

---

¹⁶¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 95-97.; Yavuz, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁶² İstanbul-Ankara heyetlerinin bulunduğu Bilecik'te İzzet Paşa Sevr'i TBMM'ye kabul ettirme tutumu ile gelmişti. Ankara Heyeti milletin mukaddes davasının tüm esaslarını, bağımsızlığını temelinden sarsan bu teklife Doğu ve Batıya karşı bütün siyasi maddelerini anlatmışlardı. Uzun süren müzakere sonrasında içerisinde İzzet ve Salih Paşaların da bulunduğu İstanbul Heyeti, Ankara'nın haklılığını kabul etmişlerdi ve Ankara'nın gittikleri bu yolda devam etmelerini istemişlerdi. Bu olumlu yaklaşım sonucu Ankara Heyeti onların yanlarında olmalarını istemişler ve onları alıkoymuşlardı. Aylar sonra onlardan İstanbul'a yalnızca ailelerini görmek, hususi eşyalarını almak ve istifalarını bildirmeleri için gitmelerine izin vermişlerdi. Ayrıca istifa etmelerini garantilemek için bir belge imzalamış ve bu şartla serbest bırakılmışlardı. Yalnız İstanbul'a giden İzzet Paşa ve diğerleri göstermelik istifa etmişler ve sonrasında tekrar kabineye girmekten geri durmamışlardı.

İzzet Paşa çok geçmeden Meclis'e bir telgraf çekmiş, bu telgrafında İtilaf Devletleri tarafından Yunanistan'a yardım emrindeki temayülün tüm memleketi, İstanbul'un dahi tehlikeye düştüğünü o yüzden Hariciye Nezaretini kabul ettiğini açıklamıştı. Avrupa'nın çok sessiz olduğunu, yeniden Osmanlı'nın lehine davrandıklarını ve İzmir'in de tahliyesinden bahsedildiği gibi bilgiler vermişti. Mustafa Kemal Paşa'da bir telgraf ile Salih Paşa ile verdikleri söze muhalif olduklarını belirtep, memleketin zararına olan şeylerin önüne geçtiğinden tereddüt ettiğini söylemişti. İtilaf Devletleri'nin verdiği sözlerin her zaman olduğu gibi tutmadıklarından korktuğunu bildirmişti. Bu telgrafların üzerinden çok geçmeden Yunan taarruzu gerçekleşmişti. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk/ Söylev** (1920-1927), C. II, TTK Yay., Ankara, 2010, s. 703-705, 738-743.

¹⁶³ Akşin, **a.g.e.**, s. 97.; Dumont, **a.g.e.**, s. 76.

1.1.3.1. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Kabulü Sırasında Saltanat ve Hilafet

Kuvay-ı Milliye birlikleri içerisinde ayrılımların yaşanması Yunanlıların atak yapması için fırsat olmuştu. Çerkez Ethem'in İsmet Paşa komutasındaki düzenli birliklere isyan etmesi ve savaş açması ile Yunanlılar İnönü'ye saldırıya geçmişlerdi. İnönü Muharebesi devam ederken (10 Ocak 1921), anayasa tasarısı iki aylık bir zamandan sonra tekrar görüşülmeye başlandı. 20 Ocak 1921 tarihinde görüşmeler tamamlanarak Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu projenin anayasa şeklini alıncaya kadar Birinci İnönü zaferinin sonucunu beklemek gerekmişti.¹⁶⁴

Anayasa tasarısının yedinci maddesi, Meclisin 135. içtması, birinci celsesinde, 20 Ocak 1921 tarihinde yeniden görüşülürken hilafet ve saltanat makamı konusunda yine hararetli tartışmalar oldu.¹⁶⁵ Üzerine konuşulan yedinci madde şu şekildedir: "*Ahkamı şeriyenin terfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir.*"¹⁶⁶

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'e göre birinci maddeki hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir ifadesinde Meclisin yetkileri zaten belirtilmişti. Bunun için Meclisin değil vekillerinin yetkilerinin belirlenmesi gerektiğini iddia etti ve yedinci maddenin bu bakımdan eksik olduğunu savundu. Sonrasında söz alan

---

¹⁶⁴ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 79-80.; Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 529. Konu bütünlüğünü bozmamak adına Birinci İnönü Muharebesi Lozan Konferansı konusu içerisinde anlatılmıştır.

¹⁶⁵ Oral, **a.g.m.**, s. 176.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. VII, TBMM Matbaası, Ankara, 1944, s. 327, 331.

¹⁶⁶ **TBMM ZC**, D. I, C. VII, s. 331.

Yozgat Milletvekili Hulusi Efendi Kanunu Esasi'nin bazı maddesinin tekrar edilmesini istedi ve Hüseyin Avni Bey'e katıldığını ilave etti. Mustafa Kemal Paşa (Ankara) söz aldı, Hüseyin Avni Bey'in konuşmasına dikkat çekerek, birinci maddeyle ulusa egemenliğin verildiğini ancak maddenin Meclisin yetkileri belirtmesine kafi olmadığını anlattı. Millet'in gayet bariz bir şekilde Meclisin yetkisini bilmesi gerektiğini, dolayısıyla açılımın yapılması lüzumunu izah etti. Kanunu Esasi maddesinin tekrar bu kanunda yer alması düşüncelerini ise yersiz buldu. Meclisin mevcut kanunun yerine yenisi getirilmediği sürece diğerlerinin geçerliliğini zaten tanıdığını belirtti. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının

devamında: "...muahede ve sulh akdi, vatan müdafaası ilanı, yani ilanı harp gibi salahiyetlerin mevcut olan Kanunu Esaside kime ait olduğu malumu Alinizdir. O kanuna göre kime ait ise bu madde o aidiyeti izah eder. Halbuki zannediyorum ki millet'in hakiki vekillerinden mürekkep olan Meclisi Aliniz artık bu salahiyetleri bir şahsa bırakmak istemiyor. Kendi yapmak ve tamamen üzerine almak istiyor. Binaenaleyh bunu ifade etmek lazımdır. Avni Bey diyorlar ki bunun lüzumu yoktur. Ancak vekillerin hukuk ve salahiyetlerini tayin ve tahdit etmeli. Efendiler vekillerin vezaifinin tayin ve tahdidi meselesi gayet basit teferruattan ibarettir. Onu istediğiniz gibi yapabilirsiniz. Hatta talimatla bile yaparsınız. Bunun için böyle esas kanunlarda mevad (maddeler) koymağa bence lüzum bile yoktur. O her zaman elinizdedir."¹⁶⁷ diyerek hem Hüseyin Avni Bey'in fikirlerinin basit bir şekilde

halledilebileceğini hem de fırsat gelmişken şahıs idaresine karşı olmayı bütün Meclisin ortak fikri gibi gösteriyordu.

Siirt Milletvekili Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini bir Kur'an ayetini örnek vererek destekledi. Millet'in temsilcisi Meclis'te olması gereken hukuki yetkilerin hükümdar tarafından ele geçirildiğini ve baskı yolu ile kullanıldığını anlattı: "...Gasben ya fuzulen ya tecavüzen ya tecahülen (bilmezlikten gelerek) ya tegallüben (üstün görünerek) bu millet'in bu hakkı hakimiyeti alınmış, fuzulen almadığına şu ayeti kerime şahittir. Şu yazmış olduğunuz levhai münifedeki (Ve emrühüm şura beynehüm) ayeti celilesince her şey millet'in alelinfirat (birer birer)

---

¹⁶⁷ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 328-330.

veyahut aleliçtîma (toplucu) hakkıdır. Bir şahıs ne kadar dahi olursa olsun hatadan salim ve azade olamayacağından Vacibilvücut ve Kesirülataya Hazretleri şu ayeti celileyi sizin nazarı ibret ve basiretinize Habibi Ekremi vasıtasıyla göndermiş. Bugün karşınızda bulunuyor «Ve emrühüm şura...» bugün harp ilanı ve sulh akdi, bilmem madalya itası, rütbe tevcihi salahiyeti öyle bir şahsa ait değildir. Şu ayeti celile mucibince böyle güzide müntehap azayı kiramın arayı musibelerine müracaat lazımdır. Bu hak her nasılsa gerek hükümdaranın fazla tegallübü ve yahut hükümdaranın şimdiye kadar cebren, gasp ve nehip etmiş olduğu hukuku bugün şu Heyeti Celile istirdat etmek istiyor. Bunu bilmüşavere yapmak istiyor, öyle bir şahsa vermek istemiyor." ¹⁶⁸

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey tekrar söz alarak maddenin Meclis'in yetkilerini sınırlandırdığını ileri sürdü. Bu defa başka açıdan maddeyi ele alarak, birinci maddeye göre, Padişahın hukuki yetkilerinin Meclise geçmesine rağmen, Meclisin bazı konularda yetkisini kullanamadığından yakındı: "Esasen, bu (bilakaydû şart) kaldığı zaman hukuku padişahiyi bu Meclis kendi şahsı manevisinde tecessüm ettirdiğine karar vermiştir. Yani hukuku padişahiden olan kısım için Meclisi Ali karar vermiştir... Hukuku Padişahiye ait olan her türlü hususata Meclisi Ali salahiyettardır..."

Sözlerinin devamında idam kararı, nişan, rütbe, terfi, azil vs. Padişaha ait hukuki yetkilerden örnekler vererek hala bu gibi icraatların Meclis tarafından tasdik edilmediğinin altını çizdi. Savunduğu bu düşünceye göre maddeyi noksan görmekteydi ve maddenin tekrar komisyona gidip tamamlandıktan sonra gelmesini istedi. ¹⁶⁹

Hüseyin Avni Bey'in istediği, Padişah haklarından Meclisçe kullanılacak haklardan bahsederken, bu işin tamamlanması yani Padişaha ait olup da Meclise alınmak istenen hakların hepsini gösterelim isteğiydi. ¹⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, bu

---

¹⁶⁸ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 330.

¹⁶⁹ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 331-332.

¹⁷⁰ Oral, a.g.m., s. 176.

defa daha sert bir biçimde Hilafet-Saltanat gibi mevzuların saklı tutulması kararını hatırlatarak, henüz bunları mevzu etme sırasının gelmediğini şu sözlerle anlattı:

*"Hüseyin Avni Beyin bu maddeye ilave ettirmek istediği, yahut tadil ettirmek istediği hususat gayet mühim ve esaslı bir noktaya temas etmişlerdi. Hukuku Hilafet ve Hukuku Padişahi; - zannediyorum ki, kendileri burada ya hazırды (bulunmaktaydı), yahut değildi - hafi (gizli) bir celsemizde bu meseleye ait nikatımızı (herkesin anlamadığı ince manalarımızı) ve noktai nazarımızı (görüşlerimizi) mahfuz (saklı) bulundurmağa Meclisi Aliniz sureti hususiyede karar vermişti. Şimdi beyefendi nişandan bahsediyor. Rütbeden bahsediyor. Bilmem neden bahsediyor. Buları kim verecek? Bendeniz diyorum ki, bugün bunları sarıh (açık) bir ifade ile söylemek caiz değil. Biz prensip olarak Makamı Hilafet ve Saltanatı kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra efendiler muktazayı şeri şerif ve muktazayı tabiat ona bir takım hukuk ve salahiyet vereceğiz. Fakat istiyor musunuz bunları bugün konuşmağa karar verelim? Bugün konuştuğumuz ona vermeyeceğimiz şeylerdir. Ona vermemek istediğimiz şeyleri mevzuubahis ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz, şeyleri bahsetmenin zamanı değildir."*¹⁷¹

Bu tartışmaların gerçek anlamı, Padişahın artık devlet yönetiminden uzaklaşmasıydı. Ancak günün şartları açıktan açığa bunun belirtilmesine imkan vermiyordu. Hakimiyetin kayıtsız şartsız milletin olması için Padişahın tüm yetkilerinin elinden alınıp millete verilmesini gerekiyordu. Ama yüzyılların gelenekleri, alışkanlıkları ile henüz padişahına ve halifesine sahip çıkmak isteyen halk topluluğunu da ürkütmemek, tedirgin etmemek gerekirdi. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa yukarıdaki konuşmasında zamansız aşırılığı önlemeye çalıştı.¹⁷²

Bu konuşmaların geçtiği 20 Ocak 1921 günü uzun hazırlıklar ve tartışmalardan sonra kabul edilen kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasasıydı.¹⁷³ 1921 Anayasası yeni bir egemenlik ve devlet anlayışı ortaya koyması bakımından çok büyük bir önem taşımaktadır. Egemenliğin meşruti sistem

---

¹⁷¹ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 332.

¹⁷² Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyet'e Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 73-74.

¹⁷³ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 60.; İnan, **Türk Devrimi...**, s. 79.

yerine ulusa ait olduğunu ilan eden ve egemenliği kullanılmasında tüm yetkileri TBMM'ye veren bir belgedir. Bu anayasayla, Padişah-devlet anlayışı yerini ulus-devlete terk etmiş oluyordu.¹⁷⁴

Teşkilatı Esasiye Kanunu ile kuvvetler birliği açıkça (madde 2) benimsenmişti.¹⁷⁵ Bunun yanı sıra Büyük Millet Meclisi Hükümeti sisteminde İcra Vekilleri Heyeti, BMM'den doğan, ona bağımlı ve onun denetimi altında çalışan bir kurul halindeydi. Yani heyet, oluşumunu bir geleneğe ya da monark buyruğuna değil, meclis iradesine borçluuydu. Anayasaya göre bu heyet, BMM tarafından özel kanununa göre seçilen üyelerden oluşmakta, bunlar içlerinden birini kendilerine başkan seçmekteydi. Ancak Meclis Başkanı, İcra Vekilleri Heyetinin doğal başkanıydı. Bu heyet, Büyük Millet Meclisi'nden ayrı ve bağımsız bir organ değil, meclisin bir organı durumundaydı. Meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği vekiller aracılığıyla yürütme işlerini gördürmesi, bunları yönlendirmesi ve denetlemesi, gerektiğinde azledip yerlerine yenilerini seçebilmesi, kuvvetler birliği ve meclis hükümetinin tipik göstergeleriydi. Meclise bu denli yetki ve güç verilmesinin pratik nedenlerinden biri, ne Padişaha ne de Hilafete ihtiyaç kalmamasını temin içindi. Çünkü bu yolla Padişahın yerini alabilecek bir yürütme organı başkanına da gereksinim kalmıyordu.¹⁷⁶

Padişahın Anayasada dışlanması, yeni devletin Osmanlı toprağında sivil vermesi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yasama ve yürütme yetkilerini eline

---

¹⁷⁴ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa Ekin Kitabevi, Bursa, 2007, s. 32.

¹⁷⁵ gös. yer

¹⁷⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 259-262.

alıp tüm güçlerin üstünde olması, en önemlisi egemenliğin millete ait olduğu hem de kayıtsız şartsız ait olduğunu tescillenmesi Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kuşkusuz devrim niteliğinde bir anayasa olduğunu gösteriyordu. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu diğer anayasalardan farklı bir özelliğe sahipti. Önceki Kanun-ı Esasi'nin (Osmanlı Anayasası), Teşkilatı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte kalması kabul edilmişti. Bunu her türlü düşüncenin temsil edildiği mecliste bir geçiş dönemi'nin aşgari ortak noktalarının saptanmasıyla yetinme isteği olarak açıklamak mümkündü.¹⁷⁷ Bununla birlikte bir de anayasanın sayı taşımayan "*Madde-i Münferide*"si¹⁷⁸ vardı. Ne var ki Türkiye'nin temeli olan Teşkilatı Esasiye Kanunu, içerdiği "*gayenin husulüne kadar*" sözüyle, Meclis'in görevinin ülkenin işgalden kurtarmak olduğunun altını çizmekteydi. Bu durumda Teşkilatı Esasiye Kanunu, ayrı bir madde ile belirtildiği gibi kabul edildiği şekliyle sadece kurtuluş savaşı boyunca yürürlükte kalabilecek nitelikteydi. Osmanlı yanlıları, bu maddeyi kabul ettirmekle anayasanın geçiciliğini sağlamış olduklarına inanıyorlardı. Padişah idaresine son vermek isteyen kesim ise bu tavizi verirken saltanat kurumunu bir anayasa organı olarak tanımamış, padişahın yetkilerini de ele geçirmiş oluyordu. Nitekim bir intikal anayasası olan bu anayasa, yeri geldikçe değineceğimiz gelişmelerin gereği yapılan değişikliklerle, 1923'e kadar yürürlükte kalacaktı.¹⁷⁹

Meclis içerisinde çeşitli sosyal çevrelerin temsilcilerinin varlığı, öncelikli amaçları yurdun kurtarılmasında birleşmekle beraber, yine de fikir ayrılıklarının

---

¹⁷⁷ a.g.e., s. 253.

¹⁷⁸ 5 Eylül 1920'de Nisab-ı Müzakere Kanunu 1. maddesine atıf yapılarak oluşturulmuştu. Selek, a.g.e., C. II, s. 537.; "*Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. Maddesi: Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istiklalinden ibaret olan gayenin husulüne değin şeraiti atıye dairesinde müstemirren intikat eder.*" **TBMM ZC**, D. I, C. III, s. 505.

¹⁷⁹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 60.; Selek, a.g.e., C. II, s. 536-537.

ortaya çıkmasına neden olmaktaydı.¹⁸⁰ İttihat Terakki partisi dağılmış olmakla beraber ona bağlı mebuslar TBMM'de bu grubu kurmak istediler ancak başarılı olamadılar. Siyasi partiler olmadığı için de üyeler bazı gruplara ayrılmış vaziyetteydi.¹⁸¹ Anayasa tasarısı hakkındaki görüşmeler sonucunda Anayasanın kabul edilmesiyle birlikte, Meclis'te de gruplaşmalar iyice netleşmeye başlamıştı.¹⁸²

Mustafa Kemal Paşa bu konuda şöyle diyordu: "*(Teşkilatı Esasiye Kanunu hakkında görüş ayrılığı) kaba şekliyle şöyle çıkıyordu: Diyorlardı ki, böyle bir program ve böyle bir yasanın hedeflediği amaç, hilafet makamı ve saltanatı ortadan kaldırmak ve bir Cumhuriyet oluşturmaktır. Biz de diyorduk ki, hilafet makamı ve saltanat ve Cumhuriyet şimdi söz konusu değildir. Bu şekilde cereyanlar oldu. Olasılıkla başka şeyler de düşünenler vardı. Sonunda blok halinde bulunan bir meclis bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. Fakat böyle sağ ve sol kanat şeklinde değil; duygusal, kişisel, düşünsel, çeşitli nedenlerle çeşitli parçalara ayrıldı.*"¹⁸³

Anayasa tasarısı görüşmelerinde, tasarı Meclis'te gruplaşmalara yol açmıştı. Bu gruplaşmalar ilkesel, programa dayalı olmaktan çok Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi duygusal ve kişisel nedenlerden kaynaklanmıştı. Tasarının Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Halkçılık Programı'na göre hazırlandığını belirtmiştik. İşte oluşan gruplar da bu programdan esinlenerek bir takım unvanlar takınmış ve programlar yapmışlardı. Meclis içerisinde oluşan grupların belli başlıcaları, Halk zümresi, Tesanüt grubu, İstiklal grubu, Islahat grubudur.¹⁸⁴ Bu grupların her birinin hedefi Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak, oyların dağılmasını önlemek iken tam tersi yönde hareket ettiler. Birbirlerini dinlememe, birbirleriyle yarışma çabalarıyla Meclis tam bir kargaşa içine düştü. Özellikle de bu gruplarla anayasada belirlenen konularda bir görüş birliğine varılamadı. Bu dağınık eğilimlere karşı

---

¹⁸⁰ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Derleyen: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s. 165-166.

¹⁸¹ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 69.

¹⁸² Oral, **a.g.m.**, s. 176.

¹⁸³ **a.g.m.**, s. 176-177.

¹⁸⁴ Ahmet Demirel, "*Birinci Mecliste İktidar ve Muhalefet*", **Cumhuriyet Özel Sayısı**, C. I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1998, s. 292.

Mustafa Kemal Paşa doğrudan işe el koydu ve Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nu kurdu. Bu grubun ilk hedefi, Misakı Milli çerçevesinde yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlamaktı. İkinci hedefi ise anayasa çerçevesi içinde devlet ve ulus örgütlerini yavaş yavaş belirlemeye ve hazırlamaya çalışmaktı.¹⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa büyük ölçüde diğer grupları, kurduğu grup içerisine toplamıştı. Ancak ikinci hedeften rahatsız olan bazı üyeler, grup içerisinde ayrılıklar çıkarmaya, kafaları karıştırmaya çalıştı. Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nun zamanın şartlarına göre dile getirilmeyen asıl hedefi ise Padişahlığı ve Halifeliği Cumhuriyete çevirmektir. Bunu anlayan Osmanlı yönetimi yanlıları ise, her zaman bu grubun karşısında yer almıştı. Daha sonradan Müdafaa-ı Hukuk Grubu Birinci Grup, karşısında olanlar ise İkinci Grup olarak adlandırılmış ve bu grup muhalefeti temsil ederek genelde sert eleştirilerde bulunmuştu.¹⁸⁶

1.1.3.2. Londra Konferansı'na Gidecek Temsilcilerin Seçimi Sırasında Saltanat ve Hilafet

Kuva-yı Milliye olarak ilk zamanlarda karşı isyanların bastırılmasına hizmet etmiş olan Çerkez Ethem ve kardeşleri düzenli orduya katılmak istememişti. Daha önceki hizmetlerine dayanarak ordu hizmetine girmek istemediler ve TBMM otoritesine isyan ettiler. Bu sırada yeni kurulmakta olan Batı Cephesi'ndeki düzenli orduyu idare eden İsmet Paşa, ilk önce bu isyanı bastırmaya yönelmişti. Çerkez Ethem ve kardeşleri Yunan ordusuna sığınmış ve isyan bastırılmıştı. Ancak Batı

---

¹⁸⁵ Ertunç, a.g.e., s. 18-20.; Göze, a.g.e., s. 96.; İnan, **Türk Devrimi...**, s. 69.; Oral, a.g.m., s. 177.

¹⁸⁶ Göze, a.g.e., s. 97.; İnan, **Türk Devrimi...**, s. 69.

Cephesi kuvvetlerinin kuzeyden bu tarafa aktarılmasını fırsat bilen Yunanlılar Bursa'dan İnönü'ye doğru hücumla geçmişlerdi.¹⁸⁷ Hemen Türk kuvvetleri de Eskişehir'e yöneldiler ve 6-10 Ocak 1921 tarihleri arasında Yunan ve Türk orduları Eskişehir'e yakın İnönü mevkiinde karşılaştılar. Yunan kuvvetleri sayı ve donanım bakımından Türk kuvvetlerinden üstün konumda olmasına rağmen başarılı olamadılar ve geri çekildiler. Ancak geri çekilen Yunanlıları, Türk ordusunun takip etme imkanı yoktu. Öyle ki bu yüzden kimileri bu mağlubiyeti kabul etmeyerek, Yunanlıların keşif hareketi yaptıklarını ve az sayıda olduklarını iddia etmişlerdi. Ancak savaşı önemli kılan sayısı ve gidişatı değil, doğurduğu sonuçtu.¹⁸⁸ Bu zaferin sonucunda da İtilaf Devletleri Yunanlılar ile yürüttükleri savaşı bırakarak Sevr'i yeniden gözden geçirmenin gereğini anlamış ve bir konferans düzenlemeye karar vermişlerdi.¹⁸⁹

1921 Ocak ayının sonlarına doğru İngiliz Kabinesi'nin gündeminde Doğu sorunu vardı. Kabine, Sevr Antlaşması'nda değişiklikler yapması için Başbakan ve Dışişleri Bakanına Paris'te toplanma yetkisi veriyor ancak Sevr'de büyük değişimlere imkan tanımıyordu.¹⁹⁰ Fransa ve İtalya kendilerinin antlaşmadan çok az yararlanmalarına rağmen Yunanlıların birçok çıkarlar sağlamalarından dolayı antlaşmanın değişmesinden yanalardı.¹⁹¹ İtilaf Devletleri'nin üst yöneticileri Şark Meselesini görüşmek için Paris'e gitmek üzere yola çıktıkları esnada Türkiye'de önemli gelişmeler yaşanıyor, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin ilk anayasanın kabulü görüşülüyordu.

---

¹⁸⁷ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 79-80.

¹⁸⁸ Akşin, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁸⁹ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 80.

¹⁹⁰ Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 118-119.

¹⁹¹ Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 94.; Yalçın-Turan, **a.g.e.**, s. 218.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi milli mücadelenin siyasi yönünü güçlendirmişti. Düzenli ordunun kurulması ise Anadolu'da işgallere karşı yürütülen savaşı çok olumlu yönde etkilemişti. Doğu Anadolu'da Ermenilere, batıda da İnönü'de Yunanlılara karşı Türk ordusunun başarısı eklenince; 10 Ağustos'tan itibaren Sevr'i kabul ettirerek Türklerle barış yapmayı hedefleyen İtilaf Devletleri 25 Ocak 1921'de Paris'teki toplantılarında, bu antlaşmayı gözden geçirmek için Londra'da bir konferans kararı aldı¹⁹² ve Türk-Yunan temsilcilerinin katılacağı konferansın toplanma tarihi 21 Şubat 1921 olarak belirlendi.¹⁹³

İtilaf Devletleri bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu hareketini engellemek için aşırı ve ılımlı Kemalistleri birbirinden ayırmayı planladı. Mustafa Kemal Paşa'yı konferansa katılmaya karşı çıkarsa, ılımlıların tepkisine maruz kalıp, onların yardımından yoksun kalacağı düşüncesiyle İstanbul Hükümeti'nin yanı sıra Ankara Hükümeti'nin de konferansa katılması kararını verdi. İtilaf Devletleri İstanbul ve Atina'da temsilcilerine buldukları yönetimleri, 21 Şubat 1921, Londra'da toplanacak konferansa çağrımları bildirildi ve konferansta Sevr maddesi esas tutularak son olayların ışığında Şark Meselesinin yeniden ele alınacağı belirtildi. Türk Hükümeti'ne gönderilen çağrıda, Mustafa Kemal'in ya da Ankara Hükümeti'nin yetkili bir temsilcisinin de Osmanlı temsilcileri arasında yer alması, ancak bu konuda Ankara'ya İtilaf Devletleri'nin değil, İstanbul Hükümeti'nin bilgi vermesine değiniliyordu. İstanbul'daki İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserleri 26 Ocak'ta

---

¹⁹² Aptülhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 89-90.; Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 572.

¹⁹³ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s. 24.

Sadrazam Tevfik Paşa'ya ortak bir çağrı gönderdiler.¹⁹⁴ İtilaf Devletleri'nin bu davetinden sonra Tevfik Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın uzun telgraf muhaberesi cereyan edecekti.¹⁹⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi bu konferansa İstanbul vasıtasıyla vakıf olmuştu. İtilaf Devletleri'nin öncelikle İstanbul Hükümeti'ni konferansa çağırması, İstanbul'dan gidecek delegasyonun içerisinde TBMM'nin de yetki verdiği bir temsilcinin yer almasını istemeleri, onlara göre muhtemel bir çatışmayı getirecek ve ikilikten yararlanacaklardı. İtilaf Devletleri'nin bu tavır değişikliği, milletin azim ve fedakarlığı, TBMM'nin hiçbir zaman Sevr'i kabul etmemiş olmasının ürünüydü.¹⁹⁶ Esasında İtilaf Devletleri tarafından gelen davet Ankara'nın çifte zaferiydi. Hem Hükümetlerinin tanınması hem de utanç verici Sevr'in gözden geçirilmesi yönünde önemli bir adımın inkar edilemez şekilde söz konusu olduğuydu.¹⁹⁷

Mecliste bu konu 139. içtima, birinci celsede (29.01.1921) Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın, Londra'ya, gönderilecek heyeti murahhasa vesilesiyle, İstanbul'da bulunan Tevfik Paşa ile cereyan eden muhaberata dair beyanatı başlığı altında görüşüldü.¹⁹⁸ Sevr'in üzerine İnönü başarısının eklenmesi Padişah Vahdettin'e olan kızgınlığın rahatça dışarıya atılmasını sağlamıştı. Meclis konuşmaları birazdan görüleceği gibi bu konuda daha cüretkardı.

---

¹⁹⁴ Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 120.

¹⁹⁵ Gönübol-Sar, **a.g.e.**, gös. yer

¹⁹⁶ Akşin, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁹⁷ Paul Dumont, **Mustafa Kemal**, (Çev. Zeki Çelikkol), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 76.

¹⁹⁸ **TBMM ZC**, D. I, C. VII, s. 410.

Sadrazam Tevfik Paşa TBMM'nin temsilcisi konusunda Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan görüşme yapmak istedi. Mustafa Kemal Paşa önüne gelen bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirip, kendisine değil Tevfik Paşa'nın TBMM'ye müracaat etmesi gerektiğini, ancak bu şekilde kabul göreceğini belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu milleti temsil eden Meclis'in İstanbul tarafından kabul görmesini, meşru sayılmasını sağlamanın ilk adımıydı. Bu adımda da başarılı olmuş üzerinden yirmi dört saat geçmeden Tevfik Paşa bu kez "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*" başlığıyla telgraf çekerek İtilaf Devletleri'nin talebini anlattı. Paris'te toplanılacak konferansa Mustafa Kemal Paşa veya atanan temsilcinin İstanbul Hükümeti'nin temsilcileriyle yola çıkması gerektiğini belirtti. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'nin milleti temsil etmediği, İtilaf Devletleri'nin bizzat millet ve memleket adına meşru muhatap olan Ankara'yı davet etmesi durumunda konferansa katılacaklarını bildirdi. Bunun yanı sıra Tevfik Paşa'ya hususi bir telgraf çekerek iki heyetin ayrı ayrı gitmesinin uygun olmayacağını Türk milletini yok etmek isteyen hükümetler ile mücadelede TBMM'nin makarrı saltanat ve hilafet başta olmak üzere maddi manevi bütün kuvvetlerin birlikte hareket etmesinin gerekliliğini vurguladı. Bunun için Padişahın TBMM'yi tanıdığını resmen ilan etmesi icap ettiğini, ancak o zaman konferansa millet adına TBMM'nin seçtiği temsilcinin gideceğini bildirdi.¹⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirerek TBMM'nin Padişah tarafından tanınmasını sağlayacaktı.²⁰⁰

Konferansa Ankara'dan da temsilcinin katılmasını istemeleriyle tam bir görüşme yapılacağını İtilaf Devletleri'nin de kabul ettiğini, hukuken ve fiilen

---

¹⁹⁹ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 410-411.

²⁰⁰ Dumont, a.g.e., s. 76.

memleketin tek meşru hükümetinin TBMM olduğunu sözlerine ekleyerek Padişahın aksi bir tavır almasını sergilediği taktikle önlemeye çalıştı. Mustafa Kemal Paşa biraz daha sertleşerek, tehditkar bir şekilde Padişah milleti temsil eden TBMM'yi tanımazsa durumunun sarsılacağını ve bunun sonuçlarından da bizzat kendisinin mesul olacağını dile getirdi.²⁰¹ *"...Müttehiden hareket ve amali milliyeyi azami bir kuvvetle müdafaa etmek fikriyle vaki olan bu teklifatı samimanemiz kabul ve infaz buyurulmadığı takdirde calisi makamı saltanat ve hilafet olan Zatı Şahanenin (Padişahın) vaziyeti mütezelzel olmak (sallanma) tehlikesinden bihakkin korkulur ve biz iradei milliyenin bahşetmiş olduğu fiili ve hukuki bütün salahiyetleri haiz bir hükümet sıfatıyla şimdiden kayıt ve işaret ederiz ki bundan tevellüt edecek (doğacak) bütün mesuliyet nakabili tahmin olan avakible (mesuliyet) doğrudan doğruya Zati Şahaneye aittir. Zati samilerinin bu vaziyet karşısında vicdani ve tarihi vazifenizi tamamiyle ifa ve netayici tarafımıza kati ve sarih olarak işar buyurmanıza intizar ediyoruz. Bu vesile ile ihtiramatı mahsusamızın kabulünü rica ederiz efendim."*²⁰² Bunun üzerine Tevfik Paşa'ya çektiği bir telgrafla da Padişahın kısa bir hattı hümayun ile Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını açıklamasını istedi.

Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey Padişahın bu teklifi kabul etmemesi durumunda TBMM'nin nasıl bir tavır sergileyeceğini sordu. Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey'in bu soruya verdiği cevap Padişahın önemsenmediğini göstermekteydi:

*"...Hakikaten kendileri bu suali dokuz ay evvel sorsalardı bendeniz de aynı şeyi duyardım. Fakat bugün mesele büsbütün başka bir şekil almıştır. Bundan 8 - 9 ay evvel Şeriatı Garrayı Ahmediyeyi aleti fesat edenlerin nasıl sahte fetva çıkardıklarını da biliriz ve Anadolu ulemayı kiraminin da ona karşı nasıl bir fetva çıkardıklarını da biliriz. Binaenaleyh, Zati Şahane 8 - 9 ay evvel, ihtimal iğfal olunmuş, ihtimal öyle görmüş, Bu Anadolu Hükümeti meşruasını meşru addetmiyor. Bu, böyledir, etmediler. Etmedikleri halde ne oldu? Tabii hiç. Millet mukadderatına hakim idi. Onlar tarafından izaz edilen adamların kafasını patlattı ve bugünkü hakkı meşruunu fiilen ve bilfiil tamamıyla eline aldı. Zaten onlar o oyunu tecrübe ettiler. Binaenaleyh, bugün Hükümeti milliyemizin kendilerine hitap ettikleri sual gayet kati ve zamanında sorulmuş ve şu vaziyeti siyasiyenin icabatı aliyesinden bulunmuş bir sualdir. İster cevap verir, ister vermez. Bizim nazarımızda mevcut olan şahıs değildir. Makamı Muallayı Hilafettir..."*²⁰³

²⁰¹ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 411-412.

²⁰² TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 412.

²⁰³ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 413-414.

Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'ya verdiği ustaca cevaplarla Meclisteki milletvekilleri de Paşa'nın yanında yer almış, Padişaha karşı çekinmeden eleştiriler yapmışlardı. Hüsrev Bey'in cevabı meclis konuşmaları içerisinde makama değil ama Padişahın aleyhine sözlerin artık açıkça söylendiğini göstermektedir. Öyle ki bu değişimi İsmail Safa Bey'in (Mersin) sorusunda bulmak mümkündür: *"...Şimdiye kadar vaziyetimiz, arkadaşlar biliyorsunuz, gayet kapalı idi ve hiç kimse bu noktaya temas etmeğe cesaret edemiyordu. Hepimiz diyorduk ki; Padişahımız ecnebilerin elinde esirdir. Binaenaleyh, yapılan şeylerin hiç birisinden razı değildir. Onun için daima Padişahımızın bizimle beraber olduğunu ve fakat ecnebiler elinde esir bulunduğu için iradei şahanelerini izhara muktedir bulunmadığını söylüyorduk. Nasıl düşünürsek düşünelim, bu mesele Heyeti Umumiyemizce ve hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün Zati Şahanenin bize karşı olan vaziyetini açık ve sarih söylemesini teklif ediyoruz. Buna karşı Zati Şahane, vaziyetini açık ve sarih olarak, yani bizim meşruiyetimizi, milletin mukadderatına hakim olduğumuzu tasdik edecek kadar vaziyetini açık söylemediği takdirde ne vaziyet alacağız? Ona karşı ne düşünüyoruz? Bu nokta hakkında izahat verilmesini istiyorum."*²⁰⁴

Milletvekilleri bu soruya farklı cevaplar vermiş, hepsinin çözüm yolu farklı olmuştur. Konuyu açan ve yine konuyu kapatan, Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Paşa, Londra Konferansı'na davet aşamasını başka bir yöne çekmiş ve padişahın aleyhine oluşabilecek durumu tarihten de örnek vererek yaratmıştı: *"...İngilizler tahtı esaretlerinde bulundurdukları İslam alemine karşı daima tazyiklerini muhafaza edebilmekte mazharı suhulet olmak için kıymetli bir alete, bir vasıtaya muhtaçtırlar. Bu ihtiyaçlarını devir, devir izhar etmişlerdir, İngilizler nazarında bu kıymetli vasıta Makamı Hilafete oturtacakları zattır. Cümledenizce malumdur ki, İngilizler bir aralık Mısır'da böyle bir vaziyet ihdasına teşebbüs etmişler ve bunun için bir çok vesaitle ihzaratta (hazırlıklarda) bulunmuşlardır, İngilizler Hicaz'da isyan ettirdikleri Emir ile yine böyle bir vaziyet ihdasını arzu etmişlerdir. Yine İngilizler belki elyevm Afganistan'da böyle bir oyuncak icadına çalışmışlardır, işte bu teşebbüs içinde bulunan İngilizler mütarekeyi müteakip o aradıkları vasıtanın- ki kendi tabirlerince kendilerinden işittim. «Ün şoz presiyöz». Pek kıymetli cevherdir. Behemehal bu cevheri avuç içinde bulundurmamak lazım olduğu kanaatindedirler. Hakikaten avuçları içinde buldular. Bu İngiliz avucunun içine giren şey Zati Şahanedir."* Mustafa Kemal Paşa daha da ileri giderek *" (Padişahın) ciddi olarak memleketi bilmediğinden, milletini tanımadığından, milletin istidat ve kabiliyetine dair ecdadımızın kahramanlık misallerini, belki hepinizden daha iyi tarih yapıtlarında okumuş olmasına rağmen, kati bir nüfuzu nazarla vakıf olamaması itibariyle bu milletin*

---

²⁰⁴ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 413.

*kendi hayatını, kendi menabi (kaynakları) ve vesaiti (vasıtaları) ile müdafaa edebileceğine kani değildi.*²⁰⁵ sözleriyle Padişahın hem Türk milleti gözünde düşmesine yol açabilecekti hem de milletvekillerinin bu konudaki fikirlerinin açıkça ortaya koymasında etkili olabilecekti.

Padişahı İtilaf Devletleri'nin vasıtası olarak göstermesinin yanında tepki çekmemek adına tuzağa düştüğünü sözlerine ekledi. Ancak konuşmasına devam ederken hala Padişaha açık açık sataşmaktaydı. Memleketi ve milleti sessizliğe mahkum bir durumda gördüğü, bütün bunların içinde kendisinin de yok olacağını düşündüğünden çareyi kendisini İngiliz avuçlarına bırakmayı tercih ettiğini belirtti. Vatana ve millete sırtını döndüğünü *"...kendi vatanında, kendi milletinin sinesinde penah arayacağı (dayanacağı, sığınacağı) yerde maalesef böyle hariçte nokati istinat (dayanma noktası) aramağa sevkeden..."*²⁰⁶ sözleriyle perçinledi.

Memleketini düşünmeyen, milletinin yanında yer almayan şeklinde anlattığı

Padişahı bir de İtilaf Devletleri'nin gözünde tasvir etti: *"...Harici kuvvetler; bugün tamamen tahakkuk etmek üzeredir ki, harici kuvvetler dahi, İngilizler dahi Zati Şahaneyi yalnız bırakmışlardır. Çünkü efendiler, İngiliz ve herhangi bir millet ve herhangi bir Hükümet ancak kuvvet karşısında vaziyet alır, kudretten ve kuvvetten mahrum olduğu maddeten sabit olmuş olan bir şahsın kendi tabirlerince (Petro) luğu kalmamıştır."*²⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa yalnız kalan Padişahın Saltanat ve Hilafet makamında olmasından dolayı TBMM'yi tanınması için son teklifin yapıldığını, bir nevi ona şans tanıdığını dile getirirken hem Padişahı zorunda bırakıyor hem de tepki çekmemek adına yüzyıllardır mevcut bulunan makamın TBMM tarafından yüce tutulduğunu ima ediyordu. O zamanın şartlarında direkt olarak makama değil şahsa saldırı yerinde bir davranıştı.

---

²⁰⁵ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 414.

²⁰⁶ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 414.

²⁰⁷ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 415.

Mustafa Kemal Paşa Padişah'tan olumlu bir yanıt gelmemesi sorusuna cevap verirken güçlü bir sebep daha öne sürmüştü. O, saltanat ve hilafet makamına bağlı olan tüm İslam aleminin kendi yanlarında olacağını belirtmiş ve bu durumu da Padişaha karşı ustaca kullanmıştır. Bütün bunların yanı sıra Mustafa Kemal Paşa aslında geleceğe yönelik bir yoklama da yaparak "...*Hülasa bu mesele, milletin arzu ettiği dakikada halledebileceği bir meseledir. Hallinde müşkülât olmayabilir. Fakat bugünden mevzuubahis edilmesine bendenizce lüzum yoktur.*"²⁰⁸ konuyu kapatmıştır.²⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa ile Tefvîk Paşa arasındaki telgraflaşmalarda ağır sözler kullanılmıştı, hiçbir mebus Padişaha söylenen söze itiraz etmemişti. Onun TBMM'yi tanınması konusunda herkes hemfikir görünüyordu. Ancak Meclisin 141. içtması, birinci celsede (31.01.1921) bazı milletvekillerinin ortak imzasıyla bir tahrir verildi. Bu tahririn konusunu İstanbul ile yapılan görüşmelerin her ayrıntısının meclise bildirilmesi isteği oluşturuyordu. Telgraf yazılmadan önce mecliste müzakere edilmesi istenilmekteydi. Bu istek aslında Padişah üzerine gidilmesini, hazmedemeyen milletvekillerinin yola taş koyma istekleriydi. Tahrir okunmadan önce mebuslar arasında uzun tartışmalar yaşanmıştı. Bu tahririn okunmasına hacet olmadığını, Hükümet önemli bir işe kalkıştığında Hükümeti küçük düşürmek adına tahrir verildiğini iddia edenler de vardı.

Mustafa Kemal Paşa tartışmalar devam ederken tahriri imzalayanlar arasında bir hain olduğunu açıklamak durumunda kaldığını belirtti. Bu açıklama ile mebuslar kendilerini ak çıkarmak için adeta konuşma sırasında yarış ediyordu. Ancak tahririn

---

²⁰⁸ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 415.

²⁰⁹ Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Akademik Bakış*, C. III, S.5, 2009, s. 154.

okunmasında hala ısrarcı olan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ile okunmasını istemeyen Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey arasında tartışma şiddetlendi. Hüseyin Avni Bey takririn okunmasında bir sakınca olmadığını, kendisinin de bu vatani düşündüğünü ve meclis üyesi olduğunu söyleyerek ısrarında devam etmişti.²¹⁰ Muhittin Baha Bey ise neden bunları zamanında söylemediğini sordu ve Padişaha karşı tavrını bir kez daha ortaya koydu: "...Memleketimizden ayrılıp da buraya geldiğimiz zaman yemin ettiğimiz şeyleri teyit ediyorlardı. Biz burada celsede, Büyük Millet Meclisi Hakimdir dedik. İstanbul'da Hükümet fuzuli gasıplık yapıyor dedik. Biz, Padişah tasarrufatı fülüye (tam bir yetkiye sahip olmadığı) ve kavliyesine hakim değildir dedik. Bunu siz hepiniz ayrı ayrı dediniz."²¹¹ sözleriyle millet adına tek yetkili makamın TBMM olduğunu savundu.

Meclisin 142. içtması, birinci celsesinde (01.02.1921) Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Bekir Sami Bey, Rusya'ya giderken ve Türkiye'ye döndüğü anlardan kısa örnekler vererek dönemin siyasi vaziyeti belirten ve Londra konferansına temsilci gönderme hakkında beyanat verdi. Bekir Sami Bey arkadaşlarıyla Rusya'ya geçmek için Trabzon'a gittiklerini ve Trabzon'a kaçak gibi girip adeta bir cani gibi saklanmak durumunda kaldıklarını anlattı. Oradan gece gizlice Rusya'ya geçebildikleri belirtti. Buna karşın dönüşte Batum'da İngiliz, Fransız, Amerika, ve İtalya kruvazörleri hazır olduğu halde Gürcü taburunun kendilerini selamladıklarını ve İtalya vapuruna Osmanlı bayrağı çekilerek emniyet içerisinde Samsun'a geldiklerini dile getirdi. Bu iki durum arasındaki farkı Bekir Sami Bey memleketin ve milleti temsil eden TBMM'nin zor günler yaşadığını ve önce İstanbul'a kendisini kabul ettirmesinin önemli olduğu şeklinde yorumladı.²¹²

---

²¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. VIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1945, s. 22-23.

²¹¹ TBMM ZC, D. I, C. VIII, s. 24.

²¹² TBMM ZC, D. I, C. VIII, s. 38-39.

TBMM hala İstanbul'dan önemli cevabın gelmesini beklemekteydi. Üzerinden bir gün geçmesine rağmen İstanbul'dan bir haber gelmemişti. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey heyetin cevap gelmemesi durumunda neler yapacağını planladığını açıkladı: "... *Bilcümle İtilaf Hükümetleriyle - Yunanistan tabi dahil değil - bitaraf hükümetlerin Hariciye Nezaretlerine; bu milletin mukadderatı hakkında söz söylemek yalnız Heyeti Muhteremenizin hakkı olduğunu, İstanbul'da bulunan ve Sevr Muahedesini imza eyliyen ve nezdî Padişahide bir Şurayı Alide bu millet için Sevr Muahedesini kabul ve tasdikten başka çare kalmadığına karar veren bir hükümeti mevhumenin (belirsiz hükümetin) artık bu memleketin mukadderatı hakkında beyanı reye hakkı da, yüzü de kalmamıştır. Mesele layıkı veçhile bu Hükümetler Hariciye Nezaretlerine tebliğ edildi.*"²¹³

Bekir Sami Bey Londra Konferansı'na temsilci göndermeye kesinlikle karar veren Meclis bir taraftan da yabancı devletlere iç siyasette meclisin üstünlüğü göstermeye çalışıyordu. Sevr antlaşmasını imzalayan Padişah ve onun nezdindeki Hükümeti açıkça taşıyordu.

Meclisin gizli oturumlarında daha ağır eleştirilerle karşılaşmak mümkündü. İstanbul'dan henüz beklenen haber gelmemişti ve 144. gizli içtima, birinci ve ikinci celselerde (04.02.1921), kimi milletvekilleri TBMM temsilcilerinin haber gelmese de gitmesi gerektiğini belirtirken; kimi milletvekilleri ise haber gelirse gönderilmesinden yana olduğunu açıklıyordu. Diğer taraftan da Londra Konferansı hazırlıkları da yapılıyordu. Ayrıca gidecek temsilciler belirlenmiş, İstanbul'un temsilcileri hakkında yorum yapılmakta; milletini tanıyan, anlayan milletvekillerinin seçilmesi ümit edilmekteydi.²¹⁴

---

²¹³ TBMM ZC, D. I, C. VIII, s. 39.

²¹⁴ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 366-369.

Temsilciler için yorumlar yapılırsa da İstanbul Hükümeti'ne ve dahası Padişaha olan kızgınlıkları patlak veriyordu. Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey sözleri bu

kızgınlığı anlatmaya yetmekteydi: "...İstanbul, evet Türklerin kadim payitahtıdır. Fakat Türklerin kadim payitahtında bulunan efendiler icrayı hükümet ediyoruz diye, Babiali'de toplanan paşalar benim nazarımda hamiyeti kıt bir sürüden ibarettir. İstanbul İngiliz süngüleriyle topları ile tehdit edildiği bir sırada ağızlarını kapayan ve Meclisi Milliyi Kanunu Esasinin her bir maddesine rağmen bila sebep (sebepsiz) tatil eden efendiler, benim nazarımda insandan bile madut değildirlere (sayılmaz). Ama bunların içinde Padişah da vardı. Ne olursa olsun Meclisi Milli küşat edildiği sıralarda Padişah olan Vahidettin Efendi ilk defa Meclisi Mebusana geldi. Benim kulağımdan o şada çıkmıyor. Dedi ki : Efendiler - bu sefer değil, tahta çıktıktan sonra; çıkmaz olaydı... - Ben Kanunu Esasiye, millete sadakat edeceğim, siz de yemin ediniz. Hangi yemini tuttu; nazarı dikkatinizi celb ederim. Meclisi bila sebep tatil etti. Bugün İstanbul'da icrayı hükümet ediyorum diye kuruluyor. Mustafa Arif Bey vasıtasıyla Meclisi tatil etti. O günden itibaren milleti İngilizlere maskara edecek bir vaziyete getirdi..."²¹⁵

Yahya Galip Bey İstanbul'un tavrına karşılık Anadolu'da bir heyetin kurulduğunu ve milletin yarasını sarmaya çalıştığını söyledi. Bu sırada milletin gözünü boyamak için tekrar Meclisi Mebusan kurulduğunu, ancak onun da kısa zamanda tatil edildiğini belirtti. Yahya Galip Bey özellikle o zamanlar ortak dava değil de şimdi ortak dava için Tevfik Paşa'nın beraber temsilci gönderme isteğinde bulunduğunu sorguladı. Tevfik Paşa'nın İtilaf Devletleri'nin Londra Konferansı'nın toplanmasındaki amacını Sevr'i yumuşatarak Şark meselesini halletme isteği şeklinde açıklamasına eleştiriler yağdı.²¹⁶ Yahya Galip Bey İstanbul Hükümetine ve

Padişaha en çok buradan yükleniyordu: "...Tevfik Paşası olsun, ama kim ne paşası olursa olsun milleti esarete sevk eden bir hükümet, başta Padişah olduğu halde, Sevr muahedesi gibi bir muahedeyi meydana getiren Padişahın, bir Hükümdarın milletle alakası kalmamıştır. Lütfen biraz düşünmek lazım gelir..." Padişaha yönelik olumsuz sözleri bu kadarla bitmiyordu. İstanbul'un eskiden beri milletin başkenti olduğu: "...İnşallah bu Meclisi Ali bir gün gidecek, İstanbul'da yine vazifesini ifa edecektir. Fakat rica ederim İstanbul'daki paşalardan, Padişahın katiyen sarfinazar etmek

---

²¹⁵ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 369- 370.

²¹⁶ TBMM ZC, D. I, C. VII, s. 410.

(vazgeçmek) lazımdır." ²¹⁷ sözleriyle Padişah'tan vazgeçileceğinin sinyallerini veriyordu.

Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit Bey daha çok Tevfik Paşa ve Hükümete yüklenmişti. Tevfik Paşa'nın milletin İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını daha anlamadığı, üstelik "*Yunanlılar hücum edecek*" diye Ankara'yı tehdit edecek "*...kadar gafil ki zavallı...*" diyerek onu daha da küçümsedi. İstanbul Hükümeti yok o halde temsilcileri doğrudan Ankara'dan gönderelim önerisinde bulundu. Elbette ki bu eleştirilerden Padişah da nasibini alacaktı: "*...Padişah meselesi zamanı geldiğinde münakaşaya değer. Bugün Padişah da yoktur. Zira ehli İslamın hamisi olmayan bir zat Padişah olamaz.*" Padişah konusunda kesin kararı ileri tarihe atan Müfit Bey'e Erzincan Milletvekili Emin Bey "*Demek ki vakti gelmiş.*"²¹⁸ cevabını verdi.

Söz alan her milletvekili konferansa gidecek olan temsilcilerin özelliklerini sıralamaktaydı. Türk tarihini, Türk milletini çok iyi tanıyan, konuşması kuvvetli, cin fikirli, yabancı dil bilen ve kesinlikle daha önceden mandacılığı istememiş kişi olması gibi kriterler öne sürüyorlardı.

Meclis 145. içtiması, birinci celsede (05.02.1921) aynı konu devam etmekteydi. İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, TBMM ve Türkiye için asıl tehlikenin İngilizler olduğunu, Ankara Hükümeti'ne karşı Halifeyi kullanmak isteyeceklerini söylerken Halife'ye de gönderme yaptı: "*İngilizler silahla ellerinde bazıce (oyuncak) ettikleri Halifenin nüfuzunu biliyorsunuz ki buraya sokamadılar. Bu kanaati hasıl ettikten sonra, ellerinde oyuncak olan ve bu memleketin mukadderatıyla oynayan Halifenin nüfuzunu her vakitten kuvvetli olan Anadolumuzun... tekrar sokmak ve bu suretle Anadolu'da teşekkül eden Hükümetimizi inhilale uğratmak (dağıtmak) isterler zannediyorum.*"

---

²¹⁷ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 370.

²¹⁸ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 371.

Mahmut Esat Bey İngilizlerin Misakı Milli maddelerini ağır bulduğunu, kabul ettikleri anda güçlü bir Türkiye'yi karşılarında bulacaklarını bildiklerini, bu yüzden de TBMM'yi görmezden gelip konferansa gitme teklifini İstanbul'a yaptıklarını belirtti. Avrupa'nın Türkiye'yi temsil edenin TBMM olduğunu çok iyi bildiklerini, zaten Ankara ile anlaşmak isteselerdi doğrudan TBMM'ye müracaat edeceklerini de ekledi. Bunun yerine tercih ettikleri İstanbul Hükümeti'nin hiçbir etkisinin kalmadığı şu sözleriyle açıkladı: *"...Olsa olsa İstanbul Halifenin tarihi hukukuna istinat etmektedir. Fakat efendiler ilk Kanunu Esaside yani 93 Kanunu Esasisinde bu varit olabilirdi. Muahharan (sonradan) 1908 ihtilalinden sonra Halifenin bir tarihi hukuku kalmamış ve icrayı Hükümet salahiyeti de 1908 ihtilaliyle hukuken ve tamamen millete intikal etmiştir. Binaenaleyh bu suretle teşekkül eden Anadolu Hükümeti önünde İstanbul Hükümetinin mahiyeti kalmamıştır..."*²¹⁹ İstanbul Hükümeti'ne karşı tavrını koyarken, Halife'ye de çattı, II. Meşrutiyetin ilanıya Halife'nin tarihi bir hakkının kalmadığını öne sürdü.

Karesi Milletvekili Aligafur Efendi Londra konferansına gidecek temsil heyetinin İstanbul Hükümeti temsilcilerine bakılmadan gönderilmesi önerisinde bulundu. Mahmut Esat Bey gibi İngilizlerin düşmanlıklarından bahsederek konuyu hilafete getirdi. İngilizlerin zamanında sözünü geçirdiği Hicaz'a, Mısır'a ve Afganistan'a Hilafet vaadinde bulunduğunu anlattı. Sadece Türklerin Hilafeti teyit edeceğini söylerken açıklamasını şöyle *"...Makarri Hilafet ki, İstanbul'u elyevm onun tarihi şerefi var, bundan ibaret. Yoksa maksadım Halifeyi müdafaa değil. Halifenin ben bu memlekete yaptığı ihaneti, hıyaneti pek çok zevattan daha iyi bilirim. Şahsım mevzuu bahis değil. Ancak düşündüğüm nokta Makamı Celili Hilafet."*²²⁰ tamamladı. Padişahın vatana ihanet ettiğini söylüyordu, fakat makamı yüceltiyordu.

---

²¹⁹ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 388.

²²⁰ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 390.

İstanbul'dan cevap gelmemesini, kabul etmeme olarak yorumlayan Aligafur Efendi bunu ileten heyetin gerçekten böyle düşünmediğine inanıyordu. İstanbul'daki bu görevlilerin sadece buldukları yerin icabı olarak böyle bir karar verdiklerini söylerken, "...o baştaki adamı istisna edelim..." diyerek Padişahı ayırıyordu. Padişahın tamamen TBMM karşısında olduğu düşüncesini söylerken zamanı geldiğinde "...o Makamı Hilafeti işgal eden zata şer'i şerif mucibince layık olduğu muamele yapılır..."²²¹ diyerek diğer milletvekilleri gibi Padişahın ileri bir tarihte akıbetinin TBMM tarafından belirleneceğine dikkat çekiyordu.

Ardından Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa söz alarak Aligafur Efendi'nin İstanbul'daki heyet hakkındaki iyi niyetlerine katılmadığını belirtti. Heyette bulunanların İstanbul'da ilk işe başladıklarında Ankara'ya gönderdikleri teklifnamede gerekirse Sevr'in kabul edilmesi gerektiğini, hatta geçici suretle bir milletin bağımsızlığından vazgeçebileceğini söyleyerek kendilerini kandırdıklarını hatırlattı.

Hilafet makamındaki Halife için ise şu sözleri sarfetti: "...Makamı Hilafete elan calis olan (makamda oturan) şahsın şahsiyeti bütün alemi İslam nazarında pek fena telakki edilmektedir. Anadolu halkı ve T.B.M.M. Hükümeti Makamı Muallayı Hilafette bulunmakta olan zatın fenalıklarına iştirak etmediği için ve bu zatın bütün Alemi İslamın ukdei hayatiyesi (istenipte ulaşılamayan zor ve karışık) olduğunu iddia ettiğimiz Türkiye'nin muhafazasına azmetmemiş olduğu için bütün İslam Aleminde İstanbul değil, belki Anadolu haizi ehemmiyet ve kıymettir. Binaenaleyh 0 zat orada calis oldukça onun amalinin mercii olmak, zahiren bile, bütün Alemi İslamı dilhun eder (içi kan ağlar)."²²²

Mustafa Kemal Paşa Halifenin tahtta oturdukça sadece Anadolu'nun değil, "tüm İslam dünyasının içinin kan ağlayacağını" belirtmesi haklı davada İslam alemini yanına almak ve dünyaya da böyle göstermek istediğini kanıtlar nitelikteydi.

---

²²¹ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 391.

²²² TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 392.

Meclisin 147. gizli içtması, üçüncü ve dördüncü celselerinde (08.02.1921) gündem yine değişmedi ve hala İstanbul'dan beklenen cevap gelmemişti. TBMM ise tekrar telgraf yazmayı planlıyordu. Bazı milletvekilleri telgraf taslağı hazırlamıştı, Burdur Milletvekili Mehmet Akif Bey de bunlardan birisiydi. Hazırladığı taslak kısaca; Sevr'in bazı maddelerinin tadili değil tamamının ortadan kaldırılması, İstanbul'un üzerine düşen görevi yapıp gerçek temsilciyi tanınması, özellikle de Saltanat ve Hilafet makamında bulunan Padişahın bulunduğu yerin hakkını vererek TBMM'yi tasdik etmesi, Anadolu ile İstanbul arasındaki husumetin bu tarihi günlerde kesinlikle konu edilmemesini içeriyordu. Diğer milletvekilleri de bu görüşlere katılmakta, ancak TBMM'yi tanımama tavrını devam ettireceğini yönünde Padişahı eleştirmektedirler.²²³ Söz alan Muş Milletvekili Hoca Ahmet Efendi, Sevr Antlaşması'nı imzalayan Halifeyi hakaret boyutunda eleştirdi: "*...Halife namı tahtında bulunan Sultan, hakkı Hilafeti zirüzeber (alt üst) edercesine efkarı umumiyei milletten (kamuoyundan) mülhem olmayan (ilham alınmamış) bir muahedeyi tasdik etmiş ve milletin mebhüsün'anh (bahsolunmuş) kısmı ise halifei hazrın hakkı kaza sakıt, iyiyi ve kötüyü takdirden aciz, ecnebilere münkat (bağlı) bir mahluktan gayri bir şey olamayacağına gayri muttali bulunmuştur (öğrenilmiştir)...*" Milli sınırlarını, Türk milletini emperyalist ve kapitalist zorbalığından, zulmünden korumaya çalışan TBMM'yi anlatan beyannamelerle "*...millette Padişahın ikazını temin etmeli.*"²²⁴ önerisinde bulundu.

İzmir Milletvekili Hamdi Namık Bey, Mehmet Akif Bey'in taslak olarak yazdığı telgraf örneğini tahlil etti. TBMM'nin İstanbul'a daha önce yazdığı telgraflarda, TBMM'nin milletin asıl temsilcisi olduğunu belirttiği ve Sevr'in zaten İstanbul tarafından tasdik edildiği bunları tekrar etmeye gerek olmadığını söyledi.

---

²²³ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 410-411.

²²⁴ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 412.

Saltanat ve Hilafet makamındaki Padişah hakkında söylenenlere ise daha önce telgraflarda yer almadığı şimdi de bahsedilmesine lüzum görmediğini ifade etti:

"...Bendeniz zannediyorum ki, şimdi bundan bahsetmek nabemahaldir (yersizdir). Böyle bir hatve atarsak bundan rücu etmek (geri dönmek) mümkün değildir. Eğer buna Padişah itaat etmezse Padişahın hal'i lazım gelir. Bu nazik nokta ile oynamak şimdi doğru değildir. Binaenaleyh Heyeti Vekilenin (Bakanlar Kurulu) lisanında şiddet varsa o şiddeti tadil ederiz."²²⁵

Hakkı Namık Bey Padişahın TBMM'yi tanımadığı takdirde onu tahttan indirileceğini açıkça ifade etti. Ancak bunun konuşulmasının milletvekilleri arasında kabul görüldüğü gibi erken olduğunu konuşmasına ekledi.

Mustafa Kemal Paşa Mehmet Akif Bey'in hazırladığı taslağı değerlendirdi. Bu taslakta düzeltilmesi gerekenlerin üzerinde dururken iyi bir siyasetçi olduğunu bir kez daha gösteriyordu. Birçok noktayı ele alarak nasıl düzeltileceğini açıkladı.

Bunlardan birisi de Padişahın tasdik konusu idi: *"...Sonra yedinci sayfasında yine Zatı Şahaneden B. M. Meclisinin tasdiki talep ediliyor. Evvelki başka bir manada idi. Bu da başka bir manadadır. Halbuki efendiler biz Zatı Şahane, İstanbul'da düşman süngüsü altında iradesini istimale gayri muktedir, yani esirdir, dedik. Binaenaleyh bizim Meclisimizi bir esir tasdik edemez. Bu da doğru değildir. Olsa olsa o zat Meclisi kabul ettiğini ve tanıdığını - dikkatle yazılmak lazım geleceğine dair bir fikir vermek için söylüyorum, tanımak başkadır, tasdik etmek başkadır. Çünkü herkes tanıyabilir - ilan etmesini..."* Padişahın Büyük Millet Meclisi'nden üstün durumda olmadığını bu sözleriyle açıkladı.

Başka bir mesele de Sevr hakkındaydı: Mehmet Akif Bey'in yazdığı, *"...Sevr muahedesini kabul etmeye cevazı şer'i yoktur. Edilirse makamı muallayı Hilafeti mühmel (ihmal edilmiş) bir hale getirir..."* cümlesine karşılık; Mustafa Kemal Paşa *"...Şurayı Saltanatta Sevr muahedesini Zatı Şahane bizzat ayağa kalkmak suretiyle kabul etmiştir. Binaenaleyh vaki bir şeydir. Eğer bu vaki gibi kabul edilirse, zaten*

---

²²⁵ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 413.

*Makamı Hilafet ihmal edilmiştir. Halbuki biz bunu itiraf etmek istemiyoruz. Onun için bunun da ifadesi zamanı gelmiş ise...*²²⁶ olarak düzeltiliyordu.

Mustafa Kemal Paşa sözünü burada kesmişti. Bu sözün arkasındaki suskunluk artık padişah için gerekenin söylenmesinin vaktinin geldiğini anlatmaya yeterdi. Sonuç olarak bu telgrafın yazılmamasına oy birliği ile karar verildi.²²⁷

Şubat ayının ilk haftasında Meclisin gizli ve açık oturumlarında, Ankara'nın Sevr'i kabul etmeme, Padişahın kendilerini tanınması ve İtilaf Devletleri tarafından bizzat çağrılmaları konularında ne kadar kararlı oldukları görülmekteydi.

Aslında konferansa gidecek delegelerin sadece TBMM tarafından seçilmiş olması gerekirdi. Sevr'i imzalamış bir Hükümetin ulusun yararına bir netice alması imkansızdı.²²⁸ Ankara'nın İstanbul ile hareket etmemekteki kararlılığı, Ankara Hükümetine özel çağrı iletilmesini sağladı. Yapılan bu çağrı İtilaf Devletleri'nin artık Büyük Millet Meclisi'nin etkinliğini ve varlığını ve onu İstanbul'dan bağımsız olarak tanıdıklarını gösteriyordu.²²⁹ Ankara Hükümeti TBMM'yi temsilen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'i, Padişah ise Sadrazamı Tevfik Paşa'yı görevlendirmişti.²³⁰ Konferans sırasında Tevfik Paşa söz hakkını milletin asıl temsilci olan Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Başkanı Bekir Sami Bey'e bırakmıştı.²³¹ Tevfik Paşa'nın bu hareketi bazı tarihçiler açısından sorumluluktan kaçınma olarak yorumlansa da

---

²²⁶ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 415.

²²⁷ TBMM GCZ, D. I, C. I, s. 416.

²²⁸ Akşin, a.g.e., s. 98.

²²⁹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 60.

²³⁰ Dumont, a.g.e., s. 77.

²³¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (Bugünkü Dille Yay. Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak vd.), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 211.

barış koşullarının saptanmasında tek söz sahibinin TBMM olduğunu anlatmaya yetmişti.²³² Türkiye'yi bölüşmek isteyen İtilaf Devletleri'nin temsilcileri önünde İstanbul Hükümeti'nin başkanı Ankara'yı resmen tanımış ve temsil ettiği Hükümetin Türkiye hakkında söz sahibi olmadığını itiraf etmişti. Ayrıca bu davranış Türk milli mücadeleci önderleriyle anlaşma temayülünde olan Fransa-İtalya gibi devletlerin tereddütlerini de silmişti.²³³ İtilaf Devletleri İstanbul ile Ankara arasında sert bir çatışmaya şahit olacakları varsayımlarına göre hazırlanmışken onlar tamamen beklenmeyen bir şekilde uzlaşma sahnesi oynamıştı. Sevr'i hafifletip kabul ettirmeyi planların karşısında Ankara şaşırtıcı dizelerle gelmişti. Misakı Milli esasları üzerinde ısrarcı olmaları, ortaya sundukları maddeler aslında Sevr'in yırtılması anlamındaydı. Müttefiklerin ise amacı belliydi, dolayısıyla konferanstan bir sonuç alınamadı.²³⁴ Bunun dışında Bekir Sami Bey İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ile bazı mukaveleler imzalamıştı. Bu mukaveleler Meclis tarafından tasdik edilmedi. Dolayısıyla konferansın Ankara için tek ve önemli kazancı gerek İstanbul Hükümeti gerekse İtilaf Devletleri tarafından tanınmaktı.²³⁵ Diğer yandan Bekir Sami Bey, imzaladığı antlaşmaları Meclisin kabul etmemesi ile istifa etti. Onun yerine Yusuf Kemal Bey Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili seçildi.²³⁶

Londra Konferansı devam ettiği sırada Padişah aleyhine oluşan bu durum farklı konularda kendini gösterecekti. Bu durumlar her geçen gün Meclisin makamlardan daha üstün, Padişah idaresinden daha etkin hale gelmesini sağlıyordu.

---

²³² Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 61.; Sonyel, **a.g.e., C. II**, s. 126.

²³³ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 82.

²³⁴ Dumont, **a.g.e.**, s. 77-78.

²³⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1983, s. 318-319.; Geniş bilgi için bkz, Sonyel. **a.g.e., C. II**, s. 132-140.

²³⁶ Duda, **a.g.e.**, 137.

Onlardan bir tanesi de Meclisin 151. içtması, birinci celsede (15.02.1921) Karahisarı Şarki Milletvekili Mustafa Bey'in Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tadiline dair kanun teklifinde kendini gösteriyordu. On iki maddeden ibaret olan bu kanun

teklifinin ilk maddesinde Hilafet makamına dair kararlar vardı: "*Madde— 1 Hakkı hakimiyet esas itibariyle milletindir. Büyük Millet Meclisinin istinatgahı millet olduğu gibi kuvvei icraiye'nin merci ve müstenidünileyhidahi (dayanağı) Büyük Millet Meclisidir. Makamı Muallayı Hilafeti İslamiyenin badettahlis (kurtarıldıktan sonra) cevabı şer'i dairesince vezaif ve salahiyetini tayin ve tahdit, inkişaf edecek (meydana çıkacak) ahvali atıye ve icabı hal ve zamana göre müceddeden (yeniden) bilintihap gelecek olan Meclise aittir.*"²³⁷

Bu kanun teklifine göre Hilafet makamının gelecekteki yerini, yetkisini belirleyecek olan tek merciinin TBMM olduğu açıklanıyordu. Meclisin Hilafet makamı için karar verici olmasının açıklanması aslında çok önemli bir adımdı. Saltanat ve Hilafet makamı yüzyıllarca var olduğu ve milletin İslam aleminin bağlılığı düşünülürse bu maddenin ağırlığı daha iyi anlaşılacaktır. Bu kanun teklifi görüşülmek üzere oy birliğiyle Layiha Encümenine gönderildi.

Meclisin 9 Nisan 1921, 18. içtması, birinci celsesinde Kütahya Milletvekili Cemil Bey ve arkadaşlarının 22 Şubat 1921'de verdikleri bir teklif ele alındı. İstanbul tarafından çıkarılan aflar ve Tecili Mücazat (Bir suça karşılık verilecek cezanın sonraya bırakılması) kararnamelerinin kabul edilmemesi için teklifte bulunmuşlardı. Adliye Encümeni'ne gönderilen bu teklifleri Encümen tarafından tetkik ve mütalaa olunmuştu. 9 Nisan Adliye Encümeni Mazbatası okundu ve memleketin iç ve dış emniyetini ihlal edenler, bilinen suçlarını feran zimethal olanlar (ikinci dereceden suçlu olanlar), af ve tecili suiistimal edenler istisna tutulduğu

---

²³⁷ TBMM ZC, D. I, C. VIII, s. 233.

açıklanarak, verilen takirde başka noktaların uygun bulunmadığı belirtilerek teklifin kabul edilmediği açıklandı.²³⁸

Tecili Mücazat Kanunu 26 Mart 1919'da çıkarılmıştı. Cemil Bey tekliflerinin kabul edilmemesi üzerine bir açıklama yaptı. 16 Mart 1919'dan yani İstanbul'un işgalinden sonra çıkarılan kanunların, düzenlemelerin, eski Meclisi Alice kabul edilmiş afların, sonraya bırakılan infazların kabul görülmemesini Meclisten talep etti. Bu talebi hem İstanbul'un verdiği kararların geçersizliliği hem de bütün canileri kapsamadığı ve suiistimal edildiği içindi. Mahkemelere başvurulduğu zaman "*...Padişahın iradei seniyesi (emri) vardır, Bunlar hakkında biz bir şey yapamayız,...*": ifadesini kullandıklarını belirtti. Padişaha tepkisini "*...Bugün milletten ayrı yaşayan, milletini tanımayan, milletini arayıp sormayan bir padişahın aflarını biz burada tanıyacak mıyız rica ederim?...*" sözleriyle gösterdi. Ancak yine de Adliye Encümenininin Mazbatası oybirliğiyle kabul edildi.²³⁹

1.1.3.3. İkinci İnönü Zaferi ile Meclisin Sessiz Kalan Padişaha Karşı

Tutumu

Londra görüşmeleri devam ederken Türkiye'nin batısında Yunanlıların faaliyetleri başlamıştı. Londra Konferansı'nın sonuçlanmama nedenlerinden biri olan Yunan saldırısı, konferanstan sonra Anadolu'da aylarca süren Türk-Yunan çatışmalarına sebep olmuştu.²⁴⁰ Birinci İnönü mağlubiyetine rağmen Kral Konstantin'in savaş hevesi devam ediyordu ve hazırlıklar sonucunda 23 Mart'ta

---

²³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. IX, TBMM Matbaası, Ankara, 1954, s. 423-424.

²³⁹ TBMM ZC, C. IX, s. 424-425.

²⁴⁰ Akgün, **Halifelğin Kaldırılması...**, s. 61.

Yunanlılar taarruza geçmişti.²⁴¹ Mecliste ise 11. içtması, birinci celsesinde (24.03.1921), İkinci İnönü Muharebesi'nin başladığı sıralarda "*Avans Kanunu*" görüşülmekteydi. Bu kanunda memuriyetlerin genişletilmesinden ve masrafların halktan toplanan vergiler ile karşılanmasından söz ediliyordu. Bu hususların tartışıldığı toplantıda Operatör Emin Bey'in: "...bendeniz baklayı ağzımdan çıkaracağım. Pek müthiş bir harp anındayız. Şimdi gayet mühim, müthiş bir harp cereyan ediyor..."²⁴² sözleriyle Büyük Millet Meclisi Yunan taarruzunu öğrenmiş bulunmaktaydı. İkinci celsede Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa taarruzun bir gün önce başladığını söyledi ve ilerlemeleri hakkında bilgi verdi. Bunlar dışında İkinci İnönü muharebesinin sonuna kadar Meclis, askeri hareketle hemen hiç meşgul olmamış, sadece bazılarının cephede hizmet etmesine karar vermişti.²⁴³

En büyük desteği İngilizlerden alan Yunanlıların amacı Eskişehir'i alıp oradan Ankara'ya geçmekti ve bunu gerçekleştirmek için İnönü mevzilerine yeniden saldırdılar. 31 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında İnönü de ikinci bir Türk zaferi yaşandı.²⁴⁴ Yunanlıların planı suya düşerken, Türk kamuoyunda ve TBMM'de zafer sevinci yaşanıyor. Mustafa Kemal Paşa Batı ordusu kumandanı İsmet Paşa'yı kutlarken: "*Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus (ters) talihini de yendiniz*" diyordu.²⁴⁵ İkinci İnönü zaferi, milli mücadele davasının isabetini ve kutsallığını bütün dünyaya kanıtlamış, Yunanlılara da Türkiye'nin kolay lokma olmadığını göstermişti.²⁴⁶

---

²⁴¹ Dumont, **a.g.e.**, s. 79-80.

²⁴² **TBMM ZC**, D. I, C. IX, s. 229-230.

²⁴³ Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 607.

²⁴⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 99.

²⁴⁵ **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 776.

²⁴⁶ Göze, **a.g.e.**, s. 93.

Meclisin 20. içtması, ikinci celsesinde (13.04.1921), Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa İkinci İnönü zaferinden sonra savaşın ikinci safhasını açıklayan beyanatını verdi. Fevzi Paşa ayrıntılı olarak düşman kuvvetlerinin nasıl geriye çekilmek durumunda kaldıklarını anlattı. İkinci İnönü zaferinin heyecanını dile getiren milletvekilleri, milletin artık Batı'ya karşı hakkını daha yüksek sesle müdafaa edeceğini, doğruya da ümit vereceğini söylüyorlardı. Bu zaferi binbir zorlukla elde eden tüm ordu mensubuna teşekkür ediyorlardı.²⁴⁷

Fevzi paşanın bu beyanı üzerine Lazistan Milletvekili Osman Bey Mustafa Kemal Paşa'nın Refet Paşa'ya çektiğı bir telgrafı okudu. Bu telgrafta tarihte böyle yüce bir cihadın olmadığını belirten Paşa, ordu mensuplarına ne kadar teşekkür edilse az diyordu. Paşa, Londra Konferansı'nı hatırlatarak o günden bu güne gelişen

değişiklikleri şöyle aktarıyordu: *"Bundan iki ay evvel buradan Heyeti Murahhasamızı Londra'ya gönderdiğimiz zaman Londra'da sulh sahası üzerinde Heyeti Murahhasamızı dinleyen Avrupa'nın aktörleri dediler ki: Sizinle konuşalım, konuştular, fakat el altından kundak sokmaya çalıştılar, en nihayet gidiniz dediler, Hükümetimizle istişare ediniz ve istişare neticesinde tekrar kabul edeceğiniz şekli bize bildiriniz dediler ve bununla bizi oyalamak istediler. Çünkü arkadan bizi vurmak istiyorlardı. Biz bunu biliyorduk ve bildiğimiz halde vaziyetimizi gayet mütevekkilane (işi oluruna bırakarak) takdir ederek vazifemizi o suretle ifa ediyorduk. Şimdi efendiler, Londra Konferansına gittiğimiz vakitte söz bize düşüyor. Biz onlara diyeceğiz ki, efendiler, var mıdır? Sizin birkaç gün bekleyeceğiniz başka bir cevap? İsterseniz bir daha geri dönelim."* Mustafa Kemal Paşa kazanılan her zaferle Padişah üzerine biraz daha gidiyor, sataşmadan geçmiyordu: *"...İstiklal ve şerefi millimizi - ki bu şeref tarihi millimizde unutulmaz bir şereftir - bunu ihzar eden ordu ve böyle kumandanlar meydanda iken bu millet azim ve imanına istinat ederek böyle yürümekte iken İstanbul'da süfli (alçak tavır) bir vaziyet takınan Padişahımız sıkılsın."*²⁴⁸

---

²⁴⁷ TBMM ZC, D. I, C. IX, s. 474-476.

²⁴⁸ TBMM ZC, D. I, C. IX, s. 476-477.

İkinci İnönü zaferinden sonra bazı siyasi gelişmeler yaşanmıştı. Yunanlılar da İngilizler de Yunan taarruzuna gerçekten inanmışlardı. Sonuç onları hüsrana uğratmakla beraber İngiltere Hükümeti'nin de Yunanistan'a karşı beslediği güven derinden sarsılmıştı. Diğer taraftan TBMM Hükümeti açısından olumlu gelişmeler ard arda sıralanıyordu. Nisan'da Şehzade Ömer Faruk İnebolu'ya geldi ve Anadolu hareketine katılma isteği Mustafa Kemal Paşa tarafından nazikçe geri çevrildi. Bilecik görüşmelerinin ve Londra Konferansı'ndan sonra bu uzlaşma girişiminin sonuçsuz kalması Vahdettin'in umutlarını iyice kırmıştı.²⁴⁹ 28 Nisan'da İngiltere Malta sürgünlerinden kırk kişiyi serbest bıraktı. 1 Haziran'da İtalyanlar hiç baskı görmeden Anadolu'yu terk etmeye başladı. 9 Haziran'da Fransa Dışişleri Komisyonu Başkanı gayrı resmi de olsa Ankara'ya geldi. 13 Haziran'da İngiliz Generali Harington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediği mesajı ulaştı. 18 Haziran'da İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili temsilcisinin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğu haberi geldi. 21 Haziran'da ise Fransızlar Zonguldak'ı boşalttı.²⁵⁰

İstanbul'un işgali ile Malta'ya sürülen milletvekillerinden kırk kişi yukarıda belirtildiği gibi İkinci İnönü zaferiyle serbest bırakılmıştı. Ancak sadece milletvekilleri değil, önde gelen aydınlar, memurlar ve askerler de Malta'ya sürülmüştü. Geriye kalan milletvekilleri ve diğer bütün sürgün edilenlerin bırakılması için Edirne Milletvekili Şeref Bey Malta'da tutuklu milletvekilleri hakkında bir tahrir verdi (37. içtima, birinci celse, 28.05.1921).²⁵¹

---

²⁴⁹ Akşin, **a.g.e.**, s. 99.; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 171-172.

²⁵⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 319.; Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 608.; Shaw, **a.g.m.**, s. 860.

²⁵¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. X, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 327-328.

Takririnde, İngiltere ve Türkiye arasında Agamennon zırhlısında imzalanan mütareke sonrasında hilekar tavır sergileyen İngiltere'yi olanlardan sorumlu tutmaktaydı. Türklerin tarihine yakışır bir şekilde mert tavrına karşılık; İngiltere'nin tarihleri gibi izledikleri her işlerinin hileli olduğunu ve Türk topraklarını işgale başladıklarını belirtti. Bu sırada İngiliz hizmetkarlığı yapan İstanbul Hükümeti'nin Türk milletvekillerini İngilizlere teslim ettiğini ve onların da milletvekillerini tutuklayarak Malta Adası'na götürdüklerini söyledi. Şimdiye kadar Türk ecdadının ne kadar zor durumda kalırsa kalınsın düşmana teslim yerine savaşı tercih ettiğini şu örneklerle açıkladı: *"...Timurlenk'in talep ettiği Ahmed Celayir'i ve Kara Yusuf'u Timur'a teslim etmektense Koca Osmanlı Devletinin tarumar enkazı üzerine kapanmayı tercih eyleyen Yıldırım Bayezid'i muhip (seven) ve müheykel (heykelleşmiş) Romanof Çarlarına Macar mültecilerini teslim etmektense harbi tercih eyleyen Abdülmecit'i ve nihayet hala seyyiatı idaresinin (kötü idarenin) netayicini tamir ile meşgul olduğumuz Abdülhamid bile İngilizlere Mazhar Paşa ile Şevket Beyi bütün harp tehditlerine rağmen teslim eylemediğini Meclisi Alinize arz ederiz..."*²⁵²

Geçmişteki Padişahların bu tavırlarına rağmen halühazırda İngilizlerce tutuklanan ve Malta'ya götürülen milletvekillerinin haksız tutuklanmalarına kayıtsız kalan bir Padişah iş başındaydı. Bundan dolayı Şeref Bey hanedan içerisinde birçok kahramanın çıktığını belirterek haleflerinin aksine tavır sergileyen Padişah

Vahdettin'i şu sözlerle eleştirdi: *"...Fakat şunu da ilave edelim ki, kahraman padişahlar yetiştirmiş bir hanedanın bugün Türk'ü Türk'e kırdırmak ve Yunan esaretini, İngiliz zincirini Türk milletinin istiklaline tercih eylemek hususunda gösterdiği nahalef bir tıynetle İstanbul'daki şahsiyeti zaife (zayıf kişilikli Vahdettin) bu vatandaşları İngilizlere vermişti..."*²⁵³

---

²⁵² TBMM ZC, D. I, C. X, s. 329.

²⁵³ gös. yer

Takririn devamında Şeref Bey, Malta tutuklularını kurtarma hakkının TBMM'ye ait olduğunu belirterek seri davranılmasını istedi. İngilizler milletvekillerini teslim etmedikçe İngiliz Subayı Rawlinson ve onun gibi tutuklu bulundurulanların bırakılmamasını teklif etti. Ayrıca Mısır'da on beş bin Türk evladının işkence ile gözlerini kör eden İngiliz faillerinin cezalandırılmasını istedi.²⁵⁴ Diğer milletvekilleri de söz alarak İngiltere'ye ve İstanbul Hükümeti'ne lanet yağdırdılar ve bu takririn Heyeti Vekile'ye gönderilmesi oybirliğiyle kabul edildi.²⁵⁵

1.1.3.4. İkinci İnönü Zaferi Sonrasında Yunan Mezalimi: Tepkisiz Padişaha Mecliste Artan Tepkiler

Yunalılar İnönü'de ikinci kez yenilgi almaları üzerine, çekildikleri yerlerde zulüm ve tahribat yapmakta idiler. Birçok masum Türkü işkenceler ile öldürmekte ve çocuklara ve kadınlara kötü muamelelerle canlarına kast etmekte, bütün yapıtları, evleri, eserleri yakıp yıkmaktaydılar. Meclis'te (48. içtima, birinci celse, 07.09.1921) Yunan mezalimi hakkında açılan müzakerede bu durumlar vekiller tarafından kızgınlık ve üzüntü ile karşılanırken, Bursa Milletvekili Muhiddin Baha Bey Bursa'dan Yunanlıların bu şehri tamamen yakacakları haberlerini aldığını bildiriyor, Yunanlıların yaptıkları zulmü üzüntü içerisinde aktarıyordu. Osmanlının kuruluş yıllarında başkent olan, Ertuğrul Bey ve Osman Gazi'nin mezarlarının bulunduğu, birçok tarihi yapılara sahip olan bu kentin yakılacağı haberi Meclis'i derinden

---

²⁵⁴ İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda esir aldıkları Türk askerlerinden Mısır'daki kamplarda bulunanların önemli bir kısmını kastenkör ettikleri iddiaları hakkında geniş bilgi için bkz. Cemalettin Taşkıran, **Ana Ben Ölmedim (I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.

²⁵⁵ TBMM ZC, D. I, C. X, s. 329-332.

sarsmıştı ve Bursa'nın, İzmir'in ve Anadolu'daki tüm Yunan işgali altındaki yerlerin alınacağı söyleniyordu.²⁵⁶

Bunun üzerine Edirne Milletvekili Şeref Bey Yunanlıların Bursa'yı yakacakları şayiası üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in açıklama yapması için bir takrir verdi. Ardından da Yunan mezalimine tepkisini gösterdi. Mütareke ile Türklerin harp bitti derken sonrasında tekrar kendisini harp içerisinde bulunduğunu, Türklerin barış sağlansın diye mütarekeye uyup silahlarını teslim etmesini Yunanlıların fırsat bilerek Türk yurdunu istila etmeye başladıklarını, silahı elinde olmayan Türk milletinin Yunanlılara muharebelerle gerekli cevabı verdiğini söyledi. Bunun yanı sıra Yunanlıların Türklerin manevi değerlerine saygı duymadıklarını da şu örneğiyle belirtti: *"...Ben bir levha gördüm, o levhanın üstünde bu Devleti kuran Sultan Osman'ın türbeyi şehameti üzerine Venizelos'un oğlu elini dayamış fotoğraf çıkarmıştır. Sorarım size hangi bir Türk bir memlekete gittiği vakitte, gitmiş de o memleketin mukaddesatından addedilen bir yere bu hakareti yapmıştır?..."* Şeref Bey Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girdiğinde patriğe büyük imtiyazlar verdiğini, Türklerin Hıristiyanların manevi değerlerine saygı duymasına rağmen yapılan bu hakareti dünyaya duyurması ve protesto etmesi için Meclisin karar almasını istedi.²⁵⁷

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Yunanlıların İnönü mağlubiyetinden sonra çekilirken geçtikleri yerde zulüm ve tahribatları dolayısıyla kendisinden istenen açıklamayı yaptı. Buna göre, Hariciye Vekaleti tarafından Yunan Hariciye Nezaretine bu durumu belirten bir yazı yazılmıştı. Özellikle Yunanlıları destekleyen devletlerin bölgeyi ziyaret etmeleri istenmişti. Halkın maruz kaldığı zarar ve ziyanı

---

²⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XI, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.187-188.

²⁵⁷ TBMM ZC, D. I, C. XI, s. 202-204.

tespit için Ankara Hükümeti tahkik komisyonu göndermiş, zamanı geldiğinde Yunan ordusunun verdiği zayıyatı isteyeceklerini bu yazıda bildirilmişti. Ayrıca Yunan işgali ve işkencesini içeren protesto yazıları hazırlanarak İspanya, Amerika, İtalya, Fransa vs. gibi devletlere gönderilmişti. Böylece Ankara, Yunanlıların asla harp kurallarına uymayan münasebetsiz davranışlarını dünyaya duyurarak haklılıklarını göstermeye çalışmıştı.²⁵⁸

Ankara tepkisini bu şekilde dile getirirken, İstanbul'a bir telgraf çekip Anadolu'nun batısı ve Trakya'da Yunanlıların zulümlerinin bilindiği, birçok vatandaşın buldukları yerden eski Yunanistan'a nakledildiği, oradaki perişan haldeki vatandaşlara yardım için İstanbul'dan Kızılay kurumunun harekete geçirilmesi istendi. Yunanlıların Türk vatandaşlarına daha insani davranması için Kızılay'ın tahkik heyeti göndermesi talep edildi. Fakat beklenen cevap gelmedi, bu Ankara'nın İstanbul Hükümeti'ne ve sükunetini koruyan (!) Padişah'a tepkisi daha da artırdı.²⁵⁹

Antalya Milletvekili Rasih Efendi de özellikle Yunanlıların Türk hakimiyetinin sembolü olan Türk anıtlarını, İslam anıtlarını yakıp yıktıklarına değindi. Üstelik bunların protesto yazıları gönderilen büyük devletlerin gözü önünde yapıldığını belirtti. Rasih Efendi'nin o devletlerin ses çıkarmaması gibi Padişahın da buna sessiz kalmasını hazmedemediği şu sözlerinden anlaşılıyordu: "*...Mütarekeyi müteakip bilhassa şu noktai nazardan nazarı dikkati alinizi celbetmek istiyorum, mütarekeyi müteakip her gördükleri gazetecilere her gördükleri muhbirlere Harbi Umumide (Birinci Dünya Savaşı'nda) Türklerin anasını (öğelere, elemanlara) saireye mezalim yaptığını söyleyen bizim İstanbul'daki adamlarımız Hilafetin*

---

²⁵⁸ TBMM ZC, D. I, C. XI, s. 205-207.

²⁵⁹ TBMM ZC, D. I, C. XI, s. 207.

makamını muhafaza ediyorum diyen o adam, gördüğü Avrupalıya bizim zulüm yaptığımızı söylemekten utanmaz iken, mütarekeden sonra iki senedir kendisinin hukukunu muhafaza etmekle mükellef bulunduğu müslümanlara, hukuku İslamiyeye karşı yapılan tecavüzlere bile hala ağzını açmıyor efendiler. Arkadaşlar İstanbul'un rıhtımlarına her gün dökülen sefillerin hali nedir, ne oluyor, bunlar nereden geliyor. Bu hetk edilen (yırtilan, yarılan) namusu İslam'dır, diye hala ağzını açmıyor efendiler ..." Buna karşılık İzmit Milletvekili Sırrı Bey " *Hoca merak etme akıbeti yakındır.*"²⁶⁰ cevabını verdi.

Rasih Efendi bu milletin Yunanlılardan intikamını elbette alacağını, Marmara sahillerinde, Trakya'da, Akdeniz sahillerinde İslam emlakı kalmadığını bunların geri getirilemeyeceğinden duyduğu rahatsızlığı tekrar tekrar belirtti. Rasih Efendi konuştuğu bunlara ses çıkarmayan Padişaha kızgınlığı daha da artıyordu. Padişahın adını bile telaffuz etmek istemediğini ifade ediyordu: "...Bursa'da arkadaşlarımızın burada buyurdıkları gibi ceddinin türbesinin üzerinde Venizelos'un oğlu ayak basarak fotoğraf çıkarttığını kaale almayan o adam -deminki bahsettiğim adam, ismini de söylemeyeceğim- bu millet kürsüsünden duysun, Vahdeddin değil, muzıruddin (zarar veren) olduğunu duysun, muzıruddin olduğunu duysun, ırz, namus, can payımal edilir ve küme küme mülteciler İstanbul'a sefil bir halde akın ederken neden susuyor? Sormuyor bile arkadaşlar. Arkadaşlar: Ermeni eytanı (yetimi) için malikane hediye eden, binlerce lira hediye eden herif hiç olmazsa bu gelenlere kimdir, nedir, diye bile sormuyor..."²⁶¹

Padişaha olan tepkiler artık hakaret boyutuna ulaşmıştı, İstanbul Milletvekili Neşet Bey "*Bunu yaptıran o domuzdur.*" dedi. Rasih Efendi muzıruddin lakabını taktığı Padişahı daha fazla devletin başında görmek istemediğini ifade ediyordu. "*Arkadaşlar, bunun zamanı ne vakte kadar acaba? Arkadaşlar zamanı gelince arz ettiğim gibi bu millet onun olduğu mevkii, makamı gösterir...*"²⁶² sözleriyle milletin bir gün Padişahı def edeceğinin sinyallerini veriyordu.

---

²⁶⁰ TBMM ZC, D. I, C. XI, s. 208.

²⁶¹ TBMM ZC, D. I, C. XI, s. 208.

²⁶² TBMM ZC, D. I, C. XI, s. 208-209.

1.1.3.5. Eskişehir-Kütahya Muharebesi, Başkumandanlık Yetkisi ve Bu Dönemde Saltanat ve Hilafet Meselesi

Yunanlılar İnönü mağlubiyetinin intikamını almak için memleketin farklı köşelerine saldırmak ve yakma-yıkma haberleri yaymakla kalmadılar. İngiltere'den yardım gören Yunanlılar bu kez bütün olanaklarını ortaya koyarak önce Kütahya'ya ardından Eskişehir'e yöneldiler. 10 Temmuz 1921'de tekrar saldırıya geçtiklerinde bu sefer şans onlardan yanaydı ve Türk ordusu Eskişehir ve Kütahya'da yenilerek geri çekilmeye başladı.²⁶³ Bunun sebebi elbette ki sadece şans değildi, Yunan ordusu II. İnönü sonrasında genel seferberlik ilan etmiş, gerek insan gerek silah araç-gereçleri bakımından Türk ordusuna kıyasla çok daha üstün konumda idi.²⁶⁴ Kuvvet dengesi açık bir şekilde Konstantin'in birlikleri lehineydi.²⁶⁵ Yunanlılar bu iki şehri ele geçirirken, işgalden iki gün önce Mustafa Kemal Paşa cepheye gitmişti.²⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun Sakarya'ya çekilme emrini vermiş; önceki tecrübelerine dayanarak, üstün saldırıya karşı orduyu yıpratmadan belirli bir sınırdan toplamayı ve geri hizmetlerinden uzaklaştırmayı hedeflemişti. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da ordunun düşman karşısında dağılmadan Sakarya doğusuna çekmeyi başarmıştı.²⁶⁷

Harp tarihinde Kütahya-Eskişehir Muharebesi diye anılan bu yenilgi, Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştı. TBMM'de panik ve gergin bir hava esiyordu. Özellikle muhalif grup karamsar nutuklarla bir sorumlu

---

²⁶³ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 61.; Akşin, **a.g.e.**, s. 99.

²⁶⁴ Göze, **a.g.e.**, s. 98.

²⁶⁵ Dumont, **a.g.e.**, s. 80-81.

²⁶⁶ **a.g.e.**, s. 81.

²⁶⁷ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 84-85.; Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 647-648.

aramakta ve ordunun nereye gittiği yönünde eleştiriler yapmaktaydı. Hatta önlem olarak bazı dairelerin Kayseri'ye taşınması dahi gündeme getirildi. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi önerisi yapıldı. Bu öneriye katılanlar olduğu gibi, katılmayan milletvekilleri de vardı. Ancak katılan her vekilin maksadı aynı değildi. Bir takım vekiller artık onun yenildiğine, durumun düzeltilmesine olanak kalmadığı, dolayısıyla milli davanın kaybedildiğine inanmışlardı. Onlara göre bozguna uğramış bir ordunun başındaki kumandan da bozguna uğramış olacaktı ve böylece Mustafa Kemal Paşa'dan kurtulmuş olacaktı. Çoğunluğu oluşturan diğer milletvekilleri ise gerçekten Mustafa Kemal Paşa'ya güvendikleri ve durumu düzelterek inandıkları için samimi olarak ordunun başına geçmesinden yanaydılar. Ordunun başına geçmesini istemeyen kesim de başarı sağlanamadığı takdirde ordunun başında Mustafa Kemal Paşa bulunursa, kamuoyunda son ümidin de kaybedildiği şeklinde bir inancın doğmasından çekiniyordu.²⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa ise sessiz kalıp Mecliste beliren görüş ve düşünceleri değerlendirdi. Mustafa Kemal Paşa suskunluğunu son ana kadar korudu ve 4 Ağustos'ta Başkumandanlığı kabul ettiğini ve bu görevi Meclisin tüm yetkilerini 3 ay gibi bir istediğini belirten bir tahrir verdi. Paşa'nın sükuneti dahi, felaketin kesin, önlenemez ve kaçınılmaz olduğu inancını yayıyordu.²⁶⁹

Bu teklif üzerine Mersin Milletvekili Salahaddin Bey'in konuşması tartışmaları başlattı. Salahaddin Bey, Başkumandan yerine Başkumandan vekili

---

²⁶⁸ Göze, a.g.e., s. 100.; Selek, a.g.e., C. II s.649-659.

²⁶⁹ Göze, a.g.e., s. 100.; Nutuk/Söylev, C. II, s. 816.; Selek, a.g.e., C. II, s. 660.

unvanının kullanılmasını, Başkumandanlığın meclise ait olduğu, devletin siyasetinin böyle gitmeyip İstanbul'da bir meclis kurulursa, o meclisin Anadolu'nun üzerine baskı yapacağını, ayrıca Başkumandanlık Vekaletinin başında bulunan kişi denince akla Padişah anlamının geleceğini söyledi.²⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa ise tarihte bunun örneğinin görüldüğünü asıl Başkumandan vekili denildiğinde Padişahın ortaya çıkacağını "...Başkumandan Vekili, Padişahın Vekilidir; Zatı Şahanenin Vekilidir. Başkumandan Zatı Şahanedir. Başkumandan vekilli demek Zatı Şahanenin vekili demektir..." sözleriyle açıklarken Padişahın ben böyle bir vekil atamadım diyebileceği tehlikeli durumdan bahsetti ve Başkumandan vekili sıfatını kabul etmedi. Padişaha ait yetkinin artık meclise ait olduğunu; ancak Meclis adına bu yetkiyi kullanabileceğini söyledi.²⁷¹

Lazistan Milletvekili Abidin Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandan unvanının verilmesinden yanaydı. İstanbul'un özellikle Padişahın bu konuda herhangi bir söz hakkına sahip durumun ortaya çıkarılmamasını istedi. Sadece vekillik verildiğinde "*Padişahın yetki verdiği gibi*" bir durumun yaratılacağını, bu yetkinin ancak meclis tarafından vereceğini şu sözleriyle anlattı: "...*Muhterem arkadaşlar, Reisi muhteremimiz Başkumandanlığı nereden aldı? Tabii Meclisimizden. Bunun için, ben de Başkumandan denilmesi taraftarıyım. Niçin? Çünkü arkadaşlar, mücadelelerimizde bazen İstanbul'u tutmağa mecbur ve yahut o suretle gittik. Yaptığımız ıslahatlar gerek kuvayı Hilafetin yapmak istediği şey ve gerekse bizim istediğimiz Halife ve Padişah namını sürdük...*" Abidin Bey sözlerinin devamında Padişaha çoğunlukla zorundalıkla taraf olduklarını söyleyerek, bu sefer böyle olmamasını, Paşa'nın Meclisin yetkisiyle vekil olarak değil, "...*Binaenaleyh vekil olunca bir şahsın vekili olduğu tahakkuk edecek...*" diyerek Başkumandan olarak belirlenmesini istedi. Abidin Bey, "...*Binaenaleyh bu çok görülmesin. Ne kadar büyütülür, ne kadar kavi olursa daha büyük bir şereftir. Binaenaleyh*

---

²⁷⁰ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 164-165.

²⁷¹ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 165, 172.

Başkumandanlık namı ile tevsimini (adlandırmalarını) arzu ederim..."²⁷² diyerek sözlerini tamamladı.

Edirne Milletvekili Şeref Bey ise Paşa'nın verdiği takrirden öncelikle şüphe duyduğunu, ancak kısa sürede şüphelerinin yersiz olduğunu anladığını anlattı: "*...Şu halde acaba biz bir Napolyon mu yaratıyoruz? Düşündüm ki hayır. Paşanın bütün ruhunu, vicdanını bildiğim için söyledikleri veçhile iradei milliyenin hizmetkârı olmak, bu memleketin Padişahı olmaktan hayırlıdır, Kendilerinin ilk sözleri daima İradei Milliyenin hakimiyetidir. Bu iradeyi yarattığınız günden beri bu davanın hakimi oldular. Taşdıkları ruh itibarıyla diktatörlüğe doğru gidemezlerdi...*"²⁷³

Eskişehir Milletvekili Emin Bey meclisin Mustafa Kemal Paşa'ya yetki vermesinde bir mahsur görmediğini söyledi. Memleketin zulümden, düşman Yunanlılardan kurtarılması sürecinde diktatörlük yapmasında bile sakınca yoktur dedi. "*...Hatta bendeniz, Padişahlıktan yüksek bir makam olsa dahi veririm...*"²⁷⁴ sözleri vatani kurtarmada Mustafa Kemal Paşa'ya ne kadar itimadı olduğunu açıklamaya yetmekteydi. Bu durumda Başkumandanlık yetkisiyle Padişahlığı eş tutmuş ülke yönetimi Paşa'nın ellerinde emniyette olduğunu düşünmüştü ki bu güven yıllarca var olan Saltanat ve Hilafet makamının başında bulunan şahsı da aşmıştı. Başkumandanlık yetkisi ile Padişahlığın bir tutulduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya bu yetkinin verilmesine muhalif olan Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey'in muhalefeti sözlerinden de anlaşılıyordu: "*...Bence manası düşünülürse biz adeta bir Padişah intihap ediyoruz. Çünkü bir milletin bütün hukuku tediyesini (ödemelerini) bir ele tevdi ediyoruz...*" Bu konu üzerinden Padişahı yermeyi de ihmal etmiyordu: "*...Halbuki efendiler, tarihi meşruiyetimizi düşünürsek bu millet kan dökerek, inkılap yaparak, isyan çıkararak hukukunu bir Padişahın elinden almıştır ve bu kadar kıymetlidir ve o takrirdeki şey umumi takrirler ile takdir edilmiştir...*"²⁷⁵

---

²⁷² TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 166.

²⁷³ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 167.

²⁷⁴ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 177.

²⁷⁵ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 179.

Yukarıda da verildiği gibi muhalefet edenler TBMM'nin manevi kişiliğinde olan yetkinin şahsa verilemeyeceği, Meclisin ulustan aldığı yetkiyi bir kişiye devredemeyeceği, bu donanımlarla yeni bir Padişahın yaratılmış olacağını iddia etmişlerdi. Ancak vekil unvanı ile bu hakları vermenin mümkün olacağını savunmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa bu tartışmalara katılmadı ancak teklifinde ısrar etti. Çünkü; durum olağanüstü olduğuna göre, alınacak kararların ve uygulamaların da olağanüstü olması gerekliydi. Başkumandanın kararlarının çok çabuk alma ve uygulama yetkisi vardı. Kritik anda, kritik kararlar için Meclise haber gönderilip Heyeti Vekile'den izin almak gibi bir zaman kaybı beklenen yararı sağlayamazdı. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın başarı sağlaması için Meclisin bu yetkiyi ona vermesi şarttı.²⁷⁶

Osmanlı idaresinde Başkumandan Padişah'tı. Mustafa Kemal Paşa bu görevi istemekle Padişah hüviyetine bürünme gibi bir düşünceye sahip olmamıştı. Kendisi de "*...padişah ve halifeler tarafından tevcih olunagelmiş (verilegelmiş) köhne (eski) bir unvanı takınmayacağımı...*"²⁷⁷ şeklindeki sözleriyle bunu açıkça söylüyordu. Ancak Saltanat yanlıları Mustafa Kemal Paşa'nın gücünden gerçekten çekiniyorlardı ve onun bu yetkiyle daha güçleneceği için korkuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'yı çok iyi tanıyan vekiller ise onun Saltanat sistemine aykırı ve ulus idaresine bağlılığını bildikleri için bu fikir akıllarına dahi gelmemiş, bu yetkilerin verilmesi için onu desteklemişlerdi.

---

²⁷⁶ Göze, a.g.e., s. 100-101.; Nutuk/Söylev, C. II, s. 819.

²⁷⁷ Nutuk/Söylev, C. II, s. 818.

Uzun tartışmalar ve Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği takrirden bazı kelime değişiklikleri yapılarak TBMM 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'yı açık oturumda Başkumandan olarak seçti ve ona tam yetkiyi üç ay süreyle verdi.²⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa teşekkürlerini ve Başkumandanlık görevine o dakikadan itibaren fiilen başladığını belirtti.²⁷⁹

1.1.3.6. Sakarya Meydan Muharebesi ve Saltanata Dair Bir Değerlendirme

Başkumandanlık yetkisini alan Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos 1921'de Tekalif-i Milliye (milli yükümlülükler) Emirlerini yayımladı. Bunlar; her aile birer takım çamaşır, birer çorap ve çarık verecek, besin maddelerinin yüzde kırkını, silah ve cephanenin tümünü, taşıt ve binek hayvanlarının yüzde yirmisini bedeli sonra ödenmek üzere teslim edecek şeklindeki hükümlerdi. Her ilçede kurulacak Tekalif-i Milliye Komisyonları bu işi üstlenecekti.²⁸⁰

Esasında çok az vakit vardı ve Yunanlılar 13 Ağustos'ta geriye çekilmiş orduyu yok etmek üzere harekate geçmişlerdi. 25 Ağustos 1921'de iki ordu karşı karşıya geldi. Önceki Yunan-Türk mücadelelerinde olduğu gibi Yunanlıların silah ve donanımı diğerlerine nazaran kat be kat Türk silah ve donanımdan yüksekti.²⁸¹

---

²⁷⁸ Nutuk/Söylev, C. II, s. 819-321.

²⁷⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri..., s. 233-234.; TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. I, C. II, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985, s. 164.

²⁸⁰ Akşin, a.g.e., s. 99.; Yalçın-Turan, a.g.e., s. 205-206.

²⁸¹ Sadri Karakoyunlu, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhame-i Kübra-Büyük Kan Seli Veya Büyük Savaş Alanı)" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XI, S. 31, 1995, s. 94.

Bir de cephe gerisinde serbest yollarla denizlere ve İngilizlere güvenleri tamdı.²⁸² Düşman Meclisin en güvenilir olarak görüp yerleştiği şehrin burnu dibine gelmişken ve karşısında düşman çok çok üstün konumda iken bu ölüm-kalım mücadelesinde bıçak kemiğe dayanmıştı. Bu düşündürücü hal karşısında Mustafa Kemal Paşa ölünceye kadar savaşılmasını emretti.²⁸³ Emri şöyleydi: "*Hatt-ı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz...*"²⁸⁴ 13 Eylül'e kadar süren bu mücadelede ölünceye kadar savaşan Türk ordusunun karşısında Yunan kuvvetleri daha fazla dayanamadı ve geri çekildi. Sakarya Meydan Muharebesi böylece bitmiş oldu.²⁸⁵

Yunanlılar Temmuz ayının sonunda taarruz ile geldikleri Eskişehir-Afyon çizgisi ellerinde büyük bir toprak parçası ile geri döndüler. Yunanistan'a vardıklarında ise şenlikle ve zafer ayinleriyle karşılandılar. Bu Yunanistan zaferi miydi?²⁸⁶ Kral Konstantin "*Ankara'ya !*" diye emir vermişti.²⁸⁷ Yeni yerler işgal etmelerine ve üstün güçlerine rağmen Yunan ordusu bunu başaramamıştı. Dolayısıyla Sakarya Yunan zaferi değil; kesinlikle Türk zaferiydi.²⁸⁸ TBMM bu zaferi getiren Mustafa Kemal Paşa'ya Gazi ve mareşal unvanını verdi.²⁸⁹

Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra diplomatik alanda olumlu gelişmeler yaşandı ve Yeni Türk Devleti'nin tanınması yolunda önemli adımlar atıldı.²⁹⁰ Kafkas

---

²⁸² İnan, *Türk Devrimi...*, s. 86.

²⁸³ Akşin, *a.g.e.*, s. 99-100.; Selek, *a.g.e.*, C. II, s. 664.

²⁸⁴ *Nutuk/Söylev*, C. II, s. 826.

²⁸⁵ Shaw, *a.g.m.*, s. 879.

²⁸⁶ Akşin, *a.g.e.*, s. 100-101.

²⁸⁷ Dumont, *a.g.e.*, s. 82.

²⁸⁸ Akşin, *a.g.e.*, s. 101.

²⁸⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...*, s. 249-250.

²⁹⁰ İnan, *Türk Devrimi...*, s. 86

ardı devletleri (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) ile doğu sınırını güvence altına alacak Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)²⁹¹ imzalandı. Kars Antlaşması II. İnönü savaşından iki hafta önce yapılmış Moskova Antlaşması'nı²⁹² tamamlayan bir siyasi belge niteliğindedir. Fransa ile Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921) ile barış sağlandı. İngilizlerle esir mübadelesine dair anlaşma (23 Ekim 1921) yapıldı. Böylece Malta'daki başta Rauf, Fethi Beyler olmak üzere Malta'da tutuklu siyaset adamı, subay, memur ve aydın ülkeye dönebildi.²⁹³

Fransa temsilcisi Franklin Bouillon Haziran başında Ankara'ya bir anlaşma yapmak üzere gelmişti. Ne var ki Misak-ı Milli esaslarına uymaya yanaşmıyordu.²⁹⁴ Fransa, Kilikya, Maraş, Urfa ve Antep'te Türk Milli Mücadelesi hakkında bir kanaat oluşturmuştu; Türk halkının buradaki başarılarına Sakarya başarısı da eklenince bu kanaat pekişmişti. Sakarya zaferinin ardından artık Fransa Türk başarısından emin olup, tereddütlerinden sıyrılarak anlaşmaya yanaştı.²⁹⁵

Fransa ile antlaşma imzalanmadan önce mecliste (94. içtima, birinci gizli celse, 16.10.1921) uzun uzadıya Fransa'nın kabul etmesi gereken hususlar, meclisin öne süreceği şartlar konuşuldu. Suriye sınırının ne olacağı, Wilson ilkelerine sağdık kalacaklar mı?, Türkiye'den ayrılacak Türk halkının geleceği vs. birçok soruya cevap

---

²⁹¹ Bu antlaşmanın hükümleri ile Nahcivan'a muhtariyet verilmesi, taraflar arasında sağlık, güvenlik, ticaret ve gümrük konularında işbirliği yapılması, İstanbul'un güvenliğinin sağlanması ve Boğaz'ların ticarete açılması güvence altına alınmıştır. Tansel, **a.g.e.**, C. III, s. 71.

²⁹² Türkiye Büyük Millet Meclisi ile 1918 Rus Çarlığı yerine kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler 1920'den itibaren başlamış bulunuyordu. Ali Fuat (Cebesoy) ve bir Türk Heyeti Moskova'ya gitmiş, Rus büyükelçisi M. Medivani Ankara'ya gelmişti. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile Sovyetler Misakı Milli'yi tanımışlar ve 1878'de Osmanlı Devleti'nin kaybettiği vilayetler tamamen geri alınmış oluyordu. İnan, **Türk Devrimi...**, s. 87-88.

²⁹³ Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 695.

²⁹⁴ Dumont, **a.g.e.**, s. 84.

²⁹⁵ Yalçın-Turan, **a.g.e.**, s. 230-231.

aranmıştı.²⁹⁶ Bazı milletvekilleri bu itilafnamenin Türkiye aleyhine olmayacağı, imzalanması gerektiğini iddia etmişlerdi.

Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey bu duruma karşı çıkararak, "ya hep ya hiç" denilmesinin yerine itilafnamenin her maddesinin tetkik edilip, müzakere edilmesini istedi, konuşmasında Saltanat idaresine de şu göndermeyi yaptı:

"...Efendim, bizim, milletimizin bedbahtlığıdır. Herhangi bir Devletle bir itilaf name yapmak lazım geliyor. Bir menfaat bize dokunuyorsa, on menfaat ona geçiyor. Kabahat bize tereddüp etmez (geçmez). Bundan evvel bu milletin zamanı harp ile geçmiştir. Hala devam ediyor. Bu millet yakın zamana kadar padişahların, saraylarını mamur etmekten başka bir şeye çalışmadı..."²⁹⁷ Yahya Galip artık milletin kendisi için çalıştığını, Padişah için uğraşlar vermesinin geçmişte kaldığını söyledi.

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Ankara İtilafnamesi imzalandı. Buna göre; Fransa Hatay dışında güneyde bugünkü Suriye ile olan sınırı tanıdı. Hatay ise Türk haklarını gözeten özel bir statüye sahip konumda olacaktı. Fransa bu antlaşma ile güneyde işgal ettikleri yerleri boşalttı ve Türkiye'ye silah sağladı.²⁹⁸

Misak-ı Milli'den ilk taviz Moskova Antlaşması ile Batum'un Gürcistan'a bırakılması ile verilmişti. Ankara Antlaşması'yla da Hatay Suriye'de bırakılmakla Misak-ı Milli'den ikinci taviz verilmesine neden olmuştu. Ne olursa olsun o dönemin şartlarında büyük bir devletin husumetinden kurtulmak son derece önemli bir kazançtı. Doğu cephesinin kapanmasının ardından bu antlaşma ile Güney

---

²⁹⁶ TBMM GCZ, C. II, s. 319.

²⁹⁷ TBMM GCZ, C. II, s. 341.

²⁹⁸ Yusuf Sarnay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XII, S.34, 1996, s. 6.

cephesinin de kapanmasıyla harp tek cepheye inmişti ve böylece Türkiye Yunan ordusuna karşı kuvvetlenmişti.²⁹⁹

1.2. KASIM 1921-NİSAN 1922 TARİHLERİ ARASINDA MECLİS ÇALIŞMALARINDA SALTANAT ve HİLAFET

1.2.1. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi

Diplomatik alanda olumlu gelişmelerin yaşanması Meclis içerisinde farklı konuların konuşulmasına ve önemli kararlar alınmasına imkan sağlıyor, yani bir şeylerin olumlu gitmesi üst bir adımın atılmasını ardından getiriyordu. Mecliste, Osmanlı anayasası Kanunu Esasi'nin ilk yedi maddesi,³⁰⁰ Saltanat ve Hilafet Makamlarına ait maddelerin saklı tutularak, Heyeti Vekile'nin görev ve mesuliyetleri anayasada düzenlenmeye karar verildi. Saltanat ve Hilafetin yetkilerinin aynen

---

²⁹⁹ Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 711.

³⁰⁰ Kanuni Esasi'nin ilk yedi maddesi şöyledir: "*Madde 1- Devleti Osmaniye memalik ve kıtaati hazırayı ve eyalati mümtazeyi muhtevi ve yek vücud olmağla hiç bir zamanda hiç bir sebeble tefrik kabul etmez.*

Madde 2- Devleti Osmaniye'nin paytahtı İstanbul şehridir ve şehri mezkurun sair biladı Osmaniye'den ayru olarak bir güne imtiyaz ve muafiyeti yoktur.

Madde 3- Saltanatı seniyei Osmaniye hilafeti kübrayı islamiyeyi haiz olarak sülalei ali Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

Madde 4- Zatı hazreti padişahi hasbel hilafe dini islamun hamisi ve bilcümle tebai Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

Madde 5- Zatı hazreti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür.

Madde 6- Sülalei ali Osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlaki zatiye ve madamelhayat tahsisatı maliyeleri tekafulü umumî tahdındadır.

*Madde 7-Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihî ve nişan itası ve eyalati mümtazenin şeraiti imtiyazelerine tevfikân icrayı tevcihâtı ve meskukat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilamı ve kuvvei berrîye ve bahriyenin kumandası ve harekatı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfîfi veya affi ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledel iktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindedir." Suna Kili- A. Şerif Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1957, s. 31-32.*

kalmasını sağlayacak şekilde düzenleme yapmalarına rağmen, bu makamlara ait olan bütün yetkilerin millet adına TBMM'nin manevi şahsiyetinde toplandığı en çok yinelenen sözlereydi. Günlerce görüşülen bu düzenlemede en çok eleştirilen konu yedi maddenin aynen kalmasıydı ve bu bağlamda Padişah, Saltanat sistemi ve İstanbul Hükümeti okların ucunda hedef alınan noktalardı.

116. içtima, ikinci celsede (24.11.1921), bazı milletvekilleri Heyeti Vekile'nin yetki ve görevlerini belirleyen on sekiz maddelik bir kanun teklif ettiler. Aslında bu kanun bir yıl önce Meclisin (Heyeti Celile'nin) isteği üzerine oluşturulan komisyon tarafından hazırlanmış, vekillere verilmiş ancak toplanılıp bir görüşme yapılmamıştı. Ruznamede on beş gün bekleyen kanunu tetkik etmek üzere müzakere başlamıştı.³⁰¹

Encümen üyeleri devletin vazifelerinin eşit dağıtıldığı, bu anlamda Heyeti Vekile'ye verilen görevlerin vazife harici olduğunu iddia ettiler. Bunun üzerine yapılan tartışmaların sonucunda vazifelerin eşit dağıtılması gerekliliği kabul edilmekle birlikte, Osmanlı anayasası Kanunu Esasi'nin Hilafet ve Saltanat makamına ait ilk yedi madde esaslarının aynı kalması şartıyla Heyeti Vekile'nin görevi ve mesuliyeti kanunların tespitine karar verilmiş ve maddelerin tetkikine geçilmişti. *"...Ahvali hazırada (zamanın şartlarında) millet hukuk ve hakimiyeti asliyesini bizatihi istimale mecburiyet ve ıstırar görmüş ve hukuku aliyei Hilafet ve Saltanatı intihap ettiği Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde istimale karar vermiş..."* şeklindeki Saltanat ve Hilafet makamına ait tüm görevlerin

---

³⁰¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. XIV, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 321.; Heyeti Vekilenin görev ve sorumlulukları belirten önergeyi Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Salahattin Bey (Mersin) gibi muhaliflerin olduğu özel komisyon Meclise sunmuştu. Komisyon teklifi Heyeti Vekilenin görevlerini saptamanın yanı sıra esas teşkilatlanmada önemli değişiklikler de getiriyordu. Teklifte güçler ayrılığı ilkesi benimseniyor ve kabine sistemine geçilmesi öngörülüyordu. Buna göre meclis heyeti vekile başkanını seçecek, bu kişi heyeti vekileyi oluşturarak meclisin güvenoyuna başvuracaktı. Meclis Başkanı adeta sorumsuz bir devlet başkanı vasfına büründürülüyordu. Teklif uzun tartışmalar sonucunda Birinci Grup üyelerinin oyları ile reddedildi. Demirel, *"Birinci Mecliste İktidar..."*, s. 293.

Padişah'ta değil, TBMM'nin elinde olduğu hazırlanan kanunun ilk maddesinde açıklandı. TBMM bu hakkı kullanmakla nitelenmişti. Bu birinci madde ile Saltanat ve Hilafet makamlarına ait vazifelerinden; hükümet davalarının kayıt işlemleri, kanunların yürürlüğe girmesi vs. işlerle Büyük Millet Meclisi tek tek ilgilenemeyeceği için bu yetkilerin Meclis adına Heyeti Vekile'ye verilmesi yönünde karar alındı.³⁰²

Mersin Milletvekili Salahaddin ey söz aldı, birinci madde üzerinde durarak Saltanat ve Hilafet makamının kullanılmasına imkan kalmadığından bahsedip bu gücün, yetkinin Meclisin elinde olduğunu şu sözleriyle yineledi: "...*Mahcur (Kullanılmaktan men edilmiş) olan bir hilafet ve saltanat makamına muhassas bir kuvvet vardır. Meclisi Milli bunların heyeti umumiyesini şahsiyeti maneviyesinde cemetmiş, binaenaleyh teşri ve icra (yasama-yürütme) arasındaki iki kuvvetin noktai tevazünü (eşit noktaları) Meclisi Alinin şahsiyeti umumiyesinde müntabi ve münceli (parlak) bulunmuştur. Bu hak ancak ve ancak Meclisi Alinin şahsiyeti maneviyesine ve şahsiyeti umumiyesine münhasır bir haktır ve başka hiçbir suretle kabili tefrik değildir (kabul edilemez). Şimdiye kadar yani ahvali hazırada (zamanın şartlarında) da Meclisi Ali bu hakkı heyeti umumiyesi ile hiçbir yere bahşetmemiş, nefsinde cemetmiştir...*"³⁰³ Bu konuşmalar gerçekten çok önemli idi. Meclis'te açık açık makamların Meclise geçtiğinin söylenmesi önemli bir adımdı.

Söz hakkı alan hemen hemen bütün milletvekilleri Saltanat ve Hilafet makamının esaret altında olduğu, o makamların başında bulunan Padişahın ise halkın yanında değil düşmanla bir olduğu, ülkeye ihanet ettiğini bundan dolayı da Ankara'da milletin sesini duyuran Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığını belirttiler. Bu konu üzerinde hemfikirdiler ancak bu kanunun Heyeti Vekilenin yetkisini belirlemekten çok Kanunu Esasi ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tadili

---

³⁰² TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 321.

³⁰³ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 325.

şeklinde olduğunu konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Böyle düşünen milletvekillerinden bazıları müzakerenin sonraya bırakılmasını istedi. Gazi Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere bu müzakerenin millet ve memleketi ilgilendiren önemli bir konu olduğunu düşünen milletvekilleri müzakerenin devamını istediler ve oybirliğiyle buna karar verildi.³⁰⁴

Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey bu kanunun Heyeti Vekilenin yetki sınırlarını belirlemek yerine Kanunu Esasi ile Teşkilatı Esasiye Kanunu ve hükümetin şeklinde değişiklikleri içerdiğini söyledi. Kanunun ilk yedi maddesinin saklı kalmasına yani Hilafet ve Saltanat makamlarının kanundaki yerini aynen korumasına karşı çıktı. Öncelikle tepkisini şu sözleri ile Padişahı eleştirerek gösterdi:

"...İstanbul'da oturan padişahın ihanetini gördükten sonra millet, kendi başının derdine düşmüş ve burada bir Meclis teşekkül etmiş olduğuna göre, artık burada tanzim edilecek kavanin (kanunlar) ile onun hukuku saltanat ve sairesi mevzu bahis olabilmesi mümkün olamayacağı kanaatindeyim. Ve Meclisi Alide değil hatta zannediyorum ki -bendeniz kendi kanaatlerimi söylüyorum- memleketin dahilinde o kanaatte efrada az tesadüf edeceğim zannındayım. Millet bilakaydu şart hakimiyeti milliyesini (kayıtsız şartsız egemenliği) kabul etti. Yani bütün şey bendedir, dedi ve Meclisi Aliniz Büyük Millet Meclisi Hükümetinin vaziyeti hukukiyesini tayin ederken yaptığı kanunda dahi hakikaten padişaha ait hak ve hukukta bahsetmedi..."³⁰⁵

Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, Hilafet ve Saltanata dair yedi maddenin

aynen kalması karşı olduğunu *"...Muaddel Kanuni Esasinin birinci maddesinden yedinci maddesine kadar olan mevaddının baki kaldığını ilan edecek böyle bir Meclisi bendeniz tasavvur etmiyorum. Çünkü kellesini torbaya koyarak bütün cihana karşı isyan eden bir ihtilalci meclis, bu yedi maddenin ahkamı hiçbir vakit bakidir, diyemez..."³⁰⁶* sözleriyle açıkladı.

---

³⁰⁴ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 329-330.

³⁰⁵ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 331-332.

³⁰⁶ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 331.

Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Meclisin ilk toplandığında oy birliğiyle kabul edilen esasları vardır dedikten sonra, bu meselenin yine Meclisin hazırlayacağı kanun dairesinde hallolunacağını hatırlattı.³⁰⁷

Mecliste 117. içtiması, birinci celsesinde (26.11.1921), bu kanun üzerine müzakereye devam edildi. Özellikle üzerinde konuşulan mesele İcra Vekilleri Heyetinin (Bakanlar Kurulu) Başvekili ve Şer'iyeye vekilinin Meclis tarafından seçilmesi; Başvekilin belirlediği kişileri vekil olarak seçmesi, onların da Meclisten güven oyu almasının kanunda belirtilmesi idi.³⁰⁸ Çoğu milletvekili kabine sistemi gibi bir uygulama yapmaya gerek olmadığını, Başvekili zaten kendilerinin seçtiklerini, onun seçeceği vekillere itimat oylamasının yapılmasının aynı kapıya çıktığını savundular. İçlerinden bazıları da getirilmek istenen sistemi onaylıyordu.

İzmit Milletvekili Sırrı Bey söz alarak Kanuni Esasi'nin ilk yedi maddesinin saklı tutularak sonrasının tetkik edilmesine geçilmek istenmesinin asıl konu olduğunu belirtti. Padişah ile ilgili olan bu yedi maddenin o günün şartlarında

geçerli olmasına imkan olmadığını örnekler vererek açıkladı: *"...Kanunu Esasinin mazbut ve mahfuz denilmek (korunmak) istenilen birinciden yedinciye kadar mevaddı malumunuzdur ki; hep hukuku padişahiden bahistir. O hukuk ki bugün her halde yine mahfuzdur, demek için ve o hukukun muhafazasını deruhte etmeliğimiz için çok düşünmeliğimiz icap eder. Bunu düşünmeyerek şu halde teşekkülümüze rağmen el'an (şu anda) onu bizde idameye mutaahhidiz (taahhüt ediyoruz), demek için, kendi hesabıma biraz düşünmek iktiza eder. Mesela üçüncü madde Saltanatı Seniyei Osmaniye Hilafeti Küberayi İslamiyeyi haiz olarak sülalei Ali Osmandan ekber evlada aittir, denilen fikrada... Şimdi biz Hükümetin heyeti umumiyesine vaziyet ettiğimiz halde dahi veraseti saltanatın bu usulde cereyanını mı kabul edeceğiz? Bunu bugünden tahtı muhafazada addetmek caiz midir, değil midir?..."³⁰⁹*

---

³⁰⁷ gös. yer

³⁰⁸ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 342-343.

³⁰⁹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 346.

Sırrı Bey önemli bir noktaya değinmişti. Ankara'da millet adına Meclis varken saltanat sistemine göre veliahdın seçilmesi, devletin başına geçmesi kabul edilmezdi. Padişahın aleyhine olan bu girişimler yüzyıllarca süregelen saltanat sistemini derinden sarsıyordu.

Sırrı Bey'in sorusuna, Operatör Emin Bey (Bursa) "*Asla!*" şeklinde yanıt verdi. Sırrı Bey Kanunu Esasi'deki diğer bir maddeyi ele alarak yine günün şartlarına uymadığını şöyle açıkladı: "*...padişah için mahfuz addedeceğimiz (koruyacağımız) diğer bir fıkra; «Zatı hazreti padişahının ve hanedanı saltanatın muhassasatı zatiyeleri tekafülü umumi altındadır.» Fıkrasıdır. Bugünkü usule göre hanedanı saltanattan bir çocuk tevellüdeder etmez (doğar doğmaz) onun için bütçeye bir tahsisat vaz'edilir (ayrılır).*" Bu maddenin belirlendiği zaman ülke sınırlarının geniş olduğunu, artık küçücük kalan bu memlekette saltanata bu kadar bütçenin ayrılmasının mümkün olmadığını savunuyor, Padişahın hukukunu bu şekilde belirlemenin imkansızlığını anlatıyordu. Padişahın akıbeti konusunda ise "*...Zamanı geldiği zaman millet ona ne şekil vereceğini düşünür...*"³¹⁰ sözleriyle milletin elinde oluşunu belirtiyordu.³¹¹

Edirne Milletvekili Şeref Bey'e göre Kanunu Esasi'nin ilk yedi maddesinin aynen kalması demek: "*...eski esas dahilinde kudreti içtimaiye yalnız ve ancak bir şahısta toplanır. O şahsa millet kudreti içtimaiyesini verir. Bizim ona verdiğimiz kudreti içtimaiye birtakım dahili ve harici avarız (engeller) hasebiyle bugün artık nakabili istifade (kullanılması imkansız), gayrikabili icra (yapılması mümkün olmayan) bir hale gelmiştir...*" bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi ona göre yönetimi tek bir şahısa yani Padişaha indirgemek demektir. Türk halkının milli iradeyi esas kılmak için Meclisi topladığı bunun da herkes tarafından kabul edildiğini

---

³¹⁰ gös. yer

³¹¹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 347.

hatırlatırken, sözlerinin kanıtı olarak kabul etmeyenlere Zabıt Ceridelerinin ilk cildini okumalarını tavsiye etti.³¹²

Şeref Bey yaşanan birçok tecrübe sonrasında Ankara'nın hükümdar sorununu çözmek için Meclisin başına başkan seçtiğini, bu başkanın kesinlikle saltanatın başında bulunan hükümdar niteliğinde olmadığını anlattı. Bunun sebebini *"...Bu milletin hükümdarına vermiş olduğu kuvveti bu Hükümdar suiistimal ettiği için o kuvveti çekmiş, kendi nefesine almış..."* sözleriyle açıkladı.³¹³ Şeref Bey açıkça artık millet adına vekalet eden başkan vardır, Hükümdar yoktur-Saltanat yoktur diyordu.³¹⁴

Şeref Bey Meclisin Tanzimat'tan beri Batıdan gelen çürük, memleketin ruhuna, yapısına, inancına, adetlerine uymayan esaslarla yapılan eski hükümetin düştüğü çukura düşmeyeceğini söyledi. TBMM'nin milletin sesiyle kurulduğunu yalnız bu Meclise hayat veren, bu Meclis sayesinde sesini duyuran Türk halkının hor görüldüğünü açıkladı: *"...Pek çok işitiyorum ki, (Millet cahildir) deniliyor. Bunu bütün ruhumun samimiyetiyle reddederim. Türk köylüsünün fitri, idraki, fitri ilmi vardır; ümmidir; okumamıştır. O kabahat işte onu idare eden hükümete aittir. Çünkü cahil olan bu millet, bize efendiler yoktan bir Sakarya yarattı. Fitri irfanı ve ilme sahip olan Türk köylüsü işte bizi buraya göndermiştir. İşte o ayağının çarığının ipinde bir feyzi beka aradığımız Türk köylüsü bizi buraya gönderdikten sonra acaba yine saray saltanatı kurmak, o saray saltanatının etrafı hümayununu teşkil etmek, sonra burnu üstü sürte sürte çalışarak yüzde doksan beşini şöyle elinden kaptıracağı Marmara'nın mai seması altında, elektrik lambalarının tantanalı, şaşaalı ziyaları içinde, bazı eşhası yaşatmak! işte bu; yine Türk köylüsü için ezilmek, sürünmek, makhur (yenilmiş) olmaktır. Lanet olsun öyle meşrutiyete..."*³¹⁵

---

³¹² TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 348.

³¹³ gös. yer

³¹⁴ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 349-350.

³¹⁵ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 350-351.

Cahil denilen Türk köylüsünün artık saltanatı istemeyecek, cahil denilen bu halk yurdun kaybedilmesine göz göre göre izin veren Padişahı istemeyecek kadar irfana sahip olduğunu bu sözlerin altında yatan gerçektir. Eski düzenin devamı bu halk için asıl yenilgiydi. Bundan dolayıdır ki, Meşrutiyetin (Kanunu Esasinin) ilk yedi maddesinin aynen kalması demek en başta düşmana karşı ard arda zafer kazanan halkın mağlubiyeti demektir.

Meclisin 118. içtması, birinci celsesinde (28.11.1921), mevzu olan kanunun müzakeresine devam edildi. Bu oturumda ilk sözü Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey aldı. Ankara'da TBMM'nin oluşum tarihini ele alarak sözlerine başladı. İstanbul'un işgaliyle Ankara'da toplandıklarını, buna sebep teşkil edenin ilkinin düşman, ikincisinin ise buna destek veren Saray olduğunu, Padişahın ihanetinin yanında bir de Türk halkını kullandığını kızgınlıkla şöyle anlattı: *"...O da; asırlardan beri bu milleti kasıp kavuran ve yüzüstü bırakarak yalnız soyup yemekten başka bir mahiyette olmayan Saray vardı. Millet ihmal edilmişti. Efendiler Millet kendisini bu girdaba düşüreni arıyor ve aradığı zaman karşısına bir tarih çıkıyordu ki, o da bir Saray, o saray ki, ecnebi unsurlarla inalı (nallanan), milleti katiyen düşünmez, mekel haline (yenilecek hale) sokulmuş ve günden-güne milletin kanını emer ve kemiklerini kemirir bir kuvvet..."*³¹⁶

Hüseyin Avni Bey, saray idaresiyle yönetilen halkın dünyadaki bütün gelişmelerden mahrum kaldığını, milletin artık kendi kaderini kendisinin tayin etmeye başladığını belirtti: *"...(millet) artık kimseden menfaat istemiyorum, kendim yapacağım, diyor. Hayır ve şer bana aittir, diyor. Yalancı saltanatların arkasından koştum, bir şey olmadı. Birtakım dalavereci adamların bin türlü yalanlarıyla işgal edildim (yanıltıldım), bu hale düştüm. Bugün ise artık hepsinden de el çektim ve bugün yaşamaya azmettim, diyor..."*³¹⁷

---

³¹⁶ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 369-370.

³¹⁷ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 370.

Hüseyin Avni Bey konuşmasının devamında Meclisin kurulduğunda yasama ve yürütme gücünü bünyesine aldığını, yalnız gücünün sadece bununla sınırlı olmadığını: *"...kendisinde bir kudret daha vardı ki, o da hilafet ve saltanat kudreti idi. O da benim elimde demişti..."* sözleriyle belirtti.³¹⁸ Meclisin şeklini belirlemek istemesinin sonucu olarak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun oluşturulduğu, şimdi Heyeti Vekilenin görevleri belirlenirken Kanunu Esasi'nin ilk yedi maddesinin baki kalmasını isteyen bir kanun çıkarılmasını en başta milletin istemediğini şu sözlerle belirtti: *"...Sonra efendiler, arkadaşlarımızdan bazıları bu kürsüden birinci maddeden yedinci maddeye kadar Padişah budur, Sultan budur, dediler. Biz burada Padişah, Saltanat görmüyoruz. Şimdi size söylüyorum ki, kağıt arabaları ile giden millet saltanat istemiyor..."*³¹⁹

Artık sadece Padişah aleyhine değildi konuşmalar, Saltanat makamı da istenmiyordu. Buna karşılık Hilafet makamının yüceliğinden bahsediliyor, o makama yakışır bir şahsın getirilmesinin münasip olduğu düşünülüyordu. Meclisin bu oturumunda, vekillerin Saltanat ve Hilafet makamına bakış açılarının bariz bir şekilde farklılaştığını görmek mümkündür. Bundan sonraki nutuklarda Hilafet mukaddes yerini korurken, Padişah Vahdettin'in Milli Mücadelenin başından beri tutumu, Saltanat makamına, idaresine olan bağlılığın yitirilmesine neden oluyor, milli idarenin onun çok çok üstünde bir yere yerleştirilmesini sağlıyordu.

Hüseyin Avni Bey Hilafet makamını, Saltanat makamından ayırarak yalnızca

Hilafetin kurtarılmasını baz alarak sözlerine: *"Şimdi yalnız mukaddes tanıdığımız bir makamı Hilafet vardır. Ve o makamı kurtarmak için burada yemin etmişiz. O yeminimizde katiyen sabit kademiz. Onu gayemize kadar arayacağız, istihsal*

---

³¹⁸ gös. yer

³¹⁹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 371.

*edeceğiz ve o vakit kendisine vereceğiz, efendiler. O makam bugün Türkiye'dedir...*³²⁰ bu şekilde devam etti. Bunun üzerine Tokat Milletvekili Mustafa Bey, "(Padişah) İslamları istemiyor. Memleketi gavurlara teslim etti." diyerek Hüseyin Avni Bey'i destekledi.

Aydın Milletvekili Dr. Mazhar Bey ise Heyeti Vekilenin ne zaman ve ne şekilde doğduğuna dikkatleri çekti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vazifesini yerine getirdiğinde ve kanun koymaya başladığında, bunu herhangi bir Hükümet şekline göre yapmadığı, yaşanan olaylardan ilham alarak bu şekli kabul ettiğini açıkladı. Hüseyin Avni Bey'in sözlerine katıldığını belirterek Padişaha sataştı ve bulunduğu makamın Türk milleti için bir bela olduğunu savundu: "... Hüseyin Avni bey biraderimizin buyurdıkları gibi, millet daima Saltanat belasından boynunu kurtaramamış olduğundan ve elhaletü hazihi (şimdiye kadar) kabul ettiği mücadele (savaşları), yine, o mütefessih (genişleyen) Hükümetlerin kendi boynuna yüklediği bela şeklindeki yükleri atmak için olduğundan, o belayı da başından atmak mecburiyetindeydi, pek doğru söylediler..."³²¹

Dr. Mazhar Bey, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde egemenlik kayıtsız şartsız milletindir maddesi yer almakta iken Heyeti Vekilenin vazifelerinin belirlendiği kanunda: "...Hukuku Hilafet ve Saltanatı teyit eder bir şekilde, ayrıca bir bahis açması bence muvafık değildir..." dedi. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu düzenlenirken yine bu meselenin mevzu bahis olduğunu, ancak o zamanki müzakeratta, millet bunu kendi arzu ettiği şekil dairesinde tayin ve tespit edeceği kararının alındığını hatırlattı. Bu kanunda bu konunun yer almasını manasız

---

³²⁰ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 371-372.

³²¹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 372.

bulan Dr. Mazhar Bey Encümenin bundan vazgeçmesinin uygun düşeceğini belirtti.³²²

Mesele ikinci celsede görüşülmeye devam etti ve ilk sözü alan Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, Heyeti Vekilenin vazifesinin şimdiye kadar belirlenmediği, bu yüzden yapılan bu tekliften sevinç duyduğunu belirterek söze başladı. Dillerde hep millet, hükümet, hükümdar kelimelerinin dolaştığını, ancak hükümdarların milleti mahvettiğinden yakındı: "...*Maatteessüf bu milleti Muazzama İslamiye hiçbir zaman hükümetinden, hükümdarından fayda görmemiştir. Meşrutiyetin ilanından evvel ve ilanından sonra, gerek hükümdar ve gerek hükümet daimi surette, kaldırdık dedikleri istibdadı (baskıyı) vaz ile evkatgüzar (vakit geçiren) olmuşlardır. Nihayet işi o dereceye getirdiler ki, milletin hukuku aliyesi mahvolmak üzere bulunuyordu...*" Padişahların baskı yönetimini Kanunu Esasi açıklandığında dahi devam ettirdiğini bildirdi.

Yahya Galip Bey sözlerine devamla: "...*Hükümdarandan binlerce fenalık gören bu millet, vazifeleri kendi nefsinde cemetti. (Gerek icrai, gerek teşrii vazife bana aittir)*" diyerek milletin yasama ve yürütme yetkisine sahip Meclisi meydana getirdiğine değindi. Düveli mütemeddine (medeni devletlerde) de bir meclis, bir hükümdar bir de hükümet vardı diyen Yahya Galip Bey: "...*Bizde ise bir millet var, bir hilafet var...*" diyerek Saltanatı-Padişahı yok saydı.³²³

Yahya Galip Bey Heyeti Vekilenin yetkileri tayin edilirken, Kanunu Esasi maddelerinin bu esnada yer almasını anlamsız bulduğunu, Kanunu Esasi'nin hükmünün kalmadığını şu sözlerle ifade etti: "...*Efendiler biz yemin ettiğimiz vakit «Millet mevcudiyetini muhafaza edecektir. Millet in istiklalietine hiç kimse tecaviüz etmeyecektir.» Diye yemin ettik. Böyle yemin edilmedi mi? Kanunu Esasi iptidai (ilk) teşekkülünden beri bu millete baş belası oldu. Kim Kanunu Esasi namını zikrederse menfalara gidiyordu. Denizlere gidiyordu, zindanlarda çürüyordu. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Kanunu Esasiyi; hükümeti idare eden zevat kendi fikirlerine reylerine göre tashih ettiler. O vakit hatırımdadır. Meclisi Mebusan ilk açıldığı*

---

³²² TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 372-373.

³²³ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 376.

zaman mebusanı muhteremeden birisi dedi ki: «Efendiler Kanunu Esasi kalemle yazılır, fakat üzerinden derelerce kan akmadıktan sonra teeyyüd etmez (gerçekleşmez).» Bunun dediği maatteessüf, husule geldi. Evet dereler gibi kan aktı. O maddeler de silindi ve kaldırıldı..." Yapılan savaşların, akan bu kana sebep olanın, *"...Şimdi birinci maddeden yedinci maddeye kadar olan mevad (maddeler), doğrudan doğruya Makamı Hilafetin hukukuna aittir... Hükümdar olan zat bunun üzerinden ırmak gibi kan akıttı. Ve hala da akıyor..."* sözleriyle Padişah olduğunu söyledi. Heyeti Vekile'ye Başkan tayin edilirken de ona hükümdar gibi yetki verilmesinden yakındı. Bu yüzden de bu kanunun eksik olduğunu iddia etti.³²⁴

İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey kanun hakkında beyanda bulunan Salahaddin Bey'in tezatlıklarını açarak konuşmaya başladı. Salahaddin Bey'in devlet idaresinde baskıya karşı Tefriki kuvanın (kuvvetler ayrılığı) şart olduğunu söylemesi ancak açıklamalarının bu yönde değil de Parlamenterizme kaydığını belirtti. Tefriki kuva ona göre üç unsurdan meydana gelmekteydi. Adliye (Yargı), İcraiye (Yürütme) ve Teşriye'den (Yasama) oluşan bu yönetimin dünyada daha hiçbir ülkede tam anlamıyla tatbik etmediğini öne sürdü. Uzun uzadıya bunlardan bahseden Mahmut Bey ne Tefriki kuvanın ne de Parlamenterizm'in bu ülke yönetimi kurtaracak halde olmadığını belirtti. Türk milletinin yaşamak istediğini, yaşamak hakkını da Meclis ile kazanmak istediğinin üstünde durdu. Bu vazifeyi gerçekleştirirken Meclisin ancak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu yaşatarak kendini bulacağını savundu. Mahmut Esat Bey bu kanun ile parlak iki sonucun doğacağını söyledi: *"...Efendiler, Teşkilatı Esasiye Kanununu çok kıskanalım bu davada iki büyük hak istiyoruz ve iki büyük muvaffakiyet elde edeceğiz. Birincisi milletin istiklalini temin edecektir. İkincisi yedi asırdan beri Türk milletini daima kanatan idarenin elinden kurtaracak ve kendi idare ve hakimiyetini tesis edecektir..."*³²⁵ Bu kanun ile Türklerin ayakta kalma mücadelesi sonunda Saltanat sisteminden kurtulacaklarını düşünüyordu.

---

³²⁴ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 376-377.

³²⁵ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 377-381

Mahmut Esat Bey Teşkilatı Esasi Kanunu'nu geçersiz, daha doğrusu milletin egemenliğini geçersiz kılan, sarayı savunan Kanunu Esasi maddelerinin Mecliste asla yerinin olmadığını kanıtlamak için farklı örnekler verdiği hararetli konuşmasına devam etti. Türk milleti için "*Osmanlı tarihinin*" bağıracağı bir yaranın olduğunu söyledi. Bu yara ise Mahmut Esat Bey'e göre Türk milletinin hakimiyetini bizzat icra edememesi, kendini yetiştirmiş-aydın Türklerin yönetimde etkili olamamasıydı. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bu yaraya deva olacağına inanıyordu.

Mahmut Esat Bey, "*...Teşkilatı Esasiye Kanunu benim kanaatimce bu yaraya deva bulmuş, Türk müstahsillerini (yetiştirenler, üretenleri) için başına getirmek için en büyük adımı atmış, Türk müstahsilini sarayın elinden kurtarmıştır...*"³²⁶ diyerek sarayın elinden kurtuluş belgesi olarak gördüğü Teşkilatı Esasi Kanunu'na getirdiği faydaları sıralamaya devam etti. Kanunu Esasi varlığını tek kişinin hukukundan-Avrupa hukukundan aldığı belirterek böyle bir kanunla bir kişinin egemen olmasını Türk milletinin felaketi olarak nitelendiriyordu. Türk milletinin, hukukunu tarihinden alan Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla: "*... Birincisi: Türk milleti hakim oluyor. O bir zaferdir. Saraydan ve sınıf kanunu esasisinden kurtuluyor. İkinci; Türk milleti daha (Burjuva) Avrupa'nın bile nail olamadığı bir esasa müstenit (bağlı) bir devlet kuruyor...*" diyerek iki sonuç elde ettiğini söylüyordu.³²⁷ Mahmut Esat Bey cümlelerinin her kısmında saraya sataşmadan edemiyor, millete verdiği zararı sıklıkla dile getiriyordu: "*...Misali bugünkü bizim feci vaziyetimizdir. Efendiler saray son darbeyi indirdi. Heyeti İcraiye hareketini Kanunu Esasi ile telif ederek Türk milletini düşmana terk etti. İşte heyeti icraiyeler şimdiye kadar bu neticeleri verdi...*"³²⁸

---

³²⁶ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 380-381.

³²⁷ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 381.

³²⁸ gös. yer

Encümen adına bu kanunun gereğini açıklayan Salahaddin Bey yapılan eleştirilere cevap vermek için söz aldı. Mahmut Esat Bey'in bahsettiği Tefriki kuvanın hiçbirisinin bu kanunda yer olmadığını, Mecliste mevcut bulunan hukukun yer aldığını söyledi. Bu kanuna yapılan eleştirilerin hepsinin tefriki kuvaya olduğu, Encümenin ise böyle bir derdi olmadığını, ne Tefriki kuva ne de Parlamantarizmi getirme çabasında olduğunu belirtti. Sadece Meclis'in yetkisi nedir onu açıklamaya çalıştıklarını söyledi.³²⁹

Özellikle tartışılan hemen hemen her vekilin ortak kanaat getirdiği Hilafet ve Saltanat makamı meselesine dair de bir açıklama yaptı: "...hilafet ve saltanat makamını da bugün işgal edecek hiçbir şahıs yoktur. Hepsinin, Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mütemerkiz (topllanmış) olduğunu kanunla tasrih ettik; tarif ettik. Eksiği varsa onu söylersiniz. Millet efradına ve millete ait olmak lazım gelen hukuktan kim sarfınazar (vazgeçme) ile böyle bir şey tanzim eder ve bu Meclisi Alinin karşısına çıkar?..."³³⁰ Salahaddin Bey makamların yetkisinin Meclisin elinde olduğunu kabul ediyordu, yalnız o Saltanat konusunda aynı fikirde olmayan gelenekçilerdendi.

Sonrasında söz alan Operatör Emin Bey (Bursa) Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günden beri yaşanan inkılap uğrunda birçok yerde isyan çıktığını, çok kanlar döküldüğünü belirtti. İnkılap sonucunda bu millete hakimiyet hakkı verildiğini ve bunun asla tekrardan Padişaha verilmeyeceğini ifade etti: "...Hükümdar, elindeki kuvvetini millete vermemek için yaptığı birtakım mukabil (karşısında bulunduğu) tertibattı. Binaenaleyh bu inkılaba birçok müşkülât ile, biz, çok kan dökerek nail olduk. Bu nail olduğumuz hürriyeti, ceffelkalem (düşünmeksizin), kanunu esasının yedi maddesini tasdik etmek suretiyle tekrar hükümdarın kucağına atamayız. Sonra ne diyeceğiz hükümdara?. «Affedersiniz, yanlışlık oldu, teklif yok» diye hükümdarlığı tekrar iade mi edeceğiz?..."³³¹

---

³²⁹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 381-382.

³³⁰ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 382.

³³¹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 385.

Meclisin 119. içtması, birinci celsesinde (29.11.1921), Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey Şimdiye kadar süren münakaşayı ele aldı. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde egemenlik milletindir kanaatiyle hakimiyetini dünyaya duyuran TBMM ve onun etrafında yükselen sesi kıstıklarını belirtti. Bu sözleriyle aynı fikirdeki arkadaşlarına destek vererek, Şimdiye kadar bu çelik hukuku kıskanç bir ruh haliyle savunduklarını, bütün saldırıların bunun üzerinden yapıldığı, bu hararetili kıskançlıktan gurur duyulması gerektiğini, zira kurtuluşa ve bağımsızlığa bu yoldan gidileceğini söyledi.³³²

Yusuf Ziya Bey kanun mazbatasında belirtilen duruma kail olmadığını açıkladı. Bu açıklamayı yaparken de Padişaha Şu sözleri ile sataştı: "...*Bugünkü haris (hırslı, tamahkar) ihtiyar ile o kaydın münasebeti yoktur. Müsaadenizle biraz maksadımı açık arz edeyim. Osmanlı tahtı Saltanatını bir hırsıpiri (ihtiyarlık hırsı) ile bugün işgal eden; ecdadının yedi yüz senelik mefahirini (iftiharını), Şan ve Őevketini, yedi günlük hayatı namına ayaklar altına alan, bir refiki muhteremenin dediğı gibi, (ihanet) değıl efendiler; bilakaydüşart hiyanet işleyen o haris ihtiyarın bugün milletle alakası hesap ve kitabı kalmamıştır. Bu millette bir hukuku olmamakla beraber, bu millete verecek yalnız bir hesabı; bir kitabı vardır. Bugün onun hukukundan bahsetmek pek zait ve pek bisuttur (faydasız, boştur). Binaenaleyh onun varisi meşrularını; masumlarını bugün düşünmeyeceğiz. Buna ne hal ve ne de zaman müsaittir. Bugün bununla iştigal etmeyeceğiz...*" Yalnız Padişah'tan değıl, onun soyundan da bahsedilmemesini istemesi verasete dayanan Saltanatın bitmesi demektir. Hilafeti ise Saltanattan ayırmıŐ, hilafete olan aşkın, ilginin her zaman devam edeceğini, bu kıymetli makamın her zaman Şerefli bekçileri olacaklarını sözlerine eklemişti.³³³

Erzurum Milletvekili Durak Bey ise bütün Hilafet ve Saltanat adına konuşmaların gereksizliğini Şöyle ifade etti: "...*arkadaşlarımın bazıları hilafetten ve saltanattan bahsettiler. Bendeniz bunun üzerinde çok yürümeyeceğini ve kısa*

---

³³² TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 396.

³³³ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 397.

söyleyeceğim. Bu saltanat, hilafet meselelerinin zannetmem ki hiçbirisi bizim aleyhimize olsun. Bunun için münakaşaya lüzum yoktur."

Durak Bey yakın zamanda Misak-ı Milliye kavuşulacağını belirtti ve Hilafet ve Saltanatı ancak o zaman konuşacağız dedi. Sonrasında "...Bugün Halife için, saltanat için ve saire için zaten bu kürsüden söz söylemek bile doğru değildir. Biz zaten onun bütün vazife ve salahiyetini bu Meclisi Aliye toplamışız ve o salahiyeti ifa ediyoruz..." diyerek bu konuda Meclis kürsüsünden söz söylemenin bile yersiz olduğunu açıkladı.³³⁴

Meclisin 120. içtması, birinci celsesinde (01.12.1921), aynı konu ile başlanan müzakerede ilk sözü Gazi Mustafa Paşa aldı. Bir kısım arkadaşların kanunun gereğinden bahsettiği bir kısmın da bu kanunun ruh ve mahiyetine karşı çıktığını belirtti. Kanunun lüzumunun olduğunu ancak kabul gösterenlerin her fikrine katılmadığını ifade etti. Maddelerin her birinin tek başına tetkik ve tahlil edilmesi gerektiğini söyledi ve böyle hareket etmeyi teklif etti.³³⁵

Gazi Paşa öncelikle Encümenin hazırladığı birinci maddeyi³³⁶ ele aldı. Diğer milletvekillerinin de üzerinde tartıştığı Hilafet ve Saltanata ait yedi maddenin devamının belirten ilk maddenin Teşkilatı Esasinin aslına ve ruhuna aykırı bulunduğunu belirtirken, bu aykırılığı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu ve Kanunu Esasi'yi karşılaştırarak anlattı.

---

³³⁴ **TBMM ZC**, D. I, C. XIV, s. 402.

³³⁵ **TBMM ZC**, D. I, C. XIV, s. 423.

³³⁶ "MADDE 1. — Teşkilatı Esasiye Kanununun yedinci maddesindeki hukuk ve vazaiften başka olarak ahkamı kanuniyenin muhafaza ve icrası, bilumum kavaninin tefsiri, istikraz ve imtiyaz mukavelelerinin tasdiki, fevkalade rütbe, nişan ve manasıp tevcihi, Heyeti Vekilenin teşkili, münferiden veya müçtemian iskati ve tayini mesuliyeti, kuvvayı berriyeye ve bahriyenin kumandası, umumi veya hususi seferberlik ilanı, Hükümetçe akdolunacak mütarekenin tasdiki, mücazatu kanuniyenin tahfif veya af veya tecili, affi umumi ilanı, esnanı askeriyenin celp ve terhisi, her nevi tekalifin tarh ve tevzi veya ilgası, idarei örfiye ilanı, Meclisin mebde ve zamanı inikadının tayin ve tebdili ve indellüzum feshi dahi Büyük Millet Meclisinin doğrudan doğruya cümlei vazaifindendir." **TBMM ZC**, D. I, C. XIV, s. 323.

Gazi Paşa Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun "*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" şeklindeki ilk maddesinin hiçbir koşulda eleştirilemez olduğunu, bu hakimiyeti ve millet iradesini izah etmek için yine bu kanunun yedinci maddesine bakmanın yeterli olacağını söyledi. Yedinci madde, hukuk esaslarının hepsi TBMM'ye aittir biçimindeydi. Gazi Paşa, millet iradesini, hakimiyetini Heyeti Celile'ye teslim eder, bunun üstünde yetki, merci yoktur derken, eğer sunulan birinci madde kabul edilirse Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olarak Heyeti Celile'nin yetki ve kudretini sınırlandırılacağını, dolayısıyla milletin emanetinin kötüye kullanılmış olacağını anlattı. Milletin hakimiyetini temsil etme vazifesinde Meclisin hiçbir sınır tanımayacağını ve bu maddeyi hazırlayan Encümen kendisine verilen yetkinin üzerine çıktığını, zira Meclisin hukuku, yetkisi ve görevini sınırlama hakkının olmadığını, zaten Meclisin Heyeti Celile'ye böyle bir görev vermediğini de belirtti.³³⁷

Gazi Paşa encümenin sunduğu birinci maddede geçen «*Vekillerin münferiden veya müçtemian ıskatı*» bu ifadeyi okudu ve bu ifadenin birinci maddede yer almasının Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bu cümle ile aynı anlama gelen "*Büyük Millet Meclisi ayırdığı kanun dairelerini seçtiği vekilleri vasıtasıyla idare eder. Meclis icrai hususat için vekillere tayin eder ve ihtiyaç gördüğü zaman bunları değiştirir.*" şeklindeki sekizinci maddeyi yıkmak anlamına geldiğini söyledi. Aynı maddenin son kısmında Meclisin toplanma ve dağıtılmasından bahisle, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun altıncı maddesinde TBMM heyeti umumiyesinin (genel kurulunun) Kasım ayında davetsiz toplanır kararına karşı çıkıldığını belirtti. Milletin iradesi ve hakimiyetini miras kabul eden Meclisin ne zaman toplanıp ne zaman dağılacağı kararının kimsenin veremeyeceğini, böyle bir yetkiye kimsenin

---

³³⁷ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 424.

sahip olmadığını söyledi. Yorumlarında gittikçe sertleşen Mustafa Kemal Paşa, Encümenin ortaya getirdiği ilk maddeyi bu şekilde tahlil ederek, maddenin Heyeti Vekile'nin görevi, yetkisiyle alakalı olmadığını, aksine Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun şekil ve ruhunu bozan nitelikte olduğunu vurguladı.³³⁸ Gazi Mustafa Kemal Paşa yaptığı bu analiz ile hem Encümenin Heyeti Vekile için hazırladığı kanunun aykırılıklarını ispatlamış, milleti kayıran Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu övmüş hem de Padişahı koruyan Kanunu Esasi'nin o çok bahsedilen ilk yedi maddelerine girmeden Kanunu Esasi'nin asla geçerli olamayacağını ortaya koymuştu.

Meclisin millet iradesine hakim olma konusunda çok kıskanç olduğu, bu hak hangi heyetin elinde olursa olsun suiistimal edeceğini açıklayarak meseleyi Padişaha getirdi ve eleştirdi: "... Padişahlar işte; bu noktaya istinaden milletimizin meclislerini tahkir (hakaret) ede ede kovmuşlardır. Binaenaleyh böyle bir kayıt ve şartın esasatı kanuniyede hiçbir vakitte yeri olmayacaktır..."³³⁹

Hilafet ve Saltanat makamının yetkilerinin Mecliste toplandığını Paşa'ya kadar söz alan milletvekilleri sıklıkla dile getirmişlerdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa ise şimdiye kadar milletin hakimiyetinden sıklıkla bahsetmiş, bunu da örnekleriyle adeta tescillemişti. Saltanat kelimesini ağzına dahi almamış millet iradesi derken zaten buna gerekli cevabı vermişti. Şimdi sıra Hilafet konusunu açıklamaktaydı.

Stratejik davranan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hilafet meselesini açmadan, önce Panislamizm'den uzun uzadıya bahsetti. En başta İslam dünyasının refah ve saadeti kendi refah ve saadetimiz gibi kıymetlidir ve bununla alakadınız dedi. Bu

---

³³⁸ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 424-426.

³³⁹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 425.

hususunu belirtirken Heyeti İctimaiyenin (toplantı kurulunun), büyük bir imparatorluk halinde bir noktadan İslam devletlerini sevk ve idaresini yerine getirmesinin hayal olduğunu dile getirdi. Bu durumun doğaya, akıla ve kanunlara aykırı olduğunu savundu. Bundan seneler evvel geniş sahalara sahip olduğu, o sahada çeşitli iklimlerin yaşandığı, çeşitli etnik grupların yönetildiğinden söz etti. Her şeyde bu kadar çeşitlilik varken, her devletin ayrı bir hükümet yapısı varken imparatorluk yapısını sürdürmek imkansızdı diyerek, bunun bir gün çözüneceğini olası bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmalarının sonunu Hilafete bağladı ve Hilafeti tüm İslam alemi gibi Türk milletinin de onu temsil eden Meclisin de kutsal ve yüce saydığını tekrar tekrar söyledi. Diğer yandan Hilafet makamının başında duran halifeyi de şu sözleri ile yermeyi ihmal etmedi: *"...Fakat efendiler, bu makamı muallanın kutsiyetini hürmetkarane takdis etmiş (kutsallaştırmış) olmakla beraber, bu makamda oturacak, zatı hiçbir vakitte efendi yapmak mevzuubahis değildir. Şeriati garayi Muhammediye ile kabili telif değildir (şeriata göre doğru değildir). (Seyyidülkavim hadimihüm) buyurmuşlardır. Millete efendilik yoktur. Hadimlik vardır. Bu millete hizmet eden onun efendisi olur..."*³⁴⁰

Hilafetin mukaddes bir makam olarak anlatan Paşa, Meclisin halifeye olan olumsuz fikirlere istifa ederek, Meclisin Hilafet makamına hangi gözle bakacağını açıklıyor ve asla devletin yönetiminde o makamda olan kişinin söz sahibi olmayacağını şimdiden peşin peşin söylüyordu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa ikinci celsede konuşmasına devam etti, Kanunu Esasi'nin ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ortaya çıkışlarını, yaşanan tarihi silsileyi anlattı. Kanunu Esasi'nin Avrupalı devletleri memnun etme çabasından doğduğunu, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ise millete ait kuvveti amil kılmak için ortaya çıktığını

---

³⁴⁰ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 430.

belirtti. Paşa, Kanunu Esasi'nin bitmesini ise; *"...(Kanunu Esasiyi göstererek) bu kitapla olamaz hakikaten bu kitabın son rolü, milletvekillerini, Makamı Hilafet ve Saltanatı ihraz eden (elde eden) zatın en büyük düşmanlarla müttefiklik dağıtmasıyla nihayet bulmuştur ve onun üzerine milletimiz çocukçasına aldanmaktan ibaret olan bu hareketi artık tekrar etmemeye tövbe ve istiğfar etmiştir..."*³⁴¹ bu sözleriyle Padişahın ihanetini tekrardan hatırlatarak açıkladı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa müzakerenin kesilmek istendiği her noktada araya girerek devam etmesini istemişti. Vekillerin Saltanatın ve Hilafete bakış açılarını duymak, makamları hangi kefeye koyduğunu görmek istemişti. Sonunda sözü alarak tarihten çarpıcı örnekler vererek Meclisin bu makamları yerleştirecekleri noktaları belirlemiştir. Üstelik bunların kendi fikri değil, zaten kabul edilmesi gereken fikirlermiş gibi ortaya koyması ile karşı çıkmaları da engellemiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması etkili olmuş ve bu kanunun kabul edilmemesi için taktik verilmişti (121. içtima, birinci celse, 03.12.1921). Encümen adına söz alan bu kanunu açıklayan Salahaddin Bey kanunun tekrar encümenine iade edilmesini talep etti, oybirliğiyle bu istek kabul edildi. Gazi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları Heyeti Vekile'nin yetki ve görevlerine dair encümenin hazırladığı kanun teklifinin, İcra Vekilleri'nin seçilmesi ve Heyeti Vekile başkanının Meclis tarafından onaylama konusunun tekrar tetkik edilmesi için Encümeni Mahsusa ve Kanunu Esasi Encümenine gönderilmesini talep ettiler. Bu istek de milletvekillerince kabul gördü.³⁴²

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tadiline dair yapılan tüm oturumlar iyi tetkik edildiğinde Padişah idaresinin artık Türkiye yönetiminde yer almayacağı açıkça görülmekteydi. Padişah Vahdettin'in istenmemesi, yerine başka bir padişahın

---

³⁴¹ TBMM ZC, D. I, C. XIV, s. 435.

³⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XV, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 4.

getirilmesi ile halledilecek bir mesele olarak görülmediği kesindi. Millet'in idaresinin ilelebet devam etmesinin savunulması, Saltanatın kaldırılmasının gerçekleşeceğini gösteren kanıttı.

1.2.2. Veliht Abdülmecit Meclis'e Gönderdiği Mektup Üzerine Yapılan Görüşmeler

Meclis'in 133. içtması, üçüncü gizli celsesinde (24.12.1921), veliaht Abdülmecit tarafından Meclis'e bir mektup yazıldığını Milli Müdafaa Vekili (Milli Savunma Bakanı) Mustafa Kemal Paşa açıkladı. Mektup Heyeti Celile'ye okunmuş, yalnız bu metin alenen zabıt ceridesinde verilmemiştir.³⁴³ Bu mektubun zaten içeriğinden çok Mecliste yarattığı etki dikkatleri çekmekteydi. Üyeler iyi günde hal hatır soruluyor diyerek, kızgınlıklarını dile getirdiler, bundan daha önemlisi artık padişahın da veliahdın da yönetimde yeri olmayacağını açık bir dille ifade ettiler.

Mustafa Kemal Paşa, veliaht Abdülmecit'in daha önce de kendi şahsına mektup gönderdiğini belirtti. Ancak Paşa, şahsının hiç önemli olmadığını, millet'in temsilcisi Meclisi tanımları, Meclisle alakadar olmalarını bildirdiğini söyledi. Bunun üzerine veliaht Abdülmecit'in Büyük Millet Meclisine "*Meclisi Kebiri Milli*" tabiriyle mektup yazdığını belirtti.

Muş Milletvekili İlyas Sami Bey veliaht Abdülmecit'in bizzat Mecliste bulunmasını teklif etti. Buna karşı çıkan Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey bunun

---

³⁴³ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 522.

çok nazik bir mevzu olduğunu belirterek bu isteğin mümkün olmadığını söyledi. Hüsrev Bey "...Hallolunacak meselemiz, şu veya bu şahıs değil, makamı Hilafettir..."³⁴⁴ diyerek meselenin ciddiyetini ortaya koydu.

Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey halkın eski zamanlardaki beklentilerinden bahsederek artık gözünün açıldığını söyledi. Saltanat sisteminin bu memlekette artık yerinin olmadığı, ne padişah ne de veliahdın bu millet üzerinde söz

sahibi olamayacağını şu sözleriyle vurguladı: "...daima dünyayı düzelterek bir Mehdi geleceğini itimat eden millet, eski tabiri ile sütte seniyeye yüz sürmek beliyesinde... O vaktin idaresinden memnun olmaz. Vaktin Veliahdine ümidini bağlardı. Abdülhamit zamanında Veliahdlerden ümidi halas (kurtuluş) beklerdi. Ondan sonra ondan memnun olmaz, ikinci bir Veliahdten ümit ederdi. O geçer, ondan da memnun olmaz üçüncü bir Veliahdde bel bağlardı. Millet yaşamak yollarını, istiklalini şahıslarda değil kendi azim ve iradesinde aramalıdır..."³⁴⁵ Millet kurtuluşunu,

güvenliğini ve mutluluğunu daima veliahtlardan beklediğini ifade eden Besim

Atalay Bey, buna karşılık Osmanlı padişahlarının halkı önemsememesini şöyle eleştirdi: "... Selimi Salis istisna edilirse, hatta Fatih de dahil olduğu halde, hiç birisi memleketi ciddi surette düşünmemiş, onlar memleketi çiftlik olarak görmüştür. Son hadis olan vekayi üzerine millet hakimiyeti eline aldı, kan döktü ve döküyor ve dökecektir. İstihsal etmiş olduğumuz hakimiyeti, vevki yüksek olsun bir şahsa vermek, bir şahsın eline vermek taraftarı değilim efendim.

*Kim veriyor. Kimse vermez. Onlar senelerden beri bin türlü yokluk içinde yuvarlanan bu milletin ne vakit imdadına koşmuşlardır ve ne vakit hatırını sormuşlardır? Bugün muvaffakiyet görünce bizi soruyorlar ve bir menfaat istihsal için bizi yokluyorlar..."*³⁴⁶

Sivas Milletvekili Emir Paşa Abdülmecit'in mektupta millete teşekkür ediyor deyip bu olaya ılımlı yaklaşmasına Edirne Milletvekili Şeref Bey tepkisini gösterdi:

"...Efendiler Meclisi alinize bir zat bir mektup yazmış, evet bu mektup okunur. Ben ümit ederim ki Meclisi alinin bu davaya başladığı günden sonuna kadar muhafaza ettiği vakarla... Efendiler, 16 Mart tarihinde altı asrın bütün Türk ve İslam imanı

---

³⁴⁴ gös. yer

³⁴⁵ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 522-523.

³⁴⁶ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 523.

yaşattığı İstanbul işgal olunurken ve sizin vekilleriniz sürüklenirken bu Efendi nerede idi?... İzmit karşısında sizin efendiler; sizin sevk ettiğiniz Anadolu'nun imanlı evladı İngilizlerle çarpışırken ve Mehmetçiğin kurşunu İngilizin kalbine girdiği vakit; İstanbul hastanelerine gidip tebrik eden bu efendi idi; şimdi size mektup yazan. Efendiler, siz azim ve imanınızla buraya toplandınız ve bir varlık yarattınız. İşte Taymis muhabirine; Veliahdı Saltanat namına Sevr ahitnamesini tatbikten başka çare yoktur, diyen yine bu efendidir..."³⁴⁷

Şeref Bey, veliaht Abdülmecit'in düşman yanında yer alıp da Meclise, millete teşekkür eden bu mektubunun masumane görülmesine şiddetle karşı çıktı. Geçmişiyile iftihar ettiğini belirten Şeref Bey, milletin belirli noktaya geldikten,

başarılar elde ettikten sonra yapılan bu hareketi hoş görmediğini belirtti: "...Ben milli mefahirimizle iftihar eder ve maziye de anlarım. Evet efendiler, bize Fatihleri, Yıldırımları yaratan ve Yavuzları meydana getiren ve Hilafeti bu millete getirenler bu hanedan idi. Buna şüphe yok. Fakat orada durunuz. Bir Meclis ki İradei milliyeye hakim ve millet mukadderatına hakimdir dedikten sonra, iki senedir devam eden mücadelede düşman karşısında bu kadar fedakarlıklar gösterildikten sonra, cılız bir ses işitilmiş ve millet yükseldikten sonra buna nim bir iltifat... Yine bütün ümit zavallı Anadolu'da. Anadolu çalışacak, çalışacak ve ineğinin sütünü, efendinin sarayı haşmetine götürecektir..."³⁴⁸

Şeref Bey konuştuğu milletin yanında zamanında olmayan Abdülmecit'e

öfkeleniyor, bu işte başka bir parmağın olduğunu savunuyordu: "...Efendiler, bu efendi mücahedei milliyeye (milli savaşa) bed'ettiğimiz (başlamadığımız) zaman nerede idi? Biz ne vakit İstanbul'u alırız, şu kararı buradan kaldırırız, ne vakit Bursa'yı fethederiz; ondan sonra bunları düşünürüz. Emin olunuz bunlar İngiliz propagandası..."³⁴⁹

Sonrasında söz alan Mustafa Kemal Paşa (Ankara) Abdülmecit'in bu girişimini yararlı bulduğunu ifade eden cümleler kurdu. Daha önce Osmanlı hanedanını bu mecliste konuşmaya zemin oluşturacak bir durumun olmadığı, bu mektubun ise buna vesile olduğunu belirtti. Bu mektubu iyi tahlil edip, uygun bir cevap vermenin hem yararı hem de zararı olabileceğini söyledi. Zararlı bulduğu

---

³⁴⁷ gös. yer

³⁴⁸ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 524.

³⁴⁹ gös. yer

kısımı: "... Malumu alinizdir ki heyeti celileniz ve bütün millet, maruz kaldığı fenalığı bertaraf etmek için çarpıştığı zaman Padişah ve bütün etrafında bulunanlar, bu milleti bu istikametinden inhiraf ettirmek (saptırmak, döndürmek) için tevhibi mesai etmişler ve millet içine bin türlü fesat tohumları saçarak anları kıyam ettirmişler, anlara ihtilal yaptırmışlar ve Meclisi alinizin bu gibi isyan ve ihtilaller çıkaranlar hakkında tedabiri zecriye (yasaklar) tatbik etmesine ve binnetice bir çok kanlar dökülmesine meydan vermişlerdir. Fakat iki senelik hadisat ve Meclisi alinizin tecellüdü (ısrarı) artık millete anlattı ki: Meclisin haiz olduğu kuvvei aliyeden ve iradei aliyeden başka bir kuvvet mevcut değildir. Her halükarda bu iradeye tabi olmak mecburiyetindedir. Başka tarafın, başka makamın iradelerinin talii (sonradan gelen) memleket ve millet üzerinde hiç bir tesiri yoktur. Başka mahallerden vaki olacak telkinatın mazarratını (zararını) millet, fiilen hissetmeğe başladı ve bunu itiyat edindi. Elhamdülillah bu gibi fenalıkların önüne geçti. Demek ki milletin ananevi olan ve çok kuvvetli olan bu hissiyatı haddi makule irca edildiği zaman millet, bu fenalıklara sebebiyet verenlere kani olmamağa başlamıştır. Buna kani olmuştur. Şimdi bu mektup ve bu mektup vesilesiyle yazılacak cevap, İstanbul'a kuvvet bahş olacak ise ve millette tekrar böyle bir fikrin azami derecede tecellisiyle ve azami derecede teşevvüü (karışıklık) mucip olacak ise bu, bittabi, zarardır..."³⁵⁰ şeklinde açıkladı.

Paşa'nın sözlerinden bu memlekette Saltanatın yaşatılmayacağını anlamak mümkündü. Halkın da uyandığını, artık onun da böyle bir idarede yönetilmek istemediğini sözleri kanıtlıyordu. Bu bakış açısıyla meseleye bakılmasını ve milletin bağımsızlığı tamamen elde edildiğinde bu mevzuların konuşulmasını istedi. Esasında meclisten istediği Abdülmecit'e hitaben İstanbul'un, dahilinde Padişahın sahip olduğu makamlara kuvvet bahşedilmemesiydi.

Mustafa Kemal Paşa veliaht Abdülmecit'in mektubunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını, direk ona hitaben yazdığını ve metinde de siyasi başarılarından bahsedip, Meclisimiz diyerek sahiplendiğini belirtti. Buna karşılık Paşa: "...Halbuki makamı hilafet ve saltanatta oturan zat; henüz bunu kabul etmemiştir ve bilakis reddetmek istiyor; reddetmek istiyor; reddetmekle meşguldür ve tanımamak istiyor..." dedi.

---

³⁵⁰ gös. yer

Paşa mektubu yazan zatın da görünürde Meclisi tanımayanlardan olduğunu, bu yüzden bu mektubu Padişahın ve yahut İstanbul Hükümeti'nin öğrenmesiyle Abdülmecit'e her türlü fenalığı yapabilecekleri yönünde endişesini belirtti. Diğer taraftan Padişahın ya da İngilizlerin bununla bir ilgisi olabileceğini düşündüğünü açıkladı. Bu durumun bir ihtimal olduğunu, eğer öyleyse Meclis ve millet üzerinde etki yaratıp, milleti uyutup kendilerine çekme gayretinde olabileceklerini söyledi. Paşa, bu zararlı tavrın Meclisin kendi lehine çevirebileceğini, "*Meclisi mektubunda tanıdığı*" gibi kelimelerinden istifade edileceğini belirtti.³⁵¹

Mustafa Kemal Paşa meclis adına bir cevap müsveddesi hazırladıklarını belirtti. (Yalnız bu müsvedde gizli zabıt ceridesinde açıkça belirtilmemiş üzerine konuşmalar yapılmıştır.) Gerekli muamele yapılması için müsveddenin Divanı Riyasete havale edileceğini söyledi ve milletvekillerinden cevap metnine çokta alaka göstermemelerini istedi.³⁵² Bundan maksat ise saltanatın varisi görünen kişinin millet önünde yüceltmemek, eğer ki Padişah ve ya İngilizler bu işin arkasında ise onların çıkar sağlamalarını önlemektir.

Mustafa Kemal Paşa daha önce veliaht Abdülmecit ile birebir görüşmelerini anlattı. O zamanlar ondan Anadolu'ya gelmesini istediğini söyledi. Bu görüşmenin sonucunda Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk'un İnebahtı'ya geçtiğini ve ancak onun gelişinin İstanbul'un yönlendirip yönlendirmediğinden emin olmadığını açıkladı. Ömer Faruk Efendi'nin İstanbul'da saltanat cemiyeti teşekkül ettiğini ve bu cemiyetin

---

³⁵¹ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 524-525.

³⁵² TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 525.

Anadolu'ya geçtiğini belirtti. Bu esnada Ömer Faruk Efendi'nin Anadolu'da bulunmasını uygun bulmadığını, onun da farklı emeli olduğunu sözlerine ekledi:

"...Bana yazdığı şeylerde diyor ki: Ben oraya geliyorum. Ben oraya gelir gelmez, benim şeraitimi şimdiden tespit ediniz ve ben buradan bir takım insanlar getireceğim ve benimle beraber kalacaklardır. Doğrudan doğruya istihdaf ettiği gaye, halife ve padişah olmak... Bunun mümkün olamayacağını kendisine söylemişler. Bunu kafasına koymuş... Halbuki Ömer Faruk Efendiyi buraya getirmek Halife veya Padişah yapmak mevzuubahis değildi. Belki de bir çok teşevvüşatı (karışıklığa) mucip olacaktı. En iyi vazifenizi İstanbul'da görürsünüz demiştim..."³⁵³ Paşa'nın bu anlattıkları mektuba fazla önem verilmemesini isteğini açıklamaktaydı. Paşa'nın Ömer Faruk Efendi'nin kendisine yazdığı mektuptan çıkarımı şöyledir: "...Yalnız ona demişler ki, gider gitmez emri vaki yaparsın ve millet her şeyi unuttur, büyük alayışlarla (tantana ile) sizi Padişah eder ve o da ona güvenerek benim muvafakatimi (rızamı) almaksızın gelmiştir ve hakikaten İnebolu' ya çıktığı zaman, memul, ve derhal İstanbul'a da haber vermiştir. Yani caizse Padişahın veyahut Babasının muvafakatiyle gelmiştir..."³⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın çıkarımlarından meclisin asla bir veliahdın baş tacı yapmayacağı anlaşılmaktaydı. Ömer Faruk Efendi'nin Anadolu'ya gelmesinden İstanbul'un haberinin var olması gibi Abdülmecit'in mektubundan da haberlerinin olabileceğini çıkarılabilir. Ayrıca yine bu konuşmalardan İstanbul'un da halka kendini kabul ettirme telaşı var olduğu görülmektedir. Üstelik bunu Anadolu'da halka emri vaki yaparak halledeceklerini düşünmüşlerdir. Aslında "*millet her şeyi unuttur, sizi padişah eder*" cümlesinde halka unutturmak istedikleri kara lekelerini de kabul etmişlerdir.

Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi söz alarak bu konunun müzakeresinin yapılması hatta ağza alınmasının bile tehlikeli bulunduğunu belirtti. Mektuba cevap konusunda ise eğer Abdülmecit'in bu mektubu tek başına yazdıysa verilecek cevapla kendisini büyük tehlikeye düşürüleceğini, cevapta verilen selamın karşılanmasının

---

³⁵³ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 525-526.

³⁵⁴ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 526.

kafi olduğunu, bununla daha fazla vakit harcanmamasını istedi ve müzakere burada sona erdi.³⁵⁵

1.2.3. İtilaf Devletleri'nin Mütareke ve Antlaşma Önerileri Üzerine Meclis'te Yapılan Görüşmeler

İtilaf Devletleri'nin 1921 Şubat-Mart aylarında Türkiye'deki savaşa son vermek ve barış yapmak için attıkları adımlarından (Londra Konferansı) sonra, 1922 kış aylarında tekrar barış için hazırlanmıştır.³⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantı yılının açılması münasebetiyle yaptığı konuşmada hem iç ve dış siyaset gelişmelerinden ve gelecekteki izlenecek yollardan, iç siyasette en çok iktisadi gelişimden ve bu yönde devletleştirme politikasından, dış siyasete yönelik ise Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra imzalanan antlaşmalardan teker teker bahsedip kazanımları açıkladı.³⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın formüle ettiği yönde dış ilişkilerin gelişmesi için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Şubat ayında Avrupa'ya (Paris-Londra) gönderilmişti. Yusuf Kemal Bey siyaseten aydınlanma yanında İngiltere ile Fransa arasındaki açıklıktan istifade etme imkanının olup olmadığını tetkik edecekti.³⁵⁸

Yusuf Kemal Bey bugünlerde Mustafa Kemal Paşa'nın bu yolculuktan tedirgin olduğunu belirtmişti. Bunun nedenini ise kendisinin Halep üzerinden değil

---

³⁵⁵ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 526-527.

³⁵⁶ Selek, a.g.e., C. II, s. 712; Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s. 98.

³⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XVIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 2-16.

³⁵⁸ Selek, a.g.e., C. II, s. 714.; Geniş bilgi için bkz, Salahi Sonyel, "*Son Osmanlı Padişahu Vahdettin ve İngilizler*", *Bellekten*, C. XXXIX, S. 154, 1975, s. 261.

de İstanbul üzerinden Avrupa'dan geçecek olması ve Paşa'nın Padişahla görüşmesinden endişelendiği yönünde açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği her emri yerine getireceğine dair söz vermiş ve Paşa'dan sadece Padişah ve Sadrazam Tevfik Paşa ile görüşmesi ve onun dışında kimse ile irtibata geçmemesi talimatı aldığını belirtmişti. Bunun dışında Padişaha iletmesini istediği seçilmiş sözler, Padişahın sadece dinsel bir makamda olmasından dolayı tanındığını belirtmekteydi:

*"Büyük Millet Meclisi Hilafet makamını tanıyor. Hilafet makamının da Büyük Millet Meclisini tanımasını istiyor."*³⁵⁹

Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da ilk olarak Tevfik Paşa ile görüşmüş bu görüşme esnasında yanlarında Ahmet İzzet Paşa da bulunmaktaydı. Yusuf Kemal Bey, barış imkanlarını yoklamak için Avrupa'ya geçeceğini belirtmiş ve onların adına konuşma izni istemişti. Tevfik Paşa hemen kabul etmiş ve İzzet Paşa'ya onaylatmıştı. Ertesi gün Yusuf Kemal Paşa'yı ziyarete gelen Fransız Generali Pele laf arasında İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gideceğini söylemişti. Bunun üzerine Tevfik Paşa ile görüşen Yusuf Kemal Bey ondan *"elçiler istediler"* cevabını almıştı. Yusuf Kemal Bey hemen elçiliğe gitmiş, General Pele'yi bulmuş ve durumu anlatmıştı. Bu kez şaşkınlığını dile getiren General Pele'den kendilerinin müracaat ettiği yanıtı gelmişti.³⁶⁰

---

³⁵⁹ **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 863.; **Selek, a.g.e.**, C. II, s. 714-715.; Mustafa Kemal Paşa endişesinde son derece haklıdır. Her şeyden önce Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti'ni çok iyi tanımaktadır. Ayrıca kendisi çok önce İstanbul'da Milli Mücadele hareketinin siyasi ve fikri temellerini hazırlamakla meşgul iken (13 Kasım-16 Mayıs 1919) Sultan Vahdettin ve İstanbul kamuoyunu yakından gözleme imkanı bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un Avrupa yolculuğunda Ankara'nın destek isteğine olumlu bir cevabın gelmesinin zayıf bir ihtimal olduğunu tahmin etmekte ve yaşanan gelişmeler bu tahminleri doğrulayacak nitelikteydi. Yalçın, **Milli Dış Siyaseti...**, s. 103.

³⁶⁰ **Selek, a.g.e.**, C. II, s. 715.

Yusuf Kemal Bey'e oynadıkları tek oyun bu değildi, onu Padişaha bir "*dilekçi imiş*" gibi götürmüşlerdi. Padişahla olan görüşmeden de bir sonuç alamamış, Vahdettin onu gözlerini yere dikmiş ve başını sallayarak dinlemiş ve tek kelime söylememişti. İzzet Paşa ve arkadaşları bunlarla yetinmemiş, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki girişimlerini karıştırmak ve güçleştirmek için İzzet Paşa'yı Yunanlıların elinde bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den önce Paris ve Londra'ya göndermiş ve bu yolculuk son dakikaya kadar gizlenmişti.³⁶¹

Yusuf Kemal Bey ile padişah arasında geçen bu görüşmeden Ankara açısından bir sonuç elde edilememişti. Yusuf Kemal Bey'in bir endişesi vardı; TBMM bu görüşmeyi nasıl değerlendirecekti? Gerçekten görüşmeden iki hafta sonra Yusuf Kemal Bey meclis tarafından ağır eleştirilere maruz kalacaktı. Hariciye Vekili muhtemel tepkileri tahmin ettiğinden Ankara'ya gönderdiği rapora şöyle bir not düşmüştü: "*Bizce ifşasını lüzum-ı kati olmadıkça Hünkar ile benim aramda mülakat vuku bulduğunun mektum (gizli) tutulmasının muvafık görmekteyim.*"³⁶²

Hariciye Vekilinin gizli tutulması konusundaki titizliğine rağmen mesele basına yansdı.³⁶³ Yusuf Kemal Bey'in İstanbul temasları Büyük Millet Meclisi'nde büyük gürültüler koparmıştı.³⁶⁴ Meclis 3. içtması, gizli ve aleni ikinci, üçüncü, dördüncü celselerinde (06.03.1922), İstanbul'un Yusuf Kemal Bey'e yaptıkları kandırmaca sonucunda Padişaha, İstanbul Hükümeti'ne ve hatta Heyeti Vekile'ye ve

---

³⁶¹ Yusuf Hikmet Bayur, "*TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek'in 1922 Martunda Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar*", **Bellekten**, No: 160, 1976, s. 667.; **Nutuk/Söylev**, C. II, gös. yer; Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 715-716.

³⁶² Ömer Akdağ, "*Büyük Taarruz'dan Önce Ankara ile İstanbul Arasında Saltanatın Akabetini Tayin Eden Bir Görüşme*", **Türkler**, (Ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 102.

³⁶³ gös. yer

³⁶⁴ Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 716.

görevlendirdiği Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e sesler yükselmiş, olumsuz sözler söylenmişti.³⁶⁵

Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Beyin, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki tarzı hareketine dair ve Karesi Milletvekili Abdülgafur Efendi'nin, İzzet Paşa Heyeti'nin Londra'ya seyahati hakkında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden sual takrirleri, Aydın Milletvekili Tahsin Bey, Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Beylerin açıklama bekleyen takrirleri ile bu konu üzerinde uzun uzadıya duruldu. Bu şahısların takrirleri sadece gizli zabıt ceridelerinde açıklandı, alenen açıklaması sakıncalı bulundu. Takrirlerde Yusuf Kemal Bey'in Padişahın huzuruna çıktığı haberinin doğru olup olmadığı, böyle bir kararı veren Heyeti Vekile'nin bu yetkiye sahip olup olmadığı soruldu.

Özellikle de Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey'in: *"...istihbaratıma nazaran Yusuf Kemal Beyefendi; Teyfik, İzzet Paşalarla huzura çıktığı zaman Padişah arzunuz veçhile sizi bir tebaa gibi kabul ediyorum diye iltifatta bulunduğu mervidir (sağlam olarak bilinmemektedir). Büyük Millet Meclisinin istiklal ve hakimiyetini ihlal eden bu ahvali müessife (keder veren durumlar) ne ile telafi edilecektir?..."* şeklindeki sözlerinde Padişahın TBMM'den kendini üstün görmesini hazmedemediği görülmekteydi. Ardından bu vaziyete mahal verdiğini düşündüğü Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gitmesine gerek olmadığını söyledi.³⁶⁶

Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'da yaşadığı durumu ve takrirlere cevabı Hariciye Vekaleti Vekili Mahmut Celal Bey (Saruhan) beyan etti. Mahmut Celal Bey, İstanbul'dakilerin esaret havasında kararlarının değiştiği ve sürekli değişen bir siyasi vaziyet aldıklarını bilen Heyeti Vekile'nin İstanbul ile son defa görüşmek

---

³⁶⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. I, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 15.

³⁶⁶ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 60.; TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 14.

üzere teşebbüste bulunduğunu ve Meclisin onların milletin kaderi hakkında karar veremeyecekleri uyarısını yapmak için böyle bir girişimde bulunduğunu, milli davanın meşruiyetini ispat etmek üzere Avrupa'ya giden Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'dan geçerken gereken kişilere düşmanların aleti olmamalarını bildirmesi ve Hilafet makamı ile de irtibat kurması görevini verdiğini anlattı.³⁶⁷

Mahmut Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'dan müspet bir sonuç alamamasını, Padişah ile görüşmelerini Yusuf Kemal Bey'den aldığı bilgiler doğrultusunda anlattı. Görüşme akşam yapılmış ve saklı tutulmasına gayret edilmişti. Yusuf Kemal Bey Sultan Mehmet ile görüşmüş, bu görüşmede İzzet Paşa da bulunmuştu. Yusuf Kemal Bey birlikte hareket etmek lüzumu karşısında memlekette tek meşru kuvvet olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilcisi sıfatıyla Avrupa'daki seyahati esnasında Misakı Milli dairesinde gerçekleşecek teşebbüslerinin teşviş edilmemesini istemişti. Hilafet makamını işgal eden zata Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin takip ettikleri esaslar gereğince Muallayı Hilafeti korumaya bağlı olduklarını, buna karşılık onun da meclisi tanınmasını talep etmişti. Yusuf Kemal Bey'in TBMM adına orada olduğunu vurgulaması İzzet Paşa ve arkadaşlarının oyununu anlaması yani bir müracaatçı gibi olmadığını göstermek, Padişahın da onu milletten bir ferdi kabul eder tavrını değiştirmek istemesinden kaynaklanmaktaydı.³⁶⁸

Mahmut Celal Bey Yusuf Kemal Bey'in Padişahın verdiği cevabı şöyle anlattı:

---

³⁶⁷ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 63.

³⁶⁸ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 63-64.; TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 17.

"... Bunun (Yusuf Kemal Bey'in talebi) üzerine kendisiyle millet arasına Yunanlıların girdiğini ve Yunanlılar memleketten mündefî olduktan (gönderildikten) sonra bu talebimizin şayanı müzakere olduğunu söylüyor ve daha ileriye vararak itidal (soğukkanlılık) ile hareket etmek lazımdır diyor. Bunu da bana General Pelle söyledi diyor..."³⁶⁹

Mahmut Celal Bey farklı bir örnekle de Padişahın Meclise karşı tutumunu

daha iyi şekilde gözler önüne serdi: *"...Paris mümessilimiz Ferit Beyden bir rapor almış bulunuyoruz. Ferit Bey raporunda General Pelle ile vukubulan mülakatından bahsediyor ve diyor ki: General Pelle beni ziyarete geldiği zaman kendisinden sarayın, vaziyeti hakkında izahat istedim ve dedi ki: Padişahın size de yaptığı gibi İngilizlerle birleşerek bize arka çevireceğinden çok korkuyorum..."³⁷⁰*

Yusuf Kemal Bey İzzet Paşa'nın yalanlarına karşılık ona direktif niteliğinde bir mektup yazmıştı. Bu mektubunda Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun millet ve memleketin hayat ve istiklalini kurtarmak için takip ettiği mukaddes davaya sadık olduğunu zannettiğini, saray mülakatının tertip-düzen, oradaki konuşmaların bunun aksini gösterdiğini söyledi. Ayrıca Ankara'nın Avrupa seyahatine karar verdiği esnada İstanbul'un da bu yolculuğa kalkışmasının Avrupa gözünde TBMM dışında barış yapacak bir heyet olduğu ümidi vermek anlamına geldiğini, kendisini Halife ile görüşmede müracaatçı olarak göstermesine olan kızgınlığını da dile getirdi.³⁷¹ Bunların ardından İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gönderilmesinin nasıl planlandığını yukarıda belirtmiştik. Yusuf Kemal Bey, kendisine oynanan oyun karşısında ve bunun gerçeğe çok yakın anlatılmasından hayrete düşmüştü. Meclisin iyi niyetine, yaklaşımına karşılık İstanbul karışıklık çıkarmıştı.

---

³⁶⁹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 17.

³⁷⁰ gös. yer

³⁷¹ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 63-64.; TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 18.

Hariciye Vekaleti Vekili Mahmut Celal Bey İzzet Paşa'nın yalanlarının delaletiyle ortaya çıktığını belirtti. Ona olan kızgınlığını, Yunanistan'ın müsaadesiyle, Yunan işgalinde olan topraklarda, Yunan bayrağı asılı trenle Avrupa'ya seyahat ettiğini söyleyerek dile getiriyordu. Yusuf Kemal Bey'in de Avrupa seyahatine devam ettiğini söyledi ve İstanbul'un belirli ve hırslı bazı ricali tarafından zorlaştırılmaya çalışılan bu hareketlerin Ankara'nın metin ve azimkar yürüyüşünden alıkoyamayacağını bildirdi. Mahmut Celal Bey "*Tarih bu bir gurup gafilin akıbetini kaydedecek, millet ona göre hüküm verecektir*" diyerek sözlerini sonlandırdı.³⁷²

Mahmut Celal Bey'in beyanatı üzerine söz alan Aydın Milletvekili Tahsin

Bey yurdun işgalinden sorumlu tuttuğu Padişahı eleştirdi: "*...Yunanlıların memleketimize ayak bastıkları günden beri, bir taraftan Yunanlıların, bir taraftan İslamların birbirini kırmak suretiyle belki bir buçuk milyon Müslümanın mahvolmasına ancak Sultan Mehmedi Sadis denilen adamın Hilafet bayrağını Yunanlılar eline teslim edip bizim üzerimize saldırmışından ve İslamları yekdiğeri aleyhine isyan ettirip Hükümeti milliyeyi onlarla mücadeleye mecbur etmesinden tevellüd etmiştir (doğmuştur). Tasavvur buyurunuz efendiler, düşününüz efendiler. Bu adam her vakit bu hıyanetinin mesuliyetini ve millete karşı bunun hesabını vermek mecburiyetini düşünmekten bir an hali kalmayacaktır. Bu haleti ruhiyede ve bu zihniyette bulunan bir adama hitap etmek ve onunla anlaşmaktan bir netice husulü kabili tasavvur mudur (düşünülebilir mi)?...*"³⁷³

Heyeti Vekile'nin böyle bir teşebbüste bulunmasını hata olarak görüyordu.

Hata hatayı doğurur diyen Tahsin Bey, Heyeti Vekile'nin Hariciye Vekilini Sultan

Mehmet'e gönderilmesinin de hata olduğunu savunuyordu: "*...onun vasıtasıyla anlaşmak için Sultan Mehmed'e onu göndermesi, temas etmek için mezuniyet vermesi aynı hatadır. Sultan Mehmed orada bir esirdir. Kabul ettiğimiz kaide budur. Bir esir alınmak istenildiği zaman onunla mı pazarlık edilir, yoksa efendisi ile mi? Yani orada Amiral Harington ile mi anlaşır? Sultan Mehmed'i almak isterse ona gider.*

---

³⁷² TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 64.

³⁷³ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 65.

Onunla anlaşmak lazımdır. O bir esirdir. Onun efendisi Harington, onun efendisi Lloyd George... Binaenaleyh İstanbul'da Sultan Mehmed'le müzakere etmesi doğru olur mu? Bu böyle..."³⁷⁴

Tahsin Bey, Sultan Mehmet'i etkisiz görmesinin yanında belirli bir bedeli de ödemesi gerektiğini söylüyordu: *"...Hariciye Vekilinin velev Sultan Mehmed'le zaten gayrikabili hal bir meseledir. Tasavvur buyurunuz ki, Sultan Mehmed bugün yüz binlerce İslamın kanını dökmeye sebep olmuştur. Bunların hesabını vermek mecburiyetindedir..."*

Meclis Başkanı'nın mevzunun bu olmadığı, *"sadede gel uyarısı"* üzerine, konunun tam da bu olduğunu söyleyen Tahsin Bey Padişaha yüklenmeye devam etti:

"...Bu adamın behemehal (elbette) mevkiinde bulunmak ve tutunmak için her halde İngilizlere istinad etmek mecburiyeti vardır; ilanihaye (sonuna kadar) öyledir..."

Tahsin Bey, Padişahın konumu için İngilizlere mecbur olduğunu söylerken İngilizlerin de saltanat ile Meclis arasında fitne ocağını bulundurmak için onu bu memleketin başında tutacağı çıkarımı yaptı. İzzet Paşa'nın Londra'ya Harington'un tavsiyesiyle gittiğini, İngilizlerin bu durumu dünyaya Türklerin kendi içinde anlayamıyorlar mesajını verip, kullanabileceğini söyledi. Bu konumu yaratan Heyeti Vekile'ye ve milletin mukadderatını belirlemek, milletin hukukunu muhafaza etmek için Avrupa'ya anlaşmaya giden Yusuf Kemal Paşa'ya tepkisini yineledi. Hariciye Vekilinin geri çağrılmasını ve Heyeti Vekile'nin devrilmesini talep etti.³⁷⁵

Edirne Milletvekili Şeref Bey Hariciye Vekilinin beyanatını dinlerken aklından gelmiş geçmiş bütün halifeleri geçirdiğini söyledi. Şimdiki Hilafet Makamında oturan zat ile geçmişteki Halifeleri mukayese etti: *"...Ulu Hakan, Ulu Türk Hakanı Yavuz Sultan Selim'e hatip minberde ilk defa olmak üzere: Hadimül*

---

³⁷⁴ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 66.

³⁷⁵ gös. yer

haremeynişşerifeyn, derken başından destarını altından seccadesini atarak toprağa kapanan ve Allahına secde eden o Büyük Padişah ile şimdi bir sarayın muzlim köşesinde sığınan şahsiyet, didişen, çalışsan, çırpınan, yaşamak isteyen koca bir milleti ne hale getirdiğini düşündüğüm zaman, Allahım büyüktür, ana kahredenler senin saikailahiyen ile mahvolacaktır, dedim..."³⁷⁶

Şeref Bey sözlerini daha da ağırlaştırarak Hilafet makamında bulunan şahsın ne yaparsa yapsın, makamın yüceliğini kapatacak nitelikte olamayacağını vurguluyordu: *"...O makam ne kadar büyükse, o makama gelen bir mekinin seciyesi İslam olmak şartıyla pek çok alçak olabilir. Fakat makamın ulviyetini onun fenalığı katiyen örtemez. Çünkü makam kutsidir. Zira bütün İslam aleminden alınmış ve nihayet efendiler; mahbubu hüda olan Fahri Risaletin makamını haiz bulunmuştur. O makam, makamı kutsi, fakat şahsiyet, her vakit için sefil ve nakamdır..."³⁷⁷*

İstanbul'un işgal edildiği vakit çok üzüldüğü belirten Şeref Bey İngilizlerin bu vatanın evladını topladığı sırada *"...padişah da sarayında kahkahalarla gülüyordu."* diyordu. Bunların yaşandığı gün Padişahın Defterhane'ye (tapu kadastro) giderek, kendine ait emlakın senedini teftiş ettirmek için bir kişiyi göndermesini facia olarak değerlendirdi. Meşrutiyetin ilanı sırasında Rıza Nur Efendi'nin *"Serveti Şahane ve Hakkı Millet"* adında yazmış olduğu bir kitap üzerine milletin hakkını aradığı, onucunda da emlakını aldığını belirtti. *"...milletin hazinesine teslim etmiş iken, işte en son şimdiki şahsiyeti sefile bundan istifade ederek o emlakı kendi üzerine çevirmiştir."* diyen Şeref Bey'in Padişaha olan kızgınlığı artık hakarete dönüştü. Bu milletin binbir fedakarlıkla düşman önüne set çekip, onu geri püskürtmesine karşılık çok önemli mütareke zamanında malını mülkünü düşünen Padişaha ateş püskürüyordu: *"...Efendiler; işte düşününüz ki, bir millet yaşamak için çırpınırken, uğraşırken mütareke denilen belayı siyah üstüne çöktüğü dakikada ben milletin reisi bulunduğum diyen zat, kendi şahsi menfaatini temin için üç beş parça binanın, beş on parça tarlanın tapu senedini çıkarmakla meşguldür. Efendiler, ben isterdim ki, Ahmet Celayiri'yi Temürlenk'e teslim etmektense, koca muazzam bir saltanatın enkazı tarumarı üzerine kapanmayı, Yıldırım Bayezit'in,, halefi na halefi bu mal kadar alçalmasın..."* Şeref Bey bu sözleri padişahın keyfinden ödün vermediğini de

³⁷⁶ gös. yer

³⁷⁷ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 67.

ekledi: "...Sakarya vadilerinde son kanını dökerek milletin namusunu, alsancağını asırlardan beri şerefini, nihayet İslam'ın mihrabını, kabesini yoktan varlığını, müdafaa eden Mehmetçik, bütün canıyla didişirken, efendiler saray ve saltanatta bulunan şahsiyet, Halife ise, genç, müstesna bir kadınla izdivaçtan vazgeçmemiştir."³⁷⁸

Mersin Milletvekili Salahaddin Bey'in "Efendiler, bu perdeler çok çirkin perdelerdir. Bunlar açılmamalıdır." sözünün üzerine Şeref Bey bir perde daha açtı: "...Halifenin ayağına Meclisi Milliden ve Heyeti Temsiliyeden dört, beş zat gitmişti ki, o arkadaşlar içinizdedir. Padişahın kendisine vaziyeti hazırayı tamamıyla anlatmış ve kendisine demişti ki; sen altı asrın şehnamesini taşıyan bir varlığın başında bulunuyorsun, buyurun milletin başına, demişlerdi. Efendiler o eşhas sarayın kapısından çıkarken, papas Füre³⁷⁹, Haremi Hümayunda, huzura kabul olundu. İşte bir vakayı tarihiye, binaenaleyh benim kendisinden hiçbir ümidim yoktur, yalnız hiçbir şahıs ve şahsiyetle de alakam yoktur."³⁸⁰

Padişaha ve kişi hakimiyetine esip gürleyen Şeref Bey İzzet Paşa'nın da memleketi zerre kadar düşünmediğini geçmişten de örnekler vererek açıkladı. Heyeti Vekile'yi tek yönden suçluyordu. O da Mecliste bu konu ile ilgili oylama yapmadan hareket etmesiydi. İstanbul'un ise Yusuf Kemal Paşa'yı kandırmalarıyla ellerine hiçbir şey geçmediğini düşünüyordu. Ona göre; eğer İstanbul bu tavrı ile kazanmış olsaydı Avrupa onlarla imzaladığı Sevr Antlaşması'nı tatbik ederdi. Şeref Bey İstanbul'un Sevr'i kabul ettirecek kudretlerinin olmadığını Avrupa'nın da

bildiğini belirtti: "...Şu halde kudret ve istitrat (asıl mevzudan olmayan) yalnız ve yalnız milleti bihakkin (hakkıyla) temsil eden işte bu meşru hükümettedir. Ve Yusuf Kemal Beyefendinin bu bulaşık paçavrasını Büyük Millet Meclisi namına onların suratına atması, aynen davayı millimize karşı işte bu hainane emelleri besleyenlerin suratına bütün milletin attığı bir darbedir..."

---

³⁷⁸ gös. yer

³⁷⁹ İstanbul'da Ali Rıza Hükümeti görevdeyken İngiltere'de yaşayan Rahip Fru, Türkiye'nin siyasal meselelerine karışmış, özellikle Kuva-yı Milliye'yi bastırmanın dini boyutunda Osmanlı siyasilerinin fikir öncülüğünü yapmıştı. Sait Molla'nın dini istismar ederek yanına topladığı kişilerce isyan çıkarmasında Rahip Fru'nun parmağı olduğu Mustafa Kemal Paşa tarafından öğrenilmişti. Hatta Paşa, bunun üzerine Rahip Fru'ya "bir din adamı olarak siyasalk oyunlara ve öldürüşmeye varacak işlere karışmak hevesine kapılmaması" yönünde uyarıcı bir mektup göndermişti. **Nutuk/Söylev**, C. I, s. 403-405.

³⁸⁰ **TBMM ZC**, D. I, C. XVIII, s. 67.

Karahisarı Sahib Milletvekili Mehmet Şükrü Bey Şeref Bey'e katılarak

durumun açık ve herkes tarafından bilindiğini söyledi. Mehmet Şükrü Bey "...*gerek İzzet Paşanın ve onun dahil olduğu heyetin ve gerek sarayın, davayı millimize karşı yaptıkları hıyanet herkesçe malumdur. Bilhassa Heyeti Vekilece daha evvel sabit olmuş bir hakikattir ki, biz onları vaktiyle kulaktan kulağa işitirken, onlarca bu bir hakikati müsbete olarak malum idi. Böyle hüviyetleri, mahiyetleri ve davayı millimize karşı bu güne kadar irtikap ettikleri rezail ve dalavereler malum...*" dedi

ve durum böyleyken bu yollardan istifade etmek için Yusuf Kemal Bey'i İstanbul'a sevk etmeyi basiretsizlik olarak gördüğünü, Sarayın İngiliz esaretinde olduğunu bilerek bu kararın alınmasını yanlış bulduğunu açıkladı. Bütün bunlardan sorumlu tuttuğu Heyeti Vekile'ye yüklendi ve Heyeti Vekile'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesini teklif etti.³⁸¹

Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey kendisinden önce Karahisarı Sahib

Milletvekili İsmail Şükrü Bey'in söz alarak "*Hilafet makamının zaten ulviliğinin kabul gördüğü keza o makamda bulunan zatında zamanı geldiğinde yargılanacağını bildirip, bu yüzden şahsı konuşmanın doğru olmadığı*" sözüne karşı çıktı. Geçmişten bugüne saraya, Padişaha ne zaman gidildiyse boş dönülmesinden dolayı İsmail Suphi

Bey'in konuşması sitemli idi: "*...şahıs bizim davayı milli uğrunda yürüdüğümüz, mücadele ettiğimiz zaman, ayağımıza takılmamak şartıyla, bize engel olmamak şartıyla biz ondan bahsetmemeyi maal keraha (istemeyerek, zorla) kabul ediyoruz. Halbuki daima bize, davayı millimize engel olmak istemişlerdir. Arkadaşlar, mütarekeden beri cereyan eden şeyleri birer birer gözünüzden geçiriniz, mütarekeden sonra İttihadı Terakki Kabinesi düştüğü zaman, bu memleket yalnız ve yalnız o bir noktaya gözünü dikti. O da, saray idi. Acaba saraydan bir şulei ümit çıkar mı, acaba başsız kalan millet oradan bir hayır görür mü? Fikri herkesin kalbinde biraz yer tutmuştu. Pekala biliyorsunuz ki, saraydan ancak ve ancak Sultan Hamid'in 30-40 yılda tesis edebildiği istipdadı (baskısı), iki yılda, bir yılda tesis etmek için birtakım entrikalar çıktı. Efendiler, unutmayınız ki, nerede köşede kalmış tozlu rical varsa onları çıkardılar. Kanbul İzzetler, Nemrut Mustafalar, Dahiliye Nazırı Cemaller bilmem Nemrut Mustafalar, bilmem Mustafai Sabriler, bilmem Dahiliye Nazırı Cemaller... Nereden çıktı bunlar? Bu tozlu ricali çıkardılar. Sultan Hamid'in 30 senede tesis edebildiği istipdadı bir yılda tesis edebilmek için unutmayınız arkadaşlar; İzmir işgali üzerine Şurayı Saltanat diye bir şey tesis ettiler. Şurayı Saltanatta ben de bulundum. Şurayı Saltanat bir komediden ibaretti. Perde açıldı, bir şahıs çıktı. Bir çeyrek saat sürmeyen üç beş kelime söyledi ve ondan sonra*

³⁸¹ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 69.

Damat Ferit ayağını ayağı üzerine attı. Ondan sonra bir şey okudu. Ondan sonra kimseye sual ve cevap hakkı vermediler. Yalnız herkes fikrini söylesin, dediler. Ve netice sıfırdan ibaret kaldı. Oraya biraz ümit ile gidenler, sarayın kapısından çıkarken, başları önlerine eğilmiş meftur (bezgin), biçare, ümitsiz... Nereye müracaat edeceklerini bilmiyordular. Hepimiz ağlıyorduk. Kalben ve hakikaten... Bundan sonra pekala biliyorsunuz, daha pek çok entrikalar geçti. İşte Anzavur hadisesi, Balıkesir'i arkasından vurmak isteyenler. İşte İzmir cephesini kahpece arkasından vurmak isteyenler. İşte Bolu hadisesi, işte çıkan vesaik. İşte Konya'yı iğfal edenler, işte Yozgat hadisesi, bunları kimler yaptı efendiler? Rica ederim, bunları elbette ve elbette söylemeye mecburuz. Fakat Maalkeraha (istemeyerek, zorla)... Biz şahıs ile uğraşmıyoruz, fakat bizi icbar etmesinler (zorlamasınlar)...³⁸²

İsmail Suphi Bey, kendisinin çok uzaktan geldiğini Müslüman, Hıristiyan, Mecusi, Türk anlayan-anlamayan herkesin dünyaya karşı bağımsızlığını ilan eden bu milleti takdir ettiğini, dua ettiğini belirtirken, bunu anlamayan İstanbul'dakilere beddua ve hakaret etti: *"...Fakat İstanbul'da bulunan üç, beş rezil bunu anlamaktan, anlayabilmekten acizdir. Yılan giresi yürekleri, soğukkanlı yürekli harekete gelmekten acizdir. Onlar kahpedirler, alçaktırlar..."³⁸³* Ailesini görmek için İstanbul'a koyun tüccarı kılığında girdiğini söyleyen İsmail Suphi Bey gördüğü manzara karşısında hüznlendiğini anlattı: *"...Yunan bayrağının her gün bir silah atılarak selamlanmaktan ar hissetmeyenler, acaba zannediyor musunuz ki, efendiler, saray denilen şeyden insanlara saadet gelmiştir?..."* diyerek dünyanın farklı ülkelerindeki sarayları misal gösterip, İstanbul'daki sarayın halkı her zaman ezdiğini söyledi.³⁸⁴

İsmail Suphi Bey, Avrupa yolunda ilerleyen Yusuf Kemal Bey'in de ne kadar entrika çevrilirse çevrilsin Meclisin onun arkasında olduğunu ve asıl temsilcinin o olduğunu belirtti ve Sarayı tekrar eleştiri yağmuruna tuttu: *"...saray bu entrikasını yanlış çevirmiştir. Saray gibi rezil, milliyetsiz mezhepsiz, menfaatperestler aşağı; benim azmini her vakit ispat etmiş olan milletimin davası her zaman yukarı."³⁸⁵*

---

³⁸² gös. yer

³⁸³ TBMM ZC, C. XVIII, s. 70.

³⁸⁴ gös. yer

³⁸⁵ gös. yer

Padişah ile görüşme yapmanın iki seneden beri güdülen davada Meclis Başkanı'nın diğer hatiplerin verdikleri nutukların, yapılan tüm işlerin yalan olduğunu, boş olduğunu bütün dünyaya göstermiş olmak anlamına geldiğini düşünen Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey'in iki teklifi vardı. Birincisi bu kararı alan Heyeti Vekile'yi susturmak ikincisi de: *"...Padişahı da hal ... Fakat hal hakkındaki kararımızın kabiliyeti tatbikiyesini düşünüyorum. Kabiliyeti tatbikiyesi olmamasına binaen bu teklifimi geri alıyorum. Buna göre Meclis vaziyetini tanzim eder..."*³⁸⁶

Bu konuşmaya kadar Padişah hakkında hep zamanı geldiğinde gereken uygulama yapılır yorumları gelirken, ilk kez Padişahın tahttan indirilmesi söz konusu edilmişti. Bu teklifin devamı gelmese de Mecliste bunun açıkça söylenmesi önemli bir aşama idi.

Başta da belirttiğimiz gibi bu müzakere de sadece Padişaha, İstanbul Hükümetine karşı değil Heyeti Vekileye, Hariciye Vekiline de olumsuz sözler vardı. Bazı milletvekilleri Heyeti Vekile'nin Padişah ile görüşme yapmak üzere Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i göndermesine tepki göstermişlerdi. Heyeti Vekile Başkanı Fevzi Paşa bu duruma açıklık getirdi. Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya Misakı Milli'yi açıklamaya, açmaya gittiğini, giderken de Hilafet makamına uğradığını, bunun Meclisçe kabul edildiğini belirtti. Yusuf Kemal Bey'in yola çıkmadan Mecliste beyanda bulunduğu, Meclisin böyle bir görüşmeden haberinin olduğunu sık sık yineledi.³⁸⁷

Son açıklamayı Gazi Mustafa Kemal Paşa yaptı. Yusuf Kemal Bey'in icraatının vazifesi dahilinde olduğunu söyledikten sonra Hilafet Makamına bağlılığın

---

³⁸⁶ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 71.

³⁸⁷ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 71-72.

devam edeceğini açıkladı. Nedenini ise "...Çünkü Makamı Hilafet ve saltanat herhangi bir şahsın değildir. Doğrudan doğruya bütün alemi İslam'ın müzaharetiyle (yardımıyla) beraber Türkiye hakkındadır." sözleriyle açıkladı. "... Binaenaleyh o makamda henüz çalışıp (oturan) millet tarafından, Heyeti Celileniz tarafından bir hükmü şerhiye tutulmaktan uzak olan bu zat, Meclisi Alinizin mukarreratına (kararlarına), teşebbüsüne, milletin amaline mutabık (emellerine uygun) hareket edeceğini söylemek üzere ciddi ve hakiki arzu ve talep de bulunursa, o Makamı Muallaya ki, merbutuz, müracaat edebilirsin, böyle bir mülakat yapabilirsin, demek, hepimizin salahiyeti dahilindedir..." sözleri ile açıkladı.

Yusuf Kemal Bey'in görüşmesinin uygunluğu açıklayan Paşa, hem Padişahın konumunu belirliyordu, hem de önceki cümlelerinde belirttiği makama bağlılığın şartını ortaya koyuyordu. İstanbul'daki heyetin, kabine olarak hiçbir meşruiyetleri olmayan ama milletin geleceğine dair karar vermeye kalkışmasına karşın insanlık vazifesiyle, onları davet etmek için Hariciye Vekiline görev vermenin Heyeti Vekile'nin yapabileceği ve yapmakla mükellef olduğu doğal görevi olarak niteledi. Böylece Heyeti Vekile'ye gelen eleştirileri susturmuştu. Bu sözün ardından müzakere sona erdi.³⁸⁸

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'u ziyaretinin sonuçlarını iki noktada toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi İstanbul'daki siyasi şahsiyetlerin kesin şekilde tanınmaması ikinci ve daha önemli sonucu ise Saltanat makamına karşı gösterilen tutumdur. TBMM'de artık açık ve net bir şekilde Hilafetin tanındığı, Saltanatın tanınmadığı ifade edilmektedir.³⁸⁹

Avrupa'ya bakıldığında ise İtilaf Devletleri Ankara ve İstanbul Hükümetleri'nin temsilcilerinin seyahatlerini fırsat bilerek Türkiye meselesini

---

³⁸⁸ TBMM ZC, D. I, C. XVIII, s. 72-73.

³⁸⁹ Akdağ, a.g.m., s. 104.

halletmek üzere bir kez daha teşebbüste bulunmuştu. Fransa zaten kesin barışı istemekte, İngiltere'nin ise bazı kaygılarının olduğu görülmekteydi. Bunlar, Türklerin Yunanlılara karşı başarılı bir taarruz gerçekleştirmeleri, Türklerin Irak'a askeri çıkarma yapmaları ve Türk-Rus dostluğunun nereye kadar süreceği gibi tahmin ve endişelerinin sonucunda barış konferansından önce Türkiye ve Yunanistan arasında bir mütareke yapılması tezini ileri sürmüştü. İtilaf Devletleri 22 Mart 1922'de iki tarafa mütareke şartlarını³⁹⁰ bildiren birer nota göndermişti.³⁹¹

Mütareke teklifinin alındığı gün cephede orduları teftiş ile meşgul olan Mustafa Kemal Paşa telgraf başında anlaşmanın güçlüğü nedeniyle Heyeti Vekile'yi Sivrihisar'a davet etmişti.³⁹² Mütareke teklifine cevap hazırlanmaya girişilmiş ancak cevabın bildirilmesine kalmadan Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları 26 Mart 1922'de ikinci notaları ile barış teklif³⁹³ etmişti. Her iki notaya 5 Nisan 1922'de cevap verilirken bazı şartlar öne sürülmüştü. Öncelikle mütarekenin prensip olarak kabul edildiği, barış teklifinin kabulü için mütarekenin imzalanmasından başlayarak ilk 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattından, dört ay

---

³⁹⁰ Mütareke şartları ana hatlarıyla şöyle idi: Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 km eninde boş bir kordon bırakılacaktır. İki tarafta ordularını takviye etmeyecektir. Taraflar ordularının konuş durumunu değiştirmeyecek, bir yerden bir yere malzeme bile nakledilmeyecektir. İtilaf Devletleri mümessilliklerinde kurulu askeri komisyonlar, mütareke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Bu komisyonların hakemliğini iki taraf da kabul edecektir. Taraflar arasındaki muhasemat 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapıncaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzamış olacaktır. Taraflardan herhangi biri tekrar harekete geçmek isterse, mütareke süresinin sona ermesinden en az 15 gün önce diğer tarafa ve İtilaf Devletleri'ne haber verecektir. Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 717.

³⁹¹ Selek, **a.g.e.**, C. II, s. 716.; Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 249.

³⁹² **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 865.

³⁹³ Barış şartları ana hatlarıyla şunlardı: "Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da, azınlıkların haklarının korunmasına ve amaçla konulacak kuralların uygulanmasına ve Doğu'da Ermeni yurdunun kurulmasına Milletler Cemiyet'nin de katılmasının sağlanması; Boğazların serbestliğinin sağlamak için Gelibolu yarımadasında ve boğazlar yöresinde asker bulunmayan bir bölge kurulması; Trakya sınırının Tekirdağ Türkiye'ye, Kırklareli-Babaeski-Edirne'yi Yunanistan'a bırakacak biçimde saptanması; Barışın imzalanmasını müteakip İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u tahliye etmesi; Sevr tasarısı ile 50. 000 kişi olarak saptanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin 85.000 e çıkarılması ve Sevr tasarısında olduğu gibi Türk ordusunun ücretli askerlerden oluşması; Sevr tasarısında sözü geçen maliye komisyonunun kaldırılarak, İtilaf Devletleri'nin iktisadi çıkarlarını, genel borçların ve Türkiye'ye yükletilecek sava zararları karşılığının ödenmesini sağlamak için Türk egemenliği ile bağdaşabilecek bir yönetimin kurulması; Adalet ve iktisat alanlarında kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere birer komisyon kurulması sağlanacaktır. **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 868-869.

içerinde de İzmir dahil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesi şart idi. Bu husus kabul edildiği takdirde barış önerilerini incelemek üzere 3 hafta içerisinde Türk temsilcilerinin kararlaştırılacak şehre gönderileceği bildirildi. İtilaf Devletleri 15 Nisan 1922'de Türkiye'nin teklifini reddetmişlerdi.³⁹⁴ Böylece 22 Mart'tan 22 Nisan'a bir aylık süren barış girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Artık bundan sonra siyasi görüşmeler ile barışa ulaşmanın gerçekleşemeyeceği netleşmişti.³⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa daha bu temaslar gerçekleşmeden 1 Mart 1922 TBMM'nin açılış konuşmasında

barış için şunları söylemişti: *"Efendiler, son zamanlarda bir (Şark meselesi konferansı)ndan da bahsolundu ve olunmaktadır. Bu konferansın ne dereceye kadar ciddi maksatlarla ve ne vakit vukubulacağı hakkında henüz vüsuka şayan (inanç verici) emare yoktur. Şark meselesi konferansının, ordularımızın darülharekatında akdine (hareket sahasında sözleşme için) intizar olunduğunu (beklendiğini) kabul etmek en ihtiyatkar bir telakki olur. «Hazır ol cenge eğer ister isen sulhu salah» hakikatini bir an hatırdan çıkarmamak davayı millimizin talep ettiği farâizdendir (şartlardandır). Bu noktai nazardan müteyakkız ve müheyya (dikkatli ve hazır) bulunmaktan ibaret olan prensibimize riayete devam edeceğiz, arkadaşlar."*³⁹⁶

Savaş sinyalleri verilirken iç politikada devlet teşkilatına dair yeni düzenlemeler öngörülüyor ve Osmanlı devlet teşkilatı ve başta Padişah ve devlet adamları eleştiriliyordu. Meclisin 33. içtiması, birinci celsesinde (24.04.1922) Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey devlet dairelerinin, kadroların vekaletlere (bakanlıklara) karşılık encümenler (komisyon, meclis) tarafından tespit edilmesine dair bir tahrir verdi.³⁹⁷

Devlet teşkilatının milletin ihtiyacına karşılamaktan ziyade geçmişteki taklit politikasının mahsulü olduğunu belirterek Teşkilatı Esasiye Kanunu'na uygun ve

---

³⁹⁴ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 90-91.; **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 868-871.; Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 250-253.

³⁹⁵ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 283-284.

³⁹⁶ **TBMM ZC**, D. I, C. XVIII, s. 13.

³⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. XIX, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 378.

mali güç dahilinde devletin teşkilat ve kadrosunun tanzim edilmesi için kanun teklif etti. Üç maddeden oluşan bu kanun; devletin idari şubelerinde encümen üyelerinden en az üçte ikisinin toplanacağı komisyonların görüşmesi, vekillerin arz edeceği her türlü konunun Teşkilatı Esasiye ruhuna uygun olarak tanzim edilmesi ve gereksiz bulunan makam ve memuriyetlerin kaldırılması ve ıslah edilmesi yer almakta, bütün bunlar için her encümenin görevli olduğunu belirtilmekteydi. Yine bu kanunda encümen kararlarının kesin olduğu, vekiller arasında ihtilaf çıkarsa başka bir encümen üyelerinin katkısıyla meselenin hallolunması ve encümenin belirlediği kadro karar tarihinden itibaren de bu girişimin yerine getirilmesini talep edilmekteydi.³⁹⁸

Hüseyin Avni Bey devlet teşkilatına ait bu düzenlemenin Büyük Millet Meclisi'nin daha ilk günden yapması gerektiğini savundu. Osmanlı yönetimindeki teşkilatı eleştirerek o zamanlarda sadece diğer milletlere benzemek yolunda şekil olarak teşkilatlanmaya gidildiğini, geçmişten gelen kanunlarla ülke yönetildikçe de milletten iyice uzaklaşıldığını belirtti. *"...Bizim milletimiz de -haşa bizim milletimizi tenzih ederim- milletimizi nam ve hesabına esir makamına kullanan o makamlar evet o milleti tanımayan birtakım ecnebi insanlar İslam kisvesine bürünerek saraylara girmiş, kendi yaldızlı formlarıyla milletin arasına girerek tahakküm edip keyif ve zevklerini yapan adamlar bu milleti uçurumlara sürükledi. Terakkiyi kılık kıyafette arayarak müterakki milletlere ancak bu suretle benzemek isterler. Fakat hünerlerine, ilimlerine, marifetlerine katiyen benzeyemezlerdi..."*³⁹⁹ sözleriyle geçmişini eleştiren Hüseyin Avni Bey İktisat Vekaleti'nin (Maliye Bakanlığı), Nafia Vekaletleri'nden (Bayındırlık Bakanlığı) örnekler vererek bu vekaletlerin hiçbirinin çalışmadığını, sadece isim olarak var olduklarını, İktisat Vekaleti'ne vergi veren köylünün hala eski

---

³⁹⁸ TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 378.

³⁹⁹ gös. yer

usul ile, eski aletler ile tarım yaptığını belirtti. Köylülerin her şeyini bu vatan için feda etmişken bu Hükümet ona ne gösterdi diye feryat etti ve onların zorluklar içinde

yaşadığını şu şekilde anlattı: *"...Hala arabasının tekerleği on altı köşe efendi! O zavallı bir tekerlek yapmak için on altı ağacı oymak suretiyle birbirine geçiriyor. Demirsiz kullanıyor... Lakin, üzerindeki o sikletle çat kırılıyor. Saatlerce keseriyle yenisini yapmak için vuruyor ki, maalesef keser de onun değil. Kablettarih (tarih öncesi) devrini milletine yaşatan bir Hükümet «Benim bu teşkilatım muvafıktır, ben hizmet gördüm.» diye iddia edemez..."* İstanbul Hükümeti'ne yüklenen Hüseyin Avni Bey yaşadığı şu olayı anlatarak zorluklar çeken köylünün TBMM'nin haklı davasını anlattığını belirtti: *"...Efendiler, biz İstanbul'dan kaçarken bir köye misafir olduk, diyorlardı, ki: Siz Padişaha hıyanet etmişsiniz, sizin cezanız kesilmektir. Ekmek vermiyorlar. Çünkü propaganda ile ahali böyle zehirlenmiş -böyle kaçan Devlet hainlerine kim ekmek verirse bunlar yarın gelip kendileri idam olunacaklardır-. Birisi bizi çağırды. Gel efendi buraya, bana dedi ki: Beni assınlar, benden hesap sorsunlar. Ben altmış yaşında adamım. Köyden meclisi idareye gelip giderken dört defa soyulmuşum. İşte Devletin asayışı. Benim yirmi senede verdiğim verginin miktarı 300 liradır. Makbuzlarım cebimde; o Padişah evvela gelsin de makbuzlardan bir kuruşunun "burada verildiğini söylesin de sonra seni assın efendi. Memleketin muhafazası için ayrıca aşar ve asker de verdim. Hala bir mektep ve bir yolumuz yok. Maamafih siz hain değilsiniz. Biz her şeyi çok güzel anlıyoruz. Allah hainlerin cezasını versin diye söylediği zaman kalbimden ah ne mukaddes dava demiş, istikbalden emin olmuştum..."⁴⁰⁰*

Hüseyin Avni Bey milletin yaptığı fedakarlıkların, emeklerin boşuna gitmemesi için teşkilatların düzeltilmesi gerekliliğini, vekaletlerin çalıştığı ancak bu çalışmanın yeterli olmadığını, vekillerin bu bozuk sistemde çalışmayacağını, kendisinin ise sadece tarihin hatasına itiraz ettiğini söyledi. Bununla birlikte *"...Benim maksadım sultan değildir, sultanlar bir heyuladır (ehemmiyetsizdir). Onun etrafını saracak yıldızlı, üniformalı eşhas haşarattır. Ben de iman ediyorum ki, hakikaten millet uyanmıştır..."⁴⁰¹* diyerek padişahın etkisiz olduğunu, memlekette düzen ve teşkilatı sağlayacak kurumun yalnızca TBMM olduğunu yineledi.

---

⁴⁰⁰ TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 379.

⁴⁰¹ TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 380-381.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millete karşı iki önemli görevi olduğunu, bu görevlerin; düşmanlarıyla uğraşıp, milletin istiklalini müdafaa etmenin yanında, milletten alacağı vergiyi menfi değil millet yararına kullanmak, memleketin imarına vermek, ülkenin doğal kaynaklarından yararlanarak halk hizmetine sunmak, milletin kültürünü yükseltmek olduğu şeklinde sıraladı.⁴⁰² Hüseyin Avni Bey'in Teşkilatı Esasiye Kanunu'na uygun olmasını sıklıkla tekrar ettiği teşkilata dair teklifinin ruznameye alınarak ikinci celsede müzakeresi oybirliğiyle uygun görüldü.⁴⁰³

1.3. BÜYÜK SAVAŞ ÖNCESİNDE ve SONRASINDA SALTANAT ve HİLAFET

1.3.1. Büyük Savaş Öncesi İç Siyaset

1.3.1.1. Başkumandanlık Süresinin Uzatılma Teklifi

5 Ağustos 1922 tarihli Başkumandanlık yasası ülkede savaş durumu bitmediğinden ve kesin barışın sağlanmamış olmasından yasanın çıkarılışından sonra iki kez uzatılma kararı alınmıştı. İlk kez 31 Ekim 1921, ikinci kez 4 Şubat 1922'de 3 ay süreyle uzatılmıştı.⁴⁰⁴ İtilaf Devletleri'nin barış 1922 yılı başlarında barış girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Askeri zafer için esaslı çalışmalar yapılması

---

⁴⁰² TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 381.

⁴⁰³ TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 390.

⁴⁰⁴ Nutuk/Söylev, C. II, s. 871.

gerekiyordu. Bu amaçla çalışmalar ilerlerken Başkumandanlık meselesi Mecliste ele alınmıştı.⁴⁰⁵

Meclisin 39. içtması, dördüncü celsesinde (04.05.1922), Trabzon Milletvekili Hüsrev Beyle arkadaşları, Başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren üç ay uzatılmasına dair kanun teklif ettiler. Milli mücadelenin başarısını sağlamak amacıyla TBMM'nin Başkomutanlığa seçtiği Başkan Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesini devam ettiren sebeplerin sona ermediğinden bu vazifeyi devam ettiren kanun teklifinin kabulünü teklif ettiler.⁴⁰⁶ Bu kanun şöyledir:

"MADDE 1. — Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık tevcihine dair olup iki defa üçer mah temdidedilmiş (uzatılmış) olan ikamın üç mah daha temdidedilmiştir.

MADDE 2. — İşbu kanun 5 Mayıs 1338 (1922) tarihinden muteberdir.

*MADDE 3. — İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.*⁴⁰⁷

Bu maddelere hiçbir itiraz olmamış, direk olarak müzakeresine geçilmişti. Birinci maddenin müzakeresinde Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey söz alarak düşmanın çeşitli saldırıları sonucunda Sakarya önüne kadar geldiklerini, bu sırada da Konstantin'in Eskişehir'de maalesef çadır kurmayı başardığını, bu durumun Mecliste de halkta da asabiyet yarattığını, Mecliste birçok toplantılar yapıldığını ve düşmanın başarı sağladığı zahabı kıracak tedbirler düşünüldüğünü belirtti. Bu vaziyetin Heyeti Umumiye'nin (Genel Kurulun) savaş hattının gerisine çekilme durumunu ortaya çıkardığını, bu tedbirlerin neticesinde de Heyeti Celile'nin (Meclisin) diğer

---

⁴⁰⁵ İnan, *Türk Devrimi...*, s. 91.

⁴⁰⁶ TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 519.

⁴⁰⁷ TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 520.

çalışmalarının sonuçsuz kalmaması için Başkanın kendi talebiyle ordunun Başkomutanlığına seçildiğini söyledi.⁴⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığa seçilmesini, içine düşülen durumdan askerin kalbinde yaşayan TBMM ruhunun timsalini gösterme zorunluluğu olarak yorumlayan Hüseyin Avni Bey bu zorunluluğun en başta Padişaha karşı olduğunu şu sözleri ile anlattı: *"...Maalesef ki Yunanlılar gibi Padişahımız - ki, bugün artık şahsının nispeti kalmamıştır - İstanbul'da Yunanlılarla hareket ediyordu. Bu zaruret dolayısıyla ona şebih bir vaziyet almak için Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesini temsil etmek, neferin kalbinde Meclisin ruhunu yaşatmak için Reisimize Başkumandanlık rütbesini tevcih ederek orduya göndermiştik. Bunun azim faidesini bilahara gördüğümüzü tarih yazmıştır..."*

Mustafa Kemal Paşa için *"tarihimize şanlı zafer açtı"* diyen Hüseyin Avni Bey'in varmak istediği nokta başkaydı. Aslında Mustafa Kemal Paşa'ya bu yetkinin tekrar verilmesini istemiyordu. Buna gerekçe olarak bu yetkinin çok önemli durumlarda verileceğini şu an böyle bir durum olmadığını barışa doğru gidildiğini gösteriyordu.⁴⁰⁹

Hüseyin Avni Bey'in konuşmalarına tepki gösteren milletvekilleri oldu, katılanlar oldu. Sonuç olarak tartışmalı geçen bu oturumun bitiminde maddeler oya konuldu. Ancak gerekli çoğunluk sağlanamadığı için Başkumandanlık Yasası süresinin uzatılması kabul edilmedi.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁸ gös. yer

⁴⁰⁹ TBMM ZC, D. I, C. XIX, s. 520-521.

⁴¹⁰ Nutuk/Söylev, C. II, s. 873.

Başkumandanlık meselesi 6 Mayıs'ta bu kez gizli celsede (40. içtima, birinci gizli celse) görüşüldü.⁴¹¹ Önceki gün Mustafa Kemal Paşa rahatsızlığı nedeniyle Mecliste bulunamamıştı ancak akşamında gelişmelerden haberdar olmuştu. 6 Mayıs'ta uzun uzadıya konuşma yaparak savaşın çok ciddi bir şekilde kapıda olduğunu ve yine gönülleri rahatlatmak adına Padişah ve Başkumandan ilişkisini ayrıntılı olarak anlattı. Önceki gün söz alıp bu yasaya karşı olan ve savaş için hiçbir hazırlık olmadığını, hiçbir hareketin olmadığını ve asla başarının elde edilemeyeceği tarzında konuşan muhalefet isimleri tek tek açıklayarak gereken cevapları verdi. Kendi deyimiyile müzakereyi "*Adeta kavga tarzında cereyan eden münakaşalar*" şeklinde yorumlayan Paşa Başkumandanlık için Meclise en sert çıkışlarından birini "*Bırakmadım, bırakamam, bırakmayacağım*" şeklindeki sözleriyle yapmıştı.⁴¹²

1.3.1.2. Egemenlik Tartışması

Meclisin açılışından beri saltanat ve hilafetin geleceği konusunda fikir ayrılıklarının olduğu biliniyordu. Hedeflenen kurtuluş gerçekleşene kadar savaş bitene kadar bu ayrılıkların bastırılması ciddi bir gruplaşmaya neden olmuştu. Mecliste bu anlamdaki konuşmalar heyecan içerisinde yapılmakta ve konu dışındaki meselelerde kendini göstermekteydi. 1922 Temmuz ayındaki oturumda hükümetin seçilme ve görevlerine ilişkin yasa tasarısının Teşkilatı Esasiye maddelerine uygunluk durumundan doğan, egemenlik mevzusunun açıklanması ile bilinen ayrılıklar su yüzüne çıkmıştı.⁴¹³

---

⁴¹¹ Geniş bilgi için bkz, **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 334-354.

⁴¹² **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 871-885.; Selek, **a.g.e.**, C. II, 721.

⁴¹³ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 67.

Hatırlanacağı üzere Meclisin 116. içtımasında (24.11.1921) ve sonraki birkaç içtımada Heyeti Vekile'nin (Hükümetin) yetki ve görevini belirleyen kanun maddeleri Meclise sunulmuştu. Yalnız kanun teklifinde Kanunu Esasi'nin ilk yedi maddesinin aynen kalması tartışmalara yol açmıştı. Bu maddeler Hilafet ve Saltanat makamı ile ilgiliydi. Buradan hareketle Padişaha eleştiriler yapılmıştı. Kanunu Esasi'nin maddelerinin saklı kalması Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu yok saymak anlamına geldiği için uzun tartışmalar yapılmış, sonucunda da bu kanunun tekrar hazırlanması için Encümen (komisyon) görevlendirilmişti. Aylar sonra İcra Vekilleri Heyeti'nin vazife ve mesuliyetine dair Encümen tarafından hazırlanan kanun teklifi ve mazbatasını Meclise sunuldu.

74. içtima, ikinci celsede (15.07.1922) ele alınan bu meselede, Encümen tarafından daha önceki eleştirilerden dolayı bir açıklama geldi. Kanun hazırlanırken Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun aslının hiçbir yerde ihlal edilmediği, maddeleri onun ruhuna uygun, eksiğinin o yönde tamamlandığını bildirdiler. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun özellikle 1, 2, 3, 7 ve 8. maddelerinden yararlandıklarını belirttiler. 21 maddelik kanun tasarısı Meclise okundu. İcra Vekillerinin tüm yetkisi ayrıntılı olarak bu maddelerde verildi.⁴¹⁴

Encümen adına Kütahya Milletvekili Ragıb Bey kısa bir açıklama yaparak bu kanun tasarısının Meclisin arzusu dairesinde yazıldığı ve en ziyade Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ruhuna uygun cihetin yerine getirildiğini açıkladı.⁴¹⁵ Bunun üzerine KarahisarıŞarki Milletvekili Mustafa Bey bu maddelerin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na

---

⁴¹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. XXI, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 387-391.

⁴¹⁵ **TBMM ZC**, D. I, C. XXI, s. 392.

aykırı yerlerinin olduğuna işaret etti. Meclisteki görevin büyük kısmının Heyeti Vekileye verildiğinden yakındı. Sonrasında söz alan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey gerek sadet dahilinde gerek sadet haricinde beyanda bulundu. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ele alarak ilk maddesinde geçen «Hakimiyet bilakaydüşart milletindir.» maddesine karşı çıktı. Bu ifadenin Avrupa'dan doğduğu, İslamiyetin kökünü baltaladığını, milletin hakim olamayacağını, geçerli olanın kanun olduğunu, kanunun da şeriat kurallarıyla oluşturulmasının doğruluğunu şu sözleri ile savundu:

"...Bizde uluhiyet iddiasında bulunacak kuvvet ve kudret sahibi bir fert mevcut değildir. Bunu şer'i şerifi İslam'ı kökünden baltalamıştır. Bizim bugün içtimaiyatımızda hakim olan doğrudan doğruya şeriat ve şeriata istinadeden kanundur. Kanun nazarında her fert müsavidir (eşittir). Kim olursa olsun, ister Padişah olsun, ister en aciz addedilen birisi olsun, kanun nazarında müsavidir..."⁴¹⁶

Kanunları yapmak için Avrupa'ya, Avrupa'dakilere bakmanın kayıp ve lüzumsuz

olduğunu söyleyen Ali Şükrü Bey sözlerini şu şekilde yineledi: *"...Bizim bakacağımız kendi içtimaiyatımızdır. İşte bu da efendiler, demin arz ettiğim veçhile, hakimiyeti şer'iyeye ve hakimiyeti kanuniyedir. Bunun karşısında padişahı da, halifesi de ve sairesi de birdir..."⁴¹⁷*

Ali Şükrü Bey sözlerini kanıtlamak istercesine örnekler veriyordu. 1876 yılında Kanunu Esasi'nin düzenlendiği, o zaman *"Hakimiyet milletindir"* sözünün konulduğunu hatırlattı. Sultan Hamid'in 30 yıl kadar baskı yönetimini uyguladığı esnada bu Kanunu Esasi'nin yani hakimiyete sahip olan milletin bir şey yapamadığı, ancak şeriat fetvası ile onun tahttan indirildiğini belirtti. Bu ülkede kanunun üstün olması gerektiğini, zengin de fakirin de adaletten faydalanacağını ifade etti. Bunun üzerine Tunalı Hilmi Bey ile aralarında küçük bir atışma yaşandı:

" Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Kanunu kim yapacak?"

---

⁴¹⁶ TBMM ZC, D. I, C. XXI, s. 394-395.

⁴¹⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXI, s. 395.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — Mütehassısları (uzmanları) yapacak.

*Tunalı Hilmi Bey (Bohu) — Millet yapacak; binaenaleyh; millet hakimdir. Abdülhamid Kuranı bile ayak altına aldı."*⁴¹⁸ Bu küçük münakaşa dahi Padişahın tamamen geri plana atıldığına işaret etti. Farklı fikirde olan bu iki milletvekili Padişahın mesuliyetinden asla bahsetmiyor, milletin ya da kanunun daha etkin olmasından söz ediyorlardı.

Ali Şükrü Bey kanunları milletin şahısların kendisi yapmıyor seçtikleri vekiller yani bizler yapıyoruz derken hakimiyetin millete ait olmasını salt olarak ele almış olduğunu gösteriyordu. Meclis Heyeti Vekile'ye veche (yön) verecek, sonra her vekil ayrı ayrı vecheler verecek diyen Ali Şükrü Bey fiiliyatta bunun tatbik edilmesinin mümkün olmadığını, Heyeti Vekile'nin iç ve dış siyaseti çok iyi bilirken Meclisin buna tam vakıf olamayacağını, bu konumda veche veremeyeceğini ve bu kararların Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun sekizinci maddesinden kaynaklandığını iddia etti ve kanunu yeterli görmediğini belirterek tadilini istedi.⁴¹⁹

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey'in söylediklerine karşılık bu kanun tasarısının geçmişten, ihtiyaçtan alınarak doğduğunu söyledi ve "*gerçek gerçektir*" diyerek ilmin hangi millet-ırk tarafından gerçekleştirildiğinin önemli olmadığını vurguladı. Tarih boyunca savaş vermiş millet olarak kırk milyon nüfusun on milyona indiğini ve bu şekilde Türklerin medeniyet ve ilimden uzak kaldığını belirtti. "*...Şeriat millete gelmiştir. Bu millet nice şakilerin, nice çocukların, nice perdeler arkasından çıkan komedyacıların elinde oyuncak olmuştur. Şeriat perdesi altında nice komedyalar oynatılmıştır. Tarihi görmüyor musunuz?*

---

⁴¹⁸ gös. yer

⁴¹⁹ TBMM ZC, D. I, C. XXI, s. 395-397.

Bugün biz hukukumuzla sahip olmazsak, arkamızda komedi oynatılırsa «Hakimiyet bilakaydüşart milletindir.» düstura laf olarak kalır..." diyerek Saltanatın yaşadığı dönemlere atıfta bulundu. Her milletten daha fazla çalışan Türk milletinin refah yüzü görmeme sebebini geçmiş dönemden kalan teşkilatlara, nezaretlere, vekaletlere bağladı. Vazife ve görevler bilinmedikçe millete hizmetin gerçek anlamda gerçekleştirilemeyeceği, düşmana karşı savunmada ordunun dahi devamlılığının sağlanamayacağını savundu.⁴²⁰

Kavram itibarıyla milli hakimiyet milletindir diyen Hüseyin Avni Bey bu milletin artık aldanmadığını şu sözleri ile dile getirdi: "*...Hiç kimse mukaddes perde arkasında oynayan komedilere kendini öldürtmüyor. Artık aldanmıyoruz. Biz, kemiyet ve keyfiyete bakıyoruz. Gayet açıktır. Bu millet cihana ilan etmiştir ki: Makamı muallayı hilafetin istihlasından (kurtuluşundan) başka gayemiz yoktur. Rica ederim, makamı muallayı hilafete yine böyle sellemehüsselam (çekinmeden, uluorta) teslim olup da bir zavallıyı, bir biçareyi bir tarafa koyup da beş on cellat gelip de bu milleti boğup yakacak mı? Yapacağımız kanunlar bunları mütekeffil (kefil) olmalı. Demek ki şahıslar aldatıyormuş, şahıslar hain oluyormuş, şahıslar her şey oluyormuş... Şahıslara artık serfuru etmiyoruz (dinlemiyoruz)..."⁴²¹ Açık olarak Hilafet makamını savunmuş ancak halifeden, Saltanat makamından ismen bahsetmemiş, buna karşın milleti ancak kendisinin yöneteceğini vurgulamıştı.*

Millet adına kudretkar vekillerin her şeye hakim olacağını, vekillerin milletin itimadını muhafaza edip etmediklerini yine kendilerinin milletin itimadını arz ederek ispat edeceklerini belirtti ve bundan dolayı yapılan kanunun noksan olduğunu iddia etti. İnkılap olarak nitelendirdiği kanunun arkasında "*bir şeyin tahtı tesirindeyiz*" diyerek buna imkan verilmeyeceğini, Hilafet makamının milletin gözündeki yerini şöyle açıkladı: "*...Makamı muallayı hilafet ehli olan bir zata tevdi olunacaktır. Biz, bu camiayı ancak o vasıta ile muhafaza edeceğiz. Fakat makamı*

---

⁴²⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXI, s. 401.

⁴²¹ gös. yer

hilafetin ordusuna bizzat kendisi veyahut ikinci bir adam amil ve kumandan olmayacak, Büyük Millet Meclisi amil olacaktır. Onun icra hükümeti vasıtası yegane Büyük Millet Meclisidir. Ahkamı kanuniye, ahkamı şer'iyeye icrasının kararları buradan çıkar. Kendisi de bir taraftan ahkamı şer'iyeye itaat etmeye mecburdur. Onu semavi bir kudret, ruhani bir kisve ile insanların başına musallat olmuş bir bela şeklinde şeriat getirmemiştir. Bugünkü zihniyetleri görüyorsunuz ki, beşeriyet kavrayamıyor, kime üç buçuk salahiyet verirseniz artık elinden almak imkanı olmuyor. Binaenaleyh; öyle semavi kudret ve kuvveti haiz olan insanların böyle keyfi hareketlerine set çekmezseniz istikballerinizi muzlim (karanlık) görünüz! Millet Allah'ın inayetiyle bir inkılaba fırsat bulmuştur. Fakat bu inkılaptan zerre kadar istifade edilmemiştir, bu inkılap daha bizim halkımızın zihniyetinde yer tutmamıştır. Bunu millete serpeceğiz. Halk ölmeyecektir. Halk kendi hakimiyetini bilecek, bu gibi eşhasın eli altında ezilmeyecek. Efendiler! Kanunun encümünde hini müzakeresinde denildi ki, ya millet darılmaz mı ki, padişahımızın salahiyetlerini alıyoruz. Esasen padişahı alempenah efendimizin bu kadar azim salahiyetleri yoktur. Varsa gasp etmiştir. Kendisi de gasp etmemiştir. Onu gasp edenler sefahate dalıp bu milletin sırtından geçinmek isteyen etrafındaki birtakım haşarattır. İşte tarih meydana. O ne kanlı sahnelerdir? Onu hangi ahkamı şer'iyeye tevfikân yapmışlardır? O, hangi halifenin evsafıdır (sıfatlarıdır)? Haşa onlar münezzehtir. Ahkamı şer'iyede böyle şeyler yoktur. Yakmak, bir milletin zararında şahsi fayda aramak, o hangi şeriatı vardır? Efendiler! Tarihimiz maalesef zulmetle doludur. İşte inkılap fikrinizi bu yoldan yapın. Milletinize kim ne zarar vermiş, zarar nereden gelmiş? Onları bildirin. Şahısların hakim olmasının ne kadar büyük bir bela olduğunu tarihin önünde sinema gibi gözünün önünde tecessüm ettirin, anlatın, size irtibatını takviye ettirin..."

Hüseyin Avni Bey'in sözlerinin arkasında aslında fırsat gelmişken Meclis yönetimini tamamen açıklamasını, Saltanat sisteminin artık kafalardan silinmesini sağlamak yatmaktaydı. Meclisin artık halka bu durumu anlatması gerektiğine inanıyordu. Oluşturulan kanunda bu gibi teşebbüsler olmadığı için de onu eksik görüyordu. Hüseyin Avni Bey'in şu sözleriyle kanuna ve Padişahlığın kaldırılışına

bakışını daha da iyi anlamak mümkündü: "...Efendiler Türkiye Büyük Millet Meclisinin azametini halk henüz müdrük değildir (kavramamıştır). Ben buna kaniim ki Meclis güzel bir tablodur. Fakat bu tablonun icabı olan feyzini millete serpmekte kısıkanıyorsunuz. Siz de yine bir şahıs oyuncağı gibi o şekilleri, o sahneleri göstermeye alet mi oluyorsunuz? Bunun hiçbir zaman imkanı yok. Mefkureyi bu dimağ kavramış, her halde millete de serpecektir. Milletın şerefını takdir eden bir mebus burada kendisini feda eder. Lafla değil efendiler! Bu hususta vicdanı hakim olmasaydı buraya kimse gelmezdi. Fakat görünüyor ki günden güne biz de tekemmül ediyoruz (kemale eriyoruz), ihtimal bir sene evvel bu zihniyet yüzde altmış idi, fakat bugün artmıştır. Lehülhamd bugün Meclis bu cihete doğru gitmektedir. Ona fiili sahada numune olabilecek fikirler, kanunlar yapınız. İşte bunu açarsanız Kanunu

Esasiden başka köylünün anlayacağı bir şey yoktur. Eski Kanunu Esasinin taklidinden başka bir şey değil. Yalnız vekiller intihab olunuyormuş, filan... Bunun hangi zaruretten doğduğunu millete anlatmak vazifesi bize düşmüştür. Bu kanun ise onu anlatabilecek mahiyette bir kanun değildir. Deniyor ki acaba memleket içinde dedi - kodu olmaz mı ki? Padişahın elinden salahiyeti almışlar diye; hayır efendiler ona kim vermiştir ki salahiyeti alındığında gücensin? Bahusus millet kendisi alıyor. Başkası almıyor..."⁴²²

Hüseyin Avni Bey, milletin şimdiye kadar döktüğü kandan istifade edilerek kendisini yönetme feyzini verelim önerisinde bulundu. Kanunun eksik noktası budur

deyip, halka bu ruh verilmezse gelecek olan felaketleri şu şekilde sıraladı: "...*Ya maazallah yarın bir inkılap olursa, maazallah Büyük Millet Meclisi yarın kovulursa, o heyula eski salahiyetle ve o zihniyetle, bütün musibetiyle yine mi milletin başına, konsun, baykuş gibi milletin üzerinde biraz daha mı ötsün? Efendiler eğer millete mefkurevi (ülkü) ruh vermezseniz olacağı budur. Bugün niye ezildiğinin manasını biçare bilmiyor. Eğer bilse bundan daha ziyade arzu edecektir. O beni bir şahıs mahkum edecek diye korkuyor. O ruhu verecek bu kanun değildir. Bunu halk bilmeli.*" Sözleri burada kesildi, bir milletvekili hiçbir şahsın arkasından gidilmediği,

bu konuşmalarının yersiz olduğunu söyledi. Hüseyin Avni Bey de bir şahıs ardından

gitmemek için bu konuşmayı yaptığını belirterek sözlerine devam etti: "...*İşte efendiler biz bu zihniyetle yürüyeceğiz ve emin olunuz ki, millet bizden memnun olacaktır. Ona tarihin gösterdiği musibetler, ta gırtlığına gelmiştir. Arkadaşlarını işte bu tehlikeye karşı, evet yarın halkımız anlamaz, Halifenin elinden salahiyet alınıyor gibi, şey mi oluyor gibi... Fakat onlar da bu hususu tasdik ediyordu. Zannediyorum ki, o vukuatın tasdiki zamanları geçmiştir. Fenalık gelen yerleri kavramıştır. Bunların tasrihini gayet faydalı görmekteyim. Fikri inkılabın manası budur. Yoksa biz burada misafir gibi kalırız..."⁴²³ diyerek halkın daha*

birçok mebusun kabullenmediği, birçoğunun da dile getirmediği Saltanat ve Hilafet ayrımının halk tarafından anlaşılacağını anlatmaktaydı.

Türk milletinin artık şahıslarla işinin olmadığını tekrar tekrar belirten Hüseyin Avni Bey daha önceki konuşmalarda daha öncede belirtildiği gibi arkadaşlarının

---

⁴²² TBMM ZC, D. I, C. XXI, s. 402.

⁴²³ gös. yer

buna daha "zaman var" demesine karşılık bunun tam da zamanı olduğunu söyledi ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Halife ve Saltanata ait maddeleri düzeltmeyi, eksiklik

olarak gördüğü bu hali tamamlamayı teklif etti: "...Türk Milleti artık, fertlerin, emir ve fermanların hiçbir zaman, hiçbir suretle esiri olmayacaktır ve işte o zihniyeti yıkmış ve bugün şu kanunu vücuda getirmeye çalışmıştır. Bugün bu hususta arkadaşlarla gaye itibariyle mutabıkız, muhalefetimiz yoktur. Onlar zamanın nezaketini düşünüyordu. Bendeniz ise bu ihtiyacın günden güne arttığına kaniim ve onun için buradan bunu arz ediyorum. Bunu ikmal etmek arzusundayız. Efendiler dikkat buyurun; bu camianın muhafazası ve fikri inkılabın yer tutması için bundan sonra, şahısların velev ki Halifenin olsun, huzuzatı nefsanîyesine hadim (nefse hoş gelen şeylere hizmetçi) olacak değiliz. Milletimiz bundan münezzehtir. Binaenaleyh; arkadaşlar maalesef şimdiye kadar esaret bizi bu vadede yürüttü. Artık millet kendi hakkına sahip olmuştur. Esir mahiyetinden çıktı ve bundan sonra bunun imkanı yoktur. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun noksan olan şu cihetini ikmal edelim. Arkadaşlarımızın buyurduğu vadede bu kanunu ikmal edelim. Maddelere gelindiği zaman daha vazih bir surette arz ederim..."⁴²⁴

Yalnız her milletvekili Hüseyin Avni Bey ile aynı fikirde değildi. Hüseyin Avni Bey'in sözlerine çıkışmalar oldu. Bu çıkışmaları yapanlar Birinci Grup ve İkinci Grup'un hoca kesimi idi. Bu meclis toplandığında Hilafet ve Saltanatın kurtulacağına yemin edildiği hatırlatılarak o zamanki gayenin devam ettiğini, TBMM'nin ise bu gaye vasıl olana kadar şimdiki şeklinin korunacağı belirtildi. Kurtuluş gerçekleşikten sonra da eski usule dönüleceği ima edildi. Ancak maddelere geçilmeden yapılan bu müzakerede Teşkilatı Esasiye Kanunu üzerine konuşulmuş asıl mevzudan uzaklaşmıştı.

Egemenlik kavramı üzerinde tartışılmış özellikle hocaların söz aldığı bu müzakerede yukarıda da görüldüğü gibi hakimiyetin millete değil şeriata ait olduğu savunulmuştu.⁴²⁵ Kendisi tutucu olarak bilinen Hüseyin Avni Bey'in buradaki konuşmaları dikkat çekiciydi. O diğerleri gibi şeriati savunsa da millete ait olan

---

⁴²⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXI, s. 403-404.

⁴²⁵ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 67.

hakimiyeti kabul etmiş ve bu kanun tasarısındaki eksikliği şahıs yönetiminin kaldırılmaması olarak değerlendirmişti.

Akgün'e göre; bu oturum kendilerini tutucu grup olarak tanımlayan milletvekillerinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu Birinci Grup üyelerinin muhalefetlerini belirtmelerine olanak yaratmıştı. Dinsel yönün ağır bastığı tartışmaların Halifelik ile ilintili olması gerekirken padişah dolayısıyla Saltanat üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu tartışmalar her iki kanattaki hocaları birbirine yakınlaştırmış, İkinci Grup'un güçlenmesine ya da öyle görünmesine yaramıştı. Tutucuların oluşturduğu bu grup halifeliğin saltanattan ayrılması, saltanatın kaldırılması gündeme getirildiğinde, bu kurumun savunucu kesilmişti.⁴²⁶

1.3.1.3. Bütçe Görüşmelerinde Eski Usullere İtiraz

Meclisin 75. içtması, ikinci gizli celsesinde (17.07.1922), Müdafaaı Milliye Vekaleti bütçesi üzerine müzakere gerçekleştirilmiştir. Maliye Encümeni (Maliye Bakanlığı) tarafından durumu aydınlatan ve duruma çözüm getiren bir mazbata Meclise okundu. Bu mazbata özetle bütçede açık olduğunu ve bunun kapatılması için alınacak tedbirleri içermekteydi. Heyeti Celile'nin müzakere ve önerileri sonucunda tasarruf boyutlarının azami derecede olacağı, bütçe açığının oluşmasının savaşın gereği olduğu, yalnız son senelerde ordu içerisinde bazı masrafların zorunlu olmadığı belirtildi. Encümenin, masrafı daha aza indirmek için en büyük çare olarak

---

⁴²⁶ a.g.e., s. 68.

maliyeyi sıkıntıya soktuğunu düşündüğü geri hizmetten tasarruf yapılmasını önerdiği söylendi.

Genel itibariyle milletvekilleri geri hizmette bulunanların görevini tam icra etmediği, yetkilerini kötüye kullandıkları verdikleri örneklerle açıkladılar. Diğer toplantıda (76. içtima, ikinci, üçüncü gizli celse, 19.07.1922) müzakere devam etti ve Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey kendinden önceki arkadaşlarının geri hizmet hakkında uzun sözler söylediğini, kendinden sonra da bir sene söylene bu meselenin sonlanmayacağını belirtti. Savaş kuvvetini, bizzat savaşan ordu ile geri hizmette bulunanlar olarak ikiye ayırdı. Orduya yapılan masrafa herkesin razı olduğunu, ancak geri hizmette bulunanların ise dedikodu, fenalık yaptığını memleketin asayişini asıl onların bozduğunu ifade etti. Cephe gerisinde kendi gözleriyle gördüğü manzarayı birkaç örnekle anlattı. Cepheye cephane taşımak için geri hizmette bulunanların kadınları ve çocukları zorladığı, kış gününde ayakları yalın halde uzun mesafeleri yaya olarak kat ettiklerini, cephede mücadele eden askerin karısını, annesini, çocuğunu bu şekilde olduğunu duymasının felaket olacağını anlattı. Ayrıca geri hizmettekilerin bütün bunları Büyük Millet Meclisi namına yaptıklarını, Büyük Millet Meclisi'nin buna asla razı olmayacağını belirtti.⁴²⁷

Mustafa Durak Bey, uygun olmayan şekillerde levazımın taşındığını, bu sistemle harbin nasıl yönetileceğini sorguluyordu. Ancak kuvvetin ve kudretin köylüden alınacağını, yalnız onların da bittiğini, mücadeleye başlanalı üç yıl

---

⁴²⁷ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 540-542.

olduğunu, milletten levazımın kontrat dahilinde alındığını, artık geri hizmettekilerin bu işi suiistimal edip bu kontratları satın aldıklarını belirtti. Bu yolsuzlukların hesabı sorulduğunda onların ve Meclisteki vekillerin dahi "*kendi zamanına ait olmadığı*" cevabını verdiklerine kızılıyordu ve eski sistemin yaşanmadığı, Padişah zamanının geride kaldığını şu sözleri ile belirtiyordu: "*...Nitekim buradaki Vekil Beylerden soruyoruz; hepsi diyor ki bunlar benim zamanıma ait değildir... Zamanıma ait değil deyip çıkıp gidiyorlar. Bendeniz diğer bir arkadaşım sorduğum vakit o da diyor ki; bırak zamanına ait değil. Ya kimden soracağız efendiler? Efendiler çok rica ederim biz İstanbul'daki Meclisi Mebusan azaları değiliz. Eğer kendimizi böyle zannediyorsak aldanyoruz. Hayır Beyefendiler öyle değiliz. Efendiler gittiğin zaman görüyorsunuz ki millet bizden hesap istiyor. Bütün mukadderatı bizim elimizdedir. Biz eski Mebusan azası olsaydık, ey geldik bir şey yapamadık, başımızda Padişah vardı, vükelası vardı derdik ve şimdi geldik. Padişah bizi kovdu derdik. Şimdi kim kovuyor niçin yapamıyoruz, sebebi nedir? Hüküm elimizde, ferman elimizde, hükümetimiz elimizde, sermayemiz elimizde, kuvvet elimizde. Fakat mesuliyet yok...*"⁴²⁸

Müzakere birkaç toplantıda devam etmiş, geri hizmetteki durumlar anlatılmıştı. Tasarrufa dair maddeler ise aleni celsede görüşülmüştü.

93. içtima, birinci celsede ise (30.08.1922) 1922 senesi Muvazenei Umumiye (Vekaletler Bütçesi) kanun tasarısı ve Muvazenei Maliye Encümeni (Maliye Bakanlığı) mazbatası başlığı altında Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti bütçesi ilk madde olarak açıklanmıştır.

İstanbul Medresesi ve ona bağlı medreselerin masrafları için, 1921 senesi Muvazenei Maliye Encümenince kabul olunan, 1921 senesi Encümeninin bütçeyi düzenlemek üzere memur maaşlarının indirmesinin; Birinci Avans Kanunu tadilatına

---

⁴²⁸ TBMM GCZ, D. I, C. III. s. 543.

göre 1922 senesi için tespit olunan, 1922 Hükümetçe teklif olunan, 1922 Muvazenei Maliye Encümenince teklif olunan rakamlar verilerek bütçe açıklandı.⁴²⁹

Encümen Mazbata Muharriri (yazarı) Mazhar Müfit Bey (Hakkari), geçen celsede Şeriye Vekaleti'ne yeni alınan üyelere, Tetkikat ve Telifat Heyeti için yeniden kabul olunan üyelere ve Darulhilafe medreselerindeki müderrislere, bütün okullardaki Başmüderrislere ait maaşların ne miktarda arttığının belirlendiğini açıkladı.

Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi'nin (Eskişehir) bir itirazı vardı. Fetvahane için verilen taktirlerde oradaki görevliler adına dereceleri birbirinden farklı ifadesi kullanıldığı, Encümenin dereceleri üzerinden maaşları belirttiği buna karşılık taktirde dereceye göre maaşların bölünmesiyle eski fetvahane usulünün devam ettiğini söyledi. Teşkilata yeni usul getirilecekse bu şeklin kabul edilemez olduğunu savundu.⁴³⁰

Kırşehir Milletvekili Müfit Bey ise fetvahane ile ilgili taktir Mecliste okunduğu zaman Fetvahane Heyeti'nin derecelerine göre birbirinden ayrılmasının mahsurunu olduğunu ve Fetvahane üyelerinin başında Fetva Emni⁴³¹ olduğu halde heyetin oyunun alınmasıyla bir fetva verilmesinin uygun olacağını söylediğini hatırlattı ve Fetva Emni'nin kendi kendine oy vermesinin geçmişe dönmek olduğunu

---

⁴²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXII, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 414.

⁴³⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 415.

⁴³¹ Şeyhülislam Kapı'sında fetva işlerine bakan en büyük memur.

söyledi. "...Osmanlı tarihine atfı nazar edersek görürüz, ki başımıza gelen birçok vakayi ve belalar bu gibi reyihodla (kendi oyuyla) verilen fetvalardan neşet etmiştir..." diyerek Fetvahane üyelerinin derecelendirilmesinin zararlı olacağını ve

bu heyette kademe olmadığını açıkladı. Padişah zamanında Fetva Emmini'ni

kullanarak Anadolu hareketini karaladığını da şu şekilde belirtti: "...Bundan üç sene evvel bu heyeti muhteremenin aleyhinde neşredilen bir fetva için vukubulan tekliflerin nasıl ret ve nasıl kabul edildiğini hatırlatmak isterim. Haydarizade İbrahim Efendi Meşihatta iken Padişah tarafından çağırılıp Anadolu'da içtima edenlerin hareketleri isyan hareketi olduğundan, onlar huruç alessultan (Padişah ayaklanması) hareketi yaptıklarından dolayı bir fetva vermesi istendi, İbrahim Efendi buyurdular ki, ben böyle fetva veremem. Ulemayı toplarım. Onlarla, beraber müttehiden karar verirsek ben böyle bir fetvayı veririm. Ve illa bu fetvayı ben kendi reyimle veremem; bunun üzerine Haydarizadeyi istifaya mecbur kıldılar. Dürriyadeyi getirdiler. Dürriyade orada bulunan ulemanın reyini, fikrini almaksızın re'sen fetva verdi. Anadolu hareketi meşruasını isyan şeklinde göstererek bizi üç seneden beridir uğraştırdı. Biz İstanbul'da mevcut bulunan bu teşkilatın zaman zaman başımıza getirdiği belayı yıkmak için bir heyeti iftaiye istiyoruz ki, bu heyeti iftaiyei müttehide ilmi bir şekilde karar verir ve imzalanın o fetvaya vaz'eder. Fetva Emmini o kararın üzerine imza kor. Şeyhülislam, o fetvayı teyit eder ve bu suretle amel olunur ve illa bir adamın eline bundan sonra mesaili şer'iyeyi verip de milleti uğraştırmak taraftarı olmadığımızı ilan edelim..."⁴³²

Bu konuşmanın üzerine fetvahane seçilecek üyelerin ilmiyle, faziletiyle bilinen şahıslardan olmasının önemli olduğu, maaş miktarının artırılabilceği bunun mühim olmadığı üzerinde duruldu. Müzakerenin yeterliliğine karar verildi, fetvahane üyelerinin maaşlarının aynı seviyede olması kabul edildi.⁴³³

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey söz alarak başka bir konu açtı. Tetkikat ve Telifatı İslamiye Heyeti'nin on üyesinin kabul edilmesine karşılık şimdiye kadar heyetin çalışmaları içerisinde İslamiyeti aydınlatan Türkçe bir eserin bulunmamasından yakındı. Türk milletinin dünyevi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayacak, asrın görüşlerini susturacak kadar Türkçe kitabın olmadığını, Batının

---

⁴³² TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 415, 416.

⁴³³ TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 418.

felsefesine, akidesiyle mücadele edecek tek bir kitabın bile olmamasının memleketi geriye götürdüğünü ifade etti. Sadece üyelerin düşünüldüğü bu husus üzerinde durulmadığını ve Arapça ve özellikle İngilizce yazılmış İslam tetkikat ve telifat eserlerinin çokluğuna karşılık Türklerin ancak onlardan yararlandığını ve bundan sonrada böyle evam edip yararlanacağını söyledi. Eleştirisini yalnızca heyete değil, Halifeye de şu sözleriyle sıçratmıştı: *"...Hilafeti ihraz etmiş, asırlardan beri dinin hamisiyim diye ilan etmiş olan insan kendi de Türk olduğu halde bir kitaba malik değil işte efendiler..."*⁴³⁴ Diğer milletvekilleri de Hüseyin Avni Bey'in değindiği noktaya hak verdiler ve dikkate alındığını ifade ettiler. Yapılan müzakere sonucunda Tetkikat ve Telifat Heyeti'nin maaşlarının aynı seviyede olması kabul edildi.⁴³⁵

Aynı celsede Şeriye Vekaleti'ne bağlı bütçedeki zamlar fasıllar açılarak açıklandı. 215. fasıl konuşulacakken Siirt Milletvekili Mustafa Sabri Efendi söz isteyerek İlmiye Medreseleri ile İstanbul Medreselerinin dersleri ve idare usullerinde ikilik olduğunu ve ders verme usulü hanginde daha iyiyse onun kabul edilmesini, ikiliğin kalkmasını talep etti.

Medreseler Genel Müdürü Aksekili Ahmet Hamdi Bey, Mustafa Sabri Bey'in belirttiği İstanbul Medreselerinde yeni ilim ve fenlerin okutulduğu diğer medreselerde okutulmadığı görüşe katılmadı ve katiyen böyle bir durum olmadığını savundu. İlmiye Medreselerinde İstanbul Medreselerinde okutulan derslerin hemen hepsinin bulunduğunu iddia etti. Yalnız yabancı dil derslerinin önceki sene İstanbul Medreselerinden kaldırıldığı, bu sene yabancı dili bütçeye

---

⁴³⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 418-419.

⁴³⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 420-421.

koyduğunu fakat Encümenin kabul etmediğini, bu dersin zaruri olduğunu, en azından yabancı dillerden bir tanesinin bilinmesinin gerekli olduğunu söyledi ve İstanbul Medresesinde bu dersin okutulduğu ve nizamnamesinin de bulunduğunu belirtti. İlimiye ve İstanbul Medreselerinin böyle kalmayacağını ve birleştirileceğini de sözlerine ekledi.⁴³⁶

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey medreselere ait asırlık programların var olduğunu, son zamanlarda İstanbul'da bir program yapıldığını söyledi. Medreselerin kapandığı farz edildiğinde İslam milletinin doktor, sanatkar vs. ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını sorguluyordu. Her sene için bu programların yenilenmesinin gerektiğini, ülkede çocukların kardeş gibi yetiştiklerini, nifakın ortaya çıkmasında dünyevi ve uhrevi saadetin bulunduğu İslam dinine ters düşüleceğini, mektep programlarının yanlış olduğunu, İstanbul ve Maarif mekteplerinin eksik ve insanları yanlış noktalara sürüklediğini, okullardaki hocaların yalnızca nasihat verdiklerini, asıl İslam felsefesinin anlatılması gerektiğini dile getirdi. Okullarda eğitimin hoca efendinin vereceği derslerle değil, ilmi kudrete sahip bir heyet huzurunda sınav veren, her sene ilmi ehliyetini ispat edecek şahıslara ders okutma hakkı verilmesini ve Hükümdarın oyununa gelmeyen İslamın ilkelerini, anlamını veren ve ilim tahsil edilecek okulların ve programların meydana

getirilmesini Meclisten şu sözleri ile talep etti: *"... İşte efendiler hastalık nereden geliyor bir kere aramıza nifak sokuyoruz. Birbirimizin zıttı böyle ayrı iki zihniyetle açılan mektepler, hükümdarlık entrikası ile milleti oynatmak için yapılan tuzaklardır. Bunlar mektep değildir efendiler. Orası, hükümdarın huzuzatı nefsanîyesine (nefse hoş gelen şeylere) alet olmak ve cahil insanlar yetiştirmek için bir membadır. Efendiler buradan alim çıkmaz..."*⁴³⁷

---

⁴³⁶ TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 422

⁴³⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 423-424.

Hüseyin Avni Bey'e katılanlar ve karşı çıkanlar oldu. Medreselerin kişiler arasına nifak tohumu serptiği cümlesine tepkiler geldi. Hatta din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmak istendiğine değinilip bunun asla gerçekleşmeyeceğini iddia edenler oldu. Tutucuların laikliğin Türkiye'de asla kabul görmeyeceğinden (!) emin tutumları içerisinde müzakere sonlanmış, başka bir fasıla ait bütçe görüşmelerine devam etmişlerdi.⁴³⁸

1.3.2. Büyük Taarruz: Başkumandanlık Meydan Muharebesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık Yasası konusunda sert tavrını ortaya koymuştu. Bu konu 20 Temmuz 1922'de tekrar Meclis'te müzakere edildi. Sonucu ise Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kendi ağzından duyabiliriz: *"Efendiler, bu müzakerenin neticesi, bilamüddet (süresiz), Başkumandanlığın uhde tevdiiine iktiran etti (bana verilmesi karara bağlandı)."*⁴³⁹

Sakarya zaferinden sonra Türkiye için mesele, düşmana taarruz ederek yurttan çıkarmaktı. Ancak bunun için zaman ve kuvvete ihtiyaç vardı. İtilaf Devletleri'nin mütareke ve barış tekliflerine, karşı teklifler ileri sürülerek diplomatik yollar da denenmişti.⁴⁴⁰ Ancak bu girişimler Avrupa siyasal çevrelerce ordunun, hükümetin ve ulusun zaaf içerisinde olduğu şeklinde algılanıp, yanlış

---

⁴³⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXII, s. 424-430.

⁴³⁹ Nutuk/Söylev, C. II, s. 885.

⁴⁴⁰ İnan, Türk Devrimi..., s. 91.

değerlendirilmişti.⁴⁴¹ Gazi Mustafa Kemal Paşa ise bu yanlı değerlendirmeyi o gün sözle düzeltebileceğini ancak fiilen düzeltmeyi tercih ettiğini dile getirmişti.

Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın esas fikri şu idi: "*Memleketimizde bulunan düşmanlar silah kuvvetiyle çıkarılmadıkça, milli bir varlık ve kudreti fiilen ispat etmedikçe diplomasi alanında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki inancımız kesin ve daimi idi...*"⁴⁴² Gazi bu fikir ve düşüncelerin etkisinde büyük bir savaşa

hazırlanıyordu. Gazi, Haziran ortasında taarruz emirlerini verdi, bütün hazırlıklar gizlilik içerisinde gerçekleştiriliyordu.⁴⁴³

Düşman kuvvetleri Sakarya savaşından sonra Eskişehir, Kütahya, Afyon'un doğusundaki bir hatta çekilerek o bölgeleri kuvvetli bir hale getirmişlerdi. Taarruz planları yoktu ancak buldukları hatta kadar olan kesimi işgal altında tutmaya çalışmaktaydılar. Diğer taraftan da Boğazlardan Karadeniz'e geçerek Samsun'u topa tutmuşlardı (7 Haziran 1922).⁴⁴⁴ Türk tarafında ise yoğun bir hazırlık çalışması vardı. Silah ve cephane Doğu'dan, Güney'den, Fransızlardan, Sovyetlerden ve İstanbul'daki depolardan gizlice getirilenlerle sağlamaya çalışılıyordu. Yunanlılar Afyon ve Eskişehir'de var olan demiryollarını kullanılamaz hale getirmişlerdi, karayolları ise yok düzeyindeydi.⁴⁴⁵ Yollar ve nakil vasıtalar yetersizdi ve memleketin çeşitli bölgelerinden cepheye getirebilecek kuvvetler için epey zamana ihtiyaç vardı. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Genelkurmay ve Milli Savunma Teşkilatı ile yoğun bir çalışma yapıyor ve askeri planları hazırlamakla uğraşıyordu. Harekat planı (taarruz) görüşülmüş ve son derece gizli tutulmuş, planda

---

⁴⁴¹ Göze, a.g.e., s. 107.

⁴⁴² İnan, *Türk Devrimi...*, s. 91-92.

⁴⁴³ Akşin, a.g.e., s. 104.

⁴⁴⁴ İnan, *Türk Devrimi...*, s. 92.

⁴⁴⁵ Akşin, a.g.e., gös. yer; Geniş bilgi için bkz, Selek, a.g.e., C. II, s.722-729.

olduğu gibi Gazi Paşa'nın (17 Ağustos 1922) Ankara'dan ayrılışı da gizlilik içerisinde gerçekleşmişti.⁴⁴⁶

Batı cephesi kumandanlığı hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Başkumandan 20 Ağustos'ta Akşehir'de Genelkurmay Başkanı Fevzi akmak ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet İnönü ve diğer kumandanlarla durumu gözden geçirdikten sonra 26 Ağustos'ta Afyon bölgesindeki Kocatepe'den taarruza geçildi.⁴⁴⁷ Her taraftan kuşatılan, geri atılan Yunan kuvvetleri 30 Ağustos günü Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde⁴⁴⁸ imha edici darbe aldılar. Düşman ordusunun başkumandanı General Trikopis ve birçok asker esir edildi.⁴⁴⁹ Bozgun halinde kaçan Yunan kuvvetlerinin toparlanmasına olanak vermemek için Gazi Mustafa Kemal Paşa üç koldan ve hızla İzmir'e ilerleme komutunu verdi:⁴⁵⁰ "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*"⁴⁵¹ Yunanlıların İzmir istikametinde kaçışları, ağır hasarlara yol açmıştı. Yolları üzerinde her şeyi imha etme talimatları almışlardı; demiryollarını tahrip etmek, köprüleri havaya uçurmak, mahsulü talan etmek, şehirleri ve köyleri yakmak ve sivil halkı katletmek için zaman bulmuşlardı.⁴⁵²

---

⁴⁴⁶ şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)**, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 472.

⁴⁴⁷ Göze, **a.g.e.**, s. 108.; İnan, **Türk Devrimi...**, s. 92.

⁴⁴⁸ "*Bu muharebeye, bizzat Başkumandan tarafından idare edildiğinden, ordularımız için bir tarihi hatıra olmak, Başkumandanlık Meydan Muharebesi namı verilmesini arz ve teklif ederim*" şeklinde İsmet Paşa'nın Garp Cephesi Orduları namına vaki olan teklifi üzerine Başkumandan Meydan Muharebesi adı verilmiştir. Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 488.

⁴⁴⁹ Dumont, **a.g.e.**, s. 94-95.; Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 267-268.; Sorgun, **a.g.e.**, s. 279-280.

⁴⁵⁰ Durmuş Yalçın-Cemal Avcı vd, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 316-317.

⁴⁵¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...**, s. 354.

⁴⁵² Dumont, **a.g.e.**, s. 95.

9 Eylül'de⁴⁵³ Türk kuvvetleri İzmir'e girmişlerdi. Ancak dağılan ve başkumandanlarıyla bağlantıları kesilen bazı Yunan birlikleri savaşa devam etmişlerse de onların mağlup edilmesi gecikmemişti. Ancak denize ulaşan mağlup birliklerden bir kısmı İtilaf Devletleri'nin donanmalarına sığınmışlar ve kaçarken de adeta yenilginin öcünü almak için Kordon Boyunu ateşe vermişlerdi. Yunanlıların birçok yere verdikleri zararı İzmir'de görmüştü. 9 Eylül sabahı İzmir, 9 Eylül akşamı da Bursa alınarak Türk Kurtuluş Savaşı başarısı hedefine ulaşmıştı.⁴⁵⁴

Askeri zaferden sonra, sıra bu zaferi siyasi, hukuki planda, masa başında kabul ettirmeye gelecekti. Yani Mudanya ve Lozan barış antlaşmalarını yapmaya...⁴⁵⁵ Aralıksız 3 yıl süren savaş sonrasında Anadolu işgallerden bütünüyle kurtarılmıştı. Ankara Hükümeti ile Sakarya zaferinden sonra işgal kuvvetlerini geri çeken Fransa ve İtalya ve Yunanlıları sonuna kadar destekleyen İngiltere devletleriyle 3-11 Ekim tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922)⁴⁵⁶ imzalandı. Lozan'da barış konferansının da yer aldığı

---

⁴⁵³ Gazi Mustafa Kemal Paşa Türk kuvvetlerinin Yunan ordusunu Anadolu'dan bütünü kovunca Anadolu'yu değil, Trakya'yı kapsayacak bir bırakışma imzalanması için İtilaf Devletleri ile görüşmeler yapılabileceğini İcra Vekilleri Reisi (Başbakan) Hüseyin Rauf Bey'e bildirmişti. Barış şartları olarak şu koşulları öne sürüyordu: Trakya antlaşmanın imzalanmasının ardından 14 gün içerisinde, 1914 sınırına dek TBMM verilmeli, Türk savaş tutsakları geri verilmeli, Yunan ordusunun Batı Anadolu'yu işgali sırasında yaptığı hasar, Yunan yönetimince onarılmalı. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, İtilaf Devletleri'nin konsolosluklarına Paşa ile görüşme yapma yetkisinin verildiği haberi telgraf ile gelmişti. Gazi Paşa, görüşme günü için 9 Eylül 1922 tarihini vermiş ve görüşme yeri olarak da Nifi (Kemalpaşa) belirlemişti. Paşa o gün Nife gitmiş ancak görüşme yapmayı isteyenler gelmemişti. Nedeni ise Paşa'nın belirttiği gibi "*Çünkü ordularımız İzmir rihiminde ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.*" kesin başarının sağlanmasıydı. **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 901-903.; Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 267.

⁴⁵⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 105.; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 351-353.; İnan, **Türk Devrimi...**, s. 93.; Sorgun, **a.g.e.**, s. 308-310.; İzmir yangını konusunda geniş bilgi için bkz, Mustafa Turan, "*İstirdatta İzmir Büyük Yangını (13-15 Eylül 1922)*", **Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı**, Medrese Kitabevi, Afyon, 1995, s. 241 vD.; Zaferden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da karşılanması için bkz: Salih Bozok-Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1985, s. 112-115.; İzmir'in geri alınmasını müteakip 20 Eylül tarihinden itibaren iki ordu birlikleri, Çanakkale Boğazı ve İzmit Körfezi istikametinden ilerlemeye başlamışlardı. İngilizlerin kontrolünde olan bu bölgede Türk kuvvetleri İngiliz kuvvetleriyle karşılaşsa da herhangi bir arbede yaşanmamış ve İngiliz kuvvetleri bir süre sonra çekilmişti. Yalçın-Turan, **a.g.e.**, s. 213.

⁴⁵⁵ Göze, **a.g.e.**, s. 109.

⁴⁵⁶ Mudanya Mütarekesi'nin hükümleri özetle şöyledir: Taraflar 14-15 Ekim'den itibaren silahları bırakacak, Yunan kuvvetleri Doğu Trakya'dan çekilecek ve bölge 15 gün içerisinde tamamen boşaltılacak, Doğu Trakya

bu antlaşmada İstanbul ve Boğazların Türkiye'de tek egemen güç olan Büyük Millet Meclisi'ne verilmesi de vardı.⁴⁵⁷

Savaş sonrasında tutuklu bulunan Yunan esirleri için TBMM Hükümeti'ne Fransa, İngiltere ve İtalya komiserleri (Pelle Sör, Horas Rumbold, Garuni) tarafından bir nota gönderilmişti. Bu notada tabi buldukları devletlerin, Türk askeri birlikleri tarafından esir alınan ve hususi karargahlarda bulundurulmuş Yunanlıların akıbeti hakkında malumat istediklerini arz ettiler. Tutulan bu esirlerin mahkemelerde yargılanıp, idam cezasına çarptırılacakları hususunda bilgi aldıklarını belirtip, aslında Osmanlı askeri idaresine müdahale arzusunda olmadıklarını, esirlere insanlık namına müdahale gösterilmelerini istediler. Onlar Türklerin idaresine karışmak istemediklerini açıkça belirttiler de notanın devamında yapılacak barış için esirleri tehdit unsuru olarak kullandıkları pek tabi anlaşılıyordu. Tutukluların toptan idamları düşüncesini medeni kavimlerce çirkin düşünce olarak gördüğünün aşikar olduğunu, eline silah alıp zarar verenlerin zamanın şartları ve bağlı buldukları devletlerin emirlerini yerine getirdiklerinin göz önünde tutulmasını istediler. TBMM Hükümeti'nden alınacak tedbirlerle en kısa zamanda savaşın hatıralarını yok edecek kabiliyette bir barışı yapılması amacıyla yapacağı çalışmalarına İtilaf Devletleri'ni de iştirak ettirerek daha evvel barış için dünyaya ilan ettiği maksadının samimiyetini göstermelerinin beklendiği açıklandı. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e

---

Türk kuvvetlerine bırakılacak, bu kuvvetlerin sayısı 8.000 askeri geçmeyecek, Yunanlıların bıraktığı yerlerin kontrolünü İtilaf Devletleri 30 gün içerisinde TBMM'ye bırakacak, Boğazlar ve İstanbul'un idaresi TBMM Hükümeti'ne bırakılacak, İtilaf Devletleri burada kesin barış yapılınca kadar bir miktar asker bulunduracak, kalıcı antlaşma imzalanıncaya kadar Türk askerleri Çanakkale ve İzmit Yarımadası'nda belirlenen hattı geçmeyecek. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, MEB. Yay., İstanbul, 1991, s. 212.

⁴⁵⁷ Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 22-23.

aracılığıyla TBMM'ye gönderilen bu notada Yusuf Kemal Bey'den tüm nüfuzunu kullanması ümit ettikleri belirttiler.⁴⁵⁸

Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey Hariciye Vekaleti'nden (Dışişleri Bakanlığı) Müttefik devletlerin gönderdikleri nota ve bu notaya Hükümet tarafından nasıl bir cevap verildiğini istemesi üzerine Meclisin 121. içtımasında (18.10.1922) bu mesele üzerine duruldu.⁴⁵⁹ Yusuf Kemal Bey tarafından nota meclise okundu. Yusuf Kemal Bey gayet önemli olan bu notada İtilaf Devletleri'nin bazı amaçları güttüğünü belirtti ve onları şöyle sıraladı: Birinci olarak "*Osmanlı Askeriye Adalet İdaresi ait konuda müdahale etmeksizin*" demiş olmalarına şiddetle karşı çıktı. Her zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun usullerinin kalktığını açıkladıklarını belirterek, artık yeni bir Türkiye Devleti'nin var olduğuna işaret etti. İkinci mesele ise suçluların bazı sebeplerin sonucunda suç işlediklerini belirtip, onlar için hafifleten bir sebep aramalarına karşı çıktı. Kanunların yaptırım gücüne dikkat çekerek, Ceza Kanunu'na göre suçluların yargılanacağı, mahkemelerin gerekeni yerine getireceğini açıkladı. TBMM Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin barışseverliğine iştirak etmesinin delilini ve alametini aradıklarını, Hükümet'ten bunu suçluları affederek göstermesini istediklerini de üçüncü maksatları olarak açıkladı. Buna da Türk milletinin mahrumiyet içerisinde, bu kadar hücum karşısında insaniyet hislerine riayetkar kaldığını ve Hükümeti'nde zaten TBMM'nin ilan ettiklerini tatbik ve icrasıyla mükellef olduğu yönünde açıklama getirdi.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. XXIV, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 16-17.

⁴⁵⁹ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 16.

⁴⁶⁰ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 17.

Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey, "*İngiliz generalinin, Fransız ve İtalyan komiserlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni meşru saydıklarına dair manalı sözleri orada kalsaydı, bu ciddiyetsiz sözlere bakan ulu Türkün büyük ruhu buna gülüp geçerdi*" diyerek sözlerine başladı. Ancak bütün yurdu baştan başa yıkan, harabeye çeviren, hayatlarını feda eden hemşirelere, kadınlara, kızlara ağza almaya milleti adına yakıştıramadığı hadiseleri ve rezil işleri yapan; gençleri, yaşlıları, çocukları öldüren, katleden, düşman tarafına giderek Türklere çeşitli musibetleri haber veren ve sonunda suçüstü yakalanan güya Türk tabiiyetinde olan birtakım alçak ve canilerin affını içeren ortak bir nota vermelerinin devletin iç işlerine müdahale anlamına geldiğini ifade etti.⁴⁶¹

İhsan Bey milletten insaniyet bekleyen İngilizlerin bağımsızlık için mücadele eden İrlandalıları her gün kurşuna dizdiğini, kendi milletlerine, hükümetlerine karşı insani bir ihtarda bulunmaları gerektiğini, Hindistan'da aydınları ağlattıkları, zindanlara attıkları kendi Hükümet erkanına, kendi idarelerine insani telkinlerde bulunmalarını söyledi. Yaptıkları bu numaralara ancak Sarayın kanacağını belirterek şu sözleriyle Padişaha yöneldi: "*...İnsaniyet, Şark'ın bildiği ulvi insaniyet; bunlar için aleti menfaattir. Onlar yaldızlı yazularla, yaldızlı haplarla karşılarındakini aldatacaklarına Yıldız Sarayında oturan köhne (eski) adama müracaat etsinler. Bu hayırhah adamlar kendini satmış olan Yıldız Hükümdarına gitsinler veya onun etrafında miskin ve aciz maaşını düşünen matuh (bunamış) insanlara bu hapları yuttursunlar...*"⁴⁶² İhsan Bey'in bu sözlerinde de açık bir şekilde görülüyor ki meclisin Padişaha tavrı çok açıktı. Artık savaş bitmiş, TBMM kendisini askeri boyutta da kanıtlamış ve Padişah idaresinin sonu gelmişti. Son sözü Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey aldı ve cevap verip-vermeme, cevap verilecekse ne surette olacağı konusunda Meclis'ten kendisine itimat edilmesini istedi ve mesele burada kapandı.⁴⁶³

---

⁴⁶¹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 17-18.

⁴⁶² TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 18.

⁴⁶³ gös. yer

II. BÖLÜM

SALTANATIN KALDIRILMASI VE HİLAFET

2.1. SALTANATIN KALDIRILMASI

2.1.1. Saltanatın Kaldırılması Gündemde

Zaferden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa askeri ve siyasi meseleler dolayısıyla İzmir'deki ikametini bir müddet daha uzattı. Mebusların birçoğu ise onu Ankara'da görmek istiyordu. Siyasi çevreler bilhassa Sultan Vahdettin'in mukadderatının ne olacağını tahminle meşgul idi. Devletin şekli üzerinde derin kaygılar vardı, Gazi'nin Saltanat ve Hilafeti kaldıracağı söylentileri almış yürümüşü. Meclis içinde, sanki Meclisin vazifesi Saltanat ve Hilafeti kurtarmak ya da onu yeniden düzenlemiş gibi bir gayret kendini göstermekteydi. Çünkü İstiklal Savaşı'nın ortak ölüm-kalım tehlikesi karşısında birleştirici ve o günkü şartlar içerisinde adeta müşterek ruh halinin yerinde şimdi, fertlerin veya zümrelerin arka planda kalan inancı ve eğilimleri derinden derine hareket etmeye başlamıştı. Tutucuların kaygılarına hislerine karşılık, millicilerin hepsi Padişahın tahtı er-geç terk etmeye mecbur kalacağını ve önemli değişikliklerin olacağını tahmin etmekteydi.⁴⁶⁴

O sıralar (12 Temmuz 1922'den beri) Rauf Bey Vekiller Heyeti Reisliği'nde bulunmaktaydı. İkinci Grup olarak adlandırılan Padişahın iktidarına taraftar

---

⁴⁶⁴ Jean Deny, **Yeni Türkiye**, (Çev. Sencer Kodolbaş), Çağdaş Yay., İstanbul, 2000, s. 123-124.; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 53

olanlarca seçildiğinden Rauf Bey bu andan itibaren eski dostu Mustafa Kemal Paşa'nın hareket tarzından uzaklaşmaya başlamıştı. Hatta Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'ya getirmeye çalışmış, reddi üzerine kendisi İzmir'e gitmişti. Mustafa Kemal Paşa tarafından bu ısrar, askeri hareket bittiği için siyasi işlere karışmamaya davet olarak algılanmıştı.⁴⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa, nihayet Ankara'ya gitmeye karar verince, Rauf Bey Saltanatın akıbetini soruşturmak için bu durumdan istifade etti. Günün tam tarihi verilmemiş olmakla birlikte 10-13 Ekim tarihlerine denk geldiği tahmin edilen dönemde milletvekillerinin duyarlılığını gören Rauf Bey, Refet Bey'in Keçiören'deki evinde Ali Fuat Paşa'nın da bulunduğu toplantıda saltanatın kaldırılmayacağını Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından duymak istemişti.⁴⁶⁶

Bu görüşme Saltanat ve Hilafet hakkında o günlerdeki kaygının Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarına yansımaları olarak görülebilirdi. Rauf Bey'in şu ifadeleri bunu desteklemekteydi: *"Meclis, saltanat ve makamının ve belki de hilafetin ortadan kaldırılması endişesi ile mütezzirdir (azap ve sıkıntı içindedir). Sizden ve sizden gelecek vaziyetten şüphe etmektedir. Bu sebeple Meclisi ve dolayısıyla milletin umumu efkarını (kamuoyunu) tatmin etmeniz lüzumuna inanıyorum."* Bu özel dost toplantısında Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey'e ve diğer arkadaşlarına Saltanat mevzuunda ne düşündüğünü sorarak durum yoklaması yapmıştı. Rauf Bey babasının görevi dolayısıyla Padişah'ın ekmeği ile büyüdüğünü hatırlatarak bu makama arkasını dönmeyeceğini, halifeye de yetiştirilme tarzının gereği bağlı olduğunu belirtmişti. Refet Paşa da bu görüş tarzını tasvip etmişti. Ali

---

⁴⁶⁵ Deny, a.g.e., gös. yer

⁴⁶⁶ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 68.; Aydemir, a.g.e, C. III, s. 53-54.; Ceylan, **Saltanatın Kaldırılması...**, s. 135-136.; Uluğ, a.g.e., s. 62-63.

Fuat Paşa, Rusya'dan dönüşünü mazeret göstererek özür diledi ve konuşmaya dahil olmayı reddetti. Mustafa Kemal Paşa çok yakın arkadaşlarının dahi bu duruma hazır olmadıklarını görmüş ve "*Mevzu-i bahs ettiğiniz mesele bugünün meselesi değildir. Mecliste bazılarının telaş ve heyecanına da mahal yoktur*" diyerek ortamı yumuşatmıştı. Rauf Bey ısrarla bu dediklerini Meclis'te de tekrar etmesini istemesiyle, Paşa unutabileceğini düşünerek bunu bir kağıda yazmıştı. Ertesi günü Meclis'te bunu dile getirerek birçok kişinin yüreğine su serpmişti.⁴⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa kurtuluş savaşını bağımsızlık savaşı olarak görmüştü ve millete bunu sağlamayı hedef edinmişti. Bağımsızlığın gerçekleşmesi için ilk önce ülkenin saltanat, hilafet gibi yönetim biçimlerinden ayrılması gerekiyordu. Bu bilinçle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, milli mücadelenin başından beri ulusun kendi kaderinde söz sahibi olabileceği bir yönetimi yerleştirmek istemişti. Ancak sadece savaşla gelen kurtuluşun bunu getirmeyeceği açıktı ve milli bilincin oluşması gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa olgunlaşmamış ortamlarda büyük kararlar almaktan hep kaçınmıştı. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, asırlardır süren bir yönetimi değiştirecek çok önemli bir mesele olduğundan ortam müsait olmadan bu konuyu gündeme getirmedi. Yukarıda açıklamaları yapılan günlerden saltanatın kaldırıldığı Kasım ayı sonuna kadar Osmanlı yönetimi konusunda herhangi bir gelişme kaydedilmese Lozan öncesi konunun gündeme getirilmesi, Lozan'a gitmek için İstanbul ve Ankara Hükümeti arasındaki telgraflaşmalar saltanatın kaldırılması zorunlu hale getirecekti.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁷ Nutuk/Söylev, C. II, s. 912-913.

⁴⁶⁸ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 68-69.

2.1.2. Saltanatın Sonu

2.1.2.1. Lozan'a Çağrı ve İstanbul-Ankara Telgrafları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Mudanya Mütarekesi ile İstanbul ve Boğazların yönetimini, İtilaf kuvvetlerinin başkentte kalması şartıyla eline almıştı. Bu madde Osmanlı yönetimini hukuken sona erdirmişti. Ayrıca İstanbul'da anayasa ile de geçersizliği kabul edilmiş bir hükümet bulunmaktaydı. İstanbul'da yönetim boşluğu söylentilerinin çıkmaması için Mudanya'nın imzalandığı hafta Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul temsilcisi sıfatıyla Refet Paşa'yı görevlendirdi.⁴⁶⁹ Bu sırada Bursa'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşalar ile bir görüşme yapmış ve İstanbul'da takip edeceği hareket hakkında talimat almıştı.⁴⁷⁰

Refet Paşa'nın İstanbul'daki yetkisi ve görevi, artık Saltanat yönetimi veya işgal kuvvetleri yerine Ankara'nın İstanbul'da egemen olmasına resmîlik kazandırıyor. 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelmiş, İstanbul'a gelişi olağanüstü bir hadise olmuş, onbinlerce kişinin katıldığı büyük bir törenle adeta kurtarıcı gibi karşılanmıştı.⁴⁷¹ Esasında bu karşılanma kendi topraklarında yıllardır silik ve baskı içinde yaşayan Türklerin hem kurtuluşa hem de TBMM Hükümeti'nin İstanbul'a yerleşmesine duyulan sevinci yansıtmaktaydı. Yapılan resmi törende de ince detaylar saklı idi. Padişah kendi adına Erkanı Harbiye Binbaşısı Ali Nuri Bey'i göndermişti. Bu hareketi ile Meclisin Saltanat ve Halifelik konusundaki gidişata

---

⁴⁶⁹ a.g.e., s. 63.

⁴⁷⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralarım*, C. I, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1960, s. 103.

⁴⁷¹ Shaw, a.g.m., s. 886.

aldırmadığını göstermeye çalışıyordu. Binbaşı "*Zatı Şahane namına beyanı hoşmedi (hoşgeldiniz) ederim*" diyerek karşılmasına; Refet Paşa "*Makamı Muallayı Hilafete hissiyat-ı diyanet karanemi iblağ ediniz (dinsel bağlılık duygularımı iletiniz)*" cevabını vermişti. Bu cevap ülke idaresinde Padişaha-Saltanata yer olmadığını belirten ince bir çizgiydi. Meclisin bakış açısından Halifeliğin de ancak dinsel bir görev olduğunu ortaya koymuştu.⁴⁷²

Refet Paşa'yı karşılayanlar arasında Veliht Abdülmecit Efendi'nin yaveri Remzi Bey de bulunmaktaydı. Refet Paşa ona da "*Veliht Abdülmecit Efendi, Makam-ı Muallayı Hilafetin veliahdıdır*" diyerek Meclisin Hilafeti kurtarma sözünde durduğunu göstermiş oluyordu. Ayrıca İstanbul şehri ve Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa adına kendisini karşılayan Şehremini Ziya Paşa'ya da sadece şehir namına olan kısmı kabul ettiğini belirtti. Bu davranışı ile de İstanbul Hükümeti'ni yok saymıştı.⁴⁷³

Refet Paşa'nın bu hareketleri şüphesiz aldığı talimatlardan kaynaklanmaktaydı. Özellikle onun beyanatlarındaki "*Saltanat-ı Milliye*" tabiri saray ve çevresinde endişe ve telaşla karşılanmıştı.⁴⁷⁴ İstanbul'da siyasi durumun değişeceği biliniyor fakat bu değişikliğin boyutları hakkında kesin yargıya varılamıyordu. Saltanat devri boyunca devlet düzeninde görülmemiş bir sertlikle yürüyen Refet Paşa'nın davranışlarıyla Padişah Vahdettin Meclisin Saltanat ve Hilafeti birbirinden ayıracağına ve Saltanatı kaldıracağına şüphesi kalmamıştı. O gün bir yakınına saltanatla desteklenmeyen bir halifeliği kabul etmeyeceğini

---

⁴⁷² Cebesoy, **a.g.e.**, C. I, s. 103-105.; Paul Gentinson, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Suphi Nuri İleri), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 23-24

⁴⁷³ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 63-64.; Cebesoy, **a.g.e.**, C. I, gös. yer

⁴⁷⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, C. I, s. 105-106.

söylemişti. Ayrıca Refet Paşa'nın Abdülmecit'i hilafetin veliahdı olarak görmesiyle hilafete Abdülmecit'in getirileceğini anlamasıyla Osmanlı hanedanından böyle bir görevi kabul edecek kimsenin olmadığını sözlerine eklemişti.⁴⁷⁵

Ne olursa olsun İstanbul'da hala Padişah ve Sadrazamın yönettiği bir hükümet bulunmaktaydı. Teşkilatı Esasiye Kanunu ile etkinliği yitirilmiş olsa da resmen süregelen Osmanlı saltanatı vardı. Bu duruma kesin çözümü daha kurtuluş savaşından önce fikren belirleyen Mustafa Kemal Paşa, daha öncede belirttiğimiz gibi uygun zamanı kollamaktaydı. Mudanya sonrası ve Lozan'a hazırlık dönemi İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti arasındaki gelişmeler Saltanatın kaldırılması için gereken ortamın oluştuğunu göstermekteydi.⁴⁷⁶

Bu ortamda bu karara en etki eden olay ise kuşkusuz İtilaf Devletleri'nin Lozan Konferansı kararları ve çağrıları olacaktır. İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylül'deki ilk çağrılarında barış konferansının Venedik'te yapılmasını önermişlerdi. Ancak daha sonra bundan vazgeçip, İsviçre'deki uluslararası birçok konferansın düzenlendiği Lozan'da yapılmasına karar vermişlerdi. Açılış gününü 13 Kasım 1922 olarak belirlediler ve 27 Ekim'de İstanbul ve Ankara Hükümetleri'ni konferansa davet ettiler. Üç devlette birbirinden ayrı olarak İstanbul'daki TBMM temsilcisi

---

⁴⁷⁵ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahdettin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yay., İstanbul, 1991, s. 438.; Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Refet Paşa'nın İstanbul'da gidişi ve karşılanışını şöyle anlatır: "(Mustafa Kemal Paşa'ya, Refet Paşa'yı İstanbul'a temsilci olarak kendisinin önerdiğini anlattıktan sonra) *Bu vazifeye tayinine delalette ne kadar isabet ettiğim, kendisinin mütareke hükümlerine uygun olarak Trakya'yı teslim almak üzere, daha İstanbul'a ayak bastığı günkü davranışıyla tahakkuk etti. Refet Paşa, İstanbul'a sadece Trakya'ya geçmek üzere, bir yolcu gibi uğramıştı. Fakat İstanbul'a vardığı gün, Milli Hükümetin ilk mümessili tanınarak karşılaştığı muazzam tezahürattan o kadar ehliyetle istifade etmesini bilerek, hareket etti ki, bizim Mustafa Kemal Paşa ile (İstanbul meselesi) diye üstünde zihin yorduğumuz çetin davayı hemen o anda hal ile bu güzel şehrimizi -içinde hala Bab-ı Ali ve Padişaha rağmen- Büyük Millet Meclis Hükümeti'nin bir vilayeti halinde anavatana bağlamaya muvaffak oldu.*" Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, Yakın Tarih Yay., 1965, s. 85.

⁴⁷⁶ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 61.

aracılığıyla "*Doğuda harbe son verecek bir antlaşma*" yapılması amacıyla konferansa Türk temsilcilerini çağırıyordı. Müttefik devletler 1920 Londra Konferansı'nda olduğu gibi Türklerle barış yapmada İstanbul ve Ankara Hükümeti'ni çağırılmaları kuşkusuz ikilik yaratmak ve görüş ayrılıklarından yararlanarak siyasi ve istedikleri şekilde maddeler barındıran bir barış imzalamayı hedefliyorlardı.⁴⁷⁷

Ancak şimdiye kadar Milli Mücadele karşısında İstanbul Hükümeti'nin, Padişahın takındığı tavır, yayınlanan fetvalar, Anadolu'ya gönderilen inzibat kuvvetleri iki yönetim arasında hiçbir işbirliğine imkan vermiyordu. Bundan da öte Mudanya Mütarekesi'ni imzalamaya, arkasından da Sevr Antlaşması'nı bir yana bırakarak yeni bir barış antlaşması hazırlamaya zorunlu kılan güç TBMM, onun Hükümeti ve ordularıydı. Bu nedenlerle barış konferansına Türkiye'nin ve Türklerin asıl temsilcilerinin Ankara'dan seçilip gönderilmesi gerekmekteydi.⁴⁷⁸

Türkiye'de iki kuvvet karşı karşıyaydı; bir tarafta askeri zafer ve halk desteğinin yükselttiği halkçı, milliyetçi hükümet ve Meclis; diğer yandan yenilgi ve düşmanla işbirliği sebebiyle itibarı ne kadar düşmüş olursa olsun, her sınıftan Müslüman Türkün gözünde, kendilerini tutanlara hala büyük prestij otorite sağlayabilen Padişah-İstanbul Hükümeti ve eski üstün makamları...⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁷ Arnold J. Toynbee, **1920'lerde Türkiye Hilafetin İlgası**, (Çev. Hasan Aktaş), Yöneliş Yay., İstanbul, 2000, s. 71.; **İstiklal Harbinin Son Safhası, Türk İstiklal Harbi**, C. II, Kısım VI, Genelkurmay Başkanlığı Harb Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969, s. 109-110.

⁴⁷⁸ Şerafettin Turan, **Milli Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türk Devrim Tarihi**, C. II, Bilgi Yay., Ankara, 1998, s. 276.

⁴⁷⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 256-257.

İkisi arasındaki nihai çatışmayı, hala Padişahın İstanbul Hükümeti'ni tanımakta ısrar eden ve Lozan Barış Konferansı'na Ankara Hükümeti'yle birlikte çağırın İtilaf Devletleri çabuklaştırıyordu.⁴⁸⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul'daki temsilcilerine cevap vererek çağırını kabul ettiğini, delegelerini göndereceğini ve İstanbul Hükümeti'nin de çağırılmış olmasının Türkiye'yi ilgilendirecek bir işlem olmadığını bildirmişti.⁴⁸¹ Ardından Lozan'a gidecek heyet saptanmak üzere hazırlıklara başlanmıştı. Esasında Hükümet Başkanı sıfatıyla Rauf Bey Lozan'a gidecek heyete başkanlık etmek istiyordu. Ancak önceki konuşmalarda da verildiği üzere Rauf Bey Saltanat yanlısı idi. Zaten Lozan'dan önce halledilmek istenen bu meseleye muhalif olan kimsenin heyetin başına geçirilmesi düşünülemezdi.⁴⁸² Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Mudanya'daki başarısını gözledikten sonra Lozan'a gidecek temsilciler heyetinin başına onu getirmeye karar verdi. Bu durumu Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile görüştü. Paşa'nın görüşlerine katılan Yusuf Kemal Bey'in görevden çekilmesinin ardından İsmet Paşa Türkiye Dışişleri Bakanlığına atandı. Kendisine İktisat ve Maliye Vekili Hasan Bey ile Sıhhiye Vekili (Sağlık İşleri Bakanı) Rıza Nur Bey eşlik edecekti.⁴⁸³

Mudanya'da barış konferansı kesinleşirken İstanbul Hükümeti çoktan zaferi sahiplenen bir hava içerisine girmişti. Sadrazam Tefik Paşa barış görüşmeleri

---

⁴⁸⁰ a.g.e., s. 257.

⁴⁸¹ Goloğlu, a.g.e., s. 376.

⁴⁸² A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türk Milli Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, (Çev. Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 1999, s. 297.

⁴⁸³ Aydemir, a.g.e., C. III, s. 58.; Sonyel, a.g.e., C. II, s. 294-295.; Yalçın, **Milli Dış Siyaseti...**, s. 129-130.

başlamadan önce Ankara ile anlaşıp, birlikte hareket etmeyi planlıyordu. Tevfik Paşa Londra Konferansı'nda söz hakkını Ankara Hükümeti'ne bıraktıysa da bu seferki tutumu bu doğrultuda olmadı. Tevfik Paşa'nın kader belirleyici konferansa katılmak istemesi ve ısrarı devlet yönetimine ilişkin daha kesin kararlar alınması gerektiğini ifade etmekteydi. Bu Halife-Padişah hakkındaki karar olacaktı.⁴⁸⁴

Meclis'te 129. içtima, üçüncü celsede (30.10.1922), Tevfik Paşa'dan gelen telgraflar Mustafa Kemal Paşa'nın cevaplarının açıklanması kararın patlak vermesine neden oldu. Mustafa Kemal Paşa bu ortamda önce Saltanatı Hilafetten ayırmaya karar verdi. Çünkü Saltanat denilince akla en önce İstanbul Hükümeti geliyor, Padişah geliyordu. Tabi bunlar denilince de Meclisin beyninde canlanan ilk cümle "*vatan hainliği*" oluyordu. Bu yüzden Saltanat pek ürkütmüyordu.⁴⁸⁵ Öyle ki Mustafa Kemal Paşa bu toplantıda Saltanatın kaldırılmasında karşıt görüştekileri en çok etkileyebilecek, onlar arasından bazı kişilerin bu görüşü desteklemelerine çalışmaktaydı. Kendisine Tevfik Paşa'dan gelen birazdan açıklayacağımız telgraftan bu plan için faydalandı.⁴⁸⁶

Telgrafi ele geçiren Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'ndeki locasına Rauf Bey'i çağırttı. Paşa, "*Hilafet ve Saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı lağvedeceğiz! (kaldıracağız) Bunun muvafık olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız!*" dedikten sonra aylar öncesinde Saltanatın kaldırılması gündeme getirildiğinde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çıkan yakın arkadaşlarından olan Rauf Bey hiçbir şey söylemeden odadan çıkmıştı. Aynı maksatla çağırdığı

---

⁴⁸⁴ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 62-64.

⁴⁸⁵ Ceylan, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁸⁶ Uluğ, **a.g.e.**, s. 63.

Kazım Karabekir'den de bu karar doğrultusunda konuşma yapmasını istedi. Her ikisi de sırası geldiğinde konuşmaları bu yönde olacaktı.⁴⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey'in sessiz çıkışına, *"Bu bir nokta dimağlarda (kafalarda) düğümlenip kalabilir. Bana padişaha, muhafaza-i sadakati borç bildiğinden, makam-ı saltanatın yerine başka mahiyette bir mevcudiyetin ikamesine çalışmanın felaket ve hüsranı mucip olacağından bahsetmiş olan Rauf Bey; benim yeni kararına muttali olduktan ve bahusus kararımın lehinde ve saltanatın lağvı hakkında beyanatta bulunmasına dair teklifim karşısında mütelea dahi serdetmeksizin (hiçbir şey söylemeksizin) mutavaat göstermiştir. Bu tavr u hareket nasıl tefsir olunabilir? sükut ederek odadan çıkması nasıl yorumlanabilir?"*⁴⁸⁸ diyerek hemen herkesin sorabileceği bir soruyu gündeme getirmişti. Bu soruya tarihçilerin çoğu, her ikisin de Hilafetin kaldırılmayacağına ikna edildiği ve Hilafetin kalkmaması için de Saltanatın mutlaka kaldırılması gerektiği şekilde yorumlanmaktadır. Bunun dışında bir diğer yorum ise mesele emr-i vaki bir gerçeği ifade etmekten ibarettir.⁴⁸⁹

30 Ekim'de *"Sadrazam Tevfik imzasıyla gelen telgraflar üzerine Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatı ve Hilafet meselesi hakkında"* başlığında açılan müzakereyi Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa bizzat kendisi yönetti ve daha evvel Sadrazam Tevfik Paşa'nın kendi adına 17 Ekim'de gönderdiği telgrafi Meclise okudu.⁴⁹⁰

Tevfik Paşa telgraf metnini 1920'den beri İstanbul milli güçlerin temsilci olan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Reisi Hamit Bey'e kendi oğlu ile ulaştırmıştı. Hamit Bey kanalıyla da telgrafnameyi Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göndermişti.⁴⁹¹ Meselenin gizli tutulmasını rica ederek, konferansta İngilizlerin Anadolu ve İstanbul'u ayrı ayrı

---

⁴⁸⁷ **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 914-915.; Uluğ, **a.g.e.**, s. 63-65.

⁴⁸⁸ **Nutuk/Söylev**, C. II, gös. yer

⁴⁸⁹ Ceylan, **a.g.e.**, s. 150.

⁴⁹⁰ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 269.

⁴⁹¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk/Söylev (Vesikalar/Belgeler)**, C. III, (Vesika 260), TTK Yay., Ankara, 1999, s. 1830-1831.; **İstiklal Harbinin Son Safhası...**, s. 108.

cephede bulunmasından istifade ile Hilafet hamisi sıfatını kazanmaya çalışacağından, meseleye gereken önemin verilmesini Mustafa Kemal Paşa'dan Meclise arz etmesini istemişti.⁴⁹²

Tevfik Paşa telgrafında, Anadolu'nun askeri başarısı sonucunda İstanbul ve Anadolu arasında ihtilafın ve ayrılığın kalktığını, milli birliğin temin edildiğini, İtilaf Devletleri'nin Avrupa şehirlerinin birinde yapacağı barış konferansına her iki tarafın davet edeceğinin bilindiğini belirtti. Konferansta birlikte hareket etmek gerektiğini, izlenecek yöntemleri belirlemek üzere İstanbul'a konuya vakıf güvenilir bir temsilcinin Meclisin talimatlarını alarak gizlilik içerisinde ve hızla gelmesini istedi.⁴⁹³ Bu telgraf belliki çok özen gösterilerek, kelimeler dikkatle seçilerek yazılmıştı. Tevfik Paşa'nın sözleri İstanbul'daki yönetimin kendini TBMM Hükümeti üstünde görmeyi sürdürdüğü, onu yönlendirmeye çalıştığını göstermekteydi. Telgraf hem Mustafa Kemal Paşa'nın hem de Meclis'in sert tepkisine yol açmıştı. Üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın adına yazılmış olması da yönlendirmekten öte hala İstanbul'un Meclisi görmezden geldiği mesajını vermektedir.⁴⁹⁴

Ardından Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği cevabı okudu. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı milletin asıl temsilcisini İstanbul'a bir kez daha hatırlatır nitelikteydi: *"...Türkiye Devletinin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazarı dikkatte tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mukabil (karşı) tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilatı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti taayyün (meydana çıkararak) eden Türkiye Devletinin tarihi teessüsünden (kurulduğundan) beri Türkiye*

---

⁴⁹² Nutuk/Söylev, C. III, gös. yer

⁴⁹³ gös. yer

⁴⁹⁴ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 64-65.; Deny, **a.g.e.**, s. 123.; Turan, **Milli Direnişten...**, s. 278.

mukadderatına vazmiyed (kaderini ele geçiren) ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğu, cihanca malum ve hadisatı fiiliye ve muamelatı siyasiye ile müeyyet bulunmaktadır (teyit edilmektedir). Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının ihraz eylediği muzafferiyeti kaftiyenin neticei tabiiyeti olmak üzere vukuu karibolan (çok geçmeden) konferansta Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakayık (gerçekler) karşısında gayrimeşru ve gayri hukuki olduğu Meclisi Alice mükerreren (tekraren) ifade ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi mensubinin şimdiye kadar biddefaat (defalarca) vaki olduğu gibi bundan sonra da siyaseti Devleti teşviştan (karmaşıklıktan) mücanebet (uzak durma) eylemeleri hususunun ne derece azim mesuliyeti badi olacağı derkardır (malumdur) efendim...⁴⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Devleti'ne hiç değinmeden yazdığı bu telgrafın yanıtını Tevfik Paşa'ya değil de, kendisine ulaştırılmak üzere Hilal-i Ahmer Reisi Hamit Bey'e göndererek sadrazamı cevap vermeye değer görmediğini anlatmaktaydı. Ancak yanlış bir anlamının sonucu olarak Hamit Bey'in telgrafı zamanında iletmemiş olması Tevfik Paşa'nın yeniden telgraf yazmasına neden olmuştu. Bu telgrafın tek sebebi bu değildi; İtilaf Devletleri'nin barış konferansına çağrıları da etkin olmuştu.⁴⁹⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi İngiltere, Fransa ve İtalya'nın barış konferansına temsilciliklerinin baş çevirmenleri bir nota ile İtilaf Devletleri'nin 13 Kasım'da Lozan'da başlaması önerisini ilettiler. Tevfik Bey'in tahmin ettiği gibi Bab-ı Ali'yi de aynı öneri yapıldı. Yer ve tarih belirten bu notaya Ankara Hükümeti'nin olumlu cevabı İstanbul temsilcisi aracılığıyla 29 Ekim'de ilgili devletlere duyuruldu. Ancak

---

⁴⁹⁵ Nutuk/Söylev, C. III, (Vesika 261), s. 1832.

⁴⁹⁶ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 65.; Aydemir, a.g.e., C. III, s. 56.; *İstiklal Harbinin Son Safhası...*, s. 109.; Nutuk/Söylev, C. III, s. 1832.

Tevfik Paşa bu çağrıya katılmanın geçersizliğini hala anlamamıştı ki ikinci bir telgraf çekti.⁴⁹⁷

Bu sefer Tevfik Paşa'nın Meclis'e hitap eden telgrafi okundu. Bu telgrafa da tepki büyük oldu, her kelimesi milletvekilleri tarafından irdelenerek adeta tahlil edildi. İstanbul Hükümeti'ne, Osman Devleti'ne, en önemlisi de Padişaha ve onun oturduğu saltanata ağır eleştiriler yapıldı. Gerçekten bu telgraf yazışmaları hain olarak görülen Padişah hakkında beslenen nefreti oldukça şiddetlendirmekle kalmamış, sadrazam Tevfik Paşa'ya karşı da sinirlilik uyandırmıştı.⁴⁹⁸

"Konferansa Babialide, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babialî'nin ademiicabeti Devletin altı asrı müteceviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün alemlî İslâm'ın alakadar olduğu hüviyeti tarihiyesini mahkumu indiras etmek, Büyük Millet Meclisinin ademiicabeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu akim bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri bittabi ne Babialî, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Babialî ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyike karşı Sevr Muahedesinin tasdik etmeme, direnme ve karşılaşılan büyük zorluklara göğüs gererek Genel İdareyi döndüren ve işgalin etkisini tahlili hususunda güç ve kuvvet saçan ve bu meyanda başarıyı yakalayan heyetimiz. Hakimiyeti Milliyeyi sağlamlaştırmak suretiyle tek idareyi temin etmek için müzakereye hazır olduğu halde mesaii harbiyenin bir sulhu nafi ile siyasi sonuçlarının iktitaf hengamında savaştan milletten ayrı kalmayı ve bu sebeple birleşerek istihsali mümkün olan menafii aliyeyi vatandan cüz'ü layetecazzasını bile ifateyi asla tecvit etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hatta payiadayı kati velevsi istilayı izale yolunda seyfen mesaii cansiperane ve hüdapesnidanede bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh; ademiitilaf sebebiyle Devlet ve milletin başına maazallahü taala bir musibeti uzma getirmek ve muaveneti maddiye ve müzaheretini maneviyelerine nail olduğumuz alemlî İslâm'ı müteellim etmekten ise menafii aliyeyi vatan uğrunda temini vahdet evvelce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbali memleket, hem müdafaa-i hukuku vatan hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın talimatı mahsusa ile hemen gönderilmesi hassaten temenni ve bu şık tensip buyrulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa Hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur.

⁴⁹⁷ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, gös. yer; **İstiklal Harbinin Son Safhası...**, s. 110.

⁴⁹⁸ Uluğ, **a.g.e.**, s. 61.

Sadrazam

*Tevfik*⁴⁹⁹

Mudanya'dan bu yana gelen olaylara bu telgrafın da eklenmesi 30 Ekim 1922'de Saltanatın kaldırılması görüşmelerini başlattı.⁵⁰⁰ Telgraflardan sonra ilk sözü Antalya Milletvekili Rasih Efendi aldı ve telgrafın içeriğinden evvel başlığına dikkat çekti. Sadrazam Tevfik Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi yerine Ankara Büyük Millet Meclisi demesinin hikmetinin ne olduğunu sorguladı. Daha evvel Avrupa komiserlerinin gönderdiği notada onların aynı hitabı kullandıklarına işaret ederek telgrafların aynı kopyadan çıktığını ifade etti. Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin var olduğunu, sınırların hükümrani olan bu Meclise sadece Türk milletinin değil, İslam aleminin de kurtuluş olarak baktığı ve sığınacağı tek merci olarak gördüğünü belirtti.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁹ Meclis müzakeresi bu telgraf üzerine gerçekleşmiş ve milletvekilleri tek tek cümleleri tahlil ettiği için yukarıda telgrafın yapısı bozulmadan alınmıştır. Türkçesi şu şekildedir: " Gayet ivedidir. Ankara Büyük Millet Meclisi Yüce Bakanlığına; Konferansa, Babiali de, Büyük Millet Meclisi de çağrıldı. Babiali'nin gelmemesi, devletin altı yüz yılı aşkın zamandan beri kurulu ve saklı olan, bütün İslam dünyasının ilgili bulunduğu tarihsel kimliğini çöküşe yargılamak; Büyük Millet Meclisi'nin gitmemesi ise, dünyanın özlediği ve beklediği barışı barışsız bırakmaktır. Bu önemli sorumlulukları, doğaldır ki ne Babiali, ne de Büyük Millet Meclisi kabul eder ve buna katlanır. Aslında Babiali ve Büyük Millet Meclisi arasında gerçek bir ikilik düşünülmediği, her türlü üsteleme ve baskıya karşı ve her türlü ısrar ve tazyika karşı Sevr Antlaşması'nın onaylanmamasına direnmede rastlanan büyük güçlüklerin üstesinden gelinmesi ile yönetim işlerinin yürütülmesi, işgalin etkisinin azaltılması yolunda çaba harcayan ve bu arada başarıların kazanılmasına olanak ölçüsünde hizmet eden kurumumuz, milli egemenliği güçlendirme ve belgeleme yolu ile yönetimin birliğini sağlamak için görüşmeye de hazır olduğu halde, iyilik getiren çalışmanın bir yararı barış ile siyasal verimlerini devşirme sırasında ulusun kutsal savaşımında ayrı kalmayı, bu nedenle birleşerek elde edilmesi olanaklı olan yurdun yüce çıkarlarından bölünmez en ufak parçacığını bile yitirmeyi hiç doğru bulmaz. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir karşıcılığı bile uygun görmez. Dahası, düşman ayağını kesme, yayılma pislliğini yok etme yolunda kılıçla, canını verircesine ve Tanrının beğendiği çabalarda bulunanları kendilerine yeğ tutar. Bundan dolayı anlaşmazlık nedeniyle devlet ve ulusun başına, Tanrı korusun büyük bir yıkım getirmek, maddi yardım ve manevi desteklerini kazandığımız İslam dünyasını üzmeğe ise yurdun yüce çıkarları uğrunda birlik sağlamak, önceleri çok gerekli ise bugün zorunlu olmuştur. Şu halde hem ülkenin geleceği, hem yurdun haklarını savunma üzerinde görüşmelerde bulunma üzere Büyük Millet Meclisi'nce atanacak bir kimsenin özel yönerge ile hemen gönderilmesini özellikle diler ve bu yol uygun görülmediği durumda kurulumuzdan Ziya Paşa hazretlerinin oraya gönderileceği bildirilir, yanıtının tehyazısıyla bildirilmesi yakarılır. " **Nutuk/Söylev**, C. III, (Vesika 263), s. 1834-1837.

⁵⁰⁰ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 66.

⁵⁰¹ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 270-271.

Konya Milletvekili Refik Bey araya girerek Tevfik Paşa adında bir millet memurunu tanımadıklarını, onun zaten sadrazam olmadığını, nedenini de Meclis'in sadrazamı olmadığı şeklinde açıkladı.⁵⁰²

Rasih Efendi telgrafta geçen Büyük Millet Meclisi konferansa katılmaz ise dünyanın beklediği barışı sonuçsuz bırakır sözüyle Tevfik Paşa'nın meclisi propaganda ettiğini söyledi. Konya Milletvekili Refik Bey ise paçavra olarak nitelendirdiği telgrafın yazılış mahiyetini Tevfik Paşa'nın Sevr'i çok okumasına bağladı. Rasih Efendi milletin mukadderatını düşünen ve temin edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin konferansa katılmasının kendine kaldığını, propaganda yapmaya çalışan Tevfik Paşa'yı kendini nimetten saydığı yönünde eleştirdi.

Rasih Efendi Tevfik Paşa'nın sözlerini aynen okuyarak «*Babialinin ademiicabeti ise Devletin altı asırlık müesses ve mahfuz olan bütün alemi İslam'ın alakadar olduğu hüviyeti tarihiyesini mahkumu indiras etmiş olur.*» bu hükmü nerden çıkardığını, buna hakkı olmadığını dile getirdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısında Misakı Milli ile beraber ilan ettiği beyannamede İslam alemine karşı İslam alemdarlığını terk etmediğini ve Hilafetin esaret altında olduğu esaretten kurtarana kadar mücadeleye devam edeceğini dünyaya ilan ettiğini hatırlattı. Bu beyannameyi Tevfik Paşa "acaba okumadı mı, yoksa bir şeyler mi hatırlatmaya çalışıyor?" diye sorguladı.⁵⁰³ Rasih Efendi, Tevfik Paşa'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki (Kanunu Esasi'den aynen alınan) Saltanat ve Hilafete ait maddeleri, dolayısıyla Saltanat idaresi ile bu ülkenin yönetilmesini gerektiğini hatırlatmaya çalıştığını düşünüyor ve açıklamalarını bu yönde yapıyordu.

---

⁵⁰² TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 271.

⁵⁰³ gös. yer

Rasih Efendi paçavra olarak adlandırdığı Kanunu Esasi'nin Hilafet Makamına dair hükmünü ayrı tutarak, "diğer" dediği, adını bile söylemediği Saltanata ait maddeyi olan maddeyi şu sözleri ile yerdı: "...o paçavradan daha paçavra bir madde vardı ki o da, bu memleketi malikane addediyor ve içerisinde oturanları da mevaşi (koyun, mal gibi hayvanlar) hükmünde ondan onu irsen intikal ettiriyordu. Biliyorsunuz ki o eski Kanunu Esasi denilen o kağıt üzerindeki kara yazının bir maddesi memlekete irsen istihkak (hakkı) olduğunu tespit ediyordu..."⁵⁰⁴

Rasih Efendi, "İrsen intikal" telgraf cümlesine karşılık, Şer'ie hükmünde Başkanlık makamına geçecek olan şahsın vasıf ve şartları verildiğini, bunu almak yerine Avrupa kanunları alınarak veraset ile hak kazananları (padişahları):

"...biliyorsunuz ki, arkadaşlar, bil - irs kelimesiyle varis olan, memleketi malikane ve içindekileri de köle menzilesinde hatta köle bile değil, onların da bir mevki vardır demirbaş eşya veyahut mevaşi (koyun, mal gibi hayvan) hükmünde istihdam etmek istediler ve ettiler..."⁵⁰⁵ şeklinde itham etti. Cahil de, deli de, ahmak da varis olabilir

diyerek, irsen makama gelecek olanın cahil, cani olacağını düşünmedik,

düşünemedik diyordu: "... Evet düşünemiyorduk ki, o kanun mucibince bil - irs o makamı fuzuli olarak, tufeyli (dalkavuk) olarak işgal edenin cani ve hain olacağını bilemiyorduk. Evet canidir, çünkü onun namına izafe edilen (katılan, karıştıran) ve pek yakınımızdan başlayarak ta deniz kıyılarına, İstanbul surlarına ve İstanbul surlarından da Trakya'nın her iki kısmına yayılan ve birçok mezalim icra eden ordu, senelerce onun namına izafe edilerek Halife ordusu namıyla müslümanlara mezalim icra etti ve kendisi; bu propaganda düşmanlar tarafından devam ettiği müddetçe bir beyanname ile olsun «Yunan ordusu neden Halife ordusu oluyor?» demek cesaret ve cüretini gösteremiyordu. Binaenaleyh yapılan mezalim ve şenaatin kısmı azami (büyük kısmı) onundur..."⁵⁰⁶ Rasih Efendi her kelimesinde İstanbul'u, Tevfik Paşa'yı

ve Padişahı iğneliyordu, makam kaldırılmamıştı ancak geçmişte kaldığını iddia ettiği

Saltanat makamından ismen bile söz etmiyordu.

---

⁵⁰⁴ gös. yer

⁵⁰⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 271-272.

⁵⁰⁶ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 272.

Rasih Efendi telgrafta geçen «*Alemi İslam nazarındaki mevki*» cümlesine karşılık, İslam alemi imza sahibi gibi kör değil, İslam alemi durumu çok önce görmüş ve hiçbir zaman İslam alemi İstanbul'da bir başkanı vardır diye oraya bir temsilci göndermemiştir ve sözlerine başka bir vekilin katılmasıyla şöyle devam etti: "...*Bu son felaket senelerinde onların ihaneti, onların bu davadaki azim lakaydisini görerek alemi İslam da onlara lanet etmiştir...*

Refik Bey (Konya) — Hepsine lanet etmiştir.

Rasih Efendi (Devamla) — Onlara lanet etmiştir ve İslamiyetin müncisi (kurtarıcısı) olarak yalnız bu Meclisi Aliyi görmüştür. Her vakit için murahhaslarını da, sefirlerini de bu Meclisi Aliye göndermiştir..."⁵⁰⁷

Sonrasında söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, halkın felaketlerden ibret alarak aynı yolu takip etmediğini ve eski sisteme isyan ettiğini söyledi. Kanunu Esasi'yi kutsal sayıp kendisi de dahil şehir şehir gezerek millete kabul ettirmeye çalıştıklarını anlattı. Yalnız o kanunun millete çok az hak verdiğini buna karşılık yönetenlerin halkı düşünmediğini anlayan milletin bir seçim yaparak, kendi mukadderatına hakim olup, hakimiyetini ele aldığını, güttüğü davanın kutsiyetini bütün millete hazmettirip inkılabı meydana getirdiğini belirtti.⁵⁰⁸

Babıali'yi Sevr'i imzalamaya çağıran İtilaf Devletleri'nin o vakitler Büyük Millet Meclisi'ni aramadığını, şimdi ise Türk milletinin zaferi sonucunda davetin Meclis'e yapıldığını söyleyen Hüseyin Avni Bey telgraf cümlelerini tek tek tahlil etti.

«*Babıali'nin ademiicabeti, Devletin altı asrı mütecaviz zamandan beri mahfuz ve müesses olan bütün alemi İslam'ın hüviyeti tarihiyesini mahkumu indiras etmek (kökten yok etmek)...*» telgraf sözüne karşılık sorular sordu ve diğer milletvekillerinden cevap geldi: "...*Allah, kendilerine ömür versin, bir Makamı*

---

⁵⁰⁷ gös. yer

⁵⁰⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 273.

Hilafet nerede?... Mahkumu indiras olacakmış... Ben, ulumu şer'iyeye erbabına sorarım. Sıfatı hilafette mahkumiyet var mıdır?

İsmail Bey (Erzurum) — Haşa.

Necib Bey (Mardin) ve Yahya Galib Bey (Kırşehir) — O papas Fro'nun halifesidir...⁵⁰⁹

Hüseyin Avni Bey Babıali'nin Hilafet için söyledikleri sözlerin önemsizliğini, İslam rabitasının fiilen gösterilmesinin gerekliliğini, İslam aleminin manevi rabita ile Meclisi kucakladıklarını ve dua ettiklerini, İstanbul'da bulunan Paşaların hizmetinde olduklarını ifade ettiği İslam aleminin kendilerini işaret bile etmediklerini dile getirdi.

Ardından Sevr'i hatırlatarak Halifeye de gönderme yaptı: *"...Kendileri Sevr Ahitnamesini imza ederken halifenin hukuku ne olduğunu okuyaydı keşke bacağı kırılırdı da o halife de lütfen ayağa kalkmasaydı. Bacakları kırılırdı."* Bu sözlere karşılık Antalya Milletvekili Rasih Efendi *"Herkesten daha evvel kalkmıştır, diğerleri de kalsın diye..."* diyerek Halifeye olan kızgınlığını belirtti.

Hüseyin Avni Bey, Sevr'e kadar Padişaha karşı bağlılık duyduklarını anlattı,

Sevr ile iplerin koptuğunu şu sözleriyle açıkladı: *"...Efendiler; ecdadım da, ben de altı yüz seneden beri beş vakitte zati şahanenin şahsına dua ederiz. Bana makamını anlatmamıştı ki Millet uyuyordu. İrfanı yoktu. Darülmualimine (erkek öğretmen okulu) beş on talebe alınır. Mektepte okuyup da Padişaha alet olmayan insana hayat yoktu, adeta mecburi mukaveleli idi. Hakiki bir ikilik mi?... Sevri imzalayan Babıali değil mi? Bugün ne kadar tecahül gösteriyorlar (bilmezlikten geliyorlar)? Bundan büyük ikilik değil; namütenahi bir birlik yok ve her türlü ısrar ve tereddüde karşı Sevr Muahedelerini tasdik... Efendiler belki Teyfik Paşa tasdik etmedi, fakat o Teyfik Paşadır ki, sıfatına Sadrazam diyen adam belki bu memlekete hikmet etmiştir, milletine hizmet etmiştir. Fakat şekli hazır dolayısıyla Sadrazam sıfatını istimal için hangi mühürü istimal ediyor? O mühür kimden almıştır? (Vahdeddin Efendiden, Altıncı Mehmed'den, Hünkardan sesleri) Hiçbir şeyden efendiler! O mühürler malikane kabilinden benim mülkümün tagallüp, tagassup (zorbalıkla, zorla hüküm sürülmesiyle) edilmesi neticesinde kullanılan cinayet mühürleridir... O mühür ne, bu tasallut (musallat olma) ne? Meşrutiyet sıfatını verip tagallüp, tahakküm (hakimlik takınma, zorbalık etme) ile amiriyetini iddia eden mühür; bir de cinayet yaptı, milletinin idam kararını mühürledi. Sevr Ahitnamesi üzerinde duruyor. Teyfik Paşa buna elini sürmemeliydi..."* Bu sözlerine karşılık Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey

cinayet değil hıyanet olduğunu vurguladı.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 273-274.

Hüseyin Avni Bey «*muvaaffakiyatı vakıanın husulüne bikaderilimkan hizmet eden heyetiniz...*» telgraf cümlesini okuyarak Türk davasına İstanbul'da yalnızca matbuatın hizmet ettiğini diğerlerinin hiçbir fedakarlık göstermediklerini belirtti ve telgrafta geçen milli hakimiyeti sağlamlaştırmak için birlikte hareket etme ifadesini samimi bulmadığını şöyle açıkladı: "*...Buna inanır mısınız? Saltanata alışmış imparatorlar, haşmetpenahlar Hakimiyeti Milliyeden canavar gibi korkarlar. Biz efendiler bundan sonra her kim olursa olsun buna kanmayız, Hakimiyeti Milliyenin evsafi (vasıfları) vardır, şeraiti vardır. Ona dahil olurlar. Hakimiyeti Milliyeyi bunlar tanır. Bunun hilafında olanlara karşı, millete musallat olmuş beladır diye daima onunla mücadele ederim...*"⁵¹¹ Milletın hakim olduğu düzene bağlanırlar diyerek, Saltanat sisteminde yaşama isteğinde olan hiç kimsenin bu memlekette barınamayacağına işaret etti.

Telgraftan olan «*Vahdeti idareyi temin için.*» bu ifadeye karşılık Hüseyin Avni Bey, TBMM'nin kurulduğunda tek bir idareyi zaten temin ettiğini söyleyerek İstanbul yönetiminin gereksizliği yineledi. İstanbul halkını tenzih ederek onların Meclisin yanında olduklarını, İstanbul'un da vatanın güzel şehirlerinden biri olduğunu söyleyerek sahiplendi. Hilafet makamına sözü getirerek, o makamın Meclis'e geçtiğini ve koruması altında olduğunu şu şekilde ilave etti: "*...Sonra Makamı Hilafetin müdafii (müdafaa edeni). Güya o makamı muallaya bir patriklik süsü veriyorlar. Sanki papanın postu gibi, murahhasını kabul ediyormuş gibi bir şey çıkıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi her şeyi nefsinde cemetmiş ve o emaneti de muhafaza etmektedir. Hususi olarak sıfatı ruhaniye telakki ediyorlar (kabul ediyorlar). Müdafaa edip de alemi İslamı rencide etmeyeceğim gibi bir tavır alarak memleketin içine bir fesat ilka (telkin) etmenin ne derece yanlış olacağını da tasavvur buyurun.*"

Türkiye Büyük Millet Meclisi umdei esasıyesini tesis etmiştir. Fakat şununla da mukayyettir (kayıtlı) ki; Hilafet perdesi altında, saltanat cinayetlerine kadar kapı

---

⁵¹⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 274-275.

⁵¹¹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 275.

*açmak, memleketi zirüzeber (altüst) edecek bir hale getirecek gayrimeşru sıfatlar takınmalarına Büyük Millet Meclisi hiçbir zaman meydan vermeyecektir. Onun vaz'ı şer'isi, vaz'ı mübecceli (şer'i ve yüce emirlerini) ne ise onu yerine getirecektir. Alemi İslam da o makama kitap ve sünnetle muahedelidir (antlaşmalıdır). Alemi İslamın muahedesi nedir? Onun muahedesi kitapla muayyendir. Onun vaz'ı hukuku mübecceli (yücesi) ne ise onu tayin edecek, o hakkı ehline ve evsafı lazımevi haiz olan insanlara verecek, Türkiye Büyük Millet Meclisidir."*⁵¹²

Milletvekilleri hain olduğunu kabul ettikleri Vahdettin'e karşı nefret duygusu hususunda hemfikir oldukları görülmekteydi ancak Halifeliğe bağlılık esası muhafaza ediliyordu. O zamanın bilginleri sayılan ulema, halifenin kudret ve kuvvete sahip olmasını savunuyordu.⁵¹³

Meclisten bir şahsın gitmesi, oradan talimatlar alması gibi telgrafta yer alan sözleri Hüseyin Avni Bey İstanbul'un TBMM'yi hala Ankara'da bir idare meclisi zannettiği şeklinde yorumladı. Dünyanın Meclis Hükümeti'ni kabul edip, diplomatik münasebata girişip, barış yapacak hale geldiğini, İstanbul'un ise hala şekil ile oynayıp Meclisi kudretten düşürmeye çalıştığını, dünya devletlerinin onlara önem vermediklerini, böyle manasızlıklarla uğraşılmaması hatta bu müzakerenin bile yapılmamasını belirtti.⁵¹⁴

Konya Milletvekili Refik Bey onlara karşı değil, dünyaya ve İslam alemine cevap olması için burada konuşulduğunu, onlara cevap verilmeye dahi tenezzül edilmeyeceğini belirtti. Hüseyin Avni Bey sözlerine devamla, yeni devletin husumet ile değil kuvvete dayalı olarak vücut bulduğu, milletin isyan hakkını kullandığı ve

---

⁵¹² TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 275-276.

⁵¹³ Uluğ, a.g.e., s. 62.

⁵¹⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 276.

Teşkilatı Esasiye Kanunu belirlediğini, ileride de yapacağı kanunlarla istediği şekil ve mahiyette olacağını belirtti ve Tevfik Paşa'nın telgrafına olan cevabını açıkladı:

"...Binaenaleyh bunu muhatap addetmek, Büyük Millet Meclisinde; milletin kamilen nefret ettiği bir vaziyete vücut vererek onunla iştigal etmek abestir. Ve bunun cevabı efendiler; «Sizin gideceğiniz konferansta bizim işimiz yoktur.» demektir. Avrupalılar sulh yapacak ise, her gün Papas Feru ile, Padişah ile sulh etsin, kıymeti varsa yapsın, Papaz Feru ile günde elli bin sulh yapsın." Bu sözleri üzerine Çorum Milletvekili Haşım Bey "Hutbelerde isminin yad edilmemesini teklif ediyorum." diyerek

Vahdettin'in adının geçmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Hüseyin Avni

Bey buna şu şekilde karşılık verdi: "Bu hakkı tayin edecek Büyük Millet Meclisidir. Onun isminin hutbelerde zikri; kendisini tabii tebci (yüceltmek) için değildir. Bu mesele şimdi mevzu bahis olmasın, sırası geldiğinde Meclis kararını verir..." Ardından Avrupalılar isterlerse Anadolu'ya müracaat edebileceklerini, şimdi bu konuşmalarla vaktin boşa harcadığını dile getirerek Meclisten müzakerenin sonlandırılmasını teklif etti.⁵¹⁵

Hüseyin Avni Bey Padişahı, Tevfik Paşa'yı eleştiriyor yalnız her fırsatta müzakerenin bitmesini teklif ediyordu. Saltanatın kaldırılacağını herkes gibi o da biliyordu o yüzden bu bahsi bir an evvel kapatmanın peşinde görünüyordu. Açıklayıcı bu konuşmalardan sonra milletvekilleri saltanatın kaldırılması yönünde daha heyecanlı konuşmalar yaptılar; artık ok yaydan çıkmıştı. Söz alan farklı milletvekillerinden kimi Saltanat, kimi Hilafet, kimi de Vahdettin'den bahsetti.⁵¹⁶ Bazısı da Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) Fevzi Bey gibi Sevr üzerinden Saltanat idaresine yüklendi.

Nafia Vekili Fevzi Bey (Diyarbakır): "...Muhterem arkadaşlar; bugün bu kağıdı elime aldığım vakitte büyük bir heyecan ve asabiyet hissettim. Çünkü tarihimiz bize mütarekeden sonra gösterdi ki; artık millet Hükümdarla değil, kendi hakkı hayatıyla ve kan bedeline aldığı hukukla yaşıyor..." diyerek sözlerine başladı.

---

⁵¹⁵ gös. yer

⁵¹⁶ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 72.

Mütarekeden sonra Sevr'i imzalayan, onaylayan İstanbul Hükümeti'nin bu telgrafı yazmasını hayretle karşıladığını belirtti. Memleket iki seneden beri bütün canının, kanının bedelini ve hakkını elde ettiği anda, milleten aldığı kuvvete güvenen Büyük Millet Meclisi'nin barış imzalayacağı zamanda İstanbul'un bu girişimini tecavüz olarak görüyordu ve affedilemez diyordu.⁵¹⁷

Fevzi Bey Hilafet ve Saltanat meselelerine bakış açısını açık bir şekilde

belirterek Saltanat'ın artık tanınmadığını şu sözleriyle açıkladı: *"...Efendiler; Makamı Hilafet tahtı esarettedir. Ve esarete olduğu için onu ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi muhafaza edebilir. Bütün alemler İslam'ın noktai nazarı da hep Büyük Millet Meclisine gelen telgraflarla müeyyettir (teyit edilmiştir, doğrulanmıştır). Yoksa o hak şahsiyette değil, Meclisin maneviyetindedir. Bugün millet artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı Saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin Saltanatını tanıyor. Ve Kanunu Esaside olan maddelere, on senelik Meşrutiyetin ilk devresinden beri tarihi inkılabımıza bakarsak devir devir, zaman zaman daima milletin aleyhine mukarrerat (kararlar) çıkmıştır. Millet yalnız bir refah devresi varsa o da Büyük Millet Meclisinin küşadından sonra açılmıştır. Artık bundan sonra millet saltanat sevdasında olanların arkasından koşmayacaktır. Anadolu'yu baştanbaşa bu defa dolaştığım zaman, hatta saltanat devresinde yetişmiş adamlar, bütün ulema, o devrin ricali bile o devirde kılınan Cuma namazının gayrimeşru olduğunda müttelik idi. Bugün herkes bu hakikati anlamıştır. Bugün artık İstanbul'da Babiali heyetinin bu şekilde bize müracaatı katiyen cevaptan müstağnidir (gereksiz) ve İstanbul ahalisi de bunu tezahüratlarıyla göstermiştir. Yalnız kalil (çok olmayan) bir heyet vardır ki; o da saltanat etrafında toplanmış olan eşhastır. Bu eşhası muayyeneden gayri arayış umumiye tamamıyla Büyük Millet Meclisiyledir. Bendeniz de arkadaşlarım gibi bunun tamamen reddini ve cenaptan müstağni olduğunu arz eylerim."⁵¹⁸*

Sonrasında Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey söz aldı ve Tevfik Paşa'nın

böyle bir telgraf göndermesine şaşırma nedenini de şu şekilde açıkladı:

"...çünkü, benim için katiyetle hasıl olmuş bir fikir vardı ki: İstanbul'da bulunan ve ismine Halife denilen o herifle kim temas ederse mutlaka insanlıktan tecrüid eder (uzaklaşır). İşte Tevfik Paşa da arkadaşlarıyla beraber bu adamın, daima

---

⁵¹⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 276-277.

⁵¹⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 277.

sohbetinde bulunan bir vücut olması itibariyle hissiyatı aliye ve insaniyesinden tecerrüd etmiştir ve bu pek tabii idi..."⁵¹⁹ Kendisinde milliyet hissi, insaniyet

olsaydı bu telgrafi yazmazdı diyerek Tefvik Paşa'yı eleştirmeye başladı. Daha önce Londra Konferansı'nda Meclis'e söz bırakmasını, o sırada hasta olduğu için ölmeden önce hakkı yerine teslim etmek istediği için yaptığını; şimdi ise ölmeyeceğini anladığından bu defa teslim etmek istemediğini ancak buna imkanın olmadığını, İstanbul'daki Paşaların da, Padişahın da bu memlekete dair konuşmaya hakkının

olmadığını onları topa tutarak anlattı: *"...Efendiler; buna katiyen şüphe yoktur ki, alemi İslam'ın doğrudan doğruya nazarı Türkiye Büyük Millet Meclisine müteveccihdir (yönelmektir). Çünkü, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, halife namında bulunan hainin dine karşı olan ihaneti üzerine teşekkül etmiş bir Meclisi Ali olduğunu alemi İslam tamamıyla biliyordu. Yalnız bu herifleri, bu telgrafi yazdırmak cüretinde bulunduran hal, bizim alakayı derhal kat'etmememizdir. Nedir vücudunun manası? Nedir İstanbul'daki o hünkarın vücudu nedir? Oradaki vükelanın vücudu nedir? Kiminle alakadardır? Eğer milletle alakadar zamanında isek, katiyen milletle alakaları yoktur, (İngilizlerle, sadaları) Eğer İngilizlerle alakadar ise, ben (Loid Corc) un zabıta memuruyum, desin ve alemi İslam'dan katiyen bahsetmesin. Alemi İslam'dan bahsetmesi, alemi İslam için bir zül (alçalışı, horluğu) teşkil eder. Çünkü, bu söz, öyle bir ağızdan çıkıyor ki; alemi İslam'ın, Yunan askerinin süngüsü altında ezilmesine sebebi müstakil kendisidir. Buna bakmalı, utanmalı, haya etmeli... sözlerinin üzerine Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey "Utanacak yüz var mı?" diyerek destek verdi.*"⁵²⁰

Yahya Galip Bey İstanbul'dakilerin ancak yaptıklarını başlarına kalkmadıktan sonra ne demek istendiğini anlamayacaklarını söyledi ve hararetle devam ettiği konuşmasında Padişaha karşı ve onun soyundan gelenlere karşı kesin tavrını ortaya

koydu ve şu şekilde ağır eleştirilerde bulundu: *"...Bunları açık olarak yazmalı ve mümessilimize de bildirmeli ve ilan etmeli; halife olarak bir adam yoktur, İstanbul'da halife denilen adam, dini İslam'la alakadar değildir. O halife olsa olsa, daima nasihat aldığı Papas Feru'nun halifesi olabilir. Müslümanların böyle bir halifeleri yoktur. Biz bunu açık olarak söylemeliyiz. Bu mahlu'dur (tahtından indirilmiştir), bunu açık söylemiyoruz. Kabahatin büyüğü bizdedir. Açık söylemediğimizden dolayı... Günden güne bir şikak (uyuşmazlık, anlaşmazlık, bozukluk) ve nifak tezahür ediyor (meydana çıkıyor). Bu harbi başımıza getiren ve bu belalara giriftar eden kimdir? Başta o herif ve etrafını alan rüzeladır (reziller).*

⁵¹⁹ gös. yer

⁵²⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 277-278.

Binaenaleyh, bunun hiç manası yoktur. Büyük Millet Meclisi her işe vaziyledir (el koymuştur), hilafet de onundur, her idare onundur, milletin vekili onlardır. Büyük Millet Meclisi zamanını bitirir. O gider, başkası gelir. Bu da gider onun yerine diğer bir başkası gelir. Bundan sonra millet umurunu ne padişaha ve ne de bu gibi insanlara verir ve ne de anasının, babasının yapmadığı şeyi milleti hakkında yapan bir veledi gayrimeşrua verir."⁵²¹

Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey İtilaf Devletleri'nin daha önce de menfaatleri gereği konferansa iki hükümeti de çağırdıklarını hatırlattı ve bu yüzden Türk milletinin artık bu konuyu halletmesinin üzerine düşen bir görev olduğunu şu sözleriyle belirtti: "...Burada bir Hükümet mi var, iki Hükümet mi var? Bunu aleme göstermelidir. Esasen Ankara'da Türk Milleti bundan üç sene evvel içtima ettiği vakitte ve Büyük Millet Meclisini topladığı vakitte kararını vermiştir ki; hakimiyet, milletindir ve Türkiye Hükümeti buradadır. Binaenaleyh, o eski Osmanlı imparatorluğu münkariz olmuştur (bitmiş, arkası kesilmiştir), efendiler. Yerine dinç ve milli bir Türkiye Devleti doğmuştur ve bütün hakimiyet ondadır..." Ardından kendisinin bu bapta hazırladığı bir takririnin olduğunu ve okunmasını rica etti.⁵²²

Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit Bey, divaneler tarafından yazılan diye nitelendirdiği telgrafın Meclis gözünde geçersiz olduğunu ve milli kıymeti olmadığını açıkladı. Özellikle telgrafta geçen Babialî'nin konferansa davet edilmesi üzerine durdu ve ismini "*Vahimeddin*" (dinin tehlikesi) olarak telaffuz ettiği Padişahı İngilizlerle işbirliği içerisinde olmasından ve zamanında milletin yanında durmamasından dolayı şöyle eleştirdi: "... Bendeniz zannediyorum ki; Babialinin konferansa daveti, vaktiyle Damat Ferid'in İngilizlerle Yıldız'da mukim Vahimeddin Efendi ile - lisanın dönmüyor - Vahdeddin Efendi ile..." Burada Tunalı Hilmi Bey (Bolu) araya girerek "*Rica ederim, Efendi kelimesi büyüktür, geri alınız.*" demesi üzerine Mazhar Müfit Efendi konuşmasına şu şekilde devam etti: "*Her okuyup yazma bilene efendi derler. Bir kanun yap kaldır da ondan sonra, işte, Vahimeddin Efendinin, Damad Ferid'in, İngilizlerle akdettiği mukavele icabından olsa gerektir. Böyle değil ise bizim Mudanya'daki Askeri Mukavelemiz icabatı bunların daveti lazım gelmezdi. Ne için Mudanya'da Mukavelei Askeriye akdolunurken Babialî davet edilmemiştir. Binaenaleyh Mudanya Mukavelenamei Askeriyesini nazarı dikkate alınca; bunları davetin esbabını, Damad Ferid'in, Vahimeddin Efendinin İngilizlerle akdettiği muahedede (antlaşma) görüyorum. Babialinin ademiicabatı*

⁵²¹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 278.

⁵²² gös. yer

(icabetsizliği), altı asırdan beri büyük bir tarih azimi olan bilmem benim indirasını (kökten yok oluşu) mucib oluyormuş. Efendiler altı asırdan beri bütün çektiklerimiz, bir türlü indiras bulmayan Babialinin yüzündendir. Biz zaten Babialinin indiras gününü bekliyoruz. Acaba bu Babiali indirastan hıvı ediyor idiyse hayatını ve istiklali için ve dini mukaddesatı için mücadeleye maliyeye girişen bu millete üç sene evvel neden iştirak etmemişti? Telgrafta ediyor ki; vahdet evvelce vacipti, şimdi farz oldu. Efendiler üç sene evvel farz idi. Bugün vaciboldu. Çünkü üç sene evvel, Heyeti Aliyeniz ve Anadolu'daki bütün millet ayaklanmış, kellesi koltuğu altında gezerken onlar, bağiler, asiler diye birtakım sahte fetvalarla bizim iddiamıza hükmediyorlardı...⁵²³

Mazhar Müfit Bey bunun şahıs meselesi olmadığını, üç yıldan beri kabul edilmeyen Babiali meselesi olduğunu belirtti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin milletin temsilcisi olduğunun altını çizerek, bunun daha ne zamana kadar ispata

uğraşılacağından yakındı. Önerisini de şu şekilde açıkladı: "...Bendenizce yapacağımız iş, İstanbul'daki o teşkilatı zaten tanımıyoruz ve öyle bildirmektir. Yıldız'da mukim Vahimeddin Efendiye nasıl ki, muzafferiyetten sonra bir mektup yazdım lütfen cevap vermediler. O Vahimeddin Efendiye yine bildirmek lazım gelir. Burada milletin hakkı hakimiyeti için, dini mukaddesatı için döktüğü kanının henüz buharı, harareti geçmemiştir. Milletin hakkı hakimiyeti için dökülen kanlar daha meydanda iken bunlar kalksınlar da, bu efendiler, bilaykadeüşart hakimiyet hakkına iştirake yeltensinler, geç kalmışlardır bu efendiler. Hiç hakları yoktur. Artık Vahimeddin Efendinin hiç yeri yoktur. Efendiler karışamaz milletin hakimiyetine. O hakkı hakimiyet, işte kanım onun için döken Muhterem Ulu Milletimindir. Başka kimsenin olamaz..." sözlerinin üzerine Menteşe Milletvekili Tevfik Şükrü Bey'in "İş yalnız Vahideddin Efendide değil o tarzı idarededir." cümlesi meseleye açıklık

getirdi. Mazhar Müfit Bey kendisinin de daha evvel (meselenin şahıs meselesi

olmadığı) ondan bahsettiğini, İstanbul'da kurtarılması gerekenin halk ve Hilafet

Makamı olduğunu şu sözleriyle belirtti: "Halife değil, halifenin şahsı mevzu bahis değildir. Biz bunu daha evvelden söylemiştik..."⁵²⁴

Sonrasında söz alan Kazım Karabekir Paşa (Edirne) İstanbul Hükümeti'ne yüklendi. Telgraflarıyla milletin üstüne çökenlere karşı sessiz kalınmamasını ve onların barış konferansına ayak bastırılmamasını istedi.⁵²⁵

⁵²³ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 278-279.

⁵²⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 279.

Muş Milletvekili Hacı İlyas Sami Efendi, gelen telgrafa tepkisini körlük paçavrası, basiretsizlik vesikası ve ihanetin son kağıdı ifadelerini kullanarak gösterdi. Nifak saçmaktan başka bir faydası olmadığı şeklinde yorumladığı telgraf ile TBMM'nin müzakere günlerini yaşandığı sırada, hem İslam alemine hem de Avrupa'ya gerçekleri açarak, batıl ifadeleri gösterme fırsatı bulduğunu belirtti. Padişaha hakarete varan sözleri ile artık onun yerinin olmadığını, telgrafın hıyanet

belgesi olduğunu şu şekilde açıkladı: *"...Bugünümüzde bize şu paçavrayı gönderdiler. Ben kendilerine bilhassa, şu pis hain ellerle dönen rolün neticeleneceği bir günde olduğumuzu gördüğüm için hepimizi tebrik ve kendimi tebşir ediyorum. İşte bu en son gün de gelmiştir. Efendiler bu hıyanet vesikasıdır. Çünkü İslamın hayatına, bütün muhiti İslamın mukaddesatına lakayt kalan ve zannedersiniz ki ve belki bir kısım arkadaşlar zannederler ki, müthiş bir esaret çemberi altında olduğu için bu padişahın böyle hainane hareket ettiğini zannedecek arkadaşlar bulunur. Efendiler bir gün ona biat ettiği için sağ elime nefretle bakıyorum. O gün fıs fıs konuşan ricali resmiye, işte gayrimüslim anasırın hamisi bir padişah geziyor dediklerini o gün kulağımla işitmişimdir. Bu, esaret icabatı değil, fitratı elimei (yaratılışının acı,keder veren) şahsiyesidir. Bunu alemler İslam iyi bilmeli ve zannetmemeli ki perde arkasında padişah, esareti dolayısıyla bu melanetleri yapıyor. Makamı Hilafetin kurtarılmasını Misakı Milliye derceden şu Heyeti Aliyeniz onun esaretten kurtarılmasını belki temin eder. Bence makul olmayan ve Büyük Millet Meclisinin büyüklüğüyle mütenasib (münasip) olmayan tahkiramiz (hakaret) sözlere tenezzül bile etmem. Bu onun fitratı elimesinden dolayı her türlü şeylere müstahaktır. Efendiler; şimdi hıyanet vesikası diye arz ettim ve bu, şununla sabittir ki; İslam boğazlandığı gün, cenazesine baykuş gibi ötüldüğü gün, kendisi lakayt kalmış, bütün İslam ekabiri (devlet ricali, rütbece üstün olanlar) evlerinden hırsız gibi tutulup götürülürken, İzmir'in rıhtımı kanlara boyandığı zaman, kendisi saltanatı hayvankarisinde devam edip gitmiştir. Bunun için bu, bir vesikai hıyanettir..."⁵²⁶*

Hacı İlyas Sami Efendi önceki konuşmalarda Halife-Padişah adına ya da İstanbul Hükümeti adına konuşmaların zamanı gelmediği gibi ifadelere karşı çıktı (Hüseyin Avni Bey'in sözlerine) ve bu meseleye son vermenin tam vakti olduğunu belirtti: *"...Bu meselenin tam zamanıdır. Çünkü; Büyük Millet Meclisi bütün bu hıyanetlerden teberrî ettiği (arındığı) halde Büyük Millet Meclisinin mukaddesatında,*

⁵²⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 280.

⁵²⁶ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 280-281.

meabidinde (ziyafetlerinde) şu leimin (alçağın) isminin yad edilmesini kaldırınız, bunu hiç tecviz edemeyiz (izin vermeyiz). Şimdiye kadar iki kelime ile şu meseleyi halletmek mümkün iken şimdiye kadar ihmal ettik. Elhamdülillah bugün cezasını çekiyor. Hamdolsun bugüne vasil olduk...⁵²⁷

Hacı İlyas Sami Efendi bu konuşmalarına ilaveten Mudanya Konferansı'na dair haberleşmelerde Meclis temsilcilerinin Avrupa Hükümetleri'ne gelen notanın bir suretini Babıaliye malumat kabilinden verebilirsiniz dediğini hatırlattı. Avrupa'nın Babıali ile değil de Meclis ile görüşmesi demek İslam'ın ve Türk milletinin asıl temsilcisinin onların gözünde de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin olduğunu ima etti ve dış siyasete karşı bundan büyük bir delil olmadığını öne sürdü. Milleti daha evvel idama mahkum eden İstanbul'un TBMM ile gitmek istemesini alçaklık olarak şu şekilde yorumladı: *"...Sulhun yegane medarı istinadı (güvenme, dayanma sebebi) Büyük Millet Meclisi olduğunu bu hainler bir kere daha kendi vesikalari ile itiraf ettikten sonra kendilerine söylenecek sözler, cevap; hayasız adamlar, ya bu yazdığınız nedir? demektir. Binaenaleyh bu meselede Meclise terettübeden (düşen) vazife, dahili ve harici mesail şu suretle tenevvür ettikten sonra, bendeniz diyorum ki, şu müzakereden sonra bir an evvel zavallı meabidimizi, mesacidimizi (mescitlerimizi), milletimizi şu leimin (alçağın) ismiyle telvis etmemek (kirletmemek) üzere buna hatime (son) veriniz. ...⁵²⁸* Hacı İlyas Sami Efendi'nin önerisi gerçekten önemli idi, yapılan müzakere sonunda Padişaha da son vermeyi teklif ediyordu.

Diğer milletvekillerinin aksine Mersin Milletvekili Salahattin Bey bu telgrafi temenni, müracaat olarak gördüğünü belirtti. Meclis açıldığında Misakı Milli sınırları içerisinde milleti, vatanı kurtarmaya yemin edildiğini, Hilafet ve Saltanat makamını kurtarmaya yemin edildiğini hatırlattı. Zamanı geldiğinde, milletin fiilen bağımsızlığını sağladığında o makamların yerini tayin edeceğini belirtti.⁵²⁹

---

⁵²⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 281.

⁵²⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 281-282.

⁵²⁹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 282.

Kırşehir Milletvekili Müfit Bey Salahattin Bey'in ifade ettiği gibi telgrafın temenni olduğu fikrine katılmadı. Müfit Bey Tevfik Paşa'nın bu telgrafi yazmasını çok büyük bir hata olduğunu, Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalayarak milletin hakimiyetini, istiklalini, varlığını mahvetmek istediklerini bütün dünyaya, medeni devletlere ilan ettiğini söyledi. 23 Nisan 1920'de açılan Meclisin İstanbul'da bulunan Hükümete ve Padişaha isyan etmediğini, onların Meclisi isyancı olarak ilan ettiğini, Meclisin ise milletin yaşama hakkını göstermeye çalıştığını belirtti. Milletvekilleri birçok tehlike karşısında kalmış, bu tehlikeler bir taraftan Avrupa devletlerinin elinde kamçı olan ve artık hakiki mağlubiyetini alarak, boynunu bükme suretiyle milli sınırların deniz kısmından çıkan Yunanlıların ve İstanbul'da oturanların alttan alta millete vermiş oldukları aldatma ve kışkırtma sebeplerinden meydana geldiğini, İslam dünyasını da Türklerin haklı davalarına karşı

Meclise karşı silah olarak kullanmaya kalkıştıklarını şu şekilde açıkladı: *"...Biz burada içtima ettiğimiz gün demiştik ki; -hakikati anlayamamıştık- Makamı Hilafet İstanbul'un işgal edilmesi itibariyle esarettedir, İstanbul ecanip (yabancılar) tarafından işgal edilmiş olmasına binaen, hatta mütarekeye muhalif olarak işgal edilmiş olmasıyla orası esarettedir. Onu da kurtaracağız. Zira bu millet Makamı Hilafet olmadıkça kendilerinin bir halifesi, bir imamı olmadıkça yaşayamayacağını bildiği için; orasını istihlas (kurtarmak) için çalışacağız, demiştik. Fakat efendiler, biz bir taraftan onun istihlasına çalışmak üzere iken, öbür taraftan fetva veriyorlardı. «Anadolu'da toplanan, Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi azaları katiyen ve katibeten asidir, bağıdır, huruc (ayaklanma) alessultan yapmıştır, idamları lazım gelir ve demleri hederdir.» demiş ve bütün müslümanları bizim aleyhimize teşvik ve tahrik etmişti.*

O hadiseyi anlatmak suretiyle verdikleri fetva bizim elimize geçtiği zaman hükmünü iskat (razı etmek) için, kuvvetini kesretmek (artırmak) için demiştik ki: «Esir olan bir halifenin ısdar ettirmiş (çıkarılmış) olduğu fetva şer'an muteber değildir ve bu da esarete olduğu halde yapılmıştır.» demiş ve o fetvanın hükmünü ref'etmiş idik (hükümsüz bırakmıştık). Fakat efendiler! Bendeniz şimdi görüyorum ki; bizim esir zannettiğimiz Makamı Hilafeti ihraz etmiş (kazanmış) ve o makamda oturan adam - herif tabirini kullanmam, adam derim bu adam esir değilmiş, üç seneden beri vaziyetini katiyen ve katibeten tebdil etmemiş (değiştirmemiş), halen ve halen milleti tefrikaya düşürmek (ayırarak) için oyunlar oynanıyor. Perdeler altından kendisi fikirler vermek suretiyle, bizi tefrikaya, dağıtmaya çalışıyor. Bizim

esirdir diye verdiğimiz ve onun bizim aleyhimize vermiş olduğu fetvaların da bugün hükmü kalmamıştır. Çünkü esir değildir. Doğrudan doğruya kendisini, istiklalini, dinini, vatanını kurtarmak için cidale (savaşa), cihada kalkan şu Anadolu'da bulunan zavallı Türk müslümanlarını tekrar bir mücadeleye, tekrar bir mücadeleye sokulmasını arzu ettiğini şu telgraflarıyla anladığımızdan dolayı şimdi o verdiğimiz fetvanın hükmü kalmamıştır. Şimdi yeniden bir fetva vermek lazım geliyor...⁵³⁰

Müfit Bey, Tevfik Paşa'nın telgrafta belirttiği milli birliğin zaten temin edildiği, üç seneden beri hakimiyeti kayıtsız şartsız milletin eline aldığı ve bu Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bir madde olarak var olduğunu söyledi. *"...O hakimiyet doğrudan doğruya hiçbir kimsenin emir ve iradesine tabi olmamak ve hiçbir kimsenin tagallüp (zorbalığını) ve saltanatını kabul etmemek için yapılmış bir maddedir. Diğer hususatta, kanun tanziminde filan yine Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun yedinci maddesi bize usul göstermiştir. Binaenaleyh kendi hakimiyetine sahip olan ve hiçbir kimsenin esaretine, hiçbir kimsenin iradesine tabi olmayacağını yemin ile tevsik eden bu millet katiyen bunları tanımaz ve başlarında hiçbir kimsenin tasallut (musallat) etmesine razı olmaz. Eğer ki şeklimiz hakkında bir karar vermek lazım gelirse o kararı da yine bu millet verir..."* diyerek millet ve onun üstünlüğünün ispatı olan anayasayı yüceltti. Söz söyleme hakkının kesin olarak Mecliste olduğunu, birliği sağladığını, İstanbul'un ülkede birliği sağlanmasına ihtiyaç olmadığı ve vatana hıyanet suçunu işlediklerini kendilerine bildirilmesinden başka hiçbir şey olmadığını öne sürdü.⁵³¹

İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey telgraf okununca İstanbul'un milletin başına getirdikleri felaketlerin anlatılmaya başlandığını, millet arkasından hep iş çeviren İstanbul'un bu millete dair konuşamayacağını belirtip, geçmiş olayları hatırlattı. Mütareke antlaşmasını, Sevr'i imzalamalarını ve düşman ile birlik olduklarını uzun uzadıya anlattı. Hem İslam alemi hem Türk milleti İslam'ın ve Türk

---

⁵³⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 283-284.

⁵³¹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 284-285.

milletinin hakiki muhafızlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu defalarca kabul ettiğini açıkladı.⁵³²

Ankara Milletvekili Ali Fuat Paşa, arkadaşlarının yeteri kadar izahat verdiklerini, kendisinin sadece bir noktaya işaret etmek istediğini belirtti: *"...Mücadelei Milliyeye başladığımız tarihten bugüne kadar bizim iki düşmanımız vardı. Biri hariçten geliyordu. Diğeri de İstanbul'dan doğuyordu. İstanbul'dan maksadım Padişah, Saray ve Babıalidir."* sözlerinin üzerine İstanbul Milletvekili Neşet Bey'in bedduası geldi: *"Hepsinin de Allah belasını versin!"*⁵³³

Ali Fuat Paşa Türk milletinin cephelerde başarısına rağmen İstanbul'un entrikalarının son bulmadığını dile getirdi ve bu yüzden bu meselenin konuşulma zamanının geldiğini savundu. Barış Konferansı'nın yaklaştığını belirterek, *"...düşmanların sonuncusu da bugün halledilmelidir"*⁵³⁴ kanaatinde olduğunu açıkladı.

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey (İstanbul), Türk milletinin düşmanlara karşı gösterdiği zaferiyle Babıali'yi yaktığını ve milletin onların mezaliminden kurtulduğunu, Babıali ve sarayın yıllardır bu millete yaptıklarını ve milletin artık uyandığını *"...Efendiler! Şayanı dikkattir ki, millet istiklaline muhalif bulunduğu zaman ve pek çok asırlardan beri nail olamadığımız zaferlere malik bulunduğu zaman yine Babıali, şahsiyetini ve sarayın şahsiyetini ileri sürerek milletin başına bela olmak için vesile aramıştır. Her ne vakit millet gözünü açmış, intibah (uyanıklık) etmiş, kendi istiklaline vaziyet etmek istemiş ise, daima bu Babıali zihniyeti, saray zihniyeti ona set çekmiştir. Ve daima kendi vücutlarını, kendi akıl ve zekalarını bu millet için doğrudan doğruya zaruri ve farz gibi bir şey telakki etmişlerdir. Ve halkı felaketten felakete sürüklemişlerdir. Cenabı Hakka şükürler olsun ki bu defa; bunların bütün tesir ve nüfuzundan azade (hür, serbest) bir surette millet ispatı rüşdetmiştir (doğru hareket etmiştir), ispatı istiklal etmiştir ve bu sayede üç, üç buçuk senelik gayet kısa bir zamanda -asırlara sığmayacak kadar- azim*

---

⁵³² TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 285-286.

⁵³³ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 286.

⁵³⁴ gös. yer

muzafferiyetler, büyük mucizeler şeklinde harikalar göstermiştir. Bu altı asırlık hüviyeti tarihiyesinden bahsedilen Babialinin, milletin başına getirdiği felaketler cümlemizce malumdur. Efendiler milletin akli başına gelmiştir, millet intibah etmiştir. Millet, doğrudan doğruya mukadderatına vaziyet ettiği tarihten itibaren şu az zamanda ihraz eylediği büyük muzafferiyetler ve istihsal eylediği büyük muvaffakiyetler ile siyasi, askeri idaresi ile ve saire ile Babialinin idaresi arasında ufacık bir mukayese yapacak olan her ferdi milletin derhal vereceği karar, bütün efradı milletin kalbinde mahkuktur (hakkolumuştur). O da, artık Babiali siyasetine, saray siyasetine lanetle, mukadderatını; doğrudan doğruya milletin hissiyatına tercüman olan vekillerine tevdi etmektir ve siz ki, milletin bu hissiyatına bihakkın tercüman olan zevatı muhteremesiniz; bunu, bir daha aleme karşı ispat ve ilan etmek ve Babiali gibi ve saray gibi birtakım teşkilattan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin katiyen beri olduğunu ve bunların madum (yok olan) ve menfur (nefret edilen, iğrenç) birtakım teşkilattan ibaret olduğunu ilan etmek lazım olduğu kanaatindeyim..."⁵³⁵ sözleriyle anlattı.

Erzurum Milletvekili Nusret Efendi "Biz mezarlıkta mıyız?" diye sorarak

"...Babiali ölmüş, saray ölmüş, Bi'ladı Ad ve Semud'e münkalibolmuştur. Bu bapta muhavere etmek ve birtakım şeyler tasavvur etmek, söylemek abestir ve abesle iştilgal demektir..." diyerek ölümlerle haberleşmenin akla ve gerçeğe aykırı işle uğraşmak

olduğunu vurguladı. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir diyerek gelen telgrafın şiddetle reddedilmesini, yok sayılmasını rica etti ve Hilafetin kaldırılma zamanının

geldiğini: *"...Ancak; zatı ulyalarından (padişah katı) meselei mufassalai (tafsilatlı) hilafetin halli zamanı gelmiş midir, gelmemiş midir? Bunu sizden istifsar ediyorum (soruyorum). Geldiği takdirde bu meselenin halli zamanı gelmiştir..."* şeklindeki sözleriyle açıkladı. Tunalı Hilmi Bey'in (Bolu) buna cevabı açık olmuştu: *"...O meselei hilafeti Sevr Muahedesini imza ederek kendi kendine hal'etmekle Vahideddin halletmiştir..."⁵³⁶*

Nusret Efendi tekrar söz alarak Hilafetin siyasi mahiyeti hakkında bilgiler verdi. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra gelen halifelerin seçimle başa geçtiğini

ve sonraki dönemlerde anlaşmazlıkların Hilafet meselesi yüzünden gerçekleştiği,

Hilafetin siyaset aleti edildiği hatta İslam Hükümetleri mezhepleri sahiplenerek

Hilafet davası için mücadele ettiğini belirtti. *"...Tarihi İslam dikkatle tetkik olunursa, hilafeti sabihadan (gerçek, doğru hilafetten) sonra bu imamet, bu milletin*

---

⁵³⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 286-288.

⁵³⁶ gös. yer

Müslümanların başına bir bela olmuştur." dedi ve Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey "*Beladır bela..*"⁵³⁷ sözleriyle Nusret Efendi'nin görüşlerini destekledi.

Nusret Efendi bu açıklamalardan sonra Padişahın tahttan indirilmesini ve

Hilafet için kararın Şer'ie Vekaleti'nden alınmasını önerdi: *"...Efendiler size soruyorum; hilafetin şartı ehliyeti yedidir, şartı evleviyeti on dördtür. Yukardan aşağıya (36) padişah gelmiştir... Velhasıl; bu hilafet gayet karışık meseledir. Bize bir imamın nefyi nesli amelen (füilen, çalışması) vaciptir. Akideten (inanışla, imanla) değil... Fakat netice olarak şunu arz edeceğim. Mademki, 1300 sene evvel bu teessüs etmiş ve bu bir teamül (adet, örf) ve ananei diniye halinde bize gelmiş ve ulaşmıştır. Bunu bir şekli sahiha ve şekli makule irca etmek için, tabiri sarih (açık tabir) ile evvela şunu söyleyeyim ki: Evvela; seriri hilafetinde (hilafet tahtında), padişahım diye iddia eden, mücerret (yalnız) hilafet davasında bulunan bu şahsı merkumu hal'etmek... (hay hay sadaları) Ondan sonra - dikkat buyurun, istilaha dikkat buyurunuz - hacretmek (menetmek) lazımdır, hacir, istilahi fihkidir. Yani 1300 seneden beri meşru olarak ancak, Büyük Millet Meclisi Hükümetini görürsünüz. Tarihi yukardan aşağıya karıştırınız. Bu safiyetle, bu hüsnüniyetle ve bu fedakarlıkla alemler İslam'da teşekkül etmiş, ancak bu Meclisi görürsünüz ve öyle bir cazibeli Meclistir ki, inşallah Şark'taki, Garp'taki, Cenup'taki bütün müslümanları, kendine celp ve cezp edecek, onlar da bize ittiba edecekler (tabi olacaklar), bizim sünnetimize, bizim tarikatımıza tabiiyetle alemler İslam eski şevket ve satvetini inşallah yakında iade edecektir. Buna mutmain, olunuz. Fakat alemler İslam'a karşı ve dahile karşı buna bir şekli meşru vermek için fakirinize kalırsa -Şer'ie Vekili Efendi buradadır zannederim- Şer'ie Vekili Efendinin Riyaseti Celileleri altında, şimdi bir Meclisi Alii ilmi inikad eder(kurulur) ve bu meseleleri tespit ve takrir eder; Heyeti Aliyenize arz eder, Heyeti Aliyeniz, ciheti siyasiyesini tespit ettikten sonra, buna bir netice vererek bütün alemler İslamiyet'e, bütün matbuatla neşredilir. Hulasa budur. Ben şifahen söyledim. Arkadaşlar bunu tahriren teklif etsinler..."*⁵³⁸

Sonrasında sözü Hariciye Vekili İsmet Paşa (Edirne) aldı. İsmet Paşa meseleyi barış konferansı açısından ele aldı ve konferansa İstanbul'un katılmak istemesini eleştirdi. Türkiye'nin mukadderatına kayıtsız şartsız el koymuş bulunan Büyük Millet Meclisi'ne bu telgrafla müracaatın resmi mahiyeti olamayacağını, bahsi geçen konunun sadece barış konferansı ile ilgili olmasından dolayı önemli olduğunu belirtti ve TBMM'nin çok karanlık ve çok müşkül zamanlarda milletin selametini temin etmeye çalışırken, İstanbul'un milletin çektiği ıstırapları sürdürdüğünü,

⁵³⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 288-289.

⁵³⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 289-290.

Türkiye temsilcilerinden başka bir heyetin konferansta yer almasıyla, davet edenlerin barışı geciktireceklerini, konferansa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temsilcisinden başka bir temsilcinin gitmesi Meclisin katılmasını önleyeceğini açıkladı.⁵³⁹

Bu konuşmalardan çıkarılacak önemli nokta, Saltanatın kaldırılmasının gündeme getirilmesi sadece Vahdettin'in ihanetinden kaynaklanmadığıydı. Vahdettin hakkında olumlu hiçbir konuşmanın geçmediği bu müzakere Saltanat bir yana Hilafetinde konuşulur, eleştirilir bir hale geldiğinin göstergesiydi. Saltanatın kaldırılması gerektiği düşüncesi genele hakimdi. Kesinleşen nokta ise barış konferansında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tek temsilci olacağıydı.⁵⁴⁰

2.1.2.2. Dr. Rıza Nur ve Arkadaşlarının Takriri

30 Ekim 1922'de gerçekleştirilen müzakere kafi görüldü ve verilen takrirler okunmaya başlandı. Bu takrirlerde İstanbul Hükümeti'ne ve Padişaha karşı cezalandırılma, İstanbul ile irtibat sağlanmadan haklarında kanuni muamelelerin yerine getirilmesi, uyarma ve cevap verilmeme farklı önerilerden bahsolundu. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bunları sınıflandırarak oylamaya koydu. Herhangi bir vasıta ile ya da vasıtasız uyarıya bulunmayı oylamaya sundu kabul görmedi, böylece telgrafa cevap verilmeyeceği ortaya çıktı. Telgrafi yazarlar ile İstanbul'da bağlı oldukları heyetin ve Padişahın hakkında kanuni muamele yapmak

---

⁵³⁹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 290-291.

⁵⁴⁰ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 74.

esasını oylamaya koydu ve bu kabul edildi, ve nasıl yapılacağı konusunda ayrıca görüşüleceğini belirtti. Verilen birçok tavrı benzerliğinden dolayı bu şekilde sınıflandıran Mustafa Kemal Paşa kendisinin de imzasının bulunduğu sadece Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının Osmanlı Saltanatının bittiğini açıklayan tavrını oylamaya sunmaya karar verdi.⁵⁴¹

"B. M. Meclisi Riyasetine

Birkaç asırdır Saray ve Babıalının cehalet ve sefaheti yüzünden Devlet ve millet azim felaketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra nihayet hufrei inkıza (kazılmış çukura tek kişi kalmamak üzere tükenmiş) atılmış bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk Milleti Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı kıyam etmiş ve hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Babıali aleyhine mucahedeye (savaşa) atılarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümet ve ordularını bitteşkil harici düşmanın Saray ve Babıali ile füilen ve müsellahan (silahlı olarak) ve malum müşkülâtı şedide (şiddetli zorluklara) ve mahrumiyeti elime içinde cidale (mücadeleye) girişmiş ve bugünkü halas (kurtuluş) gününe vasil olmuştur. Türk Milleti Saray ve Babıalının hıyanetini gördüğü zaman Teşkilatı Esasiye Kanununu ısdar ederek (çıkararak) onun birinci maddesiyle hakimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle de icrai (yürütme) ve teşrii (yargı) kuvvetleri onun yedikudretine vermiştir. Yedinci maddeyle harp ilanı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cem eylemiştir. Binaenaleyh; o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim (yıkılmış) olup yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri Padişah merfu (kaldırılmış) olup yerine Büyük Millet Meclisi kaım olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayriecnebi kuvvete, müzaheretini milliyeye malik olmayıp zıllı zail (geçen gölge) halindedir. Millet eski otokrat Hükümeti şahsiye ve Saray halkı ve etrafının sefahati esasi üzerine müessas (kurulmuş) bir saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden (kefil olan) bir Halk Hükümeti idaresi tesis ve vaz'etmiştir. Hal böyleyken İstanbul'da düşmanlar ile teşriki mesai (işbirliği) etmiş olanların el'an hukuku Hilafet ve Saltanat ve hukuku Hanedandan bahis eylemelerini görmekte müstağrakı (batmış)

---

⁵⁴¹ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 291-294., Rıza Nur Bey tavrı yazmasını şu şekilde anlatmaktadır: "Celsede Tevfik Paşa ile muhabere ile müzakere oluyor. Ben hemen Meclis'in kapı yanındaki odasına çekildim. Düşündüğüm tavrı yazıyorum. Bir çırpıda yazdım. Ben yazarken birkaç mebus geldiler. Arkamdan okudular. Ben de bitirdim. Dediler ki bizde bu tavrı imza koyalım. «Peki!» dedim. Koydular. Derken akın akın mebuslar geldiler. «Aman, bizde bu tavrı imza koyalım. Bizim de böyle mühim bir tavrı imzamız bulunsun.» dediler. İmza seksen kadar oldu. Derken Rauf da geldi. Koşuyor. «Tavrını göreyim. Şuna ben de imza koyayım.» dedi. Verdim. «Şöyle yazalım» dedi. Baktım kuvvetli bir kelime, kabul ettim. Benim kelimeyi çizip o kelimeyi koydu. Haline baktım pek keyifli idi. Odadan çıktım. Koridorda Mustafa Kemal'e rast geldim. Dedim «Ben böyle bir tavrı veriyorum. Artık İstanbul hükümeti kalmaz. Mesele kolayca ve cezri olarak hallolmuş olur. Sabahtan beri niye uğraşıp duruyorsun?...» Okudu, bir daha okudu. Nihayet ben de imza edeyim dedi. Hatta İmzası aşağılardadır." Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991., s. 9-10.

hayret bulunuyoruz. *Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve acip (tuhaf) ve hilafî ma vaka' bir vesika tarihte nadir görülmüş şeylerdendir. Büyük Millet Meclisinin bana cevap vermesini, binaenaleyh berveçhiati (aşağıda olduğu gibi) kararın ittihazını talep ederiz:*

1. *Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber münkariz olmuştur (çökmüştür).*

2. *Türkiye Devleti namıyla genç, dinç, Milli Halk Hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.*

3. *Yeni Türkiye Hükümeti münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu milli dahilinde yegane varisidir.*

4. *Teşkilatı Esasiye Kanuniyle hukuku hükümraniî milletin nefesine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık madum (geçersiz) ve tarihe müntekildir (karışmıştır).*

5. *İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisine aittir. Binaenaleyh oraların umuru idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.*

6. *Türkiye Hükümeti hakkı meşru olan Makamı Hilafeti esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır* ⁵⁴²

Görüldüğü gibi bu önerge, saltanat ve halifeliği birbirinden ayrı değerlendirildiğinden sadece saltanatın değil, hilafetin de durumu belirlenecekti. Vahdettin'i savunan kimse olmamıştı. Saltanat makamı asırlardır süren bir gelenekle ilgili olması diğer yandan makamdaki Padişahın milli mücadelede savaşı engelleyen tavrı konuya iki duygusal boyut getirmişti. Bu duygusallık, Vahdettin'e hınç duyanlar düşüncelerini hiç kısıtlamadan dile getirmesinin karşısında makama bağlı olanların sonu belli olarak başlayan görüşmelerde sessiz kalmalarına neden olmuştu. Bu duygusal durum önerilen değişin yasal temele oturtulması için komisyonlarda

---

⁵⁴² TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 292-293

görüülmesini sağlayan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in önergesinde⁵⁴³
görmek mümkündür.⁵⁴⁴

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının takriri reye sunulmadan önce takririn eksikliğinden bahsetti ve Layiha Encümenine gönderilmesini istedi. Millete daha iyi açıklanmalı, aydınlatılmalı diyen Hüseyin Avni Bey Kanunu Esasi'de eksiklikler olduğunu, Teşkilatı Esasiye ilaveler yapılması gerektiğinden bahsetti. Kanunundaki egemenlik ve saltanat ilişkilerini sorguladı. Bunun üzerine Rıza Nur Bey takrirdede eksikliklerin olmadığını ve Teşkilatı Esasiye ilavelere lüzum olmadığını belirtti. Verdiği önerenin maddelerine açıklık getirerek İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Anadolu ikiliğini kullanarak entrikalar çevirdiklerini herkesçe bilindiğini ifade etti. Her iki tarafa da barış konferansı için nota gönderdiklerini hatırlattı. Onlar tarafından bu durumun bölünmüş Türkiye görüntüsü verdiğini ve artık buna bir an evvel acilen son vermenin zamanı geldiğini belirtti. Kanunu Esasi'ye uyuşamazlık ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'na ilaveler gibi gereklerin katiyen olmadığını ve Padişahlık devrinin bittiğini tekrar tekrar vurguladı ve bu konuda diğer milletvekillerinden de destek geldi.⁵⁴⁵ *"...Teşkilatı Esasiye Kanununun birinci maddesi tamamıyla sarihtir (ortadadır). Ve kati bir surette hakimiyeti bilakaydüşart padişahıtan, padişahlıktan almıştır. Millete vermiştir, bitmiştir.*

Yahya Galip Bey (Kırşehir) — Öyledir. Kainat biliyor bunu."

Rıza Nur Bey (Sinop) — Böyledir, bitmiştir, katidir. Şimdi takriri acizi bunu tavzih etmektedir. Yeni bir şey ilave etmemektedir. Budur mesele. Sonra yine Teşkilatı Esasiye Kanununda halk hükümetinden bahsettiler. Efendiler (Otokrat)

---

⁵⁴³ Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in önergesi:

"Riyaseti Celile'ye:

Rıza Nur Beyefendi'nin teklifleri bir layihayı kanuniye mahiyetinde olduğundan Devlet-i Ali usul-i Nizamname-i Dahili mucibince Layiha Encümenine havalesini teklif ediyorum." TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s.294.

⁵⁴⁴ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 74-75.

⁵⁴⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 294-295.

Hükümet kaldırılmıştır. Yani şahsiyetten, şahıslardan Hükümet kaldırılmıştır. Bir şahıs keyfe mayeşa (nasıl isterse) bu millet üzerine hükmedemeyecektir. Bu millet artık buna tahammül etmiyor. Artık sarayların israfatı için millet yalınayak, başkacak, güneşin altında yaşayıp İstanbul'a para gönderemez! Geçmiştir.

İsmail Şükrü Efendi (Karaihisarı Sahih) — Geçmiştir demeyen var mı Rıza Nur Bey?

Celal Nuri Bey (Gelibolu) — Devletin ismi de değişmiştir...⁵⁴⁶

Rıza Nur Bey, İstanbul Hükümeti'nin yerine halkın menfaatini güden halk hükümetinin geldiğini yineledi. Buna karşılık İstanbul Hükümeti'nin de eski kafaya sahip olduğunu ve zihniyetlerinin asla değişmeyeceğini, savundukları saltanatın yok

olup yerine Türkiye Devleti'nin kurulduğunu şiddetli sözlerle açıkladı: "...Bunlar yaramazlar. Bunlar kadro haricidir, onların zihniyetleri, halleri yüzündendir ki, millet bu hale gelmiştir. Altı yüz senelik bir hukuku saltanattan bahsediyorlar. Hayır efendiler öyle değil. Tarihi iyi tetkik ediniz. Altı yüz senelik bir hukuku saltanat yok. Dokuz yüz senelik bir hukuku millet vardır ve dokuz yüz seneden ziyade burada bir Türkiye Devleti vardı. Anadolu'da bir Türk Milleti vazih bir surette mevcuttur. O Hükümet inmiştir, iptida (önce) Selçuk Hükümdarıyla başlamıştır. O hanedanı saltanat münkariz olmuştur (çökmüştür). Onun yerine Osmanlı Hanedanı saltanatı kaim olmuştur (yerine geçmiştir). Bugün o da münkariz olmuştur. Millet kendi Hükümetini kurmuştur. Resmen Türkiye Devleti bu demektir, başka bir şey yoktur, bu takrir bunu tavzihten ibarettir. Rica ederim bunu kabul ediniz ve şunu istiyorum ki; bunu tayini esamiyle kabul ediniz ki; bugün millet efradı, kendi selameti, saadeti için buraya gönderdikleri mebuslarının ne fikirde olduğunu görsün ve ensali atiye (gelecek nesiller) tarihte okusun...⁵⁴⁷

Rıza Nur Bey'in sözleri üzerine konuşmak isteyenlere Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa söz hakkı vermedi ve sert bir şekilde takririn onaylanmasına geçti. Usul hakkında söz isteyenlere gerek olmadığını söyleyerek, herkesi oy kullanmaya davet etti. Belli ki Mustafa Kemal Paşa bu konuda aleyhtar kimseyi konuşturmak istemiyordu.

---

⁵⁴⁶ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 295.

⁵⁴⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 296.

Oylamaya geçilmiş, 132 beyaz (kabul) oya karşılık iki kırmızı (red) ve iki çekimser oy kullanılmış çoğunluk sağlanamamıştı. Olumsuz yönde oy kullanmak isteyen milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'yı karşılıklarına almamak için oy kullanmamayı yeğlemişlerdi. Rıza Nur Bey'in açıklamaları üzerine sürekli talepte bulunup kendisine söz verilmeyen Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey⁵⁴⁸ olmasına rağmen kırmızı oyu veren, sesleri çıkmayan KarahisarıSahib Milletvekili İsmail Şükrü Bey ve Lazistan Milletvekili Necati Bey olmuştu. Takririn Komisyona gidebilmesi için 25 oy eksik olduğundan mesele gelecek celseye bırakıldı.⁵⁴⁹

Bu sonucun olması kaçınılmazdı çünkü; Birinci Meclisin 437 kişilik milletvekili toplamının 122'si Bağımsızlar, 197'si Mustafa Kemal Paşa ve çevresini destekleyen Birinci Grup, 118'ini de muhafazakar dinci denilen İkinci Grup oluşturmaktaydı.⁵⁵⁰ Bu görüşmede saltanatı kaldırmaya dair olumsuz sözler yer almamasına rağmen Rıza Nur ve arkadaşlarının önergesinin bir anda kabul edilmemesi normaldi. 1 Kasım'a kadar İkinci Gruba bağlı milletvekilleri gece gündüz özel temaslar, ikili görüşmeler ve kulis faaliyetleri yürütmüşlerdi.⁵⁵¹ Bu grubun en önemli özelliği Mustafa Kemal Paşa'ya duydukları güvensizlikleriydi. Bir diğer özellikleri de Paşa'nın düşünceleriyle gelecekte onu diktatör olarak görmeleriydi.⁵⁵² Bu fikirlere sahip milletvekillerinin bir de yüzyıllardır gönülden

---

⁵⁴⁸ Rize Milletvekili Ziya Hurşit Bey, İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen suikastın elebaşlarından biriydi. Esas olarak deniz subayı olan Ziya Hurşit, öteden beri Mustafa Kemal Paşa'ya kin ve kıskançlık duymaktaydı. Bu ruh halini Saltanatın kaldırılmasında olduğu gibi bazı kararlarda aleyhte tavır sergileyerek göstermekteydi. Ancak 1925 sonlarına doğru Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmeye teşebbüs edecek kadar çığırından çıkmıştı. 1926 Haziran'ında gerçekleştirilmek istenen suikast, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gidişini bir gün ertelemesi ile sonuçsuz kalmıştı. Aralarında Ziya Hurşit'in de olduğu çete yakalanmış ve mahkemeye çıkarılmıştı. Suçu tespit edilen bu çete ölüm cezasına çarptırılmıştı. Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 253-257.

⁵⁴⁹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 76.; **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 296-297.; Uluğ, **a.g.e.**, s. 66.

⁵⁵⁰ Ceylan, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁵¹ Mete Tunçay, **T.C. 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 28.

⁵⁵² Kandemir, **a.g.e.**, s. 72.; Uluğ, **a.g.e.**, s. 62.

bağlandıkları dini inançları eklenince oturumda açıkça ortaya çıkmasalar da en başta Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının gerçekleştirmek istedikleri karara muhalif olarak belirmişlerdi.

Bu haber, o akşam Ankara'nın politik çevresine sızmıştı; üzerinde durulan nokta ise takrirde Halifeliğin askıda bırakılmasıydı. Meclisin çoğunluğu Halifeliğin manevi bir varlık olarak, Meclisin şahsiyetinde saklı kalması taraflısı görünüyordu. Meclis "*bu tarihi anda bölünmemelidir*" fikri zihinlere hakimdi.⁵⁵³

2.1.2.3. Tarihi 1 Kasım Oturumu

Saltanatın kaldırılmasında milletvekillerinden yeterli destek gelmemişti. En azından kararsızları olumlu oy vermelerini sağlamak gerekmekteydi. Bu yüzden özel görüşmelerin yapıldığı 31 Ekim'de Meclis toplanmadı. O gün Müdaafa-ı Hukuk Grubu'nda sorun görüşülürken Gazi Mustafa Kemal Paşa saltanatın kaldırılmasının nedenleri üzerinde durduğu aydınlatıcı bir konuşma yaptı.⁵⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, kurtarıcı mücadelesine başlarken, millet ve ordunun Padişah-Halifenin hıyanetinden haberi yoktu ve o makamlarda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağları ile boyun eğiyorlar ve bağlılık duyuyorlardı. Kurtuluş çarelerini düşünen millet ve ordu geçmişin mirası olan bu alışkanlığın sevki ile kendinden önce Saltanat ve Hilafet makamının kurtuluşunu

---

⁵⁵³ Uluğ, **a.g.e.**, s. 66-67.

⁵⁵⁴ Hicret Hürkan, "*Osmanlı Saltanatının ve Halifeliğin Kaldırılması*", **Kemalist Ülkü**, S. 198, 1985, s. 10-11.; **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 918-919.; Turan, **Milli Direnişten...**, s. 278.

düşünüyordu. Padişahsız ve Halifesiz bir kurtuluş, onun için bir anlam ifade etmiyordu. Hele birisi çıkıp da bu inancın aksini söylese, ona vatansız ve hain damgası vurulurdu.⁵⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa kurtuluş mücadelesini bu ortam içerisinde açmış ve muvaffak olmuştu. Bundan sonra artık Osmanlı hanedan ve saltanatını devam ettirmeğe çalışmak, elbette Türk milletine karşılık en büyük kötülüğü işlemek demektir. Saltanat, devam ettiği takdirde on binlerce vatan evladının kanı ile yoğrulan zafer ve onun kazandırdığı istiklali devam ettirmek de mümkün değildi. Vatanla, milletle hiçbir vicdan ve fikir bağı kalmayan bir sürü delinin, devletin ve milletin istiklal ve haysiyetinin koruyucusu mevkiinde bulundurulmasına nasıl tahammül edilebilirdi. Bu fikirler Mustafa Kemal Paşa'nındı.⁵⁵⁶

1 Kasım toplantısı başladığında yine hararetli görüşmeler gerçekleşecekti. Aslında 30 Ekim oturumunda konu yeterince tartışılmış, karar çoktan verilmişti. Fakat başta suskunluklarını koruyanlar fırsat kollamaktaydı.⁵⁵⁷

Meclisin 130. içtimalı, birinci celsesinde (01.11.1922), Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey ve arkadaşları daha evvel verdikleri tavrın 6. maddesinin tadiline dair bir karar daha verdiler. Bu maddede Hilafetin Türklere ait olduğu, esaret altında olan Hilafeti makamını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından yabancılar elinden kurtaracağını belirtildi. Ayrıca TBMM'nin Türklere ve Osmanlı hanedanına

---

⁵⁵⁵ Uluğ, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁵⁶ gös. yer

⁵⁵⁷ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 77.

ait olan bu makama mantıken ve ilmen hanedanın daha ergin ve dürüst kişisinin getireceği açıklandı.⁵⁵⁸

Bunun yanı sıra Hüseyin Avni Bey'in tadilnamesi okundu. Bu düzeltmede Büyük Millet Meclisi'nin 16 Mart 1920'den beri İstanbul Hükümeti'nin tarihe mal olmuş kabul ettiği ve halifeliğin Osmanlı ailesinden Meclisin seçeceği en olgun görünen bir kimsenin daha sonra çocuklarına geçmek üzere verilmesi doğrultusunda idi.⁵⁵⁹ Gerçekleştirilen düzenlemeler ile halifeliğin belli bir ailenin içerisinde de olsa Hilafet, Büyük Millet Meclisi tarafından bir kimseyi seçip, atayacağı makam haline getirilmişti. Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının tadilinde aslında halifeliğin bundan sonra verasete dayanmayacağına işaret edilmekteydi. Yalnız Hüseyin Avni Bey'in ısrarla okuttuğu düzenlemesinde de bunu geçersizleştiriliyordu. Bunu saltanatın geri gelebilmesine açık kapı bırakmak olarak da yorumlamak mümkündür.⁵⁶⁰

Bu sonuçları bekleyen, gündemin nasıl gelişeceğini bilen Gazi Mustafa Kemal Paşa konuşmasını en sona bırakmıştı ve her sözcüğü özenle seçilmiş konuşmasına başladı.⁵⁶¹ Öncelikle Sadrazam Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgraf üzerine yoğunlaştı. Mustafa Kemal Paşa, meşru olmayan bir sıfatla Tevfik Paşa'nın telgraf yazdığını ve bununla İslam halkının düşüncesinin karıştırılmak istendiğini belirtti. Telgraftaki zihniyetin, bağımsızlığı yok etmeye çalışan düşmanlara karşı mukaddes davayı müdafaa eden, başarıya mazhar olan Millet Hükümeti'ni zayıf

---

⁵⁵⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 304-305.

⁵⁵⁹ gös. yer

⁵⁶⁰ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 77.

⁵⁶¹ a.g.e., s. 78.

düşürmeye çalıştığını dile getirdi. Telgrafın mantık dışı olan içeriğiyle, Meclisin varlığını tahakkuk eden şekli, bu hakikati yeniden anlatma gereğinin hissedildiğini, bu hakikati Türkiye halkının kaderine bizzat kendisinin sahip olması, Milli Hakimiyetini, Milli Saltanatını üç seneden beri kendi elinde bulundurarak mukaddes davasını müdafaa etmekte olduğunu yönünde açıkladı. Bu hakikatin görünmesini ise bir batılın sona ermesinin sebep olduğuna bağladı. O batıl da, milletin hakimiyet ve saltanat hukukunun bir şahsın sorumluluğunda, temsil edilmesine izin verilmesi olarak anlattı.⁵⁶²

Bu noktayı Mecliste bulunan arkadaşlarının farklı mevzularda birçok defalar çeşitli vesilelerle ifade ettiğini, kendisinin de bir daha bu konuda konuşacağını belirtti. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hz. Muhammed'in doğumu, İslamiyet'in gelişinden uzun uzadıya bahsetti. Hz. Peygamberin ölümü üzerine Halifelerin seçimini anlattı. Hilafetin geçtiği Arap devletlerini konu etti. Türklerin yüce bir tarihi olduğunu ve Orta Asya'da doğup dünyaya yayılan şanlı geçmişe sahip olduğundan bahsetti. Türk tarihinden ve İslam tarihinden ayrı ayrı bahseden Paşa, İslamiyetle Türklerin karşılaştıkları noktaya geldi. Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonra özellikle Abbasi devleti içerisinde askeri ve idari görevlere geldiğini, Hicri takvime göre dördüncü asırda Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Türklerin bu devlet ile İran'a, Irak'a, Suriye'ye ve Anadolu'ya nüfuz ettiğini belirtti. Beşinci asırda ise Bağdat'ta bulunan Halife'nin bu devletin nüfuzuna girdiğini, Türk hakimiyeti altında Selçukluların güçlü hükümdarı olan Melikşah ile Bağdat'taki Halifenin yan yana oturduğunu ifade etti. Özellikle bu noktaya dikkat çekmiş ve bu durumu tahlil

---

⁵⁶² TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 305.

etmek istemişti. Büyük bir Türk Devleti'nin hakimiyet ve saltanatını Türk Hakanı temsil ederken, ayrıca hilafet makamının korumasında bir zarar görmediğine işaret etti. Melikşah'ın bu durumdan bir mahzur görseydi o makamı kaldırma gücü ve yetkisine sahip olduğunu, onun düşündüğü tek şeyin Türkiye Selçuklu Devleti'ne daha sadık bir zatın, Hilafet makamına halef olmasını temin etmek olduğunu söyledi. O dönem gibi şimdiki dönemde de milli hakimiyet ve saltanat makamının yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olup, Hilafet makamının korunacağını belirtti. Hem de Melikşah dönemine nazaran daha yüce bir tarzda bulunduğunu; çünkü Türkiye halkının, bütün gücüyle Hilafet makamına dayanacağı nokta olmayı doğrudan doğruya, yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak söz verdiği ve buna kefil olduğunu belirtti.⁵⁶³

Mustafa Kemal Paşa, tarihteki yolculuğuna devam etti ve Orta Asya'da Türklerin devlet üzerine devlet kurduklarını konu etti. Batı'da İran Selçuklu, Anadolu'da Rum Selçukluların devletini kurduklarını anlattı. Konya'yı kendilerine merkez belirlemiş olan Rum Selçukluları 699 senesine kadar hüküm sürdüklerini, bu sıralarda Moğolların Cengiz Han öncülüğünde geniş sınırlara yayıldıklarını söyledi. Cengiz Han'ın torunu Hülagü'nün 656 senesinde Bağdat'ı zapt edip Abbasilerin Halifesi Mutasım'ı öldürüp dünya yüzünde Hilafete fiilen son verdiğini dile getirdi. Bundan üç sene sonra Abbasi Halifeleri neslinden olan Elmüntasır Billah'ın Hülagu'nun elinden kurtulup Mısır'a kaçtığını, Mısır Meliki'nin bu zatı Halife

---

⁵⁶³ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 306-309.

tanıdığını ve ondan sonra gelen on yedi halifenin Mısır Hükümeti himayesinde hiçbir yetkiye, nüfuza sahip olmadan yaşadığını belirtti.⁵⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, Türklerin Selçuklunun yıkılmasıyla yerine, yeniden canlanmak üzere Osmanlı Devletini kurduklarını (1299) açıkladı. Bu devletin ulularından Yavuz Sultan Selim'in Hicri 924'de Mısırı zapt ettiği zamanda, idam ettiği Mısır hükümdarından başka orada Halife unvanını taşıyan zatı bulduğunu, Halife sıfatının aciz bir zat tarafından kullanılması İslam alemi için şin olduğuna şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiye Devleti'nin gücüne bağlayarak yeniden diriltmek ve yüceltmek üzere aldığını açıkladı.⁵⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa sözlerine devamla Osmanlı Devleti'nin hilafeti aldıktan elli senesine kadar dünya tarihinde yükselme devri denilen başarının ve yükselişin ard arda geldiği üç asırlık bir devrin yaşandıktan sonra düşüşün başladığını ve düşüşün her devrinde Türkiye Devleti'nin sınırlarının biraz daha daraldığını belirtti. Maddi manevi kuvvetinin, kudretinin her defasında biraz daha azaldığını; devletin bağımsızlığının darp ve arazi, toprak, servetin, milletin nüfus ve haysiyetinin süratle mahv ve telef edildiğini söyledi. Sonunda da Osmanlı Devleti'nin otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahdettin'in saltanat devrinde Türk milletinin en derin esaret çukuruna getirildiğini, Padişah Vahdettin'in bu uğurda kullanıldığını ona hakaretler yağdırarak anlattı: "*...Binlerce senelerden beri istiklal mefhumununun timsali asili olan Türk Milleti bir tekme ile bu hufrenin (çukurun) içine yuvarlanmak isteniyor... Fakat bu tekmeyle vurdukm için bir hain, bişuur (şuursuz), biidrak (idraki olmayan) bir hain lazımdı. Nasıl ki, kanunen idamı lazım gelenlerin bile ipini çekmek için kalb ve vicdanı, ulviyeti insaniyeden mücerret (sıyrılmış) bir mahluk aranır. İdam hükmünü*

---

⁵⁶⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 309-310.

⁵⁶⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXIV s. 310.

verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi? Türkiye Devletinin istiklaline hatime (son) veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek istidadında (meyilli) kim olabilirdi? (Vahideddin, Vahideddin sadaları)

Maatteessüf bu milletin hükümdar diye, Sultan diye, Padişah diye, Halife diye başında bulundurduğu Vahideddin... (Allah kahretsin sadaları) Vahideddin, bu hareketi denaetkaranesiyle (alçakça) yalnız kendinin layık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı. Vahideddin, bu hareketiyle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını (kökten yok edilmesini) zaruri kıldı. Fakat efendiler; millet hiçbir vakit bu hareketi hiyanetkaranesinin (haince) kurbanı olmaya razı olamazdı. Çünkü millet, icabı teamül (örf, adet) olarak babında bulunanın mahiyeti hareketini sühuletle (kolaylıkla) idrak edecek rüşd ve kabiliyette idi. Millet, tarihin vuzuhundan, asırlardan beri duçar olduğu (uğradığı) felaketlerin esbabını bir anda hulasa (bir şeyin özü) edebilecek hassasiyet ve intibahta idi (uyanıklıktı). Millet, şahısların hırsı saltanat, hırsı tahakküm (zorbalık); hırsı istiladan başlayarak temini menfaat ve rahat ve tevsii sefahat (rahatlıklarını genişletme) ve rezalet, ibzal ve israfat gibi hasis (alçak, değersiz) maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin netayici elimesini derhal hulasa edebilecek rüşd ve kemalde idi. Artık milletin en makul ve en meşru ve en insani salahiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı. Tarihi cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyleyen Türk Milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında meftur (yaratılmış) olduğu kabiliyet ve kudretle ahzı mevki etti (yer aldı). Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hakimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden tereküb eden bir Meclisi Alide temsil etti. İşte o Meclis, Meclisi Alinizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Milletin saltanat ve hakimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Ve bu makamı hakimiyetin hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz...⁵⁶⁶ Saltanatın artık ebediyen tarihe gömüldüğünü

ifade eden bu sözlerinden sonra Hilafet makamından bahsetti. Meclisteki zıt düşünceleri ve gruplaşmaları, duygusal bağlılıkları, inançları çok iyi biliyordu ve dinsel değerlere hedef alınacağını düşünenlerin kuşkularını gidermek amacıyla dinden kopmanın söz konusu olmadığını dile getiren konuşmasına devam etti.⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁶ gös. yer

⁵⁶⁷ Akgün, **Halifelğin Kaldırılması...**, s. 78.

Paşa, Abbasiler zamanında Bağdat'ta ve Mısır'da Hilafet ile Saltanatın yan yana görüldüğünü hatırlatıp, Hilafet makamına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yanında Bağdat ve Mısır'daki gibi aciz bir şahıs gibi değil Türkiye Devleti'ne bağlı bir şahsın oturacağını açıkladı. Bu suretle Türkiye halkının daha mutlu olacağını ve her geçen gün insanlığını ve benliğini daha iyi anlayarak şahısların hıyanetlerine maruz kalmayacaklarını belirtti.⁵⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet hakkında görüşü; *"ilmin ve fennin nurlandırdığı medeniyet alemindeki gülünç bir durum idi. Bu gülünçlüğü görmemek için insanların kör ve sağır olması gerekiyordu."*⁵⁶⁹ bu yönde idi. Ancak yukarıdaki her açıdan her kesimden büyük bir tarihi belge olan konuşmalarında Hilafet makamını en muhafazakar savunucundan daha iyi savunmuştu.⁵⁷⁰ Çünkü o, *"ihtilalci kararları yeri ve zamanına göre frenleyebiliyor, başarı için her safhayı vakti geldikçe tatbik prensibinden ayrılmıyordu."*⁵⁷¹ Zamanı gelmediği için inanmadığı halde Hilafeti savunması da muhtemelen bu özelliğini yansıtmaktaydı.⁵⁷²

Müzakere kafi görüldükten sonra, Rıza Nur Bey arkadaşlarının verdiği tavrın tetkik edilmesi ve bir karar alınması için Şer'iyeye, Adliye ve Kanunu Esasi Encümenlerine (komisyonlarına) gönderilmesi oybirliğiyle kabul gördü.⁵⁷³

Hoca Müfit Efendi'nin başkanlığında görüşmelerde üç komisyon bir odada toplandı. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da arasında bulunduğu kalabalık milletvekili grubu odanın bir köşesinden izlemekteydi. Buradaki görüşmelerde iki üç gündür

---

⁵⁶⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 311.

⁵⁶⁹ Uluğ, a.g.e., s. 67.

⁵⁷⁰ Ceylan, a.g.e., s. 152.

⁵⁷¹ Uluğ, a.g.e., s. 67.

⁵⁷² Ceylan, a.g.e., gös. yer

⁵⁷³ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 312.

sessizliğe bürünen karşıt görüşlüler istikrarlarını bozdular. Milletvekillerinden küçük bir grup Vahdettin'i değil ama saltanat makamının sürdürülmesinden yanaydı. Bu grup içerisinde çıkarlar ya da duygularla bağlı olanlar veya her iki kurumun birbirinden ayrılmayacağını savunan İslamcılar bulunmaktaydı. Bu İslamcı grup meselenin Hilafet kısmıyla daha ilgiliydi, güçsüz bir halifenin ne denli etkin olacağı ve TBMM ile halifenin nasıl bağdaştırılacağı ise cevap aradıkları sorulardı. Sessiz kalan bir kesim daha vardı ki, bu sessizlikleri muhalefet olduklarının delaletiydi.⁵⁷⁴

Şeriye komisyonu hilafet ile saltanatın birbirinden ayrılmayacağını savunmaktaydı. Onlara Ziya Hurşit (Lazistan), Dr. Refik (Beyazıd), Necip Beyler (Erzurum), Rasih Hoca (Antalya) gibi milletvekilleri de katılmıştı. Aslında bu grup sadece saltanatın kaldırılmakla kalmayıp hilafete de son verilecek endişesiyle makamların birbirinden ayrılmasını istemiyordu.⁵⁷⁵ İstanbul Milletvekili Zekai Bey ve Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Efendi'nin de içerisinde bulunduğu başka bir grup ise Vahdettin'in cezalandırılmasını çözüm olarak sunmuşlardı. Hacı Şükrü Efendi, bu cezanın bütün İslam dünyası tarafından Vahdettin'in yetkilerinin elinden alınmasını olmasında ısrarlıydı. Takrir sahibi Rıza Nur Bey ise takririni savunan başka bir grubun başını çekiyordu. Bazıları Saltanatın kaldırılmasını referandumla karar verilmesinden isterken, bazıları Meclis'te halledilmesinden yanaydı. Fikir ayrılıkları iyice gün yüzüne çıkmıştı. Ama çoğu Tevfik Paşa'ya cevap verilmemesi gerektiğini düşünürken Vahdettin'in ihaneti konusunda birleşiyordu.⁵⁷⁶

---

⁵⁷⁴ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 78-79.; Cebesoy, **a.g.e.**, C. I, s. 116; **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 921.

⁵⁷⁵ Ceylan, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁷⁶ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 80.; Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 61.; Deny, **a.g.e.**, s. 125.; Gözler, **a.g.e.**, s. 33.; Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 298-299.; Yücel Özkaya, **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yay., Ankara, 1981, s. 169.

Uzlaşma sağlanamayan görüşmeler uzadıkça, komisyonun herhangi bir karar alamayacağı anlaşıldı.⁵⁷⁷ Süregelen verimsiz tartışmalara son vermek gerektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, Komisyon Başkanı'ndan söz isteyerek duruma çözüm getirecek sert bir konuşma yaptı. Kalabalığın içinde sözlerinin tam anlaşılması için Meclis'te masa olarak kullanılan okul sıralarından birinin üzerine çıkarak yaptığı konuşmasında *"Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardı; bu zorbalıklarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak hakimiyet ve saltanatını kendi eline eylemliler olarak almış bulunuyor. Bu emr-i vakidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? sorunu değildir. Sorun zaten oldubitti durumuna gelmiş bir gerçeği açıklamaktan başka bir şey değildir. Bu ne olursa olsun, yapılacaktır."* diyerek oradakilere bunun daha önceden alınmış bir karar olduğunu hatırlattı. Bu sözlerinden sonra saltanatı bilimsel olarak açıklamaya devam etse de şüphesiz oradakilerin kulaklarında hocaların gözüne bakarak söylenen *"gerçek yine yöntemine göre saptanacaktır; ama belki birtakım kafalar kesilecektir"* kısmıydı.⁵⁷⁸

Bu şüphesiz gözdağı, tehdit idi. 1919'dan beri Türkiye Büyük Millet Meclisi ihtilal yapmaktaydı, *"ihtilal"* kurumun en belirgin özelliklerinden biriydi. İhtilalde bu tür konuşmalara rastlanılması pek yadırganacak bir şey değildi. Bu karar, ulusun egemenliğinin yönetime yansımaysdı. Milli mücadele kurtuluşu içerdiği kadar bağımsızlık mücadelesini içeriyordu. İhtilalin liderinin konuşması bağımsız Türkiye

---

⁵⁷⁷ Dönemin Cumhuriyet gazetesinin yazarı İsmail Habib Sevük, bir yolunun bulup kalabalığın arasından görüşmelerin yapıldığı salona girmişti ve bu ortamı şu sözleriyle anlatmaktadır: *"Oradaki genişçe bir masanın etrafında, müzakereyi yapan azalar sıralanmış. Çoğu sarıklı. Zaten riyaseti bile Hoca Müftü Efendi yapıyor. Gazi masadadan biraz açıktaki oturmuş. İlk defa gördüğüm Hariciye Vekili İsmet Paşa masanın yakınındadır. Çekiç gibi bir duruşu var."*

Müzakere çok gürültülü ve çok hararetili: Saltanatla hilafet birbirinden ayrılır mı? Kitap ne diyor, şeriat ne diyor. Kavuklar mağrur; kavuklar, halli yalnız kendilerine ait bir meseleyi ele almışlar, çekiyorlar, kabartıyorlar, uzatıyorlar; ayetler, hadisler; heyecandan masaya yumruk vuruşlar...

Birden Gazi ayağa kalktı, belli artık sabrı tükenmiş, bir masa üstüne çıkıp bombalama bir tonla konuşmaya başladı..." İsmail Habib Sevük, **Atatürk İçin**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 14.

⁵⁷⁸ **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 920-921.

için halka rağmen halk için kararlar alınacağına göstergesiydi. Mustafa Kemal Paşa devrimin iplerini eline almış, bir bakıma saltanatın sürdürülmesini sağlayarak milli egemenliği engellemeye kalkışacaklara şiddet uygulanacağına duyurusunu yapmıştı. Nitekim onun kararlı ve güçlü sözlerini duyan eski düzen yanlıları öneriyi kabul etmekten başka çarelerinin olmadığını kavramışlardı. İçlerinden Ankara Milletvekili Hoca Mustafa Efendi söz alarak "Efendim, biz meseleyi başka açıdan ele almıştık. Açıklamalarınızdan aydınlandık" demesiyle tartışma son buldu.⁵⁷⁹

Üç encümenin birlikte karar aldığı beyanname aynı gün Meclisin ikinci içtimasında okundu. Saltanatın sona erdiğini belirten Hilafet makamını tayin eden bu beyanname şöyledir:

"Riyaseti Celileye

Birkaç asırdır Saray ve Babiali'nin cehalet ve sefahati yüzünden Devlet azim felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun müessisi ve sahibi hakikisi olan Türk milleti Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı kıyam etmiş (ayaklanmış), hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Babiali aleyhine mücahedeye atılarak Türkiye'de Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti ve ordularını bitteşkil (teşkil ederek) harici düşmanlar, Saray ve Babiali ile fiilen ve müsellahan (silahlı olarak) ve malum müşkülâtı şedide (musibet) ve mahrumiyeti elime içinde cidale (savaşa) girişmiş, bugünkü halas (kurtuluş) gününe vasil olmuştur. Türk milleti Saray ve Babiali'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilatı Esasiye Kanununu ısdar ederek (çıkarak) onun birinci maddesiyle hakimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle icrai (yürütme) ve teşrii (yasama) kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilanı sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cem eylemiştir. Binaenaleyh o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri padişahlık merfu (kaldırılmış) olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayriecnebi kuvvete ve muzaheretini milliyeye (korumaya) malik olmayıp bir zill-ı zail (koyu gölge) halindedir.

⁵⁷⁹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 80-81.; Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 61-62.; Turan, **Milli Direnişten...**, s. 279.

Millet şahsi hükümranlık ve Saray halkı ve etrafının sefaleti esası üzerine müesses bir saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül (kefil) eden bir halk Hükümeti idaresi tesis ve vaz'edilmiştir. Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai (işbirliği) etmiş olanların el'an hukuku hilafet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahis eylemelerini görmekte müstağrakı (batmış) hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşanın telgrafları kadar garip ve acayip ve hilafî mavaka'ı (vuku bulmuş) bir vesika tarihte nadir görülmüştür. Binaenaleyh; Türkiye Büyük Millet Meclisi berveçhi ati (aşağıda olduğu gibi) mevaddı neşir ve ilana karar vermiştir.

Mazbata

Hukuku hilafet ve saltanat hakkında Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve rüfekasıyla Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve rüfekasının ita eyledikleri tekalif buna müteallik takarrür (ilgili kararı) ile Şer'îye, Adliye ve Kanunu Esasi encümenlerine havale ve tevdi buyrulmuş olmakla müşterek encümenimizin 1. XI. 1338 (1922) tarihli içtımasında mumaileyh Rıza Nur Beyin teklifinin istinad eylediği esbabı mucibenin tashihan (düzeltilerek) ve Hüseyin Avni Beyin teklifinin dahi tadilen buna zeyl olarak (ayırarak) iki madde halinde zeylen (ek olarak) neşir ve ilan olunmak üzere Heyeti Umumiyeye arzına müttefikan karar verildi.

Madde 1. — Teşkilatı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuku hakimiyet ve hükümranisini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde gayrikabili terk ve tecezzi (bölünmek) ve ferağ olmak (terk etmek) üzere temsile ve bilfiil istimale ve iradei milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misakı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hakimiyeti şahsiyeye müstenid olan (dayanan, güvenen) İstanbul'daki şekli Hükümeti 16 Mart 1336 (1920) dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil (intikal) addeylemiştir.

Madde 2. — Hilafet, Hanedan Ali Osman'a ait olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlaken erşad ve aslah (daha doğru ve daha iyi) olanı intihap olunur. Türkiye Devleti Makamı Hilafetin istinatgahıdır.⁵⁸⁰

Hemen ardından söz alan Mustafa Kemal Paşa, Meclise arz olunan metnin ad belirtilerek⁵⁸¹ oya konması teklifine gerek olmadığını, kanunun Mecliste oy birliğiyle onaylanacağını kanısında olduğunu ifade etti. Paşa, belli ki son oturumda daha ileri tartışmalara meydan vermemek için direk oturuma geçilmesini istemişti. Muhalifler

⁵⁸⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 313-314.

⁵⁸¹ Dr. Rıza Nur Bey, "Bizim takririn de adını ben koydum «Teşrinisani Kararı» dedim. 1338 (1922 Ekim) yılında bu tarihte olmuştu. Kabul edildi..." şeklinde takririn adından bahsetmektedir. Nur, a.g.e., s. 11.

Mustafa Kemal Paşa'nın bilinçli tutumu ve kesin davranışlarıyla oylamaya hemen hemen yenik gelmişlerdi. Görüldüğü gibi Saltanatın kaldırılması ne bir tartışmaya ne de bir oylamaya konu edilmeksizin tam bir ihtilal sahnesi içerisinde cereyan etmişti. Aksi davranan ve hareket edenlerin ise kafalarının kesileceği açıkça ifade edilmişti. Meclis'teki son sözler Saltanatın kaldırılmasına destek veren yönde gelişti.⁵⁸²

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Saltanatın kaldırılışını destekledi buna karşılık Hilafet makamının Türklere ait mukaddes bir değer olduğunu, Türklerin bu makamı himaye etmeyi hak ettiğini ve İslam dünyasının etrafında toplandığı akidenin (Kur'an-ı Kerim) koruyuculuğunu üstlendiğini belirtti ve bundan sonra İslam alemi ile kavuşmayı engelleyecek dış kuvvetin kalmadığını şu

şekilde açıkladı: *"...Biz düşmanlarımızla harben mücadele ettik. Şimdi kavuşmamıza engel olmak isteyen, öteden beri Sarayın sefahatinden mütena'im olan (varlık içinde ve nazlı büyüyen) insanlar bir türlü makamlarından ayrılmak istemiyorlar. Efendiler bu Millet Meclisi artık; yüz, iki yüz, üç yüz zavallı sefil insanlar için bu milleti hiçbir kimseye hizmetçi edemez. Şahsi irade ile adam beslemeye vaktimiz yok. Hizmet ile adam besleriz. İşte o adamlardır ki; geçinmelerinden aciz, debdebe, darata (gösterişe) alışkın ve nafi (faydalı) hiçbir hizmeti olmayıp ancak zevklerinden ayrılamıyorlar. Onun için ne yapsınlar? Aciz tanıdıkları Türk milletini birkaç asır beyhude çalıştırdılar. Bundan sonra yine çalıştırmak istiyorlar. Hayır efendiler. Veda bundan sonra bin veda..."* Bu arada Karahisarı Sahib Milletvekili Mehmet Şükrü Bey *"Ebediyen..."* dedi ve Hüseyin Avni Bey sözlerine devam etti: *"Yani tespit edilen mevad; bendeniz de arz ediyorum, Paşa Hazretlerinin buyurdukları gibi, yeni bir şey değildir, malumu ilam. Bir daha beşeriyet duysun ki: Türk Milleti istibdat (baskı) zincirini kırmıştır, bundan sonra ebediyen hür ve hakim yaşayacaktır."*⁵⁸³

Hüseyin Avni Bey'in konuşmalarından sonra ısrarla söz isteyen Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey'e önceki içtimada olduğu gibi yine söz verilmedi. Kendisinin kanuna muhalefet olduğunu ve kararın oybirliğiyle değil oy çokluğuyla

---

⁵⁸² Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 82-83.; Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 58.; **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 314.; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 177.; Uluğ, **a.g.e.**, s. 70.

⁵⁸³ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 315.

kabul edildiğinin tutanakta yer almasını istemesine rağmen sözleri dikkate alınmadı ve müzakere kafi görülüp Encümenlerin Beyannamesi oya sunuldu. Yasa oy birliğiyle kabul edildi. Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey Peygamberin doğum gününe rastlayan bu günün bayram kabul edilmesini istedi. Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey kararın top atılması ve dua edilmesiyle kutlanmasını talep etti. Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi tarafından dua okundu ve bu günlerin bayram kabul edilmesi prensip olarak kabul edilip, daha sonra bu konuda kanun yapılacağı belirtildi.⁵⁸⁴

Saltanatın kaldırılma kararının, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un 16 Mart 1920'den beri geçerli sayılması kabul edilmişti. Bu, son iki yıl boyunca Saltanat makamının resmi bir kimliği olmadığı anlamına gelmekteydi.⁵⁸⁵

Dolayısıyla bu karar "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuku hakimiyet ve hükümraniinin mümessili hakikisi olduğuna dair Heyeti Umumiye kararı*" başlığıyla 308 Numaralı Karar olarak yer aldı. 30 Ekim 1922 tarih ve 307 numaralı bir önceki karar da şöyleydi:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraz bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine dair Heyeti Umumiye Kararı "

"Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu milli dahilinde yeni varisi olduğuna ve Teşkilatı Esasiye kanunıyla hukuku hükümraniyi Milletin nefsine verdiğiinden İstanbul'daki Padişahın madum ve tarihe müntakil bulunduğuna ve İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisine ait ve binaenaleyh oraların umuru idaresin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümetinin hakkı meşruu olan makamı hilafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtarılacağına karar verildi."⁵⁸⁶

---

⁵⁸⁴ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 82-83.; Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 62-63.; **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 315-316.; Turan, **Milli Direnişten...**, s. 280.

⁵⁸⁵ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 83.

⁵⁸⁶ **TBMM Kavanin Mecmuası**, D. I, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s.487.

Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle "*Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi*" böylece kapanmıştı.⁵⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadelenin başından beri gerçekleştirmek istediği milli, çağdaş, laik bir Türk devletiydi. Milli benliğinden yoksun kalmış, yüzyıllardır teokratik bir monarşi ile yönetilmiş, ümmet olmaktan ileri gidemeyen Türk toplumunun bu özleminin çeşitli aşamalardan sonra gerçekleşeceğini biliyordu. Bu yüzden saltanat kadar konuşulan hilafet meselesinin halledilmesini daha sonraki bir tarihe ertelemişti. Halifenin belirlenmesi TBMM'ye verilmişse de, Halife Meclis'e bağlanmamış, yönetimde yetkisi olmadığı gibi yönetim kadrolarında da yer almamıştı. Bunun anlamı ise Halifenin Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde etkili ve yetkili olamayacağıydı. O güne kadar ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik sorunları hep dinsel değerlerle iç içe yürütülmüştü. Dinsel ve dünyevi uygulamalar arasında uyum sağlanması gerektiğinde hep ilkinde öncelik verilmişti. Kaldı ki Meclis içersinde Rauf Bey'in de bulunduğu grup, Hilafet makamının iyi yönetilirse ülkeye yararlı olabileceğini savunuyordu. İslam dünyasının yakınlığını sağlamak bakımından Hilafet makamının gerekliliğini düşünmekte, hatta bu grup Halifeyi devlet başkanlığında görmek istemekteydi. Bütün bu özellikler göz önüne alındığında Hilafet makamının o an ele alınmasının güçlüğü gözler önüne serilmekteydi.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁷ Nutuk/Söylev, C. II, s. 921.

⁵⁸⁸ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 83-84.; Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Yyy, 1969, s. 46.; Hüseyin Rauf Bey (Orbay), İkinci Grubun başını çeken isimler arasında anılır ancak, Dr. Rıza Nur Bey onun saltanat yanlısı olmadığını hatıralarında şu şekilde anlatır: "*Ben padişahlığın lağvı tahririni yazdığım vakit Rauf, haber almış koşarak geldi. «Bu memlekete nafi ve şerefli tahrirde benim de imzam bulunsun.» dedi. İmzaladı. Tahriri bir daha okudu. Dedi ki: «Padişahlığın lağvı cümlesi zayıftır. Bunun şiddetlendirilim». Kendi eli ile çizip oraya kuvvetli kelimeyi koydu. Ben de beğendim. Tahrirlerin Millet Meclisi dosyasında saklanmış olması lazımdır. Eğer bu tahrir saklandı ise Rauf'un çizip yazdığı yer aynen durur. Şimdi Allah için söyleyin böyle yapan bir adam padişah yanlısı olur mu?» Nur, a.g.e., s. 11.*

Meclistekiler ve Türk toplumunun birden bire hazmedemeyeceği için Saltanatla birlikte Hilafet kaldırılmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, *"1 Kasım 1922 tarihinde şahsi saltanat ilga edildiği zaman hilafet meselesinin de aynı dakikada hal' ve tasfiye edilmesi lazımdı. Fakat tarihi davanın azameti dolayısıyla hedefi iki merhaleye ayırmak tabi görüldü!"* Saltanatın kaldırılmasından nice zaman sonra İzmit'te gazetecilere yaptığı konuşmada bu sözleri sarf etmişti.⁵⁸⁹ Onun niyeti buydu ancak, tarihi günde Hilafeti savunması onun politikacı özelliğini aksettirmekteydi. Nitekim kendisi de *"Ben milletimin yüceltme istidadını, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey, toplumumuza tatbik ettirmek mecburiyetine idim."*⁵⁹⁰ diyerek değişken politikasını açıklık getiriyordu. Bu politikanın en önemli özelliği zamana ve zemine göre konuşmaktı.

2.2. SALTANATIN KALDILIŞINDAN SONRA YAŞANAN GELİŞMELER

Saltanatın kaldırılışından sonra artık etkili ve yetkili olmamalarına rağmen atılacak adımlarda engel teşkil ettikleri için Padişah ve İstanbul Hükümeti'ne eleştiriler gelmişti. Bu kimi zaman Saltanatın kaldırılması ve dolayısıyla milli hakimiyetin sağlanmasına dair Meclise gelen tebriknamelerde, kimi zaman eski devletin başkenti İstanbul'un Meclis'e bağlanmasında, kimi zaman da devletin siyasetini uzunca meşgul edecek Lozan Barış Konferansı için atılan adımlarda kendini gösterecekti.

---

⁵⁸⁹ Ceylan, a.g.e., s. 153.

⁵⁹⁰ Uluğ, a.g.e., s. 67.

2.2.1. Lozan'a Gönderilecek Temsilci Seçiminde Hükümet-Meclis Tartışması

Padişahın kişiliğinde toplanmış dünya işlerinin yönetimi ile halifelik yani din işleri birbirinden ayrılmış, dünya işlerine yönelik tüm yetkiler Büyük Millet Meclisi'nin bünyesinde toplanmıştı. Halifenin elinden siyasi işler alınmış, din işlerine ait görev ve yetkileri bırakılmıştı. Artık Türkiye'de biri İstanbul'da diğeri Ankara iki hükümet yoktu, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tek yetkili hükümet idi. Lozan Konferansı'nda da her yerde her işte olduğu gibi Türkiye'yi ancak bu hükümetin delegeleri temsil edebilirdi. Saltanatın kaldırılması ile bu konudaki ikilik kaldırılmıştı. Bu sorun halledildiğine göre sıra temsil heyetini seçmeye gelmişti.⁵⁹¹

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey, Riyaset Divanı'na (Meclis Başkanlığı) bir tezkere ile başvurarak Lozan Konferansı'na gönderilecek Temsilciler Kurulu'nun başkanlığına Hariciye Vekili İsmet Paşa, diğer temsilcilerin de Sıhhiye Vekili Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve eski Maliye Vekili Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey'in seçildiğini Adana Mebusu Zekai, Manisa Mebusu Celal, Diyarbakır Mebusu Zülfi, Burdur Mebusu Veli Beylerin de Ankara'da kurulan Danışma Kurulu'nda çalışmalarına karar verildiğini açıkladı. Oylama 3 Kasım'da yapılacaktı. Ancak, Meclis tarafından hükümete ağır eleştiriler geldi; kendilerinin yok sayıldığını, hükümetin kendi başına hareket edip temsilci seçtikleri ve bu yolla saltanat idaresine benzedikleri yönünde hükümeti suçladılar.

---

⁵⁹¹ Goloğlu, a.g.e., s. 400.

Meclisin 131. içtması, ikinci celsesinde (02.11.1922) barış konferansına iştirak edecek temsilci heyeti ile, bunlara verilecek tahsisata (ödenek) dair mazbata başlığı altında müzakereye başlandı. Birçok milletvekili Hükümetin temsilcileri seçmesinden rahatsızlığını belirtti. Barış Konferansı'na böylesine önemli bir antlaşmaya gidecek Temsil Heyetini ancak Meclisin seçim yapıp gönderebileceği, bu yetkinin ancak ve ancak Meclis elinde olacağı ifade edildi.⁵⁹²

Bu fikirde olan Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey üç seneden beri yapılan mücadele sonucunda kazanılan zaferin mükafatını elde etmek için bu mesele üzerinde layıkıyla durulması ve karar alınmasını istedi ve Heyeti Celile'nin kararlarının Heyeti Vekile kararlarından çok daha üstün olduğunu ifade etti. Daha bir gün evvel milli iradenin kabul edildiğini hatırlattı ve tanımını yaptı: "*...İradei milliye beyefendiler; Heyeti Celilenizce mutlak ve mutlak karara iktiran etmiş (var) olan şeydir. Yoksa herhangi bir zatın imzası iradei milliyedir dersek efendiler, bu eski saltanatın devamından başka bir şey değildir...*"⁵⁹³

Hakkı Hami Bey kendisinin ve birçok milletvekili arkadaşının Hükümetin Meclisin onayına sunmadan Temsil Heyetini belirlemesinden rahatsızlık duyduklarını belirtti ve bu gibi davranışların eski düzeni hatırlattığını öne sürdü:

*"Heyeti Vekile kendiliğinden her hangi bir zata müşirlik tevcih edemez (emir veremez) ve Meclis Reisi de Meclise arz etmeksizin onu mucibince irade ettim mahiyetinde bir şey yapamaz. Yaparsa bence eski saltanatı idame olur. Memleketi eski vaziyete sokmuş olursunuz. Fark nedir? Birisi iradei milliye, hakimiyeti milliye perdesi altında, diğerinin de hilafet perdesi altında tahakkümünden (zorbalığından) başka bir fark yoktur..."*⁵⁹⁴

---

⁵⁹² TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 980.

⁵⁹³ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 981-982.

⁵⁹⁴ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 982-983.

Hakkı Hami Bey'in teklifi ise temsil heyeti içerisindeki dokuz temsilcinin Meclis içerisinde seçilmesiydi. Eğer bu teklifi kabul edilmezse de bir gün önce ilan edilen Milli iradenin gerçekte var olmadığını şu sözleriyle savundu: "...(teklifi için)Efendiler; iradei milliye demek bu demektir. Bunun haricinde yapılan muamele - tekrar, tekrar arz ediyorum - çünkü yıktığımız tahtın öteden beri devamından başka bir şey değildir. Eğer bunu kabul ederseniz beis (zarar) yok, devam etsin. Fakat bendeniz kabul etmiyorum. Millet namına kabul etmiyorum. Millet bihakkın iradesini istimal etmek istiyor. Bu itibarla Heyeti Vekile vazifesini tecavüz etmiştir..."⁵⁹⁵

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey tarafından bu düşüncelere cevap geldi. Rauf Bey daha önceki antlaşmalarda da aynı yöntemin izlendiğini, zaten Hükümetin, yetkisini Meclisten aldığını, Hükümetin ve onun seçtiği temsil heyetinin konferansta alacağı kararlarda Meclis ile uyumuna dikkat edileceğini açıkladı. Milli irade konusunun neden açıldığını sordu. Karşı fikirde olanlar gazetelerde, milli iradenin tayinine yaklaşıldığı şeklinde kaydın var olduğunu, bu meseleyi bu yüzden açtıklarını belirtip, bu haberden dolayı da Hükümeti suçlamışlardı. Hüseyin Rauf Bey ise gazetelerin bağımsız ve sansürsüz hareket ettiğini, yanlış malumat üzerine söz söylendiğini anlattı: "... Efendiler; murahhaslara verilen mezuniyetnameler (izin belgeleri) iradei milliyeye iktiran etmez ve ettirilemez (yaklaşmaz, yaklaştıramaz). İradei milliyeye iktiran eden her şey, dün de bir kere daha teyyüd ettiği veçhile (gerçekleştiği gibi), katidir. Halbuki, bizim, murahhaslara verdiğimiz salâhiyetler Hükümetinizin mesuliyeti tahtındadır ve her zaman Meclisi millinizce müzakere ve reddedilecek bir mahiyettedir..."⁵⁹⁶

Hüseyin Rauf Bey bu sözleriyle Saltanatın kaldırışı ile milli iradeye sadece yaklaşıp bunun sağlanmasındaki engellerin kaldırıldığını, yetkinin de Meclis elinde olduğunu açıkladı.

---

⁵⁹⁵ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 983.

⁵⁹⁶ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 980-984.

Bunun yanı sıra bir diğer konu, saltanat döneminde konferanslara Padişahın seçtiği temsilcilerin gittiği, şimdi ise o yetkinin Hükümete mi? yoksa Meclise mi? geçtiği tartışıldı.

Hüseyin Rauf Bey, "...Hangi muahede akdine, hangi sulh akdine, hangi mukavelei siyasiye akdine memur insanlara hükümdar tarafından, salahiyet verilmiştir ki, milletin mukadderatına vaziülyed olan (ele geçirmiş olan) Meclisi Alinizin Reisi, yahut Meclis tarafından salahiyet verilsin? Öyle bir şey yoktur. Salahiyetnamelere vaziülümza olan (imza koyan) zat Heyeti Vekile Reisi ve Hariciye Vekilidir. Binaenaleyh mesele yoktur..."⁵⁹⁷ diyerek konuya açıklık getirdi.

Ardından söz alan Ziya Hurşit Bey (Lazistan), Meclisin temsilci gönderme hakkına sahip olduğunu eski düzeni örnek vererek açıkladı: "...16 Mart tarihine kadar İstanbul'da bir şekli Hükümet vardı, ki bugün tarihe müntekildir (karışmıştır), Meclisi alinin kararıyla. Binaenaleyh, efendiler; makamı saltanatta oturan bir adamın bir çok hakları vardı. O hakların cümlesi bu kararname ile doğrudan doğruya Meclisi aliye intikal etmiştir. O haklardan birisi murahhas tayin etmek, rütbe vermektedir, nişan vermektir. Bunun hilafında Meclis kanun çıkarmadıkça bu hak Meclisi Alinindir. Efendiler, iradei milliye öyle bir zatın elinde kalmaz. Öyle bir zatın imzası iradei milliye gibi telakki edilecek olursa..."⁵⁹⁸ Burada sözleri kesildi, iki taraf arasında atışmalar başladı. İki taraf da geçmişten örnekler vererek haklılıklarını ispat etmeye çalıştı. Bu aslında Birinci Grup ve İkinci Grubu arasında saltanatın kaldırılışının hemen ardından yapılan hakimiyet tartışmasıydı. İki tarafta milli hakimiyeti kabul etmekle beraber bu tartışma özellikle İkinci Grubun millet adına Mecliste kendilerinin söz sahibi olduklarını iddia etmelerinin göstergesiydi. Üstelik bunu Hükümetin saltanat gibi kendi başına kararlar alması şeklinde yorumlar yapıp, bir gün evvel kaldırılacağı esnada canı gönülden destek vermeyenler, hatta Ziya Hurşit Bey gibi karşı çıkanlar bugün saltanatın kaldırılması yanlısı gibi konuşup, bu kararı Hükümete karşı kullanmaya kalkışmışlardı.

---

⁵⁹⁷ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 984.

⁵⁹⁸ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 985.

Tartışma uzun süre devam etti ve müzakerenin sonunda temsilcilerin hükümet tarafından belirlenmesi yönünde, Meclisin seçmesi yönünde ve gidecek temsil heyeti içerisinde ihtisas yapmış kişilerin olması yönünde takrirler verildi. Sıralamaya göre ilk önce hükümetin seçtiği temsilcilerin gitmesi takriri oy birliği ile kabul edildi. Bunun dışında Temsil Heyetinin bütçesi, bunun taksimatına dair takrirler de görüşüldü.⁵⁹⁹

Meclisin 132. içtiması, üçüncü celsesinde (03.11.1922), tezkerede belirtilen isimler teker teker oya sunuldu ve kabul olundu. Lozan'da takip edeceği hareket hakkında Baş Murahhas, Hariciye Vekili İsmet Paşa beyanat verdi ve bu hususta müzakere gerçekleşti.

Hariciye Vekili İsmet Paşa Heyeti Celile'nin kesinlikle Misakı Milli sınırlarında hareket edeceğini belirtti. Önceleri hep mağlup sıfatıyla Avrupalılar ile masaya oturulduğunu, şimdi ise Misakı Milli'nin semeresini almak üzere başarıyla Lozan'a gidildiğini, Misakı Milli'nin tamamen elde edileceğini ve uğruna yok olan mal, can ve dökülen kanlarla güdülen gayenin asıl şimdi gerçekleşeceğini, Misakı Milli sınırlarından asla çıkılmayacağını, aksi bir maddenin kabul edilmeyeceğini tekrar belirterek bundan dolayı Meclisin temsil heyetine müdafaa edeceği şartları belirtmesinin gereksiz olduğunu ifade etti. İsmet Paşa'nın beyanattı üzerine bir çok milletvekili söz alarak Lozan'da görüşülmesini istedikleri konuları açıkladılar. Bu

---

⁵⁹⁹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1001-1005.

konular özetle söylemek gerekirse mali, adli vs. tüm meselelerde tam bağımsızlığın elde edilmesi istekleriydi.⁶⁰⁰

Söz alan milletvekillerinden biri de Lazistan Milletvekili Osman Bey idi.

Osman Bey diğer milletvekilleri gibi istek de bulunduktan sonra Sevr maddelerinin

yine öne sürüleceğini söyleyerek Osmanlının yok olduğuna işaret etti: "...*heyeti Murahhasamızdan (temsilciler) rica ediyorum ki; onlar sizin karşınıza Sevr Muahedesi ile çıkarlar ve derler ki, efendiler; biz size karşı Sevr Muahedesini tadil ile çıkıyoruz. Bendeniz hatırıma gelen bir şeyi arz etmek isterim ki, böyle bir teklif karşısında onlara, o efendilere dersiniz ki, efendiler Sevr Muahedesi ve onu akdedenler tarihe intikal etmiştir. Binaenaleyh Sevr Muahedesi üzerinde gerek tadilen ve gerek başka bir surette görüşmek imkanı yoktur, biz Lozan'a gelmişizdir. Lozan Muahedesini akdedeceğiz. Binaenaleyh eski mukaveleleri, muahedeleri akdeden hükümet tarihe intikal etmiştir. Binaenaleyh bu mesele de mevzu bahis değildir. O mesail ve ondan mütevellid olan (meydana gelen) mesail ve borçlarımız, yeni teşekkül etmiş olan yeni Türkiye Devletinin prensipleri dairesinde vaz'ı müzakere olunabilir ve o suretle halledilebilir. Tahminim budur...*"⁶⁰¹

Özellikle azınlıklar içerisinde Türk ve Kürt kardeşliğinden dem vurulup oyunlar ile ayrılmak istendiği bu oyunlara gelinmemesinden bahsedildi. Türkler ile Kürtlerin tarihte hep yan yana olduklarını, araştırmaların da onların aynı kavimden geldiklerini gösterdiği belirtildi. Meclisi en çok ilgilendiren borç konusu tekrar tekrar açıldı, farklı öneriler ortaya sürüldü. Yunanlıların savaş esnasında verdikleri zarara karşılık tazminat ödemesini böylece borçların ödenmesi talep edildi. Bunun dışında Türkiye Hükümeti'nin borcunun olmadığını savunan milletvekilleri de vardı.⁶⁰²

---

⁶⁰⁰ Geniş bilgi için bkz, **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 340-346.

⁶⁰¹ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 347.

⁶⁰² **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 347-350.

Erzurum Milletvekili Durak Bey pek kötü, pek karanlık günler yaşandığını, düşmanların sadece yakın zamandan beri değil, tarihe bakıldığında üç yüz seneden beri aleyhte davranışlarda bulduklarını, Türk yurdunu parçalamaya kalktıklarını belirtti. Toprakları Afrika'ya, Asya'ya ve Avrupa'da Viyana'ya kadar uzanan büyük Osmanlı İmparatorluğu'nu parça parça ayırdıklarını, mütarekeden sonra da memleketin içine kadar sokulduklarını ve taksimatlar yaptıklarını anlattı. Bütün bunların sorumlusu olarak Sarayı, Padişahı ve İstanbul Hükümeti'ni gösterdi:

"...Fakat efendiler: bunların sebeplerini pek güzel biliyoruz ki, bu parçalanmanın sebebi yalnız saltanatlar idi, bu saltanatlar bizi parçalıyordu. Evet bir Saray vardı... O Sarayın etrafına birtakım adamlar dolmuştu. Kemikçiler, pay kapanlar. Evet onların kaşaneleri (mükemmel evleri) onların köşkleri, onların sarayları, onların cariyeleri, çalgıları, rakıları, içkileri vardı. Bu zavallı çariksiz millet evet; yine yarım çarık giyiyordu. O Saraydaki sultanları, adamları, o haşmeti, o daratı (debdebe) besliyordu. Ne çare millet bilmiyordu, bilmiyordu, neyi bilmiyordu, efendiler? Bilmediği bir şey vardı. Her hangi bir yola gittiğini bilmiyordu. Çünkü cahildi. Efendiler iyi biliniz ki, insanları felaketler intibaha (uyanmaya) davet ederler. Bizim üzerimizden asırlardan beri felaketler geçti, geçti, geçti. Fakat zaman zaman da bize intibah geldi. Cenabı Hakka çok şükürler olsun ki uyandık. Bir daha öyle uyumayacağız..."⁶⁰³

Durak Bey Avrupa'nın daha önce antlaşmalarla İstanbul Hükümeti'ne kabul ettirdikleri mali, adli, iktisadi kapitülasyonları yıkıp attıklarını, artık bunların kabul görmeyeceğini belirtti: *"...Onlar bilmiyorlar mı ki; biz bir İmparatorluk zamanında bir aile idik. İçimizdeki aile reisimizin bize karşı yapmış olduğu tahakküme (zorbalığa, hakimlik takınmasına) tahammül edemeyerek kırdık, yaktık, yıktık. Bir aile, bir aile reisinin kendisine yaptığı tahakkümü kabul etmezse, başkasının yapmak istediği tahakkümü kabul eder mi? Buna imkan var mıdır? Bunu Avrupa, güzel takdir etmeli, bendeniz buradan bütün Avrupa'ya ve cihana ilan ediyorum ki; Türkiye'de artık kapitülasyonlar gibi öyle bir takım entrikalara, ve sairelere boyun eğecek tek bir fert yoktur. Ona cevap verecek süngüdür, süngüdür..."⁶⁰⁴*

Yapılan uzun müzakere sonunda azınlıkların eşitliği, adli-mali kapitülasyonların asla kabul edilmemesi, Düyunu Umumiye İdaresi'nin kaldırılıp,

---

⁶⁰³ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 351.

⁶⁰⁴ gös. yer

borçların Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletler ve Türkiye Devleti arasında paylaşılması vs. hususundaki takrirler okundu. Bu takrirlerin hepsinin Temsil Heyeti Riyaseti'ne gönderilmesi oy birliği ile kabul edildi.⁶⁰⁵

İsmet Paşa başkanlığında heyet yola çıktı, 20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı görüşmeleri başladı.⁶⁰⁶ Bu sırada iç siyaset, saltanatın kaldırılması ve çok geçmeden kaçan Vahdettin ile çalkalanıyordu.

2.2.2. Milli Egemenliğin Sağlandığına Dair Tebrik Telgrafları

Saltanatın kaldırılması ülke içerisinde coşku ile karşılanmış⁶⁰⁷ ve her kesimden Meclise Milli Egemenliğin sağlanmasına dair tebrik telgrafları gönderilmişti. Bu yalnızca ülke içerisinde değil yurt dışında da çeşitli ülkelerden aynı dileklerle gönderilen telgraflar gelmişti.

Meclisin 133. içtması, birinci celsede (06.11.1922), Milli Egemenliğin, Mecliste yerleşmesi-karar bulması münasebetiyle çeşitli yerlerden gelen tebrik telgrafları okundu. Meclise başkanlık yapan Birinci Başkanvekili Vehbi Efendi'nin sözleri ise tartışma yarattı. Saltanatın kaldırıldığı yinelendi ve saltanat kelimesine tepkiler ardı ardına geldi.⁶⁰⁸ Meclis Başkanı Vehbi Efendi, *"Efendim, Saltanatı Milliyenin ilanı münasebetiyle mevrut (gelen) tebrikname telgrafları var. Onların listesini okuyoruz..."* şeklindeki sözleri üzerine Erzurum Milletvekili Hüseyin

---

⁶⁰⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 372-376.

⁶⁰⁶ Aydemir, a.g.e., C. III, s. 103.

⁶⁰⁷ Saltanatın kaldırılmasının sebepleri halk arasında tam olarak bilinmese de *"Mustafa Kemal'in yaptığı her iş iyidir"* düşüncesi çoğunluğa hakimdi. Bunun yanı sıra okullarda o hafta öğretmenler tarafından, hemen her derste özellikle Türkçe ve o zamanın Yurttaşlık Bilgisi yerine okutulmakta olan *"Müsahebatı ahlakiye"* dersinde Saltanatın kaldırılışının nedenleri anlatılıyordu. Geniş bilgi için bkz, Yazman, a.g.e., s. 46-48.

⁶⁰⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 398

Avni Bey, Meclisin tebrik telgraflarına verdiği cevapta "*Saltanatı Milliye*" ifadesinin kullanılmadığını açıkladı ve birkaç vekil saltanatın olmadığını yineledi:

"Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Saltanatı Milliye diye bir şey demedik. Biz saltanatımızı kendimizde telakki ettik. Saltanatı Milliye diye bir şey yoktur.

İsmail Şükrü Efendi (Karahisarı Sahib) — Esasen saltanat İslamiyette olmadığı için biz kaldırdık. Böyle bir saltanat yoktur...

Salahaddin Bey (Mersin) — Saltanatı Milliye yoktur. Hakimiyeti Milliye vardır.

İsmail Şükrü Bey (Karahisarı Sahib) — Reis Efendi saltanat yoktur. Cevap yazarken yanlış yapmayalım ve kabul etmiş bulunmayalım. Cevap ta tasrih edilsin.

Lütfi Bey (Malatya) — Saltanat mülgadır (kaldırılmıştır)."⁶⁰⁹

Saltanat kaldırıldıktan sonra tam olarak o anlamı kastetmese, bu kelimenin kullanılmasına dahi milletvekilleri karşı çıkmıştı. Bolu Milletvekili Hilmi Bey'in "*Köylü saltanatı diye tabirler yok mu?*" sözlerine karşın Meclisten "*öyle saltanat filan yok*" sesleri yükseldi.

Meclis Başkanı Riyaset Divanı tarafından uygun cevapların yazılacağını belirtti. Hüseyin Avni Bey başkandan bu konunun müzakere edilmemesini ancak cevap verilirken saltanat kelimesini kullanmamalarına dikkat edilmesini istedi. Bu konu çok uzamadan kapandı.⁶¹⁰

Meclise yurdun her yerinden dünyanın farklı köşelerinde tebrik telgrafları gelmeye devam ediyordu. Bunlardan bir tanesi de Hakimiyeti Milliye Bayramı

---

⁶⁰⁹ gös. yer

⁶¹⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 399.

münasebetiyle Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin'den gelen tebrikname idi. Meclisin 138. içtması, birinci celsede (15.11.1922) Çiçerin'den gelen tebriknamenin takdim olduğuna dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi okundu. Tezkerede Çiçerin'in Saltanatı Milliyenin kurulması ve yerleşmesi hakkındaki kararı hususunda Meclise tebriklerini Rus Sefareti aracılığıyla ilettiği belirtildi. Ardından Çiçerin'in tebriknamesi okundu:

" İdi Milli (Milli Bayram) olduğu ilan kılınan hadisei mesude ve müstebid (uzak duran) hükümdarlık kuvvetinin ilgasıyla hakimiyetin tamamen Büyük Millet Meclisine tevdi (emanet) edildiği Türkiye için tarihi yevm (gün) mülabesesiyle (münasebetiyle) kardeş Türk milletine Rus Hükümeti namına en har (hakir) temenniyatı ve Türkiye Büyük Millet Meclisiyle dost Türk Hükümetine selamlarımı isal ederim (ulaştırırım). Menafii milliye aleyhinde hareket eden ve Türkiye'nin Garp devletleri boyunduruğu altına girebilmesi imkanını ve memleket dahilinde hiyaneti ihdas eyleyen (ortaya çıkaran) Sultanlığın istibdadına hitam (son) veren Türk milletinin kaffei amalini (bütün emellerini) ve Boğazlarla Türk milletinin Payitahtını harici düşmanların her suikastına ve irticaa karşı müdafaa eyleyerek gerek karada, gerek denizde hukuku hakimiyetini bütün vüsat (fırsat) ve mükemmeliyetle iade hakkını mevkii fiile isal eyleyeceğini ümit etmek isteriz.

Çiçerin"

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın ifadesine tepki Kayseri Milletvekili Osman

Bey'den gelmişti: *"...Komiser Mösyö Çiçerin'in tebriknamesinde Hakimiyeti Milliyeden bahsedildiği halde Hükümetin yazdığı tezkerede Saltanatı Milliyeden bahsediliyor. Halbuki millet Saltanatı kabul etmiyor."*⁶¹¹ diyerek daha önceki

tartışmaların bir benzeri yaşanmıştı. Diğer tebriknamede olduğu gibi bu konu uzatılmadan kapatıldı. Bundan sonraki tebriknamelerde uyarılar işe yaramıştı ki bir daha tebriknameler için saltanat tartışması yaşanmadı.

2.2.3. İstanbul'un Ankara'ya Bağlanması

---

⁶¹¹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 507.

Gazi Mustafa Kemal Paşa saltanatın kaldırmasını 2 Kasım'da TBMM'yi temsilen İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya telgraf ile bildirdi. Bu telgrafta; Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinden memnuniyet duyduğunu ancak Padişahı ziyarete gittiği, Saray'da yemek yediği gibi Halife Vahdettin ile yakın ilişkiler üzerine gazetelerde çıkan haberleri münasip surette tekzip etmesini yani doğru olmadığını söylemesini istedi. Çünkü TBMM kendi üyesinden birinin, tanımadığı makamla görüşmesini kesinlikle tasvip etmemekteydi. Bunun üzerine Refet Paşa gazetelere Padişah ile görüşmesi hakkındaki haberleri tekzip eden bir yazı gönderdi.⁶¹²

Tarihi kararın duyulması üzerine İstanbul'un hem halkı hem de resmi kuruluşları TBMM'nin kararını kabul ediyor ve coşkuyla çeşitli vasıtalar ile milli hakimiyete bağlılıklarını bildiriyorlardı. Bu kararın duyulmasından sonra İstanbul Hükümeti'nin tereddüdünü gören çeşitli dairelere bağlı memurlar kendi aralarında karar alarak TBMM'ye bağlı olduklarını telgraf veya Refet Paşa'ya müracaat ederek bildirmeye başlamışlardı.⁶¹³

İstanbul kabinesi 2-3 Kasım 1922'de, 1 Kasım Saltanatın kaldırılması karşısında nasıl hareket edeceklerini görüştüler ve bu ilk toplanmada karar alamadan dağılmışlardı.⁶¹⁴ Tevfik Paşa'nın başkanlığında 3 Kasım'da yapılan toplantıda Nazırların istifaya eğilimi ağır basmıştı. Aynı gün Padişahın başkanlığında da bir toplantı yapılmıştı. Burada istifa meselesi uzun uzadıya görüşülmüş, ancak Padişah

---

⁶¹² Betül Aslan, "Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları", **Bellekten**, C. LXVI, S.245, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s. 98-99.

⁶¹³ Aslan, **a.g.m.**, s. 100-102.; Ayfer Özçelik, "Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. III, S.9, 1992, s. 24.

⁶¹⁴ Aslan, **a.g.m.**, s. 103.

yeni hükümetin teşkilinin imkansız olduğunu ve kesinlikle istifa edilmemesini öngörmüştü.⁶¹⁵ Bu karşı gelmeler kuşkusuz Padişahın son çarpınışlarıydı.

Ancak bu şartlar altında İstanbul Hükümeti görevine devam edemezdi. 4 Kasım'da yeniden bir araya gelen Nazırlar Hükümetin istifasını resmen açıkladılar. Tevfik Paşa toplantıdan çıktıktan sonra dile getirmesine rağmen bazı Nazırlar Sadrazamın istifalarını Padişaha sunulması için karar aldıklarını belirtmişlerdi.⁶¹⁶

Görüldüğü gibi artık gereksizliklerini anlayan İstanbul Hükümeti istifasını vermişti. Yalnız bunu hala idrak edemeyen Nazırların varlığı görülmekteydi. Belirsiz cevap verenlerin yanı sıra vekaleten görevlerine devam edeceklerini dahi söyleyenler vardı. Halbuki İstanbul'da bir hükümet kalmamış, istifa etmeden önce yönetim daireleri Refet Paşa'ya başvurarak TBMM'yi tanıdıklarını bildirmiş ve Refet Paşa 4 Kasım günü öğle vakti İstanbul idaresine TBMM adına el koymuştu. Refet Paşa Hükümet'ten hiçbir talimat almamasına rağmen İstanbul Vilayetine vazife ve mesainin bir dakika bile geciktirilmesinin uygun olmayacağını düşünerek, tamamen şahsi mesuliyeti altında bu karara varmıştı. Başkanlığa bunu bildiren bir telgraf çekmişti. Bu telgrafta, İstanbul'un fiili durumunu açıkladıktan sonra, şahsi sorumluluğu altında TBMM adına İstanbul yönetimine el koyduğu, İngiliz ve Fransız generallerinin de kendisini tebrik edip, durumdan memnun olduklarını belirtmişti. TBMM'den gelecek talimata kadar İstanbul vilayetinin tüm memurlarının görevlerine

---

⁶¹⁵ gös. yer

⁶¹⁶ Aslan, **a.g.m.**, s. 104.; Özçelik, **a.g.m.**, s. 24.

devam edeceklerini ve Ankara'dan gelecek emir ve talimatları beklediğini eklemişti.⁶¹⁷

Bu arada Halife Vahdettin, kendisine istifa kararını bildirmeye gelen Tevfik Paşa'ya geçici olarak görevlerini devam etmelerini teklif etti ancak eski idarenin artık mevcut olmadığı, İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne intikal ettiği için teklif, Paşa tarafından kabul olmadı ve Vahdettin istifayı kabul etmek zorunda kaldı. Gerçi Vahdettin'in istifayı kabul edip etmemesinin hiçbir önemi yoktu. Padişah adına görev yapan bir Hükümet bulunmamaktaydı, aslında bu istifa değil düşürülme, hükümsüz bırakılma idi.⁶¹⁸

Refet Paşa İstanbul idaresine el koyduğunu açıkladıktan sonra hükümetin istifa haberi gelmişti, bu yüzden aynı gün akşam saatlerinde Ankara'ya telgraf çekerek bu durumu bildirdi.⁶¹⁹ Fakat Meclis o günlerde tatil olduğu için, gelen telgraflar ve görüşmeler Mecliste 6 Kasım'da açıklandı.

Mecliste 133. içtima, ikinci celsede (06.11.1922) İcra Vekilleri Başkanı Hüseyin Rauf Bey (Sivas) iki gün önce Refet Paşa'dan İstanbul'daki kabinenin istifa ettiği dair telgraf geldiğini açıkladı. Gazetelerde bu haber yayımlanmış, bütün milletvekilleri ve tüm Türkiye'nin bu durumdan haberi vardı.⁶²⁰

Mecliste Hüseyin Rauf Bey'in açıklamalarından dolayı soğuk rüzgarlar esti.

---

⁶¹⁷ Aslan, **a.g.m.**, s. 104-107.

⁶¹⁸ Aslan, **a.g.m.**, s. 105.; **İstiklal Harbinin Son Safhası...**, s. 112.

⁶¹⁹ Aslan, **a.g.m.**, s. 106.

⁶²⁰ **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1009-1010.

Refet Paşa'nın *"Trakya'yı Hükümetiniz ve Başkumandan namına tesellüme memur olan (teslim alan) Refet Paşa arkadaşımızdan "* ifadesini kullanmasından ve bu haberin zaten bilinmesinden dolayı Paşa eleştirildi. Rauf Bey'in konuşmaları sürekli engellendi, ancak o yine de Refet Paşa vasıtasıyla Hükümetin İstanbul için verdiği talimatı okudu. 16 maddeden oluşan bu talimatnamede; TBMM'nin tanımadığı İstanbul Hükümeti'nin istifası ile İstanbul'un idaresinin tamamen Meclise geçtiği ve İstanbul TBMM Hükümeti namına idare edileceği açıklandı. İstanbul'da bulunan memurların ve bütün çalışanların ne surette görev yapacakları hakkında ayrıca talimat verileceği belirtildi. Diğer maddelerinde ise İstanbul'un mali, askeri, zirai, tıbbi ve bütün okulları için talimatlar ayrıntılı olarak verildi ve hepsini Ankara'ya bağlayan kolları ile düzen sağlanmaya çalışıldığı bildirildi.⁶²¹

Bu talimatnamenin 4 Kasım 1922 gecesi gönderildiğini ve Refet Paşa'nın bu talimatları gerekli yerlere ulaştırdığı belirten Rauf Bey, 5 Kasım'da Hariciye Vekaleti'nin İstanbul'da Hamit Bey vasıtasıyla İtilaf Devletleri'ne de aynı tarzda bir nota gönderildiğini açıkladı. Hariciye Vekili İsmet Paşa imzalı, İtilaf Devletleri'nin şiddetli protestosuna maruz kalacak nota şu şekildeydi:

"Dersaadette düveli itilafiye mümessillerine (İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcileri) Türkiye'de şahsi saltanatın ilgası üzerinde İstanbul halkının vicdanı milliden feveran eden tuğyan (fişkıran coşkunculuk) ile anavatan idaresine iltihak (katılma) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini tesis eylediklerini ihbar ile kesbi şeref eylerim (şeref duyarım). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul vilayetinde temini asayiş ve idarei umur için devairi aidesine evamir ve talimatı lazıme ita eylemiştir (dairelere ait emirleri, talimatları yerine getirmiştir). Ordularımız, Mudanya konferansında tayin olunan huduttan ileri geçmeyeceklerse de İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bilfiil teessüs etmesi (kurulması) ile asayiş ve inzibatı temin; münhasıran Hükümeti mezkureye teveccüh ettiğinden (yöneltildiğinden) Şarki Trakya'ya olduğu veçhile tarafımızdan İstanbul'a dahi inzibat memurin ve kıtaatının gönderilmesine ihtiyaç olduğu müsellemdir (teslim edilmiştir). Bu vaziyette düveli itilafiye kıtaatının (askeri birlikleri) İstanbul

⁶²¹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1010-1011.

mintkasında devamı ikametine lüzum ve imkan görülmeyeceğini kuvvetle ümit etmekteyim. Bu münasebetle Lozan Sulh Konferansının netayici müsbete vermesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin halisane ümitleri cümlesinden bulunduğunu beyan ile kesbi şeref eylerim.

5 Kasım 1922
TBMM Meclisi Hariciye Vekili İsmet " 622

Bu belge Saltanatın kaldırışı ile İstanbul'a TBMM'nin, milletin hakim olduğunu yabancı devletlere göstermekteydi. İtilaf Devletleri'nden henüz bir cevap gelmediği açıklayan Rauf Bey, muğlak bir durumun olduğunu onun da Mudanya kararlarından ve henüz Lozan Konferansı'nın gerçekleşmemesinden kaynaklandığını belirtti. İstanbul'a gönderilen talimatın tamamen yerine getirilmediği henüz temin edilmeye çalışıldığından bahsetti.⁶²³

Meclis içerisinde Hükümetin talimatı müzakere edilmek istendi ancak bu çoğunluk tarafından kabul edilmedi. Bu defa takrir verilerek Hükümete sorular soruldu. Mecliste İkinci Grup adı verilen kesimden olan vekillerin Hükümetin bu davranışına karşı tavır sergilediği açıkça görülmekteydi. Verilen takirde; Rauf Bey'in okuduğu talimatın ne derecede yerine getirildiği, yabancı devletlerin Mudanya kararlarını ihlal edildiğini söylediğinde ne cevap verileceği, İstanbul'dan yabancı hakimiyeti kaldırılmadan, milli hakimiyeti kontrol altına alınmasının doğru bir davranış olmadığı ve bunun için ne gibi tedbirlerin alındığı, İstanbul'da birçok memurun, çalışanın açıkta kalacağı ve bu görevlilere maaşlarının nasıl temin edileceği ve bunu fırsat bilen yabancıların tahrikiyle, barış konferansından bir sonuç

---

⁶²² Aslan, **a.g.m.**, s. 113.; **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1011-1012.

⁶²³ **TBMM GCZ**, D. I, C. III, gös. yer

alınmadan İstanbul'un bir darbeye sürükleneceği ve bu durumda ne yapılacağı gibi sorular soruldu.⁶²⁴

Rauf Bey İstanbul halkının eski İstanbul Hükümeti idaresini istemediği, onların bu tavrına karşılık talimat verdiklerini, aksinin meydana anarşiye bırakmak olduğunu anlattı. İstanbul'daki halka asla sırt çeviremeyeceklerini, adım atmada ilk etkili durumun bu olduğunu, Mudanya kararlarını ihlal etmeyi düşmanların kullanması yorumlarına ise daha önce ellerine fırsat verilmeden de onların her durumu kullanabildikleri, bu durumun fark ettirmeyeceğini, düşmanların bu duruma karşı ne yön izleyeceklerini bilmediklerini, milli idareyi sağlamak için her tedbirin alınıp, başarı sağlanacağını açıkladı.⁶²⁵

Meclis bu kaygılar içerisindeyken İtilaf Devlet temsilcilerinin tepkisi çok geçmeden gelmişti. Ankara'ya karşı bir nota vererek, antlaşmalara açıkça uymayan TBMM tarafından alınan tedbir ve kararlardan vazgeçilmediği takdirde, bağlı buldukları hükümetleri durumdan haberdar edeceklerini açıkladılar. İngiliz ve Fransız kamuoyunda da kendi hükümetlerine tepkiler ard arda geldi. Nitekim İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki çıkarları tehlikeye düşmüş ve İstanbul'da bulunan fevkalade komiserlerine birlikte hareket etme emirleri verdiler. Bunun üzerine generaller ile Refet Paşa arasında birçok görüşme yapıldı ve bir çok tartışma yaşandı sonuç olarak generaller, İstanbul'u ancak barış gerçekleşikten sonra terk edeceklerini bildirdiler. Barış imzalanana kadar genel durumun bozulmaması için Refet Paşa

---

⁶²⁴ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1014-1015.

⁶²⁵ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1015.

Mudanya Mütarekesi'ne hürmet ettiklerini ve tespit edilen hattı geçmeyeceklerini açıklayarak geri adım atmak durumunda kaldı.⁶²⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi olumsuz durumların yaşanmaması için bu konuyu üzerine gitmedi ve çözümü barış antlaşması sonrasına bıraktı.⁶²⁷ Ne olursa olsun İstanbul'un Ankara Hükümeti'ne bağlanması yolunda ilk adım atılmıştı. Özellikle de İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tamamen ele geçmesi haberini büyük bir sevinçle karşılayan İstanbul halkının Saltanatın kaldırılmasına tavrı çok anlamlıydı. 5 Kasım'da Sultan Ahmet Meydan'ında on binlerin katıldığı büyük bir miting yapıldı. Evler bayraklar ile donatıldı ve her sokakta tezahüratlarla sevinç gösterileri gerçekleştirildi. Saltanatın kaldırılması dolayısıyla kabul edilen bayram kutlamaları yapıldı.⁶²⁸

İstanbul'un durumu her ne kadar barış sonrasına bırakılsa da hem halkın kutlamaları hem de Meclis çalışmaları İstanbul'un çoktan Ankara'ya bağlandığını göstermekteydi. Meclisin 136. içtması, birinci celsesinde (11.11.1922) İstanbul'da bulunan bilumum memurin, emekli, yetim ve dulların maaşlarının verilmesi hakkında hükümet bir takrir verdi, meclisten bu konuda bir karar almasını talep etti ve memurların iş düzeni hakkında da konuşuldu. Öğleden sonra ikinci ve gizli celsede mesele ele alındı. Meclis bu meselenin para meselesi olduğunu ve Hükümetin bir kanun yapıp Meclise sunması, Meclisin bunu tetkik edip Muvazenei

---

⁶²⁶ Aslan, **a.g.m.**, s. 114-115.

⁶²⁷ **a.g.m.**, s. 115.

⁶²⁸ **a.g.m.**, s. 107-108.

Maliye Encümenine göndermesi yönünde öneriler geldi. Yetim ve dullara gözü kapalı maaşlarını vereceklerini, zaten bu maaşların ödendiği açıklandı.⁶²⁹

İstanbul memurlarının maaşı konusunda farklı fikirler ortaya atıldı. Her memurun TBMM'ye bağlı olmadığı, öncelikle bu ayrımın yapılmasının gerekliliğinden bahsedildi. Meclis yanında olan memurlardan gerekeni kadarının görevde kalması, geri kalanının Anadolu'da farklı görevlere getirilmesi istendi. Emekli memurların maaşları hakkında ise farklı ülkelerden olan memurların kendi ülkelerinden maaşlarını almaları, özellikle Düyunu Umumiye açısından düşünüldüğünde o kişilere maaş vermenin zaten yanlış olduğu ifade edildi. İstanbul memurlarına maaşların ödenmesine karşı çıkanlar da oldu, onların üç seneden beri bu milletin memuru olmadığı öne sürüldü. Sayıları çok olan memurları eritmek için mezun ya da azletme işleminin yapılması gerektiği savunuldu. Azledilecek memurları sıraya koyarak, tazminat verilmesi ve TBMM'ye karşı hainane tavırlar sergileyenlerinde direk görevden alınmaları talep edildi. Hükümetten bu anlamda bir kanun yapması da istendi. Azledilmeleri sonunda karşı çıkma ihtimaline karşılık ülkedeki her memurun aynı hakka sahip olduğu açıklaması getirildi. İstanbul'un da Türkiye'nin diğer vilayetleri ile aynı konumda olduğu ve Anadolu'nun birçok şehrindeki memurların emekli edildikten sonra hemen tazminatlarının ödenmediği, onlarında aynı muameleye tabi tutulacağından bahsedildi. Sadece Darülfünun ve Kadılar mektebinin müderrislerine ve muallimlerine bütçenin ayrılması ve maaşlarının ödenmesine devam edilmesi gerektiği belirtildi.⁶³⁰

---

⁶²⁹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1022-1024.

⁶³⁰ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1024-1027.

Bu konuşmalar sırasında söz alan Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey Hükümetin İstanbul memurlarına maaş verme kararının yanlış olduğunu, gerekçesi ise İstanbul'da hala yabancı kuvvetlerin var oluşuyla ve yabancılar İstanbul'dayken TBMM'nin iradesinin orada yer almayacağı düşüncesiyle açıkladı. Memleketin her tarafındaki memurlarının birkaç aydır maaşsız olduğunu söyledi ve İstanbul'daki sayıları binlere varan memurların nasıl yetiştiğini, Osmanlının yanlış idaresinin

sonucunda türediklerini şu şekilde anlattı: *"...Efendiler, memleket dahilindeki uzun felaketleri gönderdiğimiz İstiklal mahkemelerini fevkalade salahiyetlerini ve binaenaleyh burada halkı gayeye yaklaştırmak için neler yaptığımızı düşünecek olursak biraz da lütfen onlar bu felakete iştirak etsinler, İstanbul'daki memurin, efendiler, tasnif edilirse görülür ki, Türkiye Hükümeti Anadolu'nun göbeğinden kuvvetini alan Türk Hükümeti, eskiden tabi o zamanın usullerine göre, kurunuvustada (Ortaçağ'da) her devletin olduğu gibi, padişahları da beraber olduğu halde, her tarafa doğru istila kuvvetleri kurdukları zaman ta Viyana'lara kadar varıyorlardı. Bunlar kuvvetini hep Anadolu'dan alıyorlardı. Bu suretle birçok yerlere malik olduk. Fakat idarede yanıldık ve İmparatorluk çabuk yıkıldı. Çünkü Anadolu'yu mütemadiyen ezdik, diğer tarafları büyüttük. Biz müstemlekat (sömürge) idaresinin aksini şey ettik. Yerliyi daima ezdik. Bu, böyledir. Tarih bunu ispat eder. Efendiler, işte bu suretle bir memurin sınıfı türedi. Bunları araştıracak olursak; filan paşa, filan paşa ve nihayet haremde iç oğlanlarına gider. Macaristan'dan bilmem nereden alınmış İstanbul'daki devairi merkeziye (merkezi dairelerin) memurlarını tasnif ederseniz hepsi böyledir, İstanbul'daki bu devairi merkeziye memurlarının içinde mütehassıs (uzman) olan adamlar vardır. Bunları tefrik etmek (ayirt etmek) bizim borcumuzdur. Zaten memlekette ne hürriyeti, ne de matbuatı takyit (şart) etmişizdir. Herkesten, bu memlekete vatanımdır diyen, bu memlekete kendini kaydeden her adamdan istifade edeceğiz. Lüzumunda kılıncından, lüzumunda kaleminden istifade edeceğiz. Lüzumunda fikrinden istifade edeceğiz. Fakat bunları istihdam etmeden evvel; sen İstanbul Hükümetinde memurdun diye üç maaş vermek bir kimsenin havsalasına (anlayışına) sığmaz..."⁶³¹*

Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey de İstanbul'daki yönetimin kaldırıldığını hatırlatarak, memurlara maaş verilmesine şu sözleriyle karşı çıktı:

"...Meclisi Ali vermiş olduğu bir karar ve neşrettiği bir siyasetiyle saltanat ve hakimiyeti şahsiyeye nihayet verdi ve bittabi Babı Ali de lağvedilmiş olduğundan dolayı, eğer bu kararname neşredilmemiş olsaydı sulhun nihayetine kadar oradaki

---

⁶³¹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1027.

memurlar maaşlarını alacaklardı. Mademki neşredildi ve Babıali ilga edildi. Onların terfihi, iaşesi de bu Meclisi Aliye terettüp etti (düştü)." ⁶³²

Sonuç olarak Heyeti Vekile'nin teklifi, yani Hükümetin bir kanun yapıp Meclise sunması, Meclisin bunu tetkik edip Muvazenei Maliye Encümenine göndermesi ve aleni celsede konudan bahsedilmemesi oybirliğiyle kabul edildi. ⁶³³

2.3. HALİFE VAHDETTİN'İN KAÇIŞI ve ABDÜLMECİD'İN HALİFE SEÇİLMESİ

2.3.1. Vahdettin'in Kaçışı

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırması sonrası Padişahın bu karar karşısında nasıl bir tavır takınacağı herkes tarafından merak edilmekteydi. Acaba tahttan feragat edecek miydi? yoksa Meclisin kararını tanımayıp, Saltanatta kalmaya devam mı edecekti? ⁶³⁴

İstanbul'un sevinçli haberi kutladığı günlerde, gazetelerde Sultan Vahdettin hakkında çeşitli haberler çıkıyordu. Vahdettin'in istifa edeceği haberleri hemen her gün yazılmaktaydı. Ancak Vahdettin bu şayiaları, yine basın aracılığıyla reddetti ve deveren eden haberlerin asılsız olduğu, Saltanattan ve Hilafetten vazgeçmediğini duyurdu. ⁶³⁵

---

⁶³² TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1029.

⁶³³ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1038.

⁶³⁴ Aslan, a.g.m., s. 108-109.

⁶³⁵ *Vakit*, 5 Teşrinisani 1338/5 Kasım 1922.; *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrinisani 1338/6 Kasım 1922.; *İkdam*, 7 Teşrinisani 1338/7 Kasım 1922.

Vahdettin'in tahtta kalma konusundaki tavrı devam ederken, milli hareketin başından beri muhaliflerinden olan Dahiliye Nazırı Ali Kemal tutuklandı ve halk tarafından linç edildi.⁶³⁶ Bu haber Saray'da ve muhalifler arasında bomba tesiri yapmıştı. Gerek bu olay gerekse Vahdettin'in hala tahtta kalma çabası çevresindekilerin birer birer Saray'dan ayrılarak Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirmelerine neden olacaktı. Diğer taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Vahdettin'in tahtı bırakmasını istiyordu, ancak onun zorla uzaklaştırılması büyük meselelere yol açabilirdi. Bunun yanında İstanbul basını ve dünya basını Vahdettin'in yurt dışına çıkacağını yazıyor, hatta bunun gerekli olduğu vurgulanıyordu.⁶³⁷

Saltanatın kaldırılmasından hemen sonra sarayda hanedan mensupları arasında toplantılar yapılmış ve ayrıca sarayla İngiliz ve Fransız temsilcilerinin görüşmeleri sıklaşmıştı. Vahdettin'in kaçışına kadar sıkça tekrarlanan bu görüşmelerde İngilizlerin ona TBMM'nin kararını kabul etmemesi ve gerekirse Britanya Hükümeti'nin yardım edeceği teminatını vermişlerdi. Ayrıca Vahdettin'in korumak amacıyla iki İngiliz Bölüğü saraya yerleştirilmişti.⁶³⁸

6 Kasım 1922'de İngiliz Sefiri ile Vahdettin'in yanlarına kimseyi almadıkları için neler konuştukları hakkında kesin bilgi verilemeyen uzun görüşmede, Vahdettin'in bundan sonraki durumu ve kaçışı hakkında fikir alışverişinde bulunulduğu zannedilmektedir. İngilizlerin bu hususta bir başka teşebbüsleri ise General Harington ile Baş tercümanı Ryan'ın hazırladıkları ve TBMM'nin saltanat ve

---

⁶³⁶ Gentizon, **a.g.e.**, s.27-29.; Dr. Rıza Nur Bey hatıralarında Ali Kemal Bey'in İzmit'e gittiğinde onu aslı olarak gördüğünü anlatır. Geniş bilgi için bkz, Nur, **a.g.e.**, s. 12-14.

⁶³⁷ Aslan, **a.g.m.**, s. 109-110.; Özçelik, **a.g.m.**, s. 25.

⁶³⁸ Özçelik, **a.g.m.** s. 24-25.; Uluğ, **a.g.e.**, s. 71-72.

hilafeti ayırıp, bunlardan saltanatı kaldırmaya yetkili olmadığını ifade eden bir beyanname. Ankara'da bu beyannameye karşı ciddi bir rahatsızlık duyulmuş ve Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Bey'e karşı beyanname hazırlanarak ilgili yerlere gönderme teklifi yapmıştır.⁶³⁹

İşte bu ortamda 10 Kasım 1922'de Vahdettin son Cuma Selamlığı'na⁶⁴⁰ çıkmıştı. Bu tören oldukça sessiz ve sönük sıkıcı idi. Vahdettin'in kendisi de dahil sadrazam, eski sadrazamlar, tüm paşalar, nazırlar bütün nişanlarını takmışlardı. Birkaç kişi haricinde halktan kimsenin katılmadığı, Cuma namazı münasebetiyle hutbelerde hiçbir halife isminin geçmediği Muzika Bölüğü'nün bulunmadığı bir kuru ve ruhsuz merasim gerek İngilizler ve gerekse VI. Mehmet Vahdettin için tam bir hayal kırıklığı olmuştu.⁶⁴¹ Bu son "*Selamlık Resmi*"nden sonra General Harington ve General Pelle'nin saray ile görüşmeleri sıklaştıkça, Padişahın firar ettiğine dair çeşitli rivayetler de çıkmaktaydı.⁶⁴² Görüldüğü gibi İngilizler Saltanatın kaldırışından sonra, kendi emelleri doğrultusunda Vahdettin'i açıkça desteklemişlerdi. İşte bu teminata güvenen ve son yaşanan olaylardan canını tehlikede sayan Vahdettin, 16 Kasım 1922'de İngiliz Komutanı Harington'a yazdığı mektup şöyledir:

"Dersaadet (İstanbul) İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington Cenaplarına,

---

⁶³⁹ Özçelik, **a.g.m.**, s. 25-26.

⁶⁴⁰ Padişahların, Cuma namazlarını kılmak üzere bir camiye gitmesi töreni.

⁶⁴¹ Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 63.; Özçelik, **a.g.m.**, s. 26.

⁶⁴² Özçelik, **a.g.m.**, gös. yer; Vahdettin, o gün namazdan sonra General Harington ile bir görüşme yapmıştı. Harington hatıralarında, padişahın yaverlerinden Mızika Komutanı Zeki Bey ile padişahın kendisine haber gönderdiğini anlatır. Padişahın, etrafındaki herkesin kendisinin aleyhinde hareket ettiğini ve Cuma Selamlığı'nda öldürüleceğini zannettiğinden hayatını kurtarması için yardım istediğini belirtir. Sultanı kaçırmakla itham edileceğini düşündüğü için, bu talebin yazılı yapılmasını istediğini bildirdikten sonra Vahdettin'in kendi el yazısı ile yazılı, kendi mührü ile mühürlenmiş ve 16 Kasım 1922 tarihli mektubunu gönderdiğini, kendisinin de bu vesikayı çerçevelettiğini belirtir. Uluğ, **a.g.e.**, s. 76.

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara (başka yere) naklimi talep ederim efendim!

*Halife-i Müslimin
Mehmet Vahideddin"*

Halife sıfatı ile İngiltere'ye sığındığı bu mektup, zaten onu destekleyen İngilizler tarafından hoş karşılandı.⁶⁴³ General Harington müracaatın yapıldığı günün akşamı yardımlarını esirgemeyeceğini bildirdi.⁶⁴⁴ Vahdettin, 17 Kasım Cuma sabahı saat altıda Yıldız Sarayı'nın arkasında kullanılmayan Malta Kapısı'ndan General Harington tarafından karşılandı. Derhal gelen otomobillerden birine bindirilerek önce Tophane rıhtımına, oradan da Malaya adlı bir harp gemisine götürüldü. Yanındaki dokuz kişilik heyet ile Malaya'ya biner binmez zırhlı hareket etti ve Vahdettin'den bir öneri gelmeyince, İngilizlerin önceden planladığı gibi Malta Adası'na götürüldü.⁶⁴⁵ Ülkeyi terk ederken de hilafet üzerindeki haklarını koruduğunu söyleyerek, en çok müslüman tebaaya sahip olan İngilizlere sığındığını belirtiyordu.⁶⁴⁶

Vahdettin'in sarayda yokluğu ancak saat onda anlaşıldı. Bu durum Cuma Selamlığı hazırlıklarıyla uğraşan Refet Paşa'ya on bire doğru mabeyinden bildirildi. Refet Paşa Vahdettin'in kaçışını aynı gün İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'i telgraf çekerek haberdar etti. 18 Kasım'da gelişen durum hükümet tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne arz olundu.⁶⁴⁷

---

⁶⁴³ Turan, **Milli Direnişten...**, s. 281.

⁶⁴⁴ Hürkan, **Osmanlı Saltanatının...**, s. 12.

⁶⁴⁵ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, 94. ; Deny, **a.g.e.**, s. 126.; Turan, **Milli Direnişten...**, s. 281.

⁶⁴⁶ Aslan, **a.g.m.**, s. 110-111.

⁶⁴⁷ Hürkan, **Osmanlı Saltanatının...**, s. 12.

Vahdettin'in kaçıışı ile Hilafet makamı boş kalmıştı, bununla ilgili birçok söylenti ortaya çıkacak, çeşitli girişimlere neden olacaktı. Hatta bu Hilafet makamının ele geçirmek isteyenleri tetikleyecekti. Bir diğer sorun ise Vahdettin'in Halife iken kaçmasıyla bu unvanı dışarıda kullanacağı idi. Bütün bunlar boş kalan makama yeni bir halife seçilmesini gerektiriyordu, yalnız seçim esaslarını kararlaştırmadan bu durum Meclise açıklamazdı. Ayrıca bir halife hal' edilmeden bir diğeri seçilemezdi. Mesele gerçekten ilginçti ve bütün bunlara çözüm getirilmesi için o gece sabaha kadar Refet Paşa ile telgraf görüşmeleri yapılmıştı. Kutsal Emanetlerin de önemi ayrı idi; halifelik sembolü sayılan bu emanetleri kan dökmek pahasına ele geçirmek isteyenler olabilirdi. Bir başka önemli nokta ise halife sıfatıyla atanacak kişinin yabancı devletlerin desteği ile Padişahlık iddia edebileceğiydi. Böyle nazik bir durum karşısında Mustafa Kemal Paşa Meclisin tutumunu da düşünerek öncelikle, Vahdettin'in İngilizlerle yapılan bir plan ile kaçtığıının bildirilmesini yeterli gördü.⁶⁴⁸

Meclisin 140. içtması, beşinci celsesinde (18.11.1922) Rauf Bey (Sivas) Halife Vahdettin Efendi'nin bir İngiliz harp gemisine binerek İstanbul'dan ayrılmış olduğuna dair beyanat verdi. Rauf Bey 17.11.1922 tarihli, çok geç bir saatte Refet Paşa tarafından aldığı telgrafı Mecliste okudu. Bu telgraf ve ardından gelen ikinci telgrafta Refet Paşa Vahdettin'in kaçtığıını ve Harington'un Vahdettin'in isteği üzerine ona yardım edildiğini bildiren mektubu açıklıyordu. Bu telgrafların Mecliste okunmasından itibaren Vahdettin'e olan öfke dile getirildi ve davranışının asla

---

⁶⁴⁸ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 96.

affedilemez olduğu vurgulandı. Muş Milletvekili Hacı Ahmet Efendi'nin "Ona Zatı Şahane demeyiniz." demesiyle ilk tepki Mecliste yankılandı.⁶⁴⁹

Beyannamenin devamını Rauf Bey anlattı ve beyannamede İngiltere Fevkalade Komiservekili Sör Nevil Henderson Zatı Şahaneyi gemide ziyaret ederek Kral Beşinci Jorj'a bildirilmek üzere arzularını sorduğunu ve Zatı Şahane ile beraber gidenleri yazdığını açıkladı. Vahdettin ile giden dokuz kişinin isimlerini verdi, bu şahıslar şunlardır: Serkarini Ömer Yaver Paşa, Hademe Kumandanı Kaymakam Zeki Bey, Esbabçı başı Küçük İbrahim Bey, Berber Başı Mahmut Bey, Seccadeci Başı İbrahim Bey, Müsahibisani Mazhar Ağa Müsahibi Salis Hayrettin Ağa, Sertabib Reşat Paşa, Vahidüddin'in oğlu Ertuğrul Efendi.⁶⁵⁰

Bunların dışında Rauf Bey beyannamede geçen, Vahdettin'in kendini güvende hissetmediği sözlerine sitemle ve kızgınlıkla şu şekilde karşılık verdi:

"...Beyanname de nazarı dikkati alilerini celbetmiştir ki vaziyeti hazırada Zatı Şahane kendisini emniyette göremediğinden... Bu vaziyeti hazırada nedir efendim? Vaziyeti hazırada bir tebeddül (değişme) vardır. Fakat bu tebeddül de İstanbul ahalisinin vicdanı Milli ve dinisinden feveran eden (vuran) his ile, Türkiye Büyük Millet Meclisine iltihak etmeleri (katılmaları) ve hürriyet, istiklal talep etmeleridir. Demek ki Türk milletinin, İslamın esasatından olan hürriyete mazhariyeti halife makamında bulunan zat için matlup değilmiş (istememiş). Hürriyeti kendisi için muzır (zararlı) addetmiş. Bilmem Heyeti Aliyenizce başka bir tebeddül görülüyor mu! bendenizce ve Heyeti Celilenizce başka bir tebeddül yoktur. Senelerden beri İstiklal ve hürriyet için çalışan milletimiz, halifeyi ve istiklalini ve istikbalini temin için çalışan milletimiz bu gayesine vasıl olmak üzere iken bu zat tevahhuş ediyor (yalnızlıktan korkuyor) ve maalesef efendiler hilafeti islamiyeyi İngiliz himayesine

⁶⁴⁹ Telgrafın son kısmında Harington'un yazdıklarının Refet Paşa şöyle açıklamıştır: "Melfuf olan beyannamede resmen beyan olunur ki: Zatı Şahane vaziyeti hazırada neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün İslamların halifesi sıfatıyla... İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zatı Şahanenin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harington Zatı Şahaneyi almaya giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zatı Şahane vapurda Bahrişefit Filosu Umum Kumandanı Amiral Sir Dobrock tarafından istikbal edilmiştir." **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 562.; **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1042.

⁶⁵⁰ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 563.; **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1043.

*terk edecek kadar azim ve vaki olmamış tarihi bir hıyanet irtikab ediyor (kötü bir iş yapıyor)..."*⁶⁵¹

Rauf Bey Vahdettin'in daha önce de Sevr Antlaşması'nı kabul etmek suretiyle Türk milletinin ve aziz vatanın bölünmesine sebep olduğunu belirtti. Bunun üzerine onun için, Gaziantep Milletvekili Yasin Bey "*İhanet etmiştir.*" sözlerini söyledi. Rauf Bey sözlerine şöyle devam etti: "*...(milletimiz) gayesine yürümüş ve tamamıyla muvaffak olmaya yaklaştığı bir zamanda aynı şahsiyet bu defa da hilafeti uzmayı islamiyenin kendi nefesine münhasır olduğunu farz edecek kadar belahet (alıklık, kalın kafalık) göstererek «İngilizlerin himayesine tevdi ettim» diyecek kadar cüret göstermiştir...*"⁶⁵²

Rauf Bey vaktin geç olmasına rağmen meselenin öneminden dolayı Refet Paşa'ya cevap yazıldığını belirterek, Gazi Mustafa Kemal Paşa imzalı şu yönergeyi Meclis'e okudu.

" İstanbul'da Refet. Pş. Hz.lerine

1. — *Vahidüddin Ef. Meclisçe usul dairesinde henüz hal'edilmiş değildir. Eğer muamileyh hakkında cereyan etmiş muamelat neticei tabiyesi olmak üzere mahlu (tahtan indirilmiş) addedilseydi yerine diğerinin intihabı icab ederdi. Binaenaleyh firarı üzerine tarafı alinizden mahlu olduğunu derhal ilan etmek doğru değildir. Bu mesele ancak Meclis tarafından, hal ve tespit edildikten sonra verilecek talimata göre hareket buyurursunuz. Şimdilik İngilizlerin firarı e suretle tertip ettiklerini ve evvelce vuku bulan işar üzerine tahtı muhafazada bulundurulması için alınan tedabire ne suretle tecavüz eyledikleri bildiriniz. Mücadeleye efkari umumiyeyi islamiyeyi tenvire medar olacak kuvvetli bir surette başlamak için Meclisin kararına istinat etmek muvafık olur.*

2. — *Emanatı muhafaza etmek mühimdir. İngilizlerin emanatı ancak silah istimal ederek ve kan dökerek almalıdır. Bu hususta icabedenlere bu noktai nazardan evamiri katiye verilmelidir. Nakli mahal ile tarafımızdan ihdasına sebebiyet verilmek caiz değildir. Henüz düveli ihtilafıye kontrolü mevcut iken emaneti esnayı nakilde müdahale etmek suretiyle ele geçirmeleri baldulihimal değildir.*

3. — *Meclisçe intihap olunacak halife malum değildir. Ancak intihap keyfiyetinin dağdağalı olunmaması düşünülmektedir. Bu meselede en çok atfi ehemmiyet ettiğimiz nokta Meclisin intihap ettiği halifenin dahi padişahlık davasına kalkması bu hususta, İngilizler ve diğer müttefik devletlere istinat etmesi ihtimalidir. Binaenaleyh, intihap olunacak zatla daha evvel görüşmek ve anlaşmak bu nokta*

---

⁶⁵¹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 563.

⁶⁵² gös.yer

üzerinde hatta elinden senet almak muvafık ihtiyattır (ileriye düşünmektir). Ben, tarafınızdan gayet mahrem bir tarzda şahsi olarak Abdülmecit Efendinin hissiyat ve temayülâtını (meyilleri) şimdiden anlaşılacak bizi tenvir etmenizi muvafık buluyorum. Bu nokta da anlaşılmadıkça intihap tehhür eder (sonraya kalır). Bu hususun bu gecedan temini çaresi aranılmalıdır.

4. — Vahideddin Efendi'nin benim memur edeceğim zatla görüşmek hakkındaki müracaatına verdiğimiz cevap üzerine hiçbir muamele cereyan etti mi? Vaziyetin tahlili için bunu da bildirmek lazımdır.⁶⁵³

5. — Baladaki mevaddın ihtiva eylediği noktai nazarlara göre tedabiriniz ile yeni malumatınızı yarın 18/11/1338 (1922) öğleye kadar bildirmeniz mühimdir. Çünkü mesele Mecliste mevzubahis olunca derhal intaç edebilmek için buna ihtiyaç vardır.

6. — Bu cevabımda Rauf Bey ile mutabıkız. Henüz keyfiyet Heyeti Vekilece malum değildir.

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal" .⁶⁵⁴

En başta duyulan kaygılar ile Meclise öncelikle Vahdettin'in kaçışını bildirilmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu önerge ile o kaygılarına önlem almak istediği açıktı. Yönerge gönderildikten kısa süre sonra Refet Paşa'nın gönderdiği telgraf Mustafa Kemal Paşa'yı da, Meclisi de yeni halifeyi belirlemede fikir sahibi yapacaktı.

Refet Paşa gönderdiği bir başka telgrafında, Abdülmecit Efendi ile görüşüğünü anlattı ve Abdülmecit'in kendisine yazdığı mektubu aynen açıkladı:

"İstanbul T.B.M. Meclisi Hükümeti fevkalade memuru Refet Pş. Hz.lerine

Büyük Millet Meclisinin hilafet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum.

---

⁶⁵³ Daha önce Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediği ve buna karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdettin'in görüşme isteğinin ne olduğunu yazması ve ondan sonra görüş için bir memuru sevk edeceği haberini gönderdiği de bu telgrafta açıklandı. Refet Paşa'dan bunun üzerine bir daha cevap gelmediği ve Vahdettin'in bu müracaata verdiği cevap 4. maddede soruldu. **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1043.

⁶⁵⁴ gös. yer

Bu mektup Abdülmecit'in halife seçilmesini sağlayacakken, gizli celsede yer alan görüşmede yeni halife seçimi gündeme getirilecekti. Sadece halife seçme gereği değil, seçilecek halifenin Osmanlı hanedanından olup-olmaması, çeşitli vasıflar öne sürülerek hanedan dışından bir kişinin seçilmesi, halife seçilmesinde fetva çıkarılması gibi konular tartışıldı. Hatta daha halife belirlenmeden onun İstanbul'da ya da Anadolu'da bulunması ve halifenin yetkileri konuşuldu.⁶⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın sık sık bu konuların her birinin ayrı celsede görüşülmesi gerektiği uyarılarına rağmen mesele alıp başını gitti.

Refet Paşa'nın, Abdülmecit Efendi'nin gönderdiği mektubu açıklayan telgrafından sonra bir telgraf daha göndererek yönergede istenilen Vahdettin'in nasıl kaçtığını ayrıntılı biçimde anlattı:

"Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendiye:

Bundan evvelki maruzatımda Vahidüddin Efendinin keyfiyeti halinin Meclis tarafından ilanını, bu suretle mücadeleye başlamaklığımızı ve fakat bu hususun teşriini arz etmek istemiştim. Yarın için neşrolunacak Sabah Gazeteleri üç seneden beri malum olan hareketıyla kendi kendini memlekette bu alemi İslam nazarında halletmiş telakki olunan Vahidüddin emsali diğer memleket haikleri (çulha) gibi aynı tarz ve aynı vasıta ile firar etmiş olduğunu ve bilhassa bu tarz ve vasıfai firarının alemi İslamın kendi hakkında vermiş olduğu hükmün doğruluğunu bir kere daha tasdik ve teyit eylediğini bir kaç satırla yazmak suretiyle iktifa edecektir (yeterli olacaktır). Burada ittihaz olunacak iki yol vardır: Birisi Vahidüddin'in üç seneden beri devam eden ihaneti sebebiyle esasen makamı hilafeti münhal telakki etmek (boş bırakmak) ve Vahidüddin'i şimdiye kadar orada Zillüallah⁶⁵⁷ vaziyette oturmuş göstermek ve zaten son cuma selamlığında namaz kıldığı camide hutbede kendi

---

⁶⁵⁵ TBMM GCZ, D. I, C. II, s. 1044.

⁶⁵⁶ Nutuk/Söylev, C. II, s. 930-931.

⁶⁵⁷ Halifeler, hükümdarlar için kullanılan büyüklenme sözleri.

ismini okutmamak suretiyle bunun kendi tarafından dahi tasdik edilmiş olduğunu iddia etmek: İkinci tarz: Son güne kadar makamı hilafete bulundurulduğu halde firar ve düşmana iltica suretiyle hilafete ihanette bulunduğunu iddia etmek: İngilizler Vahidüddin'e halife oyunu oynamak isterlerse bu ikinci şık kendi hesaplarına belki daha muvafık gelebilir. Fakat İngilizlerin dahi Vahidüddin ile aleml İslam üzerine bir oyun oynamaya muvaffak olamayacaklarını bildiklerini ve bu son vaziyetin daha ziyade şeriki cürümlerini (suç ortaklarını) kurtarmak maksadıyla yapılmış olduğunu zannetmek istiyorum. General Pelle de bu fikirdedir. Yalnız İngiliz tebliğindeki tarzı ifade calibi dikkattir (dikkat çekmektedir). Gazetelere talimat vermek için bu iki şıktan hangisini daha muvafık buluyorsanız İngilizler Vahidüddin'in kaçırılması için hiç bir cebir (hesap) istimal etmemişlerdir. Bu büyük sarayın her tarafını muhafaza etmek elimizdeki kuvvetle gayrı mümkündür.

Biz daha ziyade dahildeki arkadaşlarımızın nezareti ile ve hariçte bulundurduğumuz gözcülerle iktifaya mecbur idik. Vahidüddin sabaha karşı sarayın Orhaniye Kışlası tarafındaki bir kapısından çıkmış ve oraya gelen otomobile binmiştir. Emanet muhafızlarını takviye ediyorum. Yerlerinde bırakacağım. Bu gece Mecit Efendi ile görüşeceğim, Vahidüddin'in müracaatına verilen cevabı Çarşamba günü Yaver Paşaya tebliğ ettim. Perşembe günü Yaver Fahri Bey vasıtasıyla tekit ettim Cuma sabahı da firar etti.

Refet

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendiye

Bu gece General Pelle ile Vahidüddin'in firarı hakkında görüştim. İngiliz müsteşarı geminin hareketinden sonra nezdine gelerek firardan malumat vermiş ve Vahidüddin'in Türk'ler tarafından bırakılmasını Düveli mütelif için sıkıntılı bir vaziyet ihdas edeceğinden (ortaya çıkacağından) bu suretle harekete mecbur kaldıklarını söylemiş. General Pelle bu firarla İngiliz'lerin hilafet oyunu oynamak isteyeceklerini zannetmemekte ve buna ehemmiyet vermemektedir.

Refet ¹⁶⁵⁸

Rauf Bey, bu malumat üzerine Heyeti Vekile'nin gizli bir biçimde toplandığını ve gelen bilgileri tetkik ettiklerini açıkladı. Bu toplantıdan çıkan sonucu Meclise açıkladı, öncelikle Vahdettin'in hain olduğunu belirten şu sözleri söyledi:

"...Evvelemirde halife makamını işgal eden zatın şimdiye kadar bizce malum olan bir hıyaneti vardır. Sevr muahedesini tasdik etmekle Türkiye'nin idamını kabul etmiş olmasıdır. Bu sefer gene halife ismini takınarak İslamın en kavi (güçlü) ve şerir (kötü, hayırsız, fesatçı) ve şeni (fena) düşmanı olan İngilizlere halife unvanıyla müracaat ederek kendisini bütün aleml İslama ihanet etmesi tarzında bir şekilde

⁶⁵⁸ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1044.

kabul edilebilir. Şu halde bu insan suretinde görünen, Türkiye'miz için, necip milletimiz için ve alemi İslam için mühlik (öldürücü) zehirli bir yılan olan, bu suretle mündefi (atlatılmış) olması üzerine münhal (boş) kalan emaneti İslamiyeye bir zatın intihabının (seçilmesinin) zaruri olduğu merkezindedir...⁶⁵⁹ Sonrasında,

Rauf Bey Hilafet makamının boş kaldığı ve derhal Halifenin seçilmesi kararına vardıklarını belirtti. Bunun yanı sıra Halifenin İstanbul'da kalması ya da Anadolu'ya geçmesi konusunda Heyeti Vekile üyelerinin farklı görüşler ortaya sürdüğünü; çoğunluğun görüşünün barış yapılacak zamanda Halifenin İstanbul'da kalmasının daha uygun olacağı, azınlıkta kalan görüşün ise İngilizlerin tesirinde kalabileceği düşüncesiyle Anadolu'da bulunması gerekliliği olduğunu açıkladı.⁶⁶⁰

2.3.2 Abdülmecit'in Halife Seçilmesi

Mecliste Vahdettin'in kaçışı, yeni halife seçilmesi konuları hararetle konuşlmaya devam ediyordu. Meclis içerisinde Halife Vahdettin için Şeriye Vekaleti'nden fetva alınması gerektiği sesleri yükseldi. Bunun üzerine Şeriye Vekili Vehbi Bey de Vahdettin'in İngilizlere sığınması ile Hilafet Makamına yeni bir halife

seçimini şöyle anlattı: *"...hilafet unvanını taşıyan zatın firarı tahakkuk etmiştir (meydana çıkmıştır). Böyle milleti islamiyenin reisi tanınan bir adamın ecnebi himayesi altına geçmesi ve bize düşman olan İngilizlerin vapuru ile firar etmesi İslamiyet namına zül (alçalma) ve ardır (utanmadır). Binaenaleyh bu adam fiilen hilafet makamını terk etmesiyle şer'an münhaldir. Yani bugün şu saatte hilafet makamı münhaldir (boştur). Hilafet makamı münhal olunca ammei müslümin (bütün müslümanlar) üzerine bir imam intihap ve biy'at edilmesi vaciptir. Binaenaleyh şer'an şu saatte üzerimize terettüb eden (düşen) bir vücup (lüzum) vardır o vücupu eda ile mükellefiz, onu eda bir halife intihap edilmesiyle hasıl olacağından makamı hilafete bir halife intihap edilmesini teklif eylerim...⁶⁶¹*

---

⁶⁵⁹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1045.

⁶⁶⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 563.

⁶⁶¹ TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 563.; TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1045.

Şeriye Vekaleti tarafında hazırlanan fetva okunduğu açıklanmış, ancak gizli zabıt ceridesinde bu fetva açıkça verilmemiştir. Fetva okunduktan sonra, seçilecek Halifenin İstanbul'da kalması ya da Anadolu'ya geçmesi hakkında yorumlar yapıldı. Kangırı Milletvekili Hacı Mustafa Efendi Mustafa Kemal Paşa'dan Halifenin İstanbul'da kalmasındaki mahsurları ve yararları hakkında Meclisi aydınlatmasını istedi ve önceki halife Vahdettin için ise hal' edilmesinin gerektiğini şu sözleriyle

açıkladı: "...bu firariyle değil Sevr muahedelerini kabul, zaten bir İslam kabul ettikten sonra bunun İslamiyet ile hilafet ile alakası olamaz. Bunu takdir edersiniz. Vakıta şimdi söyleyeceğimiz teamül (öteden beri yapılan) merasim itibariyledir. Yoksa şurası şer'an şöyle olacak, böyle olacak demeye lüzum yoktur. Niçin, bunu bir kere kemali tazim ile bu adam kabul ediyor. Değil halife, bayağı bir adam bunu kabul etmez. Peki, sonra onlarla teşriki mesai (işbirliği) ve sonra bu tarafa asker sevki ve bunlara mümasil (benzeyen) fecayi (müsibetler), fenalıklar ki tabiatıyla bunlarla bu adam kendini münhali olduğunu burhanı kaatı, yani evvel delildir. Lakin merasim itibariyle şu sıfat ile muttasıf (vasıflanan) olan bir adam müslümanlara halife olmağa layık olur mu? Elcevap layık değildir. Yani bu tarzda bu adamın müslimin üzerine hal'i lazım gelir mi Elcevap lazım gelir. Bir kere bunun hal' edilmesi lazımdır. Bu merasimi hal' olmadı. Tabi hal'i olunduktan sonra tabi nasbülîmam madem ki ümmetin üzerine lazımdır, binaenelayeh ikinci fıkrası bundan ibarettir..."⁶⁶²

Mecliste fetvada eksikler olduğuna dair söylemler oldu. Bu eksikğin ise Hacı Mustafa Efendi'nin de belirttiği gibi Vahdettin'in hal' edilmesi meselesi idi. Vahdettin hal edilmezse "*ben Halifeyim*" diyerek tekrar meydana çıkabileceği söylendi. Şeriye Vekili Vehbi Bey Vahdettin'in firar ederek bu görevden kendiliğinden feragat ettiğini, ancak hal' edildiğinin de fetvaya yazılmasına razı olduğunu belirtti. Fetvanın Şeriye Encümenine tekrar gönderilmesi istendi ve kabul edilerek tetkik edilmek üzere Encümene gönderildi.⁶⁶³

---

⁶⁶² TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1046-1047.

⁶⁶³ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1047-1048.

Milletvekilllerinden bazıları halife seçilecek kişinin TBMM'ye gelip yemin etmesini istedi. Hilafet makamının hala esaret altında olduğu, bağımsız Meclise gelip yemin etmesinin gerekliliğinden bahsettiler. Bu fikre katılmayan Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, Hilafet makamı esaret altında iken halife seçilmesinin askıda tutulmasında mahsur görmediğini belirtti. *"...ta ki o makama ehli bulununcaya kadar"* sözleri Osmanlı hanedanından olan bir kimseyi kabul etmediğini gösteriyordu.

Gerekçesini ise: *"...geçen günkü ilan ettiğimiz beyanname ile Makamı Hilafete eslah (daha iyi) ve erşet (daha olgun, doğru yola yakın) olanını Büyük Millet Meclisi intihap edecektir diyoruz. Bugün o hanedandan bir tanesini tanımıyoruz. Hangisi eslah ve erşettir. Aynı zamanda bu kürsüde söylenen sözler hepsi hakkında, hepsinin aleyhindedir."* sözleriyle açıkladı.⁶⁶⁴

Yeni bir halife seçilmesinin şart olduğu konusunda Meclis hemfikirdi, fakat seçilecek halifenin İstanbul ya da Anadolu'da kalması konusunda uyuşmazlık vardı. Ayrıca Halifenin Meclise gelip yemin etmesi ve yetkisinin belirtilmesi de tartışma konularından biriydi. Uzun uzadıya konu edilen bu mesele hakkında Gazi Mustafa Kemal Paşa söz aldı.⁶⁶⁵

Paşaya göre, üç mesele vardı, bunlar; halifeyi seçmek, halifenin nerede oturacağına karar vermek, halifenin yetkisini belirlemek. Mustafa Kemal Paşa bunların hepsine aynı anda karar vermenin güç olduğunu, öncelikle halifenin seçiminin yapılması gerektiği belirtti. Halifenin Osmanlı hanedanından seçilmesinin ve korunmasının zaruret olduğunu açıkladı. Aranan halifenin hanedan içerisindeki zatlardan seçmenin zor bir durum olduğunu belirtip, hataları da olsa Abdülmecit'in

---

⁶⁶⁴ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1048-1049.

⁶⁶⁵ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1049-1051.

en azından Meclisin kararını kabul ettiğini açıklaması ile onu seçmenin uygun olacağını dile getirdi.⁶⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa Halifenin İstanbul'da kalmasını mahsurlu görenlere ise durumun eskisinden farklı olduğunu, İstanbul esaret altında olsa da Meclisin orada artık söz sahibi olmaya başladığını anlattı. Ayrıca Hilafet meselesinin İslam nazarında bir mesele olduğunu ve şeriata göre de Hilafeti İstanbul'dan ayırmanın doğru olmadığını ifade etti. Ardından *"...bizim cihan nazarında en büyük kudret ve kuvvetimiz yeni şekil ve mahiyetimizdir. Efendiler yani Makamı Hilafet tahtı esarete alabilir. Halife namını taşıyan, İngilizlere iltica edebilir ve onlarla beraber kaçabilir. Efendiler her şeyi yapabilir. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisinin tarzı idaresini, siyasetini, kudretini katiyen sarsamazlar."* dedi ve halifenin yönetim adına hiçbir hakkı olmadığını belirten sözlerini de ekledi: *"...Türkiye halkı bilakaydüşart hakimiyetine sahip olmuştur. Hakimiyet, hiç bir renkte hiç bir şekilde hiç bir mana ve delalette iştirak kabul etmez. Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatında bir müşareket (ortaklık) sahibi olamaz. Efendiler millet buna katiyen müsaade edemez ve bunu teklif edecek hiçbir Millet Vekili olduğuna kani değilim. Binaenaleyh bütün hareketımız bütün mukadderatımız bu noktai nazardan olabilir. Başka türlü imkanı katisi yoktur."*⁶⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın buradaki sözleri çok anlamlıydı. Madem ki Meclis onun fikirleri aksine yeni halife seçimine ve daha birçok şeye hazırды, o da Meclis'in özellikle İkinci Grubun ve ya saltanat yanlısı herhangi bir kimsenin saltanatı yeniden iddia edecek nitelikte bir ortamı yaratmaması için seçilecek olan halifenin siyasi yetkilerinin olmayacağını şimdiden duyurmuştu. Şeriye Encümeni'ne düzeltilmesi için gönderilen ve zabıta geçmeyen fetva ve hazırlanan mazbata okundu:

"Şeriye Encümeni Mazbatası

---

⁶⁶⁶ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1051-1052.

⁶⁶⁷ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1052.

Heyeti Vekilenin halifenin firarından bahisle Meclisin kararı veçhile aherinin intihabına (diğerinin seçimine) dair Meclise vaki olan beyanatına binaen cereyan eden müzakere neticesinde Şeriye Vekaleti Celilesi tarafından fetva ısrarı lüzumu teklif olunmasıyla Vekaleti müşarünileyhadan (adı geçen) takdir buyrulan fetva Mecliste kıraat olunmuş (okunmuş) ve fetvayı celile tarzı tahririnde usul ve teamülü kadimeye (eskiden beri yapılageldiği için kanun gibi sağlamlaşan usule) tevafuk etmeyen (uygun gelmeyen) bir noktası ki o da tahsisen (en çok) inhilalin (açılmanın, dağılmanın) beyan edildiği cihettir. Bu cihetin tasrihi talep olunmuş ve Meclisçe bu cihetin ilavesi lüzum ve ademi lüzumu müzakere olunmak üzere keyfiyetin Şeriye Encümenine havalesi kabul olunarak Encümenimize tevdi olunmakla bu babta müzakere icra edilmiştir. Neticede fetvanın esbabı inhilali mübeyyin olan (bildiren) metnin vakıa mutabık (uygun) olduğu cihetle yalnız şıkkı sani (ikinci) olarak bu surette münhali (boş) olur mu ibaresinin tahrir ve Heyeti itfaiyece imza edildikten sonra Şeriye Vekaleti Celilesince imza olunması usulü müttehazaya (kabul edilene) muvafık olduğuna müttefikân karar verildi.

*18 Kasım 1922"*⁶⁶⁸

Meclis Başkanı Dr. Adnan Bey, mazbatayı oya sundu ve kabul edilmesiyle Halife Vahdettin'in hal edilmesinin gerçekleşeceğini belirtti. Oybirliği ile mazbata kabul edildi. Ayrıca fetvanın tekrar Encümene gönderilmesinin aleni celsede açıklanmaması istendi ve bu da kabul gördü.⁶⁶⁹ Ardından ısrarla istenen fetva okundu:

"Fetva

Minel Teyfik

İmamül müslimin olan Zeyt düşmanım umum müslimin aleyhinde mucibi mahvolan tekalifi şedidesini (şiddetli) bilazaruretin (zaruretsiz) kabul ile hukuku İslamiyeyi müdafaadan aczini izhara (gösterme-yalandan) müsliminin müdafaaten mücahedelerinde düşmana muvafakatle müsliminin ihtilal ve iştikasını (şikayetine) mucib harekata fiilen teşebbüs ve harekatı ihtilalkaraneye (bozgungucuya yakışacak surette) devam ve ısrar ve badehu (ondan sonra) ecnebi himayesine iltica ederek Makamı Hilafeti terk ve firar ile hilafetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali olur mu? Elcevab - Allahu a'lem bissevab olur.

*Ketebehül fakir afa anhülğani
Mehmed Vehbi*

İntihap(seçim)

⁶⁶⁸ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1053.

⁶⁶⁹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1054.

Bu surette hukuk ve menafii İslamiyeyi sıyaneten (koruyan) Makamı Hilafete layık bir zata erbabı hal ve akt tarafından biy'at olunmak vacib olur mu? Elcevab - Allahu a'lem olur.

*Ketebehül fakir afa anhülğani
Mehmed Vehbi"⁶⁷⁰*

Fetva okunduktan sonra intihap mevzusunda tartışmalar başlamıştı. Meclis bu münakaşada ikiye ayrılmıştı. Sayıları az olan grup, İstanbul'un hala düşman esaretinde olduğu, orada bulunan halifenin bu vaziyette seçilemeyeceğini açıkladı. Halifenin TBMM'ye gelerek kendisine burada biat edilmesi, bunun dışındaki usulün kabul görmeyeceğini belirttiler. Şeriye Vekaleti'nden buna karşılık uzakta bulunan halifeye gıyaben biat etmenin caiz olduğu ve İstanbul'un eski vaziyetteki gibi olmadığı, Meclisin idaresine geçtiği açıklaması geldi. Daha sonra azınlık grup tarafından biat ile seçimin aynı anlama gelmediği, Şeriye Vekaleti'nden de aynı anlama geldiği şeklinde konuşmalar geçti. Müzakerenin yeterli olduğuna dair takrirlerin verildiği ve oybirliğiyle kabul edildiği sırada Halifenin Ankara'ya gelmesinde ve biat konusunda ısrar eden Karahisarısahib Milletvekili İsmail Şükrü Efendi'ye "*Sus artık Hoca Efendi*" şeklindeki tepki Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan geldi.⁶⁷¹

Halifenin İstanbul'dan Meclise gelmesi ve kendine biat edilmesi yönünde takrirler verildi. Ancak bu takrirlerin oylamaya sunulmasına karşı çıkıldı. Önce halifenin seçilmesi, ardından bu konunun görüşülmesi istendi. Fakat takriri veren ve baştan beri tartışma çıkaran azınlıktaki grubun bir türlü isteğinden vazgeçmemesi ile

---

⁶⁷⁰ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1053.; TBMM ZC, D. I, C. XXIV, s. 564.

⁶⁷¹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1054-1058.

müzakere uzadı. Takrirlerinin okunmadığı, halife seçiminde oy kullanmayacaklarını açıkladılar. İçlerinde Abdülmecit'in seçilmesine karşı olduklarını açıkça söyleyen milletvekilleri de oldu. İcra Vekilleri Başkanı başta olmak üzere içerisinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin bulunduğu çoğunluktaki kesim ise halifenin seçiminin yapılmasından yana idi. Yapılan seçimde üç aday vardı ve üçü de hanedandı. Abdurrahman Efendi'ye 2, Selim Efendi'ye 3, Abdülmecit Efendi 148 oy çıktı, dokuz kişi de çekimser kaldı. Sonuç olarak gizli celsede Abdülmecit en yüksek oyla halife seçildi. Ancak aleni celsede İcra Vekilleri Başkanı yeniden izahatta bulunacağını açıklaması ile azınlıkta ve karşı olan milletvekilleri de kendilerinin de söyleyecekleri sözlerinin olduğunu belirtmesi tartışmanın sinyallerini veriyordu.⁶⁷²

Meclis Başkanı ise gizli celsede alınan karar üzerine aleni celsede şimdiye kadar müzakere yapılmadığını hatırlatmasına rağmen tartışmalar devam etti. Aleni celsede fetva ve Abdülmecit'in seçimi okundu. İntihap kısmı oylamaya sunuldu, ancak karşı çıkan milletvekili bu oylamayı kabul etmek istemedi. Nizam dışına çıktığı için Meclis Başkanını suçladılar ve takrirlerinin okunduktan sonra oylamanın yapılmasını istediler. Kimi fetva varken oylamaya gerek olmadığı, kimi de düşman tesiri altındaki Halifeyi seçmeyeceğini açıkladı. Sonuç olarak oylama yapılmaya karar verildi ancak süre dolduğu için gelecek celseye bırakıldı.⁶⁷³

Meclisin 141. içtması, üçüncü celsesinde (20.11.1922), geçen içtima özetinde Halife Vahdettin'in firarı hakkında Şeriye Vekili Vehbi Efendi tarafından okunan

---

⁶⁷² Aydemir, a.g.e., C. III, s. 65.; Goloğlu, a.g.e., s. 403.; **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1058-1064.

⁶⁷³ **TBMM ZC**, D. I, C. XXIV, s. 564-566.

fetvanın kabul edildiği ve Abdülmecit'in seçilmesinde 148 oy verildiği açıklandı. Okunmayan takrirlerin müzakeresi ve oya sunulması üzere müzakereye son verildiği belirtildi.⁶⁷⁴

Bu toplantıda tartışmalar devam etti, önceki celsenin özetinde eksikliklerin olduğunu bildiren milletvekillerinden bazıları takrirlerinin okunmasını istedi. Bunun dışında fetvada Halife Vahdettin'in hal' edilmediği yabancılara sığınmasıyla makamın boş kaldığını hatırlatan bir kısım milletvekilleri de hal' kelimesine karşı çıkıp "*inhila (defedilme, çıkarılma)*" denilmesini istedi. Meclis başkanı bu isteği oya sundu ve kabul edildi.⁶⁷⁵

Abdülmecit'in seçilmesinde 57 kişi oy kullanmamıştı, oy kullanmayanlar halife seçimine karşı olmadıklarını, müzakere usulüne karşı çıktıklarını ve verilen takrirlerin okunmamasından bu tavrı sergiledikleri yönünde bir açıklama getirdiler.⁶⁷⁶ Müzakerede usule uygun davranmadığını düşündükleri şahıs, Meclise geçen içtimada başkanlık eden Meclis İkinci Başkanvekili Dr. Adnan Bey idi.

Bunun üzerine Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey ile arkadaşlarının bir içtima evvel Riyaset Makamı'nda bulunan Dr. Adnan Bey'in içtüzüğe muhalif hareketlerinin olduğuna dair şikayet takriri okundu. Dr. Adnan Bey takrirleri okumadığı için suçlanıyordu. Dr. Adnan Bey ise içtüzük dışına çıkmadığını, hiçbir

---

⁶⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXV, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 3.

⁶⁷⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXV, s. 4-6,8.

⁶⁷⁶ TBMM ZC, D. I, C. XXV, s. 4-7.

tarafından yana olmadığı ve vicdanı ile hareket ettiğini açıkladı. Önce seçimi gerçekleştirip sonra o takrirlere geçmek istediğinden bahsetti.⁶⁷⁷

Görüldüğü gibi halifenin seçiminde Mecliste uzun ve sert tartışmalar yaşanmıştı. Saltanatın kaldırılmasıyla karşılaştırıldığında Halife seçimi daha sancılı geçmişti.⁶⁷⁸ Halifenin seçimi basın yoluyla hemen halka duyurulmuştu. Halkın büyük kısmı daha Vahdettin'in kaçışından haberdar olmamışken yeni halife seçimini öğrenmiş, muhtemelen halkı din adına yeni yönetime yönlendirmeye kalkışanlara kapılmamaları için iki olay aynı anda verilmişti. 19 Kasım günü, hem İstanbul hem Ankara basını Vahdettin'in kaçışını eleştiren tarzda yazıları yayımlamıştı.⁶⁷⁹

Mecliste bu kararların verildiği tarihlerde 20 Kasım günü, Vahdettin ve yanındaki ekip Malta'ya ulaşmıştı. Yanında birçok ziynet eşyası, önemli miktarda para ve III. Selim'den kalma som altından yapılmış sehpayı da almıştı; eşlerinin de

---

⁶⁷⁷ **TBMM ZC**, D. I, C. XXV, s. 7-9.

⁶⁷⁸ Halifenin seçimi gerçekten Mecliste ciddi tartışmalara sebep olmuş, sert müzakereler sonucunda seçim gerçekleşmişti. Avrupa ile barış görüşmesinde bulunduğu sırada bu gelişmelerin Mecliste sorunlu geçmesi dışarıya yansıtılmak istenmemişti, ancak bu çokta mümkün olmamıştı. Meclisin 166. içtiması, üçüncü gizli celsede (01.01.1922) Lozan Konferansı hakkında bilgi vermek üzere Ankara'ya gelen konferans üyelerinden Trabzon Milletvekili Hasan Bey'in izahatında bu meselenin Avrupa'ya sızradığı görülmekteydi:

" Hasan Bey (Trabzon) — ...Burada Meclisi Alinin münakaşatında vaki olan bazı ihtilaflar fevkalade büyüülerek Lozan muhitine aksettirilmektedir.

Salahattin Bey (Mersin) — Hangi mesele efendim?

Hasan Bey (Devamla) — Her şey efendim. Hilafet meselesi hakkında, bilmem ne dereceye kadar doğrudur. Oraya birçok propagandalar geldi.

Salahattin Bey (Devamla) — Mecliste o mesele mevzuu bahis olmadı.

*Hasan Bey (Devamla) — Bendeniz, duyduğumu söyleyeyim de efendim. İstikrar yoktur, ne olacağı belli değildir gibi hisler ve telakkiler yağıyor. Bunun biz derhal tesirin, görüyoruz. Binaenaleyh her zamandan ziyade cephemizin gayet müttahit (birleşmiş) olduğunu ve istikrarı tam mevcut olduğunu her vesile ile harice karşı izhar etmek (gösterme) mecburiyetinde bulunduğumuz bir devirde olduğumuzu, yani bilfiil (gerçekten) orada bulunan arkadaşlarınız olmak itibariyle sizden rica ediyorum..." **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1185-1186*

⁶⁷⁹ Akgün, **Halifelğin Kaldırılması...**, s. 102-103.

arkasından gelmesini sağlamıştı. Geçim sıkıntısı çekmeyecek şekilde görülse de götürdüğü eşyalara bakıldığında saygınlık görmek istediği açıktı.⁶⁸⁰

İngilizlerin bir tür sürgün yeri olarak kullandıkları Malta'ya geçtiğinde Vali Lord Plümer tarafından karşılanmış ve Vali kendisine Hicaz Kralı Hüseyin'in davetini bildirmişti. Vahdettin ise kendisini hala halife sanarak bu habere çok sevinmişti. Malta'daki ilk günlerinde Abdülmecit Efendi'nin halife seçildiğini ve kendisi hakkındaki beyanat verdiğini gazetelerden üzülen okumuş ve bir söylentiye göre de bir daha gazete okumamıştı. Aralık ayının başında Hicaz'a geçmek üzere hazırlıklara başlamıştı.⁶⁸¹

Mondros Mütarekesi'nden itibaren İngiliz yanlısı siyasetini izlemesinden ötürü, İngiliz ve Arapların kendisine yeniden Saltanat ve Halifeliğe kavuşturmada yardımcı olacaklarını düşünmüştü. Şerif Hüseyin'in davetine karşılık Mekke'ye geçmiş, orada Saltanat ve Halifeliğin birbirinden ayrılmasının yanlış olduğunu belirten bir bildiri yayınlamıştı. Ancak bu bildiri umduğu tepkiyi doğurmamıştı. Bunun üzerine İtalya'ya geçip San Remo'ya yerleşmiş ve 1926'da ölmüştü.⁶⁸²

Bir devlet başkanının kendini kurtarmak için yıllarca ülkesini işgal altında bulunduran düşmanına sığınması, hiçbir çevrede hoşgörülle karşılanmayacak, onursuz bir davranıştı. Bağımsızlık ve özgürlüğü için Türk Milletinin sel gibi kan akıttığı sırada düşman süngüsü altında kendi huzur ve mutluluğunu arayan, milli

---

⁶⁸⁰ a.g.e., s. 94.

⁶⁸¹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s.94-95.; Toynbee, a.g.e., s. 72-73.

⁶⁸² Turan, **Milli Direnişten...**, s. 281-282.

mücadelenin kazanmaması yolunda düşmanlarla birlikte hareket eden bir kimse için böyle bir kaçışı tabi görmek gerekir. Vahdettin'i cezalandırmayı uygun gören Büyük Millet Meclisi için kaçışı bir bakıma onun yararına olmuştu. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun son Padişahına ceza verilmesi, şüphesiz sayısız varsayımlara yol açacak ve bitmeyecek tartışmaları açacaktı. Hatta kimilerinin gözünde saltanat olumlu yerini korumaya devam edecek, bazı çevreler de Vahdettin'in haksızlığa uğradığını düşünecekti. Böylece Meclis, üzerine çok konuşulacak bir hüküm vermekten, yeni eleştirilere maruz kalmaktan kurtulmuştu. Onun kabul edilmeyen davranışı en son yandaşlarını bile susturmuş, affedilmesi olanaksız bir durum yaratmıştı.⁶⁸³

2.3.3. Son Halife Abdülmecit

Halife Abdülmecit Efendi, Milli mücadele döneminde Sultan Vahdettin'in aksine Ankara'dan yürütülen direnişe sempatiyle yaklaşmış, bu nedenle çoğu kez iktidar çevreleriyle çatışan bir profil çizmişti.⁶⁸⁴ 1 Kasım 1922 Saltanat yönetimine son verilince Abdülmecit Efendi'nin de "*Devletlu Necabetlu Veliahd-ı Saltanat*" unvanı silinmiş, veliahtlığı sona ermişti. Yine de hanedandan olması avantajıyla TBMM tarafından yeni Halife seçilmişti.⁶⁸⁵

19 Kasım 1922 Meclis oturumunda, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Halifeyi ziyaret ve Kutsal Emanetleri teslim töreni için bir heyetin gönderilmesi teklifinde

---

⁶⁸³ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 95-96.; *İstiklal Harbinin Son Safhası...*, s. 113.

⁶⁸⁴ Geniş bilgi için bkz, Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 103-105.

⁶⁸⁵ Turan, *Hilafetin Tarihsel...*, s. 185.

bulunmuş ve teklif kabul edilmişti. Aynı tarihte Halifenin kullanacağı unvana ve nasıl davranması gerektiğine ilişkin olarak İstanbul'daki temsilci Refet Paşa'ya şunları bildirmişti: *"1-Türkiye Büyük Millet Meclisinin, kendisini halife seçmesinden memnurluk beyan edilecektir.*

2- Vahdettin'in hareket tarzı geniş ölçüde suçlanacaktır.

3- Teşkilatı Esasiye Kanununun Anayasa'nın onuncu maddesine kadar olan maddelerinin kapsamı, münasip şekilde ve önemli anlam ve kavramı olduğu gibi ifade edilmek suretiyle, Türkiye Devletinin ve Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin özel niteliği ve idare usulünün Türkiye halkı ve bütün İslam alemi için en yararlı ve en uygun olduğu anlatılacaktır.

4-Türkiye Milli Hükümetinin şükre değer hizmetlerinden ve çalışmalarından övücü bir dille bahsedilecektir.

5-Bu işaret edilen noktalar dışında, beyannamede siyasi sayılabilecek bir nokta ve düşünce ileri sürülmeyecektir."⁶⁸⁶

Bunun yanı sıra aynı gün Gazi Mustafa Kemal Paşa yine Refet Paşa aracılığıyla Halife Abdülmecit'e bir telgraf gönderdi:

"Osmanoğulları soyundan Müslümanların Halifesi Abdülmecit Hazretlerine

Müslüman kamusu için yok olmaya yol açan, düşmanın ağır önerilerini kabul ederek, Müslümanların kutsal savaşçılar gibi savunmalarında düşmana uyararak Müslümanlar arasında kötülük ve bozgun ve kan dökülmesine eylemli olarak girişip bu eylemlerini sürdüren ve bunda direnen, sonunda yabancı koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz gemisiyle Halifeliğin merkezinden ve katından kaçan Vahdettin Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şeriye Vekaleti'nden verilen yüce fetva gereğince tahttan indirilmesine Meclis genel kurulunun 18 Kasım 1922 günü yapılan 140. toplantısının beşinci oturumunda oybirliğiyle karar verilmiştir.

Türkiye Devleti'nin egemenliğini bağımsız koşulsuz ulusun sorumluluğunda saklı tutan, Anayasa'ya uygun olarak yürütme gücü ve yasama yetkisi kendisinde belirilmiş ve toplanmış bulunan, ulusun tek ve gerçek temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 günü oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve ilkeler içinde, yüce Meclisçe 18 Kasım 1922 günü yapılan oturumda halifelik yüce katna seçilmiş olduklarını özel bir saygı ile Halife hazretlerine sunarım.

---

⁶⁸⁶ Nutuk/Söylev, C. II, s. 926-927.; Dursun Gök, *İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)*, Michigan Üniversitesi Yay., Konya, 1995, s. 111.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 50.

*Durum, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce İslam dünyasına ve Türk halkına bildirilmiştir. Yapılan seçimin İslam dünyası için uğurlu ve verimli olmasını Tanrı kayrasında diler ve yakarırım.*⁶⁸⁷

TBMM'nin kararı, Mustafa Kemal Paşa'nın bildirideki sözleri hiçbir yasama ve yürütme gücü bulunmayan, salt dinsel başkan niteliğinde simgesel bir halifenin öngörüldüğünün kanıtıydı. Ne var ki Abdülmecit Efendi kendisine ilişkin bilgiler ve belgeler geldiğinde küçük görünen bazı itirazlar ile çizilen çerçeve içerisinde kalmak istemediğini gösteriyordu. Refet Paşa'ya telgrafa cevabını ertesi gün vereceğini söylemiş ve bazı isteklerini bildirmişti. Refet Paşa kişisel ve acil kaydıyla Abdülmecit'in isteklerini Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf ile bildirdi. Bu isteklerini; Dolmabahçe Saray'ında oturması, kutlama töreninin 21 Kasım 1922'de bu sarayda yapılması, imzasının üstünde "*Halife-i Müslimin*" (Müslümanların Halifesi) unvanının yanı sıra "*Hadimu'l Haremeyn*" (Mekke ve Medine'nin Kulu) unvanının bulunması, Cuma Selamlıkları'nda hilat giymesi ve Fatih Sultan Mehmet'in kullandığı sarık tarzında bir sarık takması şeklinde sıralamıştı. Vahdettin için bir şey söylemek konusunda özür dilemiş ve yayımlanacak beyannamenin Türkçesinin yanında Arapçasının da yayımlatılmasını istemişti.⁶⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa 20 Kasım 1922 günü Refet Paşa'ya, unvanları kullanmasında sakınca görmediği ancak "*Halife, Fatih'in sarığı yerine redingot giyebilir!*" şeklindeki yanıtı halifeliğin saltanat olmadığını yansıttığı yönünden çok anlamlıydı. Ayrıca Vahdettin'in adını kullanmaksızın eski halifenin manevi kişiliğinin ve zamanında düşülen kötü durumundan söz edilmesini istedi.⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁷ Bugünkü dille verilmiştir. **Nutuk/Söylev**, C. III, (Vesika 265), s.1859-1861.; Yy, **Saltanat ve Halifelik Kaldırılmalı mı idi?**, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara, 1988, s. 20-21.

⁶⁸⁸ **Nutuk/Söylev**, C. III, (Vesika 266) s. 1861-1863.

⁶⁸⁹ **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 928-929.

Abdülmecit Efendi, kendisine verilen direktife uyarak beyanname hazırladı ve Ankara'ya gönderdi. Yalnız Vahdettin hareket tarzı hakkında istenilen suçlama beyannamede yer almamıştı. *"Başkasının fena hareketlerini bahis konusu etmek suretiyle bile olsa bu gibi beyanların meslek ve karakterine ağır geleceğinin aşikar olduğunu"* şeklindeki mazeretiyle Vahdettin'den söz etmekten kaçınmıştı. Bunun yanı sıra *"Abdülaziz Han Oğlu Abdülmecit"* imzasıyla ve *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine"* başlığıyla doğrudan Paşa'ya özel mektup gibi cevap yazmıştı. Bunlar dikkati çekerken, Mustafa Kemal Paşa'nın gerekli revizyonu sonunda, beyannamenin yayınlanmasına izin verilmiş ve Abdülmecit'in beyannameyi imzalamasıyla beyanname 24 Kasım 1922'de İslam alemine duyurulmuştu.⁶⁹⁰

Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu küçük ayrıntılar üzerinde durmasını şöyle açıklamıştı: *"Ben saltanat-ı şahsiyenin ilgasından (kaldırılmasından) sonra; başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lazımgelen hilafetin de mülga (kaldırılmış) olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telaffuzunu tabii buluyordum. Halife intihap olunan (seçilen) Abdülmecit Efendi'nin bu hakikatten büsbütün gafil olduğu (hiç anlamadığı) iddia olunamaz. Bahusus, kendisinin halife unvanıyla icra-yi saltanatı esbap ve şeratini ihzar ve temin edebileceklerini tahayyül edenlerin (halife sanı ile padişahlık yapması için gerekli nedenleri ve koşulları hazırlayıp sağlayabileceklerini tasarlayan kimselerin) mevcudiyeti düşünülürse; muhatabımızın ve tabi taraftarlarının saffet ve gafletine zahip olmak asla caiz olmazdı."*⁶⁹¹

Beyanname ile ilgili pürüzlerin giderilmesi sonucunda sıra Abdülmecit Efendi'ye Kutsal Emanetleri⁶⁹² teslim törenine geldi. Oldukça tartışmalı geçen

---

⁶⁹⁰ *İstiklal Harbinin Son Safhası...*, s. 114-115.; *Nutuk/Söylev*, C. II, s. 929-930.

⁶⁹¹ *Nutuk/Söylev*, C. II, s. 930-931.

⁶⁹² Kutsal Emanetler (Emanat-ı Mukaddese): Yavuz Selim'in Mısır'ı aldığıında Mekke Şerifi tarafından kendisine gönderilen hatıra eşyalardır. Bunlar Yavuz Selim'in başka yerlerden getirttiği eserlerle Topkapı Sarayı'nda koruma altına alınmışlardır. Sonradan kime ait oldukları bilinmeyen bazı eşyaların da katılmasıyla birlikte bunların sayısı artmıştı. Kutsal Emanetlerin içerisinde en önemlisi Hırka-i Saadet adı verilen Hz. Peygamber'e ait

Meclisin 141 içtması, üçüncü celsesinde bu mesele de görüşülmüştü. Yapılacak törenin fazla gösterişli olmaması isteniyordu. Ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tören günü ve seçilmesi gereken temsilcileri belirleyen tezkeresi okundu:

"Heyeti Umumiyye"

Heyeti Celilece Makamı Muallayı Hilafete intihap buyurulan Halifei Müslimin Abdülmecit Hazretlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi namına Emanatı Mübarekeyi teslim etmek ve arzı tebrikat eylemek üzere Meclisten bir heyetin önümüzdeki Cuma günü Dersaadet'te bulunacak veçhile hareketleri Divanı Riyasette takarrür etmiştir. Nizamnamei Dahilinın yüz yetmiş yedinci maddesi mucibince işbu heyete Divanı Riyasetten bir Reisvekili, iki Katip ve bir İdare Memuru intihab edilmiş olduğundan maddeye tevfikan Heyeti Umumiyyeden gidecek zevatın miktarının tespiti ve aynı madde ahkamina tevfikan bakur'a intihabın icrası rica olunur efendim.

19. 11. 1922

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi Mustafa Kemal"⁶⁹³*

Bu tezkere tartışmaları alevlendirmiş, bu kez de Halifeye "Hazretleri" ifadesinin kullanılmasına karşı çıkmıştı. Mersin Milletvekili Salahaddin Bey ve Kangırı Milletvekili Tevfik Efendi hazretleri yerine "Efendi" unvanının kullanılmasını istediler. Buna karşı çıkan Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, beyefendi gibi köhne tabirlerin yerine yalnızca hazretleri unvanının kullanılacağını açıkladı. Gazi Mustafa Kemal Paşa da bahsi geçen ifadelerin Rum unvanları olduğunu ve herkesin istediği unvanı kullanabileceğini belirtti. Ancak hakiki unvanın hazretleri olduğunu da sözlerine ekledi.⁶⁹⁴

---

olan hırkadır. Hırkadan sonra Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı'nda kırılan dişi (Dendan-ı Saadet), sakalı (Sakal-ı Şerif), ayak izlerini taşıyan taş ve tuğlalar, kullandığı kılıç ve yay (keman) ile İslamiyete girmesi ile Mısır hükümdarına yazdığı mektup gelmektedir... Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 51.

⁶⁹³ TBMM ZC, D. I, C. XXV, s. 12.

⁶⁹⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXV, s. 13-14.

Unvan tartışmasının arkasından tezkerede halifeye biat edilmesinin yer almadığı yönünde de söylentiler ve şikayetler başladı. İstanbul'a gidecek heyetlerin sayısı hakkında takrirler verildi ve tezkerede belirtilen 4 zat haricinde 15 kişinin seçileceği takrir kabul edildi. Her daireden 3 kişi kura usulüyle seçildi.⁶⁹⁵ Bu seçim kabul edildikten sonra biat edilmesi meselesi de oya sunuldu ve gidecek heyetin bu vazifeye memur olduğu kabul gördü.⁶⁹⁶

Yeni halifeye Kutsal Emanetleri teslim etmek için milletvekillerinden oluşan gönderilen heyet, emanetleri 24 Kasım'da Topkapı Sarayı Hırka-ı Şerif dairesinde Halife Abdülmecit Efendi'ye sunmuştu. Törende dikkati çeken büyük değişiklik, duanın Arapça değil Türkçe yapılmasıydı. Fatih Camiiindeki Cuma namazında halife cami avlusunda İstiklal Marşı ile karşılanmış, Müfit Hoca (Kırşehir Milletvekili) halife adına hutbeyi Türkçe okumuştur.⁶⁹⁷ Bundan evvel Ankara'da Hacı Bayram Camiinde hutbe okunmuştu, ilk hutbenin Halife önünde değil de Ankara'da okutulması, İstanbul'da da halifenin değil de Meclis vekillerinden Hoca Müfit Efendi'ye okutulması, üstelik Türkçe okunması özenle düşünülmüş, dikkat çeken ayrıntılardı. Halifenin önemi adım adım silinmekte, bu görünümüyle sadece gölge niteliğini taşımaktaydı.⁶⁹⁸ Halife Abdülmecit Efendi tören esnasında sözle, gerekse Meclis Başkanlığı'na çektiği telgrafla teşekkürlerini bildirmişti. Meclisin 146. içtması, üçüncü celsede (27.11.1922) Halife Abdülmecit Efendi'den gelen teşekkür

---

⁶⁹⁵ Kura yöntemiyle seçilen, on beş kişiden oluşan heyet şu isimlerden oluşmaktaydı: Rasim B. (Cebelibereket), Halil İbrahim Ef. (Eskişehir), Mehmet Vasfi Ef. (Karahisar Şarki), Operatör Emin B. (Bursa), Durak B. (Erzurum), Ziya B. (Kangın), Eyüp Sabri B. (Eskişehir), Hacı Mustafa Ef. (Ankara), Feyyaz Ali B. (Yozgat), Hilmi B. (Ardahan), Hüseyin B. (Erzincan), Şerif B. (Sinop), Mehmet Ef. (Adana), Server B. (Ardahan), Mehmet Ragıp B. (Amasya), Goloğlu, a.g.e., s. 403-404.; **TBMM, ZC**, D. I, C. XXV, s. 17.

⁶⁹⁶ **TBMM ZC**, D. I, C. XXV, s. 14-17.

⁶⁹⁷ Cebesoy, a.g.e., C. I, s. 165.; **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Kasım 1922.

⁶⁹⁸ Akgün, **Halifelğin Kaldırılması...**, s. 109.

telgrafi açıklandı. Bütün İslam alemine TBMM'nin seçimi ve müzakeratı sonucunda geldiği Hilafet Makamında hakkıyla görevini yerine getirmeye çalışacağını da beyanname ile bildirdiğini belirtti.⁶⁹⁹

Abdülmecit Efendi'nin halife seçilme kutlamalarının Aralık ayı boyunca devam ettiği görülmekteydi. 21-27 Aralık Hint Hilafet Konferansı'nda da Abdülmecit'in halifeliği kabul edilmişti. Hintli müslümanlar Halifelik Konseyi'nde halifeliği yabancı baskısından kurtardıkları için Mustafa Kemal Paşa'ya "*Münci-i Hilafet*" (Hilafetin Kurtarıcısı) unvanını vermişlerdi. Türk halifenin etkisi Hindistan'a kadar yayılmış iken, adı konmasa da Cumhuriyet tarzını kabul etmiş Türkiye yönetiminin halifelik ile uyum içerisinde yol almasının kolay olmayacağı anlaşılmıştı. Kaldı ki halifenin konumu yetkileri çeşitli çevrelerde değişik yorumlara yol açmıştı. Saltanatın kaldırılışına karşı çıkmayanlar dahi hilafet yanlısı kesilmişti. Meclis Başkanlığı dışında henüz bir devlet başkanının seçilmemiş olması bu gibileri yüreklendiriyordu.⁷⁰⁰

2.4. HİLAFETİ SALTANATA DÖNÜŞTÜRME ÇABALARI

2.4.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Halifelik Tartışmaları

Saltanatın kaldırılması ve Vahdettin'in kaçıışı sırasında bütün dünyanın ilgi odağı Lozan Barış Konferansı'ydı ve Vahdettin'in kaçıışı gazetelerde haber niteliğinde

---

⁶⁹⁹ TBMM ZC, C. XXV, s. 93-94.

⁷⁰⁰ Duda, a.g.e., s. 141.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 52.

duyurulmasından öteye geçmemişti.⁷⁰¹ Saltanat makamı tarihe karışmış, hilafet makamı da bir süre sonra aynı şekilde tasfiye edilmek üzere şimdilik geçici bir şekle bağlanmıştı. Yeni devletin şekli henüz Cumhuriyet değildi ancak; Milli Egemenlik saltanatın gölgesinden kurtarılmıştı. Milli Mücadelenin önemli aşamalarından biri olan Saltanatın kaldırılmasında olayların akışından da görülüyor ki bu sonucun elde edilmesinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel karar ve girişimlerinin, tam ve kesin damgası vardı.⁷⁰² Halifeliğin yetkisiz bir unvan olarak bırakılmasında Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği titizlik, Saltanatın kaldırılmasından sonra bu saltanatın başka bir adla aynı sülalede devam etmesini önlemek içindi. Aksi halde milletin kanı pahasına elde ettiği kayıtsız şartsız egemenlik bir hayal olacaktı.⁷⁰³

O zaman böyle bir ortam da hazır bulunmaktaydı. Meclisin içerisinde ve dışarısındaki hocalar halifeye üstün haklar ve yetkiler vermenin peşinde, böylece mesleklerinin gerektirdiği Hilafet makamına hizmet ederek, dini ödevlerini yerine getirmiş olacaktı. Memlekette hocalara körü körüne inanan cahil ve mutaassıp kimseler onlara kolaylıkla inanmaktaydı. Bunlar dışında yarı aydın, aydın kimselerinde halifeye haklar verilmesi görüşüne katılmaları gözlenmekteydi. Hatta onlara kalırsa halifeyi Ankara'ya getirecek, Meclis Başkanı diğer bir ifadeyle Devlet Başkanı yapacaklardı. Demek ki altı yüz yılı aşan sene Padişah ünvanı ile Saltanat süren Osmanlı Hanedanı bu kez halife ünvanı altında aynı saltanatı devam ettirecekti. O halde Saltanatın kaldırılmasından hiçbir fayda sağlanmamış olacaktı. Hatta bazı vekiller "*Meclis halifenin, halife Meclisindir*" şeklinde tekerlemelerle Büyük Millet

---

⁷⁰¹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 95.

⁷⁰² Hürkan, **Osmanlı Saltanatının...**, s. 12.

⁷⁰³ **İstiklal Harbinin Son Safhası...**, s. 114.

Meclisini halifenin danışma kurulu haline getirmeye çalıştıkları görülmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın kesin tavrı ile Halife Saltanatı akımını benimsemiş olan grup sinmişti. Ancak Hilafet makamı tam olarak kaldırılmadan onların da tam olarak susması elbette beklenemezdi. Mustafa Kemal Paşa aldığı tedbirler ve tertipler ile Hilafeti fiili olarak kaldırmıştı. Ancak resmi olarak kaldırılmasını ise yaptığı diğer inkılaplarda olduğu gibi elverişli ortam olarak tasarladığı bir zamana ertelemişti.⁷⁰⁴

Hilafet yanlıları, dolayısıyla hilafeti saltanata çevirme peşinde olanlar, fikirlerini açık açık belirtmekten ziyade, öncelikle Mecliste çeşitli konularda esasen zihnen hala bağlı oldukları saltanatı alet ederek, kendilerini saltanata karşıymış gibi gösterip Hükümete saltanat gibi ülkeyi yönetiyor diyerek yüklenmektedirler. Bunlardan en bariz örneğini birazdan anlatacağımız Refet Paşa'nın Meclis Hükümeti adına İstanbul'u temsil etmesi, yönetimiyle ilgili birtakım kararlar almasına karşı çıkışlarda, Yunus Nadi Bey'in makalesine tepkilerde görmekteyiz. Özellikle bu iki olayda muhalif olan isimler dikkat çekidir. Bu isimler İkinci Grubun en tepesindeki şahıslar olup, Saltanat devrine sıklıkla gönderme yapmışlardır. Mecliste bu konularda gerçekleştirilen müzakerelerde gerek Birinci Grup gerekse İkinci Gruptan milletvekilleri tarafından Padişah yanında yer alma, Padişahlığı savunma kesinlikle reddedilirken, bunun birbirlerine itham malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir ve hangi grup üyelerinin ne niyette bu düşünceleri savundukları aşıkardır.

Doğu Trakya'yı düşmandan arındırmak ile görevli ve bu bölgeye İstanbul temsilcisi unvanıyla giden Refet Paşa'ya Meclisin ve kanunlara karşı bir takım

---

⁷⁰⁴ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, MEB. Yay., İstanbul, 1982, s. 274.; **İstiklal Harbinin Son Safhası...**, gös. yer

icraatları ve hareketleri olduğu yönünde iddiaları bulunan bazı vekiller bu konuyu gündeme getirdiler. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey'in Meclis'e açıkladığı talimatların aksine tavır sergilediğini düşündükleri Refet Paşa'nın hareketleri için İcra Vekilleri Reisi ile Hariciye ve Dahiliye ve Maliye Vekillerinden açıklama bekleyen takrirler verdiler. Açıklanmasını istedikleri sualleri şunlardı: Refet Paşa'ya yetkilerinin kim tarafından ve bu yetkilerin mahiyeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Başkumandanlık temsilcisi unvanının verilmesindeki siyasi ve idari gerekçesi, Hüseyin Rauf Bey'in Mecliste okunan talimatlarının aksine İstanbul'da bir hükümet teşkil etmekte ve gazetelerdeki beyanatında da bu hükümeti (Heyeti Vekilecik) unvanıyla anmasının hükümetin verdiği yetki ve izi dahilinde mi, Kanun çıkarıp, kaldırmak Meclisin yetkisindeyken Refet Paşa'nın gümrük resmi hakkında kanunu tadil ve gümrük tarifesinde indirim yapmasının nasıl kabul edilebilir olduğu ve hükümetin buna karşı ne vaziyet aldığı soruldu.⁷⁰⁵ Sonraki toplantıda yani Meclisin 142. içtiması, üçüncü celsede (21.11.1922) konu devam etti, yine açıklama bekleyen takrir verildi ve bunun üzerinde müzakere gerçekleştirildi.⁷⁰⁶

Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey söz alarak önceki celsede Heyeti Vekile Başkanı Hüseyin Rauf Bey'in açıklamalarından İstanbul'da TBMM adına bulunan Refet Paşa'nın kendisine verilen yetkinin zıddını ifşa ettiğini, kendi keyfine göre idare siyasetini izlediğini belirtti. Hüseyin Rauf Bey'in Refet Paşa'ya Türkiye Büyük Millet Meclisi fevkalade temsilcisi sıfatını verildiğini açıklamalarına şiddetle karşı çıktı. İstanbul'un Türkiye Devleti'ne bağlı bir şehir olduğu; orada hala İngiltere, Fransa vs. mümessillerinin bulunduğu, TBMM'nin şehrin vatandan ayrı bir yermiş

---

⁷⁰⁵ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1072.

⁷⁰⁶ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1085.

gibi mümessil bulundurması gibi ifadelerle Refet Paşa'nın temsilciliğini yadırgadı. Meclisin yetkisinin hiçbir şahısa verilemeyeceğini dile getirdi. Yine Hüseyin Rauf Bey'in sözlerinden alıntı yaparak; Refet Paşa'nın İstanbul için bir kanunu tadil etmediğini açıklamasına daha da sinirlendi. Bir kişiye, bir heyete, bir hükümete kanunun tadili yetkisini vermenin Meclisin kuvvetini ve parlamentosunu kapamak anlamına geleceğini belirtti.⁷⁰⁷

Ayrıca Yusuf Ziya Bey, Refet Paşa'nın Gümrük Vergisi Kanunu'nu tadil etmeye cesaret gösterdiğini, üstelik bunu "*milli hakimiyeti sağlamak için, bundan dolayı Hükümetin kabul edeceği*" gibi garip konuşmalarının olduğu belirtti. Refet Paşa'nın yetkisini kullanma tarzını, Heyeti Vekile'nin ona verdiği unvanı, milli hakimiyete göre aykırı bulduğunu konuşmasında sık sık dile getirdi.⁷⁰⁸

Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, Yusuf Ziya Bey'e katıldığını ve özellikle Refet Paşa'nın kanun tadil etmesini gazetelerde yayınlamasının TBMM'yi Türkiye ve tüm dünyaya karşı ne hale düşüreceği konusunda endişelerini ifade etti. Saltanat devrinde dahi böyle bir uygulamanın olmadığını, bulunduğu günle karşılaştırarak şu sözleriyle anlattı: "*...Hakimiyeti Milliyeyi Meclisi Alide tecessüm ettiriyoruz (cisimlendiriyoruz), bundan başka kimseyi tanımıyoruz. Saltanat makamını bile tanımıyoruz. Yani en hür Hükümetler sırasında bulunuyoruz. Meşrutiyetle idare olunan memleketlerin bazılarının kavanini esasiyesinden (anayasasından) Meclis münakit olmadığı (teşkil etmediği) bir zamanda kanun isdarı (çıkartılması), hükümdar ve hükümet tarafından, o bile kabil değildir. Nerede kaldı ki Heyeti Vekile tarafından o bile mümkün olsun...*"⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁷ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1085-1087.

⁷⁰⁸ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1087.

⁷⁰⁹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1088-1089.

Hariciye, Dahiliye ve Maliye vekilleri kendi alanlarını ilgilendiren yerlerde İstanbul'a dair ve Refet Paşa'nın yönetimine dair açıklamalar yaptılar ve Refet Paşa'nın yetkisine aykırı davranmadığını söylediler. Meclis içerisinde Refet Paşa'nın yönetimini eleştiren de vardı, onu haklı bulan da vardı. 143. içtima, ikinci celsede (22.11.1922), yine Refet Paşa'nın aleyhine ve lehine olarak müzakere devam etti. Lazistan Milletvekili Necati Bey, Refet Paşa'nın İstanbul'da yapmış olduğu icraatların zorunluluktan olduğuna ihtimal verdi. Arkadaşı olan Refet Paşa'nın milli mücadelede yaptığı fedakarlıkları, vatanperverliğinden dolayı Meclisin hukukunu çiğnemeye teşebbüs etmeyeceğini, mecliste milli hakimiyetten bahsedilmesinden ve saltanat aleyhine konuşmalardan memnun olduğunu sözlerine ekledi: *"...Şu halde arkadaşlarımın da daima saltanatı şahsiyeye karşı vuku bulan isyan ile, feveran ile (galeyana gelmesine) bendeniz de müşterekim, tebrik ederim. Arkadaşlar, hakimiyeti milliyeyi, daima yüksek tutsunlar ve saltanatı şahsiyeyi yıkmak için azim mücadelede bulunmalarında metanet gösterebilirler, her halde biz böyle arkadaşların arkasındayız ve ilelebet böyle gideceğiz..."*⁷¹⁰ İslam hediyesi diye bahsettiği İstanbul'un kan akıtılmadan Türkiye Hükümeti'nin hakimiyetinin sağladığını, bundan duyduğu mutluluğu ve İstanbul'da yapılanların hata eseri olsa dahi genel menfaate ait olduğunu dile getirdi. Müzakere sonucunda Refet Paşa'ya itimat edilmesini talep eden tahrir kabul edildi.⁷¹¹

Refet Paşa'nın Doğu Trakya'yı Yunan askerlerden boşaltılmasını sağlaması için İstanbul'da görevli bulunup, büyük sevgi ile karşılanması, Halife ile samimiyeti hatta beraberinde getirdiği atı Halife Abdülmecit'e hediye etmesi, halifenin de samimi duygularını Refet Paşa'ya iletmesi dedikoduları beraberinde getirmiş,

---

⁷¹⁰ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1105.

⁷¹¹ TBMM GCZ, D. I, C. III, s. 1122-1123.

Ankara'dakiler bu samimiyetten kuşkulandı. ⁷¹² Bunun yanı sıra Mecliste bir grup milletvekilinin, Vahdettin'in kaçışının ardından daha saltanatın kaldırılışından çok geçmeden halifenin hukukunu belirlemeye ve ona bazı yetkiler vermeye yönelik çalışmaları Ankara basınında şiddetle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin dozunu ayarlamak mümkün olmamış, özellikle Yeni Gün gazetesinde Yunus Nadi Bey'in (İzmir) Sultan- Padişahı isteyenlerin varlığı ve hadiseyi kınayıcı yazıları kaleme alması geriye dönüş şüphelerini iyice artırmış, Mecliste bu yüzden tartışmalar yaşanmıştır. ⁷¹³

Halifeye siyasi yetki vermek isteyenlere ilk tepki İzmir Milletvekili Yeni Gün gazetesinin yazarı Yunus Nadi Bey'den gelmişti. Yunus Nadi Bey, "*Yeni Bir Cidal Devri*" adlı makalesine, "*Saklamaya gerek yok yeni bir cidal (eskiye dönüş) devri açılmıştır*" şeklinde başlamakta ve devamında "*Türk milleti, kendi istiklalini korumaya ve kurtarmaya çalışırken karşısına çıkan düşmanların en şeni'i halife ve sultan olduğunda elbette çoktan karar kılmıştır. Hal böyle iken memlekette Sultan ve Padişah isteyen sefil ruhlar bulunabildiğini farz ettirecek bazı emare ve alametler eksik değildir. Biz biliriz ki onlar vardır ve biz biliriz ki onlar kendi kanları içinde boğulacaklardır...*"⁷¹⁴ diyerek Meclis egemenliğini tartışacak ifadelerle yer vermektedir. Yunus Nadi Bey, saltanatı yaşatmak isteyenlerin halkın idaresiyle kurulmuş olan Meclis dahi olsa dağıtılacağını belirtiyordu. Bir milletvekili olan yazar tarafından bu düşüncelerin kaleme alınması bir uyarı niteliğindedir. Yeni Gün gazetesinin yazarı resmi hükümet organı ve Yunus Nadi'nin de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığı göz önüne alınırsa yazının önemi daha belirgin olmaktadır. Bu yazının Meclis'te yarattığı tepki sert olmuştur. ⁷¹⁵

---

⁷¹² Gök, **a.g.e.**, s. 116.

⁷¹³ Akbulut, **Saltanattan...**, s. 33; Alpkaya, **a.g.e.**, s. 23.

⁷¹⁴ **Yeni Gün**, 26 Kasım 1922.

⁷¹⁵ Akbulut, "*Saltanatın Kaldırılması...*", s. 379.; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 191-192.

Mecliste 169. içtima, ikinci celsede (06.01.1923) konu Yeni Gün gazetesini neşriyatı hakkında Karahisarı Sahib Milletvekili İsmail Şükrü Efendi'nin sorusu ve Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Ali Fethi Bey'in cevabı açıklanarak ele alındı.⁷¹⁶

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, İsmail Şükrü Bey'in Yeni Gün gazetesinde, önce "*Yeni bir cidal devri*" ve onu takiben "*İnkılabımızın telakkisi*" adıyla yayımlanmış makaleler üzerine Dahiliye Vekaleti'nden bir soru takriri verdiği belirtti. Ancak bu takriri bulamadığını hatırladığı kadarıyla takirde; makalede, milletin hakimiyetine karşı irticadan bahsedildiği, bu eskiye dönme hareketini yok etmek için Dahiliye Vekaleti'nce ne gibi tedbirler alındığı ve böyle bir irtica hareketinin var olup olmadığının sorulduğunu açıkladı.⁷¹⁷

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, milletin hakimiyetinin kesinlikle yerleştiğini ve buna karşı hiçbir irtica hareketinin olmadığını, buna dair hiçbir resmi malumat gelmediği bundan dolayı da tedbire lüzum görmediğini belirtti. Ayrıca matbuatlarda sansür olmadığı, bu gibi makalelerden Dahiliye Vekaleti'nin sorumlu tutulamacağını dile getirdi.⁷¹⁸

İsmail Şükrü Bey ise makaleden alıntılar yaparak hangi fikre karşı takrir verdiğini şu şekilde açıkladı: "*«Türk milleti kendi istiklalini korumaya ve kurtarmaya çalışırken karşısına çıkan düşmanların en şenii (fena) Halife ve Sultan olduğunda elbette çoktan karar kılmıştır. Hal böyle iken bu memlekette Sultan ve Padişah isteyen sefil ruhlar bulunabildiğini farz ettirecek, bazı emare ve alametler eksik değildir. Biz biliriz ki, onlar vardır ve biz biliriz ki, onlar kendi kanları içinde boğulacaklardır. Bize diyecekler bulunabilir ki; hani ya, yahu hürriyet ve serbesti?...*

---

⁷¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXVI, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 210.

⁷¹⁷ gös. yer

⁷¹⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXVI, s. 210-211.

Millet emrediyor ki; bu işte hürriyet ve serbesti yoktur. Kokmuş ve muzır (zararlı) fikirleri serbest neşretmeye ve serbest söyleyebilmeye mesağ (izin) yoktur.»" makaleden okuduğu bu bölüm üzerine "*şimdi şu gazetede ki kokmuş ve muzır fikirler işte bu fikirlerdir. Kendi iddia eylediği fikirlerle kendisini tecziye etmek (cezalandırmak), bu gazeteyi kapatmak lazımdır.*" dedi. Bunun üzerine Çorum Milletvekili Haşim Bey'den "*O Vahideddin'le firar edenlere matuftur (yöneliktir).*"

açıklaması geldi. Belki de ortamı yatıştırmak için söylenmiş bir sözdü ancak doğru değildi. Yunus Nadi Bey makalesi ile öncelikle Meclis içerisinde İsmail Şükrü Bey gibi Hilafet yanlısı olanları, Hilafet makamını, Halifeyi destekleyerek eski düzene dönmek isteyenleri hedef almıştı.

İsmail Şükrü Bey makalede Meclise karşı da sözlerin olduğunu alıntılar ile

şöyle açıkladı: *«İsterse onu söylemek iddiasında bulunacaklar, Büyük Millet Meclisi azasından bulunsunlar, biz bu fikri ileri sürerken, tarihin, hakikatin hükümlerini ifade etmekten başka bir şey söylemiyoruz, başkasından bahsetmek için işte Fransız ihtilal ve İnkılap Tarihi meydandadır. «Büyük Millet Meclisi esasen şekilden ibaret olarak, şekle maksur (ayrılma) olmaya mahkumdur.»⁷¹⁹ Yukarıda da açıklandığı gibi Yunus Nadi Bey Meclisin milli egemenliğe ters düşmesiyle dağıtılabileceğini*

anlatmak için bu ifadeleri kullanmıştı. Asıl manası Meclisteki milletvekillerinin bu düşüncelere daldığında Meclisten uzaklaştırılacaklarıydı.

İsmail Şükrü Bey'in kısa kısa alıntılar yapması sonucunda Meclis makalenin

tamamını okumasını istedi ve araya kendi yorumlarını da katarak okudu:"*«Evet saklamaya hacet yoktur, önümüzde yeni bir cidal (savaş) devri açılmıştır. Fakat bu, hiç de uzun sürmeyecek, kısa kesilecek, milletin katı hakimiyeti ile netice bulacak bir cidaldır ki, mahiyeten çok eski olduğu ve milletçe esasen mahlul (hallonulmuş) bulunduğu halde bazı makasit ve şeraite istinaden efkarı umumiyeyi (kamuoyunun) tereddütlere ve teşevvüslere (karışılık) ilka etmek isteyen beş on bakıyyetüssüyufun (kılıçtan kurtulanlar, arta kalanlar) himmet ve gayretleriyle elyevm (bugün) mevcut ve payidar (devamlı) gibi görünebilmektedir.»*

Arkadaşlar! Burada demek istiyor ki - beş on bakıyyetüssüyuf - aşağı ki fıkralardan anlaşıldığına göre, Büyük Millet Meclisi azaları da dahil olduğu halde beş on bakıyyetüssüyuf.

---

⁷¹⁹ TBMM ZC, D. I, C. XXVI, s. 212.

«Milletin, Türkiye Büyük Millet Meclisini teşkile saik olan azim ve hareketi yalnız bir medar (etrafında dönülen nokta) ve yalnız bir mihver (eksen) etrafında temerküz etmişti (toplanmıştı). Milletin katı hakimiyetini ilan ve ispat etmek, Malumdur ki (Türkiye Büyük Millet Meclisi) nin Teşkilatı Esasîyesi yalnız ve yalnız bu ruh ve maksadı ifade eylemektedir. Ve yine malumdur ki; Türkiye Büyük Millet Meclisi ancak ve ancak bu fikirlere istinad etmek sayesinde dünyayı hayretlere gark eden (boğan) şu azim muvaffakiyetleri istihsal (elde) eyleyebilmiştir. Daha açığını söyleyeyim mi. Bu muvaffakiyetleri istihsal eden ali kudret, milletin kendisinden ibarettir. Bugün devam halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisini teşkil eden...»

Şurası çok doğrudur.

«Teşkil eden milletin kendisi olduğu gibi bu türlü meclislerin beş on tanesini daha teşkil ve tatil edecek olan kuvvet de yine milletin kendisidir. Şurasını çok katı ifadeyle beyan etmek lazım gelir ki; hiçbir meclis, hatta Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi Teşriden başka İcra kudretlerini de uhdelerinde cemetmiş olan meclislerden hiçbiri, bazı sözlerin kendi vaziyetlerine izafe ettiği (kattığı) büyüklüklere istinad ederek namahdut (sınırsız) salahiyetlerle her şeyi yapabileceklerini zannetmesinler. Mevcudiyetleri esasen şekilden ibaret olarak.. Şekle maksur olmaya mahkumdur.»⁷²⁰

Makale okunurken "Meclise ihtar bu" sesleri yükseldi ve bitiminde makaleyi yazanın kim olduğu başta belirtilmesine rağmen soruldu ve yazanın milletvekili Yunus Nadi Bey olduğu açıklandı. Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'e hitaben eleştiriler yapıldı.⁷²¹

Yunus Nadi Bey'in makalesinden alınan kesitlere bakıldığında milli hakimiyet karşı olumsuz bir söz olmadığı bilakis bunun varlığını ifade eden sözler olduğu görülmektedir. Ancak milli hakimiyetin, milletin düşüncesinin Meclis üstünde olduğu sözleri, İsmail Şükrü Bey tarafından Meclis aleyhine, hatta irtica düşüncesine sahip olduğu yönünde Meclise yansıtıldı ve sonuç olarak bu beyanat

---

⁷²⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXVI, s. 212-213.

⁷²¹ TBMM ZC, D. I, C. XXVI, s. 213-214.

Mecliste kabul gördü. Riyaset Divanı'nda (Meclis Başkanlığı'nda) makalenin suç unsuru olup olmadığının incelenmesine karar verildi.⁷²²

Mecliste, Ocak ayı sonlarında yapılan 183. içtimada (üçüncü celse, 29.01.1923), Yeni Gün makalesi ile ilgili Riyaset Divanı'nın (Meclis Başkanlığı'nın) tezkere kararı okundu. Ankara'da dağıtılmış, Yeni Gün gazetesinin 26 Kasım 1922 tarihli nüshasında barış müzakeratı esnasında geçen, "*Yeni bir cidal devri*" başlığıyla yayımlanan başmakale ile ilgili, Millet Meclisinin esas ve meşruluğu hakkında şüphe ve tereddüt uyandırabilmesi ihtimaline karşı, bazı milletvekillerinin verdiği tahrir ve makale yazarı Yunus Nadi Bey'in verdiği tahririn Divanı Riyasetçe tetkik ve mütalaa edildiği açıklandı. Bu tetkikten önce makale üzerinde Dahiliye ve Adliye Vekaletlere ne gibi muamele yapılacağına dair tezkereler yazıldığı belirtildi. Dahiliye Vekaleti'nden teftiş ve kontrole tabi olması gerekmediği, Adliye Vekaleti'nden ise bahsi geçen makalede milli hakimiyetin savunulduğu ve TBMM'ye karşı yöneltilen olumsuz sözlerin olmamasından dolayı herhangi bir muameleye tabi tutulmaya lüzum görülmediği cevaplarının geldiği açıklandı.⁷²³

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey matbuatın serbest olduğunu ve bunun yanında olduğunu belirttikten sonra, makalede yeni bir savaş döneminin geldiğine işaret edilmesine ve idare şekline dil uzatılmasına karşı çıktığını söyledi. Bu sözü söylemeye kimsenin hakkı ve haddi olmadığı ve inkılabı kavrayamayan insanların yaşama hakkı yok diyerek sert bir eleştiri yaptı. Her milletvekilinin ve halkın hükümlanlık hakkını kısım kısım bölmek ve terk etmek üzere Mecliste

---

⁷²² TBMM, ZC, D. I, C. XXVI, s. 219.

⁷²³ TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXVII, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 44-45.

toplandığını dile getirdi. Bu hükümlerlik hakkının herkesten ve her şeyden kışkanılacağını ve buna dair imha siyaseti yapmaya kimseye yetki verilmediğini söyledi.⁷²⁴

Hüseyin Avni Bey, Meclisin yetkilerini anlatmak adına, saltanat devrini

yıkma yetkisi gibi büyük bir yetkiye sahip olduğunu şu şekilde ifade etti: *"...Padişah ve sultanların binlerce sene vaki icraatından bahsederek zararını millete öğretmek ve ikame eylediğimiz idarenin fevaidini (faydalarını) tadadederek (sayarak) ikna tariki (yolu) vardır. Sonra millet emrediyor ki bu zihniyeti taşıyan efendilere yaşamak hakkı yoktur, hürriyet yoktur, buyuruyorlar. Kimden aldın efendi bu salahiyeti de böyle söylüyorsun? Milletin hangi vekaletiyle söylüyorsun? Millet diyormuş ki... Milletten maksat zatı devletleri ise, ben diyorum ki suretinde zikretmiş olsaydınız, isabet ederdim. Millet Meclisi hakkı hükümlerisini dahi bir kanunla muhafaza ederken, o kanuna zannı acizaneme (alçak gönüllülüğe) göre bu mütalaa ile sahibi makale olan zat tecavüz etmiştir. Mesela yazıyor ki Türkiye Büyük Millet Meclisi her şeyi yapmak hakkını, salahiyetine haiz midir? Evet, Büyük Millet Meclisi her şeyi yapar. Altı yüz senelik bir saltanatı yıkarken bu kudreti kendisinde gördü ve yaptı. O makale işte bu kuvveti kesre (kırmaya) matuftur (yöneltmiştir). Buna teşebbüs etmenin ne mana ifade ettiğini sorarım. Altı yüz senelik bir saltanata nihayet veriyor ve başka uzanan elleri kesmek istiyor. Bu kadar vasi (geniş) hukuku istihsal (meydana getiren, ele geçiren) eden ve millete karşı mütecellidane (kahramanlıkla) hareket eden Büyük Millet Meclisi zannedilmesin ki her şeyi yapamaz...*

*...Arkadaşımızın da reyini istimal ve kabul ettiği kararnamede, Meclisin müttefikan verdiği kararda ne diyor? Bin senelik hükümdarlığı tarihe müntakil (intikal) addetmiştir. Bunu yapan Büyük Millet Meclisinin salahiyeti mahdut (sınırlı) mudur efendi? Rica ederim, buraya gelirken hanginizde bu fikir vardı? Bu inkılabı taşıyan kaç kişi vardı? Vaziyet bize bu fırsatı bahşeyledi, buraya toplandı, şöyle oldu, böyle oldu, bu karar verildi. Meclisin bu kudret ve salahiyetini tefsir etmek hıyaneti vataniye kadar büyüktür. Verdiği kararı millet kendisi teyid eder. Yoksa efendim Büyük-Millet Meclisi diyor ki bu efendilere hakkı hayat yoktur, hürriyet yoktur. Bu memlekette hürriyeti kamile vardır."*⁷²⁵

Konuşmasına devam eden Hüseyin Avni Bey makaleden alıntılar yaparak,

yazarın sözlerine cevap verdi: *"«Her şeyi yapabileceklerini zannetmesinler. Onlar müvekkel (vekil tayin edilen) oldukları işleri gördükçe, bir zaman için Büyük Millet*

⁷²⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 45.

⁷²⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 46.

Meclisidir. Fakat salahiyetlerinin, kudretlerinin membanı unutarak tahakküm (zorbalık) devresine geçmek istedikleri zaman, Büyük Millet salahiyetini bilir.» bu ihtara neden ihtiyaç gördüğünü sorguladı ve milleti teşvik için yazdığını söyledi.

Ayrıca şu sözlerle yazarın bu makalede yazarken samimi olmadığını vurguladı: *"«Türk milleti kendi istiklalini korumaya... ilah - hala böyle iken bu millette padişah ve sultan isteyen bulunabileceğini... isteyenler vardır. Bazı emare (belirti) ve alametler eksik değildir. Biz biliriz ki, onlar kendi kanları içinde boğulacaktır.» Beyefendi! Hangi mahkemenin kararıyla hükmediyorsun? Fransa, ihtilalikebiri de güzel bir misal olarak zikredilmiş, hay bilmez olaydın inkılabıkebiri. Bunu yazanlar o zamanki Fransız milletinin haliyle bugünkü Türk milletinin halini bilmiyorlar."*⁷²⁶

Hüseyin Avni Bey dış devletler tarafından bu makalenin ülkede *"hürriyet yoktur"* şeklinde algılanacağı belirtti ve gazetelerde Meclisi aydınlatan kişilere seslenerek, Sultan Reşat dönemini örnek verdi. On yıl süren Meşrutiyet döneminde Sultan Reşat'tan yetkilerinin neden alınmadığını sordu ve o dönemde bu fikri kürsüde tatbik edecek kuvvetin olmadığına dikkat çekti. Kendisinin ise o kuvvetin kurbanlarından birinin olduğunu, Padişah'tan yetkinin alınması düşüncesinde olsaydı, bunu çıkıp söyleyeceğini belirtti.⁷²⁷ Ardından Meclisin her yetkiye sahip olduğunu tekrar belirtti ve bunun örneğini de isterse Padişahı tekrar başa geçirebileceği şeklinde vermesiyle tartışmaların ateşini fitilledi, şu şekilde atışmalar yaşandı: *"Eğer benim kanaatim bu milletin Padişahla refah bulacağı kanaatinde olsaydı o mücadeleyi ben yapardım. Ben yine ona kaaniim ki, Yunus Nadi Beyden daha evvel bu davanın alemdarı olarak çıkmışımıdır. Biz inkılabı, fikirle yapacağız ki, payidar (itibarlı, rütbeli) olabilsin. Eğer kabadayı usulünü takip edersek, korkarım ki, o zaman inkılaptan mahrum kalırız. Kanla değil, fikirle inkılap yapacağız. Yine makalesinde «Bunu arzu edenler isterse Büyük Millet Meclisi azası olsun» diyor. Efendi Büyük Millet Meclisi hiçbir tazyik altında değildir. Büyük Millet Meclisi isterse Padişahı da getirir.*

Celal Nuri Bey (Gelibolu) — Katiyen getiremez.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — İsterse getirir, kudretinin had ve payanı (sonu) yoktur.

---

⁷²⁶ gös. yer

⁷²⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 46-47.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — İsterse getirir.

Salahaddin Bey (Mersin) — Soğancı - başı hikayesini söyleyiniz.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — Soğancıbaşı bunu söylemez.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) — Sulhu uzaklaştıracaksınız.

Rasih Efendi (Antalya) — Padişah propagandası yapıyorsunuz.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — Dalın iskatiyle (susturma)onu sen yapıyorsun.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Bana hücum edenlerin mahiyetlerini söyleyeyim. Celal Nuri Bey, Mütarekeyi mütaakıp gazetesıyla padişahın soğancıbaşılığıyla iftihar eden zattır.

Celal Nuri Bey (Gelibolu) — Hüseyin Avni Bey! Zatınıza karşı protesto ediyorum.

Mehmed Şükrü Bey (Karahisarı Sahib) — Asarını (geçmişini) okuyunuz.

Nafiz Bey (Canik) — Saray mutfağına gitsin, soğan doğramaya.

Celal Nuri Bey (Gelibolu) — Protesto ediyorum Hüseyin Avni Beyi. Sözüm vardır, Reis Paşa.

Ragıp Bey (Kütahya) — Avni Bey! İsterse bu Meclise padişah giremez, millet istemiyor.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — Hakim meclistir. Her şeyi yapar, efendim.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Sözlerimi tevil etmeyiniz (çevirmeyiniz) efendiler. İnayet (dikkat) buyurun, efendim.

Hakkı Hami Bey (Sinop) — Sizin gittiğiniz yolun nihayeti bellidir.

Hamdullah Suphi Bey. (Antalya) — Gazete makalesini böyle tevil ediyorsunuz (başka manaya çeviriyorsunuz).

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Siz de öyle anlayın. Makale üzerine söyleyeceğiz.

Celal Nuri Bey (Gelibolu) — Bana tariz olunuyor. Ne vakit yazılmıştır, bunlar yahu? Osmanlı saltanatı baki iken yazılmıştır. Ovakit başka türlü yazılır mıydı?

Mehmed Şükrü Bey (Karahisan Sahib) — Saltanat mevcutken böyle yazarlar şimdi yine yazarlar.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Saltanata ilk evvel isyan eden benim arkadaşlar. Efendiler, Harekatı Milliye başlamadan yedi ay evvel o saraya hücum ve isyan edenlerdenim. Efendiler, hakkı hükümraniden dolayı karışma değil o saray, her hangi bir adam çıkarsa, Yunanlı ve İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun. Kim olursa olsun düşmandır. Ben vicdanımdan başka kimseden mükafat beklemiyorum..."⁷²⁸

Hüseyin Avni Bey, Yunus Nadi Bey'in Milli Hakimiyet davasını güderken BMM'nin şahsiyetine tecavüzkar olan, Süruç'ten gelen bir telgrafi gazetesinde büyük harflerle yazmasını uygun bulmadığını ve Milli Hakimiyetin müdafaasının bu şekilde yapılmayacağını savundu. Sonrasında milletvekilleri arasında matbuatın serbest olup olmaması konusunda münakaşa yaşandı. Hüseyin Avni Bey ise TBMM'nin halka hükümranlık hakkının fazilet ve meziyetini öğretmesini önerdi. Gazetelerde, bu fikrin alemdarlığını yapan kişilerin, ilmi münakaşalarla bu vazifeyi yerine getirmesini istedi.⁷²⁹

Hüseyin Avni Bey'e bu kadar telaş yapmasının nedeni soruldu. Cevabı, Yunus Nadi Bey'in makalesi ile en ufak karışıklığın çıkmasının, inkılabı zedeleyeceği yönünde oldu. TBMM'nin sadece şekilden ibaret olduğunu söylemesi halk gözünde Meclisin kudretinin düşürdüğünü dile getirdi. Bunun kötuleyici bir suç olduğunu, hukuk ilmine müracaat ettiğini ve Milli Hakimiyet uğrunda yalandan ağlamaları affedeceğini belirtmesi üzerine Antalya Milletvekili Rasih Efendi ile aralarında küçük bir tartışma yaşandı:

"Rasih Bey (Antalya) — Evet affet, Padişahın propagandasını yapıyorsun.

---

⁷²⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 47.

⁷²⁹ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 47-48.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Rasih Efendi! Devri sabıkta (önceki devirde) Padişahın propagandasını siz yapıyordunuz.

Rasih Bey (Antalya) — O hiç nasip olmadı bana. Devri sabık mektep hayatımda geçmiştir. Mektepten hayata hür olarak atıldım. Sizin gibi o hayatta hiç bulunmadım. Maalesef Hüseyin Avni Bey! Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, Reisvekili bulunan Avni Bey, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden Padişahlık propagandasını yapıyorsunuz, rica ederim.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Bendeniz bir köylünün oğluyum, ne padişahu müdafaa ettim, ne propaganda ettim, ne Kanunu Esasinin paçavra olmasına çalıştık." ⁷³⁰ Tartışmalar alevlendi ve Hüseyin Avni Bey'den özü gibi davranılması istendi. Hüseyin Avni Bey bu ithamlara şu sözlerle karşı çıktı: "...Benim, padişahın propagandacısı olmak imkanım o kadar uzaktır ki,... Efendim her hakikat mugalata (yanılma) ile boğmak istiyorsanız sükut edelim. Ben açık söylüyorum ki, Padişah bu Mecliste ilk mevzuubahs olduğu vakit, tarafımdan bugün de, yarın da ben tarihin seyyiatını Padişaha ve onun etrafındaki yaldızlı, üniformalı haşarata yüklemekteyim. Padişahın ve o yaldızlı üniformalı ecnebi unsura tabi milletlerden çıkmış, sivrilmiş, millete bela olmuşların aleyhindeyim. Bu kinim ebedidir. Benim hamiyetimden şüphe edecekseniz, benim vicdanımdan şüphe edecekseniz, zımnî bir şey anlamayınız. Sarahaten (açıkça) bunu söylüyorum. Eğer başka türlü istiyorsanız kendi hüsnüniyetinizden şüphe ediniz. Dünkü felaketleri yarın görmek istemem..." ⁷³¹

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Hüseyin Avni Bey'in gerekenleri söylediğini, kendisinin ise Antalya Milletvekilinin Hamdullah Suphi Bey'in barış müzakeresi yapıldığı, Hüseyin Avni Bey'in beyanatı ile barışı geciktirdiği sözleri için konuşmak istediğini belirtti. Asıl makalede geçen "*memlekette irtica başladı, kan dökülecek, savaş devri geliyor, nifak-şikak var*" sözlerinin, Avrupa'ya fena hisler verdiğini ve makale yazarının uyarılması gerektiğini belirtti. ⁷³²

Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey'den Yunus Nadi Bey'in makalesinin bir fikir olduğunu, Hüseyin Avni Bey'in ise Meclisin Başkanlığı'nda görev aldığı yönünde cevap geldi. Ali Şükrü Bey bunun üzerine Hüseyin Avni

---

⁷³⁰ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 48-49.

⁷³¹ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 49.

⁷³² gös. yer

Bey'in gruptan ayrılıp Riyasete seçildiğinden beri hiçbir grupta olmadığını, Yunus Nadi Bey için ise sıradan bir insan olmadığını bu Meclisin Hariciye Encümeni Başkanı olduğunu söyledi. Hariciye Encümeni Başkanına Avrupa'nın da ne kadar önem verdiği şeklinde Yunus Nadi Bey'i eleştirdi.⁷³³ Kişilik tartışması yerine asıl mevzu üzerinde konuşmaları ihtarının üzerine Ali Şükrü Bey matbuatta sansüre karşı çıktığını ancak Yunus Nadi Bey'in bu makalesinin Avrupa ile barışı askıya alacak mahiyette olduğunu dile getirdi. İngilizlerin ve diğer milletlerin Mecliste ihtilaf çıkacağı yönünde ümitlenmemelerini, böyle bir şeyin katiyen olmadığını söyledi. Ayrıca meselenin Adliye Encümeni'nde, kanun hükmüne göre halledilmesini istedi.⁷³⁴ Bu isteğinin üzerine Mecliste usul hakkında farklı fikirler ortaya atıldı. Adliye Encümeni'ne gitmeden müzakere edilmesi gerektiği, zaten Adliye Encümeni'nin kararını verdiğini, tekrar gönderilemeyeceği, Başkanlık Makamı tarafından takibat emri verilmesi gerektiği, takibat sonucu suçlu bulunursa yazarın mahkemeye gideceği vs. birçok yorumlar getirildi. Bu sırada bir milletvekilinin Matbuat Kanunu'nu hatırlatmasına Erzurum Milletvekili Salih Efendi " *O padişahlık zihniyetiyle yapılan kanunlardır.*"⁷³⁵ diyerek karşı çıktı.

Müzakere kafi görülüp, birçok tahrir verildi. Meclis Başkanlık Divanı'nın makalenin herhangi bir suç unsuru olmadığı yolundaki kararı isim belirleme suretiyle oya sunuldu. Oylamanın sonucu Yunus Nadi Bey'den yanaydı, kendisi ve makalesi hakkında hiçbir işlem yapılmadı.⁷³⁶

---

⁷³³ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 50.

⁷³⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 50-51.

⁷³⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 51-52.

⁷³⁶ Demirel, *Muhalefet: İkinci Grup...*, s. 502.; TBMM ZC, D. I, C. XXVII, s. 53-55.

Yeni Gün gazetesinin yayınları Meclisteki bazı çevreleri rahatsız etse de, gazete gündemi belirlemede önemli bir görev üstlenmişti. Celal Nuri Bey'in (Gelibolu) günün moda deyimini "*Saltanat-ı Milliye*" başlıklı makale bunun göstergesiydi. Celal Nuri Bey, makalede hükümetin bir İslam hükümeti olmayacağını ve aynı zamanda irsiyet yoluyla gelen yönetimin İslamdan uzaklaşmış sayılacağını, Emevi ve ondan sonra gelen halifelerin meşru olmadıklarını iddia ediyordu. "*Ortada vezaf-i hilafet vardır, vazife-i halife yoktur. Kütüb-i muteberede mezkur olan vezaif, milletin vazifesidir. Yoksa bunların bir ferde aidiyeti hakkında hiçbir nass yoktur. Ulul'emr (kanun vazı), bir siga-yı cem'dir (toplanma kipi), vahdet ifade etmez. Ulul'emr ise ashab-ı ihtisastır.*" diyerek halife yoktur, hilafet hükümet demektir; dolayısıyla TBMM'nin hükümet görevini yerine getirdiği, bunun dışında hükümet ve halife aramanın yersiz olduğunu açıklıyordu. Ertesi gün yine Celal Nuri Bey'in "*Hilafet ve Halife*" başlıklı makalesi yayımlandı. Makalede yazar, "*Hilafet-i İslamiye, bir millet-i İslamiyeye münhasır olamaz. Binaenaleyh halife-i Müslimini yalnız bizim devletimizin reisi addetmek onu pek mahdud (sınırlı) bir vaziyette görmektir... Vezaif-i hilafet ancak bütün alem-i İslamın istihlası (kurtuluşu) ve mukarrerat (kaderlerini tayin) ittihaz edebilmesiyle mümkündür. 1 Teşrinisani 338'den (1 Kasım 1922) evvel görülen işler ruh-ı İslam'dan uzak idi. Hilafet, selatin-i Osmaniye'nin ancak bir payesi idi ve ondan başka bir şey değildi. Bir hükümdarı müstebit kendisine halife diyordu. İşte bu kadar...*" bu düşünceleri savunuyor ve tartışmalara yeni boyut getiriyordu.⁷³⁷

Tartışmaların doruk noktasını ise muhalif yaklaşımı ile dikkati çeken Karahisarı Sahib Milletvekili İsmail Şükrü Efendi'nin "*Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*"⁷³⁸ başlıklı risalesi oluşturmuştu. Bu risale veyahut makale içeriği ve

---

⁷³⁷ Turan, *Hilafetin Tarihsel...*, s. 193-194.

⁷³⁸ Eserin özeti niteliğindeki mukaddimede şunlar yer almaktaydı: "*İlga olunan şey -atiyen tafsil olunacağı vechile- tahakküm ve tasaltun-u şahsidir ki zaten İslamiyet bunu kabul etmemektedir. İbka olunan şey de ayn-ihükümet olan hilafet-i celile-islamiyedir ki bunun manay-ı aslisini, hukuk ve vezaif-i şeriyesini iptal etmek hiçbir kimsenin, hiçbir meclisin elinde olmadığı bütün müslümanlarca malumdur. Böyle iken o kararı yanlış tefsir etmeye mahal var mıdır?*

Anlaşıyor ki, hilafet-i islamiyenin vaz-ı şer'isini bilmeyen, yahud bilip de bir maksad-ı mahsus takip eden bazı zevat ile bazı matbuatın yanlış ve fuzuli beyanat ve neşriyatı beynel-müslimin böyle bir tereddüd ve ıztırabın husulüne sebep olmuştur. İhtimal ki bazı icabat-ı siyasiye mülahazasıyla meclisimizle halife-i müslimin bugün aynı mahalde bulunmaması da bu zehabı teyi'de vesile olmuştur. Hiç şüphe yok ki bu vaziyet

yayımlandığı gün bakımından çok sükse yaratmış, öyle ki Gazi Mustafa Kemal Paşa bu olayla yakından ilgilenmişti.

İsmail Şükrü Efendi, Meclis içerisinde muhafazakar kesimin içerisinde yer almakta ve Mecliste özellikle saltanat üzerine yapılan tartışmalarda çelişkili bir tutum sergilemesiyle dikkatleri çekmekteydi. 30 Ekim'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının teklifine Hoca Necati Efendi ile red oyu veren iki kişiden biriydi. 1 Kasım gününde saltanatın kaldırılmasına dair esas metin hazırlayan ortak komisyonun üyesiydi ve metinde imzası bulunmaktaydı. Şimdi de risalesi ile 1 Kasım kararındaki istikrarını bozuyordu. Kendisinin bazı ulemayı kıram arkadaşlarıyla düşünerek yayımladıklarını bildirdiği bu risalenin tam olarak kendi elinden çıkıp çıkmadığı şüpheliydi. Ancak, Ankara basınında aleyhine yazılar yayınlanmaya başlandığında yalnız başına kalmıştı.⁷³⁹

2.4.2. Hilafeti Kaldırma Meselesi İlk Ne Zaman Gün Yüzüne Çıktı? Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Yurt Gezisi

Mecliste ve basında Halifelğe siyasi yetki vermek isteyenler ve karşıtı olanlar arasında tartışmalar yaşanırken 1923 Ocak ayında Gazi Mustafa Kemal Paşa kendi deyimiyle, "*halk ile yakından temasa gelmek, ruhsal durumu ve onların düşüncelerini, eğilimlerini saptamak*" amacıyla bir yurt gezisine çıkmıştı. 14 Ocak 1923'te başlayan gezisinde Eskişehir, İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de halkla uzun

---

muvaakkattir ve inşallah çok geçmeksizin hal-i asli ve tabii avdet edecektir. İslam efskar-ı umumiyesi yakinen bilmelidir ki Büyük Millet Meclisi ile meclisin intihap ve biat ettiği halife-i müslimin arasında hiçbir ayrılık gayrılık yoktur. Halife meclisin, meclis halifenindir." Hoca Şükrü, **Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi**, Bedir Yay., Ankara, 1339 (1923), s. 3-4.

⁷³⁹ Akbulut, **Saltanattan...**, s. 50-51.; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 194-195.

söyleşilerde bulunmuştu.⁷⁴⁰ Halkın anlamak istediği ve üzerinde durduğu en önemli sorunlardan biri Halifelik meselesiydi. Halkın bu duyarlılığı yanı sıra İskilipli Atıf Hoca'nın "*İslam Yolu*", Karahisarısahib Milletvekili Şükrü Hoca'nın da "*Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*" adlı kitapları yayınlamaları ortalığı daha da karıştırdı. Bu iki kitapta halifenin devletin başkanı olduğu yönündeki sözler, özellikle de Şükrü Bey'in kitabında "*Halife Meclisin, Meclis Halifenin*" şeklindeki propagandalar ile bir anda kitap dikkatleri üzerine toplamıştı. Mustafa Kemal Paşa halka verdiği nutuklarda, halifelikle ilgili sorulara "*Ulusça kurulan yeni devletin kaderine, işlerine, bağımsızlığına, sanı ne olursa olsun hiç kimsenin*" karışmasına izin verilmeyeceğini belirten yanıtlar vermişti.⁷⁴¹

Karahisarısahib Milletvekili Hoca Şükrü Efendi'nin kitabı, gerçekten çok ilgi görmüş en önemli etkisi ise Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gezisi sırasında bu haberin gelmesiyle, verdiği nutuklarda Hilafete yönelik tavırlarını net bir şekilde göstermesine olanak sağlamıştı. Nitekim Paşa'nın geziye çıkmasının ertesi günü kitabın neşredilmesi de gözlerden kaçmamaktaydı. Gazi Mustafa Kemal Paşa için Batı Anadolu gezisi çok önemli idi ve bu geziden pek çok faydalar umuyor, değişik konularda halkı aydınlatmayı düşünüyordu. Bu konulardan belki en başta geleni milli hakimiyet prensibinin açıklanması ve halka mal edilmesiydi. Fakat yeni devletin merkezinden bu prensibe aykırı sesler yükseliyordu. Böyle seslerin yükselmesi Paşa'yı düşündürüyor hatta öfkeliendiriyordu. Çünkü, Meclise kabul ettiremediklerini, halka nasıl kabul ettirebilirdi? Ankara'da bu ikilik varken nasıl halkı birliğe beraberliğe davet edebilirdi? Bu nedenlerle Mustafa Kemal Paşa

---

⁷⁴⁰ Nutuk/Söylev, C. II, s. 936-937.

⁷⁴¹ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, TTK Yay., Ankara, 1996, s. 33.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 52-53.

meseleyle yakından ilgilenmiş, telgraflar ile Şükrü Bey'in durumu ve kitabı hakkında bilgileri sürekli istemişti. İlk olarak Eskişehir'deyken bu kitabın varlığından haberdar oldu ve halifenin yetkilerinin görüşüldüğü sırada kitaba basın yoluyla cevap verilmemesini istemişti. Bundan cesaret alan Hoca Şükrü Efendi'nin kitabını Mecliste tüm milletvekillerine dağıtmıştı.⁷⁴²

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te kitabın bir bölümü aynen okuyarak, -bu kısımda TBMM ile Halife arasında ayrılık-gayrılık olmadığı ve Halifenin kuvvet, şevket sahibi olmasının şer'i esas olduğu belirtiliyor- gazetecilerin fikirlerini almak istedi, gazeteciler ciddi bilgilerinin olmadığı söylediler. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa, meselenin barış görüşmelerinden sonra ele alınması gerektiğini, fakat bu tip kitapların kaleme alınmasıyla meselenin gündeme getirildiğini, daha sonraya bırakılmasının sakıncaları olduğunu belirtti. *"Madem ki menfi bir hareket vardır, bunun karşısında ahz-ı mevki etmek (yer alma) zarureti vardır. Ya onların iddiaları doğrudur ya bizim yaptığımız!"* diyerek siyasi, ilmi, dini yönden tetkiklerle hükümetin yaptıklarını memleket ve halkın refah ve mutluluğu nazarında doğru olup olmadığını açıklamaya başladı.⁷⁴³

Gazi Mustafa Kemal Paşa öncelikle meselenin siyaseten halledildiğini söyleyerek görüşlerini şöyle açıkladı: *"Dünya yüzünde müstakil ve yeni bir Türkiye Devleti vardır. Ve devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Milletin, memleketin yegane hakiki mümessili (tek gerçek temsilcisi) bu meclistir. Türkiye Devleti'nin reisi de vardır. Bu şekil şer'idir. Bilhassa İstiklal-i devleti en iyi şekilde muhafaza edebilecek bir şekildir. Ve bilhassa hakimiyeti-i milliyeyi tecessüm ettirebilecek (gösterebilecek) bir şekildir. Türkiye Devleti başka bir makam tanımaz ve hadd-ı zatında başka bir makam yoktur. Yani makam-ı Hilafetin vaziyet ve mahiyet-i resmiyesi yoktur."*⁷⁴⁴

---

⁷⁴² Akbulut, *Saltanattan...*, s. 49,57,60-61.

⁷⁴³ İnan, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları...*, s. 62.

⁷⁴⁴ a.g.e., s. 63.

Hilafetin tarihi hakkında bilgi veren Gazi Mustafa Kemal Paşa, Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen savaşın bu makamın ele geçirilmesi amacıyla çıktığını ve her ikisinin de ayrı ayrı ben "*Halifeyim*" diye hükümet ettiklerini belirtti. Bütün Müslümanların ümmet adı altında toplanmasının imkansız olduğunu dile getiren Paşa, "*şer'an, dinen Hilafet denilen şey yoktur*" dedi ve Hz. Peygamber'in "*benden 30 sene sonra krallıklar olacak*" şeklindeki hadis-i şerifini hatırlattı. Hz. Ömer'in de "*Halife-i Resulullah*" unvanını kabul etmediği, halka "*Siz müminlersiniz, ben de sizin emirinizim*" dediğini belirttikten sonra Hilafet adı altında oluşturulan teşkilatların esasen hükümet olduğunu söyledi. Şer'iata göre bir hükümetin tespit olunmadığını, en fena hareket edenleri dahi din adamlarının meşru kabul ettiğini bildirdi. Bunun yanı sıra dini esaslarda bir meclisin, adaletin olmasının şart olduğunu ve TBMM'nin bütün bunlara sahip olduğunu, "*Bunu nazaran başkaca Halife mevzuubahis olamaz*" dedi.⁷⁴⁵

Halifeye bütün dünyadaki Müslümanların manevi olarak bağlı olduğunu belirttikten sonra, halifeye doğrudan vazife ve yetki verilmesi durumunda, bu yetkinin tatbikat sahasının İslam Dünyası olacağını anlattı. Saltanatın kaldırılışının ardından bütün Müslümanları kapsayan bir halifeliğin özleildiğini ancak bütün İslam dünyasının tek noktadan yönetme imkanının olmadığını vurguladı. İran ve Afganistan gibi bağımsız Müslüman devletlerinin Türkiye'deki halifenin yetkisini tanımayacaklarını, diğer esaret altındaki Müslüman ülkelerini ise Türkiye'deki halifenin kurtarmaya gücünün yetmeyeceğini, sekiz milyon nüfusu olan bir ülkeden bunu beklemenin haksızlık olacağına dikkatleri çekti. Bugün için dünyada milli

---

⁷⁴⁵ Gök, a.g.e., s. 117.; İnan, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları...**, s. 64-65.

varlığa dayanan yönetim biçiminin geçerli olduğunu, bu nedenle halifeye görev ve yetki vermenin "*milli egemenlik kavramına darbe vurmak*" olacağını söyledi.⁷⁴⁶

Gazi Paşa, Gazeteciler ile soru cevap şeklindeki konuşmasının devamındaki

"Bu devletin Halife ile alakası ve münasebeti yoktur. Hakikati ifade etmek lazım gelirse, yapmak istediğimiz inkılabı parçalamak icab etmiştir. İkiye ayırdıktan sonra evvela birincisini, sonra ikincisini..." sözleri Saltanatın kaldırılması sonrasında onu

tamamlayacak devrimin ileriki günlerde gerçekleşeceğini açıklamaktaydı. Ayrıca

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun maddelerinden söz ederek özellikle birinci maddesi ile

Hilafet makamının uyuşmadığını ve hükümette bu makama yer olmadığını belirtti.

Millet hakimiyetinden sıklıkla bahsetti, bunu kayıtsız şartsız kabul etmişken "*Türkiye*

Devleti herhangi bir zata ve ya herhangi bir makama hakimiyetini muhill (ihlal eden) hiçbir salahiyet (yetki) veremez" dedi.⁷⁴⁷

"*Hilafet, Türkiye için menfaat mi, zarar mı?*" sorusuna ise Gazi Paşa, Hilafeti

İslam Dünyasına kapsayan bir zaaf olarak değerlendirdi. Makamın Türkiye'ye zarar

verdiğini, sembolik bir karakter taşıdığını ancak bu sembolü kimsenin tanımadığını

belirtti. Müslüman devletlerin saf dini duygularla makama bağlı olmadıklarını, bunu

kullanarak kendi milli mefkurelerini kurtarmaya çalıştıklarını söyledi. Daha önce de

vurguladığı gibi sömürge altındaki müslüman devletleri Türkiye'nin

kurtaramayacağını yineledi ve kendi başlarının çarelerine bakmalarını gerektiğini

belirterek şöyle devam etti: "*Hilafet milletimize bir baş belasıdır. Osmanlı Padişahlığı Hilafeti almadan evvel Osmanlı devrinin en parlak safhasını yapmıştır. Fakat bu Hilafet mevki'ini aldıktan bir kaç sene sonra sükuta başlamıştır. Menfaat göstermemiştir.*

---

⁷⁴⁶ Akbulut, *Saltanattan...*, s. 47.; İnan, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları...*, s. 65-66.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 53.

⁷⁴⁷ İnan, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları...*, s. 67-69.

Osmanlı Serdarları, Hükümdarları, Padişahları Hilafetten mücerret (ayrı) buldukları zaman en büyük şaşa'ayı ve satveti göstermiştir. Yani Hilafet hiçbir şey kazandırmamıştır. Birçok musibetler getirmiştir."⁷⁴⁸

Ardından bir gazetecinin şu sorusuna "mevcut vaziyeti tashih etmek (düzeltmek) zaman meselesi değil midir?" Gazi Paşa'nın "Tashih olunmuştur. Tashih olunmayan birşey kalmamıştır. Bizce mesele hallolunmuştur. Kendisi meşgul olmazsa ve kendisinden menfaat tasavvur edenler yerinden kıpırdamazsa bizce mesele hallolunmuştur. Ve illa hocaların, Hoca Şükrü Efendi ve bunun gibi hocaların arzularını yerine getirmek isteyenlerin yapacakları faaliyet derhal meseleyi kat'i hallettirir."⁷⁴⁹ şeklindeki cevabı hem Hoca Şükrü Efendi'ye gönderme

idi, hem de onun gibi hilafet yanlılarına kendi tavırlarından dolayı Hilafetin kaldırılacağına ima idi.

16/17 Ocak 1923 Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gazeteciler ile hilafet hakkında konuşmalarından net bir sonuç elde ediliyordu o da "*Hilafet Kaldırılacaktı*"

18 Ocak 1923'te İzmit'te halkla konuşmasında da çok farklı şeyler söylememişti.

Yine halifelüğün nasıl ortaya çıktığını, ona yüklenen görev ve yetkilerin zamanla nasıl değiştiğini anlattı. Hoca Şükrü Efendi'nin kitabındaki öne sürülen görüşlerin hayata

geçirme olanağının bulunmadığını belirtti. Konuşmalarında en çok üzerinde durduğu

milli hakimiyetin öneminden tekrar tekrar bahsetti ve bu konuya ilişkin son cümleleri

uyarı niteliğinde oldu: "*Makamı Hilafetin mevcudiyeti milletçe mevlid-i mehazir telakki edilmekte değildir (ulusça sakıncalar doğuracak nitelikte görülmemektedir). Sebebiyet verilmedikçe! Fakat şu da kati'yyen malum olmalıdır ki herhangi suret ve şekilde mahzur görüldüğü gün bütün nazariyat (kuramsal görüşler) biter orada ameliyat ve tatbikat başlar*"⁷⁵⁰

Paşa'nın uyarılarına paralel olarak Şükrü Bey'e cevap niteliğinde "*Hilafet ve Hakimiyet-i Milliye*" adlı bir broşür yayınlanmıştı. Alt başlığında "*Karahisarısahib Milletvekili Hoca Şükrü Efendi'nin Bu Meseleye Dair Neşrettiği Risaleye Reddiyedir*" ifadesine yer verilen çalışma Siirt Milletvekili Hoca Halil Hulki, Muş

---

⁷⁴⁸ a.g.e., s. 71.

⁷⁴⁹ a.g.e., s. 71-72.

⁷⁵⁰ İnan, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları...*, s. 109.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 54.

Milletvekili İlyas Sami ve Antalya Milletvekili Hoca Rasih'in imzasını taşımaktaydı. İsmail Şükrü Efendi'nin kitabı şiddetle eleştirilmiş, milli egemenlikten sıklıkla bahsedilirken şahıs idaresine karşı çıkmıştı.⁷⁵¹

Karahisarısahib Milletvekili Hoca Şükrü Efendi'nin kitabı Paşa'nın da üzerine düşmesi ile oldukça dikkate alındı. Kitaba aynı yöntemle cevap vermekle konu sona ermedi. Müdaafai Hukuk Grubu'nda sık sık toplantılar yapıldı ve bu mesele görüşüldü. Buradan çıkan sonuç ise, savcılıkça yapılacak takibatın sonucunda Şükrü Bey'in dokunulmazlığını kaldırılması ve gereken cezayı alması için Müdaafai Hukuk Grubu'nun evrakların şubeye havale etmesinde gereken yardımın yapılması kararıydı. Bu bilgiler Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf ile bildirildi, ayrıca kararın çabuklaşması için milletvekillerinin izin isteği reddedilmişti. Hükümette Müdaafai Hukuk Grubu'yla aynı fikirdeydi. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey 18/19 Ocak gecesi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta Dahiliye, Şeriye ve Adliye Vakeletleri'nin konuyla yakından ilgilendiklerini ve meclis oturumunda Hoca Şükrü Efendi'nin dokunulmazlığının kaldırılacağını haber veriyordu. Meclisteki girişimler sonuç verdi ve Şükrü Bey'in hakkında soruşturma açıldı. Nitekim 25 Ocak 1923 Meclis gizli oturumunda mesele görüşüldü. Risalesinin anayasanın ilk dokuz maddesine aykırı içerikte olduğu için Matbuat Kanunu ve Ceza Kanunu'na göre Şükrü Bey'in ceza alması teklif edildi. Fakat Şükrü Bey ne bir ceza aldı ne de dokunulmazlığı kaldırıldı, mesele sonuçsuz kapandı.⁷⁵²

---

⁷⁵¹ Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 202-204.; Turan, **Yeni Türkiye'nin Oluşumu...**, gös. yer

⁷⁵² Akbulut, **Saltanattan...**, s. 58-59, 64-65.; **TBMM GCZ**, D. I, C. III, s. 1232-1233.; Toynbee, **a.g.e.**, s. 78.; Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 205.

Muhafif grubun en tepesindeki isimlerden Hoca Şükrü Efendi o günlerde iki görüşten birini en net şekilde dile getirmişti. Dolayısıyla, Ankara basınının tepkisi, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın eleştirisi ve bazı milletvekillerinin İsmail Şükrü Efendi'ye karşı açık mektuplar yazmaları savaş sonrasına dair planların ne denli değiştiğini ve siyasi çevrenin çoğunluğunun hilafetin kaldırılmasına yatkın olduğu göstermekteydi.⁷⁵³

2.4.3. Lozan Görüşmelerinin Kesintiye Uğraması Sonrasında Hilafet

Ankara siyasetinde tansiyonu yükselten gelişmeler yaşanırken İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti Lozan'da barış gelişmelerini yürütmekteydi. 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 tarihleri arasında süren ilk dönem toplantılarında istenilen sonuç alınamamış, Türk Heyeti görüşmelere ara verilmesi üzerine Ankara'ya dönmüştü. 20 Şubat'ta Ankara'ya varan heyet özellikle Mecliste muhalif grup tarafından ağır eleştirilerle karşılanmıştı. Lozan görüşmelerinde bilhassa kapitülasyonlar ve Musul konusunda uzlaşılammıştı.⁷⁵⁴ Bunlar dışında görüşülen önemli başlıklar şunlardı: Sınırlar Meselesi (Batı Trakya, Adalar), Boğazlar Meselesi, Azınlık Meselesi.⁷⁵⁵ Bütün bu konularda karşı taraf daima isteklerde bulunmuş, tartışmalar yaşanmıştı.⁷⁵⁶

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması sonucunda, Ankara'ya dönen İsmet Paşa, Hilafet makamına karşı tavır içerisindeydi. Halbuki giderken Hilafetin önemi üzerine dair basına demeçler vermiş, orada bulunduğu sırada Rauf Bey'e Hilafeti

---

⁷⁵³ Akbulut, *Saltanattan...*, s. 52.; Turan, *Hilafetin Tarihsel...*, s. 198-199.

⁷⁵⁴ Turan, *Hilafetin Tarihsel...*, s. 205-206.

⁷⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 103-118.; Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923)*, C. I, TTK Yay., Ankara, 1990, s. 100-250.; Sonyel, *a.g.e.*, C. II, s. 304-323.; Yalçın-Turan, *a.g.e.*, s. 240-261.

⁷⁵⁶ İnan, *Türk Devrimi...*, s. 103.

İslamlar arasında bir kuvvet olduğunu bundan dolayı gerekli olduğunu belirten yazılar göndermişti. Ancak döndüğünde bambaşka, tamamıyla aksi bir fikir ve kanaatle dönmüş, yaman bir hilafet düşmanı kesilmişti. İsmet Paşa'nın birkaç ay içerisindeki değişikliği, gerçeği görme değil, bazı düşmanların telkinlerine kapıldığı şeklinde yorumlanmıştı. İstanbul'daki Yahudi Cemaat Lideri Naum Efendi *"Hilafetin artık ne şekilde olursa olsun Türkiye'de devamına müsaade edilmeyip derhal atılması lüzumunu"* ileri sürmüştü ve İsmet Paşa bu fikri tamamıyla benimsemişti. Bunlar doğruluğu tartışılabilir Rauf Bey'in fikirleriydi.⁷⁵⁷

Rauf Bey hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa dahil yakın arkadaşlarının ve kendisinin Avrupa'yı görmelerine rağmen, Avrupa'nın politikasını bilmelerine rağmen İsmet Paşa'nın Lozan meselesi dolayısıyla tesirinde kaldıklarını itiraf etmektedir. Bunun yanı sıra Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Hilafet makamının kaldırmakta ikna ettiğini açıklamaktadır.⁷⁵⁸

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın dönmesi sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafeti kaldırma hususunda daha ciddi tavır aldığını ileri sürerek, bu mesele hakkında Kazım Karabekir ile görüşüğünü anlatmaktadır. Rauf Bey'in hatıralarına göre; Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafeti kaldırma teklifine, Kazım Karabekir *"memlekette zararlı olduğunu öteden beri gördüğümüz saltanatı bila tereddüt (tereddütsüz) ve çoktan kaldırdık"* dedikten sonra memleketin bulunduğu durum

---

⁷⁵⁷ Kandemir, **a.g.e.**, s. 96-97.; Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 173.; Rauf Bey (Orbay) ve İsmet Paşa (İnönü) anlaşmazlığının en çok gün yüzüne çıktığı olay Lozan Konferansı'dır. Özellikle görüşmelerin kesintiye uğraması ile Rauf Bey İsmet Paşa'ya olan tepkisi daha da artmış, hatta Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı birçok konuda etkilediğini savunmuştu. Rauf Bey, Lozan Barış Antlaşması imzalandığında dahi İsmet Paşa'yı tebrik etmek istememiş, araları o kadar açılmıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa Nutuk'unda Lozan görüşmelerini anlatırken bu konu üzerinde oldukça ayrıntılı durmuştur. Geniş bilgi için bkz, **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 1049-1057.

⁷⁵⁸ Kandemir, **a.g.e.**, s. 97-98.

içerisinde böyle bir kararın hata olacağını, Hilafetin memleket için faydalı bir makam olduğunu söylemiştir. Kazım Karabekir konuşmasının devamında "*Saltanat lağvedilmiş, hakimiyet kayıtsız şartsız ve fiilen millete intikal etmişti. Bu günkü vaziyette Hilafet de, milletin elinde, milletin idaresi altında işleyen bir kuvvet olarak, her halde müşkül zamanlarımızda milyonlarca İslamın müzaheretini temin suretiyle memlekete faydalı olabilir. Bu noktayı düşünerek, acele etmeyelim. Faydasızlığını, zarar verdiğini gördüğümüz anda kaldırıp atmak, her zaman elimizdedir*" bu şekildeki sözlerinden hilafetin kaldırılmasını, makama bağlılığından değil, şu an için memleketin menfaatine uygun düşmeyeceğinden istemediği anlaşılmaktaydı.⁷⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Paşa'nın Hilafet makamına bakış açıları belliydi. Saltanatın kaldırılmasından sonra, yeni halifenin seçimi ile Hilafet makamına İslam alemi ile yakınlığı, müzahereti sağlamak gayesiyle dokunulmamıştı. İki Paşa uzun uzun müzakerelerden sonra bu amaç dahilinde Hilafet makamına şimdilik dokunulmamasına, eğer ki umdukları gibi makamın bir yarar sağlamadığı ve yapılacak inkılaplara uygun düşmediği anda kaldırıp atılması cihetini kabul ediyorlardı.⁷⁶⁰ Bunun yanı sıra Mecliste Lozan görüşmeleri ele alındığında, Hilafet ve Saltanat konularına değinmeden geçilmemişti.

TBMM ilk olarak 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda, Lozan Konferansı'nda meydana gelen hadiseleri konuşmaya başladı. İsmet Paşa söz hakkı olarak oldukça uzun bir konuşma yaptı ve görüşmeler hakkında Meclise bilgi verdi. Bu tarihten itibaren yaklaşık iki hafta boyunca Mecliste gergin bir hava vardı. Görüşmeler oldukça sert ve çetin geçmekteydi.⁷⁶¹ Özellikle muhalif grup, Misak-ı

---

⁷⁵⁹ a.g.e., s. 98-99.

⁷⁶⁰ a.g.e., s. 99-100.

⁷⁶¹ Yalçın, *Milli Dış Siyaseti...*, s. 139.;

Milliden uzaklaştığı, taviz verilmeye kalkışıldığını iddia ederek en başta İsmet Paşa ve heyetine, Hükümete sert eleştirilerde bulundu.⁷⁶² Bu iddiaların arkasında yatan başka sebepler vardı. Bunların en başında muhalif grubun tekrar saltanata dönülmesi arzusu gelmekteydi. O günkü meclis ortamı, İkinci Grubun aşırıları, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın koyu aleyhtarları demokrasi ruhunu yaratmak için muhalefet safına geçmişti. Lozan görüşmeleri bahanesi, Mustafa Kemal Paşa'nın inkılapçı anlayışına karşı tavır alışın göstergesiydi.⁷⁶³ Ayrıca bazı milletvekillerinin muhaliflikleri gerçekten samimi duygular güderek, milletçe yapılan fedakarlıkların barış masasında kaybedilmesini istemediklerindendi.⁷⁶⁴

Meclisin 4. içtiması, ikinci celsesinde (04.03.1923), Lozan Konferansı'nda yapılan görüşmelerde geçen konular tetkik edilmeye devam edildi. Gizli celsede görüşülen bu mevzulardan bir tanesi de Musul meselesi idi. Musul konusunun bir sene sonraya bırakılması haberleri gelmiş ve Mecliste buna şiddetle karşı çıkılmıştı.⁷⁶⁵

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, daha önce de Avrupalılar ile barış görüşmeleri yapıldığı ancak bu sefer Sevr gibi tazyik altında değil, Avrupalıların davet ettiği bir görüşmenin gerçekleştiğini, dört yıllık süren sıkıntılı savaş sürecinden sonra bu görüşmenin milletin ve ordunun zaferi olduğunu belirtti. Hüseyin Avni Bey geçmişe dönerek, milli hakimiyeti sağlamak için Padişahlığın dahi terk

---

⁷⁶² Aydemir, a.g.e., C. II, s. 118.

⁷⁶³ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım, Milli Mücadele**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s. 320.; Mehmet Akif Tural, "*Barış İçinde Cumhuriyet'e*", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.414-415.

⁷⁶⁴ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 103.

⁷⁶⁵ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D. I, C. IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 76-103.

edildiğini şu sözleriyle hatırlattı: "...biz Kuvayı Milliye Teşkilatı yaparken karşımızda Yunanlılar yoktu ve biz Yunan harbi için hazırlanmış değildik. İstiklali millimize, hakimiyeti milliyemizin esasına tecavüz vuku bulmuştur. Buna sahip olmak için en başta mukaddes tanılan Padişaha bile isyan ederek, telin ederek (lanetleyerek) ledelhace (ihtiyaç görüldüğü zaman) o bedii şehirlere bile veda ederek, İstanbul'dan, Trakya'dan Adana'dan İzmir' den bile elimizi muvakkat (geçici) bir zaman için çektik ve bayrağa yapıştık. Oraların alınmasına koştuk ve aldık. Fena günlerinizi hatırlatacağım arkadaşlar bilmiyorum o kudretli kumandanlar, o katı kalpli insanlar ne oldu da erimiş gibi bir vaziyette çıkıyorlar? Hayret ediyorum..."⁷⁶⁶ sözleriyle

özellikle Lozan'a giden temsil heyeti başkanı İsmet Paşa'yı eleştirdi.

Hüseyin Avni Bey düşmanın Ankara'ya kadar dayandığı sırada, herkesin umudunu yitirdiği sırada Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın harita üzerinde bu millete hayat verdiğini hatırlattı. Bunca fedakarlık karşısında, İngilizlerin düşmanlığının asla unutulmamasını istedi ve Musul meselesinin ertelenme durumuna karşı çıktı.⁷⁶⁷ Yalnız Hüseyin Avni Bey değil diğer milletvekilleri de bundan duydukları rahatsızlıkları dile getirdiler.

Görüldüğü gibi Mecliste muhalefet Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması konusunda İsmet Paşa'yı suçluyordu. Muhalefetin İsmet Paşa'yı eleştirisi ile başlayan konuşmalar sonuçta Mustafa Kemal Paşa üzerinde düğümlenip kalıyordu.⁷⁶⁸ Muhalefetin karşısında elbette Birinci Grup üyeleri sessiz kalmamış, kurtuluş mücadelesi, kurtuluşun mimarı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kararlarının doğruluğu anlatılmıştı. Bunun örneğini 5. gizli içtimada görebiliriz. Meclisin 5. içtiması, dördüncü celsesinde (05.03.1923), Lozan barış müzakerelerinden çıkan maddeler Mecliste bir bir tetkik edilmeye devam edildi. Tetkik sırası 25. maddeye

---

⁷⁶⁶ TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 92.

⁷⁶⁷ TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 93.

⁷⁶⁸ Göze, a.g.e., s. 114-115.

gelmiş, bu madde Türkiye Devleti'nin sınırları dışında bir devletin halkı üzerinde yargı hakkına sahip olmadığını içermekteydi.⁷⁶⁹

Bazı milletvekilleri bu maddeyi Hilafet makamının tüm müslümanları temsil etmesini engelliyor şeklinde yorumlandı ve bu maddeye karşı çıktılar. İcra Vekaleti'nden ise ayrılan memleketlerin mukadderatının kendilerine bırakıldığı, onlara hükmetmek emelinden vazgeçildiği yönünde açıklama geldi. Söz hakkı alan her üye konuyu farklı açıdan ele aldı, bazıları geçmiş tarihi anlattı, bazıları meseleyi Musul'a getirerek önce bu konunun halledilmesini istedi. Bu madde vesilesiyle Musul, Trakya, Adalar, İskenderun meseleleri açıldı ve hepsinin ülke lehine çevrilmesi için önerilerde bulunuldu ve takrirler verildi.⁷⁷⁰

Karahisarışarki Milletvekili Mustafa Bey takririnde Hilafet ve Saltanat meselesine değinerek konuyu ele aldı. Haftalardır süren hararetli barış müzakeresine İcra Vekilleri Heyeti ile Temsil Heyeti'nin gün be gün özenle çalışarak, geleceği en iyi şekilde sağlamaya çalıştıklarını, buna kanaat getirmeyecek hiçbir şahsın olmadığını belirtti. Milli mücadelenin başlama süreci hakkında kısa bir bilgi vererek, milli hakimiyeti sağlamak adına saltanatın kaldırıldığı ve eğer ki barış konferansında taviz verilirse fedakarlıkla ve zorluklarla gelinen noktanın boşa gideceğini anlattı.⁷⁷¹

Mustafa Bey'in "*Yüce Şanımız, necat sebebimiz*" diye andığı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile gösterdiği vatanperverlik ve cesaret ile Ankara'da

---

⁷⁶⁹ TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 115.

⁷⁷⁰ Geniş bilgi için bkz, TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 116-143.

⁷⁷¹ TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 143-144.

toplanmadan önce Hilafet ve Saltanatın kurtarılacağına, vatanın bağımsızlığından başka bir amaç takip edilmeyeceğine yemin edildiğini hatırlattı ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında belirttikleri noktanın bu olduğu, bütün milletin büyük bir kitle halinde birleşerek, gerçek bir azimle ve imanla başladığı cihadın dini ve milli dünyanın takati üzerinde denecek mertebede fedakarlıklar ve kahramanlıklar ile başarıyı elde ettiğini belirtti, bu sonuca varıldığını

ancak Saltanatı koruma durumunun değiştiği şöyle açıkladı: "... iş bu muzafferiyeti fevkalademizin semeratı meşruasını istihsal etmeksizin hasbel beşeriye (insanlık icabı olarak) ihtirasatı şahsiyeye kapılarak Büyük Millet Meclisi meyanında hiç yoktan fitne engiz aleni bir ihtilaf icat ve bu suretle Büyük Millet Meclisinde ve dolayısıyla bütün millet arasında dedikodu yer bularak anifülarz (demin arz edilen) ittifak ve ittihazımızın halelpezir (bozulucu) olduğunu evvela 1 Teşrinisani 1338 (1 Kasım 1922) tarihli hilafet ve saltanat hakkındaki kararımızla ve badehu matbuat ve resmi nutuklarımızla düşmanlarımıza ilan edişimiz muzaferiyetten maksut olan istiklalimizin husulüne mümaneat (engellemek) için bir setti ahenin (kesin sınırların) teşkil ettiğine inanmak ve bu manayı izale için tedaibiri saibe (hedefe yönelik tedbirler) ittihaz eylemek mecburiyetindeyiz.

*Şayet bu hakikat inkar edilerek bu dahili bir muameledir, bunun harice suitesiri yoktur gibi avamfiribane (halkı avlayan) ihtirasat ve ifalattan (istek ve işlerden) feragat etmez isek bu zihniyeti cedide ile bin teşkilatı esasiye kanunu yapsak yalnız İstanbul, Trakya, İskenderun, Musul değil; euzübillah bütün Türkiye'mizin elden çıktığını ve hakimiyeti milliyemizin yerinde yeller estiğini yakinen göreceğimizden emin olunuz."*⁷⁷²

Mustafa Bey ayrıca Hilafet ve Saltanat hakkında, barış arifesinde olumsuz

sözlerin sarf edilmesine şu sözleriyle karşı çıktı: "...Efendiler; geldiğimiz günden beri bilittifak Gazii şehir Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin halife makamına ikat ve bunu teyiden teşkilatı esasiye kanunumuzu da tanzim ve mevki meriyete vaz eyleyerek harfiyen tatbikine sarfı mesai eylerken, badessulh düşünülmesi lazım gelen hilafet ve saltanat meselesini mal bulmuş mağribi gibi ortaya atmak ve uğurda matbuan ve resmi nutuklarla kanlar püskürmek doğru mudur?"⁷⁷³

Mustafa Bey Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki esasların yeni icat olunmuş bir şey olmadığı, 1300 seneden beri yüce İslam milletinin hukuku şer'iyelerin

---

⁷⁷² TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 144.

⁷⁷³ gös. yer

cümlesinden olduğunu belirtti. Bu esasların hepsinin birçok ihtilallerde milyonlarca insan kanı döküldükten sonra oluştuğunu, bu esasların milletin hakimiyeti sağlamak ve bütün fertlere verilecek bütün resmi vazifelerin tespiti ile adaletin temininden ibaret olduğunu açıkladı. Milletin kayıtsız şartsız hakim durumunda bulunmasının şüphe götürmeyeceğini belirtti ancak " *milletin bu hakimiyetini bizzat ve bilfiil tecelli ettirmesi muhal olup (mümkün olmayan) ancak teşkilatı esasiye kanunumuzun ikinci maddesinden 9'uncu maddesine kadar olan icmali ruhi ahkâmınca mükemmel ve adil bir hükümet manzumesinin sahai arayış husul olması ve bila kayıt ve şart hakimiyeti milliyenin adilane bir suretle tecelli ettirilmesi zaruridir.*" dedi. Bu meşru esaslara memleket içerisinde ve dışarıda muhalefet edecek bir müslümanın düşünülmediği, yalnız müzakerelerde görüşülen meselelerin tek tek açıklanmasını istemek özellikle Musul meselesine açıklık getirilmesini isteme gibi ihtilafların, Türkiye'nin doğu esaslarına değil, hükümet şekline ait cahiliye devrinden kalma

ihtilaf olduğunu belirtti ve sözlerine şu şekilde devam etti: "*...bu ihtilafat bir kelime ile ihtisar olunabilir. O da; «Reisi Hükümet Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri mi, yoksa Halife; Abdul Mecit Hazretleri midir?» Biz bu hakikati ihtilafı her ne kadar irtica namı tahtında vesilei tehdit etsek ve bu uğurda Fransa İhtilali kebirinden azim kanlar akıtsak yine takdiri hüda ne ise yerini bulacak ve nihayet millet hakimiyetini isbat edecektir.*"⁷⁷⁴ Bu sözleri kimsenin dillendirmediği ancak

saltanatın kaldırılışı ve Abdülmecit'in halife seçilmesinden beri Mecliste tartışmalara sebep olan konuydu. "*Hükümet Başkanı; Gazi Mustafa Kemal Paşa mı? yoksa Abdülmecit Efendi mi?*" sorusu özellikle Abdülmecit'i devlet başkanı yapmak isteyenlere karşı verilmiş açık bir cevaptı. Bu durumda kimse çıkıp da Abdülmecit'in taraftarlığını savunamazdı, dolayısıyla bu dakikalar İkinci Grup üyelerinin sessiz kaldıkları dakikalardı.

Mustafa Bey, Lozan'da bütün başarıların sonuçlarının alınmasına engel olan sebebini bu ihtilafa bağladı. Üç maddelik teklifinde ise Teşkilatı Esasiye Kanunu'na

---

⁷⁷⁴ gös. yer

karşı, milli hakimiyeti noktasında kanun maddesinin tadil edilmesi için Encümen toplanmasını istedi. Misakı milli haricinde maddeleri ihtiva eden bir barışın kabul edilmeyeceğini belirtti. Bu oturum verilen diğer takrirlerin okunması ile sona erdi.⁷⁷⁵

Muhalefet, barış konusunu son derece tutkularına alet etmekte, basın da bu tutkuyu ateşli ve candan desteklemekteydi. Meselenin Gazi Mustafa Kemal Paşa'da düğümlemesi sonucunda Paşa, bir açıklama yaptı ve bütün sesler kesildi (6. içtima, altıncı celse, 06.03.1923). Lozan barış heyetinin İcra Vekilleri Heyeti'nin (Bakanlar Kurulu'nun) verdiği talimatlar dışına çıkmadığı, heyetten İcra Vekilleri'nin sorumlu olduğu ve Meclise karşı da İcra Vekilleri'nin sorumlu olduğunu belirtti. İcra Vekilleri'nin cevaplarının beğenilmediği takdirde, yeni talimat verebileceğini ancak ayrıntılar ile uğraşmayacağını anlattı. Meclis tartışmaları uzun görüşmelerden sonra 6 Mart'ta sona erdi ve karar bir tebliğ ile açıklandı. Kararda; müttefik barış tasarısının olduğu gibi kabul edilmediği, çok önemli olan Musul sorununun en kısa zamanda çözülmesi gerektiği belirtildi ve mali ve idari sorunlarda yaşama hakkı ve bağımsızlığın sağlanması koşulu ile barış girişimlerini sürdürmek üzere İcra Vekilleri'ne yetki verildiği açıklandı. Böylece hem bütün milletvekilleri barış hakkında düşündüklerini ifade ettiler hem de barış heyetine güven bildirilmiş oldu.⁷⁷⁶

Alınan kararlar göre 8 Mart 1923'de İtilaf Devletleri'ne Türkiye'nin barış şartlarını içeren bir nota verildi. Buna verilen cevaplardan sonra Lozan

---

⁷⁷⁵ TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 144-147.

⁷⁷⁶ Göze, a.g.e., s. 115.; TBMM GCZ, D. I, C. IV, s. 173-174, 181,189-190.

Konferansı'nın tekrar toplanmasına karar verilmiş, Türk heyeti 18 Nisan 1923 günü Lozan'a hareket etmişti.⁷⁷⁷

---

⁷⁷⁷ İnan, **Türk Devrimi...**, s. 103.

III. BÖLÜM

YENİ DÖNEMDE HİLAFETİN SORUN OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

3.1. İKİNCİ MECLİS SEÇİMİ VE MİLLİ HAKİMİYETİN

VURGULANMASI

3.1.1. Seçimlerin Yenilenmesi ve Halk Partisi'nin Kuruluşu

TBMM'nin 1923 Şubat ve Mart aylarındaki karışık ruh durumu gerçekten dikkate alınmaya değer bir hal almıştı. Mecliste, özellikle Lozan meselesi görüşmelerinde milletvekillerin hepsi ayakta, başkan dinlenilmemekteydi. Hele kürsünün arkasındaki taraftarlar kontrol edemedikleri bir hiddet ve şiddet seli içerisindeydiler. En sağduyulu, soğukkanlı vekiller dahi üzüntülerini, kızgınlıklarını açığa vurmaktan kendini alamıyordu. Gelişmeler, Meclisin görev yapamayacak hale geldiğini göstermekteydi. Bu durumda Meclis yenilenmedikçe ulusun ve yurdun ağır sorumluluk gerektiren işlerinin yerine getirilebilmesi oldukça güç görünüyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa, yaşananlar sonucu Meclisin yenilenmesi gerektiğine kesinlikle inanmaktaydı ve Mart aylarının sonlarında Başvekil Rauf Bey'e İcra Vekilleri Heyetini toplamasını istedi. Kendisinin de katıldığı bu toplantıda Meclisin yenilenmesini teklif etti ve kısa bir tartışmadan sonra görüş birliğine varıldı. Yine aynı gece Anadolu ve Müdafaa-ı Hukuk Grubu Yönetim Kurulu ile de görüşen Paşa, ertesi güne kadar süren görüşmeler ve tartışmalar sonucunda kurul ile anlaşmıştı. Mecliste seçim konusu 1 Nisan 1923'te müzakere edildi. Bu müzakerede anayasadan Saltanat ve Hilafete dair ekte bulunan maddenin kalkmasına yönelik girişimler de

vardı. Öte yandan yeni seçimin milletvekilleri tarafından kabul edilmesi Meclisin kendinde beliren hastalığı kabul ettiğini göstermekteydi.⁷⁷⁸

Meclisin 15. içtima, ikinci celsesinde (01.04.1923), Aydın Milletvekili Esat Efendi ile 120 arkadaşının, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na eklenen maddesinin (madde-i münferide) kaldırılmasına⁷⁷⁹ ve seçimin yenilenmesine dair kanun teklifi açıklandı.⁷⁸⁰

Öncelikle 120 milletvekilinin imzası olan tahrir okundu. Tahrirde, dış devletler ile yapılan barış görüşmelerinin ayrıntıları verildi. Bu esnada hem içerde hem dışarıda milletin sözünü, milletin kendi kendini yeniden takviye etmesi belirtildi. TBMM'nin barış görüşmelerinde ve neticesinde alacağı kararın geçerli olacağı, bu kararların yerine getirilmesi için seçimin yenilenmesinde milletin genel oyunun alınması teklif edildi. Üç yıl önce Meclis toplandığında gücünü, kudretini millettten aldığı, barış arifesinde de bu kuvvete başvurulduğu açıklandı. Ancak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda madde-i münferidenin bu ihtiyacı karşılamadığından kaldırılması ve bunun müzakeresi teklif edildi.⁷⁸¹

---

⁷⁷⁸ **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 968-969.; 5 Mart 1923 gizli oturum, milletvekillerinin sınırlarına hakim olamadıkları, tartışmaların ayyuka çıktığı ve Meclis Başkanı'nın vekilleri zapt edemediği oturumdu. Başkanlık mevkiinde Ali Fuat Paşa vardı. Milletvekilleri kontrol edemedikleri şiddet ve hiddet içerisinde bağırıp çağırıyorlardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa da oturumun gizli olmasından dolayı, Meclisin emniyet kuvvetini çağırıp kavgaya müdahale ettiremezdi. Meclis Başkanı Ali Fuat Paşa elindeki çanı beyhude çalıp duruyordu. Meclisi bu hava içerisindeyken, çok fena görüntülere sahne olacakken elindeki çanı iki tarafın arasına fırlattı ve garip bir gürültüyle döşemelere çarpmış ve vekillerin ayakları altında yuvarlandı. Milletvekillerinin durulup, aralanır gibi olduğu bu ortamda Meclis Başkanı sesinin son gücü ile herkesi yerine oturmaya davet etti. Bu oturumdan bir sonuç çıkmayacağını herkes anlamıştı. Müzakerenin kafi olduğuna dair tahrir verildi ve kabul edilip müzakere sona erdi. Herkesin anladığı bir başka şey daha vardı; sona eren sadece gizli oturum değil, Birinci Millet Meclisi'nin tarihi hayatıydı. Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 81.

⁷⁷⁹ Madde-i Münferide: Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayenin husulüne değin şeraiti atıye dairesinde müstemirren intikat (tenkit) eder." **TBMM ZC**, D. I, C. III, s. 505.

⁷⁸⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. XXVIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 283.

⁷⁸¹ gös. yer

Ardından Teşkilatı Esasiye Kanunu "20 Kanunusani 1337 (20 Ocak 1921) tarihli madde-i münferide mülğadır (kaldırılmıştır)." şeklinde kanun maddesi okundu.

Bu kanun teklifi oya sunulup kabul edildi.⁷⁸²

Seçimin yapılmasına her milletvekili katıldı; ancak madde-i münferide'nin kaldırılmasına bazı grup milletvekili karşı çıktı, bu maddenin diğer maddelere etkisinin olmadığı iddia edildi. Tamamen kaldırılması değil, değiştirilmesi yönünde yorumlar geldi.⁷⁸³

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, seçimi onayladı ve sözü şahıs hakimiyetine getirerek şu sözleriyle eski döneme gönderme yaptı: "*Efendiler, meşrutiyetin bahşettiği hakların, en mümtazı, tabii hakkı intihaptır (seçimdir). Bir kimse inadına musallat olarak ben bilakayı ve şart devam edeceğim derse müstebittir, beladır. Allah böyle bir belayı bize bir daha nasip etmesin. Temenni ederim ki, bu memlekette intihapsız bir fert, bir söz söylemek liyakatini kendisinde görmesin ve bu hali Allah bize de gösterecektir...*"

Hüseyin Avni Bey milletin oy kullanmasının en doğal hakkı olduğunu ancak bu seçimin ne suretle yapılacağını şu şekilde sorguladı: "*...Yine eski Saltanat devrinin bir nevi reyiyile, daha doğrusu yarım reyiyile, Hükümet reyiyile gelen mebuslar gönderecekse o da nafiledir. Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni bir inkılap yapıyorsa ortada bir İntihap Kanunu var...*" Sonrasında öncelikle bu kanunun tadil edilmesi gerektiğini söyledi. Diğer bir meseleyi de şu sözleri ile anlattı: "*İkinci mesele efendiler; kaç Mebus gelecektir? Rica ederim. Biz doksan dört tarihinden beri hiç terakki etmedik mi? Nasıl sultanların tasallutundan (musallat olmalar) azade olduysak, milleti de bizim tasallutumuzdan halas etmeye hakkımız yok mu? Artık onu Heyeti Celile bilir. Şu şekilde intihap cereyan edecek. Hükümetin müdahalesi ya olacak veya olmayacak.*"⁷⁸⁴

---

⁷⁸² TBMM ZC, D. I, C. XXVIII, s. 283, 286.

⁷⁸³ TBMM ZC, D. I, C. XXVIII, s. 286.

⁷⁸⁴ TBMM ZC, D. I, C. XXVIII, s. 287.

Müzakere sonunda takrirler verildi, seçimin yapılması kararı oy çokluğuyla kabul edildi.⁷⁸⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa oylama yapıldıktan sonra kısa bir konuşma yaptı ve milletin üç buçuk dört seneden beri fedakarlıkla ve kahramanlıkla eline aldığı hakimiyetini bu güne kadar en iyi şekilde kullanarak vatani için menfaatli sonuçlar çıkardığını, Meclisin aldığı karar ile milletin olgunluğunu bir kat daha artırdığını ve bunu tüm dünyaya ilan ettiğini belirtti. Yeni Türk Devleti ruhunun "*Hakimiyeti Milliye*" olduğu ve bu hakimiyeti kayıtsız şartsız elinde tuttuğunu ifade etti.⁷⁸⁶

Yeri geldiği sırada ihmal edilmeden yinelenen saltanatın, artık yeri olmadığını Paşa burada da şu şekilde belirtti: "...*Türkiye Devletinde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacdar (padişah) yoktur, diktatör yoktur. Tacdar yoktur ve olmayacaktır! Çünkü olamaz...*" Paşa, Hükümeti hep bu konudan eleştiren Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'e "*Burası ona müsait değildir.*" dedi. Paşa, milletin refahını ve geleceğini temin için Meclisin bu kararı verdiğini ve bu karara sahip olan Heyeti Ali'nin (Meclisin) tebrik ve takdir edilmeye şayan olduğunu, Heyeti Ali içerisinde bulunmaktan gurur ve mutluluk duyduğunu belirtti.

Meclisin 17. içtiması, birinci celsesinde (03.04.1923) Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey'in, İntihab (Seçim) Kanunu'nun tadili hakkında kanun teklifi ve Kanunu Esasi Encümeni mazbatası açıklandı. Hakimiyetin hükümdara ait olduğu dönemlerde çıkarılan Kanunu Esasi ile neşredilen ve (93) Meşrutiyetinde kitap haline getirilen İntihab Kanunu'nun milli iradenin tecellisine engel olan kayıt ve

---

⁷⁸⁵ TBMM ZC, D. I, C. XXVIII, s. 287-293.

⁷⁸⁶ TBMM ZC, D. I, C. XXVIII, s. 293.

şartlarından dolayı Teşkilatı Esasiye Kanunu'na uygun ve yeni bir kanun çıkarılana kadar maddelerinin tadili teklif edildi.⁷⁸⁷

Maddeler okundu ve üzerinde uzun uzun müzakere gerçekleştirildi. Kanun tasarısında 8. Madde kanunun Büyük Millet Meclisi tarafından icra edileceği şeklindeydi. Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey Büyük Millet Meclisi'nin başına icrayı yerine getirmek üzere İcra Vekilleri ifadesinin konulmasını istedi. Maddenin eski halini hatırlatmasıyla bazı tepkiler geldi ve milletvekilleri arasında küçük bir tartışmaları yaşandı:

"Refik Şevket Bey — (Saruhan)...O kanunun nihayetindeki maddede hangi Nazır veyahut Vekil tarafından icra edileceği gösterilmiştir. (O eskidir sadaları), (Padişahlıktan kalma sesleri)

Nafiz Bey (Canik) — O eski sistemdir.

Mehmed Şükrü Bey (Karahisarlı Sahib) — Biz o sistemi çoktan yıktık. O padişahlık zamanına ait bir kanundur."⁷⁸⁸

Müzakere sonunda 8. Madde için farklı öneriler sunan takrirler verildi. Bunlar; İntihab Kanunu'nun Büyük Millet Meclisi tarafından, Heyet-i Vekile tarafından son olarak da İcra Vekilleri tarafından icra edilmesi önerileriydi. Oylama sonucunda *"İcra Vekilleri memurdur"* takriri kabul edildi. Kanun genel olarak ta 157 kişinin katıldığı oylamada 8 ret, 4 çekimser, 145 oy ile kabul gördü. Bu kanun örneğinde görüldüğü gibi eski döneme ait bütün oluşumlar, usuller sırası geldikçe bir bir kaldırılıyordu.

---

⁷⁸⁷ TBMM ZC, D. I, C. XXVIII, s. 322-323.

⁷⁸⁸ TBMM ZC, D. I, C. XXVIII, s. 343-344.

Seçim gerçekleştirilmesi konusu Mecliste halledilmişti. Mustafa Kemal Paşa şimdi siyasal mücadelenin gelecek evrelerine hazırlanıyordu. En baştaki ihtiyacı siyasal örgüttü. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti milli mücadele döneminde büyük yararlılıklar göstermişti fakat bağımsızlığını eline almış bir devlet için artık yetersizdi. Mustafa Kemal Paşa bu cemiyeti gerçek bir siyasi partiye çevirmek için düğmeye bastı. 7 Aralık 1922'de Halk Fırkası (Partisi) adında partinin teşkili hakkında basına ilk bildiri yayınladı. Halk Fırkası saltanatçı ve hilafetçilere karşı milli egemenliği savunanların partisiydi. 8 Nisan 1923'te partinin programını belirleyen dokuz ümdelelik bir bildiri yayınladı. Bu bildiri de egemenlik, hükümet ve saltanatın kaldırılışından bahsediyor, özellikle de mali ve idari birçok reformlar çiziyordu.⁷⁸⁹ Yalnız Cumhuriyetin ilan edileceği ve Hilafetin kaldırılacağı bu programa alınmamıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa gericilerin milleti yanıltacağını düşündüğünden programa bu sorunları yazmayı uygun bulmamıştı.⁷⁹⁰ Düşünülen reformlar kademeli olarak gerçekleştirilecekti, böyle bir programın hayata geçirilebilmesi için Meclisin yenilenmesi şarttı.⁷⁹¹

Yeni seçimde adaylar önce Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya başvuracaklar, sonra adaylar belirlenecek ve zamanı geldiğinde parti adına, Paşa tarafından açıklanacaktı. Bu yöntemin izlenmesinin sebebi, yapılacak seçimlerde milleti aldatarak çeşitli amaçlarla milletvekili olmaya çalışacak pek çok kişinin bulunmasıydı. Bütün yurt yayınlanan ilkeleri kabul etmiş, böylece Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına muhalefet gösterecek milletvekillerinin milletçe seçilmelerine imkan kalmadığı

---

⁷⁸⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 259.; Geniş bilgi için bkz, Tunçay, **a.g.e.**, s. 354.

⁷⁹⁰ Göze, **a.g.e.**, s. 116.

⁷⁹¹ Keskin, **a.g.e.**, s. 97.

anlaşılmıştı. Ne var ki, bağımsız olarak katıldıkları takdirde seçimlerde başarı sağlayamayacaklarını anlayan bazı kişiler parti ilkelerini kabul etmiş gibi görünüp, Meclise girmeyi başaracaklardı. Bunların, İkinci Meclisin çalışmalarına başladıktan sonra gerçek yüzleri ortaya çıkacaktı.⁷⁹²

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan'da seçimleri yürütmek üzere bir de seçim kurulu oluşturulmasını teklif etmiş, bu da kabul edilmişti. Seçim kurulu ilk olarak 10 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanmış, seçim bitene kadar çalışmalarına devam etmişti. Mustafa Kemal Paşa seçimler sırasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası Başkanı olarak seçimlerle bizzat ilgilenmişti.⁷⁹³

Üç yıldan sonra Büyük Millet Meclisi genel seçime gitmek için 16 Nisan'da kendi kendini feshetmişti. Temmuz'da yapılan seçimler ile 11 Ağustos 1923'te 287 üyeli yeni bir Meclis oluşmuştu.⁷⁹⁴ Türk milleti, Birinci Mecliste bulunan İkinci Grubun muhalif üyelerini önemli bir kısmını Meclis dışında bırakmıştı. Milletvekillerinin büyük çoğunluğu Müdafaa-ı Hukuk Grubu ve Halk Fırkası adayı olarak Meclise gelmişti. Meclisi bir tarafta halkçı, diğer tarafta Saltanat ve Hilafet yanlıları olmak üzere iki grup oluşturmaktaydı. Bu Meclis seçmen esaslı olmayan Birinci Meclisin yapısı, fikir gruplarının oluşmasından çok, başka ölçütlerle öne çıkan kişilerin ağırlıklarını taşıyordu: Din adamlığı, subaylık, tanınmış ediplik veya

---

⁷⁹² Göze, **a.g.e.**, s. 111-118.; **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 970-9714.; 1923 seçimlerinde muhalefetin tasfiyesi hakkında bkz, Demirel, "*Birinci Mecliste İktidar...*", s. 308-311.

⁷⁹³ Halk Fırkası ile Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti henüz birleştirilmemişti. Cemiyetin İstiklal Mücadelesinde Türk tarihine kazandırdığı itibar ve şöhret çok geniştir, buna karşılık memleketin her tarafında henüz adı duyulmamış, resmi işlemleri tamamlanmamış Halk Partisi ile birleştirilmesi o zaman için uygun bulunmamıştı.

İkinci Meclis açılıp çalışmalarına başladıktan sonra 9 Eylül 1923 tarihinde Cemiyetler Kanunu'na göre Halk Fırkası resmi olarak kuruluşunu tamamlamıştır. Aynı gün oybirliğiyle alınan kararla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştüğü ilan edilmiştir. Tural, **a.g.m.**, s. 419-421.

⁷⁹⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 260.

gazetecilik. Genel itibariyle tarihçiler bu Meclisin "*inkılapçı bir meclis*" olduğunu savunmaktadırlar.⁷⁹⁵

TBMM ikinci seçim dönemi önemli bir geçiş dönemine rastlamıştı. Lozan'da konferans tekrar 23 Nisan'da başladı ve 24 Temmuz'a kadar sürdü. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Türk zaferinin tescili olan bu antlaşma Meclis tarafından 24 Ağustos 1923'te kabul edildi. Lozan Barışı, Türkiye'nin bağımsızlığını getirdi. Türkiye'ye Misak-ı Milli sınırlarını sağladı.⁷⁹⁶ Lozan Barış Antlaşması'nda bütün sorunlar çözümlenmiş değildi. Çözümeyen konulardan bir tanesi de Osmanlı genel borçlar sorunuydu. Bu Mecliste gündeme sık sık getirilecekti, fakat muhalefetin Hilafeti saltanata dönüştürme çabaları sırasında bu konuyu ele almak bir tarafa, borçların Saltanat idaresindeki harcamalardan kaynaklandığını belirtmek ayrı bir önem taşıyordu.

Meclisin 7. içtması, üçüncü celsesinde (21.08.1923), Düyunu Umumiye-i Osmaniye (Osmanlı Genel Borçlar İdaresi) borçlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletlere paylaşılma konusu sık sık yinelendi. Borçların Osmanlıdan ayrılan devletlerin yanı sıra saltanat idaresindeki israflardan kaynaklandığı belirtildi.⁷⁹⁷

Hariciye Encümeni mazbatasında; "*...Bir taraftan mütemadi ve mütaakıp (süren ve takip eden) hatiatı siyasiye ve muhaberat (hatalı siyaset ve haberleşmeler), diğer taraftan saray ve saltanata ait israfat yüzünden birike birike mühim bir kütlei yekun teşkil eden bu düyun Hükümeti salife (eski hükümet) tarafından milletimizin duşu tahmiline (omzuna) yükletilen ve tasfiyei hesabı (hesabı kapatma) neslimize*

---

⁷⁹⁵ Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 90-93.; Tural, **a.g.m.**, s. 419.

⁷⁹⁶ Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 119-126. Geniş bilgi için bkz, Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 290-355.

⁷⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. II, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 214.

düşen gaflet senelerinin mirası seyyiatından (kötülük mirasının) başlıcasıdır..." şeklinde bu durum açıklandı.⁷⁹⁸

Ayrıca yeni kurulan, ağır savaşlardan çıkmış Türkiye'nin maliyete önem vermesi, bu konuda hassas olması son derece anlaşılırdı ve zaten kendisine ait olmayan borçlara karşı çıkması haklılığının diğer boyutuydu.

3.1.2. İkinci Kez Meclis Başkanı Seçilen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 2 Ağustos 1923 Perşembe günü açılmıştı. Fakat çoğunluk bulunmadığı için toplantı tatil edilmişti. 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü saat 13.36'da İkinci Dönem TBMM ilk toplantısını yapmıştı. Meclisin en yaşlısı olan İstanbul Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey toplantıyı açmış, geçici başkan seçerek görevi devretmişti. Geçici başkan olarak Ankara Milletvekili Ali Fuat Bey seçilmiş, yemin ederek milletvekillerinin göreve başlamaları gerektiğini, ancak yemin metninin bulunmadığını belirtmişti. Milletvekillerinin and içme töreninde Birinci Mecliste "*Saltanat ve Hilafetin kurtuluşu*" için çalışılacağı üzere and içildiği, Bilecik Milletvekili Dr. Fikret Bey'in verdiği karar kabul edilerek and "*vatan ve milletin esenliğinden ve mutluluğundan başka bir amaç gütmeyeceğime ve milletin kayıtsız, şartsız egemenliği esasına bağlı kalacağıma*" şeklinde içilmişti.⁷⁹⁹

Meclisin 3. içtması, birinci celsesinde (13.08.1923), Divanı Riyaset (Meclis Başkanlığı) seçimi yapıldı ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ikinci kez seçildi. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olarak da

---

⁷⁹⁸ gös. yer

⁷⁹⁹ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 36.; Tural, a.g.m., s. 420.

Fethi Bey seçilmişti. Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine konuşma yaptı. Meclisin yeni dönemini kutlayarak, bu dönemin Türkiye Devleti tarihinde önemli bir döneme tesadüf ettiğini belirtti. Dört senelik İstiklal Mücadelesi'nin şanına yakışır bir barış ile neticelendiğini açıkladı. Lozan'da imzalanan barış antlaşmasının Mecliste tasdik edilmesinden sonra daha tek ve hür çalışma sahasına girileceğini dile getirdi.⁸⁰⁰

Gazi Mustafa Kemal Paşa bütün kederlerin, acıların savaşın ve zafer huzurunun milletle beraber yaşandığını herkesin etraflı olarak bilindiğini ifade etti. Bu tafsilatı Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetin kurulmasına kadar geçen süre, ilk Meclisin geçirdiği seneler ve yeni Meclisin dahil olmak üzere üç kısma bölerek özetlemek ve anlatmak istediğini, sona eren, batan sözleriyle andığı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve onun son büyük hadisesi olan Birinci Dünya Savaşı'ndan bahsetmeyi gerekli bulduğunu söyledi.⁸⁰¹

Gazi Mustafa Kemal Paşa öncelikle Mondros Mütarekesi ile ilk Meclisin kurulduğu zamana kadar geçen süreci ve o dönemlerde Padişah-Halifenin hangi tavırda olduğunu anlatmaya başladı. Bu dönemin bir milletin şeref ve haysiyetine yapılan en ağır tecavüzün gerçekleştirildiği feci maceralar ile dolu olduğunu, Osmanlı ile müttefikler arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz, İtalyan ve Fransızların ülkeyi param parça ettiklerini, Türk namı adı altında ne varsa her şeye tecavüz edildiğini belirtti. Paşa, bu esnada ihanet içerisinde olan Padişahı menfaatinden başka hiçbir şey düşünmediği yönünde şu sözleri ile eleştirdi:

---

⁸⁰⁰ TBMM ZC, D. II, C. I, s. 36.

⁸⁰¹ TBMM ZC, D. II, C. I, s. 37.

"...Türklüğün vicdanı müthiş bir imtihan karşısında kaldı. Bu nihayeti gelmeyen tecavüzatın vasıl olacağı neticeyi, bu neticenin fecaatini (yürekler acısı durumunu) idrak etmemek mümkün değildi. Talihin ve ananın sevki ve vatanın tahtı şehametinde (vatan tahtında) oturan Osmanlı Padişahı ve Halife ve onun Hükümeti ise yalnız şahsi ve hasis (alçak) menfaatlerini temin için tamamıyla düşmanlara teslimi nefis eylemişti (kendilerini düşmanlara teslim etmişlerdi)... Vatana hıyanet hususunda onlara peyrev olmuştu (uymuşlardı)..."⁸⁰²

Gazi Mustafa Kemal Paşa o dönemde ölüm ya da esaretten birini tercih etmek durumunda kaldığı ve dünyada hiçbir milletin karşı karşıya bulunmadığı müşkülât

ile mücadele etmek lazım geldiği ve kongrelerin toplandığı sırada *"...Efendiler! Şayani dikkat bir ciddiyet ve şümül kesbeden (genişlik kazanan) bu mesai, düşmanların, bilhassa Padişah ve Halife olan zatın mukabil tedbirini intac etti (ortaya çıkardı). Harekatı Milliye müteşebbisleri hakkında takibat emirleri verildi. Tenkil (ortadan kaldırma) tedbirinin tatbikatı fiiliyesine geçildi. Düşmanlar karşısında aciz ve zilleti (alçaklığı) kabul eden Saray ve Hükümeti bütün bakıyei şevketiyle, bütün vesaiti sefilesiyle (bütün alçak davranışlarıyla) intihabı milliyi öldürmek, hakkına ve namusuna tecavüz edenler aleyhinde milleti mücahededen (kendisini korumasından) menetmek istiyor, memleketi parçalamak için düşmana piştarlık (öncülük) ediyordu..."⁸⁰³* sözleriyle Padişahın engellemelerine kızgınlığını dile getirdi. Buna karşılık Paşa, Sivas Kongresi'ni gerçekleştirenlerin azmi ve millete kuvvetli bağlılığıyla çalışmalarına devam ettiğini, *"Sarayın ve Hükümetin vatan ve millet aleyhine müteveccih (yönelmiş) bütün bu cinayetine rağmen millet yine Padişah ve Halifeyi kurtarmak ve Osmanlı Devletini ihya etmek için tam bir hulus (içtenlik) ile çalıştı ve intihab edilen mebusların Osmanlı Hükümetinin kanunları dairesinde içtimasını temin ile iktifa etti (yetindi)." ⁸⁰⁴* sözleriyle de Saray ve

Hükümetin tüm ihanetlerine rağmen ve bağımsız bir çalışmanın yürütülmeyeceği bilindiği halde maalesef İstanbul'da Meclis kurulduğunu ve vekillerin seçildiğini belirtti.

Gazi Mustafa Kemal Paşa düşmanlarca ve Babialice Anadolu'daki milli heyecanın bu şekilde teskin edilip sonra felaketlerin yeniden başlayacağına inandıklarını ancak Anadolu'da gerçekleri görenlerin düşmanlarıyla savaşmaya

---

⁸⁰² gös. yer

⁸⁰³ TBMM ZC, D. II, C. I, s. 37-38.

⁸⁰⁴ gös. yer

devam ettiklerini böylece Anadolu'nun giderek kuvvet bulduğu ifade etti. Meclisin müsait olmayan durumlar içerisinde çalışmasına devam ettiğini bu durumun düşmanlar tarafından uygun görülmemesinden dolayı İstanbul'u 16 Mart 1920'de işgal ettiklerini, Osmanlı Devleti'ne fiilen son verdiklerini açıkladı. Bu sırada artık Osmanlı Devleti'ni kurtarmanın, bu sayede vatanı kurtarmanın ve milletin bağımsızlığını sağlama ümidinin tamamen ortadan kalkmış olması ve milli bir Meclisin toplanmasının zorunlu bir hale gelmesi ile 23 Nisan 1920'de Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplandığını söyledi. Yine bunların karşısında

Padişahın ihanet belgesi olan Sevr'i hatırlatarak şöyle dedi: "...Anadolu'da yeniden Milli bir Devletin kurulması milletimizin rüşt kiyasetini (olgunluğa ulaştığını) gösteren şayanı takdir bir eseri intibah idi. Fakat düşmanlarla beraber Padişah ve Halife olan zat, bundan memnun olmadı. Paris'te imza ettikleri Sevr Muahedesini cebren (zorla) millete kabul ettirmek için müşterek tedabir aldılar. Anadolu'nun milli heyecanlarını bastırmak için müracaat olunmadık şeytanet bırakmadılar.

Bir taraftan dini siyasete alet ittihaz ederek Anadolu mücahitlerini idama mahkum ettiler... Ahaliyi mahut (bilinen) fetvalarla mukateleye (birbirini öldürmeye) teşvik eylediler. Bir taraftan da bazı pespayelerin ceplerini doldurarak Kuvayı İnzibatiye veya Hilafet ordusu namıyla üzerimize saldırdılar. Saf ve masum halkı birçok tasniat (yalanlar) ile işgal ederek (aldatarak) dahilde yer yer isyan ateşleri yaktırdılar..."⁸⁰⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa Birinci Meclisin memleketi düşmanlardan kurtarmak için memleketin her köşesinde zorluklarla savaşlar yaptığı ve milli ordunun daha ilk kurulduğu yıllarda büyük ve kıymetli hizmetlerinin, daima milletin hatırında kalacağı ve minnet ve şükranla anacağını belirtti. Meclisin bu hizmetlerinin yanı sıra Türkiye Devleti'nin yapısını tesis ettiğini ve sağlamlaştırdığını dile getirdi. Bu meclisin dört senenin hesapları değil, dört yüz senenin kötü, fena, sıkıntılı mirasının giderilmeye çalışıldığını belirtti: "...*Hakikaten Osmanlı İmparatorluğu en haşmetli, azametli ve kuvvetli devirlerinden itibaren milletin*

---

⁸⁰⁵ gös. yer

*istiklali zararına, menafii hayatiyesi zararına o kadar çok şey feda edilmiş idi ki netice yalnız kendisinin mahv ve münkariz olmasından (bitmesinden) ibaret kalmadı, belki kendinden sonra da memleketin sahibi hakikisi olan milleti ispatı hak ve mevcudiyet için azim müşkülata maruz bıraktı...*⁸⁰⁶

Konuşmasına devam eden Gazi Mustafa Kemal Paşa sorunların zaferle sona erdiğini ve ülkenin her yerinin düşmanlardan kurtarıldığını, Türkiye'nin medeni devletlerin sahip olduğu haklara eriştiğini, bütün bu kazançların elden çıkmaması ve geleceğe emin adımlar atmanın gerekliliğini vurguladı. Öncelikle asayişin sağlanması ve bağımsızlığın sonsuza kadar korunması, dünyaya dostça bakılmasını temenni etti. Savaşlarda vefat etmişlerin ruhuna Fatiha okunmasını istedi ve okundu. Paşa iftihar edilecek bütün başarı sırlarının yeni Türkiye Devleti'nin bünyesinde toplandığı ve eskiye asla benzemediğini şu sözlerle dile getirdi: "...*Filhakika (gerçekten) Türkiye Devletinin, bu yeni müessesenin istinad eylediği (dayandığı) esaslar mahiyet itibariyle kendine takaddüm eden (kendinden önce gelen) tarihi müesseselerin esaslarından başkadır. Bunu bir kelime ile ifade etmek lazım gelirse diyebiliriz ki, yeni Türkiye Devleti bir Halk Devletidir, halkın Devletidir. Müessesatı maziye ise bir şahıs Devleti idi, eşhasın (şahısların) Devleti idi...*"⁸⁰⁷

Geçmişin tahlilini yapan Gazi Mustafa Kemal Paşa, özellikle Saltanat dönemini eleştirmiş, şahıs yönetiminin asla geri gelmeyeceği üstüne basa basa söylemişti. Bu nutuk, Hilafeti saltanata çevirmek, hala eski düzeni geri getirmek isteyenlere İkinci Meclisin oluşumu başında ihtar niteliğinde sayılabılırdi.

---

⁸⁰⁶ TBMM ZC, D. II, C. I, s. 39-40.

⁸⁰⁷ TBMM ZC, D. II, C. I, s. 40-42.

3.1.3. İkinci Büyük Millet Meclisi'nde Hilafet Konusunda Bir Dönüm

Noktası

3.1.3.1. Hilafete Ayrılan Bütçe

Meclisin 25. içtması, birinci celsesinde (25.09.1923), 1923 senesi ikinci altı ayına ait bütçe kanun tasarısı açıklandı. Avans Kanunu olarak adlandırılan bu kanun tasarısında hizmetleri için bütçeden çeşitli yerlere ve "*Zatı Hazreti Hilafetpenahi ve Hanedanı Hilafete*" ödenek ayrılacağı açıklandı.⁸⁰⁸ Müzakeresi bir sonraki içtimada (26 içtima, birinci celse 26.09.1923) gerçekleştirildi. Müzakerede genel itibarıyla bütçede daha önemli vekaletlere, kısımlara ödeneğin az olduğu, buna karşılık faydasız kısımlara gereğinden çok ödenek ayrıldığından yakınıldı. Yakınılan bütçelerden biri de Hilafete ayrılan bütçe idi.⁸⁰⁹

Bu konuda ilk şikayet İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey tarafından

geldi. Yusuf Akçura Bey "...Eğer teferruata girecek olursak birinci maddeye merbut cetvelde, «Zatı Hazreti Hilafetipenahi ve Handanı talhisatı» deniliyor. Buraya verilecek masraf, manevi bazı semerat iktıfat edilebilmek (sonuçlarını toplayabilmek) tasavvuriyle büsbütün gayrimüsmir (verimsiz) denilemez. Fakat burada bu semaratı muhtemeleli mutasavverei müstakbele ve maneviye (gelecekte düşünülülen muhtemel ve manevi faydalar) olsa olsa Zatı Hazreti Hilafetipenahi ile kendisinin mahdut (sınırlı) ailesine aidolabilir. Hanedan denilerek bilmiyorum erkek ve kadın kaç kişi para alacaktır? Bu adamlar, damatlar ve sairelerle beraber oldukça büyük bir küme teşkil eder. Bunlar tufeylidir (asalaktır). Ve bunları böyle iş görmeksizin beslemek kendilerine zarar vermek demektir. Bunlar gürbüz adamlar, iyi yemek yemişler ve maruf bir aileden gelmiş adamlardır. Bunları böyle bir nevi sadakacılığa indirmek hiçbir vakit, iyi bir şey değildir. Bunları eski zamanların hocaları, hacıları gibi besleyip oturtmaktansa bunlar millet içinde bir iş görsünler, herkes gibi kazansınlar ve sailerinin mukabilini (çalışmalarının karşılığını) yesinler ki, kendileri için de ar

⁸⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. II, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 243-245.

⁸⁰⁹ Zatı Hazreti Hilafetipenahi ve Hanedanı Hilafet Bütçesi hakkında bkz, Fahri Çoker, "*Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurt Dışına Çıkarılması*", **Toplumsal Tarih**, S. 66, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999

olan millet sadakasıyla geçinmesinler. Bahusus düşünsünler ki, bu adamları ferih (neşeli) ve fahur (kendini methetme ihtiyatında olan) saraylarında, yalı boylarında işsiz, güçsüz belki zevk ve sefahatle geçindiren çiftçidir. Binaenaleyh kendilerine verilen paranın membaı zavallı çiftçi, fakir köylü, ameledir. Böyle olunca zannediyorum ki Hanedanı Hilafetin bizce o mutasavver (akla gelebilir, tasarlanmış), manevi faydası olan kısmı mahsusundan başkalarını beslemek lüzumu gayri varittir (düşünülmez)..."⁸¹⁰ diyerek hanedana mensup tüm şahıslara olmamakla beraber Hilafete bütçe ayrılmasını uygun gördüğünü açıkladı.

Sadece Halife ve ailesine bütçe ayrılmasını münasip gören Yusuf Akçura Bey'in sözlerine karşılık Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, Hilafetin yerinin belirlendiğini söyledi ve bundan böyle bunun üzerine konuşulmamasını istedi ve

milli egemenliğe bağlılığını şu şekilde vurguladı: "...Sonra efendiler arkadaşlarımızdan biri demin bir noktaya dokundu. O da Hanedanı Hilafet meselesidir. Bendeniz de şu noktaya temas ediyorum. Hanedanı Hilafeti şu muameleye tabi tutulmasın, bu muameleye tabi tutulmasın dediler. Efendiler Türkiye'de bir esas takarrür etmiştir. O da Hakimiyeti Milliyedir. Millet bu Hakimiyeti Milliye esasına bütün imanıyla merbuttur (bağlıdır). Bu memlekette hiçbir zaman ve hiçbir veçhile Hakimiyeti Milliyenin ve Meclisin kuvveti esasına müstenid olan bu büyük idarenin hanedan için tağyirine imkan yoktur ve bütün millet buna azmetmiştir. Ve hiçbir hanedan buna mani olamaz. Binaenaleyh arkadaşlar, arkadaşlarımızdan rica ederim, hanedan şudur, hanedan budur gibi sözler söylemeye lüzum yoktur. Bu millet, İslamiyete olan hürmetinin bir nişanesi olarak o hanedana maaş vermektedir ve millet onlardan İslamiyete ve memlekete sadık kalmaktan başka bir şey beklememektedir..."⁸¹¹

Meclisin 27. içtima, birinci celsesinde (27.09.1923), Hilafet ve hanedana ayrılan bütçe tekrar ele alındı ve İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey hanedana ayrılan bütçeye şöyle bir açıklama getirerek "...Halk Fırkası Nizamnamesinin ikinci maddesinde «Halkçılar hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ilaahirihi (sonuna kadar) fertlerdir.» deniliyor. Acaba bu Nizamnameye muhalif olarak bir hizmet mukabilinde olmaksızın bazı kimselere maaş tahsis etmek muvafık olur mu?"⁸¹² endişesini belirtti.

---

⁸¹⁰ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 292.

⁸¹¹ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 310.

⁸¹² TBMM ZC, D. II, C. II, s. 328.

Yusuf Akçura Bey'in eleştirileri diğer milletvekilleri tarafından destek görmüştü. Ancak Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey bu meselenin genel bütçe içerisinde değil tek başına tetkik edilmek üzere Meclise arz edilmesinin ve 1924 bütçesine bırakılmasının uygun olacağını teklif etti ve bu mevzu kapandı.⁸¹³

3.1.3.2. Yeni Başkent Ankara

Lozan Antlaşması'nın eklerinde belirtilen yurdu boşaltma protokolü⁸¹⁴ uygulandıktan sonra tamamen düşman elinden kurtulan Türkiye'nin bütünlüğü eylemli olarak gerçekleştirmişti. Artık yeni devletin başkentini yasa ile belirlemek gerekiyordu. İstanbul'un başkent olarak kalması savunulduğu gibi Ankara'yı da yeni Türkiye'nin başkenti olarak görmek isteyenler vardı. Bu konuda önceden beri içerde ve dışarda kararsızlıklar görülüyor, basında çeşitli demeçlere, tartışmalara rastlanıyordu. Başta Refet Paşa olmak üzere bazı çevreler İstanbul'un "*payitaht*" yani Padişah tahtının bulunduğu yer olarak kalmasını savunuyordu. Bunu, Ankara'nın iklim, ulaşım araçları, gelişmişlik düzeyi, kuruluş ve örgütler vs. bakımından uygun ve elverişli olmadığı yönündeki görüşleriyle kanıtlamaya

---

⁸¹³ Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1999, s. 165.; **TBMM ZC**, D. II, C. II, s. 328.

⁸¹⁴ Yeni Meclisin ilk büyük siyasi eylemi 23 Ağustos 1923'te Lozan Antlaşması'nı imzalamak olmuştur. Lozan'ın Mecliste kabulünden sonra antlaşma hükümlerinin uygulanması işleri başladı. Türkiye'ye bırakılan yerler Eylül ayında bir bir alınırken, en duygulandırıcı olay İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'u terk edişleri oldu. Antlaşma hükmüne göre altı hafta içerisinde İtilaf askerleri İstanbul'u boşaltacaktı. İstanbul kumandanlığına Salahattin Adil Paşa getirilmişti. 29 Eylül 1923 tarihinde yabancı askerler İstanbul'u terk etmişler, ardından 1 Ekim'de Boğazlar bölgesinin boşaltılmasına dair protokol, Salahattin Adil Paşa ile Müttefik kuvvetlerin başkomutanları tarafından imzalanmıştı. 2 Ekim'de de komutanlar Dolmabahçe Sarayı önünde Türk Bayrağını selamladıktan sonra Adil Paşa'ya veda etmişlerdi. İstanbul artık yabancı işgal askerlerinden tamamen arınmıştı. Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri 6 Ekim'de İstanbul'a girdi. 6 Ekim tarihi İstanbul'un kurtuluş günü kabul ediliyordu çünkü Refet Paşa bir yıl önce bu tarihte İstanbul'a girmişti. Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 135.; Cezmi Eraslan, "*Cumhuriyet'in İlanı*", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 423-424.; Eraslan, "*Cumhuriyet'in İlanı...*", s. 425.; Lewis, **a.g.e.**, s. 260.; **TBMM ZC**, D. II, C. II, s. 556.

çalışıyorlardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, " «İstanbul'un başkent olması gereklidir ve buna yazgılıdır» diyorlardı. Bu sözlere dikkat edilirse bizim başkent teriminden çıkardığımız anlam ile bu sözlerde payitaht terimini kullananların görüşleri arasında bir ayrılık görmemek elden gelmez. Bundan dolayı, başkent seçiminde daha önceden verilmiş kararımızı resmi olarak ve yasa ile saptayarak böylece "payitaht" teriminin de yeni Türkiye Devleti'nde anlamı ve yeri kalmadığı belirtilmiş olacaktı."⁸¹⁵ diyerek

İstanbul'un başkent olarak kalmasını isteyenlerin ne amacı güttüklerini ve Ankara'nın başkent seçilmesiyle nelerin sağlanacağını açığa vuruyordu.

Malatya Milletvekili İsmet Paşa ile 14 arkadaşı, Meclis Başkanlığı'na Ankara'nın Hükümet merkezi olmasına dair 9 Eylül 1923'te kanun teklifi sundular. Kanun teklifinde, Lozan Antlaşması'nın gerçekleştirilip, ülkenin düşman işgalinden tamamen kurtarıldığı vurgulandıktan sonra İstanbul'un İslamiyenin Hilafet merkezi olarak vaziyetini ilelebet muhafaza edileceği belirtildi. Diğer taraftan Türkiye Devleti'nin başkenti için Büyük Millet Meclisi'nde karar vermek zamanının geldiği ifade edildi. Yeni devletin merkezini tayin etmede Anadolu'da Ankara'nın seçilmesi gerekliliği açıklandı. Yeni kabul edilen antlaşmayla boğazlar için kabul edilen yeni hükümler düşünülerek, Türkiye'nin kuvvetinin Anadolu'nun merkezinde olması, iç ve dış emniyete sahip olması gibi gerekçeler öne sürüldü. Kanun maddesi, "*Türkiye devletinin makarrı idaresi Ankara şehridir*" şeklinde açıklandı. Bu madde anayasaya eklenecekti. Teklif, Teşkilatı Esasiye Encümeni'nde incelendi. 13 Ekim 1923'te (35. içtima, ikinci celsede) tekrar Meclise sunulmasıyla birlikte müzakere başlandı.⁸¹⁶

Bu karara katılanlar olduğu gibi yıllardır başkent olarak tanıdığı, bildiği İstanbul'un bu vafından ayrılmasına karşı çıkanlar da oldu. Gümüşhane Milletvekili

---

⁸¹⁵ Nutuk/Söylev, C. II, s. 1061.

⁸¹⁶ Aydemir, a.g.e., C. III, s. 136-137.; TBMM ZC, D. II, C. II, s. 665.

Zeki Bey İstanbul'un başkent olarak kalması isteyenlerdendi ve bu kararı eski yönetime bağladı ve eski yönetimin suçunun İstanbul'a yüklenmemesini şöyle belirtti:

"...Bir zamanlar hakanların yatağı, maarifin kiblegahı, savveti İslamiyenin tecelligahı (İslam kuvvetinin görüldüğü yer) ve bilhassa Türk'ün kiblegahı olan bu zavallı şehrin kabahati neydi? Şuursuz bir idarenin eli altında kahpe düşmanın harimi ismetimize (mukaddes ocağımıza) sokularak bedbahtlık içinde inleyen o zavallı İstanbul'da ordumuz istihlas (kurtuluş) adımlarıyla yürürken, onun aguşuna atılırken, şükranına göz yaşları ve kurbanlar katarken bunun böyle mahrumiyetine sebep neydi?..."⁸¹⁷

Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey de Zeki Bey'in aksine İstanbul'daki yönetimin zamanında etkili olamadığından yakınıp, Ankara'nın merkez olmasını

istediğini şu sözleriyle dile getirdi: *"...İstanbul, evet, bir payitaht idi. Fakat payitaht maattessüf Anadolu ve Rumeli'yi kurtaramadı. Kurtaramadı demekten maksadım oradaki saf ve nezih kütlenin kurtaramadığı değildir. Kurtaramayan Hükümeti merkeziyenin; payitahtın, Babialinin orada bulunması idi. Yoksa saf ve nezih İstanbul ahali arkalarında silah, mühimmat ve saire torbalarını taşımak suretiyle Anadolu'nun, bilahara da kendilerinin tahlisına şitaban oldular (kendilerini kurtarmaya koşular). Şu kürsü-i mualladan kendilerine arzı teşekkür ederim. Evet efendiler! İstanbul bu rolü oynayamadı..."⁸¹⁸*

Konuşmasına devam eden Celal Nuri Bey milli kuvvetin daha evvel Erzurum'da kongre şeklinde teşekkül ettiğini ve doğuda, memleketin uzağında olan o şehrin merkez olamacağına anlaşıldığı, sonra aşama aşama Sivas'a gelindiği orada da merkez teşkil edilmediği ve ardından Ankara'ya geldiğini, Ankara'nın Anadolu'nun hemen hemen merkezinde olduğunu belirtti. Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları'nın neredeyse aynı topraklara sahip olduklarını ve merkez olarak İstanbul'u seçmelerinin uygunluğunu anlattı. Türkiye Devleti'nin sahip olduğu sınırlar düşünüldüğünde İstanbul'un uzakta kaldığını, İstanbul'un merkez olarak kalmasını isteyenlerin İstanbul'un ticaret şehri olması, her yönden gelişmiş olduğunu

---

⁸¹⁷ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 666.

⁸¹⁸ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 667.

savunmalarına karşın, bir şehrin merkez olmasında bunların ölçüt olmadığını dünyadaki başkentlerden örnekler vererek açıkladı ve Ankara'nın da bütçeden ayrılan bir miktar ile imar ve ıslahına çalışılıp, bahsedilen kriterlere ulaşacağını söyledi. İstanbul'un gelecekteki idaresinin ve iktisadiyesinin temin edileceğini de sözlerine ekledi.⁸¹⁹

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey İstanbul'un durumu hakkında bilgi verirken geçen içtima devrinde Saltanatın kaldırılmasının ne kadar doğru bir karar olduğu üzerinde durdu ve bu konuda şunları söyledi: "...Yalnız İstanbul bundan böyle ne olacaktır? Arkadaşlar! Hilafet, makam(ı) Hilafet. Bunlar bir tabiri aharla Halife ve İstanbul. Benim kanaatime selefiniz Meclis Saltanatı, Hilafetten ayırmakla o kadar ulvi, o kadar necip (soyu temiz) bir şey göstermiştir ki; şimdiye kadar Alemi İslam'da o derecede büyük bir karar verilmemiştir..." Devamında Hilafet makamına Abdülmecit'in Halife seçilmesiyle Hilafet makamı olan İstanbul'un büyüdüğü ve İslam aleminin de o denli büyüdüğünü dile getirdi. Hilmi Bey'in "...onu Alemi İslamın makam yapmakla orasını büyütüyor. Binaenaleyh, Türk Alemi İslama olan rabitasını muhafaza ederek merkezi Anadolu'suna, Anadolu'nun göbeğine çekiyor. Makarri Hilafet ve makarri Saltanat (Hilafet, Saltanat başkenti)..." şeklindeki dil sürçmesine Mentеше Milletvekili Esat Efendi'den ani bir şekilde tepki geldi: "Sapıtma!". Hilmi Bey "Makarri Hilafet ve makam Devlet itibariyle..."⁸²⁰ diyerek sözlerini düzetti.

Müzakere kafi görüldüğünde tek maddelik "Türkiye devletinin makarri idaresi Ankara şehridir" hükmü büyük çoğunlukla kabul edildi.⁸²¹

---

⁸¹⁹ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 667-668.

⁸²⁰ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 669.

⁸²¹ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 670.

Padişah artık gitmişti, ancak İstanbul onu gönderen devrimciler için hala elverişli bir yer değildi. Beş yüzyıla yakın saltanat idaresinde başkent olarak seçilmiş İstanbul'un her tarafında geçmişin izi bulunmaktaydı. Böylece meydana gelen ve gelmekte olan değişiklikleri sembolleştirecek yeni bir başkent seçildi. Yeni devlet bir hanedan, imparatorluk üzerine değil, Türk milletine dayanmakta ve başkenti Türk anayurdunun kalbinde atmakta idi.⁸²²

Devlet içerisinde başkent değiştirmek büyük bir karardı, ancak Ankara'nın başkent seçilmesi ayrı bir öneme sahipti. Çünkü yeni Türkiye Devleti'nin merkezi İstanbul'dan Anadolu'ya kaydırılmıştı. Bu değişiklik devlet politikasında köklü bir değişiklik anlamı taşımaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan itibaren başlattığı Milli Mücadele'nin 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmesiyle burası mücadelenin yönlendirme ve durak yeri olmuştu. Tabi bu tarih Ankara için de dönüm noktası idi. Ankara şimdi başkent seçilmiş ve 1924 Anayasasına Türkiye'nin başkenti olarak eklenmiştir. Bu hüküm sonraki anayasalarda da yer bulmuş ve halüihazırda yürürlükte olan anayasasının değişmez ve değiştirilmesi dahi teklif edilemez 3. maddesinde yer almaktadır.⁸²³

3.1.3.3. 1 Kasım Gününün Bayram Kabul Edilmesi

Saltanatın kaldırıldığında 1 Kasım gününü bayram kabul edilmesi söylentileri olmuştu. Bayram kabul edilmiş yalnız kanun olarak ileride belirtileceği açıklanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da o gün belirttiği Hz. Muhammed'in doğum gününe tesadüf

---

⁸²² Lewis, **a.g.e.**, s. 260.

⁸²³ Bilal N. Şimşir, **Atatürk Dönemi İncelemeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 81-84.

eden bu günün, Milli Bayram kabul edilmesini Sivas Milletvekili Hüseyin Rauf Bey daha önce teklif etmişti, o zaman teklif okunmadan ruznameye alınmasına karar verilmişti.⁸²⁴ Ruznameye alınan bu kanun Mecliste 41. içtima, birinci celsede (24.10.1923) tekrar gündeme getirildi. Rauf Bey'in teklifi aynen okundu:

"Meclisi Alice, İstanbul'daki Hükümeti şahsiyenin tarihe intikali ile hakkı hakimiyetin uhdei millette (millete verilen sözde) istikrarını müemmen ve müeyyet (güvenilir ve sağlam)kararın verildiği 1 Teşrinisani 1338 (1 Kasım 1922) günü akşamı mesud bir tesadüf olarak Resulü Ekremimizin Leylei Viladetleri (Hz. Muhammed'in doğum günü) olan 12 Rebiyülevvel gecesine, de müsadif olduğundan (rastladığından) Leylei mezkure ile ferdasının (ertesini günün) Viladet Kandili (kandil gecesini) ile beraber aynı zamanda milli bayram olarak kabulü için atideki teklifin kesbi kanuniyet eylemesini arz ve teklif eylerim efendim.

Madde 1 — Leylei Viladet Hazreti Risaletpenahiye müsadif olup Türkiye'de saltanatı şahsiyenin ilgasıyla hukuku saltanatın uhdei millette istikrarını ve hakimiyeti milliyenin teessüsünü sureti katiyede (kesinlikle) tespit eyleyen kararın Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edildiği 12 Rebiyülevvel gecesini ile günü Hakimiyet Bayramı addolunmuştur.

Madde 2 — İşbu kanun tarihi kabulünden muteberdir.

Madde 3 — İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur."

Bu mahiyette Layiha Encümeninin mazbatasını ve Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey'in kanun teklifleri de açıklandı. Müzakere yapılmadan Hüseyin Rauf Bey'in kanun teklifi kabul edildi.⁸²⁵

---

⁸²⁴ TBMM ZC, D. II, C. II, s. 37.

⁸²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. III, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 15-16.

3.2. CUMHURİYETİN İLANI VE HİLAFET TARTIŞMALARININ GÜNDEME GELMESİ

3.2.1. Doğan Çocuğun Adı Konuluyor: Cumhuriyet

Yeni Meclis içerisinde İkinci Grup üyelerinden kimse kalmamasına rağmen, bu Meclis bir fikir ve davranış birliği içerisinde görünmüyordu. Daha ilk günlerden başlayarak yeni Mecliste bir muhalefet gücünün varlığı kendisini hissettiriyordu. Milli hakimiyet ve milli denetimi sağlamak için kurulmuş Meclis içerisinde muhalefetin belirmesi doğal bir gelişme idi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu yeni dönemde alacağı bazı kararlar, yapmak istediği işler vardı. Bundan dolayıdır ki yapacağı işlerde, alacağı kararlarda başarıyı sağlayabilmek için daha serbest hareket imkanlarını aramasının, muhalefet tarafından iyi karşılanmayacağı tahmin etmek zor bir iş değildi. Bütün bunların yanı sıra, hem muhalefeti destekleyen hem de yeni girdiği devrede Meclis ve Hükümet çalışma imkanlarını köstekleyen ve düzenlenmesi gereken Teşkilatı Esasiye Kanunu vardı.⁸²⁶

İkinci Büyük Millet Meclisi 21 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'na dayanıyordu. Ancak rejimin adı henüz konulmamıştı. Hükümdarsız halk hakimiyeti olmak itibarıyla elbette ki bu rejimin adı, Cumhuriyet'ti. Bu nokta henüz Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda belirsizdi.⁸²⁷

---

⁸²⁶ Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 137-138.; Etem, **a.g.m.**, s. 37-38.

⁸²⁷ Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 137-138.

Türk Kurtuluş Savaşı, adı konmayan bu rejimle yönetiliyordu. Mücadeleyi yönetenler ve halk arasında devletin yönetim biçimi olan Cumhuriyet rejiminden bahsedilmiyordu. Bunun yanı sıra Anadolu'daki ihtilalin giderek Cumhuriyet'i kapsadığını sezenler bulunmaktaydı. 1919 yılında son Osmanlı sadrazamlarından Ali Rıza Paşa'nın bir söyleşide Mustafa Kemal Paşa'yı Ahmet İzzet Paşa'ya çekiştirirken, "*Cumhuriyet yapacaklar, Cumhuriyet!*" diye bağırmaktan kendini alamaması, Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden ve Milli Mücadele'nin baş düşmanı İngiltere'nin haber alma örgütlerinin, Sivas Kongresi ile bir "*Anadolu Cumhuriyeti'nin*" kurulmasından şüphe duyduklarını raporlarında belirtmeleri, 22 Eylül 1919 tarihli The Times gazetesinin Sivas Kongresi'nden, "*Sivas'taki Anadolu Cumhuriyet*" diye bahsetmesi, Cumhuriyet'in kurulacağını İstanbul yerli ve yabancı siyasi çevrelerce tahmin edildiğini göstermekteydi.⁸²⁸

Kurtuluş Savaşı sıralarında halk ve savaşı yönetenler arasında Mustafa Kemal Paşa hariç Cumhuriyet'i telaffuz eden yoktu. Nitekim 7-8 Temmuz 1919 sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e "*Zaferden sonra şekli Hükümet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim... Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap edilen muamele yapılacaktır...*"⁸²⁹ demişti. Daha mücadelenin askeri boyutuna geçilmeden Mustafa Kemal Paşa yapacağı devrimleri fikren oluşturmuştu. 1923'e gelindiğinde Padişah hakkında gerçekleştirmek istediği muameleyi yapmış, Cumhuriyet rejimine engel teşkil eden Saltanatı kaldırmıştı. Şimdi sıra Cumhuriyet'in ilanındaydı ve sonra da yeni bir devrim ile hanedana gerekli muamele yapılacaktı. Olaylar kendi akışı

---

⁸²⁸ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. I, TTK Yay., Ankara, 1973, s. 103-107.; Ahmet Özgiray, "*Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol*", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S.34, 1996, s. 149.; Şakire Polat, "*Cumhuriyet Olgusunun Tarihsel Gelişimi*", *Askeri Tarih Araştırma Dergisi*, C. V, S.9, 2007, s.106.

⁸²⁹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Yay., Ankara, 2009, s. 131.

içerisinde devam ederken 1923 yılının ilk yarısında Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak ve dalgalı geçmişiyle, topraklarının büyük kısmını kaybetmişti, ancak taze ve demokrasi yolunda yürümek isteyen bir görünüme sahipti. 1923 yılının Türk tarihinde dönüm noktaları, savaşların bitmesi ile kesin barışı sağlayan Lozan Barış Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) imzalanması ve Cumhuriyet'in ilan (29 Ekim 1923) edilmesiydi.⁸³⁰

Ankara'nın başkent olmasından sonra durumlar biraz daha netleşmekle beraber cumhuriyet-halife bağlantısının nasıl gelişeceği, yurt dışında da ilgiyle izleniyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre önce Fransız yazar Maurice Pernotya'ya uzunca bir demeç vermişti. Konuşulan konulardan birisi de Türkiye'nin dini siyasetinin ne olacağıydı. Gazi Paşa, *"Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk Hükümeti az çok cumhuriyettir."* diyerek bu sefer sadece bir arkadaşına değil, tüm dünyaya rejimin adını duyurmuştu.

Gazi Paşa *"Tarihimizin en mutlu dönemi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır. Bir Türk padişahı halifeliği her nasılsa kendisine mal etmek için gücünü ve varlığını kullandı. Bu sadece rastlantı eseridir."* diyerek halifeliğin hükümet anlamına geldiğini ve Hz. Peygamberin dahi İslamiyet'i kabul eden milletlerin başına geçmeyi buyurmadığını belirtti. Ardından halifelik tarihini anlattı, diğer müslümanların İstanbul halifesini tanımadıklarını belirtti ve *"Halife hiçbir zaman Roma'daki Papa'nın Katolikler üzerindeki gücü görememiştir... Biz halifeyi eski ve saygıdeğer bir geleneğe saygıdan devam ettirdik. Halifeye saygımız vardır, gerek kendisinin, gerek ailesinin ihtiyaçlarını karşılıyoruz."* diyerek halifeliğin sadece eski zamandan kalan bir anı olarak değerli kabul edildiğini açıkladı. Gazi Paşa'nın Ocak-Şubat yurt gezisinde de sıklıkla tekrar ettiği İslam birliği düşüncesine burada da şu

---

⁸³⁰ Özgiray, a.g.m., s. 149-150.

sözleri ile karşı çıktı: *"İslam dünyasında Türkler halifenin maddi ihtiyacını karşılayan tek millettir. Dünyayı kapsayan bir halifeliği destekleyenler şimdiye kadar her türlü katılımdan çekinmişlerdir. O halde, ne iddia ediyorlar? Yalnız Türkler bu kurumun ve yine yalnız onlar halifenin emirlerine uysun... bu iddia aşırıdır."* Yazarın Gazi'den bu konudaki düşüncelerini daha açık ifade etmesini istemesiyle; Türk milletinin dindar olması gerektiğini, dinine ve gerçeğe ne kadar inanıyorsa bu düşünceye de o kadar inandığını yalnız Asya milletinin din adına batıl inançlarla sömürüldüğünü, bunların sona ereceğini belirtti.⁸³¹ Bu demeç yurt dışında olduğu gibi yurt içinde de ilgi uyandırdı. Din adına yaptığı açıklama ile birçok yüreğe su serpmişti. Bu açıklamalar ile Gazi Paşa din ile siyasetin bir arada işlemesine alışkın olan topluma, hem cumhuriyet yönetiminde din ile siyasetin içiçelikte olamayacağı hem de dine karşı olmadığı mesajını vermişti.⁸³²

Büyük zafer kazanıldıktan sonra Saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası'nın kurulması vb. gibi nedenler Meclisteki görüş ayrılıklarını artırmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan gruplar Saltanatın tekrar kurulmasını gündeme getirmeye başlamışlardı. Öyleyse yapılacak devrim ile kişi egemenliğine dönülmeyeceği daha kesin bir şekilde gösterilmeliydi. Ayrıca Saltanatın kaldırılması ile devlet başkanlığı konumunun boşluğu hem içeride hem de dışarıda sorun yaratmaktaydı. Dışarıda, Meclis Başkanı dışında devlet başkanı olmadığı için, başkanlık için başka bir şahsın düşünüldüğü yorumları gelirken içeride; Meclis'teki bazı milletvekilleri Halifeyi devlet başkanı gibi görüyorlardı. Öyleyse yapılacak devrim ile devlet başkanını belirlemek gerekmekeydi. Cumhuriyet'in ilanını gerekli kılan sebepler bu şekilde sıralanabilirdi. Şimdi sıra Meclis'i Cumhuriyet ilanına hazırlamaktaydı. Bunun için

---

⁸³¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...**, 577-580.

⁸³² Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 146-147.; Halkın Cumhuriyete bakış açısını Falih Rıfki Atay şu şekilde anlatır: *"Eski Türkiye'de «Cumhuriyet» sözü «Şapka» sözü kadar kötü ve korkulu idi. Yobaz lügatindeki manası «gavurluk» mahiyetinde idi... bir Osmanlıya Cumhuriyetçi demek, o zaman için «gavur» demek, bugün için «komünist» demek gibi bir şeydi."* Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yay., İstanbul, ty, s. 436.

Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanlığından istifa etti, ardından Fethi Bey Hükümeti istifasını verdi.⁸³³ Böylece Gazi Paşa Meclis Hükümeti Sistemi'ne göre hükümetin kurulamayacağını gösterip köklü bir anayasa değişikliği yapabilecekti. Öyle de oldu, Meclis'te her grup kendi adayını desteklediğinden, hiçbir aday yeterli oy alıp hükümet kuramadı. Mustafa Kemal Paşa'nın da istediği gibi bu noktada Meclis Hükümeti tıkanmıştı. Bu durumda sistemi değiştirip, yürütme gücünün başına devlet başkanı getirilmeli yani Kabine Sistemi'ne geçilmeliydi. Bütün bu değişikliklerin yapılması için öncelikle anayasa değişikliği şarttı.⁸³⁴

28 Ekim 1923 akşamı Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Necati Bey, Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey, Mazhar Müfit Bey, Fethi Bey, Kemalettin Sami Paşa ve Hamit Paşa vs. gibi bazı bakan ve milletvekillerini Çankaya'daki evine akşam yemeğine davet etti ve yemekte "*yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz*" dedikten sonra Mazhar Müfit Bey'e dönerek: "*Erzurum'dan beri ağzından çıkarmadığın Cumhuriyet'in işte zamanı geldi, yarın istediğin kadar Cumhuriyet diye alenen bahsedebilirsin.*"⁸³⁵ dedi. Arkadaşları bu fikri hemen benimsediler. İsmet Paşa haricinde diğerleri Çankaya'dan erken ayrıldılar.⁸³⁶ O gece Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Cumhuriyet'i ilan etmek için Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda olması

---

⁸³³ Gizli ve aşıkarcı çatışmalar Ekim 1923'te patlak vermişti. Başbakan Fethi (Okyar) Bey'di. Muhalefet Fethi Bey kabinesine karşı cephe almıştı. Ayrıca Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya da bir türlü ısınmamıştı. Meclis içerisindeki husumeti İsmet Paşa üzerine yöneltmeye çalışan çabalar göze çarpıyordu. Meclistekilerin eski Başvekil olan Rauf Bey'e de bağlılıkları canlılığını yitirmemişti. 24 Ekim'de Başvekil Fethi Bey, aynı zamanda kendi üstünde bulunan Dahiliye Vekilliğini bırakmıştı. Bu makam için derhal mücadele başladı. 25 Ekim'de Halk Fırkası grubu Rauf Bey'i Meclis ikinci reisliğine ve onun gıyabında aday olarak seçti. Bunun yanı sıra muhalefet içerisinde bilinen Sabit Bey de Dahiliye Vekaleti için aday olarak seçildi. Bu usuller uygundu ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa bu seçimlerden hoşnut kalmamıştı. Gazi, 26 Ekim'de kabineyi Çankaya'da topladı. Durum incelendikten sonra kabinenin istifasının uygun olduğu konusunda fikirler birleşti. Yalnız orduların başında bulunan Erkanı Harbiye Umumiye Riyaseti Vekili Fevzi Paşa bu istifa dışında yer alacaktı. Kabine içerisinde herhangi bir mebus Meclis tarafından vekil seçildiğinde kabul etmeyecekti. Grupta uygulanacak bazı tedbirler de alındı. Kabine istifası önce 27 Ekim'de Gazi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan parti toplantısında ve daha sonra da Meclise okundu. Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 148.; Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 141-142.; **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 1063-1067.

⁸³⁴ Polat, **a.g.m.**, s. 107-108.; **Nutuk/Söylev**, C. II, gös. yer

⁸³⁵ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. II, TTK Yay., Ankara, 2009, s. 595.

gereken değişiklikleri konuştular. Mustafa Kemal Paşa, kanun maddelerine değişiklikler getirdi buna göre; Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi Cumhuriyet olacak, hükümet bakanlar kurulu tarafından yönetilecek ve seçilecek Cumhurbaşkanı devletin de başkanı olacak...⁸³⁷

Ertesi gün, 29 Ekim 1923'te, oğleden önce Halk Partisi grubunda bir toplantı yapılmıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, nceki gece hazırladıkları yasa tasarısını okudu. Sonrasında söz alan mebuslar cumhuriyetin ilan edilmesi gerekliliğinden söz ettiler. Toplantı son derece olumlu hava içerisinde geçmekte mebusların birçoğu ayakta ve *"Yaşasın Cumhuriyet"* diye haykırmaktaydı. Bu arada eski bir Osmanlı, eski bir müderris, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde nazırlık ve ayan azalığı yapmış grubun en yaşlı yesi olan tarihi Abdurrahman şeref Bey *"Hükümet biçimlerini saymak gereksizdir. Egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusundur... Kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan ocuğun adıdır. Ama bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelsin!"* diyerek işin en hoş tarifini yapmıştı.⁸³⁸

Aynı gün Meclis müzakeresinde (43. içtiması, birinci celse) Kanunu Esasi Encümenince Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin tadiline dair kanun teklif edildi, öncesinde Kanunu Esasi Encümeni'nin mazbatası okundu. Mazbatada, milli hakimiyet ile halkın mutluluğu ve refahı sağlandığı, daima buna riayet edileceği belirtildi. Bu usulün, Türk milletinin temiz soyuna yaraşır bir şekilde, azim bir başarı sağladığıının bilindiği açıklandı. Cumhuriyetin devletin rejimi olacağı ve bunun saltanat fikrini tamamen kovacağı anlatıldı: *"...Hakimiyetin bilakaydüşart millete aidiyeti ve idare usulünün mukadderatı milleti bizzat ve bilfiil idare etmek esasına müstenit bulunması (dayanması) zaten «Cumhuriyet» demek olduğundan*

---

⁸³⁶ Atay, **a.g.e.**, s. 438.

⁸³⁷ **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 1070-1071.

⁸³⁸ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 149.; Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 149-150.; **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 1070-1082.

*saltanatı terdiyeyi katiyen dafi olan (defolan) bu kelimenin istimali (kullanılması) ve Türkiye Devletinin şekli Hükümeti Cumhuri olması hakkında Teşkilatı Esasiye Kanununun madde mahsusasının (bir kimseye halkın nefret ve hakaretine maruz kalmasına sebep olacak yolda belli bir fiil isnat etme) bir fıkra (kısmı) ile tavzih edilmesi (açıklanması) hukuken ve maslahaten (maddeten) münasip görülmüştür...*⁸³⁹

Cumhuriyet tesis edildikten sonra, Cumhuriyetin temsilcisi olan bir Başkanlığın oluşturulacağı, Hükümeti teşkil edecek olan Başvekilin Cumhurbaşkanı tarafından tayini, mesuliyetin tespitlerinin zorunlu olduğu ifade edildi. Devletin şeklini belirlemek için Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerin tadili ve müzakere edilmesi teklif edildi. Ayrıca anayasaya devletin dini İslam, dili Türkçe olduğuna dair bir madde eklendiği açıklandı.⁸⁴⁰

Kanun teklifi okundu, ilk madde: *"Hakimiyet; bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir."* şeklinde, ikinci madde devletin dini İslam-dili Türkçe, dördüncü maddede Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin idare olunduğu, onuncu maddede Cumhurbaşkanının seçilmesini belirten şartlar, on birinci maddede Cumhurbaşkanının yetkileri, on ikinci maddede Başbakanın seçimi ve yetkileri açıklandı.⁸⁴¹

Kanunu Esasi Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey maddeleri tek tek açıkladı ve müzakeresinin yapılması, kanunun kabul görmesinin millet namına gayet önemli ve iyi bir karar olacağını belirtti.⁸⁴² Mecliste Cumhuriyet kişi idaresini tamamen sona erdiren kanıt şeklinde açıklandı. Bu vesileyle bu kararın ulviliğinden

---

⁸³⁹ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 89.

⁸⁴⁰ gös. yer

⁸⁴¹ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 90.

⁸⁴² gös. yer

bahsedilirken, Saltanat devrine atıfta bulunulup, o yönetime, Padişaha lanetler yağdırıldı.

Saruhan Milletvekili Vasıl Bey, Cumhuriyetin kabul edilmesini, bir daha bu millete ta giyip hükmetmeye kalkışma durumunu tamamen ortadan kaldırmak anlamına geldiği şeklinde verdi ve vatanın kurtuluşu sırasında sarayın sessizliğine olan kızgınlığını şoyle dile getirdi: *"Arkadaşlar! dört sene evvel güzel vatanımızın dört tarafı batıyordu. Memleketi istila etmek, esir etmek isteyen bu müstevli (istilacı) kuvvet, bu güzel diyarın Garp tarafını, müthiş bir ihtirasla yakıp yıkıyordu. Memleket inliyordu, millet inliyordu. Herkesin kalbi kan ağlıyordu, yalnız bu fecaat (yürekler acısı) manzarası karşısında bihis (hissiz) kalan ve memlekete karşı hiçbir merbutiyet (bağlılık) göstermeyen bir şey vardı. O da, saray ve saltanat idi."* Araya giren Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, *"Allah lanet etsin."* dedi.

Vasıl Bey devamında *"O saray ve Sultan; kendisine verilen, millet tarafından verilen tahtı kurtarmak için gözünün önünde çiğnenmiş olan namuslar karşısında duyulan vaveylalara (feryatlara) karşı kulaklarını tıkamıştı. O sultan, gözünün önünde Kuranın, dinin, mabedinin çiğnendiği vakit gözünü kapamıştı, vicdanını tıkamıştı . O sultan; gözünün önünde genç Türk kızlarının ismeti (namusu) parçalanırken; kalbi susmuştu. Ancak tahtını kurtarmak, yalnız kendi hayatını kurtarmak için bütün mukaddesatı feda etmişti. Fakat arkadaşlar! Bu güzel Türk diyarının içinde; ağlayan, inleyen, ezilen bir Türk Milleti vardı. Bu millet; asırlardan beri tarihte harikalar, mefharetler ( v n lecek işler) yaratmış ve daima efendi olarak yaşamıştı sultan; ona ihanet etmişti. Bu millet altı asırdan beri kendi haşmetini yükseltmek için kanını, canını, malını verdi. O sultan ve saray vermedi. Fakat bunun karşısında milletin imanı sarsılmamıştı, ölmemişti. İmanın doğurduğu kuvvet, o ruhun doğurduğu kuvvet; nihayet Ankara'da teşkil ettiğiniz Meclisin temelini kurdu..."*⁸⁴³ sözlerini sarf etti.

Vasıl Bey yeni Türkiye Devleti'nin herhangi kimseye ta giydirmek için değil düşmanlara karşı mücadele verip, bağımsızlığın sağlanması gayesiyle kurulduğunu, bu mukaddes gaye ile Türklerin düşmanı toprağa gömerek vatanını kurtarıldığını belirtti ve saray ve idareci grubun bütün bunlar karşısında kendini düşündüklerini

---

⁸⁴³ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 93.

vatana millete ihanet ettiklerini şu şekilde anlattı: "...Fakat arkadaşlar unutmamalıdır ki: Onun karşısında yıkılan bir saray ve o sarayın etrafında milletin kanını emen bir zümre vardır. O saray ve zümre, kendi menfaatleri karşısında vatan düşünmezler. Çünkü düşünmediklerini mükerreren (tekraren) ispat etmişlerdir. Onlar hayatın her şey olduğunu ve hayatları mevzuubahs olduğu zamanlarda vatanın, mukaddesatın, mabetlerin ve dinin mevzuubahs olmayacağını acı hakikatlerle acı ihanetlerle göstermişlerdir. Yarın arkadaşlar, sırf kendi menfaatlerini kurtarmak için yine vatanlarını unutacaklardır. Memleket endişelerini yine kalplerinden sileceklerdir. Bunun karşısında arkadaşlar! Dün düşmanı denize döken orduyu meydana getiren bu milletin tedbir alması ve o milletin evlatlarının da bundan sonra hiçbir şahsın hiçbir tacidarın (padişahın) esiri olamayacağını bütün vuzuh (açıklığıyla) ve katiyetiyle ifade etmesi zamanı gelmiştir. Kanunu Esasi Encümeninin bugün karşımıza getirdiği esas arkadaşlar! Bu maksadı tamamen ihtiva ve temin etmektedir..."⁸⁴⁴

Vasıl Bey "Millet kendi mukadderatını ele geçirdi" demenin Cumhuriyetle idare olmak anlamına geldiğini söyledi, bu hakikati itiraf etmekten asla çekinilmemesi gerektiğini, en ufak tereddüdün düşmanların hırslarını tahrik edeceğini belirtti ve ardından şu sözleri ekledi: "...(düşman hırslarına) Buna set çekmek ve bunu anlatmak lazımdır ki, Türk Milleti bundan sonra başında tacidar kabul etmez, Türk Milleti bundan sonra başında hiçbir şahsın hakimiyetini kabul etmez. Türk Milleti bundan sonra hiçbir ferdin esiri olamaz. Bundan böyle doğrudan doğruya kendisi hakim kendisi efendidir. Mukadderatına kendisi vazulyedir (eline almıştır)..."⁸⁴⁵

Son sözlerinde Cumhuriyetin ilan edilmesinin kabul görmesini talep etti ve şahıs yönetimine ve o fikirde olanlara kızgınlığını dile getirerek padişahlığın yeryüzünden silinmesini istediği şu şekilde belirtti: "...Meclisi Aliniz bu kararı vererek ilan ettiği gün emin olunuz ki arkadaşlar! Türk tarihinde çok mukaddes yeni bir fasıl (dönem) açmış olacaktır ve bu fasıl karşısında Türk milletinin kanını emerek, Türk milletini daima «köle» gibi görerek onların arkasında şahsi menfaatlerini gütmek isteyen ve onlar peşin de koşan ne kadar hain zümreler varsa hep beraber yıkılacaktır.

Arkadaşlar! Ben, Meclisi Alinizin timsali olduğu Büyük Milletimin seciyelerine (karakterlerine), ruhlarına arzu ve emellerine tercüman olarak haykırıyor ve bütün cihana ilan ediyorum ki: Bundan sonra bu Devletin şekli doğrudan doğruya Cumhuriyettir. Millet; mukadderatına doğrudan doğruya hakim

---

⁸⁴⁴ gös. yer

⁸⁴⁵ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 93-94.

vazıyedir (el koymuştur). Bunun hilafında sefil ve fena emeller besleyen şahıslar ve tacidlar kaani olsunlar ki: Milletın bu ebedi azmi karşısında daima ölmeye, daima gebermeye mahkumdurlar." ⁸⁴⁶ Vasıl Bey'in sözleri oldukça açıldı ve bu sözleri üzerine alınması gereken kitle belirgindi. Bu konuşmayla gerçekleri, hilafeti saltanata çevirmek isteyenlere tokat gibi yüzlerine vuruyordu. Bu kişiler haricinde Cumhuriyeti canı gönülden devletin rejimi olarak görenler söz almada yarışıyor, Padişahların kötü yönetimi sık sık dile getiriliyordu.

Konya Milletvekili Eyüp Sabri Efendi söz alarak, "...Millet kendini bilmeyen bir adam tarafından idare olunamaz. Millet hiçbir zaman kendisiyle temas etmeyen eşhasa mukadderatını veremez. Kafes içerisinde bulunanlar bu milleti idareye salahiyyatlar (yetkili) olamaz. Şimdiye kadar bizim canımızı, kanımızı emen hükümdarların hangi birisi geldi de bizim halimizi sordu. Koyununu yayan çobandan haberdar oldu mu? Bunun aksini iddia edebilecek var mıdır? Yoktur efendiler! İddia edemezsiniz..." diyerek eski yönetimi eleştirdi. Ardından söz hakkı isteyen Antalya Milletvekili Rasih Efendi, "...Türk Devleti bundan sonra Riyasette (başkanlığa) irsen gelmiş, oturmuş kimse görmeyecektir. Türkler, Devletin Riyasetini, ilmi ile fazlı (erdem) ile kendi memleketine, kendi milletine, kendi hizmetiyle tanınan şahıslara verecektir. Yoksa hiçbir şahıs ve hiçbir aile o Devlet Riyasetine ne göz dikecek ve ne de oraya bakabilecektir. İşte bu, pek tabii ve pek meşru olan hakkını bir defa daha ilan ediyor..." ⁸⁴⁷ diyerek eski yönetime asla dönmeyeceğini vurguladı.

Müzakere yeterli görüldü ve maddeler tek tek oya sunuldu. Meclis tek oylamayla anayasa değişikliğine karar verdi. ⁸⁴⁸ Ardından Cumhurbaşkanını hemen seçmek ve Cumhuriyetin ilanı için toplanması isteklerine dair tavriler verildi ve bu tavriler kabul edildi. Oylamaya geçildi katılan tüm milletvekillerinin ortak oyu ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Gazi Mustafa Kemal Paşa teşekkür eden ve hep birlikte çalışılacağını ifade eden küçük bir konuşma yaptı ve alkışlar eşliğinde müzakere

---

⁸⁴⁶ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 94.

⁸⁴⁷ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 94-95.

⁸⁴⁸ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 96-98.

sona erdi.⁸⁴⁹ İsmet Paşa Başbakanlığa getirildi, ilk Cumhuriyet kabinesini kurmakla görevlendirildi. Fethi Bey de Meclis Başkanı olarak seçildi.⁸⁵⁰ Haber aynı gece bütün memlekette yayınlandı ve gece yarısından sonra her tarafta top atışlarıyla kutlandı.⁸⁵¹

3.2.2. Mecliste Yeni Rejime Uygun, Eski Yönetime Atıfta Bulunulan Düzenleme Teklifleri

Yeni devletin şekli değiştirilip Cumhuriyet ilan edildikten sonra eski usuller, kanunlar birer birer kaldırılmaya, değiştirilmeye başlanmıştı. Meclis çalışmalarında okullarda okutulan derslerin müfredatının değiştirilmesi, Cumhuriyetin ilan edilmesi şerefine af kanunun çıkarılması, resmi binalardan Osmanlı tuğrasının kaldırılıp yerine Cumhuriyet armasının konulması gibi talepler eski idareye ait ne var ne yoksa tamamen yok olmasını istemek demektir. Saltanat devrine duyulan öfke o kadar büyüktü ki hastalıkların dahi o dönemin kalıntıları olduğu iddia edilmişti.

Aşağıda bu konular ayrıntılı verilmekle beraber birçoğunda sonuç alınmadığı görülecektir. Tekliflerin çoğu belki yeri ve zamanı uygun görülmediği için kabul edilmeyecekti ancak ileride bütün uygulamalar yerine getirilecek, yeni rejim Cumhuriyetin esintileri hem kanunlarda, hem ülkenin çeşitli görüntülerde kendini hissettirecekti.

---

⁸⁴⁹ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 99-100.

⁸⁵⁰ Duda, a.g.e., s. 147.; Toynbee, a.g.e., s. 79.

⁸⁵¹ Keskin, a.g.e., s. 97.; Resimli Şark'ın yazarlarından Mecdi Derviş Cumhuriyet'in ilanını 1933'te yayımladığı makalesinde şu şekilde değerlendirmektedir: "*Bundan tam 10 sene evvel bu gün, tarihte bir perde kapanmış, bir perde açılmıştı: Kapanan perde: cinayetler, yağmalar, israf ve sefahatler... inkıraz ve inhitatlarla geçen altı asırlık imparatorluk üzerine iniyordu. Açılan perde: Türk Milletinin yeni doğan gürbüz ve ülkülü Cumhuriyeti üzerinde, nurlu bir güneşin kızgın şuleleri yanıyordu.*" Derviş, "*Padişahlıktan Cumhuriyete...*", s. 16.

3.2.2.1. Tarih Dersleri Müfredatına Yeni Rejimin Eklenmesi

Meclisin 56. içtması, birinci celsesinde (21.11.1923), okullarda okutulmakta olan Tarih derslerinde, devlet idaresindeki değişiklikler ve yeniliklerin müfredata konması konusu görüldü. İstanbul Milletvekili aynı zamanda tarihçi Akçuraoğlu Yusuf Bey, Mekatib-i iptidaiye ve taliyede⁸⁵² okutturulmakta olan tarih derslerinin Maarif Vekili'nden (Milli Eğitim Bakanı) devletin esas ve şekline uygun düzenlenip düzenlenmediğini sordu. Maarif Vekili İsmail Safa Bey bu anlamda programların hazırlandığı ancak uygulamada tatmin edici olmadığını belirtti. Gelecek sene tarih, kıraat kitapları ve medeniyetler hakkında malumat veren kitapların amaca uygun bir şekilde yazılacağını ve okullarda okutulacağını açıkladı.⁸⁵³

Yusuf Akçura Bey ise biraz daha yaşını başını almış kişilerin devletin vaziyetinden gazeteler, yazılar, kitaplar, sözler, nutuklar ve saireler ile haberdar olacağını, ancak önemli olanın gençlerin bilgilendirilmesi olduğunu söyledi ve Padişahları mükemmel gösteren, eski devri öven bilgilerin değiştirilmesini, Yeni Türkiye Devleti'ni ve Cumhuriyetin ilanının müfredatta yer almasını istediğini şöyle

açıkladı: "...talim ve terbiye kısımlarını ihtiva etmek itibariyle müstakbel vatandaşları ihzar eden (hazırlayan) ve mekteplerde en ziyade vatandaş yetiştirmek için müessir (etkili) olan derslerden birisi de tarihtir. Acaba memleketimiz bir demokrasi, bir halk Hükümeti, halk Devleti olduktan sonra ve bilhassa bu halk Devletinin mükemmel bir şekli olan Cumhuriyet teessüs ettikten sonra padişahların destanı suretinde yazılmış olan tarih kitaplarımız değiştirilerek mi okutuluyor, yoksa eski halinde kalmış mıdır? Kitaplar kalmış ise bile ruhu değiştirilerek oradaki

---

⁸⁵² Mekatib-i iptidaiye: İlkokul, Mekatib-i taliye: İptidaiden sonra ve Ali'den sonra gelen mektepler.

⁸⁵³ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 496-497.

hatalar muallimler tarafından izah ediliyor mu? Çünkü: Budala hükümdarlar bile bizde evliya diye gösterilmiştir..."⁸⁵⁴

Yusuf Akçura Bey kendince yaptığı araştırmalar sonucunda lisede hala eski kitapların okutulduğunu, kitapların ruhunda değişiklik yapılmadığını anlattı ve özellikle Cumhuriyetin ilanı, mahiyeti hakkında bilgilerin tarih kitaplarında bir an evvel çalışmalar yapılarak yer alması gerektiğini şu sözleriyle vurguladı:

*"...mekteplerimizde böyle terbiyei fikriye ve siyasiyemize mütaallik (ilgili) olan derslerde Cumhuriyetin diğer eşkali Hükümete nasıl mütevakkıf (bağlı) olduğunu ve diğer eşkali Hükümetten memleketimizin ne gibi zararlar gördüğünü ve hükümdarların öyle zannedildiği gibi evliya ve cihangir olmadığını ve memleketeye birçok fenalıklar yapmış olduklarını izah etmek lazımdır..."*⁸⁵⁵

Maarif Vekili'nin sözlerini senet kabul ettiğini, eksiklerin giderileceğini ümit ettiğini belirterek konuşmasına son verdi.⁸⁵⁶

3.2.2.2. Cumhuriyetin İlanı Şerefine Af Kanunu

Meclisin 65. içtiması, ikinci celsesinde (10.12.1923), Cumhuriyetin ilan edilmesi şerefine Af Kanunu çıkarılarak, cezaların en azından bir kısmının affedilmesi kararı üzerine görüşüldü.⁸⁵⁷

Af hakkındaki kanunda; Mudanya Antlaşması tarihine kadar (11 Kasım 1922) kadar hüküm gitmiş olanların işledikleri cezalarının yarısının af edildiği, bunun dışında yargılanıp ceza almayanların takibat altında olacağı, af edilenlerin beş yıl

---

⁸⁵⁴ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 497.

⁸⁵⁵ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 497-498.

⁸⁵⁶ TBMM ZC, D. II, C. III, s. 498.

⁸⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. IV, TBMM Matbaası, Ankara, 1968, s. 152-153.

içerinde suç işlese eski cezalarının ekleneceği, takibat ve beş yıl sürenin suiistimal edilmesinden memurların sorumlu olmadığı, idam cezasına çarptırılanların on beş sene küreğe mahkum edilmesi, müebbet küreğe mahkum edilenlerin on seneye indirilmesi gibi değişiklikleri içeren maddeler açıklandı.⁸⁵⁸

Muş Milletvekili Osman Kadri Bey, mazlumları düşünerek bu kanunu aleyhinde olduğunu belirtti ve Kanun maddelerinden bazılarının Saltanat dönemine benzediğini söyleyerek kendi fikrine destek aradı: "...Bendeniz de bu kanunun birinci ve dördüncü maddelerinde Allaha sığınacağım. Bilmem nasıl histir ki hiç beğenmediğim saltanat devrinin matemini bir vaziyetinin bu kanun ile taklit edilmiş olduğunu görüyorum. Evet, Sultan Hamid devrinde sülüsani müddeti cezaiyelerini yahut nısf müddeti cezaiyelerini (cezalarının yarısı) ikmal etmiş birkaç mahkum ve maznun (şüpheli); bir sadakai şum (uğursuzluk sadakası) ile affediliyorlardı. O devrin, hatta sultanlarını bile sırtımızdan atarken bakayayı ceraimini (suçunu) mi muhafaza edeceğiz?..."⁸⁵⁹

Bir ve dördüncü maddeler, cezaların yarıya indirilmesini ve memurların istisna kabul edilmesini içermekteydi. Kanunu aleyhinde ve lehinde müzakere devam etti ve sonuç alınmadığı için sonraki içtimada devam edilmesine karar verildi.⁸⁶⁰ Sonraki bir kaç içtimada konu tekrar ele alındı, maddelerin düzenlenmesi kararları ile Adliye ve Dahiliye Encümenlerine gönderilmesi kararlaştırıldı.

3.2.2.3. Osmanlı Tuğralarının Yerine Cumhuriyet Arması

Meclisin 79. içtiması, birinci celsesinde (05.01.1924), Rize Milletvekili Ekrem Bey Türkiye Cumhuriyeti içerisinde bulunan bütün resmi binalar üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılarak yerlerine Cumhuriyet arması ile Cumhuriyetin

---

⁸⁵⁸ TBMM ZC, D. II, C. IV, s. 154-155.

⁸⁵⁹ TBMM ZC, D. II, C. IV, s. 158.

⁸⁶⁰ TBMM ZC, D. II, C. IV, s. 159, 161.

kabul edildiği tarihin yazılmasına dair tavrını verdi. Osmanlı yönetimine ait işaretlerin, levhaların kaldırılmasını talep etti.⁸⁶¹

Ekrem Bey tavrında, "*Gerek İstanbul ve Ankara'da ve gerek mahalli sairede bilumum (bütün) mebanii (binalar) resmiye ve milliyenin kapıları üzerinde eski Hükümeti mutlaka devrine ait tuğralar ve müstebit hükümdarların medayihini havi (şehirlerini içeren) levhalar bulunmaktadır. Ekserisi en hasis bir emeli menfaatle yazılmış ve kazdırılmış olan bu levha ve tuğraların haliyle bırakılması ve mesela Cumhuriyet fikriyle beslenen bir mektebin kapısının üzerinde müstebit bir padişahın tuğra ve methiyesinin bulunması kadar garip bir manzaraya Cumhuriyetle idare edilen memaliki sairenin hemen hiçbirisinde tesadüf edilemez. Yetişecek neslin fikirlerinde istibdadın (baskının) en ufak bir eserini bile bırakmamak azminde bulunduğumuza nazaran bu gibi levhaların hala mebanii resmiye ve milliyede kalması kabili tecviz olamaz (imkanına izin verilmez)...*"⁸⁶² dedikten sonra resmi ve

milli binalara Cumhuriyet'in ilan edilmesinin tarihinin yer almasını istedi. Milletvekillerinden bazıları tavrın Kanunu Esasi Encümeni'ne bazıları Maarif Encümeni'ne gönderilmesini ondan sonra müzakere edilmesini, bazıları ise Encümene gönderilmesi için kanun teklif edilmesi gerektiğini dile getirdiler. Bu istekler ve hatta bu tavrın kabul olması.⁸⁶³

Aynı içtimada bir başka düzenlenmesi istenilen değişiklik Ticareti Berriye Kanunu ile ilgiliydi. Osmanlı döneminde oluşturulan kanunda kolektif, limitet, kooperatif, anonim şirketlere ait hükümlerin yer almadığı için tadil edilmesi istendi. İktisat ve Adliye Encümenleri mazbataları okunarak kanunun eksikliğinden bahsedildi.⁸⁶⁴

---

⁸⁶¹ TBMM ZC, D. II, C. IV, s. 665.

⁸⁶² gös. yer

⁸⁶³ TBMM ZC, D. II, C. IV, s. 666.

⁸⁶⁴ TBMM ZC, D. II, C. IV, s. 682-683.

İktisat Encümeni mazbatasında; *"Eskiden tercüme ve neşredilerek elyevm Türkiye Cumhuriyeti kavanininden (kanunlarından) madut bulunan (bilinen) Saltanatı Osmaniyenin Ticareti Berriye Kanunu gerek muhteviyatının zamanımıza göre eskimiş ve noksan olmasından, gerekse tarzı ifadesinin garip ve hata alud (bulaşmış) bulunmasından dolayı umumiyetle muhtacı tadil ve ıslahtır."*⁸⁶⁵ bu şekilde gerekçesi açıklanarak eskiye ait bir düzenleme daha istenildi ve uzun müzakereler gerçekleştirildi.

3.2.3. Hilafet Yandaşlarının Cumhuriyeti Kabullenememesi

Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığına getirilmesi ile devlet başkanlığı meselesi çözülmüş bazı kesimlerin Halifeyi devletin başına getirme hayalleri son bulmuştu. Hakimiyetin Padişaha değil, ayırım gözetmeksizin tüm halka verilmesiyle halk ile devlet ve hükümet arasındaki eşitsizlik son bulmuştu.⁸⁶⁶ Fakat hala İstanbul'da halife vardı, gerçi anayasaya göre bu Halifenin hiçbir yetkisi yoktu, ancak bilindiği gibi Hilafet makamı geleneklerine ve dinine bağlı herkesin dikkatini çekmeye çalışıyordu.⁸⁶⁷

Cumhuriyetin ilanı, İstanbul'da da ses getirmişti. 13 Ekim'de başkentin Ankara'ya nakledilmesi Cumhuriyet hakkında yorumların, tartışmaların yoğunlaşması Cumhuriyet'in ilanının an meselesi olduğunu zaten göstermekteydi. Cumhuriyet'in ilanından İstanbul'da muhalif çevrelerin genel bir endişe duydukları anlaşılmaktaydı. Basında özellikle Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde bu endişe yüksek sesle dile getiriliyordu. Muhalif kesim, bu gazetelere Cumhuriyet'in ilanı konusunda acele edildiği, kararın oylaması sırasında üçte iki ilkesine uyulmadığı hatta Cumhuriyet'in emr-i vakiyle ilan edildiği yönünde demeçler veriyorlardı. Diğer

---

⁸⁶⁵ TBMM ZC, D. II, C. IV, s. 683.

⁸⁶⁶ Polat, a.g.m., s. 114.

⁸⁶⁷ Duda, a.g.e., s. 147-148.; Turan, *Hilafetin Tarihsel...*, s. 213-214.

yandan, Ankara basını ise Cumhuriyete muhalif olanları sert bir dille eleştiriyordu.⁸⁶⁸ Bu tartışmalar ortasında lehine yayınlardan güç alan Halife Abdülmecit Efendi hükümdar tavrıyla hareket eder olmuştu. Bu arada Cumhuriyetin ilanına dair de meydana çıkmayı ihmal etmiyordu. Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği tebrik telgrafında, bu değişikliği "*yenilenen hükümet biçimi olarak*" nitelemiş, daha önemlisi Padişahın oğlu olduğunu vurgulamak için imzasını "*Padişah Abdülaziz oğlu Abdülmecit*" diye atmıştı. Halife-i Müslimin unvanı ile yetinmeyip, "*Zillullah*" (Allah'ın gölgesi) unvanını da ekleyip, ayrıca "*Hazret-i Vekalet Penahi*" gibi Peygamberin vekili olduğunu belirten nitelemeler kullanıyordu.⁸⁶⁹

Bununla birlikte İstanbul'da yabancı devletlerin elçiliklerine özel görevliler göndererek onlarla ilişki kurmaya çalışıyor ve görkemli Cuma Selmalıkları düzenliyordu. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, Fransa Yüksek Komiseriyle görüşmeleri bu anlamda ilgi çekiciydi. Halife, Fransa Yüksek Komiseri General Pelle'nin İstanbul'dan ayrılmasından sonra yerine gelen Jesse Curely'i saraya davet etmişti. Fransız diplomatına, Türkiye'nin Lozan antlaşmasını yürürlüğe koyamayacak kadar aciz olduğunu söylemiş ve Ankara'dakileri de babasının onlara (Jön Türklere) koca bir imparatorluk bıraktığını ancak onların koca bir imparatorluğu küçücük bir Türkiye haline getirdiklerinden dolayı dert yanmıştı. Son Halife, Fransız diplomatla başbaşa kalınca böylesine açıklamalardan çekinmiyor ve Ankara'ya karşı

---

⁸⁶⁸ Turan, *Hilafetin Tarihsel...*, s. 214-215.

⁸⁶⁹ Oğuz AYTEPE, "*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılması*" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, 2002, s. 21.

ağır bir dil kullanabiliyordu. Çünkü İstanbul'un belli başlı bazı gazeteleri (İkdam, Tanin ve Tevhid-i Efkâr) onun yanındaydılar...⁸⁷⁰

Basında Halife ile ilgili çeşitli yazılar yazılmaya devam ediyordu. Bir ara çok ses getiren "*halifenin istifa edeceği*" haberi ortaya çıktı. Bu söylentiler basına yansdı, Tanin gazetesi bu haberi yalanlarken, Akşam gazetesi Cumhuriyetin ilanından sonra yeniden bir hilafet meselesinin çıktđını, halifenin istifayı tercih edeceği şeklinde yayınlar yapıyordu. Halifenin istifa edeceği haberleri, halifeyi seçme hakkının yalnızca Cumhuriyeti ilan eden TBMM'nin olduğu vs. bu yöndeki propagandalar, yazılar Halife Abdülmecit'in bu dedikodulara cevap niteliğinde demeç vermesini zorunlu kılmıştı.⁸⁷¹

Cumhuriyetin ilanı ile aslında Abdülmecit Efendi Hilafet makamının kaldırılacağı yönünde şüphelere kapılmıştı. Kullandığı unvanlar, Cuma Selamlıkları vs. gösterişleri bu kuşkularının dürtüsü olarak anlamak yanlış olmazdı. 9 Kasım'da İstanbul gazetelerine verdiği bir demeçle de bu görüşü kanıtlamaktaydı. Demecinde; yasal yoldan halife seşildiğini, bunun İslam dünyasında sevinç ile karřılandđını, oralardan binlerce mektup ve telgraf aldığını, kendisine heyetler gönderildiğini belirterek istifası hakkında çıkan söylentileri de yalanlamıştı. İstifasının iyiliğe kötülük olarak cevap vermek olacağını, ancak İslam aleminde kişiliğine bir itiraz görürse istifa edeceğini belirtti. Daha sonra İslam ülkelerinin katılacağı bir Halifelik Kongresi'nde yetkilerinin saptanacağını açıkladı. TBMM hükümetinin savaşların

---

⁸⁷⁰ Mehmet Demiryürek, "*Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I-*", **Toplumsal Tarih**, S.11, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 50.; Hicret Hürkan, "*Osmanlı Saltanatının ve Halifeliğin Kaldırılması - III-*", **Kemalist Ülkü**, S.200, 1985, s. 9.; Turan, **Yeni Türkiye'nin Oluşumu...**, s. 54.

⁸⁷¹ **Tanin**, 9 Teşrinisani 1339/ 9 Kasım 1923.; Akşam gazetesinden aktaran: **Tevhid-i Efkâr**, 9 Teşrinisani 1339/ 9 Kasım 1923.

doğurduğu iç sorunları çözmekle ilgilendiği için halifelik sorununu ele alamadığını öne sürüyordu. Bu demeç bir bakıma hükümeti eleştirme, suçlama niteliğindedi. Ayrıca 9 Kasım'da Kazım Karabekir Paşa ve yanında eski başbakan Hüseyin Rauf Bey olduğu halde saraya gelmişlerdi ve halifenin yanında olduklarını göstermişlerdi.⁸⁷²

Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa ile olan tartışmaları sonrasında istifa eden Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanını önce top seslerinden, ertesi gün basından öğrenmişti. Rauf Bey, 1 Kasım tarihli Vatan, Tasvir-i Efkar gibi gazetelere verdiği demeçte cumhuriyetin ilanı için acele edildiğini, önce iyi düşünülüp doğru düzgün bir anayasa hazırlanması gerektiğini savunuyordu. Rauf Bey direkt Cumhuriyet'in ilanı aleyhine bir görüş belirtmiyordu ancak ilan edenlerin tekrar kişisel saltanat kurmalarından endişelendiğini dile getiriyordu. Üstelik bu endişe sadece Rauf Bey ile sınırlı değildi.⁸⁷³ Rauf Bey'in beyanatı üzerine Halifeyi ziyaret ettiği haberleri Halk Fırkası'nda tepkiyle karşılandı. Cebeli Bereket Milletvekili İhsan Bey, 20 Kasım'da Halk Fırkası'na verdiği önergede; Rauf Bey'in Cumhuriyet ilan etme şekline karşı beyanatının Cumhuriyeti zaafa uğrattığı, parti içerisinde bölücülük yarattığı ve çevresinde muhalif bir parti kurulduğu kanaatinin oluştuğunu belirtti. Bunu üzerine Rauf Bey'in kendisinden savunma yapılması istendi. Rauf Bey uzun uzadıya kendini savunmuş, başka bir parti kurmayacağını ve partiden çıkmayacağını bildirmişti. Fırka Grubu'nda uzun görüşmeler sonunda, Rauf Bey'in açıklamalarıyla

---

⁸⁷² Alpkaya, **a.g.e.**, s. 116-117.; Gök, **a.g.e.**, s. 123-124.; Hürkan, **Halifeliğin...**, s. 10.; **Tanin**, 9 Teşrinisani 1339/ 9 Kasım 1923.; Turan, **Yeni Türkiye'nin Oluşumu...**, s. 55.

⁸⁷³ Geniş bilgi için bkz, Turan, **Hilafetin Tarihsel...**, s. 218-219.

oluşturulan tutanak bastırılma ve yayımlama kararı alındı. Ardından da kamuoyuna firka içerisinde ayrılık olmadığı açıklandı ve iş tatlıya bağlanarak kapandı.⁸⁷⁴

Halk Fırkası grup toplantısında Başvekil İsmet Paşa'nın Rauf Bey'in Halifeyi

ziyareti için sarf ettiği şu sözleri dikkat çekiciydi: *"Halifeyi ziyaret meselesi, halifelik meselesidir. Devlet adamı olarak hiçbir zaman hatırımızdan çıkarmayız ki, hilafet orduları bu memleketi baştan başa harabeye çevirmişlerdir. Hilafet orduları vücuda getirmek ihtimalini daima nazardan dur (gözden uzak) tutmayacağız... Türk milleti, en elim ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir; bir daha çekmeyecektir.*

Bir halife fetvasının, Harb-i Umumi (Birinci Dünya Savaşı) badiresine bizi attığını hiçbir vakit unutmayacağız. Bir hilafet fetvasının, millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha eşna (alçakçasına) saldırdığını bir suretle hücum ettiğini unutmayacağız.

Tarihin her hangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı behemahal (hiç kuşkusuz) koparacağız!...

Herhangi bir halife, an'aneten (geleneğe) fikren ve şeklen, usulen zımnen (kapalı) ve sarahaten (açık) Türkiye mukadderatında alakadarmış gibi bir vaziyet almak isterse; Türk ricalini (devlet adamlarını) taltif edermiş (değerli buluyormuş), iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatıyla ve mevcudiyetiyle zıdd-ı tam addedeceğiz; hareketlerini hıyanet-i vataniye addedeceğiz."⁸⁷⁵ şeklindeki sözleri hilafet tartışmalarının başlamasından beri

kamuoyu önünde hükümetin tavrını daha net ortaya koyarken, Hilafet tartışmalarına yeni boyutlar kazandırıyordu.

İkinci Büyük Millet Meclisi'nde Kuvay-ı Milliye şöhretlerinden asker olanlar, milletvekili kalmamakla beraber Mustafa Kemal Paşa'dan da uzaklaşmışlar, her türlü muhalefet çevreleri ümitlerini bu şöhretlere bağlamışlardı. Rauf Bey'in komutan arkadaşları ile uğurlanarak ve karşılanarak İstanbul'a gidip gelmeleri, Cumhuriyetin

---

⁸⁷⁴ Nutuk/Söylev, C. II, s. 1123-1125.; Tunçay, a.g.e., s. 72.; Turan, Hilafetin Tarihsel..., s. 217-220.

⁸⁷⁵ Nutuk/Söylev, C. II, s. 1123.

ilanı üzerine İstanbul gazetelerinde çıkan sözleri, bir şey yapmak, bir şey yapılmasını isteyenlere Rauf Bey ve arkadaşlarının düşünceleri aşan bir cesaret vermişti.⁸⁷⁶

Basına her ne kadar sorun yok görüntüsü verilmek istense de bazı Hilafet yanlısı gazeteciler meseleyi gazetelere taşımışlardı. Hüseyin Cahit Bey, Tanin gazetesinin başında Ankara'ya savaş açmıştı. Gazete köşesinde "*Hilafetin Vaziyeti*" başlıklı yazısında Rauf Bey'in demeçleri üzerine firkada olanları irdelemişti. Rauf Bey'e haksızlık yapıldığını, Halifeyi ziyaret edenlerin Cumhuriyet aleyhtarlığı, saltanat taraftarlığı yaptığı anlamına gelmeyeceğini söylüyordu. Bunun yanı sıra farkında olmadan meseleyi çözümlenmenin yollarını gösteriyordu. Ankara yöneticilerinden Hilafeti ya istemediklerini ya da hilafetin memlekete faydalı olduğunu yönünde bir açıklama yapmalarını istiyordu.⁸⁷⁷ Hüseyin Cahit Bey gibi İstanbul Barosu Lütfi Fikri Bey de halifeye-hilafete yönelik eleştirilerden rahatsızlık duyuyor ve gazetelere bu yönde açıklamalar yapıyordu. Çok değil, Rauf Bey'in demecinden dokuz gün sonra Lütfi Fikri Bey'in Halife Abdülmecit'e istifa etmemesini isteyen açık mektubu gazetelerde yayınlandı. Lütfi Fikri Bey ve Hüseyin Cahit Bey'in ortak hedefleri, istifa dedikodularıyla hilafet meselesinin güncelliğini yitirmesiydi. Böylece mesele sessiz sedasız kapanacak, Halife ve Hilafet yerinde durmaya devam edecekti. Ancak onların isteklerinin tam aksine basında konu ile ilgili yazılar çıkmaya devam ediyordu.⁸⁷⁸

---

⁸⁷⁶ Atay, **a.g.e.**, s. 445.

⁸⁷⁷ Demiryürek, **a.g.m.**, s. 51-52.; **Tanin**, 2 Kanunuevvel 1339/ 2 Aralık 1923.

⁸⁷⁸ Hasan Türker, "*Basında Hanedan-ı Hilafet Tartışmaları ve Hilafetin Kaldırılması*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, S.8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay, İzmir, 1999, s. 74.; Tunçay, **a.g.e.**, s. 72.; **Tanin**, 10 Teşrinisani 1339/ 10 Kasım 1923.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da yayınlanan gazetelerden bazıları (Vatan, Tanin, Tasvir-i Efkâr) bilerek ya da bilemeyerek Hilafetin kaldırılmasına zemin hazırlamıştı.⁸⁷⁹ Nitekim Cumhuriyetin ilanının acele edildiği yolundaki eleştirilerle başlayan tartışma, hem Anadolu hem İstanbul basınının yazılarıyla Hilafet tartışmasına⁸⁸⁰ dönüşmüş ve hanedan üyelerinin ülkeden sürülmesine kadar gidebilecek bir süreci başlatmıştı.⁸⁸¹

3.2.4. Hint Müslümanları Ağa Han ve Emir Ali'nin Mektubu

Hilafetin gündemde olduğu sıralarda karışık ve tehlikeli bir hava esiyordu. Bu havadan yararlanma fırsatını İngilizler elbetteki kaçırmayacaklardı. İngiliz Devleti'nin hizmetinde ve güvenilir olmadıkları bilinen iki Hintli Müslüman tarafından gönderilen mektup İngilizlerin boş durmadıklarını gösterir nitelikteydi.⁸⁸²

Ağa Han ve Seyyid Emir Ali'nin "*halifenin siyasi durumunun korunması için*" yazdıkları 24 Kasım 1923 ve Londra çıkışlı Ankara'ya gönderdikleri mektup 5 ve 6 Aralık'ta İstanbul basınında yer aldı.⁸⁸³ Mektupta yazılı istekler şunlardı; Halifenin nüfuzunu azaltacak hiçbir yola başvurulmamalı, bir din adamı olarak Halife'ye Türkiye'nin siyasi bünyesinde yer verilmeli, Halife her zaman Osmanlı hanedanı içerisinde seçilmeli, Halife hiç olmazsa Papa kadar prestijli ve nüfusa sahip

---

⁸⁷⁹ Uluğ, **a.g.e.**, s. 125.

⁸⁸⁰ Geniş bilgi için bkz, Türker, **a.g.m.**, s. 67-74.

⁸⁸¹ Alpaya, **a.g.e.**, s. 118.

⁸⁸² Hayriye Yüksel, "*Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları*", **Akademik Bakış**, C. III, S.6, 2010, s. 244.; Hürkan, **Halifeliğin...**, s. 10.

⁸⁸³ Öke, **a.g.e.**, s. 110.

olmalı...⁸⁸⁴ Gazetelerde mektubun yayınlanmasına kadar hilafetle ilgili tartışmalar ülke içi bir sorun iken, mektup olayı ile sorun adeta uluslararası bir boyut kazanıyordu.⁸⁸⁵ İsmet Paşa'ya yazılmış olan bu mektubun kendisine ulaşmadan gazetelerde yer alması üzerine, Başvekil İsmet Paşa Meclis'te (64. içtima, ikinci celse, 08.12.1923) bu konuyu açtı. Meclis gizli oturumunda İsmet Paşa mektubun, 1 Kasım kararının aksini kabul eden bir talep olduğunu ve alelşümül bir propagandayı amaçladığı ve mektupta hilafete Türkiye Devleti'nde idari, siyasi ve dünyevi yetkileri vermenin esas alındığını açıkladı.⁸⁸⁶

İsmet Paşa kendisine yazılan Ağa Han ve Emir Ali imzalı mektubun, kendisine tercüme edilmeden İstanbul'da yayınlandığını ve bunları kimlerin yaptığının meçhul olduğunu belirtti. İsmet Paşa'ya göre, İngiliz tebaası olarak adlandırdığı bu iki şahsı azmettirenler İngilizlerdi, onların bundan çıkarları ise doğudaki Kürtleri tahrik etmek ve Cumhuriyeti yıkmaktı. İsmet Paşa, Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun saltanatın kaldırılmasından sonraki değişimi⁸⁸⁷ hatırlatarak, bu neşriyatın vatan hainliği suçuna girdiğini açıkladı. Vatana hıyanet suçunun dışarıdan geldiğini, Cumhuriyete karşı olan bu hareketin içeride zemin bulduğunu söyledi. İstiklal mahkemesinin kurularak suçluların yargılanmasını teklif etti.⁸⁸⁸

---

⁸⁸⁴ **İkdam**, 5 Kanunuevvel 1339/ 5 Aralık 1923.; **Tanin**, 5 Kanunuevvel 1339/ 5 Aralık 1923.; **Tevhid-i Efkar**, 6 Kanunuevvel 1339/ 6 Aralık 1923.

⁸⁸⁵ Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 160.; Türker, **a.g.m.**, s. 75.

⁸⁸⁶ **TBMM GCZ**, D. I, C. IV, s. 314-315.

⁸⁸⁷ Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi 11. 04. 1923 tarihinde şu şekilde tadil edilmiştir: "*Saltanatın ilgasına ve hukuku hakimiyet ve hükümlerinin gayrikabili terk ve tecezzi (kısım kısım bölünme) ve ferağ olmak (vazgeçmek) üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç (toplanmış)bulduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 (1 Kasım 1922) tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyeti aleyhinde kavlen (sözle) veya tahriren (yazıyla) veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifşadat veya neşriyatta bulunan kesân (kişiler) haini vatan addolunur"* **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C. XXIX, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 32.

⁸⁸⁸ **TBMM GCZ**, D. I, C. IV, s. 315-317.

Rize Milletvekili Ekrem Bey, hiçbir inkılabın ve ihtilalin kansız olmadığını hatırlatarak bu suçu işleyenler için İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını destekledi. Ardından söz alan İstanbul Milletvekili Rauf Bey, Teşkilatı Esasiye Kanunu ve 1 Kasım kararına göre idare şeklini hatırlattı ve meydana gelebilecek tehlikelerin geciktirilmesinin söz konusu olamayacağını söyleyerek mektubun tetkik edilmesini önerdi. Rauf Bey mektup meselesine İsmet Paşa gibi İngiliz oyunu olarak bakıyor ancak mahkemelerin kurulmasını onaylamıyordu. İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey ise Ağa Han ve Emir Ali'nin şahsiyetleri hakkında bilgi verdi. İkisinin de Sünni olmadığı ancak Sünnilere ait Hilafet mevzusuna karıştıklarını belirtti. Şii ve İsmaili mezheplerinde Hilafet olmadığı, İngiltere hazinesinden binlerce sterlin aldıklarını söylediği bu kişilerin siyasi manevra yapmak istediklerini anlattı. Ayrıca Ağa Han'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin aleyhine yazmış olduğu birçok makalenin varlığını hatırlattı. Hilafetin tarihinden, Osmanlı'ya geçişinden bahsetti. Etraflıca yaptığı konuşmasının sonunda İsmet Paşa'nın sözlerine katıldığını belirterek İstanbul'daki halk arasında mektup fikirlerinin yayılması ve benimsenmesi tehlikesine karşılık bir an evvel gereğinin yapılmasına lüzum gördüğünü açıkladı.⁸⁸⁹

Sonuç olarak TBMM, Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey'in başkanlığında Konya Milletvekili Refik Bey, Hakkari Milletvekili Asaf Bey, Kütahya Milletvekili

---

⁸⁸⁹ **TBMM GCZ**, D. I, C. IV, s. 317-327.; Emir Ali ve Ağa Han'a tepkiler Mecliste sınırlı kalmamıştı. Dönemin aydınları hilafet makamının kaldırılması fikrini, hilafeti isteyenleri hedef alarak desteklememişlerdi. Bu görüşte olan dönemin aydınları arasında Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp ilk ağızda sayılabilecekler arasındadır. Hatta tutucu sanılan yazar Süleyman Nazif Ebuuziyya Tefvik Bey'e çok daha önce 1911'de "*Hilafetin dört asırdan beri şevketi milliyemizi kemirdiğini*" yazmıştı. Seçil Akgün, "*Yeni Türkiye Cumhuriyetinde Halifelik Örgütünün Yetersizliği-Şapka Kanunu*", **Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Ayı Basım, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1983, s. 63.

Cevdet Bey'den oluşan bir İstiklal mahkemesi kurarak, İstanbul'a gönderilmesine karar verdi. Mahkeme savcılığına da Saruhan Milletvekili Vasıf Bey getirildi.⁸⁹⁰

Birçok tarihçiye göre, Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubundaki isteklerinin uygulanmasıyla Hilafetin Türkiye'yi şeriat zincirine, eskiye bağlamak hatta Ortaçağ karanlığına götürmek anlamına gelmek demektir. Hem bu mektup hem de İstanbul Barosu Lütfi Fikri Bey'in Halife Abdülmecit'e istifa etmemesini isteyen açık mektubun da gazetelerde yayınlanması ile İstanbul'a İstiklal mahkemesi gönderilmişti. Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal mahkemesi 8 Aralık 1923'te kuruldu. Mahkeme 11 Aralık 1923'te yayınladığı bildirmede kuruluş amaçlarını açıkladı. Buna göre; Cumhuriyetin varlığına aykırı hareket edenlerin vatana ihanet suçundan şiddetle cezalandırılacakları ve İstanbul halkının sükunetinin ve refahının temin edileceği, Hilafetin kalmasını arzulayanların daha fazla cezalandırılacağı bildirildi. Mektupları yayımlayan gazete sahipleri Hüseyin Cahit, Velid Ebuşşiya, Ahmet Cevdet Beyler (Tanin, İkdam, Tevhidi Efkar), İstanbul Baro başkanı Lütfi Fikri Bey, Abdülmecit'in yaverlerinden Ekrem Bey ve bunun dışında yayınladıkları bildiriye uygun suçlu görünenler yargılanmak üzere tutuklandı. Bu tutuklamalar sonucunda beş dava açılmıştı. Gazete sahiplerinin suç işleme kastı olmadığına inanıldığı için serbest bırakıldı. Meşrutiyetçi olduğu bilinen Lütfi Fikri Bey beş yıl küreğe mahkum edildi, diğer suçlu görünenlerden iki kişiye de birer yıllık kürek cezası verildi. İstiklal mahkemesi bir kişiye beş, iki kişiye birer yıl hapis cezasını vermekle yetinmiş, bunlarda kısa süre sonra af yasasıyla kaldırılmıştı.⁸⁹¹

---

⁸⁹⁰ Demiryürek, **a.g.m.**, s. 54.; Tunçay, **a.g.e.**, s. 79.

⁸⁹¹ Alpkaya, **a.g.e.**, s. 117-118.; Demiryürek, **a.g.m.**, s. 54.; Gök, **a.g.e.**, s. 133.; Öke, **a.g.e.**, s. 126.; Tunçay, **a.g.e.**, s. 72-83.

Mektuplarının Mecliste ve basında tartışma yaratması, İstiklal mahkemelerinin kurulup tutukluların yargılanması sonucunda, bunlara bir anlamda sebebiyet veren iki Hintli Müslüman Ağa Han ve Emir Ali açıklama yapma gereği hissetmişlerdi. Emir Ali, bu olaylar karşısında İngilizler ile resmi ve ya gayri resmi bir görüşmelerinin olmadığı, mektubu yeni Türkiye'de Cumhuriyet idaresine karşı, Padişaha taraftar olanların entrikalarına yardım amaçlı yazdıkları iddiasını yalanlayıp, Türk Hükümeti'nden başka hiçbir kanal ile görüşmeye kalkışmadığı yönünde açıklama yaparken; Ağa Han hilafetin Türk milletine mensup olmasını İslamiyet'in menfaatine saydığını ve hilafet makamını mezhep ve fırkaların üstünde bir yerde görmeyi arzu ettiğini, mektubun yanlış yorumlandığını açıkladı.⁸⁹² Şii lideri Emir Ali, İngiltere'de devlet yargıçlığı mevkiinde yer almaktaydı. Krala hizmetlerinden dolayı Kral'ın özel Danışman Konseyi'ne alınmıştı. Ortadoğu, Güney Asya ve Türkiye meselelerinde hükümetin gözü, kulağı hatta kalemi olmuştu. Ağa Han ise, hatıralarını yazanlara İngiliz Gizli Servisi "*Intelligence*"ın ajanı olduğunu açıkça itiraf etmişti. İngiliz Dışişleri'nin isteği üzerine Osmanlı sarayına gelip, hükümetin önerilerini Padişahlara temenni niteliğinde iletmişti. Ayrıca kendisi nadir Müslüman Siyonistlerindendi. Bu iki şahsın açıklamaları ile kimlikleri karşılaştırıldığında samimi olmadıkları her türlü anlaşılıyordu.⁸⁹³

---

⁸⁹² Uluğ, a.g.e., s. 150-151.

⁸⁹³ Öke, a.g.e., s. 113.

3.2.5. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet Tartışmaları Sırasında Anlamlı Yurt Gezisi

Hilafet meselesi zaten gündemde idi ama bu kadar net şekilde ortaya çıkışını bir dış müracaat yani Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubu tetiklemişti. Ülke içerisinde de muhalif kesimin basın yoluyla meseleyi kurcalamaları Hilafet konusunu daha bir kuvvetle gündeme getirmişti. Bu mektubun muhatabını bulmadan İstanbul basının yayınlaması, üstelik bunu o zaman muhalif görüşlü İttihat ve Terakki namına hazırlık yaptığı sanılan Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Bey'in yayınlaması Ankara'nın sabrını taşırılmıştı. İstanbul'da mahkemeler sürerken Gazi Mustafa Kemal Paşa mühim karar ve hareketten önce gene iki aylığına seyahate çıkmıştı. Bu sefer İzmir'de askeri harp oyunlarına katılacaktı.⁸⁹⁴

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hilafet makamına karşı kesin tavrını almış vaziyetteydi. 15-20 Ocak 1924 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen harp oyunlarında önemli bir nabız yoklaması yapmıştı. Orada çeşitli çevrelerle görüşerek kararına destek arayan ilişkiler kurmuş, bunlar; basın, üniversite ve ordu ilişkileriydi.⁸⁹⁵

İstanbul İstiklal mahkemesinin gazeteciler hakkında verdiği beraat kararı ile basın ile barışma yolunda girişimlerde bulunulmuştu. Bu amaçla Cumhurbaşkanı Cumhuriyet-Hükümet yanlısı gazetecilerin yanı sıra eski sanıkları da İzmir'e çağırılmıştı. 4-5 Şubat 1924 günleri İzmir'de kayınpederi Uşakizade Muammer Bey'in

---

⁸⁹⁴ Aydemir, a.g.e., C. III, s. 160.; Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 260-261.; Yazman, a.g.e., s. 65.

⁸⁹⁵ Gök, a.g.e., s. 139.; Tunçay, a.g.e., s. 84.

Göztepe'deki köşkünde gazeteci misafirleriyle uzun uzadıya görüşmüş, onlara köktenci değişim düşüncelerini benimsetmeye çalışmıştı. Gazeteciler Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanından çok olumlu izlenimlerle ayrılmışlardı ve onun hakkında yazılar yazmışlardı. Bu yazılar kamuoyunu devrimci atılımlara hazırlamıştı. Ancak bu anlaşma ve uzlaşma havası tahmin edileceği üzere uzun sürmemişti, çünkü gazetecilerin birçoğu hala ittihatçı ve eski rejimi savunuyordu.⁸⁹⁶

Üniversite temsilcileriyle yapılan temaslar, hilafeti kaldırma hareketinde olumlu halkalardan birini teşkil ediyordu. O günlerde kurum sorunlarını görüşmek üzere Ankara'ya giden İstanbul Üniversitesi Rektörü İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve onun başkanlığında Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuat, Hukuk Fakültesi Dekanı Hasan Tahsin Aynızade, Tıp Fakültesi Dekanı Vaset ve Fen Fakültesi Müderrisi Şükrü Beylerden oluşan bir heyeti Başvekil İsmet Paşa İzmir'e götürdü. Gazi Mustafa Kemal Paşa eğitim hakkında onların görüşlerini almak istiyordu. Kurul üyeleri ve Gazi Paşa arasında *"Terbiye milli mi olmalı, dini mi olmalı?"* konusu tartışılmıştı. Baltacıoğlu, dinin sosyal bir kurum ve realitede yaşamak olduğunu, ancak mekteplerde okutmanın şart olmadığını düşünmekteydi. Gazi Paşa ise *"Böyle bir laikizasyon hareketini halk nasıl kabul eder?"* dedikten sonra *"Türk Milleti laik bir terbiye almasını çok iyi kabul eder. Çünkü dünyanın en realist en müspet kafalı milletidir"* şeklinde cevabını yine kendisi vermişti.⁸⁹⁷

Gazi Paşa, zaman hayli ilerledikten sonra misafirleri ile Hilafet meselesini konuşmuştu. Bu mesele üzerinde Baltacıoğlu, *"Çanakkale'de büyük bir şehamet (zeka ve cesaret) eseri yaratarak Türk'ün namusunu kurtaran bir Erkan-ı Harp günün birinde kaderin sürüklemesiyle Anadolu'ya memur olur gider. Orada yolunun üzerinde türlü istikametler belirir. Biri servet-ü samana öteki rütbe ve nişan götürür. Fakat bir istikamet vardır ki, ölümle birlikte İstiklal ve şerefe götürür. Hangi istikamette yollanmalı? Tarihin ne büyük ve ne mesut hadisesidir ki sonuncu yolda*

---

⁸⁹⁶ Tunçay, a.g.e., s. 84-85.

⁸⁹⁷ Gök, a.g.e., s. 139-140.; Tunçay, a.g.e., s. 85.

şan ve şeref istikametinde ilerliyor. Yolun üzerinde bütün arızaları kaldırıyor. Bütün çalı ve dikenleri söküp atıyor. Bu yolun üzerinde bir de asırlık bir softalık ve taassup ağacı var. Gerçi bu ağacın dalları, budakları kesilip atılmış, fakat iri kökleri henüz toprağın içindedir. Bu toprak yaş, fakat üzerinde güneş ise yakıcıdır. Asırlık ağacın kütüğü bir gün sürecektir, eskisinden daha gürbüzleşecektir. Bu büyük bir tehlikedir. Kökleri hemen sökülüp atılmalıdır." şeklinde anlamlı cümlelerini

sıralamıştı. Ayrıca 1908'den sonraki yıllarda İstanbul Üniversitesi gençlerine yaptıkları psikoloji anketlerinin sonuçlarının da aynı kanıyı doğruladığını eklemişti.

Gazi, çok memnun olarak hilafeti kaldırma niyetini imayla "*Geç bile kalmışız*" demişti.⁸⁹⁸

Harp oyunları dolayısıyla Genel Kurmay Reisi Fevzi Paşa, Milli Savunma Vekili Kazım Karabekir Paşa ve Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa da İzmit'te toplanmıştı. İşte bu harp oyunları sırasında Gazi, hilafeti kaldıracağı hakkında düşünce ve kararını asker arkadaşlarına bildirecekti. Aslında kendisine ters düşen arkadaşlarının da orada bulunması, Gazi'nin hilafet meselesi halledilmeye başlamadan evvel ordu ile daha sıkı ve samimi bir temas lüzumunu duymuş olmasından kaynaklı bu harp oyununun yapıldığı anlaşılmaktaydı. Bu askeri çevre için Gazi Paşa "*Hilafetin ilgası lüzumunda kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şeri'ye ve Evkaf Vekaletini de ilga ve tedrisatı tevhit eylemek kararında idik.*" sözleriyle birlik içerisinde olduklarını belirtiyordu.⁸⁹⁹ 21 Şubat 1924 gecesine Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa ile bir görüşme

yapmıştı. Ona şöyle demişti: "*Sene başı yaklaştı. Yeni senede bazı mühim icraatımız olacak. Bunları Ankara'daki arkadaşlarımızla müzakere ettikten sonra hemen icraata geçeceğiz. Hilafetin kaldırılmasıyla, Osmanlı hanedanının mensuplarının Türkiye'den çıkarılmaları, Şeriyye, Evkaf, Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekaletlerinin kaldırılması, müstakil bir Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliğinin kurulması, tedrisatın (eğitimin) birleştirilmesi gibi. Siz bunlara ne dersiniz?"*⁹⁰⁰

---

⁸⁹⁸ Gök, a.g.e., s. 140.; Tunçay, a.g.e., s. 85.

⁸⁹⁹ Nutuk/Söylev, C. II, s. 1128-1129.

⁹⁰⁰ Lewis, a.g.e., s. 263.; Aydemir, a.g.e., C. III, s. 160-161.

Aydemir'e göre; Ali Fuat Paşa, elbette Gazi'nin görüşlerini benimsedi ve sunduklarını laik ve demokratik icapları olarak görmekteydi. Çünkü o milli hareketin önde gelen en hür düşünceli adamlarından biriydi. Lise eğitimini Fransız mektebinde tamamlamış, salt Şark geleneklerinin tesirinde kalmamıştı.⁹⁰¹

3.3. HİLAFETİN KALDIRILIŞI VE HANEDANIN YURT DIŞINA ÇIKARILIŞI

3.3.1. Son Durak: Bütçe Görüşmeleri

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de Hilafet makamı için kesin yargıya vardığını şu sözleri ile anlatmaktaydı: "*Hilafetin lağvı (kaldırılması) zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim*" Bu kararı kesinleştirmesinde ve açıklamasında Ankara'dan Başvekil İsmet Paşa imzalı, acele şifreli gelen bir telgraf etkili olmuştu. 22 Ocak 1924 tarihli bu telgrafta; Halife Abdülmecit'in maruz kaldığını iddia ettiği ve kendisine ayrılan ödeneğin artırılması istediği haberleri yazıyordu. Gazi Paşa, bu telgrafi okur okumaz yazdığı cevapta halifenin hiçbir şeyden şikayet etme hakkı olmadığını maruz kaldığı tavrılara kendisinin sebep

olduğunu bildirerek, "*halife ve bütün cihan, kati olarak bilmesi lazımdır ki, mevcut ve mahfuz olan halife ve hilafet makamının, hakikatte ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmeti mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla, mevcudiyetini, istiklalini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilafet makamı bizce en nihayet, tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyeti haiz olamaz.*" diyor ve

---

⁹⁰¹ Aydemir, a.g.e., C. III, s. 161.

Başvekaletten halifeye artık kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bildirilmesini ve bu hususta hükümetçe esaslı tedbirler alınmasını istiyordu.⁹⁰²

Hilafet hakkında artık son karar için düğmeye basılmıştı. Gazi Paşa'nın gazeteciler ile görüşmelerinin ikinci gününde (5 Ocak 1924) Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey'in baş yazarı olarak bulunduğu hükümet yanlısı İleri gazetesinde, "*Saltanatın Tasfiyesi, Hanedan Sultanına Hala Aylık Verecek miyiz?*" başlıklı başyazısında Padişahlığın kaldırılmasına rağmen Hilafetin hala tasfiye edilmemesini eleştiriyor ve Hilafet Hanedanı için devlet bütçesinden pay ayrılmasına şu sözleriyle

karşı çıkıyordu: "*Bu bütçeyi tespit edenlere, Maliye Vekiline, Muvazene-i Maliye Encümenine ve kabul edecek olan mebuslara soruyorum: İlan edilen cumhuriyet zümre farklarını, aristokrasiyi kabul ediyor mu? Ediyorsa, bu kadar küçük maaşat (maaşlar) nedir? Etmiyorsa bu maaşat neden veriliyor? Eğer bu zevat prens ve*

---

⁹⁰² Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu telgraf günümüz Türkçesi ile aynen alınmıştır ve şu şekildedir: "*Halifelik makamı ve Halifeliğin kişiliği ile ilgili yanlış anlamalar ve kötü yorumlar ortamı, Halifenin kendi tutum ve davranışından doğmaktadır. Halife, iç ve özellikle dış yaşayışla ataları olan padişahların yolunu izler gibi görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına görevliler göndererek ilişki kurmak, gösterili gezintiler, saray yaşayışı, sarayında yedek subaylara varıncaya dek kabul etmek ve onların yakınmalarını dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu arada sayılabilir. Halife Türkiye Cumhuriyeti ile Türkiye halkı karşısındaki durumunu düşündüğü zaman İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı ya da Afgan Devleti ile Afgan halkı karşısındaki durumunu bir ölçü olarak dikkate almalıdır. Halife ve bütün dünya kesin olarak ilmelidir ki bugün var olan ve korunmakta bulunan Halifenin ve halifelik makamının, gerçekte ne din ne de siyasa bakımından varlığını ve bağımsızlığını boş laf yüzünden tehlikeye atamaz. Halifelik makamının bizce, olsa olsa tarihsel bir anı olmaktan daha çok bir önemi olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ileri gelenlerinin ya da resmi kurulların kendisi ile görüşmesini istemesi bile Cumhuriyetin bağımsızlığına açık saldırıdır. Başmabeyincisi Ankara'ya göndererek ya da güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirerek, Hükümete duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya durum alması demektir. Buna da yetkisi yoktur. Kendisiyle Cumhuriyet Hükümeti arasındaki yazışmalarda Başyazmanını aracı kılması da yersizdir. Başyazman Bey'in, böyle saygısızca davranıştan sakınması gerektiği kendisine bildirilmelidir. Halifenin dirliği ve geçimi için, Türkiye Cumhuriyetinin ödeneğinden kesinlikle aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir. Amaç, yaldızlı ve gösterişli yaşamak değil, insanca yaşamak ve geçim sağlamaktır. "Halifelik Hazinesi" denilmekle ne denilmek istendiğini anlayamadım. Halifeliğin hazinesi yoktur ve olamaz. Kendisine böyle bir hazine atalarından kalmış ise resmi ve açık bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim. Halifenin aldığı ödenekle karşılanamayan yükümler neler imiş ve 15 Nisan 1923 günlü bildirimle Hükümet nelere söz vermiştir? Bunu bildirmek iyiliğinde bulununuz. Halifenin konutunu belirtip saptamak, Hükümetin şimdiye değin yapmış olması gereken bir ödev idi. İstanbul'da ulusun boğazından kesilen paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok değerli eşya ve gereçler, Hükümetin bu yolda bir saptama yapmaması yüzünden yok olup gidiyor. "Halifenin yakınları, sarayın en değerli gereçlerini, Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar." diye bir söylenti vardır. Hükümet bunlara hemen el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa, Hükümet satmalıdır. Halifelik kadrosu iyice incelenip düzene sokulmalıdır ki, başmabeyincilerin ve başyazmanların varlığı Halifeyi daha da saltanat kuruntusu içinde uyutmasın. Fransızlar, kralın soyundan olanları ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta ve bağımsızlıkları ve egemenlikleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken; her gün çevreden saltanat güneşi doğmasına dua eden bir padişah soyuna ve yakınlarına karşı davranışımızda, Türkiye Cumhuriyetini nezakete ve boş şeylere kurban edemeyiz. Halife kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe sağlam ve köklü önlemler alınarak bildirilmesini rica ederim efendim." **Nutuk/Söylev**, C. II, s. 1126-1129.*

prenses iseler onlara bir kalem mukayyedi maaş vermek olur mu? Böyle değil de cumhuriyet müsavatu (eşitliği) kendisine umde ittihaz etmiş ise, bu bütçenin manası ne olsa gerekir?

...Bir hür Cumhuriyette herkes müsavidir (eşittir). Sabık hanedan efradı da bu müsavattan müstefittirler (istifade edendir). Bunlar da sizin gibi, benim gibi rızklarını kendileri temin etmek hak ve şereflerine haizdirler. Bunlara böyle hakir ve hasis ve vazife mukabili olmayan maaşlar tahsis etmek muvafık olamaz.

Bunlar, ya sizin gibi, benim gibi ve her Türk gibi yaşamalıdırlar ve yahut cumhuriyetle aristokrasi kabil-i telif şeyler ise kendilerine daha başka muamele edilmelidir. Fakat kuvvetle ve şiddetle zannediyoruz ki cumhuriyet zümre imtiyazları itilaf kabul etmez. Bu itibar ile prens manasına efendi hazretleri hele hele sultan hazretleri birer galattır (yanlışlıktır). Bu cumhuriyette paye, elkab, ünvan fahri maaş olmaz. Cumhuriyet, halk devleti demektir. Bir aile lehine bir imtiyaz cumhurun ruhuna mugayirdir (aykırıdır).

...Türk milleti Al-i Osman'a karşı büyük bir alicenap bir nezaket gösterdi. Saltanatı ilga etmekle beraber sultanlarını ilga eden Fransızlar, Almanlar, Avusturyalılar gibi hareket etmedi. Bu takdirde sabık hazine-i hassaya ait emlakten mevcut hanedana bir miktar mülk vermeli ve hanedanın milletle olan alakası kesilmelidir.

Bir de şunu unutmayalım ki hanedan üreyebilir, azasının adeti çoğalır. Bunlar hazineden maaş bekler ve iş görmez. Bir cumhuriyet dahilinde ise böyle bir manzara gayet garip olur. Her ne vermek layık ve lazım ise verelim ve hesabımızı keselim"⁹⁰³

Hanedana bütçe ayrılmasına karşı çıkan bir başka yazı Yakup Kadri Bey tarafından kaleme alınmıştı. Akşam gazetesine yazdığı "*Meclis ve Hanedan Bütçesi*"

başlıklı makalesinde Meclise, Cumhurbaşkanlığa ve Hilafete ayrılan rakamları verip

şu yorumları yapmıştı: "*Bu rakamlar bize şunu söylüyor. Yeni Türkiye muvazaalı bir cumhuriyettir... Kendi varlığına henüz lazım gelen kifayete kani değildir. Çünkü eğer buna kani bulunmuş olsaydı her şeyden evvel, kendi vaziyetini daha keskin bir şekilde göstermek ve kendi mevcudiyetinin kendi maneviyatının yüksek ifadesi olan Riyaset-i Cumhur makamını, şehzadeleri, sultanları ve damatlarıyla Osmanlı Hanedanının mertebesinden daha dün bir dereceye kadar atmazdı...*" Ayrıca sarayda

bir takım hanımların bütçede 'sultan' diye kayıtlı olduğunu söyleyerek yazısına şöyle

devam ediyordu: "*...bunlar her fırsatta bir büyük inkılaptan doğduğu söylenen bir cumhuriyetin içinde nasıl bir mevki tutuyorlar? Bunlar birer vatandaş mıdırlar?*"

---

⁹⁰³ İleri, 5 Şubat 1340/ 5 Şubat 1924.

Hayır, zira kendilerine vatandaşın haiz olduğu hukukun fevkinde bir takım hukuk ve imtiyaz verilmiştir. Yeni Türk cumhuriyetinin hakiki banileri olan şehitlerin anaları çocukları bile bu hukuk ve imtiyaza malik değillerdir. Bu devlet o anaların hangisine 30 lira maaş veriyor? Halbuki 30 lira hanedan bütçesinde asgari maaştır.

Görülüyor ki Muvazen-i Maliye Encümeni gerek BMM ve gerekse Riyaset-i Cumhur mahsusatından kırparak hanedan bütçesine yüz binlerce lira ilave etmekle gayr-i kabil-i izah bir harekette bulunmuştur ve cumhuriyeti muvazaalı bir şekle dönüştürmüştür. Esas itibariyle Halk Fırkası nizamnamesinin birinci maddesine muğayir olarak memlekette imtiyazlı bir sınıfın mevcudiyetini tasdik etmiştir. bu sınıfın bütün ananelerini, şerefini, rütbelerini tanımıştır. Her fırsatta lanetle yad ettiğimiz vatan haini Vahdettin'in kızları, Fatma Ulviye, Sultan Hazretleri Bin Vahdettin Han, Sabiha Sultan Hazretleri Bin Vahdettin Han ünvanlarıyla zikredilmiştir. Binaenaleyh, Muvazene-i Maliye Encümeni, bir bütçe yapayım derken adeta hakimiyet-i milliye ile saltanat-ı ferdiye arasında bir muvazene name hazırlamıştır. İhtimal bu gayr-i hareket şuuri olmuştur. Fakat derhal ilave edelim ki, şuuri olanından daha az korkarız."⁹⁰⁴

Hanedan ödeneği ve Hanedana tanınan ayrıcalıklar Hükümet yanlısı gazetelerde açıkça eleştirilirken, bütçe görüşmeleriyle birlikte hemen TBMM'ye yansıdığı görülmektedir.⁹⁰⁵

Mecliste 111. içtima, ikinci celsede (25.02.1924), 1924 senesi bütçe kanunu tasarı ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası başlıklı konu müzakere edilmeye başlandı.⁹⁰⁶ Daha önce Avans Kanunu'nun görüşüldüğü 27. içtimada Hilafet hanedanına ayrılan bütçe, Cumhuriyet rejimiyle yönetilen devlet içerisinde bir soya ayrımcılık yapılması anlamına geldiği yönünde eleştirilmişti. O dönemde bu konunun 1924 bütçesi içerisinde görüşüleceği belirtilmişti.

1924 mali yılına ait bütçe görüşülmesine, 20 Şubat'ta başlanmış Maliye Vekili Mustafa Bey bütçe sunuş konuşmasında Hanedan-ı Hilafet bütçesinden, diğer

---

⁹⁰⁴ Türker, a.g.m., s. 78.

⁹⁰⁵ gös. yer

⁹⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. VI, TBMM Matbaası, Ankara, 1968, s. 329.

bütçelerde olduğu gibi indirim yapıldığını belirtmişti. Bütçe görüşmeleri 23 Şubat ve 25 Şubat'ta devam etmişti.⁹⁰⁷

25 Şubat tarihindeki görüşmede söz alan Yusuf Akçura Bey (İstanbul) ise aylar öncesinde müzakere edilen Avans Kanunu'nda farklı dairelere, idarelere memuriyetlere ayrılan bütçelerin ayrıntılı verilmediğini hatırlattı. Öncelikle 1924 bütçesinde bu eksiklikler tamamlandığı için teşekkür etti. Avans Kanunu'nun görüşüldüğü zaman Hilafete bütçenin ayrılması konusunu kendisi açmıştı. O zamandan bu yana "*Zatı Hazreti Hilafet Penahi ve Hanedanı Hilafet Bütçesi*" tabirinden Zatı Hazreti Hilafet Penahi ifadesinin kalktığını, Halife Hazretlerinin kaldığını en başta yanlışın buradan geldiğini belirtti. Ayrıca bütçe ayrıntısında, 22 erkek 49 kadın olmak üzere bazı isimlerin sayıldığını açıkladı. Bu isimlere sahip kişilerin kim olduğunu bilinmediği ve neden yazıldığına anlam veremediğini ifade etti. Bu kişilere bütçe ayrılmasını Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimine aykırı

bulduğunu şu şekilde belirtti: "*Evvela şu bütçenin şekil ve mahiyeti itibariyle Cumhuriyet bütçesinde bulunması Şarka has garaip (tuhaf şeyler) cümlesindedir. Hiçbir zaman Cumhuriyette azayı kiram hazaratı olamaz. Halk Fırkasının ki bir, iki istisnadan sarfinazar hepimiz oraya mensubuz. Fırka Nizamnamesinin ikinci maddesi gayet sarıhtır (açıktır). Deniliyor ki, halkçılar hiçbir ailenin, hiçbir sınıfı, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekte mutlak bir istiklal taşıyan fertlerdir, biz o fertlerdeniz. Böyle olduğu halde nasıl oluyor da vekiller hazaratı (hazretleri), encümen azası bu esaslı umdeye ki, bu esaslı prensibe ki nihayetinde buna riayet etmeyenler şöyle olur böyle olur deniyor.*"⁹⁰⁸

Yusuf Akçura Bey vekillerin Halk Fırkası üyesinden olmasına rağmen böyle garip bir bütçeyi sunmalarının açıklanmasını hem kendilerinden hem de encümenden istedi ve düşüncesini anlamak istediklerini söyleyenlere de şu cevabı verdi:

---

⁹⁰⁷ Alpkaya, a.g.e., s. 210-211.

⁹⁰⁸ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 345.

"Efendiler, bu kanunun, Bütçe Muvazene Kanununun bilmem kaçınıcı babının 24, 25nci fasılları yani Hanedanı Hilafete tahsisat vermek fasılları tamamen esasatımıza, firkamızın esasına, Cumhuriyetimizin temelini mugayyir (aykırı) şeylerdir."⁹⁰⁹

Yusuf Akçura Bey Halifenin bir memur olarak düşünülüp bütçe ayrılabilceği ancak; sayılan birçok isme milleten zorluklarla toplanan paranın verilmesine karşı çıktı, bu paranın hangi esaslara dayanılarak verildiğini sorguladı. Hukuki eşitliği herkesin kabul ettiğini, Meclisin bunu savunmada çok kıskanç olduğunu fakat hanedandan sayılanların unvanla anılmasının bu durumla tezatlık oluşturduğunu

belirtti ve Vahdettin'in kanından olanlara bütçe ayrılmamasını istedi: *"Orada, lüzumsuz olan, eski zamanın hatırası olan unvanlar bugün artık yoktur. Şimdi böyleyken tutup da ne iş yaptığı, ne hizmet gördüğü ve ne gibi bir fazileti olduğu bilinmeyen, tamamen meçhulümüz olan bir adamın ismi Alaaddin Beyefendi hazretleri diye resmi bütçede nasıl yazılabilir. Sonra «sair hanedan azayı kiramı hazaratı» deniyor. Biz reisimize hazretleri demiyoruz. Yalnız Bey diyoruz. Dersek yalnız ona diyeceğiz. Tutup da ne yaptıkları meçhul, memlekete hizmetleri olmayan bu adamlara niçin diyoruz. Efendiler, sonra birtakım kadınlar, erkekler bir hayli insanlar var. Bunlara para veriyoruz. Hatırıma geldi, sonra bunlara para verişimizin sebebi belki kanlarında - milyonda bir olmak üzere - Türk Milletine hizmet etmiş olan Yavuz'un veya Fatih'in kanından bir kan vardır. Ondan sonra gelen Vahdettin'in kanı bir haylisinde çoktur. Vahdettin'in kızı oğlu burada para alıyor. Binaenaleyh ileride şüphesiz bu fesh olunacaktır. Hiç şüphe etmiyorum, hiç biriniz bunun lehinde rey vermeyecektir. Lakin bugünden itibaren bunun üzerindeki lüzumsuz unvanların, (hazretlerinin) ve sairlerin kalkınmasını teklif ederim."⁹¹⁰*

Yusuf Akçura Bey'den sonra birkaç milletvekilinin bütçe üzerine konuşmasından sonra celseye son verildi. 26 Şubat'ta devam edilen 1924 bütçesinde Hilafet hanedanına ayrılan bütçe üzerine konuşulmadı. Ancak bugünün ayrı bir önemi vardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa bugün Şeriye Vekaleti'ne giderek Vekil Mustafa Fevzi Efendi ile görüşmüşlerdi. Bu görüşme ertesi gün gazetelerin baş konusu olmuştu. Basında, bir buçuk saat süren içeriği bilinmemekle

---

⁹⁰⁹ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 346.

⁹¹⁰ gös. yer

beraber, hilafet, şeriye ve evkaf ve din ile siyasetin birbirinden ayrılması gibi konuların görüldüğü şekilde yer almaktaydı.⁹¹¹

Yeni Gün gazetesinde, "*Reisi-i Cumhur Hazretlerinin Ziyaretleri*" başlığında bu görüşme duyurulmuştu.⁹¹² Ayrıca Tevhid-i Efkâr gazetesinde "*Bazı Mebuslar*

Hilafetin Büyük Millet Meclisi'ne Geçmesini İstiyorlar" başlığı altında bu görüşmeye

yer verildi. Gazetede "*...Mülakatta görüşülen mesail her ne kadar malum değil ise de Hilafet, Şer'îye ve Efkâr'ın devlet işlerinden tefriki yani dinle siyasetin ayrılması meselesinin görüldüğü zannolunmaktadır. Şehrimiz mahafili bu mülakata fevkalade bir ehemmiyet atfetmektedir. Din ve devlet işleri burada günün en mühim meselesi olmuştur. Bütün mebuslar yalnız bu mesele ile meşgul olmaktadırlar. Bazı mebuslar arasında hasıl olan bir cereyana göre Hilafet'in milletin yegane mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nin nefsinde cem edilmesi arzu edilmektedir. Fakat, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı münakaşası olduğu bir sırada bu fikir taraftarlarının ihraz-ı galebe edip edemeyecekleri hakkında hiçbir şey söylenemez. Her şey Gazi Paşa'nın bir Mart'ta Büyük Millet Meclisi'nde irad edeceği nutuktan sonra anlaşılacaktır.*" denilerek meselenin kesinliği belirtilmekten kaçınılmış, 1 Mart'ta Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın nutku "*her türlü dedikoduyu kökünden kesip atacaktır*" şeklinde yazıya son verilmişti.⁹¹³ Hükümet yanlısı Hakimiyet-i Milliye gazetesinde

ise konu "*İnkılabın Mübrem Mantiği*" başlığında ele alınmış, bütçe görüşmelerinde

Hilafet hanedanına tahsisat ayrılmasını savunanlar isim verilerek eleştirilmiş,

"İnkılap bu son hedefine vasil olmadıkça yani aralıktaki müphemiyeti kaldırarak yerine vuzuh ve sarahat ikame etmedikçe elbette ki durmaz! Ve bu hedefe ne kadar çabuk vasil olursa, o derece, memleket ve milletin menafi-i aliyesi nokta-i nazarından hayırlı olur! Zira istikamet alınmak artık arkaya bakmadan tereddütsüz ileriye doğru yürümek, yalnız bu sayede kabil olabilecektir." denilerek Hilafetin kaldırılıp inkılabın tamamlanacağı açıklanmıştı.⁹¹⁴

Mecliste 113. içtima, birinci celsede (27.02.1924), Muvazenei Maliye Encümeni Mazbata Muharriri (yazarı) Ali Cenani Bey (Gaziantep) bütçe ile ilgili tüm sorulara cevap verdi. Yusuf Akçura Bey'in Hilafet bütçesi için söylediklerine

---

⁹¹¹ Türker, **a.g.m.**, s. 80.

⁹¹² **Yeni Gün**, 27 Şubat 1340/ 27 Şubat 1924.

⁹¹³ **Tevhid-i Efkâr**, 27 Şubat 1340/ 27 Şubat 1924.

⁹¹⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Şubat 1340/ 27 Şubat 1924.

aynen katıldığını dile getirdi. Encümende Hilafete bütçe ayrılıp ayrılmamasının görüşüldüğü, bazı üyelerin tamamen kaldırılmasını istediğini belirtti. Uzun müzakerenin sonucunda bütçenin belirlendiği ve Meclise sunulup, Meclisin takdir buyurmasına karar verdiklerini açıkladı. Yusuf Akçura Bey'in isteklerini Meclisin onaylaması ile buna karşı çıkmayacaklarını bildirdi.⁹¹⁵

Müzakere farklı başlıklarla devam etti ve birince celse bu şekilde sonuçlandı. İkinci celsede ilk sözü alan Saruhan Milletvekili Vasıf Bey bütçeye farklı bir bakış açısıyla yaklaştı. Bütçenin yalnızca devletin masraflarını tespit eden, rakamları, parasını gösteren bir kanun olmadığını, devletin genel siyasetini, özellikle dış siyasette tatbik edeceği sınırı, düşünce ve esasları gösteren bir karar olduğunu söyleyerek söze başladı. Bu bakımdan tetkik ederken bu bütçeyi getiren Hükümetin Cumhuriyetin maddeleriyle ve Cumhuriyetin esaslarıyla Meclisin tam kesinlik ve azmiyle ilan ettiği aziz ve kutsi maddelerle ne derecede bağdaştığının tetkik edilmesi gerektiğini açıkladı. Kendisinin bu açıdan bütçeye yaklaştığını ekleyerek Hilafet bütçesini hedef aldı. Vasıf Bey öncelikle geçmiş günlere giderek Saltanatın

kaldırılışından ve eksik kalışından şöyle bahsetti: *"...Mütarekenin feci günlerinde Türk Milleti kendi varlığını kurtarmak için yüksek bir cihad yaptı. Bu cihadın neticesinde kendisini ezmek isteyen düşmanları ezdi, düşmanlarla beraber yürüyen, düşmanlarla beraber milletin varlığına kasteden Sultani yıktı, saltanatı yıktı ve bir Teşrinisani (1 Kasım) kararı ile saltanatın ebediyen gömüldüğünü ilan etti. İkinci Meclisi Ali, mevcudolan bu şekli, bu şekli fiiliyi sarih olarak tevsim etti (adlandırdı); Cumhuriyeti ilan etti ve bundan sonra Türklüğün mukadderatına yalnız milletin vazülyed olabileceğini (el koyabileceği) katiyetle, vuzuh ile bütün cihana ve bütün millete bildirdi. Bunu ilan eden Bir Teşrinisani Kararı - bilmiyorum arkadaşlar hangi esbabın tesiri tahtındadır ki - natamam kaldı (tamamlanmadı)..."⁹¹⁶*

---

⁹¹⁵ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 405-406.

⁹¹⁶ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 413-414.

Vasıf Bey ardından tamamlanmayan kısmı açık açık anlattı: "...Cumhuriyeti ilan ettiğimiz zaman, Cumhuriyetin ruhu esasını, Cumhuriyetin mevcudiyetini daima tehdit edebilecek olan, daima tehlikeye bırakabilecek olan bir müesseseyi ortadan kaldırmaya lüzum görmedik. Fakat arkadaşlar Cumhuriyeti ilanımızın akabinde idi ki: Asırlardan beri bu milletin başına bir bela olarak yaşayan, sefahat içinde yaşayan, zevk içinde yaşayan! bu müessese yine hareketle gelmek, yine eski saltanatı elde etmek arzusuna düştü. Meclisi Aliniz yavaş yavaş teressüm eden (resim gibi şekillenen) bu tehlike karşısında emir buyurdunuz, İstanbul'a gittik. Arkadaşlar vicdanıma itimat buyurunuz, samimi olarak söylüyorum, müşahedeme ve tetkikatıma istinaden söylüyorum. Yaktığınız müessese en felaketli bir gününüzde tekrar başınızda bela olmak için hazır ve müheyya (hazırlanmış) durmaktadır. Aralarında yaptıkları hususi meclislerinde, rakı meclislerinde, idarei akdah ettikleri (kadeh kaldırdıkları) zamanlarda «Yaşasın saltanat» diye bağırılmaktadır. Halife camie selamlığa giderken halen rikab yapmaktadır. Sağında süvari solunda müzik, arkasında askeri bölükleri bir debdebe ve tantana ile Selamlık Resmine gitmektedir. Saltanatı yıktık, fakat saltanatın millet karşısında timsali olan Saray, bütün haşmet ve debdebesi ile yaşıyor. Ne yazık ki; ta haşmetin ve debdebenin membaı olan parayı bu zavallı, bağıri yanık millet veriyor."

Bu hararetli konuşmayı Kozan Milletvekili aynı heyecanla şu cümle ile destekledi: "Onu da yıkacağız." Vasıf Bey konuşmasının devamında "Yarın bizi yıkmak için, yarın en matemli zamanlarımızda düşmanlar beraber olarak hazır duran bir müesseseyi kendimiz hayat vererek yaşıyoruz." dedi ve milletin karşısında büyük bir mesuliyete sahip buldukları, fitne ocağı diye adlandırdığı Hilafet makamının zayıf bir anda ortaya çıkaracağını, fitne sonucunda bir Türk kanının dökülmesinin karşısındaki vebalin bu Meclisin omuzlarında olacağı şeklinde endişelerini şu şekilde dile getirdi:

"...Mütarekeden on bir sene evvel ilan edilmiş olan bir meşrutiyet vardı. Fakat sonra ne oldu?"

Arkadaşlar, ne o Meşrutiyet ezildi, mahvedildi, hürriyetler unutuldu ve Saray ve Halife düşmanlarla bir olarak bu milleti sefil ve zelil bırakmak için her türlü harekette bulunmaktan çekinmedi. Yarın arkadaşlar zannetmiyorum ki, tahmin etmiyorum ki, ve hiçbirimiz ümit edemeyiz ki, bu hain müessesenin her hangi bir hareketi karşısında biz lakayt kalacağız. Hayır arkadaşlar. Silahla, kahirle, ceberrutla onların, kafalarını ezeceğiz. Fakat ezerken yeniden dökülecek olan masum Türk kanılarının vebali sizin omuzlarımızda kalacaktır..."⁹¹⁷

---

⁹¹⁷ gös. yer

Vasıf Bey, bundan altı yedi asır önce Hıristiyanların birlikte hareketleriyle İslamlığa hücum ettiklerini hatırlattı ve Hıristiyanlığın teşkil etmiş olduğu bu ordularının doğrudan doğruya gayesinin İslam dinini cihandan kaldırmak olduğu, asırlarca buna çalışıklarına, milyonlarca müslüman kanını döktüklerini dile getirdi. O zaman bu seri büyümenin karşısında halifelerin Bağdat sarayında keyif içerisinde yaşadıklarını, bu akını Halifenin Türk hükümdarlarının durduğunu anlattı ve

ardından "... Fakat elinde kudreti, cismaniye, hükümet vardı ve o kuvvetin tesiridir iki; Ehlisalip durdu, yıkıldı ve İslam kurtuldu. Ve Kuran kurtuldu. O halde arkadaşlar, elinde cismani bir kudret olmayan her hangi bir şeyi tehacümün (büyümenin) karşısında yine sarayına kapanmaktan başka elinden bir şey gelmeyen halifenin Türk Cumhuriyetinin aziz siyaseti dahilinde manası nedir?..."⁹¹⁸ sorusunu sorarak İslam dinine gelen her felaketi Türk milletinin durduracağını ama şekil üzerinde ısrar edilmemesini istedi. Vasıf Bey ayrıca Hilafete ayrılacak tahsisata ve Hilafet

makamına karşı çıktığını şöyle dile getirdi: "...aziz dini kurtaracak olan ve daima Türk'ü yükseltecek olan doğrudan doğruya Meclisi Alinizdir. Vatanla birlikte din taarruza uğrayacağı zaman ancak Meclisi Ali ve bu Meclisi Alinin meydana getireceği hükümettir ki, bu seli durdurabilecektir. O halde arkadaşlar, hakikati feda etmeyelim; şekil üzerinde ısrar etmeyelim. İddia ediyorum ve münakaşaya hazırım, İslam dininde mevcut olmayan bir esası yalnız tarihi bir ananeyi takip ederek devam eden bir şekli kabul ederek, kendimizi aldatarak hakikati feda etmeyelim, varlığımızı, tehlikeye düşürmeyelim ve bu zavallı Türk Milletini tekrar kanlı ihtilaller ve iğtişaş (karışıklık) karşısında bırakmayalım. O halde arkadaşlar, Türk Cumhuriyetinin ve bu Meclisi Alinin tasdik edeceği bütçede, hilafetin yeri yoktur. Hilafet için bir tek tahsisat bu Türk Milletinden alınarak verilemez. O hilafet ki, bugün saltanatı ile, sarayı ile yaşıyor. Yarın tekrar milleti tahkim etmek için, tekrar esir yapmak için bütün kuvvetiyle harekete gelecek ve birçok Türk kanlarının dökülmesine sebep olacaktır. Arkadaşlar sizi, bu inkılabı yapan Büyük Millet Meclisinin fedakar mebusları sıfatıyla hakikate davet ediyorum. Milletinin karşısında sarih (açık) bir yol çizelim ve diyelim ki: Bundan sonra Türk Milletinin Türk Cumhuriyetinin bütçesinde hilafet için verilecek hiçbir tahsisat yoktur."⁹¹⁹

Vasıf Bey Cumhuriyeti senelerce tesis ve ilan eden milletlerin, herhangi bir tehlike ihtimalinden kurtulmak için eski yıktıkları hanedanın üyelerini kendi buldukları ülke sınırları dışarısına çıkararak kanun yaptıklarını söyledi ve hanedanın

---

⁹¹⁸ gös. yer

⁹¹⁹ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 414-415.

millet için tehlike oluşturduğunu, merhamet etmenin yerine, milletin selametini, refahını düşünüp, bunu temin edecek vasıtalara hemen başvurulmasını istedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıllardan beri kurtarılmasına çalışılıp, ıslahatlar yapıldığını belirtti ve Tanzimat'ın ilan edilip milleti mutlu etmenin yanı sıra ikilik çıkaracak müesseselerin hep birlikte devam etmesine izin verilmesinden yakındı. Düşmanların yanı sıra, milletin hep bu ikiliklerden birbirlerine düşman kesildiğini, Türk Cumhuriyeti'nde ise böyle ikiliklere asla müsaade etmeyeceğini, memleketin siyasi terbiyesinin bir olduğunu, milleti eğitmede tek yolun seçilmesinin ve milletin bir kütle halinde hareket etmesiyle düşman saldırılarıyla baş edilebileceğinin artık anlaşıldığını belirtti.⁹²⁰

Vasıf Bey dinin özellikle de İslam dininin herkesin vicdanına hürmetkar ve riayetkar olduğunu belirterek, Allahın tüm insanlığa gönderdiği dini kuralların siyasete alet edilmesine, dünyanın ihtirasları içerisinde yıpratıldığını, tarihe bakıldığında hükümetlerin siyasete dini alet ettiklerinde, din kuvvetiyle tazyik yapılmak istendiğinde o milletin sonunda dağıldığını anlattı. Vasıf Bey bu çıkarımlarından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde ordu ve dinin siyasetten uzak

tutulmasının gereğinden şu şekilde bahsetti: *"...O halde arkadaşlar Türk Cumhuriyetinin bütçesinde ve Türk Cumhuriyetinin mesnedi olan Büyük Millet Meclisinin meydana getireceği Heyeti Vekile arasında Erkanı Harbiyei Umumiye Reisiyle Şer'iyeye Vekilinin yeni yoktur. Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi, memleketin selametini kurtarmak için bizim en aziz ve en büyük kuvvetimiz olan orduyu müttehit ve yalnız vatan endişe ve mefkuresiyle mütehassis olarak yetiştirmek mecburiyetindedir. Ordumun reisini siyasetin muhteris cereyanları içerisine sokarsak ordu yarın vatani kurtaracak olan bir kuvvet değil, şu veya bu şahsi fikirleri temin ve teyit edecek bir vasıta olur. Bundan hezer edelim.*

Aynı zamanda arkadaşlar, icabında bizi Allahın emriyle doğru yola sevk edecek olan, dinimizin reisini de hiçbir zaman siyasi hayat içerisine koyamayız. Din,

---

⁹²⁰ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 415.

kutsi kuvvetiyle dünya işlerine karışamaz. Dünya işleri, müstakil ayrı ve bugünkü ihtiyaç ve zaruretin icap ettirdiği şekilde yürür ve devam eder.

O halde arkadaşlar, tekrar ediyorum Meclisi Aliniz yapacağı bütçede bu esası ilan ve tatbik etmekle en tarihi vazifesini ifa etmiş olacaktır."⁹²¹ Vasıf Bey bu sözleriyle Türkiye yönetiminde "Laik" bir düzenin olması gerektiğini savunuyordu. Bu bakış açısıyla Hilafete tahsisat ayıran bütçenin Cumhuriyetin ruhuna, esaslarına zıt düştüğünü belirtti. Bu itibarla Cumhuriyeti ilan eden arkadaşlarından hakikatin, tarihin, hayatın istediği-çizdiği bütün samimiyetin son derecesi ile bütçe kanununun kabul etmemeye davet etti.⁹²²

Encümen üyelerinden olan Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey, Hilafet bütçesi hakkında Encümen üyeleri arasında müzakere gerçekleştirilirken kendisinin bulunmadığını ve Hanedanın bütçede kesinlikle yerinin olmadığını, hak sahibi olanların bütçede yer alabileceği, hak sahibi olanın yalnızca vatandaş olduğunu, hanedanın ise vatandaş olmadığı şeklinde düşüncelerini açıkladı ve hanedanın millete yaptığı ihaneti unutulup da bu milletin ona para vermeyeceğini şu şekilde savundu:

"...Hanedan diyorsunuz. O vatandaş değildir, hanedandır. Öyle bir hanedandır ki her cülusta, tarihe bakınız; her cülusta babasının, amcasının, kendisinden evvelki akrabalarının hatta henüz daha süt emen kendi evlatlarını, yani saltanata hakkı olan evlatlarını da beraber boğduran, öldüren, sarayı kasıp haneye çeviren, kendi evlatlarına rahmi olmayan bir hanedandır. Mesele, bugün hanedana verilecek iki yüz lirada, beş yüz lirada değildir beyefendiler! Mücadelei Milliyede yüz binlerce Müslüman ve Türk kanını akıtırken o hanedana mensup olan sultanlar, prensler, bilmem neler bizimle çarpışan bir düşmanın gemisinde dans ettikten sonra ona bu millet on para veremez efendiler!

*Beyefendiler, bu millet verirdi. Fakat memleketi için, dini için, mukaddesatı için canını feda ederken, kanını isar ederken (dökerken) memleketi yakıp yıkan bir düşmanla, harabezara (viraneye) çeviren bir düşmanla müttehiden hareket eden Vahdetin gibi bir hainin ailesine elbette bir para bile veremez efendiler..."*⁹²³

---

⁹²¹ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 416-417.

⁹²² TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 417.

⁹²³ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 429.

Mazhar Müfit Bey tarihten örnekler vererek Osmanlı Halifelerinin, İslam dini

gereğince hareket etmedikleri yönünde onları şu şekilde eleştirdi: "...Halife diyoruz. Yani Halife nedir? Dinin hadimi midir? Aksini iddia ediyorum. (He) ile söylüyorum, hadimidirler. Ne çabuk unuttuk vaktiyle bunlardan bir tanesi ulemayı toplayıp da siz sarhoşsunuz, sizi yaktıracağım diyenler bunlar değil miydi?..."

...Tarihten bahsediyorum. Fakat sağ olduğum zamanda bahsedeceğim. Pekala biliyorum ki İstanbul'da kolera vardı, sabah gazetesinde sayei sıhhatvayei zıllullahide (Allah'ın gölgesinde) hastalık mündefi olmuştur diye halife ve padişah ve sultan dediğimiz Abdülhamid hakkında yazılar vardı. Sayei zilüllahi bu mudur ve dine hizmetleri bu mudur? Fıkıh kitaplarında imami Kureyş olacaktır tabiri vardır diye akaid kitaplarını Çemberlitaş hamamının külhanında yaktırmak mıdır dine hizmetleri beyefendiler? Alt tarafı artık malumu zarafetiniz... Şu halde dine ve memlekete hizmetleri olmayan hatta beyefendiler, kendi evladına rahim ve şefkati olmayan bunlara para vereceğiz öyle mi efendiler?"⁹²⁴

Mazhar Müfit Bey, asıl endişesinin bütçede Hanedan üyelerinden bahsedilip, azınlık da olsa Saltanat sevdasında olanların ümitlenmesi olduğunu belirten şu

açıklamayı yaptı: "...Bizim karşımızda Vahdettin Han Hazretlerinin, Sultanlar hazretlerinin, kadın efendiler hazretlerinin bilmem prensler hazretlerinin esamisini cami bir hanedan bütçesi bulunuyor. İhtimal ne kadar zayıf olursa olsun, isterse binde bir nispette zayıf olsun, ben korkarım ki bu unvanlara zayıf bir ihtimal dairesinde raptükalbedecek (gönül bağlayacak), ümit besleyecek adamlar bulmak ihtimali vardır. Soruyorum beyefendiler; Cumhuriyet mefhumu ile bu zayıf ümit, karşı karşıya gelmek ihtimali var mıdır? Yoktur. İşte ben hanedan bütçesini yırtıp atmak istediğimin esbabı böyle zayıf ümit ve ihtimali; değil refetmek hatta kökünden kal'etmek isterim."⁹²⁵

Mazhar Müfit Bey hem halifeyi hem hanedanı yeren sözlerine devam etti.

Hanedan içerisindeki kişilerin işledikleri suçları, yurt dışına kaçmalarını anlatıp bütçeyi hak etmediklerini belirtti. İtirazı sadece bütçeyle kalmadı; Hilafetin

kaldırılmasına yönelik şu sinyalleri de verdi: "...Demek oluyor ki, beyefendiler halifedir deriz, din ile bir alakası yok. Hanedan deriz, içlerinde deminden beri tadad ettiğim ve ancak bir Yunan gavurunun bize yaptığı fecaya iştirak etmiş adamlar var. Bunlara da hanedan diyoruz.

---

⁹²⁴ gös. yer

⁹²⁵ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 430.

...bütçenin içine hak sahibi olan girecektir ve hak sahibi de vatandaştır ve bütçe vatandaşa mahsus bir bütçedir. Madem ki, bu adamlar ne hak sahibidir, ne vatandaştır, bütçede yeri yoktur efendiler."

Kütahya Milletvekili Ragıp Bey "*Ne de vazifesi vardır.*" demesiyle Mazhar

Müfit Bey düşüncelerini şöyle daha açık ifade etti: "*Ne de vazifesi vardır. Efendiler! Hatta müsaade buyurun açık söyleyeyim, yalnız bütçede yeri yoktur demek kafi değildir. Madem ki, vatandaşlıkta yeri yoktur, haini vatandır, çünkü Yunanla beraber bizim karşımıza gelenlere haini vatan diyoruz. Bunlar da bize darbe vurmak üzere gelmişlerdir. Haini vatandır, bunların yalnız bütçede yeri yok değil; madem ki vatandaş değildir. Halis Türk ve Müslüman vatandaşlara mahsus olan bu mübarek Türkiye Cumhuriyeti memleketinde yeri yoktur efendiler.*"⁹²⁶

Ardından söz hakkı alan Mehmet Emin Bey (Karahisarlı Şarki) dedelerinin, babalarının aksine hür bir devrin insanı olduğunu ve fikirlerini açıkça ifade edeceğini

belirtti ve Mazhar Müfit Bey'i destekleyen şu sözleri sarf etti: "*...Milli ruh, mukaddes ocağın ateşiyle iki şey döktü. Birisi kılıç, hakkın, hakikatin kılıcı; ikincisi, çekiç, inkılabın, hürriyetin çekici. Türk bu kılıcıyla kollarında bulunan zinciri parçaladı. Türk bu çekiçle eski dünyanın tahtını devirdi. Lakin kırılacak daha başka zincirler var fikirlerin zincirleri, vicdanların zincirleri, ruhların zincirleri. Yıkılacak daha başka şeyler var; fena hurafeler var, zalim ananeler var, eski bir mazi var; bunların da kırılıp yıkılması lazım."* dedi ve İzzet Ulvi Bey "*Kırılmıştır...*" diyerek Mehmet Emin Bey'in sözlerini tamamladı.

Mehmet Emin Bey, Fransa'yı örnek vererek 1789 İnkılabının getirdiği fırtınanın zorla hüküm sürme putlarını yıktığını, Türkiye'de ise inkılabın tamamlanmadığını ve İslam dininde vekillere ihtiyacın olmadığını belirterek

Halifenin gereksizliğini diğer vekillerin de katılımıyla şu şekilde anlattı: "*...Lakin ne yazık ki, Türkiye yaptığı inkılapla henüz bunları yapamadı. Bunlardan henüz birincisi karşısında dikili duruyor. Çünkü mukaddes çekiç yıkılacak dünyanın ta temelinde kadar işledi. Çatılarda bulunan bazı ita şiarı düşürdü. Eski saltanatın Hükümetini yıktı. Fakat onlar yanında yine bugün büyük bir saray var. Bu sarayın içinde yine koca ve muhteşem bir saltanat var. Yine burada birisi her hafta bindiği sırmalı beyaz atının mütekebbir ayaklarıyla önünde eğilen alınların üzerinde yürüyor.*

Ali Rıza Bey (İstanbul) — Ve ecdadını da yad ediyor.

⁹²⁶ gös. yer

İzzet Ulvi Bey (Karahisarlı Sahib) — Zaten başka türlü yapamaz.

Mehmed Emin Bey (Karahisarlı Şarki) — Halife mi?.. Hayır efendiler! Allah, Muhammet varken bunların vekillerine lüzum yok. Müslümanlık; Hıristiyanlık gibi Allah'ın vekili olmak suretiyle Müslümanlara Papalığı emretmemiştir. Benim dinim, akıl ve hikmetin dinidir. Akıl ve hikmet dininin esası ve gayesi böyle şey kabul etmez. Onun içindir ki, ben dinimin harisi ve nigahbanı (kurtarıcısı ve bekçisi) olacak bir fert bilmiyorum. Bu vazifeyi yapacak olan ruhu mukaddes çatının altında bulunan kardeşlerim görüyorum, milletimin ulemasında, mütefekkirlerinde görüyorum, milletimin her ferdinde görüyorum. Bundan başka hiçbir şey kabul etmiyorum, Ya hep; ya hiç efendiler!...⁹²⁷

Müzakere içerisinde Hanedan bütçesi konusu açıldığında hep eleştiri gelmişti. Bu oturumda hiçbir milletvekili Hilafete dair lehte bir söz söylemedi. Diğer içtimada devam eden 1924 Bütçe müzakeresinde Hanedana ait bütçe kaldırılmadı, bütçenin miktarı belirlendi. Buna karşılık Hilafete yönelik ağır eleştiriler ile son yaklaştığı ortaya konulmuştu.

Bu arada bütün olacakları kabullenmiş gibi görünen Halife Abdülmecit Efendi, 29 Şubat'ta Dolmabahçe'de son kez Cuma Selamlığı'na çıkıyordu. Hilafetin kaldırılmasının büyük bir olasılıkla beklendiğinden halk da bu törene büyük ilgi göstermişti. Fakat son kez yapılan törende Abdülmecit'in bindiği arabayı iki atın çekmesi, debdebe ve ihtişamın göstergelerinden bando takımının bulunmayışı dikkatlerden kaçmamıştı.⁹²⁸

---

⁹²⁷ TBMM ZC, D. II, C. VI, s. 430-431.

⁹²⁸ Türker, a.g.m., s. 82.

3.3.2. 3 Mart 1924 Oturumu: Hilafet Kaldırılıyor

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmir gezisinden Ankara'ya bazı esaslı kararlar ile dönmüştü. Şubat ayı boyunca devam eden heyecan verici gelişmelerden sonra 1 Mart 1924 Meclis ikinci toplantı yılı açış nutku kamuoyunu daha da meraklandırmıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin memleketi kurtaracağından ve eğitimin birleştirileceğinden bahisle, ordunun ve dinin siyasetten uzak tutulması gerektiğini belirterek, İslam dininin siyasetten kurtarılmasının elzem

olduğunu şöyle ifade ediyordu: *"Memleketin genel hayatında orduyu siyasetten ayırmak ilkesi, cumhuriyetin daima önem verdiği bir temel noktadır. Şimdiye kadar izlenen bu yolda cumhuriyet orduları, vatanın emin ve metin bekçisi olarak saygı ve kuvvet konumunda kalmışlardır. Bunun gibi bağlılık ile mutlu bulunduğumuz İslam dinini, asırlardan beri devam edegeldiği gibi bir siyaset aracı konumunda olma hatasından temizlemek ve yüceltmek gerektiği gerçeğini görüyoruz. Kutsal ve ilahi olan inançlarımızı ve vicdanlarımızı, belirsiz ve kararsız olan ve her türlü menfaat ve tutkuların ortaya çıkma sahnesi olan siyasetlerden ve siyasetin bütün kollarından bir an önce ve kesinlikle kurtarmak, milletin dünya ve ahiret mutluluğunun gereğidir. Ancak bu şekilde İslam yücelikleri görülür."*⁹²⁹

Gazi Mustafa Kemal Paşa, söylevinde tasarlanan yenilikleri kelimelere dökmüş değildi. Yapılması gerekeni ortaya koymakla yetinmişti. Son kararı yine Meclise, milletin temsilcilerine bırakmıştı.⁹³⁰ Mecliste bu konular Halk Fırkası'nın 2 Mart'ta 1924 günkü grup toplantısında ele alınmış, üzerine konuşulmuştu. Toplantıda;

---

⁹²⁹ Bugünkü dile verilmiştir. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri..., s. 594.; Lewis, a.g.e., s. 263.; Türker, a.g.m., s. 82.

⁹³⁰ Akgün, Halifeliğin Kaldırılması..., s. 194.

Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ve Saruhan Milletvekili Vasıf Bey ile birlikte elli kadar arkadaşının hazırladığı hilafetin ilgası ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması hakkında kanun teklifi,

Siirt Milletvekili Halil Hulki ve elli bir arkadaşı tarafından Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini kaldırılmasını isteyen kanun teklifi,

Saruhan Milletvekili Vasıf Bey ve elli yedi arkadaşı tarafından hazırlanan eğitim ve öğretimin birleştirilmesini isteyen kanun teklifi ve diğer teklifler bir gün öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasını destekler ve hayata geçirir nitelikte olduğu için uygun bulunmuş ve kabul edilmişti. 3 Mart'ta bu kanun teklifleri uzun tartışmalar sonra bazı değişikliklerle kabul edilecekti.⁹³¹

Meclisin bundan sonraki ikinci içtımında, artık beklenen zaman gelmiş, iş artık olgunlaşmıştı. Hilafetin kaldırılması ve hanedanın yurt dışına çıkarılması kanun teklifi altında en başta bir din adamının imzası yer almaktaydı.⁹³²

Mecliste 2. içtima, ikinci celsede (03.03.1924), daha önce Meşayih Meclisi (Şeyhler Kurulu) başkanlığı yapmış olan Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ile elli

---

⁹³¹ Gök, **a.g.e.**, s. 142.; Toynbee, **a.g.e.**, s. 83-84.; Türker, **a.g.m.**, s. 84-85.

⁹³² Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 162.

üç arkadaşı Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına dair kanun teklifi ile müzakere başladı:⁹³³

"Riyaseti Celileye

Türkiye Cumhuriyeti dahilinde makamı hilafetin vücudu Türkiye'yi dahili, harici siyasetinde iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklalinde ve hayatı milliyesinde müşareket (ortaklaşa) kabul etmeyen Türkiye'nin zahiren ve zimnen (açık ya da gizli) bile olsa ikiliğe tahammülü yoktur. Asırlardan beri Türk Milletinin sebebi felaketi ve ilanihaye (sonsuzca kadar) fiilen ve ahden (sözle) bir Türk İmparatorluğunun vasıta inkırazı (çöküş vasıtası) olan Hanedanın hilafet kisvesi altında Türkiye'nin mevcudiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecarübü mütehammilane ile (katlanılan tecrübelerle) katiyen sabit olmuştur. Bu hanedanın Türk Milletiyle münasebattar olan her vaziyet ve kuvveti mevcudiyeti milliyemiz için mahzı (tam) tehlikedir. Esasen hilafet, imarat evaili (evvelki) islamda Hükümet mana ve vazifesinde ihdas edilmiş (yerine getirilmiş) olduğundan dünyevi ve uhrevi bilcümle vazai müteveçciheyi (bir yola yönelen vazifeleri) ifa ile mükellef olan zamanı hazır Hükümet İslamiyesinin yanında ayrıca bir hilafetin sebebi mevcudiyeti yoktur. Hakikat bundan ibarettir. Türk Milleti selameti muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hattı hareket ihtiyar edemez. Teraküm edegelen (yığılan) teşevvüşatın (karışıklıklar) vazih ve kati bir surette halli için mevaddı atiyenin bugün derakap ve müstacelen (hemen ardından ve acele) müzakeresi ile kanuniyet kesbetmesini (kazanmasını) teklif ederiz.

Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki haricine çıkarılmasına dair teklifi Kanuni

Madde 1. — Halife hul'edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemic (içinde) olduğundan hilafet makamı mülğadır (kaldırılmıştır).

Madde 2. — Mahlu' Halife ve Osmanlı saltanat münderisesi (nişanı kalmamış) hanedanın erkek ve kadın bilcümle azası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnurdurlar (yasaktırlar). Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit (doğmuş) kimseler de Ali Osmaniden addedilirler.

Madde 3. — İkinci maddede mezkur (belirtilen) kimseler işbu kanunun ilam tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde 4. — İkinci maddede mezkur kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur (kaldırılmıştır).

---

⁹³³ Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 56.; TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. VII, TBMM Matbaası, Ankara, 1970, s. 27.

Madde 5. — Bundan böyle ikinci maddede mezkur kimseler Türkiye Cumhuriyeti dahilinde emvali gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişkilerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekele mahakimi devlete (vekalet eden devlet mahkemelerine) müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan (bitmesinden) sonra hiçbir mahkemeye hakkı müracaatları yoktur.

Madde 6. — İkinci madde mezkur kimselere masarifi seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derecei servetlerine göre mütefayid olmak (yararlanmak) üzere Hükümetçe tespit edilecek mebalîğ (paralar) ita olunacaktır.

Madde 7. — İkinci maddede mezkur kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi ahilindeki bilcümle emvali gayrimenkulelerini bir sene zarfında Hükümetin malumat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkur emvali gayrimenkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar Hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8. — Osmanlı imparatorluğunda Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya merbut emvali gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir,

Madde 9. — Mülga Padişahlık sarayları ve kasırları ve emakin ve sairesi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asarı nefise ve sair bilumum emvali menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10. — Emlaki Hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga Padişahlığa ait bilcümle emlak ve sabık Hazinei Hümayun muhteviyatlarıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11. — Millete intikal eden emvali menkule ve gayrimenkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriülicradır.

*Madde 13. — İşbu kanunun icrayı ahkamına icra Vekilleri Heyeti memurdur."*⁹³⁴

Kanun teklifinin okunmasından sonra müzakereye başlandı ve ilk sözü alan Rize Milletvekili Ekrem Bey, eski zamana ait anılarını anlattı. Harbiye Mektebi'nin önünde sadaret mevkisinde bulunan vekillerden birini tüm yaverleriyle bütün ihtişam ve iyi bir şekilde eğitilmiş nizam içerisinde bir arabanın önünde beklediklerini gördüğünü, arabanın içerisindekileri merak edip baktığında Sultan Hamid'in on dört-

⁹³⁴ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 27-28.

on beş yaşlarındaki şehzadelerinden birinin bulunduğunu söyleyerek bu çocuğa gösterilen saygıyı yadırgadığını, garipsediğini belirtti. Ekrem Bey bu düzenin yerleşmiş olduğu Osmanlı nizamını ve Osmanlı Padişahını şu sözleriyle eleştirdi:

"...Bu levha bana derhal garip bir tesir yaptı. Çünkü bu çocuk bir hiçti ve hiç evsafi (vasfı) olmayan bir insancıktı. Düşündüm: O zaman bu çocuğa eğer o hürmet Sultan Hamid'in oğlu olduğundan dolayı yapılıyorsa, Sultan Hamid denilen adam canilerdendir ki, cinayeti yalnız Mithat Paşa gibi nice insanları mahf etmekten ibaret değil, bir milleti inkıraza (bitirmeye) mahkum etmiştir. Hala onun cezasını çekiyoruz. Sonra haber aldım ki: Meğer saraylarda beş, altı yaşındaki çocukların önünde vükela rical ve ekabir (devlet adamları) hepsi böyle el pençe divan dururlarmış. İnsanların böyle kendi kendilerini esaret altına sokmalarına karşı o zaman derin bir nefes hissetmişim..."⁹³⁵ Ardından artık bu ülkünün tamamen değiştiğini ve artık

kimsenin dört-beş yaşlarındaki bir çocuğun önünde eğilmediğini belirtti.

Ekrem Bey Saltanat kaldırıldığı halde zamanında düşman yanında yer alan hanedanın aynı şatafatla yaşamına devam etmesine izin verilmemesini istediğini

belirten şu konuşmayı yaptı: *"...Yalnız milletin sayesinde yaşadıkları halde onu uşak gibi kullanan bu saltanat devrildiği halde garip olan şurasıdır ki, hala biz gözümüzün önünde bu ailenin hilafet kisvesi (kıyafeti) altında ayrı debdebeyi sürmesine tahammül etmek ve rıza göstermek safderunluğunda (saflığında) bulunuyoruz. Bir gün gelecek, istikbalde bugünün tarihini yazan müverrihler (tarihçiler) Anadolu'da Türk istiklalini kazanmak için boğaz boğaza gelirken İstanbul'da onun düşmanı ile dans eden bu hanedanı aileyi derhal tard etmediğimizden (kovmadığımızdan) dolayı hayret edeceklerdir."⁹³⁶*

Ekrem Bey Padişahların asırlardan beri kendi menfaatlerine çalıştıklarını ve bu amaçla oturdukları tahta sahip çıktıklarını şöyle açıkladı: *"...Tarih bize gösterir ki, bu zevat her zaman bu tahta bütün kuvvetleriyle sarılmışlar ve onu elde etmek için icabında Türk Milletinin boğaz boğaza gelmesini istemişlerdir. Niçin bunlar bu tahta bu kadar sarılıyorlar, millete hizmet etmek için mi? Efendiler. Millete hizmet etmiş tarihimizde birçok sadrazamlar gösterebilirsiniz. Fakat padişah göstermek için müşkülât çekeceksiniz. Bunların tahta merbut (bağlı) olmalarını saik (sevk eden) yalnız menfaat, ihtiras, bundan ibarettir..."⁹³⁷*

---

⁹³⁵ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 29.

⁹³⁶ gös. yer

⁹³⁷ gös. yer

Ekrem Bey memleketin, Türklerin bu kadar geri kalmasındaki sorumlu olarak

Osmanlı Padişahlarını gösterdi: "...Türk Milletinin bu kadar geri kalmasına sebep mesul padişahlardır. Padişahlardır. Çünkü onlar milleti kahhar (kahredici) bir idarei mutlaka altında boğarak ve yalnız kendi menfaatlerini düşünerek onun terakkisi için hiçbir şey yapmamışlardır..."⁹³⁸

Ekrem Bey altı yüz sene öncesi ile şimdiki memleketin durumu karşılaştırıldığında, sınırların, yolların, köylerin her şeyin aynı olduğunu ve hiçbir ilerlemenin kaydedilmediğini, İstanbul'da memleketin başka yerlerinde işsiz bekleyen, sefil kalan halkın altı yüz senenin biriktirdiği noksanın altında ezildiği ve bu noksana çare bulmanın birkaç senede mümkün olamayacağını söyledi ve tüm bunların mesulü olarak yine Padişahları gösterdi ve onların yaşamlarının haksız

cinayetlerle dolu olduğunu şu sözlerle savundu: "...Bu padişahlar, bidayeti saltanatlarında tarihin kendilerinden evvel vermiş olduğu derslerden hiç ibret almamışlar, düşünmemişler ki, bir yer işgal etmek o yeri zapt etmek demek değildir: Memleketin ümrünü noktai nazarından (bayındırlık ve medeniyet açısından) çalışmamışlar, hiçbir şey yapmamışlardır. Bana Tarihi Osmaninin Saltanatı Osmaninin istiklali Osmaniyi temin etti diye tebci ettiği (ululadığı) şeylerden mi bahs olunacak? Efendiler ben bunu bu efsaneyi on yaşımda iken pek tatlı olarak dinledim. Fakat bugün artık bu masalları dinlemeye tahammülüm yoktur. Kimi esaretten kurtarmış, kimin istiklalini temin etmiştir? Şark Türk Hakanlığını Türkleri bir noktaya toplamak için olan hareketine karşı bazı Selçuk sultanlarının yaptığı gibi ona tabi olsa idi bugün ihtimal ki, merkezi Asya'da olmak üzere büyük bir şark veya Türk Hakanlığı tesis etmiş olabilirdi. O zaman bizim ecdadımız ha Şark Türk Hakanlığının idaresi altında bulunmuş ha Sultan Osmanın idaresi yahut Karaman Beyinin idaresine girmiş. Bugün bu bizim için müsavi (eşit) olurdu. Bu ancak Sultan Osmanın şahsı ve onun ailesi için ihtiraz noktai nazarından mühim olabilir. Binaenaleyh efendiler, bu tarihi yukarıdan aşağıya doğru tetkik edersek hep cinayet, şahsi itiraz görürüz. Yıldırım Bayezid'in - Kosova meydanında tahtını tabuta tahvil ettirdiği (çevirdiği) - biraderini görürüz. Sultan Fatih'den mi bahsedeceksiniz. Benim gözümün önüne onun sırf bir arzusu için en kıymetli sadrazamımız olan Mahmut Paşayı görüyorum. Bu adamı çocuğu öldüğü akşam beyaz entari giyerek Satranç oynadığı için katlettirmiştir. En kıymetli sadrazamlar ki, o zaman yalnız onlar memleketi bir derece tedvir edebiliyorlardı (döndürebiliyorlardı). Hepsinin kadınların eli altında kesildiğini görürsünüz. Binaenaleyh yukardan aşağı hep bu tahta ihtiraz (çekinme) görürsünüz ve baştan aşağı cinayetlerdir..."⁹³⁹

⁹³⁸ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 29-30.

⁹³⁹ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 30.

Hemen her konuda olduğu gibi milletvekilleri bu konuda da hemfikir değillerdi. Mecliste Hilafetin kaldırılmasını istemeyen bir iki vekil bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey idi. Zeki Bey Hilafetin kaldırılma zamanının gelmediği, halka sorulmadan alınacak kararın ancak dayatma olacağını, üstelik Hilafetin kaldırılmasının bütün dünya ve İslam alemi üzerinde kötü etki yaratacağını, özellikle İslam dünyası açısından etkin olan bu makamın düşman kucağına bırakılacağını savundu. Zeki Bey'in konuşmaları sık sık bölündü, çıkarımlarına itiraz edildi; hatta kendisine hakaretler, saray adamı olduğu yönünde eleştiriler, tepkiler yağdırıldı.⁹⁴⁰

Karahisarı Sahib Milletvekili İzzet Ulvi Bey, dünyadaki her şey gibi maneviyatın da evrim geçirdiğini, hükümet denilen müessesenin de evrim geçirmesinin, kanuni geçerliliğin şüphesiz var olduğunu, Hilafetin kaldırılmasına tepkilerin gelmesine şaşırıldığını şu şekilde dile getirdi: *"...Efendiler biz mutlakiyetin kanlı hükümdarlarının idaresi altında zulmü altında yaşamaya layık millet olmadığımızı çoktan ispat ettik. Efendiler bugün dünyanın en mükemmel olduğunu kabul ettiği Cumhuriyeti ilan ettik... Efendiler! Biz hürriyete, Cumhuriyete, halkçılığa milyonlarca insanın kanı pahasına nail olduk. Hala bu kürsüde hilafetin ilgasına taraftar olmayanları gördükçe hayret ediyorum. Hayretimden ne söyleyeceğimi bilmiyorum..."*⁹⁴¹ Sonrasında Hilafet unvanının Hz. Peygamberin vefatından sonra, onun vekillerine verilen Halife adından türediğinin, Hilafetin imarettten yani Hükümetten ayrı bir tabir olmadığına altını çizdi.

---

⁹⁴⁰ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 31-33.

⁹⁴¹ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 33.

Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey araya girerek, "O unvan, Yemen'de on milyon Türk yemiştir." demiş ve katiplerden özellikle bu sözü kaydetmelerini rica etmiştir.

İzzet Ulvi Bey konuşmasının devamında Hilafetin kaldırılma gerekliliği Hükümet-Hilafet ilişkisinde anlattı. Kaldırılmazsa, Saltanatın tekrar vücut bulacağını şöyle anlattı: "Eğer biz, Cumhuriyeti ilan ettikten sonra böyle bir unvan mahiyetinde olan hilafeti bırakacak olursak bir gün mutlaka saltanata gidecektir. Çünkü tarihte Hükümsüz halife yoktur. Mısır kölemenlerinin eli altında iken nihayet hilafeti başkasına vermekten başka çare kalmadığını anladı. Eğer iktidarı olsaydı saltanat kuracaktı. Onun için şu kanun pek mükemmeldir. Hatta bunun zamanı bile geçmiştir. Hilafetin ilgası, hanedanın bilaistisna hudut haricine çıkarılması ileride kan dökülmemesi için milletin selameti namına en adilane, şefikane (şefkatli) bir muameledir. (Kadınları sesleri) Hepsini de, hepsini de!"⁹⁴²

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, çocukken öğrendiğim dediği Hz. Peygamberin kendisinden otuz sene sonra hilafetin biteceği sözlerinin bir mucize olarak gördüğünü belirtti ve kendisini etkileyen bazı anıları anlattı. Padişah Abdülhamit zamanında okulda iken İbnihaldun'un tarihi yazacağını duyduğunu, Hilafet ile ilgili bu hadisi şerifi İbnihaldun Tarihi tercümesinde bulunduğunu açıkladı. Hilmi Bey "...Lakin zaman geldi, Abdülhamit, o hakikatin islamın hakikatini tahtının altına gömdü ve bütün dünyayı sahih bir hilafet varmış gibi aldattı ve aldandı..." diyerek padişahın hadise uyulmadığını belirtti.⁹⁴³

Hilmi Bey Zeki Bey'i de Hz. Muhammed'in ümmeti olanların hilafet gidiyor diye titreyen müslümanları diye eleştirdi. Son sözlerini "...Hilafetin ilgası deniliyor arkadaşlar. Ben, hilafetin ilgasını kabul etmiyorum arkadaşlar. Hilafet ilga edilmiyor. Hilafetin makamı kaldırılıyor. Halbuki hilafet mevcuttur arkadaşlar. İmamet de burada, hilafet de burada." diyerek Meclis Hükümetinin yaşadığı

---

⁹⁴² gös. yer

⁹⁴³ gös. yer

şeklinde tamamladı.⁹⁴⁴

Ardından müzakerenin kafi olduğuna dair takrir kabul edildi ve Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının yurt dışına çıkarılmasına dair kanun maddelerine geçildi. İlk madde okundu ve müzakeresine başlandı.

İlk sözü alan Konya Milletvekili Şeyh Saffet Efendi, Cumhuriyet idaresinin asli vazifelerinden en önemlisinin İslamiyeti muhafaza etmek olduğunu, Dört Halife döneminden Cumhuriyete kadar Hilafet meselesinin hiçbir zaman tetkik edilmediği ve akıl-mantık ölçüsünde bir hüküm verilmediğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkiye halkına ispat ettiği olgunluk, hürriyet ve adalet sayesinde Hilafet meselesinin mahiyeti hakkında bütün İslam alemine karşı tahlil edecek vaziyette bulunduğunu

ifade etti. Ardından "*...Öteden beri her hangi bir sülalenin, bir şahsın makamı hükümdariye irsen musallat olabilmesiyle halife unvanını ihraz etmesi (alması) Dini İslamın muktaziyatından (gereklerinden) imiş gibi bundan evvel efkârı ammede (halk düşüncesinde) bir terakki vardı.*" dedi ve buna karşılık Hilafetin ne demek olduğunu hakıyla bilen ümmetin İslam dininin gerçeklerini anlatmada, halkın seviyesinin buna uygun olmadığını bildiği için idare şeklindeki Hilafet yönetimine ses çıkarmadığını belirtti. Cumhuriyet yönetiminin halkın seviyesinin en üstlerde olduğunu ispat ederek, bu meseleyi bugün halli için açtığını dile getirdi.⁹⁴⁵

Şeyh Saffet Bey, Halife kelimesinin nereden doğduğuna açıklık getirdi. Hz. Davut gibi Peygamber olarak gönderilenlerin idare etmede, Allahın emrettiği adaleti her şeyde yerine getirdikleri için, Kuranı Kerim'de bu zatlara yüce halife unvanı verildiğini, adalet sıfatının ilahiden geldiği belirtti. Hz. Peygamberin ve sonrasındaki

---

⁹⁴⁴ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 34.

⁹⁴⁵ gös. yer

dört Halifenin adaleti hakkıyla muhafaza ettiklerini, Hz. Peygamberin «*hilafet yani adil ve hak ile kaim bir Hükümet benden otuz seneye kadardır*» dediğini ve son halife Hz. Ali'den sonra otuz senenin dolduğunu ve Emevi yönetimiyle hak ve adaletin sarsıldığını açıkladı. Kerbela'daki Yezid'in, Kuran'ın sayfalarını yere çarpan II. Velid'in de halife ile anıldığını örnekleriyle, dört Halife öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında, bütün bunların adalet ve hak ile halkını yöneten herhangi bir İslam Hükümeti'nin Allah'ın yeryüzünde halifesi olacağına göstergesi olduğunu ifade etti. Hz. Peygamberden sonra hak ve adaletin sağlandığı Hükümet şeklinin cumhuriyet olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde Hilafetin Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsında toplandığını ve "*...hilafet sıfatı mübeccelesini (yüce) Büyük Millet Meclisi haricinde hakaiki (hakiki) islamiye hilafına bir lafzı bimanadır (manasız sözdür) ki sinne düşürmek Cumhuriyetle asla tevafuk etmeyecek bir haleti garibedir. Artık böyle bir garebete karşı her ne yapılmak lazımsa hilafetin manayı asliyesini haiz bulunan Heyeti Celilenize aittir...*" diyerek birinci maddenin kabulünü istedi.⁹⁴⁶

Kastamonu Milletvekili Halit Bey, Şeyh Saffet Bey'in söylediklerine katıldığını, onun dediği gibi Hilafetin bazı şartlarının var olduğunu, ancak Hilafetin şu anda çok önemsiz vaziyette ve hiçbir kuvvet ve nüfuzla sahip bulunmadığından şer'i hükümlere dayalı olarak kaldırılmasında bir mahzur olmadığını açıkladı. Diğer taraftan siyasi cihet nazarında Hilafetin kaldırılışına karşı çıktı ve gerekçelerini ise İstiklal Mücadelesine başlanırken ve her zaman hilafetin kurtarılacağından bahsedildiği, böyle bir kararın memlekette olumsuz etki yaratacağı şeklinde açıkladı. Halifeyi ve Hanedanı asla savunmadığını sadece makam için konuştuğunu sık sık dile getirdi. Bütün İslam alemi ve tüm dünya gözünün Türkiye'nin bekasında olduğu sırada Hilafetin kaldırılmasının uygun bulmadığını söyledi.⁹⁴⁷

---

⁹⁴⁶ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 34-35.

⁹⁴⁷ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 35-36.

Mecliste Hilafet adına alınan karara karşı çıkan sadece Zeki Bey ve Halit Bey olmak üzere iki vekil bulunmaktaydı. Bu fikirleri, Hilafetin kaldırılması için yapılan müzakereyi uzattı. Sonrasında söz hakkı alan bütün milletvekilleri bu iki kişiyi baz alarak kararın geçerli olmasını savundular.

Saruhan Milletvekili Vasıf Bey Bütçe Kanunu müzakere edilirken, Hilafet bütçesine karşı çıkmış hatta Hilafet makamının gereksizliğini dair ilk sözleri belirtmişti. Bunları hatırlatarak tekrar Meclisi meşgul etmek istemediğini ancak özellikle Zeki Bey'in Hilafet makamını savunmasından dolayı söz aldığını belirtti. Zeki Bey'in Hilafetin kaldırılmasıyla İslamiyetin gelenek ve hissiyatının sayılmadığı, bunun çok büyük tehlike olarak addeddiğini hatırlatarak eleştirisine başladı. İslamiyetin geleneklerine Mecliste herkesin sahip çıktığını, Meclisteki her bireyin İslami hislere sahip olduğu, bunların yalnız Zeki Bey'in ruhunda tecelli etmediğini belirtti.⁹⁴⁸

Vasıf Bey dünyada tüm medeni milletlerin gerçeğin kaynağı olarak kabul ettiği Cumhuriyeti ilan eden bir milletin, *"kendi varlığını kurtarmak için saltanat iddia edebilecek hiçbir kuvvete meydan bırakmamaktır. Cumhuriyeti ilan eden bir milletin en yüksek vazifesi kendi vatani için kendi varlığı için kabul edeceği en büyük esas, kendi mevcudiyetine tehlike iras edebilecek ikiliklere meydan vermemek, saltanat ihtiraslarına meydan bırakmamaktır. Milletın selameti efkarı için daima sultanlığa timsal olabilecek olan bütün müesseseleri yıkmaktır. Ancak o zaman Cumhuriyet tamam olabilir, o zaman ancak Cumhuriyetin temeli esaslı olabilir..."* diyerek rejimin gereği olarak Hilafeti kaldırmanın gereğini açıkladı. Hilafete lanet ederek, Zeki Bey'e hitaben, Türk vatandaşı olarak Meclisin kararlarına saygılı

---

⁹⁴⁸ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 36-37.

olmaya Şu sözleriyle davet etti: "...Büyük Meclisin milleti Hilafet ordularına rağmen, Hilafetin ihanetine rağmen, milleti zilletten, esaretten, ölümden kurtaran bu büyük Meclise ruhi intibai karşısında, ruhi tecelliyatı karşısında biraz daha mütevazi, biraz daha hürmetkar olsun..."⁹⁴⁹

Vasıf Bey Zeki Bey'in ve Halit Bey'in hilafetin kaldırılışını siyasi açıdan

tehlikli görmelerine karşı çıktı ve iki yıl önce yaŐananları unutsalar da "*bu milletin kalbi iki sene evvel Hilafet namına Trk boğazlamak için gelen orduları, neşredilen fetvaları unutamaz.*" dedi. Vasıf Bey iç siyasette muzır bir tehlikenin Hilafet ordusunun olduğunu, "...o muzır tehlike, Hilafetin ilgası değil, memleket felaket kirvelerine düştüğü zaman düşmanla beraber olarak - bizi boğazlamak için - Yunan ordusu gibi hain bir orduyu Hilafet ordusu diye gönderen Halifenin ipkasıdır (ağlatmasıdır) ve ancak bunu ilga etmekle memleketi bütün muzır tehlikelerden kurtarabiliriz arkadaşlar..."⁹⁵⁰ bu sözleriyle anlattı.

Vasıf Bey yine Zeki Bey'in Hilafetin kaldırılmasıyla dış siyasette, İslam alemini birleştirici rolünün kaybedileceği düşüncesi üzerine durdu. Yakın tarihe bakıldığında cihad fetvasına rağmen Irak, Çanakkale, Filistin'deki Müslümanların Trk boğazladığını, bu sırada Hilafetin dış siyasetteki tesirlerinin, faydalarının nerede olduğunu sordu. Dış siyasette var olan rklklerin kalplerden, ruhlardan tamamen atıldığını ve artık Türk medeniyetinin varlığı ve kuvveti için alıŐılacaĖının dünyaya duyurulduğunu ifade etti. Vasıf Bey, Zeki Bey'in milletvekili sıfatıyla milletin arzusunun Cumhuriyet ve yenilenme olduğunu söylediği halde "...*bu arzunun mtezahir (görünen) ve mtekamil (olgun) eŐkalini vekil sıfatıyla bilmesine rağmen Cumhuriyeti icabında tehdit edebilecek, Cumhuriyeti icabında za'fa uğratabilecek bir müesseseyi de milletin başına bela olarak göstermekten kendini sakındıramamıŐtır...*" diyerek onu eleştirdi. Zeki Bey'i milletin bu arzusuna hürmet etmeye davet etti. Cumhuriyeti çok zayıf ihtimalle zaafa uğratabilecek müesseseleri milletvekillerinin savunmasına tahammül edemediğini, bu müesseseleri müdafaa edenlerin millete isyan ettikleri, milletin arzusuna kfrettikleri ve isteklerini kötüye kullandıklarını ifade etti. Vasıf Bey, Zeki Bey bunlara itiraz ettikçe daha çok zerine

---

⁹⁴⁹ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 37.

⁹⁵⁰ gös. yer

gitti. Milletın arzusunu, ruhunu tüm dünyaya ilan ettiğini, onun timsali olarak ta Meclisin mukaddes gaye olarak adlandırdığı hilafeti kaldırma kararını vermesine rağmen, Zeki Bey'in Meclisin kararına karşı çıkmaya cüret ettiğini söyledi.⁹⁵¹

Vasıf Bey milli mücadeleye başladığında silah yok, süngü yok, ne yapıyorsunuz diyenlerin, milletin var gücüyle savaşarak zafer kazandığında milletle ittifak etmeye mecbur kaldıklarını; şimdi de Hilafetin kaldırılmasına çeşitli bahaneler ile karşı çıkanların dünün inkılabını, zaferini kazanan büyük milletin, bu inkılabında son zaferini yerine getirdiğinde başlarını eğmek zorunda kalacaklarını belirtti ve Zeki Bey ve Halit Bey'in ilk dönemlerde Hilafeti kurtarma ifadelerini hatırlatmalarına, sözden dönülmesi kelimelerine şiddetle karşı çıktı ve Hilafet makamında bulunan Padişahın türlü hileler ile milletin önüne taş koyduğunu

belirterek öfkesini şu sözleriyle kustu: "...makamı hilafeti kurtarmak için telkinat yapmışız. Evet arkadaşlar o zaman bir sultan vardı ve hatta o zaman padişahlığın ilga edildiğini bile ilan etmemiştik. Padişahın bütün ihanetine rağmen padişahın memleketi batırmak için düşmanla bir olmasına rağmen... Fakat arkadaşlar, o padişah bizi boğmak, bizi yıkmak, bizi ezmek için silah olarak hilafeti kullanmıştır. Sakarya'ya kadar gelen Yunan Ordusunun hilafet ordusu olduğuna dair beyannameler neşretmiştir. Dini kullanmıştır. Bizim mücrim (suçlu) ve kafir olduğumuza dair fetvalar neşretmiştir. Ve Meclisi Ali vaziyetin ve hakikatin bu tecellisi karşısında anladı ki: Kendi mevcudiyeti için mızır olan tehlike yalnız padişahlık değildir, belki ondan daha kuvvetli, belki ondan daha mühlek (öldürücü) o adamların elindeki hilafet kuvveti idi. Arkadaşlar, Konya isyanı, Yozgat isyanı...

...Bolu isyanı ve İzmit'e gelen kuvvetler hepsi halifenin mızır fetvalarına mızır telkinatına dini alet yaparak kardeşlerimizi aldatarak din namına husule getirdiği iğtişâşlardır (karışıklıklardır). Tasavvur buyurabilir misiniz ki bu memlekette bizimle beraber çalışan fedakarlık yapan, bizim, ruhumuzu duyan, ruhumuzla yürüyen kardeşlerimiz Konya'daki Yozgat'taki İzmit'teki bu kardeşlerimiz dün bize ihanetlerini hatırlarına getirebilsinler. Hayır arkadaşlar, onlar bize ihanet etmemiştir. Onlar bizim kardeşimizdi, beraberdik. Fakat o zavallı cahil, masum kalplere hilafet mızır bir zehir olarak atmıştır ve o zehrin feci elemli neticeleridir ki binlerce Türk kanının akmasına sebep olmuştur, o halde arkadaşlar, size soruyorum. Hilafeti makamı hilafeti kurtaracağız diye bir telkinat yaparken makama hilafet

---

⁹⁵¹ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 37-38.

düşman süngüsü ile bu milletin karşısına çıkmış ve bunu öldürmek ve bunu boğmak istemişti. Bu kadar mızır bu kadar zehirli, bu kadar hain bir müesseseyi artık bugün ipka (devam) etmek imkanı var mıdır? ..." Bu sorusu üzerine "Meclisi Ali, şimdi vereceği büyük ve tarihi kararlarla dün ilan ettiği Cumhuriyeti, dün meydana getirdiği eseri itmam edecektir (bitirecektir), tersin edecektir. Ebediyen ziyanat olarak her türlü tehlikelerden her türlü mızır tesirlerden siyanet edecektir (korunacaktır). Meclisi Ali bu kararını verdiği zaman varsın arkadaşlardan beş on şahıs, beş on kişi buna muhalefet edeceğim diye tepinsin ve çırpınsın. Bütün bu tepinmenin ve çırpınmanın sonu hicrandır, hüsrandır ve anlayacaklardır ki yaptıkları hareket ayıptır ve günahdır." konuşmasına son verdi.⁹⁵²

Sonrasında söz alan Adliye Vekili Seyit Bey (İzmir), uzun uzun açıklamalar yaparak Hilafeti kaldırma kararının düşüncelere yerleşmesini sağladı. Öncelikle Kur'anı Kerim ve Hadisi Şeriflere göre, ardından ilmi kitaplara göre Hilafeti açıkladı. İslam aleminde asıl Hilafetin ne olduğunu bütün vasıfları ile açıklarken, Osmanlı'da bulunan Hilafet makamının bunlarla uyumsuzluğunu ve manasızlığını anlattı. Açıklamaları tartışmaları durduracak ve Mecliste olumlu bir hava yaratmayı başaracaktı.

Seyit Bey öncelikle Hilafet konusunu Kur'anı Kerim'e göre açıklamaya başladı. Kur'an'da Hilafet hakkında hiçbir ayetin bulunmadığını ifade ettikten sonra okuduğu bazı ayetlerle de Müslümanların meşveretle (*danışarak*) iş görmesinin verildiği, Türkiye idaresinde de ideal olan bu yönetimin var olduğunu belirtti. Kur'an'da anlamı "*Allaha ve Peygambere ve sizin için emir sahibi olanlara itaat ediniz*" olan ayeti okuyarak bundan Hükümsizliğin kabul edilmemesinin anlaşıldığını açıkladı.⁹⁵³

---

⁹⁵² TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 39-40.

⁹⁵³ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 40-41.

Seyit Bey Kuran'da halife ve imam kelimelerinin var olduğu; halife olarak Hz. Peygamberden değil, Hz. Davut'tan bahsedildiği ve ondan halife olarak yeryüzünde hak ve adaleti sağlamasının istendiğini belirtti. Buradan Halife görevinin hak ve adaleti sağlamak olduğunun çıkarılacağı ve bunun da Hükümet görevi olduğunu ekledi. Kuranı Kerim'in ayetlerinden açıklamalara devam ederek Hz. İbrahim'in nasa imam yapıldığı- ya da yapılacağı bildirildiği ayeti açıkladı. Hz. İbrahim buna karşılık olarak kendi zürriyetinin de imam yapılması isteği üzerine, Allah'ın «*Benim ahdi imametim zalimlere vasıl olmaz*» buyurduğunu belirtti. Seyit Bey bunu şöyle değerlendirdi: "...*Cenabıhak nazarında öyle zulüm ve itisافتan (doğru yoldan sapma) ibaret olan mülk ve saltanat asla meşru değildir...*"⁹⁵⁴

Seyit Bey sonra Halife ve imam tabirlerini açıkladı ve Halifenin Allahın halefi olduğunu, imamın ise önde giden anlamına geldiğini şu şekilde anlattı: "...*Halifelere imam dendiği gibi hakiki halife olmayan Padişahlara da imam denir. Onun için bu iki kelime arasındaki farka dikkat etmelidir...*" diyerek halifenin imam olabileceğini, ancak her imamın halife olamayacağını açıkladı. Kuran'da bunlardan başka konu hakkında bir bilginin bulunmadığını ifade etti.⁹⁵⁵

Seyit Bey Hilafet meselesinin dini değil siyasi bir mesele olduğunu, bu yüzden Kuranı Kerim ve hadisi şeriflerde açıkça bu konu ile bir tafsilatın bulunmadığını, siyasi mesele olan Hilafetin zamana, mekana, örf adetlere göre değişebildiğini, halifeye dair çok az hadisin olduğunu ancak bunun Hilafeti aydınlatacak düzeyde olmadığını, Hz. Muhammed'in hilafet konusunu ümmetine bıraktığını; halife tayin etmediği ve hiçbir tavsiyede bulunmadığını, eğer halife belirlemiş olsaydı zamanında o kadar münakaşa yaşanmayacağını, üstelik bir anda

---

⁹⁵⁴ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 42.

⁹⁵⁵ gös. yer

Hız. Ebu Bekir'e halife denmediği, nasıl hitap edileceğinin düşünöldüğünü dile getirdi. Seyit Bey ardından Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin nasıl başa geçtikleri anlattı ve Hz. Peygamberin hilafet ile ilgili "*Benden sonra hilafet otuz senedir. Ondan sonra ısırucı saltanata münkalib olur...*" şeklindeki hadisini açıkladı ve Dört Halife dönemi tamamlanmasıyla asıl hilafet döneminin kapandığını belirtti. Hadisi şerif ve Kuranı Kerim'de aranılan hilafet hakkında başka bir hükmün olmadığını, bütün belirtilerin bunlardan ibaret olduğunu yineledi.⁹⁵⁶

Seyit Bey Kuran ve hadisten sonra mezheplere ve ilim kitaplarına göre hilafeti açıklamaya başladı. Şafi, Maliki, Hanbeli mezheplerin görüşünün bunlardan Hanefi mezhebinin farklı olduğunu belirtti. Üç mezhebin "*Halife olacak zatın müctehid (ayet ve hadilerden şer'i hükümler çıkaran din allamesi) derecesinde alim olmasını, tam bir adaletle muttasıf bulunmasını ve her halde (Kureyş) den olmasını şart ederler.*", Hanefi mezhebinin ise "*şeraiti hilafet hakkında biraz müsamahakar davranıyorlar. Mesela halifenin müctehid olması şart değildir. Alim olması kafidir diyorlar. Kezalik halife tariki adaletten inhiraf edince (dönünce) kendiliğinden mün'azil olmaz, azledilmek lazım gelir diyorlar. Mahaza bu dört mezhebin dördü de hilafetin şeraiti esasiyesinde mesela halifenin alim ve adil olmasında ittifak ediyorlar. Alim ve adil olmayan bir zata halife demiyorlar. Mülkü Sultan diyorlar...*"⁹⁵⁷ diyerek halifelik şartlarını mezheplere göre açıkladı.

Seyit Bey Emevi, Abbasi ve diğer halife namıyla idare edilen devletlerde zulmün, adaletsizliğin başladığını belirtti ve Osmanlı dönemindeki hilafet sistemini Dört Halife dönemiyle karşılaştırarak, Osmanlının hilafetle ilgisinin olmadığını savunan şu açıklamayı yaptı: "*...Osmanlı halifelerinin ise saltanata olan hırs ve tamahlarından nice masum ve bir günah şehzade kanı döktükleri malumdur. Hulefayı raşidin hazeratı, Beytülmale ait olan emvali devlet ve millete ve hukuku ammeye tesmiye ederler (isim koyarlar) ve binaenaleyh alelumum hukukun hüsnü muhafazasına son dereceye kadar bezdi mukadderat eylerlerdi (yerine getirirlerdi). Bunlar ise hukuku müslimini müsadere ederler ve emvali devleti şuna buna peşkeş*

---

⁹⁵⁶ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 43-44.

⁹⁵⁷ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 44.

çekerlerdi. Şimdi insaf edelim, böyle bir zulüm ve tegallübe hilafet denebilir mi? İslamiyet gibi ali bir din böyle saltanatı kahireyi kabul eder mi? Adli mutlak olan Cenabı Hak «Layenalüahd'izzalimin» buyuruyor. Böyle kahir ve müstebit (zorba) bir hükümeti dini islama nisbet ederek adına Hilafeti islamiye demek yar ve ağyara (dosta düşmana) karşı islamiyeti tahkir olur (hor görür). Bu nevi hükümetler hilafet değil Hazreti Risaletpenah efendimizin buyurdıkları gibi ısırcı saltanattan ibarettir. Onun içindir ki Risaletpenah efendimiz gaipten haber vermek suretiyle bir mucize kabulünden olarak «Benden sonra hilafet otuz senedir, ondan sonra mülkü adud (ısırcı) olur» buyurmuşlardır. Hakayıkı tarihiye de bunu müeyyiddir (doğrular). Tarih tetkik ve tettebbu edilirse (ayrıntılı incelenirse) görülür ki hakiki hilafet Hulefayı Raşidinin sonuncusu olan Hazreti Ali'nin vefatıyla veyahut Hazreti Hasan'ın altı aydan ibaret bulunan müddeti imametiyle hitam (son) buluyor. Ondandır sonra artık «Elhükümü limen galeb» kaidesi cari oluyor. Söz kılıca, kuvvete intikal ediyor. Bu suretle Hazreti Peygamberin «Mülkü Adud» tavsiyesiyle ifade buyurdıkları hakikaten ısırcı saltanatı kahire teessüs eyliyor..."⁹⁵⁸

Seyit Bey Emevi ve Abbasi devletlerinin yönetim şeklini, halifelerinin vasıflarını anlatarak hakiki hilafetin yaşatılmadığını; hatta bazı kitaplarda kendi kendilerine halife adını takındıkları yönünde bilgilerin yazıldığını anlattı ve Osmanlıya dönerek dünyada İslam kitaplarını okuyan bilen birçok alim nazarında Osmanlı halifeliğinin kabul görmediğini belirtti.

Seyit Bey İslam dininde insanlar için kutsiyet yoktur dedi; hatta Allah'ın Peygamberlerine dahi kutsiyet vermediğini belirterek, Saltanat sistemine göndermede bulundu: "...Şimdi size sorarım, böyle bir dini ali birtakım eşhası halifedir diye başınıza oturtmak ve ona taparcasına birtakım kutsiyet vermek kabul eder mi? Buna imkan yoktur. İslamiyet bundan münezzehtir, mütealidir (üstündür). Bu birtakım iğfalattan (aldatmalardan), devri istibdatta saltanatların yapmış oldukları mezalimi setr için (kapatmayı) müstebit (zorba) hükümdarların etrafında bulunan riyakar eşhasın kasten vuku bulan telkinatından ve birtakım cahil ve safdil zevatın yanlış telakkiyatından neşet etmiş ve giderek umumi bir fikir haline gelmiş bir hurafedir..."⁹⁵⁹

---

⁹⁵⁸ gös. yer

⁹⁵⁹ gös. yer

Seyit Bey'in konuşması sırasında tüm sorulara Kuran, hadis ve İslam ilmi kitaplarına dayalı olarak cevap verdi. Hakiki hilafet dönemi dediği Dört Halife döneminin özellikleri ve İslamiyetin buyurdıklarını Cumhuriyet esaslarıyla bağlantılarını açıkladı. Sonraki Hilafet dönemlerinde, Osmanlı dahil asıl esasların dışına çıkıp keyif, menfaat üzerine bir yöntem izlediklerini ve halkı hiçe saydıklarını açıkladı. Hilafetin kaldırılmasına İslam destekli bir yorum getirerek karşı çıkan zihniyetleri susturmayı başardı. Bu açıklamalarından dolayı konuşması sık sık kesilerek, kendisine teşekkürler yağdı.

Bu uzun ve oldukça açıklayıcı konuşmadan sonra sözü Heyeti Vekile Başkanı İsmet Paşa aldı. İsmet Paşa, Hilafetin kaldırılmasının meselesinin siyasi ve dini olmak üzere iki temel üzerinden konuşulduğunu belirtti. Dini olarak, İslamiyet adına Hilafetin kaldırılmasına bir engelin bulunmadığı konusunda her vekilin hemfikir olduğunu, siyasi olarak ise makamın durmasının şehitlere hürmetsizlik olarak yorumladı ve mücadele sırasında halifenin tavırlarının makamın yersizliğini anlatmada yeterli olacağını belirtti. Üstelik Hilafet makamının dış siyasette de bir faydasının dokunmadığını, bu makamın İslam alemini birleştirici özelliğinin bulunmadığını savundu.⁹⁶⁰

Başbakan İsmet Paşa'nın konuşması ardından müzakere kafi görüldü, birinci madde kabul edildi ve diğer maddelerin tek tek oylamasına geçildi.⁹⁶¹

---

⁹⁶⁰ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 62-65.

⁹⁶¹ Hilafetin kaldırılması esnasında Mecliste vuku bulan tartışmalar takip eden eserde aynen yayımlanmıştır: Resat Genç, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998.

İkinci madde üzerine konuşmalar yapıldı. Bu madde yukarıda da verdiğimiz gibi hanedanın yurt dışına çıkması ile alakalıydı. Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, birinci madde ile Hilafetin Meclise ait olduğu kabul edildiğini belirterek durum değerlendirmesi yaptı. Hanedanın dışarı çıkarılmasındaki gereklilik sebeplerini şöyle açıkladı: "*...1 Teşrinisani (1 Kasım) kararıyla Meclisi Ali saltanatı hilafetten ayırdı. Elinden kudreti icraiyesi alınan o hanedan; hilafete has bir vaziyet takınması lazım gelirken öteden beri adet ve ananesi veçhile yine sureta Halife idi. Hakikatte manevi bir saltanat kurdu. Daha evvel Halife Ordusu namıyla teşkil ettikleri kütleyi memleketin içerisine saldırarak milleti kana boyadı...*

... bunlarda kesilmiş kuyruk acısı vardır ve bu millette bir ciğer acısı vardır ki Hilafet Ordusu... Onlarda acı, bizde bu acı baki kaldıkça imtizaca (geçinmeye) imkan yoktur. Bugün olmazsa yarın behemehal (mutlaka) bir Hilafet Ordusu teşkil edecektir..."⁹⁶²

Süleyman Sırrı Bey ardından bir vesika okudu, vesikada; Hilafete, Osmanlı Hükümetine Anadolu'da isyan edenlere karşı mücadele eden askerlerin masrafları için Yozgat Ziraat Bankası'ndan tahsis edilen miktar yazıyordu. Bundan sonra asla böyle bir vesikaya şahit olmak istemediğini söyledi ve "*...değil bunların en büyüğü, en ufağına kadar memlekette gitmesine taraftarım. Şurasını da arz edeyim ki efendiler, Meclisi Aliniz 1 Teşrinisani kararını verdiği zaman bendeniz dışarı çıktım.*" dedi ve Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey araya girdi ve "*Ölülerinin kemiklerini bile mezardan çıkarıp atmak lazım gelir.*" sözleriyle Meclisin hanedana ne kadar kızgın olduğunu ortaya koydu.

Süleyman Sırrı Bey sözlerine devam etti, "*Meclisi Ali saltanatı ilga ettiği vakit dışarı çıktım. Minarede kandilleri gördüm. Esbabını sordum; Mevlüdü Nebevidir (Mevlüt Kandili) dediler. Kail oldum ki Ruhaniyeti Peygamberi de bizimle beraberdir. İşte efendiler, bugün de miracı Nebevidir (Miraç Kandili). Bugün de Peygamberin maneviyatı bizimle beraberdir. Tereddütsüz bu maddenin kabulü lazımdır.*"⁹⁶³ dedi.

Trabzon Milletvekili Muhtar Bey, ikinci madde için hanedanın tüm erkeklerinin yurt dışına çıkarılması içerikli bir tadil takriri verdi. Kadınların,

---

⁹⁶² TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 66.

⁹⁶³ gös. yer

sultanların siyasette rol oynadıklarını ancak erkekler olmadan bir etkinlerinin bulunmayacağını dile getirdi. Ancak buna tepkiler çok geçmeden geldi, merhamet duygusuna sahip olmalarına rağmen, bundan yıllar sonraki nesli düşünerek, hilafet adına kimsenin ortaya çıkmaması, kan dökülmemesi uğruna hanedanın cümlesinin ülkeden uzaklaştırılmasının gereği savunuldu. Bu tadil tavrı kabul edilmesi, yalnız ikinci madde küçük bir kelime değişikliği ile şu haliyle "*Mahlu Halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının erkek, kadın bilcümle azası ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnurdurlar (yasaktır). Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu madde hükmüne tabidirler.*" kabul edildi. Diğer maddeler üzerine yorum yapılmadan aynen kabul edildi. En sonunda tüm maddeler alkışlar arasında onaylandı.⁹⁶⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi 429, 430, 431 numaralı kanunları çıkararak;

"Türkiye Cumhuriyeti'nde halkın muamelatına dair olan hükümlerin teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi onun hükümetine ait" olarak kabul edildi.

"Şeriye ve Evkaf Vekaletleri ile Erkanı Harbiyey-i Umumiye Vekaleti kaldırıldı."

*"Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye, bilcümle medreseler, Maarif Vekaletine (Milli Eğitim Bakanlığı) devredildi ve oraya bağlandı."*⁹⁶⁵

Bu suretle halife indirildi, hilafet kaldırıldı. Bu kanunlarla Türkiye, siyasi iktidarda yarı Teokratik vasfından biraz daha sıyrıldı ve dini siyasetten ayırarak Laik bir devlete doğru yöneldi.⁹⁶⁶ Ayrıca Erkanı Harbiye Umumiye Vekilliğinin kaldırılması ve Erkanı Harbiye Reisinin Meclisten çıkarılmasıyla da ordu siyasetten ayrılmış oluyordu.⁹⁶⁷ Müslüman vatandaşların inanç ve ibadet işlemleri ile uğraşmak

---

⁹⁶⁴ TBMM ZC, D. II, C. VII, s. 68-69.

⁹⁶⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, D. II, İçtima I, C. II, TBMM Matbaası, Ankara, 1942, s. 241-243.

⁹⁶⁶ Fatma Acun, "*Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik*", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2007, s. 49.

⁹⁶⁷ Aydemir, a.g.e., C. III, s. 162-163.

ve din kuruluşlarını yönetmek için de Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Bakanlığı kuruluyordu. Karar ertesi gün gazetelerde tüm yurda bildirilirken, yabancı ülkelere de Başbakan İsmet Paşa'nın 4 Mart tarihli telgrafıyla duyuruldu.⁹⁶⁸ Aynı gün Gazi Mustafa Kemal Paşa İstanbul gazetelerine (Tanin, Vakit, Tevhid-i Efkar) verdiği demeçte hilafetin kaldırılmasını şu sözleriyle değerlendirdi: *"Son günlerde Meclisçe kabul edilen kararlar, milletçe olağan ve gerçek bir şekilde zaten arzu edilmekte olan konulardır. Bunları olağanüstü olarak kabul etmeye gerek yoktur. Millet bunları içten bir dille ve doğal bir biçimde istiyordu. Gerçek kurtuluş ve esenliğekarar vermiş olan milletten de başka çeşit eğilim beklenemezdi. Bu kararlar millet ve ülke için herhalde çok hayırlıdır ve çok az zamanda bütün bu iyilikler görülecektir. Geçmişteki davranış biçimine ait pişmanlıklar bu şekilde giderilecektir."*⁹⁶⁹

İnkıpların en büyüğü kuşkusuz Cumhuriyetin ilanı idi, şu unutulmamalıdır ki o dönemde Türkiye Cumhuriyet rejimini ilan ettiği sırada Batı dünyasında bu rejimle yönetilen devletlerin sayısı parmakla sayılacak kadardı. Hiçbir zaman siyasi ehemmiyet kazanmamış olan devletin başı hususunda bir takım tereddütlere sebebiyet veren Hilafet makamının kaldırılışı bunu takip eden en önemli kararlardan biriydi.⁹⁷⁰ Bu karar Türkiye'nin tam asri ve medeni bir devlet olarak ilerlemesini temin etti.⁹⁷¹

3.3.3. Osmanlı Hanedanının Sürgünü ve Yankıları

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan yasa ile halifeliği sona eren Abdülmecit'in ve Osmanoğulları ailesinin tüm erkekleri, kadınları, damatları ve çocukları Türk

---

⁹⁶⁸ Akgün *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 215.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 57.

⁹⁶⁹ Bugünkü dille verilmiştir. *Atatürk Söylev ve Demeçleri...*, s. 596.

⁹⁷⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 509.; Keskin, *a.g.e.*, s. 99.

⁹⁷¹ Ömer Rıza, *"Hilafetin İlgası"*, *Resimli Şark*, S.35, 1933, s. 26.

vatandaşlığından çıkarıldı ve Türkiye'de oturmaları yasaklandı. Bu gibiler yasanın çıkarılışından on gün içerisinde yurdu terk edeceklerdi.⁹⁷²

Bir defaya mahsus olmak üzere yol masrafları ödenmesi kararı alınmıştı. Servetlerinin karşılığı olarak hükümet tarafından belirlenecek paralar ödenecekti. Ayrıca taşınmaz malların yurt dışına çıkarmaları yasaklandı ve bunlar; saraylar köşkler ve diğer mülkler ve buralardaki taşınabilir mallarla sanat eserleri ise milletin malı sayılmış olacaktı.⁹⁷³

Kanunlar kabul edildikten sonra, İstanbul Valiliği'ne telgrafla çeşitli emir ve talimatlar verildi. Bunun üzerine Vali Haydar Bey ve İstanbul Emniyet Müdürü Sadettin Bey, Emniyet-i Umumiye Müdürü Muhittin Bey ve Merkez Kumandan Vekili Atıf Bey bir toplantı yapmışlar ve kendilerinin yanı sıra Altıncı Daire Müdürü Hamit Bey'in de bulunduğu bir heyet oluşturmuşlardı.⁹⁷⁴ Şehirde bütün telefonlar kesilerek, saray asker ve polisler ile çevrildi. İçeri ile görüşülüp sarayın emniyet bölümü değiştirilmiş, gece yarısı Vali ve polis saraya girerek, Halife Abdülmecit'e kabul edilen kanunu açıkladılar. Abdülmecit, sükunetle tebligatı dinlemiş ve karara uyacağını söylemişti. Abdülmecit Efendi, hazırlıklar için iki gün müsaade istedi, ancak Ankara'dan gelen talimata göre sabah ülkeyi terk etmesi gerektiği kesin bir dille bildirildi.⁹⁷⁵

---

⁹⁷² Turan, **Yeni Türkiye'nin Oluşumu...**, s. 58.

⁹⁷³ **a.g.e.**, s. 59.

⁹⁷⁴ Çoker, **a.g.m.**, s.13.

⁹⁷⁵ Alpkaya, **a.g.e.**, s. 236-237.; Aytepe, **a.g.m.**, s. 22.

Halifeliği sona eren Abdülmecit'in ailesiyle birlikte İsviçre'ye gönderilmesi uygun görüldü. 4 Mart sabahı görevliler tarafından oğlu Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, iki eşi, çocuklarının özel öğretmeni ve özel katibi Salih Nigar, Mabeyinci Hüseyin Nakip ve özel doktoru Selahattin ile birlikte saraydan alınıp özel otomobillerle Çatalca'ya götürüldü. Hükümet adına İstanbul Valisi kendisine '2.000' sterlin vermişti. Bu şekilde yola çıkan Abdülmecit ve ailesi 7 (ya da 9) Mart'ta İsviçre'de Lemman Gölü kıyısındaki Terriere kasabasındaki Büyük Alp Oteline yerleşmişti.⁹⁷⁶ Burada gazetecilere verdiği ilk bildiride kanunlara baş eğeceğini ve bundan sonra kendini güzel sanatlara adayacağını belirtmişti.⁹⁷⁷

Hilafetin ilgası, Türkiye'de basına yansıdığı kadarıyla ve genel itibariyle kayıtsızlıkla karşılanmıştı. Bunun en önemli nedeni ise Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın basın, eğitim, siyasi ve askeri camiaları buna hazırlamış olmasından kaynaklanmaktaydı.⁹⁷⁸ Abdülmecit ve diğer hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılma kararından sonra 7 Mart'ta kılınan Cuma namazında hutbelerde halife adı okunmamış, ilk kez dualar millet ve cumhuriyet adına yapılmıştı.⁹⁷⁹ Bu işlemi zaten bazı camiler, karar alınmadan önce gönüllü olarak uygulamıştı. Trabzon'da halife adı verilmeden hutbe okunmuş, gazetelerde de yer alan bu haber başka illere esin kaynağı olmuştu.⁹⁸⁰

---

⁹⁷⁶ Akbulut, *Saltanattan...*, s. 114-115.; Turan, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu...*, gös. yer

⁹⁷⁷ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 222.; *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)*, (Yay. kur. Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay) C. I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s.41.

⁹⁷⁸ Toynbee, *a.g.e.*, s. 86.

⁹⁷⁹ Türker, *a.g.m.*, s. 86.

⁹⁸⁰ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması...*, s. 223.

Bu olay içeride olduğu gibi dışarıda da beklenildiği kadar bir büyük yankı yapmamıştı. Bu sonuca en büyük tepki Güney Asya Müslümanlarından gelmişti. Karara önce inanmamışlar, sonra da bir kez daha düşünülmesi için Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan ricada bulunmuşlardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa cevap olarak; Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetinde müdahale fırsatı yaratacak fitne ocağı kapısını bütünüyle kapattığını belirtmişti. Ancak Hilafetçilerin bu konuyu kapatmaya niyeti yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabına rağmen, Ankara'ya bu meseleyi görüşmek üzere bir heyet göndermeyi teklif etmişler ve Ankara bu teklifi geri çevirmemişti. Heyet başı olarak gönderdikleri şahıs İngiliz engeline takılınca, hilafetçiler son çare olarak Mustafa Kemal Paşa'nın halife olmasını teklif ettiler. Ayrıca Türk Kızılay temsilcisi olan Antalya Milletvekili Rasih Bey Hindistan'da bulunuyordu. Rasih Bey Hindistan'dan ayrılmadan, Hindistan Hilafet Merkezi Komitesi Başkanı Chotani ona ileride kurulacak olan İş Bankası sermayesinde de kullanılacak son nakdi yardımı verirken, aynı teklifini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmesini istemişti. Rasih Bey Ankara'ya gelip Paşa'ya bu teklifleri iletğinde, Paşa artık bu konunun gündeme gelmesinden rahatsızlık duyduğunu belirten çok sert bir cevap vermişti.⁹⁸¹

"Zatı aliniz ulemayı dindensiniz! Halifenin reis-i devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan tebaanın, bana isal ettiğiniz arzu ve teklifleri ben nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna o tebaanın metbuları razı olur mu?! Halifenin emir neyhi (yasakları) ifa olunur (yerine getirilir). Beni halife yapmak isteyenler, emirlerimi infaza muktedir midirler? Binaenaleyh mevzuu, medlülü olmayan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"

Efendiler, açık ve kati söylemeliyim ki , ehli İslamı bir halife heyulasıyla hala işgal ve iğfal gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak cehil ve gaflet eseri olabilir. Böyle bir oyuna rapt-ı hayal eylemek de, ancak ve ancak cehil ve gaflet eseri olabilir.

---

⁹⁸¹ Öke, a.g.e., s. 135.; Özkaya, **Türk İstiklal Savaşı...**, s. 174.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin bütün Yüzelliliklerin, mülga hilafet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizdeki hararetli say ü gayretleri, din gayretiyle mi vukubulmaktadır? Hudutlarımıza yapışık merkezlerle hala Türkiye'yi mahvetmek için Mukaddes İhtilal namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri ile çılgınca aleyhimize çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden, kara cahil ve koyu gafil olmak lazımdır.

Ümmeti İslamiyeyi ve Türk milletini bu derecede farz etmek ve İslam aleminin nezaheti vicdaniyesinden, nezaketi hulkiyesinden (yaratılış inceliğinden) sefil ve caniyane maksatlar için istifade yolunda devam eylemek artık, o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır."⁹⁸²

Bu yaşananlardan sonra Mısır uleması, Hilafetin kaldırılmasını kabullenmeyen, İslam dünyası için devam etmesi gerektiğini belirten sert bir bildiri yayınladı. Müslümanlığın saygınlığının yitirilmemesi için derhal bir kongre toplanmasını duyuruldu. Aynı günlerde Mısır, Endonezya, Hindistan Müslümanları adına Abdülmecit Efendi'ye hilafetin kaldırılmasından duydukları üzüntüyü belirten bir telgraf çekildi. Hilafetin kaldırılmasının hemen ardından gelen bu destekler Abdülmecit Efendi'yi oldukça rahatlatmış, tekrar halife olacağı umutlarına kapılmıştı. Ancak bu tavırlar, protesto telgrafları Halifeliğin kaldırıldığı için değil, sadece makamın kaldırılmasında duyulan üzüntü telgraflarıydı.⁹⁸³ Bu değerlendirmeyi yapamayan Abdülmecit Efendi, gelen telgraflardan güç alarak 11 Mart'ta bir bildiri daha yayınladı. Bu kez ilk bildirideki görüş ve düşüncelerinden tamamen sıyrılmış, oldukça iddialı kelimeler kullanmıştı. Türkiye'ye açıkça tavır almış, TBMM'yi tanımadığını açıklamıştı. İslam dünyasını bu meseleyi halletmek için büyük bir kongre düzenlemeye davet etmişti. Buna karşı Türk Hükümeti Meclis kararını hiçe sayarak vatana ihanet ettiği noktasından hareketle, Abdülmecit Efendi'ye yola çıkarken belirlediği ödeneğin kalan kısmını ödememeyi kararlaştırmıştı. Diğer

⁹⁸² Nutuk/Söylev, C. II, s. 1132-1134.

⁹⁸³ Akgün, Halifeliğin Kaldırılması..., s. 223-224.

yandan İsviçre Hükümeti'nden bu ve benzeri bildirilerin yayınlanmasına izin verilmemesi istendi. İsviçre Hükümeti bildiriye, kendisine tanınan iltica hakkının istismar edildiği şeklinde yorumladı ve protesto etti.⁹⁸⁴

Halifelik unvanını yeniden kazanmak için harekete geçen Abdülmecit Efendi'nin İsviçre'ye yerleşmesinden itibaren Avrupa gazetecileri İsviçre'ye akın etmişlerdi ve bu meseleyi deşmekte kararlı görünüyorlardı. Abdülmecit Efendi bu fırsatları değerlendirmiş, basın aracılığıyla İslam dünyasından ve batı dünyasından destek beklemişti. Sadece manevi olarak değil, maddi olarak da destek bekliyordu. Türkiye, onların yanında nakit para götürmelerine göz yummuş, yol masrafları dışında 2000 sterlin ödenek ayırmıştı. Abdülmecit ve kalabalık ailesi alışlageldikleri yaşam biçiminden kısıtlama yapmayı hiç düşünmüyorlardı. Maddi sorunların ortaya çıkacağını sezen Abdülmecit Efendi, katibi Keramet Nigar'ı Müslüman ülkelerinin büyükelçileri ile görüşmek üzere Paris'e ve İngiltere'ye göndermişti. Keramet Nigar'ın girişimleri sonuçsuz kalmış; Mısır, Hindistan, İran, Afganistan Müslümanlarından istenilen yardım kabul görmemişti. Keramet Nigar İngiltere'de görüşme fırsatı bulduğu Emir Ali'nin araya girmesiyle sadece Haydarabad Nizamı'ndan 300 sterlin ödenek bağlatabilmişti.⁹⁸⁵

Müslüman ülkelerin birkaç istisna dışında bu kararı olumlu karşılarken batı ülkelerinin yaklaşımı değişti. Fransa ve İtalya, Kuzey Afrika'daki milliyetçilik hareketlerini etkisizleştirmek için memnun bir tavır almışlardı; ayrıca Fransa halifeyi topraklarında barındırabileceğini açıklamıştı. İngiltere, Müslüman direnişçilere ağır

---

⁹⁸⁴ Toynbee, **a.g.e.**, s. 84-85.

⁹⁸⁵ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 226-230.

bir darbe indireceği için bu karara olumlu, Londra'nın aleyhine bir tepki yaratmasından endişe duyduğu için olumsuz yaklaşmıştı. Rusya ise karardan memnun görünüyordu.⁹⁸⁶

İslam ülkeleri Hilafet makamının kutsal bir makam olmadığını artık iyice anlamışlar ve bu durumu fırsat bilen çoğu lider halifeyim diyerek ortaya çıkmıştı. Bunların en başında Hicaz Kralı Hüseyin gelmektedir. Halifelik hevesleri yeni olmayan Hüseyin'in krallığı İngilizler tarafından sağlanmıştı. Halifeliği de krallığı gibi İngiliz emellerinin bir aleti olarak yürütülecek ve elbette ki dünya çapında bir halifelik olmayacaktı. Ancak İngiltere resmi olarak bu meseleye karışmak istemiyordu. Nitekim Abdülmecit Efendi yurt dışına çıkarıldığında, başbakan Ponsboy gazetecilere bu konu hakkında bilgisi olmadığı yönünde demeç vermiş; 10 Mart'ta Ponsboy, Lordlar Kamarasında benzeri açıklamalar yapmış ve Türkiye ile olumsuz bir ilişki oluşmasına meydan vermeyeceklerini açıklamıştı.⁹⁸⁷

Kral Hüseyin'in halifeliğine ilk tepki Hint Müslümanlarından gelmişti. Bunun dışında Suriye ve Fransa da tepki verenler arasındaydı. Fransa'nın İngiltere karşısında kayıtsız kalmamak için tepki vermiş, hatta Fransa'nın Fas Sultanı'nı halife ilan edeceği haberleri yayılmıştı. Bunların dışında 11 Mart'ta Bağdat, Kahire, Şam, Cidde, Kudüs'te halifeliğin geleceği için toplantılar yapılmıştı. Bu şehirlerde bu tarz toplantılar yapılırken, bazı İslam ülkelerinde hutbe okunurken halife adı belirtilmemiş, durum kabullenilmişti.⁹⁸⁸

---

⁹⁸⁶ Güz, **a.g.e.**, s. 182.

⁹⁸⁷ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 227-229.

⁹⁸⁸ Akbulut, **Saltanattan...**, s. 111.

Kısacası Abdülmecit Efendi'nin sürgün edilmesini izleyen bir kaç hafta içerisinde 9 halife adayı belirmişti.⁹⁸⁹ Görüldüğü gibi Hilafet meselesi 3 Mart 1924 tarihinden itibaren Türkiye'nin değil, başka ülkelerin meselesi haline gelmişti. Arap dünyasının kendi aralarından bir halife seçme konusundaki tüm girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Bunun en önemli nedeni ulus devletlerin kuruluşu aşamasında ulus üstü bir kimlikle kurgulanan hilafetin kendisine uygun bir çatı bulamayışydı.⁹⁹⁰

Öte yandan son Halife Abdülmecit kendisine biat etme konusunda İslam aleminde fikir birliği olmadığını anlayacaktı. Halifeliğin akıbetini tartışmak üzere İslam ülkeleri arası bir konferansın teklifi Kahire, El-Ezher Üniversitesi'nden çıkmıştı ancak Hicaz'daki iç harp dolayısıyla konferansın tarihi 1926'ya ertelenmişti. Konferans toplandığında (18-19 Mayıs 1926) amaç yeni halife seçimi olarak açıklanmış, bu konferansı umutla bekleyen Abdülmecit Efendi'yi büsbütün şaşırmıştı. Bu ve bundan sonraki Hilafet Konferansı'ndan bir sonuç alınmamıştı. Güney Asya Müslümanları bu konferanslara karşı çıkmış, Hilafetin Haşimilere de, Suudlara da geçmesine engel olmuşlardı. İlginçtir ki, Güney Asya Müslümanları 1924'ten sonra Türk asıllı olmayan halife adaylarının bu makama layık görmediklerini belirtmişler, Hilafetin kaldırılmasının ardından Türkiye'yi dış politikada desteklemişlerdi. Örneğin Musul meselesi görüşüldüğünde Türk tezini savunmuşlardı. Bütün Hindistan Müslümanları Birliği tarafından 1925'te İngiltere'nin Musul'u Türklerden koparma düşüncesi kınanmıştı. Bazı tarihçilere göre bundaki amaç, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Sırp lar için yaptığını; Türklerden Güney Asya'da Müslümanlar için tekrarlamasını istiyorlardı. Hilafetin

---

⁹⁸⁹ Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 230.

⁹⁹⁰ Turan, "**Osmanlı Hilafetinin 19 Yüzyılda Zorlu Sınava...**", s. 316.

kaldırılmasına katlanamamaları, din ve devlet işlerinin ayrılmazlığını ısrarla savunmaları bunun içindi. İstiklal yolunda önemli bir desteği kaybetmişlerdi.⁹⁹¹ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerinde sıklıkla Hilafetin tüm dünya müslümanlarını koruyamayacağı düşüncesi ve siyasi gücü olmayan Abdülmecit Efendi'ye salt halifeliği için hiçbir elin uzatılmaması bu düşüncüyü desteklemekteydi.

Davasında resmi hiçbir destek bulamayan Abdülmecit Efendi kızı Dürrüşehvar'ı İsviçre'den Hindistan'a gelin yollaması da kâr etmedi. Zaten İsviçre'ye geçici olarak yerleştirilen Abdülmecit Efendi, çeşitli bahaneler ile ailesiyle birlikte Fransa'ya geçmişti. Fransa'dan daimi ikamet onayını alan Abdülmecit, İkinci Dünya Savaşı'nda Paris bombalanırken 23 Ağustos 1944'te vefat etmiştir.⁹⁹²

---

⁹⁹¹ Öke, **a.g.e.**, s. 136-137.

⁹⁹² Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması...**, s. 234.; Gök, **a.g.e.**, s. 156.

SONUÇ

Osmanlı sultanının halife olmasından kaynaklanan manevi gücü, özellikle Müslüman tebaaya sahip bölgelerin de sömürgecisi olan İngiltere ve müttefikleri tarafından Anadolu'da başlayan Kuva-yı Milliye hareketine karşı kullanılmış, bu kullanıma ise Türk milletinin özellikle saltanat makamına duyduğu bağlılık duygusunu önemli ölçüde yıpratmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın başlarında hilafet ve saltanat makamının yerine cumhuriyet yönetimi düşünülmüş fakat bu açıkça dile getirilmemiştir. TBMM'nin yeni bir anayasa yapma çalışmaları sırasında hilafet ve saltanatın durumu sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bazı milletvekilleri saltanat ve hilafetin etkisini anayasaya sokmak istememiş ve Meclis'te bu konu üzerinde görüşmeler gerçekleşince iş keskin gruplaşmalara kadar gitmiştir. Anayasa'da ek bir madde olsa da saltanat ve hilafetin korunacağı net bir şekilde ifade edilmiş ancak bu hiç bir zaman hazmedilememiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda arkasından sultan halifenin İtilaf güçleriyle işbirliğini sürdürmesi onun her geçen gün halkın gözünde biraz daha değer kaybetmesine neden olmuştur. Sultan-halifenin işbirlikçi olarak değerlendirilen tavrı o an bir sır şeklinde de olsa "*Milli egemenlik*" prensibini benimseyen ve uygulamak için zaman ve zemin hazırlama taktikleri uygulayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına fırsat vermiştir.

Bu gözden düşüşe bağlı olarak geliştirilen taktikle yol ayrımına gelinmiştir. Bu dönemde hanedan mensubu bireylerin Ankara'ya gelerek Kurtuluş Savaşı'na katılma girişimlerine izin verilmemiştir. Çünkü her başarı milli egemenliğe giden

basamaklar niteliğindedir. Bu basamaklar çıkılırken kendini bir anda en üstte bulmak isteyen hanedan üyelerine bu şans verilmemiştir. Saltanat yönetiminin kişisel hırslar uğruna ulusun çıkarlarını nasıl göz ardı ettiğini halkın görmesi sağlanmıştır. Ancak sultan halife ve İstanbul Hükümeti köstek oldukları Kurtuluş Savaşı'nın meyvesini yemekten uzak kalmamışlardır. En son ve şanlı zafer Büyük Taarruz ile işgalci güçler kesin yenilgiye uğratılmış, sıra barış masasına oturmaya gelmiştir. Bu esnada İtilafın ikilik çıkarma, İstanbul Hükümeti'nin başarıya ortak olma oyunları saltanatın kaldırılması ile son bulmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetsel, düşünsel, kurumsal çağdaşlaşma ile yükseleceğini görerek, Türk devrimini hazırlamış ve onun büyük gayretleri ile Saltanat ve Hilafet makamları kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, gerek saltanatın gerek hilafetin kaldırılması için en uygun zamanı kollamıştır. Büyük Millet Meclisi'nde sultan halife ile ilgili görüşmeler sırasında, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere milletvekillerinin çoğu, bu iki makamla ilgili kararın savaştan sonraya bırakılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu yaklaşım, savaşın yürütülmesi için izlenen yoldan farklı değildir: Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak.

Savaş sırasında halife-sultanın geleceğiyle ilgili izlenen yol, Mustafa

Kemal Atatürk'ün deyimiyile şöyledir: *"Beliren milli savaşın tek amacı yurdu dış saldırıdan kurtarmak olduğu halde bu savaşın, başarıya ulaştıkça, milli iradeye dayanan yönetimin bütün ilkelerini ve şekillerini evre evre bugünkü döneme değin gerçekleştirilmesi olağan ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi. Bu kaçınılmaz tarih akışını, gelenekten gelen alışkanlığı ile, hemen sezinleyen hükümdar soyu, ilk andan başlayarak milli savaşın amansız bir düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz tarih akışını, ilk*

*anda ben de gördüm ve sezinledim. Ama, baştan sona, bütün evreleri kapsayan sezgilerimizi ilk anda bütünüyle açığa vurmamak ve söylemedik."*⁹⁹³

Saltanatın kaldırılması, Türk devlet geleneğinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türk hakimiyet anlayışı köklü bir değişikliğe uğratılmış, milleti bizzat ve bilfiil egemenliğin kaynağı haline getiren anlayışa doğru adım atılmıştır.

X. yüzyılın başından itibaren tek bir halife ilkesi eylemsel olarak, XIV. yüzyılda da teorik olarak terk edilmiş, bunun yerini birçok yerel halifelik almıştır. Osmanlı sultanlarının I. Murat'tan itibaren halife sıfatını kullanması buradan kaynaklanmaktadır. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in hilafeti Mısır'da hiçbir yetkisi bulunmayan Halife Müttevekkil'den devraldığı iddiası, 1774 yılından sonra ortaya atılan resmi bir Osmanlı söylentisidir. Halife unvanı II. Abdülhamit ile birlikte panislamist politikanın bir uzantısı olarak etkin bir biçimde kullanılmaya çalışılmasına karşın, geçersizliğini de en çok kanıtladığı bir dönem olmuştur. Aynı dönemde Araplar da hilafete ilgi duymaya başlamışlardır. 1914 yılında Osmanlı halifesinin cihat ilanına rağmen, Araplar, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış, böylece hilafet makamı ve unvanı saygınlığını yitirmiştir. Ancak yine de bu makam Türkiye'de saltanattan daha uzun ömürlü olmuştur.

Saltanatın kaldırılması hemen hazmedilen bir olay olmamıştır. 1 Kasım 1922-3 Mart 1924 tarihleri arasında, Türkiye'de saltanatsız bir hilafet sürdürülmüştür. Bu süre içerisinde kurumun niteliğinin ne olduğunu belirtmek hususunda bir muhalefet grubu oluşmuş, kaldırılması sürecinde de kısa ve uzun vadede bazı

---

⁹⁹³ Nutuk/Söylev, C.I, s. 21-23.

muhalefet akımlarının oluşmasına yol açmıştır. Meclis içerisinde tarihe İkinci Grup adı ile geçen muhalifler, diğer bir tabir ile saltanatçılar eski idareyi tekrar getirmek için hemen harekete geçmişlerdir. Özellikle bu grup Ankara'dan uzak Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul basınından büyük destek görmüşlerdir. Köklü bir geçmişe sahip olan hilafet makamını saltanata çevirmek için entrikalara başlamışlardır. Esasen saltanatta olduğu gibi hilafetin de kaderi mücadelenin en başında belirlenmişti, ancak uygun zaman beklenmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve rejimin belirlenmesi ile hilafet tartışmaları daha da alevlenmiştir. Bunların üzerine bir de son halife olarak Abdülmecit ve ailesinin saltanat sürdürürcesine olumsuz tutumları eklenince beklenen zamanın olgunlaştığı düşünülmüştür. Muhalefetin durdurulması, rejimin korunması ve laikliğin sağlanması sebepleri ile hilafet kaldırılmıştır.

Hilafet ister cumhuriyete karşı bir tehlike görüldüğü için, ister laikleşmeye engel olacağı için, isterse başka sebepler için kaldırılın, olay Türk siyasi hayatında kesin bölünmeye yol açmıştır. Bu karardan hemen sonra Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalarla Rauf Bey'in yolları Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan kesin olarak ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa yol arkadaşlarından ayrılrsa da Türk tarihi için attığı emin adımların ne kadar değerli olduğu ve geçerliliğini sürdürdüğü tartışılmazdır.

Mustafa Kemal Paşa, öncelikle Türkiye'nin yapısı içinde milli olmayan değerlerin çıkarılarak toplumun ve kurumların ulusallaşması, her alanda gerçekleşecek Türk devrimiyle çağdaş, uygar ülkeler arasına katılmasını hedeflemiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmede milletvekillerinin görüş ve

düşüncelerinin çok etkili olduğu aşıkardır. Saltanat ve hilafete gönülden bağlı olan milletvekilleri Kurtuluş mücadelesinin başlarında bu makamların kaldırılmasını ya da gereksizliğini düşünmemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu devrimleri milli egemenliğin yerleşmesini istediği devlet içerisinde gerçekleştirmeyi ta en başından kafasına koymuştur.

Milletvekilleri ise sultan halifenin tutumunu kabullenemedikleri için ondan vazgeçme fikrini gündeme taşımışlardır. Elbette ki meclis bu konuda hiçbir zaman hemfikir olmamıştır. Meclis gruplaşmalarının temel sebebi yönetim biçiminde saltanat-milli egemenlik ayrışmasından gelmektedir. Milletvekillerinin saltanatın kaldırılmasını desteklenmesinde; Sultan-halifenin bu makamı kişisel çıkarlarına alet etmesinin yanında, onların milli egemenlik ve demokratik düzenin yerleşmesini istemeleri de etkili olmuştur.

Hilafetin kaldırılmasında da görünüşteki sebep ve alt sebepler yine bu gerekçelerle örtüşmektedir. İslamiyet'te Dört Halife döneminin bitmesiyle gerçek hilafetin sona erdiği düşüncesi Hz. Peygamber'in hadisi ile desteklenmiş, sonraki hilafete dayalı devletlerin bu makamı aslından uzak, siyasi hırslara alet ettikleri mecliste hilafetin kaldırılmasında en çok üzerine durulan konular olmuştur. Diğer yandan Atatürk ve fikir arkadaşları eskiye dönüşü engellemek, eski idarenin oluşumuna ihtimal vermemek adına bu kararı vermiş ve hanedan üyeleri ülkeden çıkarılarak bunun önlemi de alınmıştır.

Hilafet İslam alemine duyuruyla ortadan kaldırılmış değildir; sadece Türk milleti adına söz sahibi olan TBMM hilafete gerek kalmadığını görerek aldığı kararla bu kurumu kaldırmış, halifeyi de ulus sınırları dışına çıkarmıştır. İslam dünyasında siyasal sorumluluğu ve mali yükü ile halifeliği üstlenen bir devlet olmamıştır. Şüphesiz ki böyle bir girişim Türkiye tarafından engellenmezdi. Hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihi Türkiye Cumhuriyeti'nin dönüm noktalarındandır. Aynı tarihte, Şeriye ve Evkaf Vekaleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu (eğitimin birleştirilmesi) hakkında üç teklif de meclise sunulmuştur. Bu teklifler uzun süren tartışmalar sonunda kabul edilmiş; eğitim birleştirilmiş, medreselerin kapatılmasının önü açılmış, ordunun siyasetten ayrılması sağlanmıştır. Bu kanunlarla Türkiye siyasi iktidarda dini nitelikte yarı teokratik vasfından biraz daha sıyrılmış, dini siyasetten ayıran; devlet idaresinde dini ilke ve müesseseleri devlet dışı kılan laik bir devlete doğru yönelmiştir.

Saltanatın kaldırılması ve cumhuriyet'in ilanında olduğu gibi laiklik ilkesinin kabulünde de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik karar ve tesiri tarihte yer bulan gerçekliktir. Türkiye'de oluşturulmak istenen demokratik düzende milletin temsilcilerine büyük iş düşmektedir. Dolayısıyla saltanat ve hilafetin kaldırılmasında milletvekillerinin bu kararları almada düşüncelerinin hangi süreçlerde ve nasıl değiştiği, görüşlerini belirme biçimi önem arz etmektedir. Bundan hareketle saltanat ve hilafet aleyhine görüş bildiren milletvekillerinin konuşmaları bu çalışmanın malzemesi olmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki, Saltanat ve Hilafetin kaldırılması Türkiye'de demokratik, laik düzenin sağlanmasının kilometre taşıdır. Bu kararların alınmasında etkili olan milletvekillerinin düşünce ve görüşleri inkar edilemeyecek derecede önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

A. RESMÎ YAYINLAR

1. Süreli Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. I, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. I, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. I, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. I, C. IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Kavanin Mecmuası, D. I, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1943.

TBMM Kavanin Mecmuası, D. II, C. II, TBMM Matbaası, Ankara, 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. II, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. IV, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. V, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. VII, TBMM Matbaası, Ankara, 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. VIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. IX, TBMM Matbaası, Ankara, 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. X, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XI, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XIV, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XV, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XVIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XIX, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XX, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXI, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXII, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXIV, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXV, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXVI, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXVII, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXVIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXIX, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. II, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. III, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. IV, TBMM Matbaası, Ankara, 1968.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. VI, TBMM Matbaası, Ankara, 1968.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. VII, TBMM Matbaası, Ankara, 1970

B. ARŞİV BELGELERİ

1-Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille Yay. Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak vd.), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk/Söylev (1919-1920)**, C. I, TTK Yay., Ankara, 2010.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk/Söylev (1920-1927)**, C. II, TTK Yay., Ankara, 2010.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk/Söylev (Vesikalar/Belgeler)**, C. III, TTK Yay., Ankara, 1999.

C. GAZETELER

Akşam

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

Tanin

Tevhid-i Efkar

Vakit

Yeni Gün

D. TELİF VE TETKİK ESERLER

1. Kitaplar

AKBULUT, Dursun Ali; **Saltanattan Ulusal Egemenliğe**, Temel Yay., İstanbul, 2006.

AKŞİN, Aptülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara, 1991.

AKŞİN, Sina (Ed.); **Çağdaş Türkiye 1908-1980, Türkiye Tarihi**, C. IV, Cem Yay., İstanbul, 2000.

ALPKAYA, Faruk; **Türkiye Cumhuriyet'inin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

ARIKOĞLU, Damar; **Hatıralarım-Milli Mücadele**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları (Der. TURGUT, Hulusi); Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

ATAY, Falih Rıfki; **Çankaya**, Pozitif Yay., İstanbul, (ty.)

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)**, C. I-II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

BAŞGİL, Ali Fuad; **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1940.

BAYAR, Celal; **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002.

BOZOK-BOZOK, Salih-Cemil S.; **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1985.

CEBESOY, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralarım**, C. I, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1960.

CEYLAN, Hasan Hüseyin; **TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Saltanatın Kaldırılması-Büyük Oyun**, Rehber Yay., Ankara, 1995.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), (Yay. Kur. ERSEL, Hasan; KUYAŞ, Ahmet; OKTAY, Ahmet; TUNÇAY, Mete); C. I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005

ÇAKAN, Işıl; **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1999.

ÇAKIR, Meryem; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında İç İsyanlar (1920-1934)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

DENY, Jean; **Yeni Türkiye**, (Çev. Sencer Kodolbaş), Çağdaş Yay., İstanbul, 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yay, Ankara, 2004.

DUDA, Herbert W.; **XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Türkiye'de Hilafet'ten Cumhuriyet'e Geçiş**, (Çev. Abdurrahman Güzel), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1989.

DUMONT, Paul; **Mustafa Kemal** (Çev. Zeki Çelikkol), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

ERASLAN, Cezmi; **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2003.

EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılap Tarihi**, MEB. Yay., İstanbul, 1982.

ERTUNÇ, Ahmet Cemil; **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yay., İstanbul, 2011.

GENÇ, Reşat; **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998.

GENTİZON, Paul; **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Suphi Nuri İleri), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.

GOLOĞLU, Mahmut; **Cumhuriyet'e Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

GÖK, Dursun; **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)**, Michigan Üniversitesi Yay., Konya, 1995.

GÖNLÜBOL Mehmet -SAR, -Cem; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

GÖZE, Ayferi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi**, Beta Yay., İstanbul, 2006.

GÖZLER, Kemal; **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 2007.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz; **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahdettin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yay., İstanbul, 1991.

GÜZ, Nurettin; **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

HAMİDULLAH, Muhammed; **İslam Müesseselerine Giriş**, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yay., İstanbul, 1984.

İNAN, A. Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Yay., Ankara, 1998.

İNAN, Arı; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yay., Ankara, 1996.

İstiklal Harbinin Son Safhası, Türk İstiklal Harbi, C. II, kısım VI, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969.

KANDEMİR, Feridun; **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965.

KANSU, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I-II, TTK Yay., Ankara, 2009.

KARACAN, Ali Naci; **Lozan**, Milliyet Yay., İstanbul, 1971.

KARAKÖSE, Hasan; **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Nobel Yay., Ankara, 2004.

KARAL AKGÜN, Seçil; **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Temel Yay., İstanbul, 2006.

KARATEPE, Şükrü; **Osmanlı Siyasi Kurumları**, İşaret Yay., İstanbul, 1990.

KAZICI, Ziya; **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2006.

KESKİN, Mustafa; **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.

KİLİ, Suna -GÖZÜBÜYÜK, -A. Şerif; **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1957.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay., Ankara, 2007.

NUR, Rıza; **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991.

ÖKE, Mim Kemal; **Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası-Hilafet Hareketi**, Aksoy Yay., İstanbul, 1999.

ÖZKAYA, Yücel; **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yay., Ankara, 1981.

PAKALIN, M. Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I-II-III, MEB Yay., İstanbul, 1971.

SAMİ, Şemsettin; **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yay., İstanbul, 1987.

SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, C. I-II, Kastaş Yay., İstanbul, 2004.

SEVÜK, İsmail Habib; **Atatürk İçin**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.

SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1995.

SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, TTK Yay., Ankara, 2003.

SORGUN, Taylan; **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, Kumsaati Yay., İstanbul, 2004.

- SULTAN Abdülhamid; **Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987.
- ŞAMSUTDİNOV, A.M.; **Mondros'tan Lozan'a Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, (Çev. Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 1999.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Atatürk Dönemi İncelemeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1973.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1990.
- ŞÜKRÜ, Hoca; **Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi**, Bedir Yay., Ankara, 1339.
- TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 1998.
- TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB. Yay., Ankara, 1978.
- TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, MEB. Yay., İstanbul, 1991.
- TAŞKIRAN, Cemalettin; **Ana Ben Ölmedim (I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.
- TOYNBEE, Arnold J.; **1920'lerde Türkiye Hilafetin İlgası**, (Çev. Hasan Aktaş), Yöneliş Yay., İstanbul, 2000.
- TUNÇAY, Mete; **T.C. 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yay., İstanbul, 1992.

TURAN, Namık Sinan; **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2004.

TURAN, Şerafettin; **Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türk Devrim Tarihi**, C. II, Bilgi Yay., Ankara, 1998.

TURAN, Şerafettin; **Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), Türk Devrim Tarihi**, C. III, Bilgi Yay., Ankara, 1995.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İştiklerim**, TTK Yay., Ankara, 2010.

ULUĞ, Naşit Hakkı; **Halifelğin Sonu**, Ak Yay., Ankara, 1975.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 1984.

YALÇIN, Semih; **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.

YALÇIN, Durmuş -AVCI, -Cemal vd.; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

YALÇIN, Semih -TURAN, -Mustafa vd.; **Türk İnkılap Tarihi, ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

YAVUZ, Ünsal; **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, TTK Yay., Ankara, 1999.

YAZMAN, Aslan Tufan; **Atatürk'le Beraber**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Yyy, 1969.

YILMAZ-AKTAŞ, Mustafa-Ayşe vd.; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, byy, Ankara, 1998.

Yy, **Saltanat ve Halifelik Kaldırılmalı Mı İdi?**, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara, 1988.

2. Makaleler

ACUN, Fatma; *"Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik"*, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 15, 2007.

AKBULUT, Dursun Ali; *"Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları"*, **Türkler**, (Ed., GÜZEL, Hasan Celal - ÇİÇEK, Kemal - KOCA Salim), C. XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

AKBULUT, Dursun Ali; *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması"*, **Milli Mücadele Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

AKDAĞ, Ömer; *"Büyük Taarruz'dan Önce Ankara ile İstanbul Arasında Saltanatın Akıbetini Tayin Eden Bir Görüşme"*, **Türkler**, (Ed., GÜZEL, Hasan Celal - ÇİÇEK, Kemal - KOCA Salim), C. XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

AKGÜN, Seçil; *"Yeni Türkiye Cumhuriyetinde Halifelik Örgütünün Yetersizliği-Şapka Kanunu"*, **Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1983.

ARNOLD, T. W.; *"Halife"*, **İslam Ansiklopedisi**, C. V, kısım I, MEB. Basımevi, İstanbul, 1987.

ASLAN, Betül; *"Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları"*, **Bellekten**, C. LXVI, S.245, TTK Basımevi, Ankara, 2002.

AVCI, Casim; *"Hilafet"*, **İslam Ansiklopedisi**, C. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998.

AYTEPE, Oğuz; *"Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılması"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 29-30, Ankara, 2002.

BALCIOĞLU, Mustafa; *"Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm"*, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *"TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar"*, **Bellekten**, S.160, 1976.

ÇOKER, Fahri *"Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurt Dışına Çıkarılması"*, **Toplumsal Tarih**, S. 66, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999..

DEMİREL, Ahmet; *"Birinci Mecliste İktidar ve Muhalefet"*, **Cumhuriyet Özel Sayısı**, C. I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1998.

DEMİRYÜREK, Mehmet; *"Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I"*, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yay., S. 11, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.

DERVİŞ, Mecdi; *"Tarihte Bir Perde Kapandı; Bir Perde Açıldı: Padişahlıktan Cumhuriyete"*, **Resimli Şark**, S.35, 1933.

ERASLAN, Cezmi; *"Cumhuriyet'in İlanı"*, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

ETEM, Sadri; *"Saltanattan Cumhuriyete Geçiş"*, **Resimli Şark**, S.35, 1933.

HÜRKAN, Hicret; *"Osmanlı Saltanatının ve Halifeliğin Kaldırılması"*, **Kemalist Ülkü**, S.198, 1985.

HÜRKAN, Hicret; "*Osmanlı Saltanatının ve Halifeliğın Kaldırılması -III-*", **Kemalist Ülkü**, S.200, 1985.

İNALCIK, Halil; "*Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyeti Telakkisiyle İlgisi*", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S.1, Ankara, 1959.

KARA, Bülent; "*Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı*", **Akademik Bakış**, C. III, S.5, 2009.

KARAKOYUNLU, Sadri; "*Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhame-i Kübra-Büyük Kan Seli Veya Büyük Savaş Alanı)*" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 31, 1995.

KAYA, Erol; "*Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı*", **Türkler**, (Ed., GÜZEL, Hasan Celal - ÇİÇEK, Kemal - KOCA Salim), C. XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ORAL, Mustafa; "*Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu*", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. V, S. 18, 1996.

ÖZÇELİK, Ayfer; "*Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)*", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. III, S.9, 1992.

ÖZGİRAY, Ahmet; "*Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S.34, 1996.

ÖZKAYA, Yücel; "*Güney, Güney-Doğu 'da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar*", **Milli Mücadele Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

ÖZKAYA, Yücel; "*Mustafa Kemal Paşa-İstanbul Hükümeti İlişkileri*", **Milli Mücadele Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

ÖZÜÇETİN, Yaşar – DAĞISTAN, H. Mehmet; “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun Müzakereleri ve Kabulü*”, **Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi The Pursuit Of History International Periodical For History And Social Research issn:1308-5468 (basılı) issn: 1308-545X Yıl:3 Sayı:5 Nisan 2011 Year:3 issue:5 April 2011.**

ÖZÜÇETİN, Yaşar – DAĞISTAN, H. Mehmet; “*Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. IX, S. 20-21, Y. 2010/Bahar-Güz, İzmir, 2011.**

POLAT, Şakire; “*Cumhuriyet Olgusunun Tarihsel Gelişimi*”, **Askeri Tarih Araştırma Dergisi, C. V, S.9, 2007.**

RIZA, Ömer; “*Hilafetin İlgası*”, **Resimli Şark, S.35, 1933.**

SARIKOYUNCU, Ali; “*Milli Mücadele’de Din Adamları ve Atatürk*”, **Türkler, (Ed., GÜZEL, Hasan Celal - ÇİÇEK, Kemal - KOCA Salim), C. XV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.**

SARINAY, Yusuf; “*Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XII, S.34, 1996.**

SARINAY, Yusuf; “*İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi*”, **Türkler, (Ed., GÜZEL, Hasan Celal - ÇİÇEK, Kemal - KOCA Salim), C. XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.**

SHAW, Stanford J.; “*Türk İstiklal Harbi*”, (Çev. Bülent Keneş), **Türkler, (Ed., GÜZEL, Hasan Celal - ÇİÇEK, Kemal - KOCA Salim), C. XV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.**

SONYEL, Salahi R.; "*Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İngilizler*", **Belleten**, C. XXXIX, S. 154, 1975.

TURAL, Mehmet Akif; "*Barış İçinde Cumhuriyet'e*", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

TURAN, Mustafa; "*İstirdatta İzmir Büyük Yangını (13-15 Eylül 1922)*", **Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı**, Medrese Kitabevi, Afyon, 1995.

TURAN, Namık Sinan; "*Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet*" , **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 38, 2008.

TÜRKER, Hasan; "*Basında Hanedan-ı Hilafet Tartışmaları ve Hilafetin Kaldırılması*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, S.8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay, İzmir, 1999.

YÜKSEL, Hayriye; "*Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları*", **Akademik Bakış**, C. III, S.6, 2010.

EKLER

Ek. 1.

1 Teşrinisani 1922, Saltanat ve Hilafet hakkında TBMM'nin neşr ve ilanı müttefikan kabul edilen karar sureti.

۱۹۷۱, ۲۱

خلافت و سلطنت مسئلہ سی حقنہ تور کیا بو یوک ملت
مجلسنک ۱ تشرین ثانی ۳۳۸ تاریخندہ منعقد یوز
اوتوزنجی اجتماعنک برنجی جلسہ سندہ نشیر
واعلانی متفقاً قبول ایدیلن قرار صورتی

L.	
Kutup	
1	1337
2	54/265

205
570

خلافت و سلطنت مسئلہ سی حقنہ تورکیا بویوک ملت
مجلسنک ۱ تشرین ثانی ۳۳۸ تاریخندہ منعقد یوز
اوتوزنجی اجتماعنک برنجی جلسہ سسندہ نشر
واعلانی متفقاً قبول ایدیلن قرار صورتی

« بر قاج عصر در سرای و باب عالی نیک مہرالت و سفاهتی »
« بوزندہ دولت عظیم فلاکتہ ایچندہ مدہسہ بر صورتہ »
« ہالقا ندرندہ صلکہ نہایت تاریخہ انتقال ایتمہ بولندریفی »
« بر آندہ عثمانی امیر اطور لفقنک مؤسس و صاحب حقیقیسی »
« اولادہ نورک ملتی آناطولیدہ ہم خارچی دشمنلر نہ »
« فارشی قیام ایتمہ، ہم دہ اود دشمنلرہ بر لشوب ملت »
« علیزہ حرکتہ کلمہ اولادہ سرای و باب عالی علیزہ »
« مجاہدہ آیدرہ تورکیادہ بویوک ملت مجلسی و اونک »
« حکومت و اردولرینی بالتشکیل خارچی دشمنلر، سرای »
« و باب عالی ایدرہ مسلمان و معلوم مشکلات شہیدہ »
« و محمدویت الیچہ ایچندہ جہدالہ کیر شمسہ، بوکونکی خدای »
« کونہ واصل اولمشدر . »

« تورك ملتى سىمراي دىبا-عالبىنىك قىيانغىنى كوردىكى »
« زىمانە تىكىمەت اساسىيە قانۇنىيىسىنى اصدارا ايدىك اونىك »
« بىرئىچى مادە سىبىدا قىيانغىنى يادشاھىدە آلوب بالذات ملە »
« وايلىقنى مادە سىبىدا ايجرائىيە قىيانغىنى قونلىرى اونىك بىر »
« قىيانغىنى بىرئىچى مادە ابدەدە قىيانغىنى ر »
« صلح عقىرى كىي بونۇرە قىيانغىنى قىيانغىنى بى مانىك نىفسىدە »
« جمع ايلمىشور . »

« بىناؤ عىلە اوزمانىدە بىر اسكى عثمانلى ايجىرا طور قىيانغىنى »
« تارىخىيە انقىال ايدىد بىرئىچى وىلى بىرئىچى دىوانىيە ، بىر »
« اوزمانىدە بىر يادشاھىلەر مرفوع اولوب بىرئىچى قىيانغىنى »
« بويوك ملت مجلسى قائم اولمىشور؛ يعنى بويوكونە استانبولدا »
« بولناقە قىيانغىنى مرفوعىيە اصولا قىيانغىنى ايدىد بىرئىچى »
« بىرئىچى دىوانىيە قىيانغىنى قىيانغىنى مظاهىرت ملىيە مالىك اولوب »
« بىرئىچى زائل مالىدە دىوانىيە ملت شىخسى قىيانغىنى سىمراي »
« قىيانغىنى دىوانىيە قىيانغىنى اساسىيە اوزمانىدە بىرئىچى »
« بىرئىچى اصل قىيانغىنى كىيانغىنى ر كىيانغىنى قىيانغىنى قىيانغىنى »
« وسىمرايىنى تىكىمەت ايدىد بىرئىچى قىيانغىنى ادارەسى تىكىمەت »

«دوضع ايتمشدور. حال بويلا ايلكن استانبولده دوشمنلار شريك»
«مساعي ايتمه اولونلارك الاله حقوق مهافت و»
«سلطنت و حقوق خانلارده بخت ايلملريني كورمكله»
«مستغرق هيرت بولنبوروز. توفيق ياشانك تلفرافى قدر»
«غريب و عجيب و مهلاف مارتوق بر وثيقه تاريخه نادر»
«كورولمشدور. بناء عليه نوركيا بويوك ملت مجلسى بروجه»
«آلى موادى نشر و اعماله قرار و برمشدور»

«ماده ۱ - تشكيلات اساسيه قانونيد نوركيا خلقى»
«حقوق مالكيت و حكمرانيسى ممثل حقيقيسى اولزه»
«نوركيا بويوك ملت مجلسنك شخصيت معنويه منده غير»
«قابل ترك و تجزى و فراغ اولزه اززه تمسيدا و بالفعل»
«استعماله و اراده مليه استناد ايتمين هيج بز قوت و هيئتى»
«طابعامه قرار و برديكى مهترمه ميستان ملي هرودارى و اهلنده»
«نوركيا بويوك ملت مجلسى حكومتده باشقه شكل حكومتى»
«طابعامه. بناء عليه نوركيا خلقى مالكيت شخصيه مستند»
«اولزه استانبولده كى شكل حكومتى ۱۶ مارت ۳۳۶»
«تاريخنمه اعتبار اولزه ايدى تاريخه منتقل عد ايلمشدور.»
«ماده ۲ - مهافت، خانلارده آل عثمانه عامه اولوب

imine girmek Mü'minuna konulmuş. Hazreti Ömer'in tesiriyle Hazreti Ebubekir'e beyat oldu. Görülüyor ki İK kalifinin indişinde te'mayülüti umumiyenin te'vii temerküzünden ziyade şahsi tesir, tesbiti yakledenlerdir.

Elendiler bu mahalefet ve nihâz-kazatın mu-benahat olduğunu sanmaktaydılar. Hakikaten emri hilâfet, milleti islâmiyeye en büyük bir meslahattır. Çünkü efendiler hilâfeti nebeviye, ehl-i İslâm arasında râika olan bir emrettir ve ehl-i İslâmın kullu ve vâkife üzere icrâatının emri olan bir emrettir.

Bu emre ise, Cemale Hakkan her sır ve lâma-ıdır ki; tesvîsi, dâima kuvvet ve kuvvet ile meşguldir. Ve emrin maksadı aslı da dîvî fâsâd ve huz ve seyyiği hilâfet ve tanzîmî amura cihad ile mesulîliktir. Amreyi hükmî tasvir ve tesvirle deşir ibaretidir. Bu delil ancak salâat ve kâvâit-i manzûr. Âdetullah bu veğhile emri olağüstü-ür.

Buna nazaran yakarla izah ettiğine üç nokta tedîf nokta nazardan birininin ki kuvveti ve müstâz olan karârda, millerin e'vâsi hilâfet ol-ması nektasıyla diğer mikata nazara lâfzî-cek ve gâlibolması tabiidir ve Hazreti Ebubekir'in hilâfeti Mekânı Hilâfeti iggal etmesi kâbet akfî. İhtâ bu suretle, zamanı saadetten sonra hilâfet unvanıya bir emretti islâmiye teşekkül et-ti.

Fakat elendiler, Peygamber'in vefatıyla derhal her tarahta ihtilâf başladı, ihtisâs başladı, isyan başladı. Hazreti Ebubekir bunları bertaraf etti. Yezîre hüküm aldı. Bir taraftan da tevâsi hu-duda emretti islâmiyeye tevessül eyledi. Ebubekir son elendisine yaklaşıncâ kendi mübâhulodaki müşkûlâtı tasvîr etti ki Hazreti Ömer'i evsi-yetüneye üç kizâr intihâp ve millete takdîm ey-ledi.

Hazreti Ömer'in zamanı hilâfetinde mesulîliki islâmiye fâsâd'da demecek derecede yûrâda tevessül etti. Servey göğaldî. Halbuki, bir vâcibîte içinde servey ve gına husulü' beynannâs agruz dîvîceygenin hudusunu ve bu za ihtilâf ve fit-nesin vahurunu baîs öbânk. Bu öyle ki kevre ve fa-sâhîr mukâuzayı akvâlindeydi. İste bu noktâ Hazreti Ömer'ü âbâdîni tahdîş ediyordu. Bir de Hazreti Ömer tahâzîr ediyordu ki; Resulü' Şkreca, muhtârî esâmî olan Havâsî aşhâbuna şu nu demüsti. «Çüneyin dîğmenlarına gâlibe ol-

enik, Mekke, Yemen, Kudûs ve Şam'ı fetholerecek. Kısîa ve Kayser'in havânderini tahâzîr eyteye-cekler ve fakat ondâk sonra avâsârında İltis ve ihtilâf ve nefsanîyetler bâdîs olarak müstâkî salîfe meslekine gireceklerdir.

Hazreti Ömer bir gün Hüseyfe İhsiyeman Ra-dîya İshâbî anâ Hazret'lerle deniz gûlî temec-şâkerdecek fitneyi sorduğu zaman aldığı cevap şu : «Senin için bundan baîs yok. Senin za-mânında em'm emreinde hepül' bir kap' var-dırız dedi.

Hazreti Ömer sordu :

— Bu kapı kırılmak ârif Yûsuf' açılmak ol-ur!

Hüseyfe «Kırılmak» dedi.

Hazreti Ömer, «öyle ise» artık kapıyı aç-mak ve ihtisâs tevessül etti. Hakikaten kapı ku-rulmak mukadderdi. Çünkü Mesulîliki islâmiye vîkâet bulanğta, iş göğalmış. Bu şekli emre-et ve bu tutarı idare ko her yerde adâletî kâ-âfîni imân müskül olmuştu. Hazreti Ömer bunu fethetk ediyor ve şâkilyor ve Allah'ına yakînâ-şâkî diyordu ki :

— Ya reh. Kulu'ma kâhzet.

Ömer bir gün ağlakken sebâbi soruldu. «Ne-ye ağlakıyoyun ki; Fîrât kenârında bir öğ-ğik ziyâlık karlıktan ki; Ömer'den serâ-çîlânı diye cevap verdi.

Birer Hazreti Ömer (Hadîyallahü anhu) ar-tık hilâfet mevânı altındaki tara emmetin bir Devlet idâresine müskül olduğunu bir zâim kendi müstâzinde. Kendi kudretinde ve hâkîki kendî mahâletinde olsa dahi bir Devlet'in idâresine müskül olduğunu hürün mânanı gâ-mîliyle öbânk eylenmiş. İhtâk, bu endişe ile idi ki Ömer kendinden sonra artık bir halife düşüncüye aldı. Kendisine ağlakı savîye et-tikleri zaman (Bir hanâden bir kurban yetişir) dedi. Ârdîvîreshman bini Avrâ'ı gâğirdi :

«Ben sevî valîhâdeylemek istiyorum» dedi.

Önce elendiler kulu' et diye rey ve müstâkî ey-ler müstâkî deşîkte Ömer : «Edemem» dedi :

Müstâkî abâcın, «Valîhâ bea de ebâçîyyen bu-ise gîrîmân» dedi. Bu müstâkî Ömer, en mü-şâkî noktaya temâs etti. Emâzet, Devlet ve millet işini meşverete havale etti. Ömer'den sonra ashâbı gûra ve bîttâ halk Meseldî lehâlet dolmuştu ve arada bâzı şâyânî dik-kâat vazîyetlerle yine idâreî âmûstî, ihtisâ-bîtlîkler bir halîfeye tevdi ettiler.

Efendiler Hulefayı Abbasiye devrinde Bağdad'da ve ondan sonra Misir'da Hilâfet Makamının asırlara müddet saltanat makamıyla yanyana ve fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hâkimiyet makamıyla Makamı Hilâfetin yanyana bulunabilmesi en tabii hâllerdir. Şu farkla ki : Bağdad'da ve Misir'da saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda asılan milletin kendisi oturuyor. Makamı Hilâfette dahi Bağdad ve Misir'da olduğu gibi bîkadret veya müteci bir şahıs için seçil, istinatgün Türkiye Devleti olan bir şahıs âli oturacaktır.

Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asî şeref ve izzetli müstesadâne halinde her gün daha rüşak olacak, her gün daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve beşliğini anlayacak, vefusuna hayretli tehlikesine kendisini nâmus bulandırmıyacak ve diğer taraftan Makamı Hilâfet de bütün âlemi İslâm için ve vefadannur ve imanını pekîkî râhıtası, kulubu idâmiyyetinin bâdî inşirahı olacak bir izzet ve âliyyette tecelli edecektir.

Efendiler, Türkiye Devletinin, Türkiye Bîgînk Millet Meclisi ve onun Hâkimetî mefhumunda umumî millet ve meclisatın için ne kadar kuvvet ve izzet ve hâşm ve şücalet vâsileliğini insanlık için görememi. Üç senelik tecaribi Filipyne ve bunun senelerati mesadeti kâfi fikir ve kavrayış verebilir, fikredindükürün. Bundan sonra Makamı Hilâfetin dahi Türkiye Devleti için ve bütün âlemi İslâm için ne kadar izzetler arz eden ve istikhâf bâdî vuzubıyla gösterecektir. (İnşallah, sadaları)

Türk ve İslâm Türkiye Devleti bu iki şanedin tecelli ve teahürüne meraba ve nâmus ârûklu dünyanın en bablıyye bir Devleti olacak. (İnşallah, sadaları)

Bu mâruzat ve irâhatına niyyet ve mek için Heyetü Aliyyenize şunu arz edeyim ki : Bütün rûfakının merzûbahsolan meselenin esasında tamamen müteci ve müteci olduğu, büyük bir kânatı vîdanıyye ve mahkâkâî fikriye ile beraber olduğunu görüyoruz. Bu hal milletimizin öldükten teşekkürünü rucup bir haldir. Heyetü Celîlenizin mâmûlânaki tükûnet ve tahrikâtını istikâm eden bir hâkkâdır. Deminden müfâssalet bir tahrîr okunmuştu. Şimdi okunan bir iki tahrîr daha var. Her şeyinün mahîyyetini, arz ettiğün gibi rûkâî esasîyede bildirir. B-

mesadeti yapılmak şay. Bu üğünü daha sonra ve daha güzel bir tarzda tesbîr etmek ve Heyetü Celîlenizin beyi katibine istikâm ettirmek bir an ayrı ilân etmek ve her şeyde bütün dîvânın lûmânın âlephânide aldık. tedbîrlere mâlî olmak. (Şiddetli alkışlar)

REİS — Efendim, mahîyyetiniz bir tahrîr var. Bu de kânatı mesadeti var ve bir de yeni bir tahrîr daha geldi. Heron Heron mesadeti tedbîrlere mâlî oldu. Bir de asî hâkkâda var. Efendime bunları göndereyim. (Şiddetli alkışlar)

ZİYA MUSTAFÂ B. (Ankara) — Efendim, söz söyleyenlerin tahrîrler nasıl müzahere oluyor? (Kamunî Esasî Encümenimiz, sesleri ve alkışlar)

REİS — Efendim, camunun yarınca. Bîkâdret.

ZİYA MUSTAFÂ B. (Ankara) — Mesadeti hayretiniz söz söyleyenleriniz. Bir kişinin söz âlephânide olacak.

REİS — Efendim, mesadetiye ait tahrîrler var; onları okuyacağım. Çalınır reyî şîvâ arz edeceğim. Müzahere edilecektir.

HACI MUSTAFÂ F. (Ankara) Şerhiye Encümenimiz de toynak, araya taallûku vardır.

Riyaseti Celîleye-

Bütün âleme Heyetü Celîleye teklîm kânatı tahrîrlerin âlephânî Esasîye Kamunîyemizle kabîlî telif olup olmadıği tedkîk ve ebkânına tedbîr edilecek üzere müstâzede Kamunî Esasî Encümenimize havale buyrulmasına teklîl edeyim.

Erzurum

Süleyman Necatî

(Muvafık sesleri)

Riyaseti Celîleye

Her üç tahrîrin Kamunî Esasî ve Şerhiye Encümenlerine havâlesini teklîl edeyim.

İsparta

Tahir

Riyaseti Celîleye

Heyetü Celîleye teklîm olunan tahrîrlerin kânatı mahîyyetimizle kabîlî telif olup olmadıği tedkîk ve ebkânına tedbîr edilecek üzere müstâzede Kamunî Esasî Encümenimize havale buyrulmasına teklîl edeyim.

Erzurum

Hüseyn Avcı

Halife Abdülmecit Efendi'nin istifa edeceği söylentilerinin doğru olmadığını bildiren haber, **Tevhid-i Efkâr** (9 Teşrinisani 1339 / 9 Kasım 1923).

Hilafetten bahsetmenin, siyaset ve idareye karıştırmanın hıyanet-i vataniyeye ad edileceğini bildiren haber, Akşam (4 Mart 1340 / 1924).

تذکره

پیشکده حقیقی احوالات نژادین کا پیشکشہ ایسٹن لنگ ایٹک فریڈرک ۸ روہ

دولتہ روسیائی اجتام

خلافت حقیقتہ ولایتہ تعلیمات و ولدیعی ؟

علاحدہ یہاں تک کہ تہذیب و تمدن کی ترقی کے لئے تعلیمات و ولدیعی کی اصلاح اور ترقی کی ضرورت ہے۔

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

پاس سرینی

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

امانتک تصرف حقہ

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

یوسویچ والی پت زردکھ انجانی لہان

خلافت شوویا بروایہ زبطنی قطعاً موضوع بحث دکلمت

خلافت میں ایک سیاست و اداری مشابہتیں نظر آتی ہیں۔

خیاات وطنیہ حد الذلہ تک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

۲۰۰۰۰۰ لرا وریس محمد۔ حکومت خانانہ علیہ خصوصاً ایسٹن لنگ ایٹک

